

Chulalongkorn University จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ

นายอาดิศร์ อิดริส รัชฆมณี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Chulalongkorn University

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE CONCEPT OF THE MOSQUES IN BANGKOK

Mr.Adis Idris Raksamani

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Architecture

Department of Architecture

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic year 2009

Copyright of Chulalongkorn University

Chulalongkorn University จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในกรุงเทพฯ

โดย

นาย อาดิศร์ อิศริส รักษมณี

สาขาวิชา

สถาปัตยกรรม

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ผุสดี ทิพทัส

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

อาจารย์ ดร.จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต จุลาสัย)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ทิพย์สุดา ปทุมานนท์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ศาสตราจารย์กิตติคุณ ผุสดี ทิพทัส)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(อาจารย์ ดร.จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัยลิตติ)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(นาย ไพจิตร พงษ์พรรฤก)

อาดิศร์ อิดริส รักษมณี : แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ. (THE CONCEPT OF THE MOSQUES IN BANGKOK) อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก:
 ศาสตราจารย์กิตติคุณ ผุสดี ทิพทัส, อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม : อาจารย์ ดร.
 จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 351 หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในกรุงเทพฯซึ่งมีผลต่อการเกิดมัสยิดรูปแบบต่างๆ ผ่านการสร้างมัสยิดในแต่ละช่วงเวลา รวมถึงมโนทัศน์ของมุสลิมที่มีต่อมัสยิดในกรุงเทพฯ โดยศึกษาปัจจัยสำคัญอันได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ วัฒนธรรมของชาวกรุงเทพฯ วัฒนธรรมอิสลาม ลักษณะทางสถาปัตยกรรมท้องถิ่นและอิทธิพลจากต่างชาติที่มีต่อสถาปัตยกรรม นอกจากนี้ ยังได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของมุสลิมเชื้อชาติต่างๆที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯผ่านทางลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิด โดยรวบรวมข้อมูลจากมัสยิด 175 แห่งในกรุงเทพฯ แล้วศึกษาในเชิงลึกเฉพาะ 40 แห่ง จัดเป็นหมวดหมู่และวิเคราะห์แนวคิดตามกระบวนการพัฒนาแต่ละช่วงเวลา ซึ่งในการศึกษานี้แบ่งได้ดังนี้

1. ช่วงเวลาแห่งการสร้างมัสยิดตามรูปแบบสถาปัตยกรรมประเพณี
2. ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านสู่อารยธรรมสากล
3. ช่วงเวลาแห่งการทบทวนอัตลักษณ์ของมุสลิม
4. ช่วงเวลาแห่งการกลับสู่หลักการพื้นฐานเพื่อแสวงหาแนวทางใหม่

ผลของการศึกษาพบว่า มโนทัศน์ของมุสลิมในกรุงเทพฯที่มีต่อมัสยิดมีดังต่อไปนี้

1. มัสยิดในฐานะที่เป็นบ้านของพระเจ้า
2. มัสยิดในฐานะที่เป็นศูนย์กลางชุมชนมุสลิม
3. มัสยิดในฐานะที่เป็นสถาปัตยกรรมอิสลามที่สื่อถึงอัตลักษณ์ของมุสลิม

ในแต่ละช่วงเวลา สามารถสรุปแนวคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรมมัสยิดได้ดังนี้

1. แนวคิดในการอยู่ตามสภาพท้องถิ่น – รูปแบบท้องถิ่น
2. แนวคิดในการอิงกับอำนาจท้องถิ่น – รูปแบบไทยประเพณี
3. แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์โดยเชื่อมโยงกับเชื้อชาติ – รูปแบบประเพณีจากต่างชาติ
4. แนวคิดในการโยยหาอดีต – รูปแบบอนุรักษสถาปัตยกรรมอิสลาม
5. แนวคิดในการฟื้นฟูศาสนา – รูปแบบอาหรับประยุกต์
6. แนวคิดในการทบทวน – รูปแบบที่เน้นเหตุผล
7. แนวคิดในการเปิดตัวสู่วัฒนธรรมสากล - รูปแบบสมัยใหม่
8. แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ – รูปแบบคลาสสิกใหม่

ภาควิชา	สถาปัตยกรรมศาสตร์	ลายมือชื่อ.....
สาขาวิชา	สถาปัตยกรรม	ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
ปีการศึกษา	2552	ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม.....

KEYWORDS : MOSQUES IN BANGKOK / CONCEPT

ADIS IDRIS RAKSAMANI : THE CONCEPT OF THE MOSQUES IN BANGKOK. THESIS

ADVISOR : PROFESSOR EMERITUS PUSADI TIPTUS, THESIS CO-ADVISOR :

JULISPONG JULARAT, Ph.D., 351 pp.

The main purpose of this thesis is to study the concepts of mosques in Bangkok which are related to the styles of each period including the view of Muslims in Bangkok regarding the mosques. The main factors such as the ethnic groups, Bangkok urban culture, Islamic culture, local and foreign architectural characters are studies. The studies of multicultural groups of Muslims in Bangkok through the architectural character of the mosques in Bangkok is included. A study in details of the selected 40 mosques from the data of 175 mosques in Bangkok, categorized and analyzed according to the developing process of each of the 4 periods:

1. Traditional period
2. Transitional period
3. Revision of Muslim Identity
4. Fundamentalism and the Quest for New Style

The study reveals that Muslims in Bangkok regard "mosque" as follows:

1. The mosque as a House of God
2. The mosque as a Muslim community center
3. The mosque as a representation of Islamic identity through Islamic architecture

In each period we can conclude the concepts and style of the mosques as follows:

1. The concept of the local living – Local style mosque
2. The concept of the local power submission - Thai traditional style mosque
3. The concept of the ethnological identity - Foreign traditional style mosque
4. The concept of the nostalgia - Islamic architecture conservative style mosque
5. The concept of the religious revival – Applied Arabian style mosque
6. The concept of the revision – Rational style mosque
7. The concept of the International culture – Modern style mosque
8. The concept of the new identity – Neo-classic style mosque

Department : Architecture..... Student's Signature

Field of Study : Architecture..... Advisor's Signature

Academic Year : 2009..... Co-Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

ด้วยความเมตตาของพระองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) วิทยานิพนธ์เรื่อง “แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในกรุงเทพฯ” ได้รับการสนับสนุนทางความคิดและปลูกฝังความรู้จากท่านผู้มีพระคุณหลายท่าน ขอขอบคุณคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ให้โอกาสในการศึกษา ภายใต้การดูแลอย่างดีของท่านคณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ศ.ดร.บัณฑิต จุลาสัย ตลอดจนคณะอาจารย์ที่ปรึกษาและกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ได้แก่

ศ.กิตติคุณ ผุสดี ทิพทัส	อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
ดร.จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์	อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
รศ.ดร.ทิพย์สุดา ปทุมานนท์	ประธานกรรมการ
ผศ.ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนันฐิติ	กรรมการ
อ.ไพจิตร พงษ์พรรก	กรรมการ

ที่ปลูกฝังกระบวนการความคิดและความรู้ที่ทรงคุณค่า ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิตที่ให้การสนับสนุนในการศึกษา ภายใต้การดูแลของท่านอธิการบดี ดร.วัลลภ สุวรรณดี และท่านรองอธิการบดี ดร.เสนีย์ สุวรรณดี

ผู้วิจัยระลึกถึงความรู้ที่ได้รับจากการอบรมสั่งสอนของท่าน รศ. ดร.วิจิตร เจริญภัคตร์ ผู้ปลูกฝังจิตวิญญาณแห่งความเป็นครูและแนวทางในการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม และซาบซึ้งในน้ำใจของคณาจารย์อาวุโสหลายท่านผู้ให้คำแนะนำที่ทรงคุณค่า ได้แก่ รศ.ม.ล.ประทีป มาลากุล ศ.กิตติคุณ ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี รศ.ดร. อำนวย สุวรรณกิจบริหาร รศ.ประสงค์ เอี่ยมอนันต์ รศ.อำพน ปิตะนีลบุตร รศ.ประศาสน์ คุณะดีลัก รศ.วิเชียร สุวรรณรัตน์ Prof. Syed Z. Idid รศ. ดร. ขวลิต นิตยะ รศ.เสาวนีย์ จิตต์หมวด ดร.พีรศรี โกวาทอง คุณภัทระ คาน คุณสรยุทธ ชื่นภักดี คุณธีรนนท์ ชวงพิชิต อ.นาสิร ฎุโหมทอง สก.อดุลย์ โยธาสุมุท และที่สำคัญ ท่านคณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ม.เกษมบัณฑิต ผศ.มณีนี พนิชการ

ขอขอบคุณอิหม่าม กรรมการมัสยิด ตลอดจนสถาปนิก ครู และผู้มีอุปการคุณจากมัสยิดทุกแห่งในกรุงเทพฯ ขอขอบคุณ เพื่อนๆ ชมรมมุสลิมจุฬาฯ เพื่อนๆ กลุ่ม “ปัญญากร” เพื่อนๆ สมาคมผู้ปกครองและครูโรงเรียนศานติวิทยา พี่ๆ คณะชาบบัลดอิสลาม เพื่อนๆ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ รุ่นปี 2530 (ตรี) และ 2548 (เอก) และพี่น้องรหัส 01 พี่ๆ เจ้าหน้าที่ ประจำภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาฯ เพื่อนอาจารย์ ม.เกษมบัณฑิต และลูกศิษย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ม.เกษมบัณฑิตที่ช่วยงานสำรวจมัสยิดอย่างเต็มที่ ได้แก่ นวมินทร์ ลาวัลย์กุล ณวัลทวร บุญวรรณศิริ ธนศักดิ์ ชาญชัย วันยุสรี หะยีสะมะแอ พิเชษฐ ทองเกิดหลวง จักรกฤษณ์ สุวรรณ อันทำให้งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

สุดท้ายนี้ ขอพระองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) ทรงโปรดเมตตาแก่บุพการีของผู้วิจัย ศ.เกียรติคุณ นพ.อดุลย์ รัชชมนี ศ.เกียรติคุณ ดร.กุสุมา รัชชมนี ตลอดจนญาติผู้ใหญ่ที่เคารพ ได้แก่ คุณปู่คุณตา-คุณย่าประยูร รัชชมนี คุณตาเกษม-คุณยายกัลโช่ม หะชะนี อาจารย์กมล-พญ.มาลี เข็นเสถียร ขอขอบคุณครอบครัว รัชชมนี และครอบครัวเข็นเสถียร รวมถึงครอบครัวของญาติผู้ใหญ่ที่ให้การสนับสนุนมาโดยตลอด ได้แก่ คุณอาอาดินันท์ อรุณี อนุสรณ์ เอมอร อติเรก อรพรรณ อัฒซลี อมรา อัฒซนา อนุวัตร อัฒรา รัชชมนี คุณน้ามนัส-กนิษฐา เพชรทองคำ คุณน้าอูมามะฮ์ เพชรทองคำ คุณน้ากิ่งแก้ว หะชะนี และร.ร.ศานติวิทยา โดยเฉพาะภรรยาและบุตรของผู้วิจัย ศรีสมาน-อริศม์-อมิน รัชชมนี ที่อยู่เคียงข้างและให้กำลังใจในการทำงานและการศึกษาที่เป็นประโยชน์มาโดยตลอด

การสรรเสริญทั้งหมดเป็นของพระองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) ผู้อภิบาลแห่งสากลโลก ขอพระองค์ทรงรับการทำงานนี้และขอให้ความรู้ที่ได้มานั้นเกิดประโยชน์ในสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
กรอบความคิด.....	3
ขอบเขตของการศึกษาและข้อตกลงเบื้องต้น.....	5
วิธีดำเนินการวิจัย.....	6
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	7
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	8
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	8
1. ข้อมูลเอกสาร.....	8
2. ข้อมูลจากการสำรวจและการสัมภาษณ์.....	9
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	10
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	10
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
1. ศาสนาอิสลามในประเทศไทย.....	12
2. มุสลิมในกรุงเทพฯ.....	15
3. พัฒนาการของสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ.....	21
4. ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลาม.....	26
บทที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมมัสยิด.....	40
1. แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม.....	40
1.1 ความเป็นมาของศาสนาอิสลาม.....	40
1.2 โครงสร้างหลักของศาสนาอิสลาม.....	42
2. แนวคิดในการสร้างงานศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลาม.....	45
2.1 อิทธิพลที่มีต่อการเกิดสถาปัตยกรรมอิสลาม.....	48
2.2 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอิสลาม.....	49

3. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิด.....	53
3.1 มัสยิดของท่านศาสดา.....	53
3.2 มัสยิดในสมัยแรก.....	55
3.3 มัสยิดในอาณาจักรอิสลาม.....	57
3.4 มัสยิดในมโนทัศน์ของมุสลิม.....	60
3.5 ประเภทของมัสยิด.....	67
3.6 ลักษณะของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับมัสยิด.....	72
3.7 องค์ประกอบของมัสยิด.....	74
3.8 แนวคิดในการใช้พื้นที่ในมัสยิด.....	82
3.9 แนวทางการนำเสนอสถาปัตยกรรมอิสลามในระดับสากล.....	83
4. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในกรุงเทพฯ.....	84
4.1 ความสำคัญของมัสยิดที่มีต่อมุสลิมในกรุงเทพฯ.....	84
4.2 โลกทัศน์และแนวคิดในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ.....	85
4.3 อิทธิพลที่มีต่อสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ.....	86
4.4 กิจกรรมที่เกิดขึ้นในมัสยิดในกรุงเทพฯ.....	87
4.5 ประเภทของมัสยิดในกรุงเทพฯ.....	89
4.6 ทำเลที่ตั้งของมัสยิดและชุมชนมุสลิม.....	91
4.7 การวางผังและลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในกรุงเทพฯ.....	94
4.8 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมมัสยิด: การเปรียบเทียบมัสยิดของท่านศาสดากับมัสยิดในกรุงเทพฯ.....	95
บทที่ 4 พัฒนาการทางด้านแนวคิดและรูปแบบในงานสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ.....	102
1. ช่วงเวลาแห่งการสร้างมัสยิดตามรูปแบบสถาปัตยกรรมประเพณี.....	102
1.1 เหตุการณ์และปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพล.....	103
1.2 การประยุกต์ใช้แนวคิดในงานสถาปัตยกรรมมัสยิด.....	112
1.3 การเลือกใช้รูปแบบทางสถาปัตยกรรม.....	118
2. ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านสู่อารยธรรมสากล.....	124
2.1 เหตุการณ์และปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพล.....	124
2.2 การประยุกต์ใช้แนวคิดในงานสถาปัตยกรรมมัสยิด.....	144
3. ช่วงเวลาแห่งการทบทวนอัตลักษณ์ของมุสลิม.....	151
3.1 เหตุการณ์และปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพล.....	151
3.2 การประยุกต์ใช้แนวคิดในงานสถาปัตยกรรมมัสยิด.....	157
4. ช่วงเวลาแห่งการกลับสู่หลักการพื้นฐานเพื่อแสวงหาแนวทางใหม่.....	168
4.1 การเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับสังคมมุสลิม.....	168
4.2 การประยุกต์ใช้แนวคิดในงานสถาปัตยกรรมมัสยิด.....	176

บทที่ 5 มโนทัศน์ของมุสลิมที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในกรุงเทพฯ.....	197
1. มัสยิดในมโนทัศน์ของมุสลิมในกรุงเทพฯ.....	197
1.1 มัสยิดในกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็นบ้านของพระเจ้า.....	197
1.2 มัสยิดในกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางชุมชนมุสลิม.....	202
1.3 มัสยิดในกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็นสถาปัตยกรรมอิสลาม.....	212
2. แนวคิดของมุสลิมที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบต่างๆ ของมัสยิดในกรุงเทพฯ.....	221
2.1 แนวคิดในการอยู่ตามสภาพท้องถิ่น – รูปแบบท้องถิ่น.....	221
2.2 แนวคิดในการอิงกับอำนาจท้องถิ่น – รูปแบบไทยประเพณี.....	222
2.3 แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์โดยเชื่อมโยงกับเชื้อชาติ – รูปแบบประเพณีจากต่างชาติ.....	223
2.4 แนวคิดในการโยยหาอดีต – รูปแบบอนุรักษสถาปัตยกรรมอิสลาม.....	224
2.5 แนวคิดในการฟื้นฟูศาสนา – รูปแบบอาหรับประยุกต์.....	225
2.6 แนวคิดในการทบทวน – รูปแบบที่เน้นเหตุผล.....	226
2.7 แนวคิดในการเปิดตัวสู่วัฒนธรรมสากล – รูปแบบสมัยใหม่.....	227
2.8 แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ – รูปแบบคลาสสิกใหม่.....	227
บทที่ 6 บทสรุป.....	229
รายการอ้างอิง.....	234
บรรณานุกรม.....	246
ภาคผนวก.....	251
แนวคิดและรูปแบบของมัสยิดในแต่ละช่วงเวลา.....	252
ข้อมูลมัสยิดที่ทำการสำรวจ.....	254
สรุปเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิด.....	296
พระราชบัญญัติ การบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540.....	335
รายการศัพท์.....	344
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	351

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 เรือของชาวอาหรับในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18.....	13
ภาพที่ 2 ภาพของ”แขก”ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	14
ภาพที่ 3 ภาพกษัตริย์ฝรั่งเศสและเปอร์เซียในภาพลายรดน้ำบนผ้าตู้พระไตรปิฎก สมัยอยุธยาตอนปลาย.....	16
ภาพที่ 4 ภาพขุนนางแขกในจิตรกรรมฝาผนัง วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพฯ.....	18
ภาพที่ 5 ภาพแขกพ่อยู่ร่วมกับชาวบ้านเชื้อชาติต่างๆในจิตรกรรมฝาผนังวิหารน้อย วัดกัลยาณมิตรฯ ธนบุรี กรุงเทพฯ.....	18
ภาพที่ 6 การนำสัดส่วนเรขาคณิตมาใช้ประกอบการวางผังอาคารมัสยิดอิบну ตูลอน กรุงไคโร ประเทศอียิปต์.....	47
ภาพที่ 7 การนำลายพรรณพฤกษาและเรขาคณิตมาใช้ในการประดับตกแต่งหน้าต่างอาคาร.	48
ภาพที่ 8 การนำอักษรประดิษฐ์และลายเรขศิลป์มาใช้ตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้.....	48
ภาพที่ 9 อิทธิพลของทศกัณฐ์ที่มีต่อการวางผังมัสยิดและชุมชนมุสลิมทั่วโลก.....	50
ภาพที่ 10 มัสยิดที่ท่านศาสดาสั่งสร้างในนครมะดีนะฮ์.....	54
ภาพที่ 11 ภาพมุฮัซซินขึ้นไปอะซานบนหลังคาวิหารกะอับะฮ์ในสมัยของท่านศาสดา.....	55
ภาพที่ 12 พัฒนาการของมัสยิดนับตั้งแต่สมัยของท่านศาสดา.....	56
ภาพที่ 13 มัสยิดที่สร้างในประเทศตุรกี.....	57
ภาพที่ 14 มัสยิดที่สร้างในประเทศอิหร่าน.....	57
ภาพที่ 15 มัสยิดกลางในคอชอรอวาน.....	58
ภาพที่ 16 มัสยิดกลางในดามัสกัส.....	58
ภาพที่ 17 มัสยิดชาห์ในอิสฟาฮาน.....	59
ภาพที่ 18 มัสยิดสุลต่านสุไลมาน ในตุรกี.....	59
ภาพที่ 19 มัสยิดกลางในนครดามัสกัส ประเทศซีเรีย.....	67
ภาพที่ 20 มัสยิดที่สำคัญของโลกที่ปรากฏในบันทึกอัลฮะดีษ.....	68
ภาพที่ 21 ภาพมัสยิดอัลฮะรอมและมัสยิดอัลนะบะวีย์ที่ปรากฏในสิ่งพิมพ์ต่างๆ.....	70
ภาพที่ 22 มัสยิดกลางและมัสยิดชุมชน.....	71
ภาพที่ 23 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิด.....	74
ภาพที่ 24 การใช้พื้นที่ในการละหมาด.....	76
ภาพที่ 25 พื้นที่ที่ใช้ในการจัดแถวละหมาดเป็นตัวกำหนดผังของโรงละหมาด.....	76
ภาพที่ 26 ชุมมิมหรือบกลางผนังด้านกิบละฮ์ และมีมบรในโรงละหมาด มัสยิด Basili ในเมืองอเล็กซานเดรีย.....	77

ภาพที่ 27 DIKKA กลางโถงละหมาด ในมัสยิด Selimiyya ในเมือง Edirne.....	78
ภาพที่ 28 ลานเอนกประสงค์ก่อนถึงทางเข้าโถงละหมาด.....	79
ภาพที่ 29 สถานที่อาบน้ำละหมาด บริเวณก่อนทางเข้าโถงละหมาด.....	80
ภาพที่ 30 หออะซาน และซุ้มประตูมัสยิด Champanir.....	81
ภาพที่ 31 การพบปะสังสรรค์หลังการละหมาดในวันอีดีลอัลฮยา มัสยิดดาร์ลุลฮิซาน.....	89
ภาพที่ 32 พิธีนิกะฮ์หรือพิธีแต่งงานในมัสยิดดาร์ลุลฮิซาน.....	89
ภาพที่ 33-35 การขยายตัวของการใช้พื้นที่ ในการละหมาดในโอกาสต่างๆ.....	90
ภาพที่ 36 มุลนิธิเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย.....	91
ภาพที่ 37 ศูนย์บริหารกิจการศาสนาอิสลามแห่งชาติ เฉลิมพระเกียรติ.....	91
ภาพที่ 38 การตั้งถิ่นฐานของมุสลิมเชื้อสายต่างๆ ในกรุงเทพฯ.....	92
ภาพที่ 39 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในประเทศซาอุดีอาระเบีย.....	99
ภาพที่ 40 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในกรุงเทพฯ.....	100
ภาพที่ 41 เปรียบเทียบผังมัสยิดที่สร้างในดินแดนอาหรับและในกรุงเทพฯ.....	101
ภาพที่ 42 เส้นทางการค้าทางทะเลในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22.....	103
ภาพที่ 43 บ่ออบบางกอกในแผนที่เมืองบางกอกในจดหมายเหตุ เดอ ลาลูแบร์.....	105
ภาพที่ 44 แท่นมิมบรที่นำมาจากมัสยิดต้นสนหลังเดิม.....	114
ภาพที่ 45 ซุ้มมิมบรที่นำมาจากมัสยิดต้นสนหลังเดิม.....	114
ภาพที่ 46 แผ่นกระดานจารึกที่ลอยน้ำมาจากอยุธยา.....	114
ภาพที่ 47 มัสยิดต้นสนหลังเดิม.....	115
ภาพที่ 48-49 มัสยิดยามีอุลคอยรียะห์หลังเดิม.....	115
ภาพที่ 50 มัสยิดกุฎีหลวงหลังเดิม.....	116
ภาพที่ 51 มัสยิดกุฎีเจริญพาศน์หลังเดิม.....	116
ภาพที่ 52 ภาพมุมกว้างกรุงศรีอยุธยา.....	117
ภาพที่ 53 ส่วนขยายของภาพมุมกว้างกรุงศรีอยุธยาในพื้นที่บริเวณชุมชนแขกเปอร์เซีย.....	117
ภาพที่ 54-55 มัสยิดที่ถ่องถื่นในอิหร่าน.....	117
ภาพที่ 56 ซุ้มประตูและกำแพงพระราชฐาน พระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี.....	118
ภาพที่ 57 มัสยิดกรือเซะ จังหวัดปัตตานี.....	119
ภาพที่ 58 ผังมัสยิดบางหลวง.....	121
ภาพที่ 59 รูปด้านมัสยิดบางหลวง.....	121
ภาพที่ 60 รูปด้านมัสยิดบางหลวง.....	122
ภาพที่ 61 มัสยิดบางหลวง.....	122
ภาพที่ 62 ภาพจิตรกรรมใต้โดมพระที่นั่งอนันตสมาคม.....	128
ภาพที่ 63 พระยาจุฬาราชมนตรี (ลิน).....	129
ภาพที่ 64 นักธุรกิจมุสลิมเชื้อสายอินเดียเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	130
ภาพที่ 65 นักเรียนและครูโรงเรียนราชการุญถ่ายภาพหน้าอาคารเรียนหลังเดิม.....	131

ภาพที่ 66 แผนที่ชุมชนมัสยิดหลวงอันซอริชซูนนะฮ์และโรงเรียนราชการุญ.....	132
ภาพที่ 67 มัสยิดบางกอกน้อยหลังเดิมฝั่งสถานีรถไฟที่ปรากฏในแผนที่ พ.ศ. 2443.....	135
ภาพที่ 68 มัสยิดกมาลุลอิสลามหลังเดิม.....	136
ภาพที่ 69 มัสยิดบางอ้อ.....	136
ภาพที่ 70 มัสยิดกุฎีลอิสลาม (ตึกแดง).....	136
ภาพที่ 71 มัสยิดยะวา.....	136
ภาพที่ 72 ฝั่งมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน.....	139
ภาพที่ 73 รูปด้านมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน.....	139
ภาพที่ 74 รูปด้านมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน.....	139
ภาพที่ 75 มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน.....	140
ภาพที่ 76 มัสยิดอัลฮะรออมในอดีต.....	140
ภาพที่ 77 ฝั่งมัสยิดบางคูทิศ.....	141
ภาพที่ 78 รูปด้านมัสยิดบางคูทิศ.....	141
ภาพที่ 79 รูปด้านมัสยิดบางคูทิศ.....	141
ภาพที่ 80 ตราประจำอาณาจักรออกโตมันบนมัสยิดบางคูทิศ.....	142
ภาพที่ 81 ตราประจำอาณาจักรออกโตมัน.....	142
ภาพที่ 82 ภาพเขียนมัสยิดหลวงอันซอริชซูนนะฮ์หลังเดิม.....	143
ภาพที่ 83 มัสยิดหลวงอันซอริชซูนนะฮ์หลังเดิม.....	143
ภาพที่ 84 มัสยิดเซฟี (ตึกขาว).....	143
ภาพที่ 85 ภาพถ่ายทางอากาศชุมชนมัสยิดบางอ้อในอดีต.....	144
ภาพที่ 86-88 มัสยิดนูรูลมุบีน (บ้านสมเด็จ) หลังเดิม.....	145
ภาพที่ 89-91 สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ ที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรป.....	149
ภาพที่ 92 การเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์โดยอาศัยเรือเดินสมุทรในอดีต.....	153
ภาพที่ 93 ครุภัณฑ์รถรางห่มาน กรีมี่ หรือ “ตวนหม่านอาหรับ”.....	153
ภาพที่ 94 ภาพถ่ายทางอากาศ ชุมชนมัสยิดหลวงอันซอริชซูนนะฮ์และโรงเรียนราชการุญ ได้รับความเสียหาย จากระเบิดในสงครามโลกครั้งที่ 2.....	156
ภาพที่ 95-96 ฝั่งมัสยิดมหานาค ชั้นที่ 1 และ ชั้นที่ 2.....	158
ภาพที่ 97-98 รูปด้านมัสยิดมหานาค	159
ภาพที่ 99 มัสยิดมหานาค ในอดีต.....	159
ภาพที่ 100 ฝั่งมัสยิดสระบุรีสลาม (คลองสีบ).....	160
ภาพที่ 101-102 รูปด้านมัสยิดสระบุรีสลาม (คลองสีบ).....	161
ภาพที่ 103 มัสยิดสระบุรีสลาม (คลองสีบ).....	161
ภาพที่ 104 มัสยิดซูลูกุลมุตตากีนหลังเดิม.....	164
ภาพที่ 105 - 106 มัสยิดนูรูลอิสลามหลังเดิม.....	165
ภาพที่ 107 โถงทางเข้ามัสยิดยามีอุ้ลคอยรียะห์ (บ้านครัว).....	165

ภาพที่ 108	ผังมัสยิดยามีอุลคอบรียะห์ (บ้านครัว).....	166
ภาพที่ 109- 110	รูปด้านมัสยิดยามีอุลคอบรียะห์ (บ้านครัว).....	166
ภาพที่ 111-113	อาคารราชการในกรุงเทพฯ ที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรป	167
ภาพที่ 114	ศิษย์เก่าโรงเรียนอิสลามศรีอยุธยาเดินทางไปศึกษาต่อ ณ กรุงไคโร ประเทศอียิปต์	170
ภาพที่ 115	มัสยิดอินดารุลมีนา (หลังเดิม)	179
ภาพที่ 116	มัสยิดฮีตายาตุลอิสลาม (สามอิน).....	181
ภาพที่ 117	มัสยิดสุลต่านซอลาฮุดดีนในประเทศมาเลเซีย.....	181
ภาพที่ 118	มัสยิดมดุงธรรมอิสลาม.....	181
ภาพที่ 119	มัสยิดซาร์ฮ์ อีสฟาฮาน ประเทศอิหร่าน.....	181
ภาพที่ 120	ผังมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะฮ์.....	183
ภาพที่ 121-122	รูปด้านมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะฮ์.....	183
ภาพที่ 123	มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะฮ์.....	184
ภาพที่ 124	มัสยิดต้นสน.....	184
ภาพที่ 125	ผังมัสยิดต้นสน.....	185
ภาพที่ 126-127	รูปด้านมัสยิดต้นสน.....	185
ภาพที่ 128	อาคารมูลนิธิเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย.....	187
ภาพที่ 129	มัสยิดดารุลอิห์ซาน.....	187
ภาพที่ 130	มัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า).....	188
ภาพที่ 131	ผังชั้นที่1 มัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า).....	188
ภาพที่ 132	ผังชั้นที่2 มัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า).....	188
ภาพที่ 133-134	รูปด้านมัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า).....	189
ภาพที่ 135	มัสยิดฮีตายาตุลอิสลาม (สามอิน).....	193
ภาพที่ 136-139	ผังชั้นที่1-4 มัสยิดฮีตายาตุลอิสลาม (สามอิน).....	194
ภาพที่ 140-141	รูปด้านมัสยิดฮีตายาตุลอิสลาม (สามอิน).....	194
ภาพที่ 142-143	ผังชั้นที่1-2 มัสยิดยะมีอุ้นอิสลาม (บางมะเขือ).....	195
ภาพที่ 144-145	รูปด้านมัสยิดยะมีอุ้นอิสลาม (บางมะเขือ).....	195
ภาพที่ 146	มัสยิดยะมีอุ้นอิสลาม (บางมะเขือ).....	195
ภาพที่ 147	มัสยิดอัลฮาลาวี (บ้านม้า).....	196
ภาพที่ 148-150	ผังชั้นที่ 1-3 มัสยิดอัลฮาลาวี (บ้านม้า).....	196
ภาพที่ 151-152	รูปด้านมัสยิดอัลฮาลาวี (บ้านม้า).....	196

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมกรุงเทพฯ ในอดีตเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยวัฒนธรรมย่อยของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อาทิ จีน ลาว มอญ และ แขก ซึ่งมีพื้นฐานทางด้านความเชื่อ สังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตที่หลากหลาย เมื่อกลุ่มชนดังกล่าวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ จึงพัฒนารูปแบบในการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ของกลุ่มชนไว้ผ่านกระบวนการตอบรับ ตอบโต้ ต่อรองรวมถึงการนิยามอัตลักษณ์เพื่อกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของตนในสังคม กระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิดแนวคิดและวัฒนธรรมใหม่ที่มีผลต่อการสร้างงานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่สำคัญขึ้นในกรุงเทพฯ ที่นอกเหนือไปจากรูปแบบไทยประเพณีซึ่งมีที่มาจากวัฒนธรรมกระแสหลัก โดยเฉพาะการสร้างมัสยิดของมุสลิมซึ่งมีมโนทัศน์ที่แตกต่างจากสังคมกรุงเทพฯ โดยทั่วไป

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มุสลิมในกรุงเทพฯ หรือที่ชาวไทยเรียกว่าแขก¹ นั้นอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของพระยาจุฬาราชมนตรี โดยผ่านทางอิหม่ามหรือผู้นำของแต่ละชุมชนซึ่งมีมัสยิดเป็นศาสนสถานที่สำคัญ ทางราชการให้สิทธิชุมชนมุสลิมดำเนินกิจกรรมตามหลักความเชื่อของศาสนาอิสลาม² มุสลิมในกรุงเทพฯ จึงอยู่ร่วมกันกับสังคมกรุงเทพฯ โดยยังคงอัตลักษณ์ของชุมชนไว้ได้โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง มัสยิดจึงมีความสำคัญสำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิมสำหรับในกรุงเทพฯ มีเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกว่าการสร้างมัสยิดในชุมชนมุสลิมบริเวณฝั่งธนบุรีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี และได้ขยายให้มีขนาดใหญ่ขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี ต่อมาในสมัยราชวงศ์จักรีได้ย้ายเมืองหลวงมายังฝั่งพระนคร มีชุมชนมุสลิมกลุ่มต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานร่วมกับชาวสยามและชาวต่างชาติหลายกลุ่ม ชุมชนมุสลิมได้ขยายตัวและเพิ่มจำนวนขึ้นควบคู่ไปกับการเติบโตของกรุงเทพฯ มีการสร้างมัสยิดขึ้นในชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่หลายแห่ง

¹ คำว่า “แขก” ในสังคมไทยหมายถึงชนต่างชาติซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ทางดินแดนพาดตะวันตกของไทยซึ่งไม่ใช่ประเทศแถบตะวันตก (ประเทศในทวีปยุโรป) ภายหลังก็รวมเอาบรรดามุสลิมที่ตั้งถิ่นฐานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ในกลุ่มสมาชิกของ “แขก” ด้วยเหตุนี้ “แขก” จึงเป็นกลุ่มประชากรชาติใหญ่โตซึ่งประกอบไปด้วยแขกที่ไม่ได้นับถืออิสลามอย่าง แขกพราหมณ์ แขกอาร์มีเนีย และแขกซิกข์ กับแขกที่นับถืออิสลามหรือมุสลิม เช่น แขกจาม แขกชวา แขกมลายู และแขกเจ้าเซ็น เป็นต้น (จุฬารัตน์, 2550: 1)

² ด้วยหลักการของศาสนาที่ไม่แยกเรื่องศาสนาออกจากชีวิตประจำวัน มัสยิดจึงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติศาสนกิจและกิจกรรมในชีวิตประจำวันของชุมชนควบคู่กันไป

ชาวกรุงเทพฯ ยังรู้จักมัสยิดในนามของ กุฎี สุเหร่า³ อิหม่ามบารา⁴ และบาแล⁵ โดยเฉพาะ คำว่ากุฎีที่เรียกตามมุสลิมท้องถิ่นและมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียซึ่งเป็นกลุ่มขุนนางที่มีบทบาทสำคัญในราชสำนักสยามในด้านการดูแลการค้า รวมถึงกำกับดูแลมุสลิมเชื้อสายต่างๆ ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ขุนนางกลุ่มนี้ได้สร้างมัสยิดในรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของเปอร์เซียในขณะที่มุสลิมกลุ่มอื่นใช้รูปแบบของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของสยามในการสร้างมัสยิด ต่อมาเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองและโครงสร้างสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 มุสลิมเชื้อสายอินเดีย มลายู และ ชาวได้ขึ้นมามีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ พ่อค้ามุสลิมเชื้อสายอินเดียซึ่งได้รับสิทธิพิเศษในฐานะที่เป็นคนในบังคับอังกฤษได้นำรูปแบบสถาปัตยกรรมยุโรปและสถาปัตยกรรมอินเดียมาใช้ มุสลิมจากชวาและมลายูจึงสร้างมัสยิดตามรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของตนบ้าง รวมถึงรูปแบบอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากที่พัฒนาขึ้นโดยได้รับอิทธิพลจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามหลังสมัยรัชกาลที่ 6 ลักษณะดังกล่าวมีกระบวนการพัฒนาที่มีความหลากหลายและซับซ้อนเกินกว่าจะอธิบายได้ด้วยเพียงคำกล่าวที่ว่า “เป็นเพียงการรับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมในประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม” ตามที่เข้าใจแต่เดิมนั้น หากแต่คำอธิบายที่ถูกต้องน่าจะเป็น “กระบวนการพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมผ่านกระบวนการปรับตัวของสังคมมุสลิมเพื่อรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้ในสังคมกรุงเทพฯ”

เพื่อทำความเข้าใจในกระบวนการดังกล่าว วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ” จึงวิเคราะห์พัฒนาการทางกายภาพของสถาปัตยกรรมมัสยิด⁶ ผ่านกระบวนการปรับตัวทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยมีสิ่งสำคัญที่เชื่อมโยงทั้ง 2 ประเด็นเข้าด้วยกัน ได้แก่ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ และ การประยุกต์ใช้แนวคิดกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในแต่ละรูปแบบผ่านกระบวนการทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยศึกษาจากแนวคิดของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในสถานภาพต่างๆ โดยเน้นเฉพาะมุสลิมในกรุงเทพฯ ที่มองมัสยิดในฐานะที่เป็น บ้านของพระเจ้า ศูนย์กลางชุมชน และ สถาปัตยกรรมอิสลามควบคู่ไปกับการสำรวจจริงวัดมัสยิด เพื่ออธิบายปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเกิดกระบวนการดังกล่าว ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดและรูปแบบ และ พัฒนาการของแนวคิดประเภทต่างๆ

³ ชาวมลายูเรียกมัสยิดขนาดเล็กที่สร้างตามลักษณะพื้นถิ่นว่าสุเหร่า บางแห่งใช้เรียกมัสยิดที่ใช้ละหมาดประจำวันโดยไม่มีละหมาดญุมอะฮ์ในวันศุกร์ว่าสุเหร่าเช่นกัน สำหรับในกรุงเทพฯ นั้นมีทั้งที่เรียกสุเหร่าตามภาษามลายูและเรียกมัสยิดตามภาษาอาหรับโดยไม่ได้แบ่งตามลักษณะการใช้งาน

⁴ มัสยิดของมุสลิมเชื้อสาย

⁵ มัสยิดขนาดเล็กที่สร้างขึ้นในลักษณะที่ไม่ถาวรนัก มาจากคำภาษาอาหรับว่า บะลาเซฮ์

⁶ การวางผัง การสร้างรูปทรงและที่ว่าง การจัดองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม การใช้ตราสัญลักษณ์ การใช้วัสดุและสี จนถึงการใช้ลวดลายประดับอาคาร

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาประเด็นต่างๆที่สำคัญดังนี้

1. บทบาทและหน้าที่ของมัสยิดที่มีต่อสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ
2. สาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อบทบาท และหน้าที่ของมัสยิด รวมถึงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิด ตั้งแต่สมัยก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ (ก่อนพ.ศ. 2325) จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2552)
3. พัฒนาการทางสังคมของมุสลิมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในกรุงเทพฯ ที่สัมพันธ์กับพัฒนาการทางด้านสถาปัตยกรรมของมัสยิดในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาดังกล่าว
4. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างและการใช้งานมัสยิดในกรุงเทพฯ
5. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ
6. การประยุกต์ใช้แนวคิดในงานสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ

กรอบความคิด

หากพิจารณาว่า “สถาปัตยกรรมอิสลามคือสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม” แล้ว จะพบว่า ปรัชญาคำสอนของศาสนาอิสลาม⁷ อิทธิพลจากต่างประเทศ⁸ และปัจจัยท้องถิ่น⁹ ที่แตกต่างกันเป็นอิทธิพลสำคัญที่ก่อให้เกิดสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ในที่ต่างๆ ภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม

สำหรับมุสลิมในกรุงเทพฯ วัฒนธรรมอิสลามได้ผ่าน “กระบวนการปรับตัวเพื่อให้อยู่ร่วมกับสังคมโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ไว้ได้” อันเนื่องมาจาก “การที่วัฒนธรรมอิสลามเป็นวัฒนธรรมย่อยวัฒนธรรมหนึ่งภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักของพุทธและพราหมณ์” และ “การที่ชาวมุสลิมเป็นประชากรส่วนน้อยหลายกลุ่มจากหลายเชื้อชาติที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย” ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ จึงมีวิถีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะ การศึกษาพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับชุมชนมุสลิมจึงน่าจะเชื่อมโยงสู่แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดได้ในฐานะที่มัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชนมุสลิม

⁷ ปรัชญาคำสอนของศาสนาอิสลามมีองค์ประกอบที่สำคัญเช่น คัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษ กฎหมายอิสลาม แนวคิดทางเทววิทยา แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ การแสดงออกทางด้านศิลปะ แนวคิดทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งแนวคิดทั้งหมดนั้นมีที่มาจากคำสอนของพระเจ้าและเชื่อมโยงเข้ากับบริบทในลักษณะต่างๆ

⁸ ได้แก่ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในด้านต่างๆ และการรับอิทธิพลจากดินแดนดังกล่าว รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับนานาชาติ

⁹ ได้แก่ ความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่น สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง ปัจจัยทางกายภาพ รวมถึงนโยบายการปกครอง

ในกรุงเทพฯ แนวคิดที่มีต่อสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ จึงน่าจะสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนด้วย

นับตั้งแต่สมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนถึงช่วงเวลาแห่งการสถาปนากรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์¹⁰ บางกอกเปลี่ยนจากเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยามาสู่นครหลวงที่เป็นศูนย์กลางระดับภูมิภาค ที่ดึงดูดมุสลิมจากหลายเชื้อชาติให้เดินทางเข้ามาในแต่ละช่วงเวลา ด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน ทางราชการได้เปิดโอกาสให้มุสลิมกลุ่มต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ โดยกำหนดตำแหน่งของการตั้งถิ่นฐานที่สะท้อนหน้าที่ของแต่ละชุมชนให้สัมพันธ์กับอำนาจปกครอง เช่น ชุมชนนักบวชที่มัสยิดบ้านครัว ชุมชนช่างฝีมือที่มัสยิดจักรพงษ์ ชุมชนช่างทองที่มัสยิดตึกดิน และชุมชนเกษตรกรรมที่มัสยิดทรายกองดิน เป็นต้น แม้จะมีแนวคิดทางด้านสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันตามความเชื่อทางศาสนา แต่ฝ่ายปกครองก็ได้ให้สิทธิในการปฏิบัติศาสนกิจของชุมชนและอำนาจการดูแลชุมชน ที่เชื่อมโยงกับอำนาจของฝ่ายปกครอง ในขณะที่ชุมชนก็ได้ใช้กิจกรรมทางศาสนานั้นแสดงอัตลักษณ์ให้สังคมรับรู้ เช่น การจัดขบวนแห่ในพิธีมะหะร่าของแขกเจ้าเซ็นไปตามเส้นทางสำคัญ โดยมีอิหม่ามบาราหรือมัสยิดเป็นฉากหลังในช่วงสำคัญของพิธี หรือการให้สิทธิในการละหมาดในชุมชนโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง มัสยิดจึงเป็นพื้นที่ที่แสดงอัตลักษณ์ของชาวมุสลิม และสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและอำนาจปกครอง ผ่านทางรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ถูกเลือกใช้ในการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ได้อย่างชัดเจน

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ” มีกรอบความคิดดังนี้

1. มัสยิดในกรุงเทพฯ เป็น “รูปธรรม” ที่แสดงถึงพัฒนาการทางสังคมของมุสลิมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในกรุงเทพฯ
2. มัสยิดแสดงถึงสถานภาพ และ บทบาทของมุสลิมกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทย
3. การเปลี่ยนแปลงของสังคมมุสลิมในประวัติศาสตร์ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของมัสยิดทั้งในด้านประโยชน์ใช้สอย รูปแบบ และการสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์

¹⁰ แนวคิดในการสร้างเมืองและสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ นั้น ได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อตามแนวพุทธปรัชญาและคติสมมุติเทวราชาในศาสนาพราหมณ์ โดยปรากฏเป็นสัญลักษณ์ในรูปของการสร้างเมืองตามหลักชัยภูมิ ฐานานุกรม ฐานานุศักดิ์ โดยอิงจากต้นแบบในสมัยกรุงศรีอยุธยา การวางผังเมืองเกิดจากแนวคิดในเรื่องชัยภูมิที่ดีตามลักษณะของ “นาคนาม” โดยมีพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นศูนย์กลางเพื่อความมั่นคงปลอดภัยและการส่งเสริมอำนาจปกครองตามคติความเชื่อตามแนวพุทธปรัชญาและคติสมมุติเทวราชาในศาสนาพราหมณ์ องค์ประกอบต่างๆ ของเมืองถูกวางตำแหน่งเพื่อสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว อันได้แก่ วังหน้า วังหลัง และวังเจ้านายต่างๆ ตลอดจนป้อม คลอง ถนน ชุมชนชาวต่างชาติรวมถึงชุมชนชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ การสร้างมัสยิดในรูปแบบของสถาปัตยกรรมไทยประเพณีมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงถึงอำนาจปกครองของสยาม มัสยิดที่มีขุนนางเป็นผู้อุปถัมภ์ เช่น มัสยิดต้นสนได้สร้างขึ้นตามรูปแบบของวัดและวัง ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้เปลี่ยนไปเมื่อได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของประเทศมหาอำนาจ อันได้แก่ประเทศในทวีปยุโรปและประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม ตัวอย่างเช่น การใช้ตราอาณาจักรอิสลามบนผนังมัสยิดบางอุทิศและมัสยิดต้นสน การใช้รูปทรงของสถาปัตยกรรมยุโรปในมัสยิดบางอ้อและมัสยิดเซฟี (ตึกขาว) การนำองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมจากมัสยิดอัลฮะระอมหลังเดิมในนครมักกะฮ์มาใช้กับหอคอยชานของมัสยิดดารุลอาบีดีน (ตอรอกจันทร์) การเลือกใช้รูปแบบจากประเทศต้นกำเนิดของแต่ละชุมชน เช่น มัสยิดกามาลุลอิสลาม (ทรายกองดิน) (มลายู) มัสยิดยะวา (ชวา) และมัสยิดกุฎิลอิสลาม (ตึกแดง) (อินเดีย) การนำรูปแบบของอาคารราชการมาใช้ในการสร้างมัสยิดมหานคร มัสยิดจักรพงษ์ และมัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (บ้านครัว) การใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมนวยุคหรือสมัยใหม่ของมัสยิดศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทยและมัสยิดดารุลอิห์ซาน และ การใช้รูปทรงคลาสสิกใหม่กับมัสยิดฮิเตียตุลอิสลาม (สามอิน) และมัสยิดในศูนย์บริหารกิจการศาสนาอิสลามแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น ล้วนมีแนวคิดในการสร้างมัสยิดที่เปลี่ยนไปตามสภาพสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ

ขอบเขตของการศึกษาและข้อตกลงเบื้องต้น

การศึกษา “แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ” นี้ เน้นการศึกษาแนวคิดที่เป็นนามธรรมผ่านทางลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เป็นรูปธรรมโดยอาศัยวิธีการในการหาข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อศึกษาแง่มุมต่างๆ ที่สื่อถึงแนวคิด¹¹ของมุสลิมที่มีต่อการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาตั้งแต่ก่อนสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ (ก่อน พ.ศ. 2325) จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2552) โดยเก็บข้อมูลจากกลุ่มคนที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิด เอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง โบราณวัตถุ และจากงานสถาปัตยกรรมมัสยิด มีวิธีการประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History) เป็นหลัก โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ข้อมูลที่ได้จากการเจาะลึกแบบมีโครงสร้าง (Structure Interview) เป็นข้อมูลหลักของการวิจัย ร่วมกับข้อมูลจากการสำรวจและข้อมูลประเภทเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์จัดกลุ่มลักษณะของแนวคิดประเด็นต่างๆ ที่ได้ตั้งกรอบไว้ตามสาระของวัตถุประสงค์ของการวิจัย

¹¹ ให้ความสำคัญกับการศึกษา คติความเชื่อ โลกทัศน์ และค่านิยม

วิธีดำเนินการวิจัย

“การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในขั้นตอนต่างๆ อันได้แก่ การสร้าง การใช้งาน และการดูแลรักษา ผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยอาศัยวิธีการในการหาข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อศึกษาแง่มุมต่างๆ ที่สื่อถึงแนวคิดของมุสลิมที่มีต่อมัสยิดในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ช่วงเวลาก่อนการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ (ก่อน พ.ศ. 2325) จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2552) โดยเก็บข้อมูลจากกลุ่มคนที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิด เอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง โบราณวัตถุ และจากงานสถาปัตยกรรมมัสยิด มีวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History) เป็นหลัก โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะใช้ข้อมูลที่ได้จากการเจาะลึกแบบมีโครงสร้าง (Structure Interview) เป็นข้อมูลหลักของการวิจัย ร่วมกับข้อมูลประเภทเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการสำรวจ เพื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์จัดกลุ่มลักษณะของแนวคิดประเด็นต่างๆ ที่ได้ตั้งกรอบไว้ตามสาระของวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังรายละเอียดระเบียบวิธีวิจัยต่อไปนี้

1. การศึกษาปัจจัยแวดล้อม งานสถาปัตยกรรมมัสยิดทั้งในส่วนของรูปแบบและองค์ประกอบใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์เป็นหลักในการค้นคว้าหาข้อมูลหลักฐานจากเอกสาร หนังสือ เว็บไซต์ รูปภาพ จากการสำรวจงานสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ตามสภาพปัจจุบัน จากการค้นคว้าและสอบถามจากผู้รู้ อีหม่าม สถาปนิก และผู้เกี่ยวข้อง ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลได้ยึดหลักวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลตามลำดับช่วงเวลา

2. การวิเคราะห์รูปแบบสถาปัตยกรรม ได้พิจารณาจากรูปแบบที่มีลักษณะเด่นในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งมีทั้งที่ต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน โดยมีอิทธิพลจากหลักคำสอนทางศาสนา ปัจจัยท้องถิ่น และอิทธิพลจากต่างชาติ เป็นข้อพิจารณาสำคัญในการกำหนดรูปแบบที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ

3. การศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมมัสยิดโดยสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับมัสยิด 40 แห่ง คำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์เป็นคำถามที่เปิดโอกาสให้ผู้ตอบได้ตอบคำถามอย่างอิสระ โดยมีประเด็นสำคัญส่วนหนึ่งที่อ้างอิงจากบทสัมภาษณ์หรือบทความที่ปรากฏในเอกสารต่างๆ

4. การหาข้อสรุปเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและแนวโน้มในอนาคต ได้เน้นในเรื่องการพิจารณาปัจจัยแวดล้อมที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านแนวคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรมมัสยิด

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การเลือกประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษารั้งนี้ เป็นการเลือกกลุ่มประชากรที่มีจำนวนจำกัด จึงสามารถใช้กลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงและใช้เกณฑ์ในการกำหนดกลุ่มตัวอย่างจากแหล่งที่มาของข้อมูลซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1.กลุ่มตัวอย่างจากการสังเกต ได้แก่ การทำแบบสำรวจรายละเอียดของสถาปัตยกรรมมัস্যิตในกรุงเทพฯ

2.กลุ่มตัวอย่างจากการสัมภาษณ์ ได้แก่ กลุ่มประชากรประเภทบุคคล ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้าง การใช้งาน และการดูแลรักษามัস্যิต

จากจำนวนมัস্যิตที่จดทะเบียนในกรุงเทพฯ ทั้งหมด 175 แห่ง วิทยานิพนธ์นี้เน้นศึกษาพัฒนาการของแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัস্যิตและชุมชนซึ่งเป็นที่ตั้งของมัস্যิตในเขตต่างๆ ของกรุงเทพฯ เฉพาะ 40 แห่ง โดยมีเกณฑ์ในการเลือกมัস্যิตที่นำมาศึกษา ดังนี้

1. ช่วงเวลาในการสร้างมัস্যิต
 2. รูปแบบของมัস্যิต
 3. กลุ่มชาติพันธุ์และสำนักคิดของสัปปุรุชแต่ละมัস্যิต
 4. พื้นที่เขตต่างๆในจังหวัดกรุงเทพฯ
- และพิจารณาเลือกมัস্যิตเพิ่มเติมจากเงื่อนไขต่างๆ ดังนี้
5. มัস্যิตมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์
 6. มัস্যิตและชุมชนมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์
 7. สัปปุรุชในมัস্যิตมีแนวคิดและวิถีชีวิตที่มีเอกลักษณ์
 8. อิหม่ามของมัস্যิตเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นที่ยอมรับในระดับประเทศ
 9. รูปแบบและแนวคิดของมัস্যิตมีความเชื่อมโยงกับมัস্যิตอื่นอย่างมีนัยสำคัญ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษานี้ได้ศึกษากลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มตัวอย่างประเภทบุคคล และ กลุ่มตัวอย่างประเภทสถาปัตยกรรม เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลคือแบบฟอร์มการสัมภาษณ์และแบบฟอร์มการสำรวจ โดยแบบฟอร์มการสัมภาษณ์ประกอบด้วยคำถามที่เปิดโอกาสให้ผู้ตอบได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ในประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดที่เกี่ยวกับมัস্যิต อาทิ ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานและการสร้างมัস্যิตในชุมชน วิถีชีวิตและการปรับตัวของชุมชน การเติบโต

ของชุมชน การปรับตัวของชุมชนเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิม กลุ่มชาติพันธุ์และสำนักคิดของมุสลิมในชุมชน ลักษณะของมัสยิดหลังเดิม แนวคิดในการสร้างมัสยิดหลังปัจจุบัน การรับอิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมจากภายนอกในรูปแบบต่างๆ ความสัมพันธ์ของชุมชนมุสลิมกับชุมชนเมือง ผลกระทบของการเติบโตทางกายภาพของกรุงเทพฯ ที่มีต่อชุมชน เป็นต้น ในส่วนของแบบฟอร์มการสำรวจนั้นได้ทำการสำรวจสถาปัตยกรรมมัสยิดตามหัวข้อหลักอันได้แก่ ข้อมูลพื้นฐาน ลักษณะทางกายภาพ การใช้พื้นที่และการสัญจร และความสัมพันธ์กับชุมชน เป็นต้น เพื่อให้ดำเนินการได้อย่างครบถ้วนทุกประเด็นและได้มาตรฐาน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาพัฒนาการของแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดและชุมชนในเขตต่างๆ ของกรุงเทพฯ จำนวน 40 แห่ง ควบคู่ไปกับการศึกษาพัฒนาการทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ และพัฒนาการทางด้านสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ ใน 4 ช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อสังคมมุสลิมและสถาปัตยกรรมมัสยิดอย่างมีนัยสำคัญ¹² โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ข้อมูลเอกสาร

1.1 รวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับมุสลิมและมัสยิดในกรุงเทพฯ ที่ปรากฏในรูปแบบของงานวิจัย วิทยานิพนธ์ ตำรา หนังสือ บทความ ข้อเขียน เอกสารประกอบการสัมมนา บันทึกจดหมาย เว็บไซต์ของหน่วยงานของรัฐบาลหรือสถาบันการศึกษาที่มีความน่าเชื่อถือ ฯลฯ เท่าที่ค้นหาได้¹³ โดยมีเนื้อหาที่ครอบคลุมประเด็นสำคัญต่างๆ เช่น

- ศาสนาอิสลามในประเทศไทย
- มุสลิมในกรุงเทพฯ
- สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ
- สถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ

¹² ในการแบ่งช่วงเวลานี้ อ้างอิงจากช่วงเวลาของสังคมและสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ ในเอกสารวิชาการที่สำคัญที่ใช้อ้างอิงอันได้แก่ องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ สถาปนิกสยาม และ การศึกษามัสยิดในกรุงเทพฯ เป็นต้น

¹³ โดยมีตัวอย่างของเอกสารที่ได้ศึกษาดังนี้

คัมภีร์อัลกุรอานฉบับแปลภาษาไทย, บันทึกอัลฮะดีษฉบับแปลภาษาไทย, ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนากิษะ (ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว), จดหมายโต้ตอบระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ. 2490, พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พ.ศ. 2488 และ 2491, พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540, บันทึกการประชุมการจัดงานมัสยิด, จารึกประวัติมัสยิดบนผนังมัสยิด, บันทึกการสร้างมัสยิด ตลอดจน จดหมาย, ใบปลิว, ไปรษณีย์, ปฏิทิน และเอกสารวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

- แนวคิดของมุสลิมในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ
- ฯลฯ

1.2 ศึกษาจากแผนที่ ภาพถ่ายในอดีต และภาพที่ปรากฏบนของที่ระลึกหรือของใช้ต่างๆ เพื่อพิจารณาลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่อาจปรากฏในภาพ เช่น การใช้ตราสัญลักษณ์ต่างๆ ประดับอาคาร องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเด่นในอดีต ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคารมัสยิดหลังเดิมก่อนจะรื้อและสร้างเป็นหลังปัจจุบัน ผังบริเวณ รวมถึงการใช้พื้นที่ในพิธีสำคัญต่างๆ เพื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลในปัจจุบัน เช่น ภาพถ่าย แผนที่ และภาพถ่ายจากดาวเทียม

2. ข้อมูลจาก การสำรวจ และการสัมภาษณ์

2.1 การสำรวจสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ และมัสยิดในบริเวณที่มีการเชื่อมโยงถึง ตั้งแต่ช่วงก่อนสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ฯ (ก่อน พ.ศ. 2325) จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2552)

2.1.1 สำรวจกลุ่มตัวอย่างเพื่อจัดแบ่งมัสยิดและชุมชนตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานและพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรม

2.1.2 สังเกตและบันทึกสภาพแวดล้อมทางกายภาพของมัสยิด

2.1.3 สำรวจและทำรังวัดผังอาคารและผังบริเวณมัสยิด โดยเน้นประเด็นที่เป็นสาระสำคัญ อาทิเช่น รูปแบบทางสถาปัตยกรรม ลวดลายประดับตกแต่ง ตราสัญลักษณ์ที่ประดับบนอาคาร รูปทรงและรายละเอียดทางด้านองค์ประกอบสถาปัตยกรรมต่างๆ และความสัมพันธ์กับผังชุมชน เป็นต้น โดยกำหนดสาระไว้ 4 ช่วงเวลาตามลำดับโดยพิจารณาจากความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิดที่มีผลต่อลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดดังนี้

ช่วงที่ 1 สมัยกรุงศรีอยุธยา, กรุงธนบุรี, รัชกาลที่ 1- รัชกาลที่ 3 (ก่อนปี พ.ศ.2394)

ช่วงที่ 2 สมัยรัชกาลที่ 4- รัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2394-2468)

ช่วงที่ 3 สมัยรัชกาลที่ 7- รัชกาลที่ 8 (พ.ศ. 2468-2489)

ช่วงที่ 4 สมัยรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2489-2552)

2.2 สัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดแนวคิดในการสร้างสถาปัตยกรรมมัสยิดแบบเจาะลึก (In-depth Interview) จากกลุ่มตัวอย่างจากมัสยิดทั้ง 40 แห่ง เพื่อให้ครอบคลุมประเด็นต่างๆ ที่ต้องการ¹⁴ โดยแบ่งกลุ่มบุคคลที่มีแนวโน้มว่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างมัสยิดแต่ละแห่ง ดังต่อไปนี้

2.2.1 อิหม่าม

2.2.2 กรรมการมัสยิด รวมทั้งคอเต็บ และบิลาล

¹⁴ มัสยิดในช่วงเวลาที่ 1 นั้น ศึกษาข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์เป็นหลัก เนื่องจากมัสยิดส่วนใหญ่ถูกรื้อถอนไปหมดแล้วไม่เหลืออาคารเดิมให้ทำการสำรวจได้และผู้ที่เกี่ยวข้องในการสร้างมัสยิดในกลุ่มดังกล่าวได้เสียชีวิตแล้วทั้งหมด

2.2.3 สัปบุรุษอาวุโส รวมทั้งครูใหญ่ ครูอาวุโส ประธานมูลนิธิ ผู้จัดการ และผู้สนับสนุนหลักด้านทุนทรัพย์

2.2.4 สัปบุรุษ

2.2.5 สถาปนิก ศิลปิน และช่างก่อสร้าง รวมทั้งเจ้าหน้าที่ฝ่ายโยธา สำนักงานเขตต่างๆ

2.2.6 นักวิชาการ และ นักประวัติศาสตร์ ที่ได้รับการอ้างอิงถึง

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

“สถาปัตยกรรมอิสลาม” หมายถึง สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นสำหรับมุสลิมภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม

“มัสยิด” หมายถึง สถานที่ปฏิบัติศาสนกิจและดำเนินกิจกรรมทางสังคมร่วมกันสำหรับมุสลิม

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

“การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ” นี้เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง “แนวคิด” ที่เป็นนามธรรม และ “มัสยิด” ที่เป็นรูปธรรม ดังนั้นจึงคาดหวังจะพบหลักฐานทั้ง 2 ด้านที่มีความเชื่อมโยงกัน เช่น เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังนโยบายของอิหม่าม หรือแนวความคิดของสถาปนิกในการออกแบบและสร้างมัสยิด ซึ่งจากเอกสารข้อมูลที่มีและด้วยวิธีสัมภาษณ์แบบเจาะลึกแล้ว มีความเป็นไปได้ที่จะพบหลักฐานดังกล่าวในลักษณะต่างๆ เช่น บันทึกประวัติการสร้างมัสยิด หรือข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลแต่ละกลุ่มที่กล่าวถึงที่มาในการสร้างมัสยิด อิทธิพลที่มีต่อการสร้างมัสยิด แนวคิดในการสร้างมัสยิด ลักษณะพิธีกรรม กิจกรรม และวิถีชีวิต ที่สะท้อนออกมาในลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดที่เกิดขึ้น ข้อมูลที่ได้น่าจะแสดงให้เห็นว่าปัจจัยต่างๆ มีอิทธิพลต่อการเกิดแนวคิดในการสร้างมัสยิดในลักษณะใดบ้าง หรือมีเหตุการณ์ในลักษณะใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดในการสร้างมัสยิด หรือแม้กระทั่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิดในการสร้างมัสยิดครอบคลุมประเด็นที่สำคัญอะไรบ้างในลักษณะใด เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาแนวคิดทางสถาปัตยกรรมสำหรับการสร้างมัสยิดที่สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในอนาคต

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ” เป็นการอธิบายถึงที่มาของแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวมุสลิมในกรุงเทพฯ และการประยุกต์ใช้แนวคิดในงานสถาปัตยกรรมมัสยิดในรูปแบบต่างๆ ซึ่งเมื่อสำรวจมัสยิดต่างๆ และศึกษางานวิชาการที่กล่าวถึงแนวคิดของศาสนาอิสลามในประเทศไทยนั้น จะพบความหลากหลายทางด้านแนวคิดและวิถีปฏิบัติของมุสลิมในแต่ละชุมชน โดยมักโยงเข้ากับพื้นฐานความเชื่อของแต่ละสำนักคิด กลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มอาชีพ ซึ่งมีบรรทัดฐานทางสังคมที่แตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อยแม้จะมีความเชื่อหลักในคำสอนของศาสนาอิสลามที่ตรงกันก็ตาม

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในมุมกว้าง ในบทความวิชาการเรื่อง มุสลิมศึกษา: สังคมศาสตร์ ทวนกระแส และความเป็นอื่น ของ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2541) ได้เสนอแนวทางการศึกษาสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลามที่เกิดขึ้นในปัจจุบันบนพื้นฐานแนวคิดหลัก 2 แนวคิด อันได้แก่ “อิสลามศึกษา” ที่มีนัยในทางศาสนวิทยาโดยให้ความสำคัญกับ “ความจริงทางศาสนา” (religious truth) โดยเคร่งครัด และ “มุสลิมศึกษา” ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษา “ความจริงทางสังคม” (social reality) ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมอันหลากหลายที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

แนวคิดทั้งสองเป็นอิทธิพลหลักในการศึกษาด้านต่างๆ โดยเฉพาะการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอิสลาม อย่างไรก็ตาม ความเชื่อทางศาสนาเป็นปัจจัยหลักที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดอันเนื่องมาจากการปฏิบัติตามคำสอนศาสนาโดยเคร่งครัดของแต่ละชุมชน มุสลิมได้ปรับวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับเงื่อนไขท้องถิ่นและปัจจัยภายนอก จนเกิดวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ที่แตกต่างในแต่ละท้องถิ่นซึ่งมีผลต่อแนวคิดในการสร้างมัสยิดที่แตกต่างกัน การศึกษานี้จึงใช้แนวคิด “มุสลิมศึกษา” เป็นหลัก เพื่อให้เข้าถึงแนวคิดทางด้านสถาปัตยกรรมมัสยิดที่เกิดจากเงื่อนไขทางด้านสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยใช้แนวคิด “อิสลามศึกษา” เพื่อประกอบการอธิบายโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเชื่อของมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยมีประเด็นสำคัญในการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิทยานิพนธ์ดังนี้

1. ศาสนาอิสลามในประเทศไทย

ศาสนาอิสลาม สอนให้นับถือพระองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) เป็นพระเจ้าองค์เดียวและมีนบีมุฮัมมัด (ช.ล.) เป็นศาสดาองค์สุดท้าย โดยมีศูนย์กลางของการเผยแผ่ศาสนาอยู่ที่นครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์¹ หลักการของศาสนาสอนให้ทุกคนทำความดีบนพื้นฐานของการศรัทธาและเชื่อฟังพระเจ้าผู้ทรงสร้างและดูแลสรรพสิ่งในจักรวาล ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามเรียกว่ามุสลิม การปฏิบัติภารกิจทางโลกของมุสลิมมีความสำคัญควบคู่ไปกับภารกิจทางด้านศาสนา² รูปแบบการดำเนินชีวิตที่มีรากฐานมาจากหลักการดังกล่าวได้ผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมและปัจจัยพื้นถิ่น ทำให้สังคมมุสลิมในแต่ละท้องถิ่นทั่วโลกมีลักษณะเฉพาะที่ยังคงสื่อถึงหลักการและวิถีชีวิตของอิสลาม จากสถิติในปีฮิจเราะห์ศักราชที่1428³ (พ.ศ.2550) มีประชากรมุสลิมทั่วโลกประมาณ 1,800 ล้านคน⁴

งานวิชาการที่กล่าวถึงศาสนาอิสลามในประเทศไทยโดยตรงนั้นมีอยู่ไม่มากนัก โดยมักจะมีเนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงศาสนาที่แพร่เข้ามาในประเทศไทยผ่านทางมุสลิมกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยสันนิษฐานจากการที่มีคำภาษาเปอร์เซียปรากฏอยู่ในหลักศิลาจารึก⁵ และการพบด้วยขามสังคโลกของสุโขทัยในประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม เช่น อินโดนีเซีย อิหร่าน และประเทศในทวีปอาฟริกา (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2503: 100-101) ส่วนหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่ชัดเจนนั้น พบในสมัยอยุธยาเมื่อมีการติดต่อค้าขายกับอาณาจักรเปอร์เซีย มีชาวเปอร์เซียเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำการค้าและรับราชการ โดยเฉพาะในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับราชวงศ์ซาฟาเวียะฮ์ของเปอร์เซียอันทรงอิทธิพล และเป็นศูนย์กลางการค้าระดับนานาชาติ ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านที่มีประชากรมุสลิมจำนวนมาก เช่น อินเดียนได้เริ่มมีบทบาทในการติดต่อกับสยามมากขึ้น ในสมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ดินแดนมลายูซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสยามได้นับถือศาสนาอิสลามเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่พื้นที่กรุงเทพฯ และปริมณฑลซึ่งถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางของสยามทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการปกครองนั้นมี

¹ ปัจจุบันอยู่ในประเทศซาอุดีอาระเบีย

² ภายใต้บัญญัติจากคัมภีร์อัลกุรอาน และ บันทีกอัลฮะดีษ ที่มีผลทั้งในด้านความเชื่อและการปฏิบัติต่อมุสลิมทุกคน

³ ฮิจเราะห์ศักราช หรือศักราชของศาสนาอิสลามนั้น ใช้อย่างกว้างขวางและมีอิทธิพลในการดำรงชีวิตของชาวมุสลิมทั่วโลก ปฏิทินมุสลิมจะมีลักษณะพิเศษต่างจากปฏิทินอื่น ที่มีการยึดถือวันเดือนปีทางจันทรคติอย่างเคร่งครัด ในปีหนึ่งมี 354 วัน ซึ่งไม่ทันปีสุริยคติเดือนตามฮิจเราะห์ศักราชจึงค่อยๆ เคลื่อนไปจากแต่ละฤดูกาล และจะกลับมาพบกับปีสุริยคติอีกครั้งในรอบ 32 ปีครึ่งโดยประมาณ การกำหนดเดือนรอมฎอน ที่เป็นเดือนแห่งการถือศีลอด และการกำหนดช่วงเวลาในการประกอบพิธีฮัจญ์ ที่มีผลต่อวัน "อิดิลฟิตรี" และ "อิดิลอฎฮา" ซึ่งเป็นวันสำคัญทั้ง 2 ในรอบปีของศาสนาอิสลามนั้น จึงเคลื่อนไปจากเดือนในปฏิทินสากลซึ่งยึดถือตามระบบสุริยคติ เช่น เดือนรอมฎอน ฮ.ศ.1428 จะตรงกับเดือนกันยายน-ตุลาคม พ.ศ.2550

⁴ จากการประเมินจำนวนประชากรมุสลิมทั่วโลกในปี 2007 โดย "US Center For World Mission Report" (อ้างถึงใน http://islamicpopulation.com/world_islam.html)

⁵ ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 1-2 มีคำว่า ปสาน ซึ่งหมายถึงตลาดขายของแห้ง และเชื่อกันว่ามาจากศัพท์เปอร์เซีย บาซาร์ (Bazar) ข้อความในจารึกมีว่า "เบื้องตีนนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน มีพระเจ้านะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว มีป่าหมากกลาง มีไร่มีนา มีถิ่นถ่าน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก.." (ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, 2545: 12)

มุสลิมจากหลากหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน รวมทั้งชาวพื้นเมืองบางส่วนก็ได้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ ได้มีตำแหน่ง “พระยาจุฬาราชมนตรี” ซึ่งได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์เพื่อให้มีหน้าที่ดูแลชาวต่างชาติจากประเทศทางแถบตะวันตกของไทยที่พำนักอยู่ในประเทศไทย หรือที่เรียกรวมกันว่า “แขก” รวมถึงดูแลหน่วยงานที่ติดต่อดำขายกับประเทศดังกล่าว ซึ่งเป็นที่รู้จักในนามของ “กรมท่าขวา” กลุ่มขุนนางเชื้อสายเปอร์เซียที่เกี่ยวข้องกับการค้าดังกล่าว จึงมีโอกาสและบทบาทสำคัญในสังคมมากกว่ามุสลิมเชื้อชาติอื่นๆ (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2546 : 262-336) เช่น ชาวมลายูและชวา จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประเทศ ทำให้นักธุรกิจชาวอินเดียและเปอร์เซียเริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคม และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ในสาย “ขุนนี้” ร่วมกับ ชาวชวา ชาวอาหรับ ชาวจาม และเกษตรกรชาวมลายูซึ่งมีบทบาทในฐานะผู้ผลิตสินค้าเกษตรหลักของประเทศ เห็นได้ชัดว่าสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ พยายามรักษาอัตลักษณ์ท่ามกลางความหลากหลายโดยอาศัยกลไกในการรักษาสมดุลดังกล่าวที่แปรเปลี่ยนตามปัจจัยต่างๆ อันได้แก่ การรับข้อมูลเพิ่ม การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ และปรับตัวกับสถานการณ์ใหม่ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับโลก รวมถึงการตีความใหม่

ภาพที่ 1 เรือของชาวอาหรับในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18
ที่มา: Arab Seafaring in the Indian Ocean
อ้างถึงใน ธีรชัย ตั้งศิริวานิช, 2549: 13

ภาพที่ 2 ภาพของ”แขก”ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง
วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี
ที่มา: น. ณ ปากน้ำ, 2529: 37

ศาสนาอิสลามได้แพร่ขยายไปยังส่วนต่างๆ ของประเทศและมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาบ้านเมืองในประวัติศาสตร์มาโดยตลอด จากสถิติในปี พ.ศ. 2549 พบว่ามีผู้นับถือศาสนาอิสลามประมาณ 5.9 ล้านคนทั่วประเทศ^๑ ด้วยจิตใจที่ยึดมั่นศรัทธาในพระเจ้า การดำรงชีวิตของมุสลิมในประเทศไทยจึงตั้งมั่นอยู่ในหลักคำสอนของศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด แต่ในขณะเดียวกันวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในการดำรงชีวิตเช่นในกรุงเทพฯ ได้ส่งผลให้วิถีชีวิตของมุสลิมเป็นไปในลักษณะของการผสมผสานกันอย่างกลมกลืนกับวัฒนธรรมที่แตกต่างจนเกิดเป็นสิ่งใหม่ที่สะท้อนออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมของแต่ละชุมชน

^๑ข้อมูลจาก http://www.islamicpopulation.com/asia_general.html ส่วนใน <http://www.islamicweb.com/begin/population.html> นั้นมีการประมาณไว้ว่ามี 8.2 ล้านคน อย่างไรก็ตาม ข้อมูลอย่างเป็นทางการล่าสุดของประเทศไทยในสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2543 ซึ่งจัดทำโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติระบุว่า มีประชากรมุสลิม 2,815,900 คนทั่วประเทศ

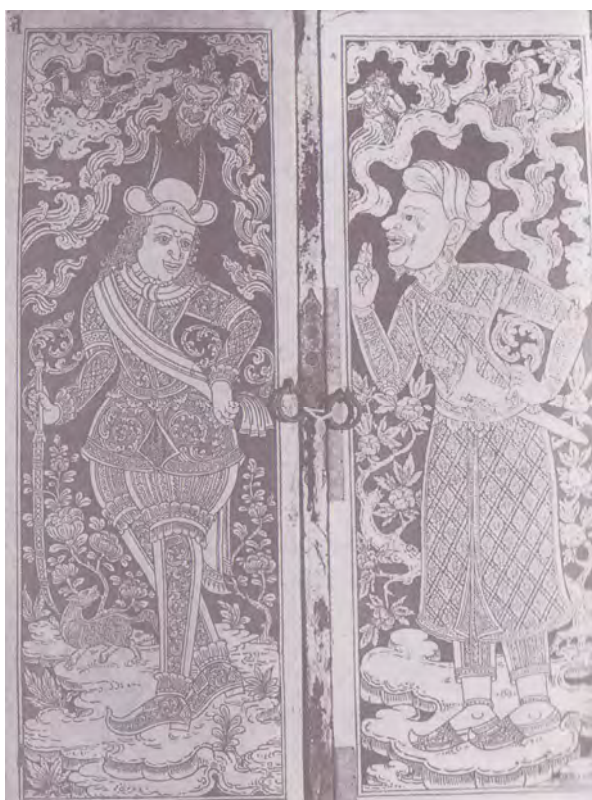
2. มุสลิมในกรุงเทพฯ

เอกสารที่เกี่ยวกับมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยทั่วไปนั้นปรากฏอยู่ในงานค้นคว้าและรวบรวมเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของตระกูล สถาบัน และมีสยิดต่างๆ ได้แก่ หนังสือ เจ้าพระยาจักรีศรีอองครักษ์ (หมุด) พร้อมผู้สืบสกุลและสายสัมพันธ์หนึ่งร้อยสามสิบเก้าตระกูล ของ ร้อยโทสมบัติ เสวตครุฑมัต หนังสือ เจกอะหมัด ของ พระยาโกมารกุลมนตรี หนังสือ สายสกุล สุลต่าน สุลัยมาน ของ พลโท อำพัน ณ พัทลุง และคณะ หนังสือ ศรีจรรยา : สายสกุลท่าน หล้า ท่านปุย ศรีจรรยา โดย มูลนิธิท่านหล้า ท่านปุย ศรีจรรยา หนังสือที่ระลึกในงานชุมนุมและวันเจ็ญของศิษย์ราชการุญ ของ โรงเรียนราชการุญ โดยเฉพาะหนังสือ สายสกุลสัมพันธ์ 2543 โดย สมาน อรุณโอบษฐ์ และคณะ และ หนังสือ 100 ปี ราชการุญ ของ กุสุมา รัชชมนธิ ในนามของ สมาคมศิษย์เก่าราชการุญ ที่นับว่าเป็นงานค้นคว้ารวบรวมที่เป็นระบบและมีการอ้างอิงที่น่าเชื่อถือ ส่วนข้อมูลเกี่ยวกับมุสลิม ปรากฏอยู่ในเอกสารประวัติของมัสยิดต่างๆ อาทิ มัสยิดต้นสน มัสยิดดารุลอิหซาน กุฎีเจริญพาศน์ มัสยิดคลองตัน มัสยิดจักรพงษ์ มัสยิดฮิญาบ์ตุลอิสลาม มัสยิดอัลฮุสนา มัสยิดนุรุลมุบีน มัสยิดดารุนาอีม เป็นต้น โดยเฉพาะเอกสารประวัติมัสยิดต้นสน ที่มีการค้นคว้าอย่างเป็นระบบโดยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์หลายท่านมาร่วมศึกษา เมื่อพิจารณาข้อมูลที่ได้จากเอกสารทั้งหมดนี้ในภาพรวม สามารถมองเห็นความเชื่อมโยงของเนื้อหาในประเด็นสำคัญได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ สำนักคิด อาชีพ การตั้งถิ่นฐาน บทบาทหน้าที่และสถานภาพทางสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ ซึ่งมีรูปแบบในการนำเสนอที่หลากหลายและมีจุดยืนและมุมมองในการนำเสนอที่แตกต่างกัน บางส่วนเป็นลักษณะของการสร้างนิยามและอัตลักษณ์ของแต่ละสำนักคิด กลุ่มชาติพันธุ์ และกลุ่มอาชีพ จึงมีข้อมูลที่เป็นประโยชน์ทางด้านประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะที่สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ ได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม เอกสารสำคัญที่ใช้ในการอ้างอิงได้แก่ บทความวิชาการ ตำราและงานวิจัยที่จัดทำขึ้นอย่างเป็นระบบ ทำให้เห็นภาพรวมของสังคมมุสลิมซึ่งมีทั้งในระดับภูมิภาคและระดับประเทศ ที่เน้นเฉพาะพื้นที่ในกรุงเทพฯ มีดังต่อไปนี้

หนังสือ กรุงเทพฯมาจากไหน ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2548) จำแนกคนกรุงเทพฯ ในยุคแรกออกเป็นกลุ่มใหญ่ 3 กลุ่ม ได้แก่ คนพื้นเมืองดั้งเดิม คนต่างชาติภาษา “นานาประเทศ” และ คนไทยสยาม โดยบรรยายถึงการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนหลากเชื้อชาติต่างศาสนา รวมทั้งอ้างอิงถึงการที่คนอยุธยาเรียกชื่อคนพื้นเมืองดั้งเดิมกรุงเทพฯ ตามที่ปรากฏในกฎมนเฑียรบาลว่า “แขกขอมลาวพม่าเมงมอญมสุมแสงจันจามชวา...” ในขณะที่อธิบายคนต่างชาติภาษา “นานาประเทศ” ว่าประกอบด้วยคน 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ กลุ่มพื้นเมืองดั้งเดิมที่อยู่ห่างไกลและกลุ่มที่มาจากต่างแดน ซึ่งรวมถึงมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ เช่น ยิปเซ็ดอ่าน สะระกาฉวน อาหรับ หมูมไต้ระกี แขกปะถ่าน แขกจุเหลียมลายู จาม หุ้ยหุย โดยอ้างอิงจากหลักฐานที่ปรากฏในจารึกและจิตรกรรมฝาผนังที่สำคัญ เช่น

โคลงภาพคนต่างภาษา ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้แต่งขึ้นและวาดภาพประกอบไว้ในศาลารายรอบกำแพงวัดพระเชตุพนฯ นอกจากนี้ยังมีหนังสือตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ หรือ นางนพมาศ (วรรณคดีในรัชกาลที่ 3) ที่กล่าวถึงชาติภาษาต่างๆ ในกรุงเทพฯ โดยถือเอาภาษาพูดเป็นเกณฑ์ ส่วนคนไทยสยามนั้นเป็นกลุ่มคนที่ตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาโดยอพยพมาจากที่ต่างๆ ททยอยเข้ามาตั้งหลักแหล่งในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นกรุงธนบุรี ซึ่งรวมถึงมุสลิม ซือฮะฮ์เชื้อสายเปอร์เซียที่อพยพมาจากพระนครศรีอยุธยาด้วย สภาพสังคมดังกล่าวสะท้อนถึงลักษณะของสังคมพหุลักษณะของกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาแรกได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม เมื่อวัฒนธรรมกระแสหลักของสยามเข้มแข็งขึ้น กลุ่มวัฒนธรรมย่อยบางกลุ่มได้ถูกกลืนไปกับวัฒนธรรมกระแสหลัก ในขณะที่หลายกลุ่มได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับเงื่อนไขต่างๆ โดยยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้ ซึ่งรวมถึงชาวมุสลิมกลุ่มต่างๆ ดังที่กล่าวมาด้วย

ภาพที่ 3 ภาพกษัตริย์ฝรั่งเศสและเปอร์เซีย
ในภาพลายรดน้ำบนฝาตู้พระไตรปิฎก
สมัยอยุธยาตอนปลาย
ที่มา: น. ณ ปากน้ำ, 2543: 68

บทความเรื่อง “แขก” ในโคลงภาพคนต่างภาษาที่วัดโพธิ์ ภาพสะท้อนมุสลิมศึกษาในหมู่ปัญญาชนสยามสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ของ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ (2550) กล่าวถึงมุสลิมในการรับรู้ของคนกรุงเทพฯ ที่เรียกรวมกันว่า “แขก” ทั้งที่ในความเป็นจริงนั้น “แขก” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายอันหมายถึงชนต่างชาติซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ทางดินแดนด้านตะวันตกของประเทศไทย แขกในความหมายที่แท้จริงจึงหมายรวมไปถึงกลุ่มคนที่นับถือศาสนาต่างๆ เช่น แขกพราหมณ์ แขกอาร์เมเนีย แขกซิกข์ และแขกที่นับถือศาสนาอิสลามหรือมุสลิม เช่น แขกจาม แขกชวา แขกมลายู และแขกเจ้าเซ็น เป็นต้น สังคมกรุงเทพฯ แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะการรับเอาภูมิปัญญาจากแขกมุสลิมในด้านต่างๆ มาโดยตลอดทั้งทางด้านภาษา ศาสนา ความเชื่อ ศิลปกรรม รวมถึงความรู้ที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยที่อาณาจักรอิสลามเจริญรุ่งเรือง ได้มีการติดต่อค้าขายกับประเทศมุสลิมต่างๆ อาทิ อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ อย่างกว้างขวาง ซึ่งมีส่วนส่งเสริมสถานภาพของมุสลิมในประเทศไทยเป็นอย่างมาก

งานวิชาการชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับเรื่องราวของ “แขก” ในแง่มุมต่างๆ โดยแบ่งเป็นแขกในเมืองไทยและแขกในเมืองเทศ มีหลักฐานการศึกษาเกี่ยวกับแขกในเอกสารและบันทึกที่สำคัญ เช่นเดียวกันกับที่อ้างในหนังสือ กรุงเทพฯมาจากไหน ของสุจิตต์ วงษ์เทศ และ หนังสือ คนแปลกหน้า นานาชาติของกรุงสยาม ของ ทวีศักดิ์ เผือกสม (2546) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับมุสลิมที่มีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยให้ความสำคัญกับความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ พื้นฐานทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเชื่อ รวมถึงบทบาทและฐานะของมุสลิมในสังคม

หนังสือ ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (2545) และเอกสารวิชาการ ภูมิหลังชาวมุสลิมในประเทศไทย ของ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์ กล่าวถึงมุสลิมในประเทศไทย โดยให้ความสำคัญกับความเป็นมาของมุสลิมชนชาติต่างๆ และความหลากหลายของวัฒนธรรมในสังคมไทยซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาที่งานวิชาการหลายชิ้นนำไปอ้างอิงถึง เอกสารชิ้นนี้ได้เน้นถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี ภาษา และศิลปกรรมที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะการรับอิทธิพลด้านภาษาและศิลปกรรมของประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามที่มีต่อสังคมไทยโดยรวมโดยเชื่อมโยงเข้ากับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของไทย นอกจากนี้ ยังได้อธิบายถึงแนวคิดในการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมในประเทศไทย โดยเน้นไปที่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ ที่สัมพันธ์กับประเด็นต่างๆ ได้แก่ การขยายตัวของเมือง การอยู่ร่วมกันในวัฒนธรรมที่แตกต่าง พัฒนาการความสัมพันธ์ของกลุ่มมุสลิมที่ต่างเชื้อชาติและภาษา ทศนคติที่คนไทยมีต่อมุสลิม รวมถึงกระบวนการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมกระแสหลักโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ของตนไว้ได้ มาสู่สังคมมุสลิมที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในกรุงเทพฯ ภายใต้แนวคิด *อิคควัวรี* (Icawah)

⁷ สะกดคำอ่านตามเอกสารอ้างอิง แปลว่าการเป็นพี่น้องกันหรือภราดรภาพของมุสลิม ภาษาอาหรับออกเสียงว่า อิคควัวรี

ภาพที่ 4 ภาพขุนนางแขกในจิตรกรรมฝาผนัง
วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพฯ
ที่มา: ชุกวี สะเริม

ภาพที่ 5 ภาพแขกแพอยู่ร่วมกับชาวบ้านเชื้อชาติต่างๆ
ในจิตรกรรมฝาผนังวิหารน้อย วัดกัลยาณมิตรฯ
ธนบุรี กรุงเทพฯ
ที่มา: ชุกวี สะเริม

หนังสือ กลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยมุสลิม ของ เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2531) ศึกษามุสลิมในประเทศไทยโดยมีเนื้อหาที่ครอบคลุมหลายประเด็นดังที่กล่าวมา แต่ได้ให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์และที่มาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่เข้ามาอยู่ร่วมกันในสังคมไทยในลักษณะของ “ชนกลุ่มน้อย” ด้วยเหตุผลที่หลากหลาย โดยแบ่งออกเป็นกลุ่มต่างๆ เพื่อการศึกษาอันได้แก่ มลายู อาหรับ เปอร์เซีย^๘ ชาว จาม อินเดีย^๙ และจีน

^๘ ในงานวิจัยนี้ได้จัดอาหรับเปอร์เซียไว้ด้วยกัน ซึ่งในความเป็นจริงทั้ง 2 กลุ่มนี้มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามในงานวิชาการเรื่องต่อมาที่เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ของมุสลิมในธนบุรีของผู้เขียนท่านนี้ได้แยกทั้ง 2 กลุ่มนี้ออกจากกัน

^๙ ในกลุ่มของชาวอินเดียนี้ เสาวนีย์ได้รวมถึง ปากีสถาน บังคลาเทศ และ อัฟกานิสถาน เข้าไว้ด้วย

งานศึกษานี้มีพื้นฐานจากความรู้ที่เกี่ยวกับศาสนาอิสลามในแง่ของที่มา แนวคิด องค์ประกอบ และโครงสร้างของศาสนาที่เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมุสลิม แล้วจึงโยงสู่การขยายตัวของ การรับนับถือศาสนาจากศูนย์กลางในนครมักกะฮ์และมะดีนะฮ์ สู่ดินแดนต่างๆจนกระทั่งเข้ามาสู่ประเทศไทย โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ที่มีความเป็นศูนย์กลางและมีเอกลักษณ์ทางด้านสังคมและวัฒนธรรม มุสลิมกลุ่มแต่ละกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศผ่านทางบทบาทที่สำคัญในด้านต่างๆ อัน ได้แก่ การบริหารประเทศ การป้องกันประเทศ การทูต เศรษฐกิจและการต่างประเทศ รวมถึงด้านสังคมและวัฒนธรรม

มุสลิมกลุ่มที่มีบทบาทเด่นชัดในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้แก่ ขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซีย ในราชสำนักสยามซึ่งถูกกล่าวถึงในหนังสือ ขุนนางกรมท่าขวา ของ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ (2546) ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรีเป็นมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียในสังกัดกรมท่าขวาที่ดูแลการค้าของราชสำนักกับประเทศทางฝั่งตะวันตกของสยาม และดูแลชาวต่างชาติจากประเทศดังกล่าวที่อาศัยอยู่ในสยามซึ่งรวมถึงมุสลิมด้วย

บทบาทของมุสลิมกลุ่มนี้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา อันเนื่องมาจากการนำวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาพัฒนาประเทศ ประกอบกับการใช้ความรู้ความสามารถของตนให้เป็นที่ประจักษ์ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมช่วยเหลือราชการในเหตุการณ์บ้านเมืองสำคัญต่างๆ นอกจากนั้น มุสลิมกลุ่มนี้ยังเป็นผู้สานสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านที่นับถือศาสนาอิสลามรวมถึงอาณาจักรอิสลามที่สำคัญในอดีต อันได้แก่ ซาฟาวียะฮ์¹⁰ และ โมกุล¹¹ แม้กระทั่งภายหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ได้รับการสถาปนาเป็นราชธานีตามลำดับ มุสลิมกลุ่มนี้ก็ยังคงมีบทบาทที่สำคัญในราชสำนักอย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนาน จนกระทั่งลดบทบาทลงเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้าและการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5

เนื้อหาดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2453 ของ รัชณี สาดเปรม (2546) ที่กล่าวถึงบทบาทของมุสลิมในประเทศไทยในช่วงเวลาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยให้ความสำคัญกับภาพรวมของมุสลิมทุกกลุ่ม กล่าวคือ ประชากรส่วนใหญ่ในดินแดนมลายูซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหัวเมืองภาคใต้นั้น นับถือศาสนาอิสลามที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมมลายู ส่วนในกรุงเทพฯ นั้น มุสลิมหลายเชื้อชาติต่างวัฒนธรรมมาอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีวัฒนธรรมหลากหลายโดยมีวัฒนธรรมสยามเป็นวัฒนธรรมกระแสหลัก มุสลิมกลุ่มที่ช่วยเหลืองานราชการหรือมีสายสัมพันธ์อันดีกับฝ่ายปกครอง มีโอกาสประสบความสำเร็จใน

¹⁰ในประเทศอิหร่านปัจจุบัน

¹¹ในประเทศอินเดียปัจจุบัน

หน้าที่การงานและมีฐานะทางสังคมที่ดีกว่า โดยเฉพาะมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียที่เป็นเชื้อสายเดียวกันกับพระยาจุฬาราชมนตรี ส่วนมุสลิมชนชาติอื่นนั้นแยกกันตั้งถิ่นฐานอยู่ตามทำเลต่างๆ ที่เชื้อต่ออาชีพของตน ซึ่งส่วนใหญ่ถูกกำหนดที่ตั้งโดยฝ่ายปกครองด้วยเหตุผลทางด้านการบริหารและการจัดการ ประกอบกับภาษาที่แตกต่างกันเป็นอุปสรรคสำคัญในการติดต่อสื่อสาร จึงทำให้บทบาทของมุสลิมในระยะแรกมีลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่ม เช่น นักรบชาวมลายู ชุนนางเปอร์เซีย และเกษตรกรชาวมลายู เป็นต้น

เงื่อนไขต่างๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปในสมัยรัชกาลที่ 5 การปรับโครงสร้างทางการบริหารและด้านสังคมทำให้ชุมชนต่างๆ มีอิสระในการร่วมกิจกรรมทางสังคมมากขึ้น มุสลิมแต่ละชุมชนเริ่มเรียนรู้ภาษากลางซึ่งเอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนมากขึ้น จนกระทั่งมีการรวมตัวกันในลักษณะของเครือข่ายโดยมีกลุ่มพ่อค้าที่เดินทางติดต่อค้าขายเป็นตัวเชื่อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวอินเดียซึ่งเข้ามาในฐานะของคนในบังคับของประเทศอังกฤษ ซึ่งได้รับสิทธิพิเศษในการประกอบธุรกิจต่างๆ ด้วยเหตุนี้พ่อค้ามุสลิมเชื้อสายต่างๆ จึงเริ่มมีบทบาททางสังคมมากขึ้น ในขณะที่ชุมชนมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ เริ่มมีความมั่นคงและอยู่ร่วมกับสังคมที่มีวัฒนธรรมหลากหลายได้เป็นอย่างดี ซึ่งมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับงานวิทยานิพนธ์ “เครือข่ายพ่อค้าผู้ชาวอินเดียในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2400-2490” (อินทรี ชาติศรี, 2546)

หนังสือ The Muslims of Thailand ของ Michel Gilquin (2005) กล่าวถึงมุสลิมในประเทศไทยในฐานะของชนกลุ่มน้อยที่มีแนวคิดของศาสนาต่างจากสังคมไทย โดยพูดถึงมุสลิมใน 2 พื้นที่สำคัญอันได้แก่ กรุงเทพฯ และปริมณฑล และจังหวัดในภาคใต้

มุสลิมในกรุงเทพฯ และปริมณฑล เริ่มมีบทบาททางสังคมที่เด่นชัดในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายที่เดินทางเข้ามาด้วยเหตุผลที่ต่างกัน จากการปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามหลักคำสอนของศาสนา และการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชนชาติอื่นในสังคม โดยเฉพาะบุคคลสำคัญและฝ่ายปกครอง ตลอดจนการติดต่อกับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามอย่างต่อเนื่อง ทำให้มุสลิมในกรุงเทพฯ และปริมณฑลมีบทบาทในสังคมและมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ ที่สำคัญ ทั้งทางด้าน การเมือง การปกครอง การทหาร และการพาณิชย์ โดยที่ยังคงอัตลักษณ์ของตนไว้ได้ การปรับตัวของมุสลิมในกรุงเทพฯ จึงเป็นไปในลักษณะของการผสมผสานวัฒนธรรมภายในขอบเขตของศาสนา

ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ที่การมองภาพรวมของมุสลิมทั้งประเทศ โดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ของมุสลิมในส่วนต่างๆ ของประเทศตลอดจนความสัมพันธ์กับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม ในลักษณะของความเป็นปัจจุบันที่เป็นผลมาจากอดีตมากกว่าจะให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ในอดีตเพียงอย่างเดียว

นอกจากนี้ยังมีเอกสารต่างๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับมุสลิมในกรุงเทพฯ ได้เสนอมุมมองที่แตกต่างและให้ความสำคัญกับประเด็นที่หลากหลายเกี่ยวกับมุสลิมในกรุงเทพฯ เมื่อวิเคราะห์ในภาพรวม สามารถแบ่งประเด็นเนื้อหาออกได้เป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. งานที่ให้ความสำคัญกับสังคมของคนกรุงเทพฯ ที่มีวัฒนธรรมย่อยที่หลากหลายภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักที่มีพื้นฐานมาจากศาสนาพุทธและพราหมณ์ โดยกล่าวถึงมุสลิม หรือ แยกเป็นหนึ่งในกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมย่อยดังกล่าว
2. งานที่ให้ความสำคัญกับลักษณะของมุสลิม บนพื้นฐานของวัฒนธรรมอิสลามที่แตกต่างกับวัฒนธรรมกระแสหลักในประเทศไทยซึ่งมีพื้นฐานมาจากศาสนาพุทธและพราหมณ์
3. งานที่ให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ด้านต่างๆ ของมุสลิม ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ สำนักคิด อาชีพ ที่เชื่อมโยงกับการตั้งถิ่นฐาน
4. งานที่ให้ความสำคัญกับบทบาท หน้าที่ สถานะ และความสัมพันธ์ทางสังคมของมุสลิม

3. พัฒนาการของสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ

เอกสารที่กล่าวถึงพัฒนาการของสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ ที่สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิจัยนั้นมีหลากหลาย ซึ่งเอกสารหลักที่ผู้วิจัยนำมาใช้เป็นแนวทางได้แก่หนังสือสถาปนิกสยาม: พื้นฐาน บทบาท ผลงาน และแนวคิด (พ.ศ.2475 -2537) ของ ผุสดี ทิพทัส (2539) ที่มีขอบเขตเนื้อหาของการศึกษาอยู่ในช่วง 62 ปีระหว่าง พ.ศ. 2475-2537 โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 5 ช่วง ได้แก่

ช่วงที่ 1 พ.ศ. 2475 -2489 (15 ปี)

ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2490 -2500 (10 ปี)

ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2501 -2516 (15 ปี)

ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2517 -2525 (9 ปี)

ช่วงที่ 5 พ.ศ. 2526 -2537 (11 ปี)

โดยเริ่มปูพื้นฐานจากช่วงเวลาแห่งการฟื้นฟูบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1 -3 การรับอารยธรรมจากต่างชาติเข้ามาปรับใช้ในการพัฒนาบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 4 -6 โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการเชิญสถาปนิกและช่างต่างชาติเข้ามาทำงานในประเทศไทย ซึ่งนำไปสู่การรับเทคโนโลยีการก่อสร้างและวิธีแก้ปัญหาทางด้านสถาปัตยกรรมที่ประสบความสำเร็จในต่างประเทศมาปรับใช้¹² ประกอบกับพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่ 6 ที่ทรงตระหนักถึงความสำคัญของ

¹² ผุสดี ทิพทัส ได้อธิบายเพิ่มเติมในการบรรยายหัวข้อ “ช่างฝรั่งในกรุงสยาม” ในวันที่ 25 มิถุนายน 2548 ณ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ว่าเมื่อช่างเหล่านั้นได้เดินทางกลับประเทศด้วยเหตุผลต่างๆ ช่างไทยที่มีโอกาสได้ร่วมงานกับช่างฝรั่งก็ได้นำประสบการณ์ดังกล่าวมาพัฒนาแบบทางสถาปัตยกรรมในประเทศไทยในเวลาต่อมา

การศึกษาสมัยใหม่ โดยการส่งเจ้านายและเชื้อพระวงศ์หลายพระองค์ไปทรงศึกษาต่อในต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศในทวีปยุโรปซึ่งเป็นเสมือนศูนย์กลางความเจริญในยุคนั้น การปรับท่าทีของประเทศโดยการอิงกับความเจริญในยุโรป เป็นเสมือนการสื่อภาพแห่งความศิวิไลซ์ ผ่านทางการดำเนินนโยบายของประเทศในด้านต่างๆ ซึ่งมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนเกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2475)

การศึกษาในช่วงที่ 1 เริ่มหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 แนวทางการสร้างงานสถาปัตยกรรมยังคงสืบทอดมาจากสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นแนวทางที่อยู่บนพื้นฐานของการนำอารยธรรมตะวันตกมาปรับใช้ร่วมกันกับอารยธรรมท้องถิ่นในประเทศไทย โดยทำให้เรียบง่ายตามสภาพเศรษฐกิจและสังคม การสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่เกิดจากบุคคล 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ “ช่าง” ที่สืบทอดวิชาความรู้ตามแบบประเพณี และ “สถาปนิก” ที่ได้รับการศึกษาสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ อันมีแบบแผนที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรป โดยนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ เน้นประโยชน์ใช้สอย ความประหยัด และการนำไปสร้างจริง ในขณะที่สถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีได้ปรับรูปแบบให้สอดคล้องกับการใช้งานและเทคโนโลยีการก่อสร้างสมัยใหม่ จากความจำเป็นอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในการสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรม ทำให้มีการตั้งคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ในมหาวิทยาลัยเพื่อผลิตสถาปนิกที่ได้มาตรฐาน การปฏิบัติวิชาชีพสถาปัตยกรรมได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องในช่วงที่ 2 และ 3 ต่อมาพัฒนาการในช่วงที่ 4 ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะการกล้าคิด กล้าแสดงออกของประชาชน โดยเฉพาะนักศึกษา “ปัญญาชน” ได้มีอิทธิพลต่อรูปแบบการเรียนการสอนในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการปฏิบัติวิชาชีพสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมาก โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการออกแบบมากขึ้น โดยค้นหาแนวคิดหลักในการออกแบบ ตลอดจนการวิเคราะห์หาเหตุผล การประเมิน ซึ่งเป็นพื้นฐานไปสู่การพัฒนาในช่วงที่ 5 ที่มองว่าการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ที่รวดเร็วขึ้นต้องการ “กระบวนการทัศน์ใหม่” ในการบริหารจัดการและให้ความสำคัญกับการเปิดรับ “วิทยาการใหม่” เพื่อนำมาพัฒนาวงการสถาปัตยกรรม สถาปนิกเริ่มมองว่าการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการปกครอง นั้นมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันและเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเกิดสถาปัตยกรรม¹³ จึงควรเปิดโลกทัศน์เพื่อทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นและปรับเปลี่ยนการทำงานให้ตอบรับกับสถานการณ์ มากกว่าจะทำตามรูปแบบกฎเกณฑ์อย่างตายตัว

¹³ ผุสดี ทิพทัส ได้อธิบายถึงเหตุการณ์ในช่วงที่เกิดเหตุการณ์พองสบู่แตกในงานวิจัยเรื่อง “สถาปัตยกรรมหลัง พ.ศ.2540: วิฤกตและทางเลือกของสถาปนิกไทย” ว่า “ก่อนเกิดวิกฤติการณ์พองสบู่แตกในช่วงปี พ.ศ. 2540 นั้น ได้มีผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ โดยเฉพาะสาขาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ออกมาเตือนให้ระวังถึงวิกฤตที่จะเกิดขึ้น โดยพิจารณาจากดรชชนีและสัญญาณต่างๆ ที่มีแนวโน้มไปในทิศทางที่ ‘ไม่ดี’ ซึ่งหากมีการวิเคราะห์สถานการณ์และมีการเตรียมการรับมือกับปัญหาล่วงหน้าแล้ว ความเสียหายอาจอยู่ในระดับที่น้อยกว่าที่เกิดขึ้นในช่วงที่ผ่านมา

ในช่วงที่ 5 ของการศึกษานั้น เน้นให้เห็นถึงการแสวงหาอัตลักษณ์ของความเป็นไทยผ่านทางองค์ประกอบต่างๆ ในงานสถาปัตยกรรม โดยมองว่าไม่จำเป็นต้องยึดติดกับรูปแบบเดิมเสมอไป แต่สามารถเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตได้ เช่นความพยายามพัฒนาให้เกิดรูปแบบของสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การพัฒนาดังกล่าวดูเหมือนจะไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง เช่น การปรับสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม การเตรียมเปิดตัวสู่ระบบการทำงานของต่างชาติ และแนวคิดเกี่ยวกับการประหยัดพลังงานและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดการจ้างงานที่มีรูปแบบใหม่ วัสดุใหม่ รูปทรงอาคารใหม่ ซึ่งต้องอาศัยการนำเข้าเทคโนโลยีจากต่างชาติเป็นส่วนใหญ่ ตลอดจนรูปแบบการทำงานที่เปลี่ยนไป เช่น การให้ความสำคัญกับกระบวนการมากขึ้น เน้นการทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ¹⁴ และให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์และการติดต่อในลักษณะของเครือข่ายมากขึ้นกว่าการใช้ความสามารถเฉพาะตัว เช่นแต่ก่อน ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การใช้คอมพิวเตอร์ในการออกแบบและการจัดการงานสำนักงาน¹⁵ ในช่วงนี้มีประเด็นอื่นๆ ที่มีบทบาทสำคัญมากกว่ารูปลักษณะที่สื่อถึงความหมายในเชิงวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียวอันได้แก่ การใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย การรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม การประหยัดพลังงาน การสร้างอัตลักษณ์ การตลาด และการเศรษฐกิจ เป็นต้น มีการพยายามคิดรูปแบบใหม่ที่ตอบสนองประเด็นต่างๆ ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ในการออกแบบนั้นสถาปนิกมักให้ความสำคัญกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามที่ตนมีความชำนาญ และพิจารณาว่าเป็นประเด็นที่สำคัญ ซึ่งในความเป็นจริงนั้นทุกประเด็นล้วนมีความสำคัญและเชื่อมโยงกันในลักษณะของภาพรวม และส่งผลถึงการพัฒนาแนวคิดของสถาปนิกและรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในประเทศไทยทั้งสิ้น

งานวิจัยเรื่อง สถาปนิกสยาม : พื้นฐาน บทบาท ผลงาน และแนวคิด (พ.ศ.2475-2537) ทั้ง 2 เล่มจึงเป็นการสร้างทฤษฎีอ้างอิงให้เห็นภาพรวม ที่มา ความสำคัญของสถาปัตยกรรมผ่านทางกระบวนการคิดของสถาปนิก ตลอดจนปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ ให้คนทั่วไปได้เข้าใจและเห็นคุณค่าร่วมกัน ซึ่งน่าจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ต่อเนื่องรวดเร็วทั้งในแวดวงวิชาการและวงการศึกษาซึ่งพลสถาปนิกของไทยในอนาคต ซึ่งในปัจจุบันได้มีงานวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมในประเทศไทยโดยอ้างอิงถึงงานวิจัยทั้ง 2 เล่ม ดังกล่าว เป็นจำนวนมาก นับได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างองค์ความรู้ของตนเองเพื่อการพัฒนาสถาปัตยกรรมในประเทศไทยในระยะยาว อันจะ

¹⁴ ผุสดี ทิพทัส ได้อธิบายในงานวิจัยเรื่อง “สถาปัตยกรรมหลัง พ.ศ.2540: วิกฤตและทางเลือกของสถาปนิกไทย” ซึ่งเป็นการศึกษาที่ต่อเนื่องจากการศึกษาชิ้นนี้ว่า รูปแบบในการทำงานได้พัฒนาไปให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เช่น หลังจากเหตุการณ์พองพองแตก (2545) ได้มีการปรับรูปแบบของการทำงานโดยการร่วมงานกันของสำนักงานสถาปนิกที่มีความชำนาญแต่ละด้านในโครงการของโรงพยาบาลศิริราชบนที่ดินที่เคยเป็นสถานีรถไฟ ซึ่งเป็นการผสมผสานจุดแข็งของแต่ละสำนักงาน และเป็นการลดภาระและความเสี่ยงในการบริหารบริษัทใหญ่ โดยจะรวมตัวเฉพาะกิจเมื่อมีโครงการใหญ่เท่านั้น

¹⁵ รวมทั้งการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อการสื่อสารและค้นคว้าข้อมูลในช่วงเวลาต่อมา

เป็นส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางการเรียนรู้อาชีวศึกษาในสถาบันต่างๆ ให้มีความชัดเจนและเปี่ยมด้วยคุณภาพต่อไป

หนังสือ พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ของ วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และ สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ และคณะทำงาน (2536) ที่กล่าวถึง พัฒนาการด้านแนวความคิดในการออกแบบและรูปแบบสถาปัตยกรรมตั้งแต่ปีพ.ศ.2475-2532 โดยกล่าวถึงพัฒนาการในช่วงพ.ศ.2325-2475 เป็นการปูพื้นฐานการศึกษา

งานวิจัยนี้ได้แบ่งช่วงเวลาในการศึกษาตามลักษณะที่เด่นชัดของปัจจัยแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ดังนี้

ช่วง พ.ศ. 2475-2500

ช่วง พ.ศ. 2501-2515

ช่วง พ.ศ. 2516-2525

ช่วง พ.ศ. 2526-2532

งานวิจัยนี้กล่าวถึงปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมที่สำคัญ อาทิ การเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เทคโนโลยี และการศึกษาทางสถาปัตยกรรม รวมถึงความคิดเห็นเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมในประเด็นสำคัญและความเห็นต่อการเปลี่ยนแปลงของงานสถาปัตยกรรมทั่วไป โดยสรุปทิศทางการเปลี่ยนแปลงของงานสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ และเสนอแนะแนวโน้มของปัจจัยที่เกี่ยวข้องในอนาคต พร้อมทั้งเสนอแนวทางในการพัฒนาสถาปัตยกรรมในอนาคต ซึ่งเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับงานวิทยานิพนธ์

เอกสารสำคัญที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาพัฒนาการทางด้านกายภาพของกรุงเทพฯ เล่มต่อมา ได้แก่ องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงเทพมหานครของ ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และ ผุสดี ทิพทัส และคณะทำงานในนามของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2534)

เนื้อหากล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของกรุงเทพมหานคร โดยเริ่มจากความเป็นมาและแนวคิดในการสถาปนากรุง การกำหนดที่ตั้งขององค์ประกอบสำคัญ และความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการกำหนดทิศทางการเติบโตและรูปแบบของชุมชน รวมถึงการวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ตามลำดับช่วงเวลาที่สำคัญดังนี้

1. สมัยรัชกาลที่ 1-3

2. สมัยรัชกาลที่ 4-6

3. สมัยรัชกาลที่ 7-9

การศึกษานี้ให้ความสำคัญกับพื้นที่กรุงเทพมหานคร โดยมีพระบรมมหาราชวังเป็นศูนย์กลางของการเจริญเติบโต ตามแนวพุทธปรัชญาและคติสมมุติเทวราชาในศาสนาพราหมณ์ และอธิบายถึงหลักการและเหตุผลในการกำหนดตำแหน่งขององค์ประกอบสำคัญต่างๆ อันได้แก่

พระราชวังและวัง ศาสนสถาน สถานที่ราชการ ที่พักอาศัย ตลาด และเส้นทางสัญจร ทำให้เห็นพัฒนาการของเมืองทั้งในภาพรวมและในระดับขององค์ประกอบในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ซึ่งเนื้อหาที่เกี่ยวกับรายละเอียดขององค์ประกอบที่สำคัญดังกล่าว ปรากฏอยู่ในหนังสือ มรดกสถาปัตยกรรม กรุงรัตนโกสินทร์ ของ ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี (2537) และ หนังสือ สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง ของ ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และ ผุสดี ทิพทัส และ ไชแสง สุขะวิวัฒน์ (2531)

หนังสือดังกล่าวยังให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมกลุ่มย่อยต่างๆ เช่น การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวจีน ลาว มอญ และแขก ที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาทางกายภาพของเมือง ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนความหลากหลายในการอยู่ร่วมกัน และการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมที่มีผลต่อการเกิดสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่มักไม่ปรากฏในการศึกษาอื่นที่เกี่ยวกับกรุงเทพฯ โดยทั่วไป

เอกสารอีกชุดหนึ่งที่มีความเชื่อมโยงถึงประเด็นที่ศึกษาได้แก่ หนังสือ การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม: สยามสมัย ไทยประยุกต์ และชาตินิยม ของ ชาตรี ประกิตนันทการ (2547) ที่อธิบายและทำความเข้าใจประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในสังคมไทย จากมุมมองที่ให้ความสำคัญกับความหมายระดับวัฒนธรรมที่สังคมกำหนดขึ้นตามเงื่อนไขในแต่ละยุคสมัย ผ่านทางการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมโดยแบ่ง เป็นช่วงเวลาที่มีสัมพันธ์กับประเด็นต่างๆ ทางสังคม ดังนี้

1. สมัยรัชกาลที่ 4 : การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และจักรวาลทัศน์
2. สมัยรัชกาลที่ 5 : การสื่อถึงความหมายทางสังคมและการเมือง
3. สมัยรัชกาลที่ 6-7 : การสร้างความหมายและการสะท้อนแนวความคิด
4. สมัยรัชกาลที่ 8 : การสื่อถึงความหมายทางสังคมและการเมืองในงานสถาปัตยกรรมภายใต้อุดมการณ์
5. สมัยรัชกาลที่ 9 : (ถึง พ.ศ.2500) : การสื่อความหมายทางสังคมและการเมือง กับการรื้อฟื้นรูปแบบในอดีต

สถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคนั้น นอกจากจะเกิดจากอิทธิพลของปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวแล้ว ยังเกิดจากวัตถุประสงค์เพื่อการส่ง “สาร” สู่สังคม ตัวอย่างที่ชัดเจนได้แก่ นโยบายในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่พยายามสื่อถึง “ความเจริญ” ในยุคใหม่ที่ทัดเทียมตะวันตก โดยการใช้รูปแบบสมัยใหม่ในการสร้างกลุ่มอาคารริมถนนราชดำเนิน¹⁶ และอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย

¹⁶ ชาตรีอธิบายเพิ่มเติมว่าการพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมในยุคโมเดิร์นในประเทศไทยไม่ได้มีเหตุปัจจัยในการเกิดและความต่อเนื่องของพัฒนาการเช่นในต่างประเทศ การหยิบยกรูปแบบดังกล่าวมาใช้จึงน่าจะมีจุดมุ่งหมายในการสื่อถึงการเปลี่ยนแปลงไปสู่อำนาจในระบบการปกครองแบบใหม่โดยสื่อผ่านทางสถาปัตยกรรมดังกล่าว ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้เชี่ยวชาญจากกรมศิลปากร ได้แก่ คุณรณฤทธิ์ ธนโกเศศ และคุณวสุ โปษะนันท์ ได้แสดงความเห็นในการสนทนาด้วยมุมมองที่แตกต่างว่า ข้อมูลจากการค้นคว้าศึกษาดังกล่าว

โดยเปรียบเทียบกับการสร้างอาคารพระที่นั่งอนันตสมาคมในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างภาพลักษณ์ของสยามสังคมให้ทัดเทียมกับโลกตะวันตกให้มากที่สุด ภายใต้อุดมคติเรื่อง "ความศิวิไลซ์"¹⁷ เป็นต้น สถาปัตยกรรมจึงสะท้อนเรื่องราว โลกทัศน์ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมคติของผู้คนและสังคมในแต่ละยุคสมัย

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยทางด้านสถาปัตยกรรมเรื่องอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยอีกหลายชิ้นที่ให้ข้อมูลที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยชิ้นนี้ ตัวอย่างเช่น หนังสือ สถานภาพผลงานทางวิชาการ สาขาสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ของ วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และ สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ (2544) ที่กล่าวถึงงานวิชาการในสาขาสถาปัตยกรรมในประเทศไทยโดยแบ่งเป็นประเภทตามลักษณะของเนื้อหา

4. ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลาม

ในส่วนของงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอิสลามนั้น แบ่งออกเป็น 2 ส่วน เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาของการทำวิทยานิพนธ์ ได้แก่ ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามโลกโดยจะเน้นในส่วนที่มีความเกี่ยวเนื่องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ และประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ซึ่งรวมถึงสถาปัตยกรรมอิสลามในประเทศไทยที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย

เอกสารที่กล่าวถึงสถาปัตยกรรมอิสลามในระดับโลกนั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยมีเกณฑ์และวิธีการศึกษาที่หลากหลาย ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพโดยจัดแบ่งหมวดหมู่ในการศึกษาที่ต่างกัน มีทั้งที่แบ่งตามประเภทอาคาร เน้นเฉพาะมัสยิดกลาง รวมถึงการให้ความสำคัญกับสถาปัตยกรรมท้องถิ่น ซึ่งในระยะหลังได้มีการให้ความสำคัญกับอิทธิพลด้านต่างๆ อันได้แก่ ความเป็นชุมชน มโนทัศน์ ความเชื่อ ค่านิยม สภาพสังคม การเมือง การต่างประเทศ รวมถึงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมมากขึ้น สำหรับเอกสารที่กล่าวถึงสถาปัตยกรรมอิสลามในประเทศไทยนั้น มีอยู่จำนวนไม่มากนัก ส่วนใหญ่ศึกษาอาคารประเภทเรือนและมัสยิดโดยเน้นขอบเขตในพื้นที่จังหวัดทางภาคใต้ของประเทศไทย อย่างไรก็ตาม แนวคิดที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมอิสลามจากทางภาคใต้ได้มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ ผ่านทางชาวปัตตานีที่อพยพขึ้นมา จึงศึกษาเนื้อหาในส่วนนี้ประกอบการทำวิทยานิพนธ์ด้วย

ยังไม่มีข้อพิสูจน์ที่แน่ชัด ประกอบกับได้มีการพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมในประเทศไทยที่สืบเนื่องมาโดยตลอด ก่อนที่จะเกิดรูปแบบดังที่ปรากฏในอาคารมณีนวชาดดำเนิน

¹⁷ หากพิจารณาตามสมมุติฐานดังกล่าว แนวคิดนี้อาจเทียบได้กับการยกเอาสนามบินสุวรรณภูมิขึ้นมาเป็นที่เชิดหน้าชูตาของประเทศและส่งเสริมภาพลักษณ์ของผู้บริหารประเทศในช่วงที่ผ่านมา

4.1 ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามโลก

สถาปัตยกรรมอิสลาม หมายถึง สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นสำหรับมุสลิมภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม ซึ่งมีต้นแบบมาจากแนวคิดในการสร้างมัสยิดในนครมะดีนะฮ์ของท่านศาสดามุฮัมมัดและพัฒนารูปแบบไปเป็นสถาปัตยกรรมประเภทต่างๆ อันได้แก่ วัง สถานศึกษา ที่พักกองคาราวาน ป้อม ตลาด ที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาตั้งแต่สมัยของท่านศาสดาในคริสต์ศตวรรษที่ 7 จนถึงปัจจุบัน โดยครอบคลุมพื้นที่ที่มีผู้นับถือศาสนาอิสลามในประเทศต่างๆ ทั่วโลก แม้จะมีแนวคิดหลักในการสร้างมัสยิดที่มาจากพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาเดียวกัน แต่การเปิดรับและแลกเปลี่ยนศิลปวิทยาการกับท้องถิ่นทำให้สถาปัตยกรรมในดินแดนต่างๆ มีลักษณะเฉพาะและเป็นที่น่าสนใจศึกษาทั้งในระดับปัจเจกและระดับกว้างที่ส่งผลต่อการเกิดทฤษฎีทางสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมที่มีความสำคัญต่อสังคมมุสลิมมากที่สุดประเภทหนึ่งนั้นได้แก่ มัสยิด ซึ่งมีบทบาทเป็น “ศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชนและเมือง” ควบคู่ไปกับการเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของมุสลิมในฐานะที่เป็น “บ้านของพระเจ้า”

หากพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมอิสลามที่เกิดขึ้นทั่วโลกควบคู่ไปกับการค้นคว้าที่เกี่ยวข้องกับ “ประวัติศาสตร์” “สังคมศาสตร์” และ “ความเป็นท้องถิ่น” แล้ว จะพบว่าทัศนคติที่มีต่อการสร้างมัสยิดแต่ละแห่งในโลกนั้นยังมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามปัจจัยท้องถิ่นในแต่ละยุคสมัย เช่น การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ตลอดจนปัจจัยทางศาสนา อาทิ การผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับคำสอนศาสนา ข้อจำกัดในการศึกษาศาสนา การขาดความเข้าใจในศาสนาที่ถูกต้อง และความเชื่อของ “สำนักคิด” ต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะ

หนังสือ Introduction to Islamic Architecture ของ Amjad B Prochazka (1986) หนังสือ Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning ของ Ernst J. Grube (1995) หนังสือ Islamic Art and Architecture และ Islamic Architecture ของ Robert Hillenbrand (1994) หนังสือ Islamic Architecture ของ John D. Hoag (1987) มีเนื้อหาโดยทั่วไปคล้ายคลึงกันที่ว่า คำสอนของศาสนาอิสลามเป็นเสมือนกฎเกณฑ์และแนวทางที่ครอบคลุมพฤติกรรมของมุสลิมในทุกด้าน ทั้งในเรื่องของเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคม ทำให้เกิดสถาปัตยกรรมประเภทต่างๆ ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของมุสลิม เช่น มัสยิด วัง ป้อม ที่พักกองคาราวาน สุสาน สถานศึกษา และบ้าน เป็นต้น ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดนั้น หนังสือ The Mosque ของ Martin Frishman (1994) และหนังสือ Mosques ของ Razia Grover (2006) ได้กล่าวถึงการสร้างมัสยิดโดยพิจารณาประเด็นต่างๆ ของคำสอนในภาพรวมที่สัมพันธ์กันกับวิถีชีวิตในลักษณะของการบูรณาการ แม้ไม่ได้ระบุกฎเกณฑ์ตายตัวที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบมัสยิด

โดยตรง แต่ได้ให้ความสำคัญกับการออกแบบสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับเงื่อนไขและบริบท โดยอิงจากตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนได้แก่ มัสยิดที่ท่านศาสดาสร้างขึ้นในนครมะดีนะฮ์ซึ่งนำแนวคิดและเงื่อนไขทางด้านศาสนา มาแปรให้เห็นเป็นรูปธรรม ผ่านทางสถาปัตยกรรมท้องถิ่นที่เรียบง่าย และตอบสนองกิจกรรมรูปแบบใหม่โดยเชื่อมโยงเข้ากับเงื่อนไขพื้นที่ในเชิงสถาปัตยกรรมได้อย่างลงตัว ส่วนในระดับที่เชื่อมโยงกับผังเมืองและชุมชนนั้น หนังสือ Islamic City ของ R B Serjeant (1980) และ Urban Form in the Arab World ของ Stefano Bianca (2000) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเมืองกับสถาปัตยกรรมอิสลามประเภทต่างๆ โดยเฉพาะมัสยิด โดยยกกรณีศึกษาเมืองสำคัญในประเทศอาหรับหรือเอเชียตะวันตก เช่น เมืองแบกแดด เฟซ และอเลปโป

มีนักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาถึงพัฒนาการของสถาปัตยกรรมอิสลาม ที่สืบเนื่องจากมัสยิดของท่านศาสดาในแง่มุมต่างๆ รวมถึงการผสมผสานกับลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น เมื่อศาสนาอิสลามได้แผ่ขยายสู่ดินแดนต่างๆ ที่มีวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะเมื่อศูนย์กลางของอาณาจักรอิสลามได้ย้ายจากนครมะดีนะฮ์ สู่นครดามัสกัส¹⁸ ในสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ (พ.ศ. 1204-1293) ผู้ปกครองอาณาจักรจึงต้องแสดงอำนาจและอิทธิพลทางการปกครอง ผ่านทางสถาปัตยกรรมในเชิงสัญลักษณ์ด้วยการโยงมัสยิดและวังเข้าด้วยกัน โดยใช้รูปทรงที่สง่างามของหลังคาโดมเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงอำนาจของผู้นำทาง “ศาสนจักร” และ “อาณาจักร” ซึ่งลักษณะรูปทรงเช่นนี้ได้พัฒนาซับซ้อนขึ้นตามลำดับในยุคสมัยต่อมา ช่วงเวลาในการศึกษามักแบ่งออกเป็น 4 ช่วง กล่าวคือ ช่วงแรกนับตั้งแต่สมัยของท่านศาสดาและคอลีฟะฮ์ทั้ง 4 ท่าน ช่วงที่ 2 นับตั้งแต่ราชวงศ์อุมัยยะฮ์จนถึงช่วงก่อน 3 อาณาจักรใหญ่ ช่วงที่ 3 คือ สมัยของ 3 อาณาจักรใหญ่ ได้แก่ ซาฟาวิยะฮ์ โมกุล และ ออตโตมัน ซึ่งเป็นช่วงที่อาณาจักรอิสลามมีความเข้มแข็งที่สุด ก่อนที่อาณาจักรต่างๆ จะสิ้นสุดลง¹⁹ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 และช่วงที่ 4 คือ ตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 จนถึงปัจจุบัน

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ดินแดนที่นับถือศาสนาอิสลามได้ตกเป็นอาณานิคมของประเทศในทวีปยุโรปเกือบทั้งสิ้น ข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามที่ปรากฏต่อสากลจึงเริ่มต้นจากการรวบรวมข้อมูลในดินแดนต่างๆ โดยประเทศเจ้าของอาณานิคมในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เนื้อหาโดยทั่วไปให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเด่นของอาคารเพียงบางประเภท เช่น มัสยิดและวัง และมักจะมอง

¹⁸ ปัจจุบันอยู่ในประเทศซีเรีย

¹⁹ การเปลี่ยนแปลงที่มีอิทธิพลถึงขั้นที่ทำให้อาณาจักรอิสลามทุกอาณาจักรต้องสิ้นสุดลงนั้นได้แก่ “การปฏิวัติอุตสาหกรรม” ซึ่งทำให้ประเทศในทวีปยุโรปเจริญล้ำหน้าประเทศในโลกมุสลิมเป็นอย่างมาก “การล่าอาณานิคม” ที่ทำให้ดินแดนของประเทศมุสลิมถูกจู่โจมยึดครอง ตลอดจน “การปฏิวัติทางการเมือง” ที่ทำให้ประเทศมุสลิมทั้งหลายต้องปรับกระบวนทัศน์และระบบการปกครองอย่างชนิดถอนรากถอนโคน

สถาปัตยกรรมอิสลามของแต่ละท้องถิ่นในลักษณะของประวัติศาสตร์ที่อยู่หนึ่ง และแยกส่วนจากสถาปัตยกรรมส่วนอื่นๆ ของโลก ลักษณะดังกล่าวพบได้ในหนังสือบางเล่ม เช่น หนังสือ The Islamic Art and Architecture ของ Sir Thomas Arnold และ หนังสือ Sir Banister Fletcher's: A History of Architecture ของ Dan Cruickshank (1996) ที่กล่าวถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมอิสลามที่สำคัญว่าเป็นการรับมรดกจากอารยธรรมที่มีอยู่เดิมมาใช้ แม้ว่าจะมีการศึกษาในมุมมองของนักประวัติศาสตร์ที่เข้าใจในวัฒนธรรมอิสลามอยู่บ้าง แต่ก็เป็นไปในลักษณะของการศึกษาที่จำกัดอยู่ในระดับท้องถิ่นเท่านั้น แนวคิดดังกล่าวถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลามอยู่เป็นเวลานาน

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ดินแดนของมุสลิมทยอยได้รับเอกราช พร้อมกับเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ อาทิ การเกิดประเทศใหม่ การค้นพบแหล่งน้ำมัน การปฏิรูปการปกครอง การปฏิรูปการศึกษา การฟื้นฟูศาสนา การสร้างแนวคิดใหม่ และ การสร้างเครือข่ายระหว่างประเทศ ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ในการสร้างสถาปัตยกรรมอิสลามในที่ต่างๆ ทั่วโลก โดยไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้อำนาจของอาณาจักรอีกต่อไป หากแต่ก่อตัวขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ของเครือข่ายการพัฒนาสถาปัตยกรรมอิสลามในบริบทของโลกาภิวัตน์ บนพื้นฐานของแนวคิดที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของท้องถิ่น

จนกระทั่งในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 บรรดาประเทศมุสลิมได้ปรับกระบวนทัศน์และสร้างแนวคิดใหม่ในการเชื่อมโยงความรู้ส่วนต่างๆ เข้าด้วยกันในลักษณะของภาพรวมเพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศในยุคใหม่ ประกอบกับการที่มุมมองต่อประวัติศาสตร์สากลได้เปลี่ยนไปเป็นประวัติศาสตร์ของสังคม²⁰ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของศาสนาอิสลามในหลายประเด็น การพัฒนาทางด้านประวัติศาสตร์อิสลามโดยเฉพาะด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามจึงเริ่มก่อตัวขึ้นในฐานะที่เป็นพื้นฐานในการพัฒนาสถาปัตยกรรมอิสลามร่วมสมัย²¹ มีทั้งงานที่เน้นไปที่ลักษณะทาง

²⁰ นักประวัติศาสตร์สังคมที่มีชื่อเสียงชาวอังกฤษ Eric J. Hobsbawm (1971) อ้างถึงใน (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2543: 137) ได้ผลักดันแนวคิดให้ประวัติศาสตร์ต้องเป็นประวัติศาสตร์ของสังคม และได้ตั้งข้อสังเกตว่าในขณะนั้นหัวข้อและประเด็นสำคัญด้านประวัติศาสตร์สากลได้จำแนกออกเป็น 6 กลุ่ม อันได้แก่

1. การศึกษาด้านประชากรและเครือญาติ
2. การศึกษาสังคมเมือง
3. การศึกษาชนชั้นและกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม
4. การศึกษาประวัติศาสตร์ของความคิด สำเนียงร่วม และวัฒนธรรม
5. การศึกษาเกี่ยวกับสภาวะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
6. การศึกษาขบวนการและการต่อต้านทางสังคม

²¹ แนวทางในการศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลามในปัจจุบัน ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดหลักในประเด็นของ "อิสลามศึกษา" ที่มีนัยในทางศาสนวิทยาโดยให้ความสำคัญกับ "ความจริงทางศาสนา" (religious truth) โดยเคร่งครัด และ "มุสลิมศึกษา" ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษา "ความจริงทางสังคม" (social reality) ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมอันหลากหลายและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

กายภาพทางสถาปัตยกรรม และ งานที่ศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลามในมุมมองที่เชื่อมโยงกับสังคม ซึ่งปรากฏในหนังสือ The Mosque and the Modern World ของ Renata Holod และ Hassan Uddin Khan (1997) หนังสือ Architecture of the Contemporary Mosque ของ Ismail Serageldin และ James Steele (1996) โดยเฉพาะหนังสือ Architecture for Islamic Societies Today (1994) และหนังสือ Architecture for a Changing World (1992) ของ James Steele ที่กล่าวถึงการปรับเปลี่ยนแนวคิดในการสร้างสถาปัตยกรรมอิสลามให้สอดคล้องกับโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงในลำดับต่อมาคือ การให้ความสำคัญกับการสืบทอดแนวคิดท้องถิ่นที่มีหลักคำสอนของศาสนาเป็นศูนย์กลาง และพัฒนาตามลำดับขั้นมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน นักวิชาการหลายท่านเริ่มตระหนักว่ายังมีอีกหลายประเด็นที่ยังมิได้กล่าวถึงในประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลาม อาทิเช่น คำสอนทางด้านศาสนา โลกทัศน์ คติความเชื่อ และค่านิยมของมุสลิมที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรม การสร้างสถาปัตยกรรมอิสลามในระดับท้องถิ่น ประเภทและขนาดของสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลาย ความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมและชุมชน การเชื่อมโยงแนวคิดทางด้านสถาปัตยกรรมเข้ากับศาสตร์สาขาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง การเชื่อมโยงทางด้านลักษณะทางสถาปัตยกรรมอิสลามที่มีต่อกันในแต่ละท้องถิ่น และการเกิดสถาปัตยกรรมอิสลามขึ้นในพื้นที่นอกดินแดนอาหรับ เป็นต้น เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลจากหนังสือแต่ละเล่มจะพบว่า สถาปัตยกรรมอิสลามได้รองรับความคิดและกิจกรรมทางศาสนาในชีวิตประจำวัน โดยโยงศาสตร์ด้านต่างๆ เข้าด้วยกันตามหลักการของศาสนา ดังนั้นแนวคิดเดิมที่กล่าวว่า “สถาปัตยกรรมอิสลามเกิดจากการหยิบยืมวัฒนธรรมดั้งเดิมในอดีตของแต่ละท้องถิ่นมาใช้” จึงไม่สามารถอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นกับสถาปัตยกรรมอิสลามทั่วโลกได้ทั้งหมด

เอกสารสำคัญอีกฉบับหนึ่งได้แก่ หนังสือ Islam : Art and Architecture ของ Markus Hattstein และ Peter Delius (2000) ที่กล่าวถึงอิทธิพลของศาสนาและวัฒนธรรมที่มีต่อมัสยิด รวมถึงได้อธิบายประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามในระดับโลก ควบคู่ไปกับประวัติศาสตร์ของอาณาจักรอิสลามต่างๆ ในแต่ละยุคสมัยโดยมีผู้ร่วมเขียนตามความเชี่ยวชาญของนักวิชาการแต่ละท่าน โดยการศึกษาในแต่ละยุคสมัย ส่วนใหญ่จะถือเอามัสยิดกลางเป็นสถาปัตยกรรมประเภทหลักในการศึกษา งานค้นคว้านี้ยังชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมกับวิทยาการสาขาต่างๆ ที่พัฒนาควบคู่กันไปในทิศทางเดียวกันโดยแนวคิดหลักส่วนหนึ่งมาจาก “ความเชื่อตามหลักคำสอนศาสนาอิสลาม” และ “วัฒนธรรมอิสลาม” โดยเชื่อมโยงให้เห็นถึงการผสมผสานกับปัจจัยท้องถิ่น การพัฒนาแนวคิดและรูปแบบ รวมถึงการประยุกต์แนวคิดต่างๆ มาใช้ในงานสถาปัตยกรรม เมื่อศาสนาอิสลามแพร่สู่ส่วนต่างๆ ของโลก

หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงแนวคิดทางด้านศาสนาที่เป็นหลักสำคัญ โดยยกให้มัสยิดที่ท่าน ศาสดาสร้างขึ้นอย่างเรียบง่ายในนครมะดีนะฮ์ว่าเป็นต้นแบบในการสร้างมัสยิดทั่วโลก พร้อมทั้งอธิบายพัฒนาการของแนวคิดและรูปแบบสถาปัตยกรรมว่าเกิดขึ้นจากกระบวนการทางสังคม มากกว่าจะยึดถือตัวบทในหลักคำสอนอย่างตายตัว โดยแบ่งพื้นที่ในการศึกษาที่สัมพันธ์กับความ เป็นอาณาจักรในอดีต ดังนี้

ซีเรียและปาเลสไตน์ - อาณาจักรอุมัยยะฮ์

อิรัก อิหร่าน และอียิปต์ - อาณาจักรอับบาซียะฮ์

ตุนิเซีย และอียิปต์ - อาณาจักรอัครลาบียะฮ์และฟาติมียะฮ์

ซีเรีย ปาเลสไตน์ และอียิปต์ - อาณาจักร อัยยูบียะฮ์ มัมลุก และครุเสด

สเปน และ โมร็อกโก - อาณาจักร อุมัยยะฮ์ อัลมูรอวิยะฮ์ อัลมุฮัด นัศริยะฮ์

โมร็อกโกและตุนิเซีย

เอเชียย่อย - อาณาจักรซัลยูค และคอวาริศ

เอเชียกลาง - อาณาจักรตีมูรี

อินเดีย - อาณาจักรโมกุล

อิหร่าน - อาณาจักรซาฟาวิยะฮ์ และกอญัวร์

ตุรกีและประเทศอื่น - อาณาจักรออตโตมัน

รวมถึงประเทศอื่นๆ ภายหลังจากที่อาณาจักรอิสลามได้แตกออกเป็นประเทศต่างๆ ในปัจจุบัน ในการทำวิทยานิพนธ์นี้ ได้พิจารณาเนื้อหาและประเด็นต่างๆ โดยให้ความสำคัญกับภาพรวม ของประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามโดยเชื่อมโยงแนวคิดในคำสอนของศาสนาเข้ากับศิลปวิทยาการ สาขาต่างๆ ตลอดจนทำความเข้าใจในเชิงความคิดและคติความเชื่อที่มีผลต่อสถาปัตยกรรมทั้งโดย ทางตรงและทางอ้อม เพื่อนำมาปรับใช้ในการอธิบายและทำความเข้าใจประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม อิสลาม นอกเหนือไปจากการเล่าเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการเกิดสถาปัตยกรรมในแต่ละยุคสมัย เช่น เรื่องเกี่ยวกับสกุลช่างฝีมือและสถาปนิก เทคโนโลยีการก่อสร้างและการประดับตกแต่ง วัสดุก่อสร้าง และเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยพื้นถิ่น ค่านิยม และนโยบายต่างๆ ผ่านยุคสมัยทางสถาปัตยกรรม นอกจากนี้ เพื่อให้เห็นภาพรวมได้ชัดเจน จึงแบ่งยุคสมัยภายใต้ขอบเขตอาณาจักรควบคู่ไปกับการ พิจารณาถึงกลุ่มชนชาติ โดยอิงกับการเกิดเป็นประเทศในปัจจุบัน เนื่องจากขอบเขตทางกายภาพ ของอาณาจักรมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอขึ้นอยู่กับศูนย์กลางอำนาจปกครองที่มีเป็นจำนวนมากใน แต่ละยุคสมัย ในขณะที่การถ่ายทอดวัฒนธรรมนั้นมีลักษณะการสืบทอดที่ชัดเจนตามกลุ่มชาติพันธุ์และสำนักคิด

เนื้อหาโดยรวมของงานวิชาการที่ศึกษานั้นแบ่งเป็น 2 ประเด็นที่สำคัญได้แก่

1 พื้นฐานทางด้านคติความเชื่อ โลกทัศน์ และค่านิยมของมุสลิมที่เป็นพื้นฐานในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมอิสลาม

2 พัฒนาการของสถาปัตยกรรมผ่านทางปรากฏการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) และการเกิดอาณาจักรอิสลามจนเกิดเป็นประเทศต่างๆ ในปัจจุบัน

4.2 ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามในประเทศไทย

การศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลามในประเทศไทยมักกล่าวถึงในลักษณะของภาพรวม โดยเน้นไปที่จังหวัดทางภาคใต้เป็นส่วนใหญ่ ส่วนในกรุงเทพฯ นั้นมีงานศึกษาวิจัยไม่มากนักและมักให้ความสำคัญกับมัสยิดในประเด็นที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา สถาปัตยกรรม กิจกรรม และองค์ประกอบทางกายภาพ

แม้ว่างานส่วนใหญ่เป็นการศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลามในพื้นที่ทางภาคใต้ของไทย แต่จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่ามุสลิมส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ มีเชื้อสายมลายูและได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมมลายูในการดำรงชีวิตและการสร้างมัสยิด จึงได้ศึกษางานดังกล่าวประกอบการค้นคว้างานวิทยานิพนธ์ด้วย โดยแยกประเภทเพื่อการศึกษาดังนี้

4.2.1 สถาปัตยกรรมอิสลามในภาคใต้

งานวิจัยที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมอิสลามในภาคใต้ส่วนใหญ่มักกล่าวถึงสถาปัตยกรรม 2 ประเภท ได้แก่ เรือน และมัสยิด ซึ่งในส่วนของเรือนนั้น งานวิจัยเรื่อง เรือนไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ของ เขต รัตนจรณะ และ คณะ (2537) ที่กล่าวถึงแนวคิดและอิทธิพลที่มีต่อคติความเชื่อในการสร้างเรือนไทยรูปแบบต่างๆ และ งานวิจัยเรื่อง คุณลักษณะของสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น : กรณีศึกษาเปรียบเทียบเรือนไทย-มุสลิมในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้และเรือนพื้นถิ่นมุสลิมในรัฐเปรัก และปีนัง ในประเทศมาเลเซีย ของ ศนิ ลี้มทองสกุล และคณะ ที่เปรียบเทียบเรือนที่เกิดจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมเดียวกัน แต่ปรับเปลี่ยนรูปแบบและแนวคิดไปตามเงื่อนไขทางด้านสังคมที่แตกต่างกันในประเทศไทยและประเทศมาเลเซีย

งานวิจัย มัสยิดและอาคารประกอบศาสนกิจในศาสนาอิสลามก่อน พ.ศ. 2475 ของ พรทิพย์ พันธุโกวิท และ ภัคพดี อยู่คงดี (2550) ที่ศึกษาพัฒนาการของการก่อสร้างและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะของมัสยิดและอาคารประกอบศาสนกิจของศาสนาอิสลามที่สร้างขึ้นก่อน พ.ศ. 2475 ในพื้นที่ 4 จังหวัดภาคใต้ อันได้แก่ ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล การศึกษานี้ครอบคลุมถึงการตีความแนวคิดต่างๆ ที่นำไปสู่การสร้างรูปแบบ วิวัฒนาการ ค่านิยมในการก่อสร้าง รวมถึงผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิถีชีวิตของชาวบ้าน

การศึกษานี้เริ่มต้นจากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาวบ้าน ที่นับถือศาสนาพุทธและพราหมณ์มาแต่เดิม เมื่อเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามก็ได้รับเอาแนวคิดและค่านิยมต่างๆ มาปรับใช้ในระยะเวลาแรก การสร้างมัสยิดให้ความสำคัญกับการใช้งานตามหลักคำสอนของศาสนามากกว่ารูปแบบ มีลักษณะของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นที่เด่นชัด เช่น การใช้หลังคาปั้นหย่า และหลังคากระโจม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากมลายูและชวา เมื่อดินแดนแถบนี้เจริญรุ่งเรืองทางด้านการค้า ได้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมจากการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น รวมทั้งจากประเทศอาหรับ เปอร์เซีย และอินเดีย ซึ่งนับถือศาสนาอิสลาม ตลอดจนสยามซึ่งนับถือพุทธศาสนา จึงมีการรับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาปรับใช้ในลักษณะของ “การประนีประนอม” โดยจัดลำดับวิวัฒนาการของรูปแบบมัสยิดใน 4 จังหวัดภาคใต้ไว้ดังนี้

1. อาคารไม้ หลังคาจั่วทรงไทย
2. อาคารไม้ยกพื้น รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาปั้นหย่า
3. อาคารก่ออิฐระกอบไม้ หลังคาทรงกระโจม
4. อาคารก่ออิฐฐานเตี้ย รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาปั้นหย่า
5. อาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาปั้นหย่าปลายจั่วมนิลา

พรทิพย์ได้กล่าวถึงที่มาของแนวคิดและค่านิยมของชาวบ้านว่า เกิดจากการปรับวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนเพื่อประพฤติปฏิบัติตามคำสอน ทั้งในส่วนของ การดำรงชีวิตและการประกอบพิธีกรรมมัสยิด แม้ว่าจะอยู่ห่างจากศูนย์กลางของศาสนาอิสลามเช่นนครมักกะฮ์ และศูนย์กลางอาณาจักรอิสลามต่างๆ แต่มุสลิมเหล่านี้ก็เคร่งครัดในคำสอนและผูกพันกับวิถีชีวิตท้องถิ่น จึงรับเอาแนวคิดทั้ง 2 ด้านมาใช้ร่วมกันจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะ แนวคิดในการสร้างศาสนสถานเดิมถูกนำมาปรับใช้ในการสร้างมัสยิด ทั้งในการวางผัง รูปทรงอาคาร รวมถึงองค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมต่างๆ ตราบเท่าที่ไม่ขัดต่อหลักคำสอนของศาสนา จนกระทั่งเปิดรับแนวคิดและรูปแบบสมัยใหม่จากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม จึงปรากฏมัสยิดที่มีหลังคาโดมทรงกลมและโดมปลายแหลมเป็นองค์ประกอบหลักในเวลาต่อมา

4.2.2 สถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ

วิทยานิพนธ์เรื่อง การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร ของ สมาน ธีระวัฒน์ (2530) กล่าวถึงชุมชนมุสลิมที่เป็นชนกลุ่มน้อยหลายกลุ่มกระจายตัวกันอยู่ภายใต้สังคมกรุงเทพฯ ที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธและพราหมณ์

วิทยานิพนธ์นี้มีสมมติฐานที่ว่า “การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพฯ มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อมัสยิด ซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของชุมชนมุสลิม” และ “ศาสนาอิสลาม มีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและวิถีการดำรงชีวิตของชาวไทยมุสลิมในชุมชนเขตกรุงเทพมหานคร” โดย

กล่าวถึงปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมอันได้แก่ เชื้อชาติ ภาษา และ ความเชื่อในศาสนาอิสลาม ที่มีผลต่อรูปแบบของชุมชน ท่าเลที่ตั้ง และอาชีพ โดยให้ความสำคัญกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางชุมชน ลักษณะทางกายภาพของชุมชน รูปแบบการกระจายตัวของมัสยิดในกรุงเทพฯ ขนาด และอายุของชุมชนที่สัมพันธ์กับที่ตั้งในเชิงสถิติ รวมถึงการใช้พื้นที่ในผังบริเวณของมัสยิดที่สัมพันธ์กับกิจกรรม

วิทยานิพนธ์นี้แสดงให้เห็นว่ามุสลิมแต่ละชุมชนมีความสัมพันธ์ทางสังคมกับชุมชนส่วนอื่น แต่จะมีความสัมพันธ์เป็นพิเศษภายในกลุ่มของตน เนื่องจากบัญญัติทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ เช่น การบริโภค การใช้ภาษา การแต่งกาย โดยชุมชนภายในตัวเมืองจะมีโอกาสติดต่อกับสังคมภายนอกมากกว่า

วิทยานิพนธ์ หน้าที่ของมัสยิดต่อสังคมมุสลิมในภาคกลาง ของ เสาวนีย์ จิตต์หมวด ศึกษาบทบาทหน้าที่ของมัสยิดในด้านต่างๆ อันได้แก่ การศาสนา การศึกษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง โดยอาศัยหลักคำสอนของศาสนาเป็นเกณฑ์ในการเปรียบเทียบกับมัสยิดในสมัยของท่านศาสดา

วิทยานิพนธ์ให้ความสำคัญกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมในประเทศไทยรวมถึงวิถีชีวิตของมุสลิมที่ยึดมั่นในหลักคำสอนและวัฒนธรรมอิสลามอย่างเหนียวแน่น ทำให้ชุมชนมุสลิมสามารถรักษาอัตลักษณ์ท่ามกลางวัฒนธรรมที่แตกต่าง โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชนภายใต้การดูแลของอิหม่าม วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ยังกล่าวถึงทัศนคติและความคาดหวังของมุสลิมที่มีต่อมัสยิด ซึ่งมีความต้องการใช้งานในบริบทเงื่อนไขของสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

งานวิจัยเรื่อง การศึกษามัสยิดในกรุงเทพฯ ผ่านทางรูปทรง ที่ว่าง และ การวางผัง ของ อาดิศร์ รักษมณี (2545) ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในกรุงเทพฯ โดยศึกษาผ่านกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนมุสลิมและมัสยิดในกรุงเทพฯ 164 แห่ง ซึ่งพบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ อันได้แก่ ปัจจัยที่มาจากหลักคำสอนของศาสนา ปัจจัยท้องถิ่นของกรุงเทพฯ และปัจจัยจากต่างชาติ ซึ่งส่งผลต่อกระบวนการพัฒนาทางด้านสถาปัตยกรรมจนเกิดรูปแบบต่างๆ ที่แสดงให้เห็นว่า สถาปัตยกรรมมัสยิดไม่ได้เกิดจากการรับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมในประเทศอิสลามแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการปรับมโนทัศน์ของมุสลิมให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมกรุงเทพฯ และสังคมในระดับนานาชาติ

4.2.3 แนวคิดของมุสลิมที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ

จากการศึกษายังไม่พบหนังสือที่กล่าวถึงแนวคิดของมุสลิมในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ โดยตรง แต่ได้ค้นคว้าโดยอาศัยแนวคิดของมุสลิมในระดับสากลในเรื่องทั่วไป ควบคู่ไปกับแนวคิด

ที่กล่าวถึงสถาปัตยกรรมมัสยิดในเอกสารต่างๆ เช่น ประวัติการสร้างมัสยิด รวมถึงงานวิชาการที่เกี่ยวข้องต่างๆ ดังนี้

หนังสือ Islamic Thought ของ Abdullah Saeed (2006) และหนังสือ Islamic Philosophy (ปรัชญาอิสลาม) ของ อิมรอน มะลูลีม และ กิตติมา อมรทัต (2550) กล่าวถึงมโนทัศน์ของมุสลิมที่มีพื้นฐานความเชื่อมาจากหลักคำสอนของศาสนาและปรับให้เข้ากับปัจจัยท้องถิ่นของแต่ละท้องที่ แนวคิดหลักที่เกี่ยวกับ การศรัทธาในพระเจ้า การทำความดีเพื่อหวังผลตอบแทนจากพระเจ้าในโลกหน้า และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ จึงไม่เปลี่ยนแปลง แต่เกิดการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดของสำนักคิด นิกาย และอาณาจักรต่างๆ ทำให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรม การศึกษาที่เกี่ยวกับมุสลิมจึงต้องพิจารณาเงื่อนไขอันเกิดจากความหลากหลายต่างๆ เหล่านี้ด้วย

หนังสือ จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 2 : ทศนะจากอิสลาม²² ซึ่งเป็นบทสัมภาษณ์ ของ Mahmoud Ayoub, Chandra Muzaffar, Abdurrahman Wahid และหนังสือ Postmodernism and Islam ของ Ahmed S. Akbar (1992) กล่าวถึงการปรับโลกทัศน์และมุมมองใหม่ที่มีต่อศาสนาในสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนไปโดยเฉพาะการเผชิญหน้ากับผลกระทบจากโลกาภิวัตน์ เกิดแนวคิดในการหันมาสำรวจและทบทวนประเด็นที่เกี่ยวกับอัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรม เพื่อสร้างจิตสำนึกในการเคารพและภูมิใจในวัฒนธรรมของตน โดยมองว่าภูมิปัญญาของเอเชียมีศักยภาพในการเป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนและเป็นธรรม

เนื้อหาเน้นไปที่ประเด็นหลักอันได้แก่ การวิเคราะห์และวิจารณ์ภาพรวมของสังคมเอเชียในปัจจุบัน การเสนอโลกทัศน์และปรัชญาทางเลือกที่นอกเหนือไปจากโลกทัศน์ตะวันตก วิสัยทัศน์สำหรับสังคมใหม่ของเอเชียจากมุมมองของศาสนาอิสลาม และแนวทางในการเปลี่ยนแปลงไปสู่จุดมุ่งหมายเนื้อหาโดยรวมได้อ้างถึงแนวคิดในเรื่องของสังคมที่มีที่มาจากหลักความเชื่อในศาสนา การเป็นประชาชาติเดียวกัน การสร้างสังคมผ่านการช่วยเหลือกันมากกว่าแข่งขันตามแนวคิดบริโภคนิยม

กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนที่สุดได้แก่ มุสลิมที่เป็นชนกลุ่มน้อยในสังคมต่างๆ เช่นในยุโรป จากที่เคยอยู่ในสังคมที่ดำรงชีวิตตามหลักการของอิสลามอย่างเต็มรูปแบบในประเทศของตน เมื่อต้องเผชิญกับเงื่อนไขและเหตุการณ์ในสังคมหลากหลายศาสนาและชาติพันธุ์ จึงต้องปรับตัวและพัฒนารูปแบบความสัมพันธ์ให้อยู่ในสังคมที่แตกต่างโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ไว้ได้ รวมถึงการเกิดคนกลุ่มใหม่ที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับศาสนาในยุคใหม่ และมองความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของโลกในรูปแบบใหม่บนพื้นฐานความเชื่อศาสนา

²² หนังสือเล่มนี้เป็นหนึ่งในชุด จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย ซึ่งประกอบด้วยหนังสือ 4 เล่มอันได้แก่ 1.ทศนะจากพุทธ ขงจื้อใหม่ และนิเวศ 2.ทศนะจากอิสลาม 3.ทศนะจากซ้ายใหม่เอเชีย 4.ทศนะจากคานธีใหม่

หนังสือ The Meaning of Islamic Art ของ K K Aziz (2004) ที่กล่าวถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมอิสลาม อิทธิพลที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ การใช้ภาษา และคติความเชื่อที่มีผลต่อแนวคิดและการสื่อความหมายในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลาม รวมถึงบทบาทของศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในสังคมมุสลิม และหนังสือ The Formation of Islamic Art ของ Oleg Graba (1978) กล่าวถึงแนวคิดของศาสนาอิสลามที่เกี่ยวข้องกับศิลปะและสถาปัตยกรรมไว้ในบทที่ชื่อ Islamic Attitudes Toward the Arts โดยชี้ให้เห็นถึงแนวทางจากคัมภีร์อัล กุรอานที่กล่าวถึงแนวคิดทางด้านความงามที่เชื่อมโยงกับอำนาจของพระเจ้าและการใช้แนวคิดดังกล่าวส่งเสริมให้ทำความดี ส่วนในบันทึกอัลฮะดีษนั้นกล่าวถึงแนวทางการใช้ศิลปะให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตตามแบบของศาสนาอิสลามซึ่งได้กล่าวไว้ในลักษณะที่กว้างและไม่มีเงื่อนไขที่ตายตัว แม้ว่าวิถีชีวิตของมุสลิมที่เคร่งครัดตามหลักคำสอนศาสนาจะเป็นตัวกำหนดแนวทางของศิลปวัฒนธรรมอิสลามในยุคแรก ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่เมื่อศาสนาได้แผ่ไปสู่ส่วนต่างๆ ที่มีอารยธรรมดั้งเดิม แนวคิดทางด้านศิลปะจึงปรับตัวให้สอดคล้องกับเงื่อนไขท้องถิ่น เช่น กลุ่มซูฟีที่เน้นจิตวิญญาณ และกลุ่มชีอะฮ์ที่มีขอบเขตในการสร้างสรรค์งานศิลปะที่กว้างกว่ากลุ่มซุนนี เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม Graba ได้จำแนกอิทธิพลที่มีต่อการเกิดศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามไว้เป็น 6 ประเภท อันได้แก่

1. อิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมในดินแดนอาหรับก่อนเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม
2. คำสอนในคัมภีร์อัลกุรอาน²³
3. คำสอนในบันทึกอัลฮะดีษ²⁴
4. อารยธรรมดั้งเดิมในดินแดนที่ศาสนาอิสลามแผ่ไปถึง
5. ศิลปะและสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเด่นในยุคแรก
6. สื่อและสัญลักษณ์ที่ปรากฏในสิ่งต่างๆ เช่น เหริยญ

หนังสือ ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ ของ น. ณ ปากน้ำ (2534) ได้กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของชาวอาหรับในด้านต่างๆ ที่เข้าสู่สยามโดยอ้างอิงจากเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญทั้งจากในและต่างประเทศ ทำให้เห็นถึงการรับอิทธิพลทางด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามผ่านทางกลุ่มชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวเปอร์เซียที่มีบทบาทในราชสำนักตั้งแต่สมัยอยุธยา

อย่างไรก็ตาม ที่มาของแนวคิดในการสร้างงานศิลปะอิสลามนั้นมีพื้นฐานมาจากมโนทัศน์ในการสร้างสรรค์งานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่เชื่อมโยงเข้ากับความศรัทธาในพระเจ้า โดยนำไป

²³ คัมภีร์ที่รวบรวมวจนะของอัลลอฮ์ (ช.บ.) ที่ทรงประทานแก่มนุษย์ชาติโดยผ่านทางศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.)

²⁴ บันทึกคำพูด การประพฤติ ปฏิบัติ จริยวัตร ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) และสาวกของท่าน

พัฒนาควบคู่กับวิทยาการสาขาต่างๆ เห็นได้จากการสร้างมัสยิดกลางอย่างวิจิตรบรรจงให้เป็นศูนย์กลางเมืองเพื่อสื่อถึงศาสนาและอำนาจปกครอง อยู่ร่วมกับองค์ประกอบสำคัญ เช่น วัง ตลาด และมีมัสยิดประจำชุมชนที่สร้างอย่างเรียบง่าย เป็นศูนย์กลางของชุมชนกระจายอยู่รอบนอกตามหลักคำสอนของศาสนา เมื่อชาวมุสลิมได้มาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ นั้น ได้พบว่า ลักษณะและรูปแบบการสร้างงานศิลปะและสถาปัตยกรรมของชาวกรุงเทพฯ โดยทั่วไปมีลักษณะที่แตกต่างออกไปจากมัสยิดของตน นับตั้งแต่แนวคิดในการสร้างบ้านแปงเมืองของกรุงเทพฯ ที่มีพระบรมมหาราชวังและวัดเป็นศูนย์กลางอำนาจตามแนวพุทธปรัชญาและคติสมมุติเทวราชาในศาสนาพราหมณ์ โดยวางองค์ประกอบของเมืองเพื่อสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว รวมถึงการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมที่สื่อถึงความเชื่อทางศาสนาพุทธและพราหมณ์ในเชิงสัญลักษณ์ แนวทางการพัฒนาได้ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกโดยรับอิทธิพลจากประเทศมหาอำนาจ เช่น จีน และประเทศในทวีปยุโรป มาปรับใช้อย่างต่อเนื่อง

วิทยานิพนธ์ แนวความคิดในการออกแบบมัสยิดในประเทศไทย ของ มยุรีย์ อรุณพลทรัพย์ (2546) ศึกษาลักษณะทางกายภาพของมัสยิดในกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน รวมถึงพฤติกรรม ปัญหา และความต้องการ ตลอดจนแนวคิดที่มาจากสถาปัตยกรรมจากประเทศอิสลามเพื่อสรุปเป็นที่มาของแนวคิดในการออกแบบมัสยิดให้สอดคล้องกับเงื่อนไขปัจจุบัน

วิทยานิพนธ์ให้ความสำคัญกับความเป็นมาและหลักคำสอนของศาสนา ที่มีผลต่อวิถีชีวิต ประวัติการสร้างมัสยิดตั้งแต่สมัยของท่านศาสดา โดยกล่าวถึงประวัติการสร้างมัสยิดในประเทศไทยโดยสังเขป แนวคิดในการสร้างมัสยิดตามทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมอิสลาม²⁵ และเกณฑ์ในการสร้างมัสยิดจากทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมสากล

การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์อิหม่ามและสัปบุรุษ ในส่วนของความเห็นและความต้องการในการใช้งานรวมถึงการสำรวจองค์ประกอบทางกายภาพ ทำให้เห็นลักษณะการใช้งานของมัสยิดทั้งประเทศโดยทั่วไป ผู้เขียนได้อธิบายแนวคิดในการสร้างมัสยิดในประเทศไทยว่าได้รับอิทธิพลจากความต้องการในการใช้งานและการสร้างภาพลักษณ์โดยการนำสถาปัตยกรรมอิสลามจากต่างประเทศมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยไม่ได้พูดถึงแนวคิดในการออกแบบจากสถาปนิกหรือผู้ออกแบบโดยตรง และไม่ได้อ้างถึงเงื่อนไขและปัจจัยท้องถิ่นที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดเป็นการเฉพาะ รวมถึงปัจจัยที่มาจากเงื่อนไขทางด้านสังคม และกลุ่มชาติพันธุ์ ที่มีผลต่อการพัฒนา

บทความ แนวคิดที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ของ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี (2548) ศึกษาแนวคิดต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมมุสลิมกรุงเทพฯ ที่เกี่ยวข้องกับมัสยิด โดยรวบรวม จัดหมวดหมู่และเชื่อมโยงกับหลักคำสอนของศาสนา วิถีชีวิตของชุมชน และอิทธิพลจากต่างชาติ โดยแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

²⁵ โดยอ้างอิงจากแนวคิดของ Hassan Uddin Khan และ Ismail Serageldin รวมถึงข้อเสนอแนะในการสร้างมัสยิดจากองค์ประกอบ
ฐานะ

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของผู้ใช้มัสยิดที่เชื่อมโยงกับการทำความดี
 2. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความงามและสุนทรียภาพ
 3. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสัญลักษณ์และความหมาย
 4. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทางประวัติศาสตร์และสังคมที่เชื่อมโยงกับกลุ่มชาติพันธุ์ การตั้งถิ่นฐาน และการดำรงชีวิต
 5. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทางประวัติศาสตร์และสังคมที่เชื่อมโยงกับพัฒนาการทางด้านสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ
 6. แนวคิดที่ตอบสนองนโยบาย กฎเกณฑ์และข้อจำกัด
- บทความ คติความเชื่อเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ในงานสถาปัตยกรรมมัสยิด: กรณีศึกษา มัสยิดในกรุงเทพฯ ของ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี (2549) ให้ความสำคัญกับคติความเชื่อและแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการใช้งานและการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ จากกรณีศึกษานี้ได้มีการวิเคราะห์หลักคำสอนของศาสนาควบคู่ไปกับเงื่อนไขท้องถิ่น และการนำหลักคำสอนทางศาสนาไปใช้ในชีวิตประจำวันของชาวมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยตรง โดยแบ่งเป็นแนวคิดในด้านต่างๆ อันได้แก่
- พื้นที่ และ คติความเชื่อในการสร้างโลก
 - พื้นที่ และ กิจกรรม
 - พื้นที่ กับ เวลา
 - พื้นที่ กับ แนวคิดที่มาจากคำสอนในศาสนา
- แนวคิดต่างๆ ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้งานและเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างมัสยิดของมุสลิม ซึ่งมีพื้นฐานแนวคิดที่แตกต่างกันในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์และสำนักคิด โดยยังกล่าวถึงการปรับเปลี่ยนแนวคิดให้สอดคล้องกับเงื่อนไขทางสังคมที่เปลี่ยนไป
- บทความ อิทธิพลของสถาปัตยกรรมอิสลามที่มีต่อการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ (ช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน) ของ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี นั้นศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรมอิสลามที่เกิดขึ้นในระดับโลก ที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ โดยศึกษาผ่านแนวคิดและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมอิสลามที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวโดยอิงจากอิทธิพลหลัก 3 ประการ ได้แก่ ความเชื่อทางศาสนา ปัจจัยท้องถิ่น และอิทธิพลจากภายนอก โดยเลือกศึกษาในช่วงเวลาดังแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ทั้งในระดับโลกและระดับประเทศที่ส่งผลต่อสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ จนถึงปัจจุบัน
- การสร้างมัสยิดมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องควบคู่ไปกับพัฒนาการของสังคมมุสลิมและการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในด้านต่างๆ โดยมี “แนวคิดหลัก” ในการดำเนินชีวิตที่ส่งผลต่อการสร้างมัสยิดตลอดจนความสัมพันธ์ของมัสยิดที่มีต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมทั้งในทางกายภาพและทางจิตภาพ บทบาทของมัสยิดได้เปลี่ยนไปตามความต้องการของสังคม เกิดเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเฉพาะของมัสยิดโดยมีรากฐานมาจากแนวคิดต่างๆ ดังนี้

1. แนวคิดในการอยู่อย่างพอเพียง - รูปแบบท้องถิ่น
2. แนวคิดในการโยกย้ายถิ่น - รูปแบบอนุรักษ์
3. แนวคิดในการฟื้นฟูศาสนา - รูปแบบอาหรับ
4. แนวคิดในการเปิดตัวสู่วัฒนธรรมสากล - รูปแบบร่วมสมัย
5. แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์ใหม่-รูปแบบคลาสสิกใหม่

แนวคิดเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมมัสยิด

1. แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม

“อิสลาม” เป็นคำภาษาอาหรับ แปลว่า การยอมจำนน การปฏิบัติตาม และการนอบน้อม ศาสนาอิสลามจึงมีความหมายในการเป็นศาสนาแห่งการยอมนอบน้อม จำนนต่อพระเจ้า โดยยึดถือหลักการจากคัมภีร์ “อัลกุรอาน”¹ และบันทึก “อัลหะดีษ”² เป็นแนวทางในการดำรงชีวิต

ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม เรียกว่า “มุสลิม” ซึ่งมีพื้นฐานทางความคิดที่ว่า “จักรวาลทั้งหมดล้วนถูกสร้างและอุปถัมภ์โดยพระเจ้าแต่เพียงองค์เดียว พระองค์ทรงสร้างมนุษย์และกำหนดเวลาในการใช้ชีวิตสำหรับแต่ละคน พร้อมกับได้กำหนดระเบียบแบบแผนที่ถูกต้องโดยให้อิสระภาพในการเลือกแก่มนุษย์ว่าจะเลือกใช้แบบแผนนี้ในฐานะที่เป็นพื้นฐานที่แท้จริงแห่งชีวิตของเขาหรือไม่ ผู้ที่ปฏิบัติตามแบบแผนซึ่ง ประทานให้โดยพระเจ้าเป็นผู้ที่นับได้ว่าเป็นชาวมุสลิม (กัลวัช, 2541: 31-32)

1.1 ความเป็นมาของศาสนาอิสลาม

จากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน พระเจ้าประทานศาสนาอิสลามสู่มนุษย์ ตั้งแต่สมัยศาสดาอาดัมโดยมีรากฐานอยู่ที่การศรัทธาและเชื่อฟังพระเจ้าผู้เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง มุสลิมจึงยอมจำนนต่อพระองค์ และยอมรับว่าทุกอย่างอยู่ในกฎเกณฑ์ของพระองค์ แนวทางที่พระองค์ประทานให้จึงเป็นทั้งบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิตและศาสนา (กัลวัช, 2541: 31) ศาสนาอิสลามมีการพัฒนามาหลายยุคสมัย โดยมีศาสดาที่เหมาะสมเป็นผู้เผยแผ่ศาสนาในแต่ละยุคและแต่ละสถานที่ จนกระทั่งคำสอนมาสมบูรณที่ศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ณ นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งในแต่ละยุคจะมีคัมภีร์ต่างๆ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต โดยมาสมบูรณที่คัมภีร์อัลกุรอานที่ยังใช้อยู่จนถึงปัจจุบัน

ศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ถือกำเนิดในปี พ.ศ.1113 (ค.ศ.570) ในตระกูล “กูรอัยช” ซึ่งมีอาชีพค้าขายกับกองคาราวานจนเป็นที่นับถือในนครมักกะฮ์ ท่านกำพร้าบิดามารดาตั้งแต่เด็ก แต่ก็ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีโดยญาติผู้ใหญ่ จนเติบโตเป็นผู้ที่มีกิริยามารยาทและมีความคิดที่ดี จนได้ รับฉายาว่า “อัล-อะมีน” ซึ่งหมายถึง “ผู้ซื่อตรง” ท่านได้สมรสกับนางคอดีญะฮ์และใช้

¹ คัมภีร์ที่รวบรวมวจนะของอัลลอฮ์ (ช.บ.) ที่ทรงประทานแก่มนุษยชาติโดยผ่านทางศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.)

² บันทึกคำพูด การประพฤติ ปฏิบัติ จริยวัตร ตลอดจนงานวิชาการดำเนินชีวิตของศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) และสาวกของท่าน

ชีวิตครอบครัวอย่างอบอุ่น จนกระทั่งได้รับวะฮีย์³จากพระเจ้าโดยผ่านทางมะลาอิกะห์ (เทวทูต) ให้เผยแผ่คำสอนของศาสนาอิสลามสู่สาธารณชน

คำสอนของศาสนาอิสลามได้ปฏิรูปแนวคิดของชาวมักกะฮ์จนเกิดการขัดขวางอย่างรุนแรง ท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) จึงต้องพาสาวกอพยพสู่นครยัษริบ ซึ่งเป็นเมืองที่มีผู้ที่ศรัทธาในคำสอนของศาสนาอิสลามเป็นจำนวนมาก ปีที่ศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) และสาวกอพยพนับเป็นการเริ่มต้น“ฮิจเราะฮ์ ศักกราฮ์” (ฮิจเราะฮ์ แปลว่า การอพยพ) ณ เมืองยัษริบ ศาสนาอิสลามได้ก่อตัวขึ้นเป็นรูปเป็นร่าง จนเข้มแข็งมีเอกภาพโดยมีคัมภีร์อัลกุรอานและแบบอย่างจากศาสดามุฮัมมัดเป็นแนวทาง ศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) ได้สร้างมัสยิดขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจและกิจกรรมของชุมชนมุสลิมสามารถปฏิบัติศาสนกิจและดำเนินชีวิตตามหลักอิสลามได้โดยปลอดภัย ต่อมาเมืองยัษริบได้เปลี่ยนชื่อเป็นเมือง “มะดีนะตุลมุแนวเราะฮ์” ซึ่งหมายถึงดวงประทีปอันรุ่งโรจน์ ชื่อเมืองนี้เรียกกันสั้นๆ ว่า มะดีนะฮ์ (กลวัช, 2530) หลังจากเผยแผ่ศาสนาอิสลามในมะดีนะฮ์ได้ 8 ปี ผู้ที่ต่อต้านการเผยแผ่ศาสนาในนครมักกะฮ์ได้กลับใจเข้ารับศาสนาอิสลาม แผ่นดินอาหรับที่เคยแตกแยกเป็นเผ่าจึงได้รวมตัวกันเป็นหนึ่งเดียวภายใต้หลักคำสอนของศาสนาอิสลาม

หลังจากที่ศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) เสียชีวิต ศาสนาอิสลามได้แพร่สู่ส่วนต่างๆ ของโลกอย่างรวดเร็วตามความสมัครใจของผู้คนในสถานที่ต่างๆ⁴ ดังแนวทางจากคัมภีร์อัลกุรอานที่ว่า “..สังฆกรรมนั้นมาจากพระผู้เป็นเจ้าของพวกเขา เจ้า ดังนั้น ผู้ใดประสงค์ก็จงศรัทธา ผู้ใดประสงค์ก็จงปฏิเสธ..” (อัลกุรอาน 18:29)

เมื่ออิสลามแพร่ขยายไปทั่วตะวันออกกลาง อารยธรรมอิสลามก็เข้าไปแทนที่อารยธรรมและความเชื่อดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นการนับถือธรรมชาติ (Animism) การนับถือพระเจ้าหลายองค์ (Poly-theism) ศาสนายูดาห์ (Judaism) ซิโรอัสเตอร์ (Zoroaster) หรือแม้แต่ศาสนาคริสต์เอง อิสลามแพร่ขยายเข้าไปในยุโรป โดยเฉพาะที่สเปน ส่วนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาวอาหรับมุสลิมมีการติดต่อค้าขายกับประเทศจีน ดั้งเดิมที่กวางตุ้งในราชวงศ์ถัง (พ.ศ.1141-1150) นอกจากนี้อิสลามยังได้เข้าไปมีส่วนทำให้ความเชื่อของชาวอินเดียนเปลี่ยนแปลงไปมาก ส่วนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พ่อค้าอาหรับเดินทางมาค้าขายและตั้งหลักแหล่งในแหลมมลายู สำหรับประเทศไทยนั้นมีหลักฐานปรากฏว่า อิสลามเข้ามาตั้งแต่สมัยนางเจ้าจันถึงสมัยสุโขทัย เมื่อถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น มุสลิมก็ตั้งรกรากอยู่เป็นปึกแผ่นแล้ว...” (กรมการศาสนา, ม.ป.ป.:11)

มุสลิมในกรุงเทพฯ เป็นมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานด้วยเหตุผลที่แตกต่างกันได้แก่ ชาวเปอร์เซีย อาหรับ อินเดีย จาม มลายู และชวา เมื่อใช้ชีวิตร่วมกับชาวกรุงเทพฯ เป็น

³ การที่ท่านศาสดาได้รับทบัญญัติจากพระเจ้าผ่านทางเทวทูตเพื่อประกาศสังฆกรรม

⁴ ในประวัติศาสตร์มีการเผยแผ่โดยผู้นำที่ใช้กำลังอำนาจโดยไม่จำเป็นอยู่บ้าง ซึ่งนับเป็นการกระทำที่นอกขอบเขตและฝ่าฝืนคำสั่งสอนของศาสนาอิสลามและการยอมรับนับถือศาสนาก็อาจเกิดอย่างจำใจในระยะสั้น แต่โดยรวมแล้วศาสนาอิสลามได้เผยแผ่สู่แหล่งอารยธรรมต่างๆ อย่างสันติ

ระยะเวลาานาน จึงมีผู้ที่สนใจเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามเพิ่มขึ้น เนื่องจากหลักการของศาสนาได้ครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตประจำวันด้วย มุสลิมทุกคนจึงต้องมีความรู้ทางด้านศาสนาควบคู่ไป กับความรู้ทางด้านวิชาชีพ ศาสนาอิสลามจึงไม่มีนักบวช แต่มีอิหม่ามเป็นหัวหน้าหรือผู้นำที่คอยดูแลและให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านในชีวิตประจำวัน ตลอดจนเป็นผู้ดำเนินการปฏิบัติศาสนกิจในรูปแบบต่างๆ (มูลนิธิธนาคารไทยพาณิชย์, 2542: 5974) การเผยแพร่ศาสนาสู่ชาวพื้นเมืองจึงเป็นไปอย่างกว้างขวางเนื่องจากทุกคนมีความสามารถในการเผยแพร่ทั้งหมด

ศาสนาอิสลามเผยแพร่โดยมุสลิมทุกอาชีพ โดยไม่จำกัดเฉพาะนักการศาสนาหรือนักวิชาการ แม้จะเผยแพร่ได้รวดเร็วแต่ก็มีข้อจำกัดประการหนึ่งคือการศึกษาของผู้เผยแพร่มีหลายระดับ ทำให้เกิดข้อแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อยเนื่องจากยังมีการผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับหลักการของศาสนาอิสลาม ประกอบกับความคลาดเคลื่อนในกระบวนการถ่ายทอด ดังตัวอย่างเช่น ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก พ.ศ.2542 มีเอกสารชื่อ "ประวัติเรื่องพระนามปีมะหะหมัด" บันทึกเรื่องราวของศาสนาอิสลามที่ได้รับฟังจาก "โต๊ะอันตนิแขก" มีเนื้อความบางส่วนที่ไม่มีหลักฐานจากในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษ ส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากการที่ในขณะนั้นมีผู้ที่เข้าใจภาษาอาหรับซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในคัมภีร์อัลกุรอานอยู่ไม่มากนักในสยาม จึงไม่มีบทบัญญัติทางศาสนาที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่อ้างอิงได้มากนัก ประกอบกับการถ่ายทอดความรู้ในระดับชาวบ้านนั้นเกิดจากการสอนในลักษณะปากต่อปากซึ่งมีโอกาสคลาดเคลื่อนได้ แต่อย่างไรก็ตามการเผยแพร่ในลักษณะนี้ได้คงเนื้อหาในส่วนที่เป็นหลักคำสอนไว้เพราะ "มุสลิมไม่ว่าจะมีทัศนคติอย่างไร ก็ยอมรับว่าอัลลอฮ์เป็นพระเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียวเหมือนกันหมด ยอมรับคัมภีร์อัลกุรอานฉบับเดียวกัน ยอมรับศาสดามุฮัมมัดฯ และศาสดาองค์อื่นๆ ที่อัลลอฮ์ (ซ.บ.) ได้ทรงแต่งตั้งมาก่อนศาสดามุฮัมมัดทุกท่านเหมือนกันหมด ยอมรับนครมักกะฮ์เป็นศูนย์กลาง เช่นเดียวกัน" (ประยูรศักดิ์ชลาชนเดชะ, 2539: 237) ส่วนทัศนคติอื่นๆ ย่อมมีการพัฒนาไปตามข้อปลีกย่อยที่สอดคล้องกับปัจจัยพื้นถิ่นและยุคสมัยตราบเท่าที่ไม่ขัดกับหลักของศาสนา ในระยะเริ่มแรกมักจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมและปัจจัยพื้นถิ่นอย่างมาก แต่เมื่อมีการศึกษาศาสนาอย่างถ่องแท้มากขึ้น การปฏิบัติตนก็จะอยู่ในแนวทางของอิสลาม สิ่งใดที่มีมาแต่เดิมแต่ขัดต่อหลักการอิสลามก็จะค่อยๆ ถูกเปลี่ยนแปลงไป

1.2 โครงสร้างหลักของศาสนาอิสลาม

ในการศึกษาศาสนาอิสลาม มักพิจารณาหลักการทั้ง 3 คือ หลักศรัทธา (อัลอีมาน) หลักปฏิบัติ (อัลอิสลาม) และ หลักการทำความดี (อัลเอียะห์ซาน)

1.2.1 หลักศรัทธา (อัลอีมาน)

1.2.1.1 ศรัทธาต่อองค์อัลลอฮ์ (ซ.บ.)

มุสลิมศรัทธาต่อพระเจ้าผู้ทรงเดชานุภาพเหนือทุกสิ่งเพียงองค์เดียว เชื่อในความเมตตา กรุณาในการที่พระองค์ทรงสร้างและบริหารสรรพสิ่งตลอดจนบันดาลให้เกิดปรากฏการณ์ต่างๆ ความศรัทธานี้ส่งผลให้มุสลิมมอบหมายการงานทั้งหลายไว้ในความเมตตาของพระองค์ วัตถุประสงค์การดำรงชีวิตของมุสลิมมีเพื่อการภักดีต่อพระองค์ มุสลิมสามารถแสดงความภักดี และขอพรต่อพระองค์ได้โดยตรงโดยไม่ต้องผ่านสื่อกลางใดๆ (อัล-อิสลาห์สมาคม, 2540: 37-40)

1.2.1.2 ศรัทธาต่อบรรดามลาอิกะฮ์ของพระเจ้า

มุสลิมศรัทธาว่าพระเจ้าทรงบังเกิดมลาอิกะฮ์ขึ้น ให้มีหน้าที่ในการรับใช้พระองค์อย่างเคร่งครัด โดยเป็นบ่าวผู้มีเกียรติที่ได้รับการคัดเลือกจากพระองค์ให้มีตำแหน่งอันสูงส่ง มีคุณลักษณะที่ต่างจากมนุษย์และไม่มีความต้องการด้านวัตถุเช่นมนุษย์ สายตามนุษย์ไม่สามารถมองเห็นมลาอิกะฮ์ได้เว้นแต่ในกรณีพิเศษที่พระเจ้าทรงประสงค์ (อัล-อิสลาห์สมาคม, 2540: 42-48)

1.2.1.3 ศรัทธาต่อบรรดาคัมภีร์ของพระเจ้า

มุสลิมศรัทธาว่าพระเจ้าประทานคัมภีร์ให้แก่บรรดาศาสดาของพระองค์ รวมถึงคัมภีร์อัลกุรอานที่ประทานแก่ท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) เพื่อใช้เป็นแนวทางสำหรับมุสลิมในการดำรงชีวิต (อัล-อิสลาห์สมาคม, 2540: 48-52)

1.2.1.4 ศรัทธาต่อบรรดาศาสดา

มุสลิมศรัทธาว่าพระเจ้าได้ทรงคัดเลือกบุคคลที่ทำหน้าที่นำบทบัญญัติของพระองค์ มาสั่งสอนแก่มวลมนุษย์แต่ละชนชาติในแต่ละยุคหลายท่าน แต่ได้มีระบุไว้ในคัมภีร์ 25 ท่าน โดยมีท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) เป็นท่านสุดท้ายที่ได้มาสั่งสอนแก่มนุษย์ทั้งมวลให้รู้จักพระเจ้าและเรียกร้องไปสู่การเคารพภักดีพระองค์เพียงองค์เดียว อีกทั้งยังเผยแพร่อำนาจศาสนาที่เป็นทางนำในการดำเนินชีวิตแก่มุสลิม (อัล-อิสลาห์สมาคม, 2540: 53)

1.2.1.5 ศรัทธาต่อวันปรโลก

มุสลิมศรัทธาว่าพระเจ้าจะให้มนุษย์ทุกคนฟื้นคืนชีพหลังจากวันสิ้นโลกแล้ว เพื่อรับคำตัดสินในผลงานที่ได้ประกอบในโลกนี้ และจะได้รับผลตอบแทนที่ยั่งยืนในโลกหน้าการศรัทธาต่อวันปรโลกจะทำให้มนุษย์มีการเตรียมพร้อมอยู่เสมอ มีการดำเนินชีวิตที่มีความหมาย ซึ่งจะส่งผลให้มุสลิมมุ่งประพฤติดีตามแนวทางของอิสลาม ด้วยแนวคิดที่ว่าโลกนี้เป็นเพียงสถานที่ชั่วคราวสำหรับสร้างผลงานที่ดีเพื่อรับผลตอบแทนที่ยั่งยืน (อัล-อิสลาห์สมาคม, 2540: 60-63)

1.2.1.6 ศรัทธาต่อกำหนดสภาวะ

มุสลิมศรัทธาว่าองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) เป็นผู้กำหนดปรากฏการณ์ต่างๆ โดยให้อิสระในการประพฤติตนแก่มนุษย์ภายใต้ข้อกำหนดของพระองค์ มนุษย์จะถูกกระตุ้นให้คิดอ่านไตร่ตรองและเลือกกระทำสิ่งที่ดี โดยยอมรับว่าเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นพระประสงค์ของพระองค์ (อัล-อิสลาห์สมาคม, 2540: 65)

1.2.2 หลักปฏิบัติ (อัลอิสลาม)

มุสลิมจะต้องยึดถือและปฏิบัติตามหลัก 5 ประการเพื่อเป็นการแสดงความเห็นมุสลิมที่สมบูรณ์

1.2.2.1 การปฏิญาณตน

มุสลิมจะกล่าวคำปฏิญาณตนด้วยถ้อยคำที่มีความหมายว่า "ข้าพระองค์ขอปฏิญาณว่า ไม่มีพระเจ้าอื่นใดที่ต้องเคารพสักการะโดยแท้จริงนอกจากอัลลอฮ์ และมุฮัมมัดเป็นรอสูลของอัลลอฮ์" เพื่อยืนยันความเชื่อ และพร้อมที่จะปฏิบัติตามบัญญัติของศาสนาอิสลาม (อัล-อิสลาห์สุมาคม, 2540: 69)

1.2.2.2 การปฏิบัติละหมาด

มุสลิมทุกคนที่มีสติสัมปชัญญะและบรรลุนิติภาวะแล้วจะต้องละหมาด เพื่อเป็นการเข้าเฝ้าองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) ขอพร ขออภัยโทษ และสรรเสริญพระองค์ โดยปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวัน วันละ 5 เวลา การละหมาดเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงบัญชาจึงนับว่าเป็นความโปรดปรานของพระองค์ที่ให้นมนุษย์สามารถติดต่อกับพระองค์ได้โดยตรงโดยไม่ต้องมีสื่อกลาง การละหมาดจึงมีความสำคัญดุจเป็นเสาหลักของศาสนา (อัลอิสลาห์สุมาคม, 2540: 70-77) ท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ได้กล่าวไว้มีความว่า "สิ่งแรกที่บ่าวจะถูกสอบสวนในวันกิยามะฮ์ คือการละหมาด ถ้าหากว่าการละหมาดดี งานอื่นๆ ทั้งหมดของเขาก็จะดีไปด้วย และถ้าหากว่าการละหมาดไม่ดี งานอื่นๆ ของเขาทั้งหมดก็ไม่ดีไปด้วย" (อัลฮะดีษ อ่างถึงใน ฟิกฮุซซุนนะฮ์, 2540, เล่ม 1: 137)

1.2.2.3 การจ่ายซะกาต

มุสลิมที่มีกำลังความสามารถ จะต้องสละทรัพย์สินตามเกณฑ์ของศาสนบัญญัติปีละครั้งให้แก่ผู้ที่มีสิทธิ์รับ เช่น คนยากจน คนอนาถา และผู้มีหนี้สินล้นพ้นตัว ฯลฯ ทรัพย์สินนั้นจะเป็นสิ่งใดก็ได้ เช่น เงินตรา พืชผล ปศุสัตว์ (อัล-อิสลาห์สุมาคม, 2540: 71-72)

1.2.2.4 การถือศีลอด

การถือศีลอด ซึ่งในภาษาอาหรับใช้ว่า "อัศศิยาม" หมายถึงการละ การงดเว้น การถือศีลอดจึงหมายถึงการที่มุสลิมบังคับตนให้งดการบริโภคอาหาร สรรวมความต้องการทางเพศ สรรวมตนให้ออกห่างจากสิ่งต้องห้าม ทำใจให้บริสุทธิ์ตลอดจนชวนชวนายในการทำความดีเป็นพิเศษ ตั้งแต่ช่วงรุ่งอรุณถึงตะวันตกขอบฟ้าในเดือนรอมฎอน ซึ่งเป็นเดือนที่ 9 ของอาหรับตามปฏิทินจันทรคติ

1.2.2.5 การประกอบพิธีฮัจญ์

มุสลิมจะเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบียตามแบบอย่างของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) โดยจะทำได้ปีละครั้งในช่วงเดือนซุลฮิจญะฮ์ ซึ่งเป็นเดือนที่ 12 ของอาหรับตามปฏิทินจันทรคติ ศาสนากำหนดให้ทำอย่างน้อย 1 ครั้งในชีวิตถ้ามี

สุขภาพแข็งแรง มีความสามารถในด้านต่างๆ เช่น การเงินและไม่มีอุปสรรคใดๆ (อัล-อิสลาห์ สมาคม, 2540: 73-74)

1.2.3 หลักในการทำความดี (อัลเจียะห์ซาน)

เป็นหลักในการทำดีด้วยความบริสุทธิ์ใจ (อิคลาส) ในชีวิตประจำวันเพื่อแสดงความภักดีต่อพระเจ้า ที่ครอบคลุมถึงการทำความดีในลักษณะต่างๆ ต่อ ครอบครัว สังคม และ พระเจ้า เป็นต้น การทำความดีตามหลักอัลเจียะห์ซานนั้นเป็นเงื่อนไขที่ทำให้หลักศรัทธาและหลักปฏิบัติสมบูรณ์

2. แนวคิดในการสร้างงานศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลาม

ในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษนั้นไม่ได้กล่าวถึงงานศิลปะโดยตรงแต่จะกล่าวถึงความสวยงามโดยจะยกย่องความงามสูงสุดว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของพระเจ้า โดยเชื่อมโยงเข้ากับคุณค่า คุณประโยชน์ ระเบียบแบบแผน และเหตุผลของการสร้างเพื่อให้นมนุษย์ใช้สติปัญญาพิจารณาและเกิดความศรัทธารวมทั้งสำนึกในความเมตตาอันยิ่งใหญ่ของพระองค์^๕ เช่น การอ้างอิงถึง “หลักฐานต่างๆ แห่งอาณาจักรและเอกภาพของอัลลอฮ์ในจักรวาล ซึ่งเป็นที่ประจักษ์แก่สายตา และสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลซึ่งถูกประดิษฐ์ไว้อย่างสวยงาม ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตือนให้ตระหนักว่า จักรวาลนี้มิได้ถูกสร้างมาโดยไร้ประโยชน์” (อัลกุรอาน, 38:1-88) นอกจากนี้ ในคัมภีร์อัลกุรอาน ศิลปะยังถูกใช้เป็นสื่อในการสร้างภาพลักษณ์ประกอบการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น “อัลลอฮ์ทรงเป็นดวงประทีปแห่งชั้นฟ้าทั้งหลายและแผ่นดิน อุปมาดวงประทีปของพระองค์เสมือนดังช่องตามผนังที่มีตะเกียง ตะเกียงนั้นอยู่ในโคมแก้ว โคมแก้วเป็นเสมือนดวงดาวที่ประกายแสง ...อัลลอฮ์ทรงนำทางด้วยดวงประทีปของพระองค์แก่ผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์ และอัลลอฮ์ทรงยกอุทาหรณ์ทั้งหลายนี้เพื่อมนุษย์ชาติและอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงรอบรู้ทุกสิ่ง” (อัลกุรอาน, 24:35)

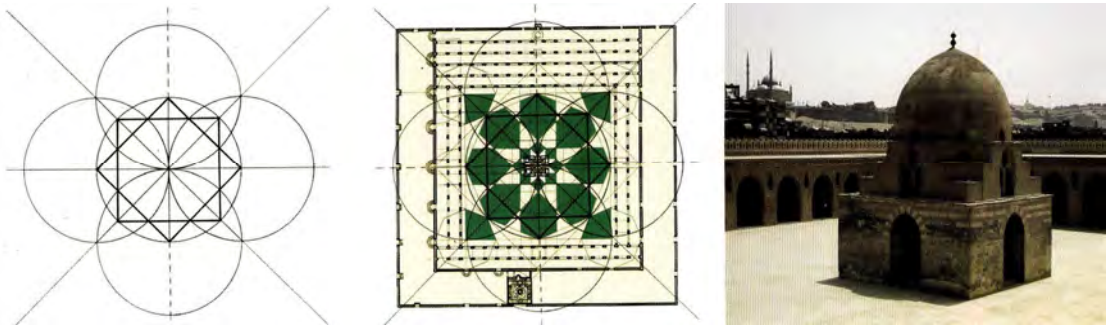
^๕ในระยะแรกท่านศาสดาเผยแผ่ศาสนาโดยเริ่มจากคนใกล้ชิดและผู้ศรัทธาในนครมักกะฮ์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนการฮิจาเราะฮ์หรือการอพยพ เนื้อหาสำคัญในการเรียกร้องเชิญชวนผู้คนให้เข้าใจศาสนาอิสลาม โดยมีเนื้อหาสำคัญอยู่ที่ ความศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียว การประพฤติปฏิบัติที่ดีและการรับผลตอบแทนที่ยั่งยืนในโลกหน้า (ฟอน เดนเฟอร์, 2541: 113-114) เนื้อหาที่กล่าวถึงความงามในคัมภีร์อัลกุรอานในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเชื่อมโยงความงามเข้ากับคุณค่าและจุดมุ่งหมายของการสร้างของพระเจ้าเพื่อให้มีการพิจารณาพิจารณาและเกิดความศรัทธาต่อพระเจ้า ในช่วงหลังการอพยพ (ฮิจาเราะฮ์) ศาสนาอิสลามได้ก่อตัวได้ก่อตัวขึ้นเป็นรูปเป็นร่าง มุสลิมปฏิบัติศาสนกิจและดำเนินชีวิตตามแบบอย่างจากท่านศาสดามีศูนย์กลางอยู่ที่นครมะดีนะฮ์ เนื้อหาที่เกี่ยวกับศิลปะและความงามนั้นอยู่ที่การจรรโลงใจโดยเชื่อมโยงเข้ากับแก่นแท้ในเรื่องของสิ่งที่ศาสนานูมีตี (ฮาลาล) และสิ่งที่ศาสนาห้าม (หะรอม)

ด้วยแนวคิดที่ว่าสิ่งที่สวยงามที่สุดคือสิ่งที่พระเจ้าสร้าง ทำให้ศิลปินมุสลิมบางกลุ่มหาแรงบันดาลใจจากธรรมชาติและเชื่อมโยงงานของตนเข้ากับธรรมชาติ⁶ ซึ่งสำหรับมนุษย์โดยทั่วไปนั้นหมายถึงธรรมชาติที่ปรากฏในโลกนี้ (ดูญา) แต่ในคำสอนของศาสนานั้นได้เตือนว่าสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏในโลกนี้นั้นมีระยะเวลาจำกัด โดยมีโลกหน้า (อาคิรัต) ที่สวยงามกว่าและเป็นนิรันดร์ การเปรียบเทียบนี้จึงมีนัยยะเป็นการเตือนว่าไม่ควรหลงใหลในสิ่งสวยงามในโลกนี้จนละเลยการทำความดี และให้ระวังอันตรายจากสิ่งล่อใจที่ดูสวยงามที่จะเป็นอุปสรรคต่อการทำความดี โดยใช้คุณลักษณะที่ สวยงามของชีวิตในโลกหน้าเป็นสิ่งจูงใจให้ผู้คนศรัทธาและกระทำความดี ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับการ สร้างสรรค์ความงามที่เกิดขึ้นในโลกนี้จะต้องมีพื้นฐานอยู่บนการมีวัตถุประสงค์ที่ดีและมีประโยชน์ และอยู่บนพื้นฐานของสิ่งที่ศาสนาอนุมัติ (ฮาลาล) ดังนั้นเรื่องต่างๆ ที่ศาสนาห้าม (หะรอม) จึงเป็น เรื่องต้องห้ามในงานศิลปะด้วย เมื่อโยงความงามเข้ากับเรื่องของความดีแล้ว ศิลปินมุสลิมจึง ทำงานศิลปะโดยให้ความสำคัญกับวัตถุประสงค์และคุณค่ามากกว่าตัวศิลปะวัตถุเอง แม้กระทั่งใน เรื่องของการจินตนาการที่ถูกเชื่อมโยงเข้ากับเรื่องของ การตั้งใจ (เนียต) ก็จะได้รับผลบุญหากเป็น การตั้งใจที่จะกระทำความดี แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความงามจึงมีความยืดหยุ่นตามสภาพเงื่อนไข ของบริบทต่างๆ โดยมีขอบเขตที่เปิดกว้างตราบเท่าที่อยู่บนพื้นฐานของความศรัทธาและไม่ขัดกับ หลักการของศาสนา

อย่างไรก็ตาม ได้มีการนำคุณลักษณะที่เกี่ยวข้องกับความงามจากการตีความในคัมภีร์มา ใช้อ้างอิงและขยายขอบเขตในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมอย่างต่อเนื่อง เช่นการจินตนาการภาพ ของสวนสวรรค์จากคำบรรยายในคัมภีร์อัลกุรอาน และถ่ายทอดออกมาในงานสถาปัตยกรรมโดย การมีสระน้ำพุที่สดชื่นและพืชพรรณที่เขียวชอุ่มไว้ใจกลางมัสยิด หรือการนำแนวคิดที่ว่าซุ้มมีหรืออบ เปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของประตูสวรรค์⁷ มาเป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินสร้างสรรค์งานศิลปะที่ งดงามบนซุ้มมีหรืออบ นอกจากนี้สถาปนิกและศิลปินหลายท่านได้นำแนวคิดในเรื่องของความงาม ที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอานมาพัฒนาควบคู่ไปกับประโยชน์ใช้สอย อาทิเช่นการตกแต่งมัสยิดด้วย อักษรประดิษฐ์ช่วยให้ผู้ที่เข้ามาใช้งานได้อ่านข้อความจากคัมภีร์ที่เลือกมาใช้ประดับได้ หรือการ นำลวดลายเรขาคณิตที่สื่อถึงระบบและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติมาใช้ประดับอาคาร และเป็นตัว กำหนดสัดส่วนของงานสถาปัตยกรรม อย่างไรก็ตาม การกล่าวถึงภาพลักษณ์ที่น่าตื่นตาตื่นใจและ ความนิรันดร์ของสวรรค์นั้นก็เพื่อชักจูงให้คนทำความดีและหวังผลบุญตอบแทนในสวรรค์มากกว่า หลงใหลในภาพฝันที่งดงามเพียงอย่างเดียว

⁶ ตัวอย่างเช่น การใช้ arabesque ที่นำรูปทรงมาจากพืชพรรณ

⁷ มัสยิด "เมย์ดอน" ในประเทศอิหร่าน

ภาพที่ 6 การนำสัดส่วนเรขาคณิตมาใช้

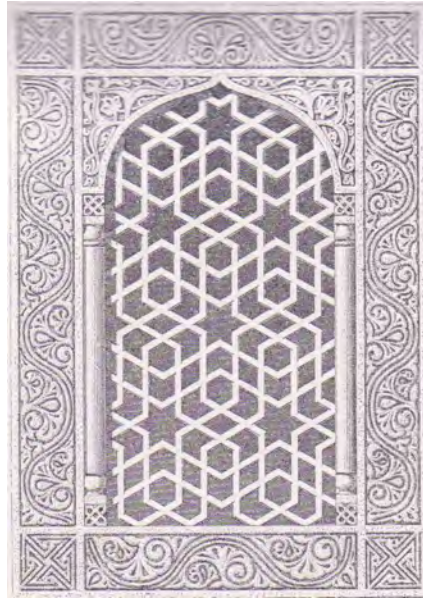
ประกอบการวางผังอาคารมัสยิด อิบน์ ตูลอน

กรุงไคโร ประเทศอียิปต์

ที่มา: Moustafa, 2008: 78

ด้วยแนวคิดในเชิง “อภิปรัชญา” ที่เชื่อมโยงสู่อำนาจในการสร้างของพระเจ้าที่ว่าพระองค์คือผู้ทรงสร้างสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ทำให้ศิลปินมุสลิมไม่อาจสร้างภาพของคนและสัตว์ได้ เนื่องจากเป็นเสมือนการสร้างสิ่งมีชีวิตขึ้นเทียบเคียงอำนาจของพระองค์ และเพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงการทำรูปเคารพที่มาจากสิ่งมีชีวิตอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ขอบเขตและข้อจำกัดต่างๆ เหล่านี้รวมถึงจุดมุ่งหมายในการสร้างงานศิลปะ ส่งผลให้แนวทางในการพัฒนาลวดลายบนศิลปะอิสลามมีความชัดเจน โดยสามารถแบ่งเป็นประเภทได้ดังนี้

- ลายพรรณพฤกษา (arabesque)
- ลายอักษรประดิษฐ์ (calligraphy)
- ลายเรขาคณิต (geometric form)
- ลายเรขศิลป์ (graphic form)

ภาพที่ 7 การนำลายพรรณพฤกษาและเรขาคณิตมาใช้ในการประดับตกแต่งหน้าต่างอาคาร
ที่มา: Avennes, 1989: 25

ภาพที่ 8 การนำอักษรประดิษฐ์และลายเรขศิลป์มาใช้ตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้
ที่มา: Avennes, 1989: 201

2.1 อิทธิพลที่มีต่อการเกิดสถาปัตยกรรมอิสลาม

พื้นฐานทางความคิดของมุสลิมทั่วโลกมีที่มาจากหลักคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน และบันทึกอัลฮะดีษ ซึ่งมีเนื้อหาที่ครอบคลุมประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับชีวิตประจำวันในลักษณะของภาพรวม มุสลิมจึงนำคำสอนดังกล่าวไปตีความและปรับใช้ในบริบทเงื่อนไขที่แตกต่างกันภายใต้ อิทธิพลจากปัจจัยแวดล้อมที่ต่างกัน เกิดศิลปวัฒนธรรมรวมถึงสถาปัตยกรรมอิสลามที่มีลักษณะเฉพาะ ในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งนักวิชาการหลายท่านมีความเห็นว่าการพิจารณาว่าสถาปัตยกรรมอิสลามหมายถึง “สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นสำหรับมุสลิมภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม” ทำให้มีเนื้อหาครอบคลุม ประเด็นสำคัญต่างๆ ในขอบเขตที่กว้างและได้พัฒนาไปตามบริบทและเงื่อนไขของแต่ละท้องถิ่นและยุคสมัย

โดยสามารถจัดเป็นหมวดหมู่เกี่ยวกับประเด็นอิทธิพลที่มีต่อการเกิดสถาปัตยกรรมอิสลามเพื่อการศึกษาได้ดังนี้

- 2.1.1 ศิลปวัฒนธรรมของอาหรับก่อนการเผยแพร่ศาสนาของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.)
- 2.1.2 หลักความเชื่อและหลักคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน
- 2.1.3 แนวคิดและแนวทางการปฏิบัติของท่านศาสดาที่ปรากฏในบันทึกอัลฮะดีษ
- 2.1.4 ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของดินแดนที่ศาสนาอิสลามแผ่ไปถึง
- 2.1.5 นโยบายและแนวทางการบริหารของฝ่ายปกครองของแต่ละท้องถิ่น
- 2.1.6 แนวคิดและแนวปฏิบัติของแต่ละสำนักคิด
- 2.1.7 แนวคิดและรูปแบบที่เด่นชัดของศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามจากอาณาจักรต่างๆ ในอดีต

2.2 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอิสลาม

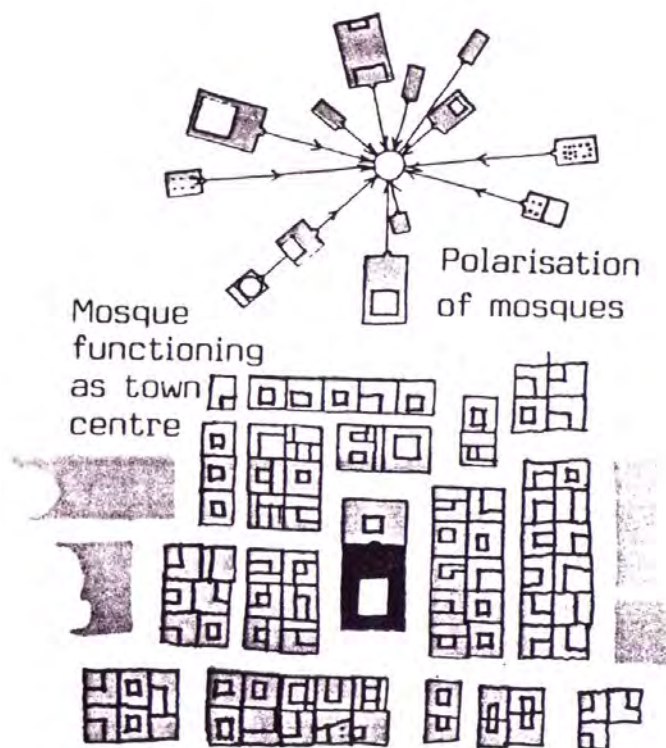
นักคณิตศาสตร์และนักปรัชญาคนสำคัญ เช่น อัลฟาราบี, อิบน์ซึนา, อิบน์ตุไฟล์ และ อิบน์รุชดี มีความเห็นว่า หน้าที่ของศิลปะและความงามนั้นเพื่อปลุกจิตสำนึกและความตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างโลกกับสิ่งที่เป็นามธรรม ความงามเป็นสิ่งที่สร้างความหมายสู่กายภาพ เช่นการคำนึงถึงระบบนิเวศวิทยาและระบบเศรษฐกิจ โดยศึกษาการใช้วัสดุก่อสร้าง เทคโนโลยีการก่อสร้าง สัดส่วนเรขาคณิตที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและวิถีชีวิต และสะท้อนออกมาให้เห็นถึงประเด็นที่สำคัญ เช่น การสื่อถึง “ความดี” ออกมาในรูปของความสมบูรณ์ที่นำไปสู่ความงามในวัฒนธรรมอิสลาม ปรัชญาความงามของอิสลามจึงโยงเข้ากับการสร้างของพระเจ้าและความงามของพระองค์ในอัลกุรอาน เช่น การสื่อถึงโลกและจักรวาลโดยใช้สัญลักษณ์ในการจัดองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม จัหวะ รูปทรง และ สัดส่วนเรขาคณิต (Moustafa, 2008: 35-36) จากการศึกษาแนวคิดและหลักการในสังคมมุสลิมควบคู่ไปกับพัฒนาการของสถาปัตยกรรมอิสลามสามารถสรุปหลักการสำคัญของสถาปัตยกรรมอิสลามได้ 7 ประการตามแนวคิดของ Moustafa ดังนี้

- เอกภาพ (เตาฮีด)
- การเคารพภักดี (เอียะติรอม)
- ความบริสุทธิ์ใจ (อิคลาส)
- ความรู้ (อิลม์)
- ดุลยภาพ (อิคติซอด)
- ความสงบเสงี่ยม ถ่อมตน (ฮายะฮ์)
- รำลึกถึงพระเจ้า (ซิกิร)

แนวคิดดังกล่าวอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อของมุสลิม กับภาพลักษณ์ที่ถ่ายทอดสู่สถาปัตยกรรม หลักการของศาสนาอิสลามที่ครอบคลุมวิถีชีวิตในทุกด้านเป็นสิ่งเชื่อมโยงให้แนวคิดทางด้านความงามของมุสลิมทั่วโลกเป็นไปในทิศทางเดียวกันและมีเอกภาพ แม้ว่าจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันทางด้านวัฒนธรรมและเชื้อชาติ รายละเอียดของแนวคิดข้างต้นมีดังต่อไปนี้

2.2.1 เอกภาพ

แก่นแท้ของเอกภาพของศาสนาอิสลามคือเนื้อหาในคำกล่าวปฏิญาณว่า “ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ (ช.บ.) และนบีมุฮัมมัด (ช.ล.) เป็นศาสนทูตของพระองค์” ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมมุสลิมเป็นหนึ่งเดียวภายใต้แนวคิดเรื่อง อัตเตอาฮีด หรือการให้เอกภาพต่อพระเจ้า เอกภาพในความคิดของมุสลิมที่เชื่อมโยงกับอำนาจของพระเจ้า แสดงให้เห็นว่ามุสลิมบูรณาการตนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล (Moustafa, 2008: 45) โดยการสร้างที่ว่างและการจัดองค์ ประกอบต่างๆ ของสถาปัตยกรรมอิสลามให้มีศูนย์กลางอยู่ที่วิหารกะอ์บะฮ์ ผังเมืองแสดงโครงสร้างทางสังคมในชุมชนตามแนวทาง “ซุนนะฮ์” ของท่านศาสดา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวระหว่างมัสยิดกับชุมชนและชุมชนเมือง (Moustafa, 2008: 41,141)

ภาพที่ 9 อิทธิพลของทิศกิบละฮ์ที่มีต่อการวางผังมัสยิดและชุมชนมุสลิมทั่วโลก

ที่มา: Prochazka, 1986: 30

2.2.2 การเคารพภักดีต่อพระเจ้า

การศรัทธาต่อพระเจ้าเป็นหลักที่สำคัญที่สุดในหลักศรัทธาทั้ง 6 ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า สถาปนิกมุสลิมต้องการสื่อถึงจิตใจที่ทุ่มเทให้การภักดีต่อพระเจ้าในแต่ละวันผ่านทางการสร้างพื้นที่ที่รองรับกิจกรรมที่เกิดขึ้นในมัสยิดในฐานะที่เป็นศูนย์กลางกิจกรรมของมุสลิม ตามแบบอย่างของท่านศาสดาซึ่งถือเป็นการแสดงการภักดีที่สมบูรณ์แบบที่สุดโดยมักสื่อออกมาในเชิงสัญลักษณ์ เช่น การอาบน้ำละหมาดก่อนทำการละหมาด นอกจากเป็นการทำความสะอาดส่วนต่างๆ ของร่างกายแล้ว ยังหมายถึงการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ สถานที่อาบน้ำละหมาดจึงมักอยู่บริเวณลานอเนกประสงค์ก่อนถึงทางเข้ามัสยิด เป็นต้น (Moustafa, 2008: 56- 60)

2.2.3 ความบริสุทธิ์ใจ

ตามแนวคิดของศาสนาอิสลาม การปฏิบัติศาสนิกชนนั้นมีความสำคัญทั้งทางด้านกายภาพและทางจิตวิญญาณซึ่งเกี่ยวข้องกับ 2 ประเด็นหลักที่สำคัญ ได้แก่ อะกีดะฮ์ (ความเชื่อ) และอิคลาส (ความบริสุทธิ์ใจ) (Moustafa, 2008: 69) การแสดงออกถึงการภักดีต่อพระเจ้าอย่างบริสุทธิ์ใจสะท้อนออกมาในการออกแบบพื้นที่ว่างที่ไม่ปรากฏรูปเคารพหรือสัญลักษณ์ใด ๆ ที่สื่อถึงการเคารพสักการะสิ่งอื่นใดนอกจากพระเจ้า รวมถึงการที่ไม่มีรูปคนและสัตว์ภายในมัสยิด ทำให้มุสลิมมีสมาธิจดจ่อกับการแสดงความภักดีต่อพระเจ้าในท่าที่ที่สงบและมีสมาธิ

สถาปนิกมุสลิมสร้างสรรค์ศิลปะรูปแบบใหม่ขึ้นทดแทนรูปสิ่งมีชีวิต เช่นการใช้รูปเรขาคณิตและลวดลายพรรณพฤกษา หรือการสร้างสวรรค์ในเชิงสัญลักษณ์ เช่น การสร้างสวนและการให้แสงโดยอิงกับคุณลักษณะของสวนสวรรค์ที่ระบุในคัมภีร์อัลกุรอาน หรือการใช้รูปทรงเรขาคณิตในการสร้างมัสยิด โดยเชื่อมโยงกฎเกณฑ์และสัดส่วนของจักรวาลที่พระเจ้าสร้างมาปรับใช้ในงานสถาปัตยกรรมเพื่อเป็นการรำลึกถึงความยิ่งใหญ่ของพระเจ้า ตัวอย่างเช่น มัสยิดอัลอักซฮ์ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยอิสลามแห่งแรก ตัวอาคารมีการใช้งานที่หลากหลาย นอกจากสถาปนิกจะออกแบบอย่างสวยงามโดยคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยและระบบโครงสร้างของมัสยิดแล้ว ยังเชื่อมโยงมัสยิดเข้ากับผังเมืองใดโรในระดับที่กว้างขึ้นอีกด้วย (Moustafa, 2008: 77-79)

2.2.4 ความรู้

โดยทั่วไป พื้นที่ในมัสยิดมักมีการประดับด้วยอักษรประดิษฐ์ตามแบบศิลปะอิสลามซึ่งส่วนใหญ่เป็นโองการจากคัมภีร์อัลกุรอาน (Moustafa, 2008: 87) อย่างไรก็ตาม ได้มีการสื่อถึงความรู้ในเชิงสัญลักษณ์ในมัสยิด โดยนำแนวคิดทางด้านคณิตศาสตร์และเรขาคณิตซึ่งเป็นพื้นฐานของวิชาความรู้ที่สำคัญมาใช้ในเชิงสัญลักษณ์ นอกเหนือจากการใช้เป็นเครื่องมือในการออกแบบสถาปัตยกรรมและการตกแต่ง ยังรวมไปถึงวิธีการชื่นชมคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่เป็นนามธรรมและระบบระเบียบต่างๆ ที่จำลองระเบียบของจักรวาลที่เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสรรค์ของพระเจ้า (Moustafa, 2008: 86) นักวิชาการอิสลามเชื่อว่าการศึกษในเรื่องของการรับรู้และ

การทำความเข้าใจในเชิงเรขาคณิตจะนำไปสู่ความสามารถในการปฏิบัติงานศิลปะรูปแบบต่างๆ เนื่องจากคณิตศาสตร์และเรขาคณิตเป็นรากฐานของความรู้ และเป็นสาระสำคัญของจิตใจ

(Moustafa, 2008: 87)

2.2.5 ดุลยภาพ

สถาปัตยกรรมอิสลามมีความสมดุลระหว่างการใช้งานและการรับรู้เชิงนามธรรม สำหรับมุสลิม ดุลยภาพและความเป็นกลาง เป็นสาระสำคัญสำหรับธรรมชาติของความงามซึ่งมีผลต่อสถาปัตยกรรม (Moustafa, 2008: 101) นอกเหนือไปจากการใช้ชีวิตและพฤติกรรมแล้ว การจัดองค์ประกอบเพื่อความงามในศาสนาอิสลาม ตอลีฟ (การจัดองค์ประกอบ) อิติดาล (ความกลมกลืน) และนิซาม (ลำดับ) มีที่มาจากรูปแบบการสร้างสรรค์และกิจกรรมทางด้านศิลปะสุนทรียศาสตร์ ทฤษฎีความงามที่ให้ความสำคัญกับความพึงพอใจและการยกระดับจิตใจของแต่ละบุคคล ตามแนวคิดของนักปรัชญาอิสลามในยุคกลาง ความพึงพอใจเกิดขึ้นจากความงามทางด้านกายภาพซึ่งมักถูกกำหนดโดยลำดับและความกลมกลืน ดังนั้น สัดส่วนที่สัมพันธ์กับธรรมชาติในสถาปัตยกรรมอิสลามในหลายลักษณะ จึงมีที่มาจากการจำลองสัดส่วนของการสร้างสรรค์ในธรรมชาติ (Moustafa, 2008: 104)

2.2.6 ความสงบเสงี่ยม ถ่อมตน

การสร้างสถาปัตยกรรมตามแบบอิสลามมักสร้างอาคารล้อมรอบลานกลาง ไม่เพียงแต่จะเป็นไปเพื่อเหตุผลทางด้านสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังใช้เพื่อรองรับกิจกรรมอเนกประสงค์โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์และการแสดงความเคารพให้เกียรติกัน การสร้างลานกลางในอาคารที่เปิดหน้าต่างและประตูด้านในโดยมีผนังที่บอบบางนอกนั้น นอกเหนือจากเหตุผลทางด้านภูมิอากาศแล้ว ยังมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเป็นสัดส่วนตามหลักคำสอนศาสนาอิสลามอีกด้วย (Moustafa, 2008: 120) ลานกลางอาคารนั้นมักจำลองแนวคิดเกี่ยวกับสวรรค์ที่กล่าวถึงในคัมภีร์อัลกุรอาน และสื่อออกมาในเชิงสัญลักษณ์ผ่านทางารจัดองค์ประกอบต่างๆ อาทิ น้ำพุ ต้นไม้ และดอกไม้ต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับภูมิอากาศที่ร้อนแห้งของดินแดนอาหรับที่รับแสงแดดและอากาศบริสุทธิ์ผ่านลานกลางอาคาร โดยมีผนังที่ตันที่มีช่องเปิดน้อยอยู่ภายนอกเพื่อป้องกันอากาศร้อนและพายุทราย (Moustafa, 2008: 122-124)

ความสงบเสงี่ยมในสถาปัตยกรรมอิสลามเกี่ยวโยงกับประเด็นสำคัญได้แก่ ตะวาดุ (ความอ่อนน้อมถ่อมตน) เฮียะติซอม (การอยู่ในศีลธรรมของสังคม) อิสเตียยะฮ์ (การมีจิตสำนึก) ซึ่งมีอิทธิพลต่อการแสดงออกของมุสลิมที่มีลักษณะสงบเสงี่ยม ถ่อมตนทั้งต่อตนเอง ต่อสังคม และต่อพระเจ้า ลักษณะดังกล่าวนี้ถูกแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์ผ่านงานสถาปัตยกรรม เช่น การยกพื้นที่สำหรับชายหญิงออกเป็นสัดส่วนในพื้นที่สาธารณะโดยเฉพาะในมัสยิด เพื่อให้เกิดความสงบเสงี่ยมเจียมตนต่อหน้าพระเจ้า สัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่ใช้บริเวณทางเข้ามัสยิดจึงมักมี

นัยยะสำคัญ เป็นการกระตุ้นเตือนให้มุสลิมก้าวทำด้วยความสำรวมเข้าสู่พื้นที่อเนกประสงค์ของ มัสยิดที่เป็นเสมือนศูนย์กลางชุมชนมุสลิม (Moustafa, 2008: 124)

2.2.7 การรำลึกถึงพระเจ้า

ในสถาปัตยกรรมอิสลาม มีการใช้องค์ประกอบเพื่อให้เกิดการรำลึกถึงพระเจ้าในลักษณะ ต่างๆ เช่น จัหวะการซ้ำของเสาหรือองค์ประกอบต่างๆ ได้สื่อถึงสิ่งที่พระเจ้าสร้างว่ามีจำนวน มหาศาลไร้ขอบเขต ความซับซ้อนในองค์ประกอบสถาปัตยกรรมสื่อถึงแนวคิดเกี่ยวกับความ กลมกลืน และจักรวะของโลกรวมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลวดลาย arabesque หรือลวดลาย พรรณพฤกษาที่สื่อถึงเอกภาพของสรรพสิ่งที่ได้รับการจัดให้อยู่ร่วมกันอย่างมีระบบ สัดส่วน เรขาคณิตของลวดลาย จัหวะขององค์ประกอบต่างๆ และรูปทรงของโดม นั้นสื่อความหมายเชิง สัญลักษณ์ถึงการสร้างจักรวาลที่สมดุล เป็นต้น ทั้งหมดนี้ก็เพื่อเป็นการเตือนใจให้มนุษย์รำลึกถึง พระเจ้าผู้ทรงสร้างจักรวาล (Moustafa, 2008: 129-137)

การสื่อถึงจักรวาลในเชิงสัญลักษณ์ ที่สะท้อนให้เห็นจากการใช้หลังคาโดมที่สื่อถึงท้องฟ้า ผืนสีเหลี่ยมที่สื่อถึงโลก และลาย muqarnas ซึ่งเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงทั้งสองส่วนเข้าด้วยกัน ได้ จำลองแนวคิดจากสวรรค์สู่โลก จัหวะของจักรวาล ลักษณะเด่นเช่นนี้ปรากฏอยู่ในมัสยิดกลาง อิสฟาฮาน (Moustafa, 2008: 133-134)

อิทธิพลดังกล่าวได้เข้ามามีผลต่องานศิลปะทั่วโลกรวมทั้งในประเทศไทย เช่นการนำศิลปะ ของ ไทย จีน ฝรั่งเศส มาผสมผสานกันในลายพรรณพฤกษานุ่มนวลหรือขอบของมัสยิดกุกู๊ชาว โดยมีฉาก หลังเป็นลายอักษรประดิษฐ์เป็นโองการจากคัมภีร์อัลกุรอาน (มุสลิมกรุงเทพฯ, 2546: 0) และการนำ รูปทรงเรขาคณิตมาใช้ในการออกแบบและวางผังมัสยิดศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย เป็นต้น

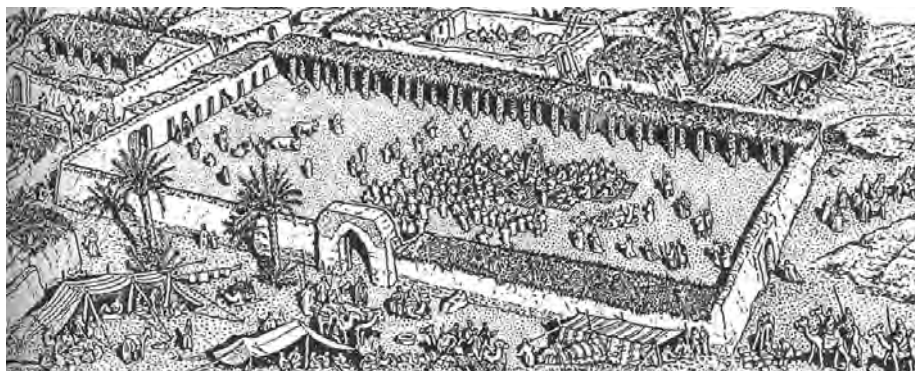
3. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิด

3.1. มัสยิดของท่านศาสดา

การที่ท่านศาสดาอพยพสู่นครมะดีนะฮ์ในปีพ.ศ.1165 (ค.ศ.622) นั้น นอกจากจะเป็นการ เริ่มต้น อิญาเราะฮ์ศักราวช (ฮ.ศ.) ของศาสนาอิสลามแล้วนั้น การสร้างมัสยิดของท่านยังเป็นการ เริ่มต้นของสถาปัตยกรรมมัสยิดอีกด้วย (Hillenbrand, 1994: 39)

จากหลักการของศาสนาอิสลาม ที่มองเรื่องทางโลกและทางศาสนาเป็นหนึ่งเดียวกันใน ลักษณะของภาพรวม มัสยิดที่ท่านศาสดาสร้างในมะดีนะฮ์จึงเป็นทั้งสถานที่ปฏิบัติศาสนกิจและที่ จัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน และเป็นอาคารสาธารณะขนาดใหญ่ที่มีบทบาททางสังคมและทาง ศาสนาอย่างกว้างขวาง

ดินแดนอาหรับในยุคของท่านศาสดานั้นยังไม่มีอาคารถาวรอื่นใด นอกเหนือไปจากการตั้งถิ่นฐานของชาวทะเลทรายที่สร้างบ้านดินและเต็นท์ที่ทำจากผ้าขนสัตว์ของชาวเบดูอิน จากบันทึกของนักประวัติศาสตร์หลายท่านมีความเห็นตรงกันว่า มัสยิดท่านศาสดามีลักษณะเหมือนอาคารทั่วไปในดินแดนอาหรับ สร้างด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านและวัสดุท้องถิ่น มีโครงสร้างที่เรียบง่าย ใช้เสาที่ทำจากต้นอินทผลัมรับหลังคาที่ทำจากกิ่งอินทผลัม ใบอินทผลัม และโคลน กำแพงทำจากอิฐและโคลน มีการวางผังในลักษณะ Introvert โดยวางพื้นที่ใช้สอยส่วนต่างๆ อันได้แก่ บ้านของครอบครัวท่านบ้านพักของผู้ศรัทธาที่มีฐานะยากจนที่ติดตามท่านมาจากนครมักกะฮ์ และโถงละหมาด ใต้ล้อมรอบลานกลาง ซึ่งลานนี้เป็น common space ที่รองรับกิจกรรมหลากหลายที่ครอบคลุมทั้งทางด้านศาสนาและชีวิตประจำวันได้โดยไม่รบกวนกัน โดยเฉพาะใช้เป็นทีละหมาดในเทศกาลสำคัญที่มีคนมาใช้มากเป็นพิเศษ ผังด้านกิบละฮ์เป็นพื้นที่ที่มีหลังคาคลุม (zulla) ที่ได้ต่อเติมในภายหลัง เพื่อปกป้องผู้ทำละหมาดให้พ้นจากแสงแดดและอากาศที่ร้อนแรงในทะเลทราย (Hillenbrand, 1994: 39-40; Creswell, 1989: 4-5; Bloom, 1997: 23-24) ในส่วนของบ้านท่านนบีมุฮัมมัด (ช.ล.) นั้นได้สร้างอย่างเรียบง่ายเช่นเดียวกับมัสยิด แต่เป็นสัดส่วนมิดชิดกว่า (ฮัยกัล, 2550: 180) มัสยิดของท่านถือเป็นต้นแบบของการสร้างมัสยิดหลังต่างๆ ในเวลาต่อมา (Cruikshank, 1996: 561-573)

ภาพที่ 10 มัสยิดที่ท่านศาสดาสร้างในนครมะดีนะฮ์

ที่มา: Bianca, 2000: 59.

หลักคำสอนของศาสนาอิสลามไม่ได้ระบุกฎเกณฑ์ตายตัวในการสร้างมัสยิด แต่จะให้ความสำคัญกับเนื้อหามากกว่าการประดับประดา อย่างไรก็ตาม ตัวอย่างจากมัสยิดของท่านศาสดาที่สร้างในปี พ.ศ.1655 ได้เป็นต้นแบบของการสร้างมัสยิดในเวลาต่อมา ซึ่งมีคุณลักษณะเด่นของอาคารดังต่อไปนี้ (Bloom, 1997: 23)

- 3.1.1. มีพื้นที่ที่สะอาดและเป็นสัดส่วนที่ใช้ละหมาดร่วมกันได้
- 3.1.2. การวางอาคารให้ความสำคัญกับแกนที่มุ่งสู่ทิศทางกิบละฮ์
- 3.1.3. ตัวอาคารมีลักษณะที่สามารถป้องกันผู้ละหมาดจากภูมิอากาศและสิ่งรบกวน

3.2. มัสยิดในสมัยแรก

ในยุคสมัยของศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลซึ่งจำกัดอยู่ในเผ่าและมีข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มชน ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ความมีภราดรภาพในหมู่มุสลิมด้วยแนวคิดที่ว่ามุสลิมเป็นพี่น้องกันและมีความเท่าเทียมกันภายใต้ความเมตตาของอัลลอฮ์ (ช.บ.) หลักคำสอนของศาสนาอิสลามได้ถูกเผยแพร่และนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันจนเกิดเป็นชุมชนมุสลิมที่เข้มแข็งขึ้นท่ามกลางสังคมที่ป่าเถื่อน ในสถานการณ์ดังกล่าว ผู้คนต้องการสถานที่ปฏิบัติศาสนกิจและดำเนินกิจกรรมทางศาสนาได้อย่างปลอดภัย ศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) จึงได้สร้างมัสยิดและบ้านพักของท่านที่นครมะดีนะฮ์^๑ และท่านได้มอบหมายให้มีผู้อะซานเพื่อเรียกร้องให้ผู้คนมาละหมาดร่วมกัน ผู้อะซานได้ขึ้นไปอะซานบนหลังคาบ้านที่สูงที่สุดในละแวกนั้น เสียงอะซานที่แผ่ไปทั่วดินแดนมะดีนะฮ์เป็นการปลุกขวัญและสร้างกำลังใจสำหรับมุสลิมในการประกอบศาสนกิจและดำเนินชีวิต มีการสร้างมัสยิดเพิ่มขึ้นอีกหลายแห่งเพื่อรองรับผู้ศรัทธาที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว

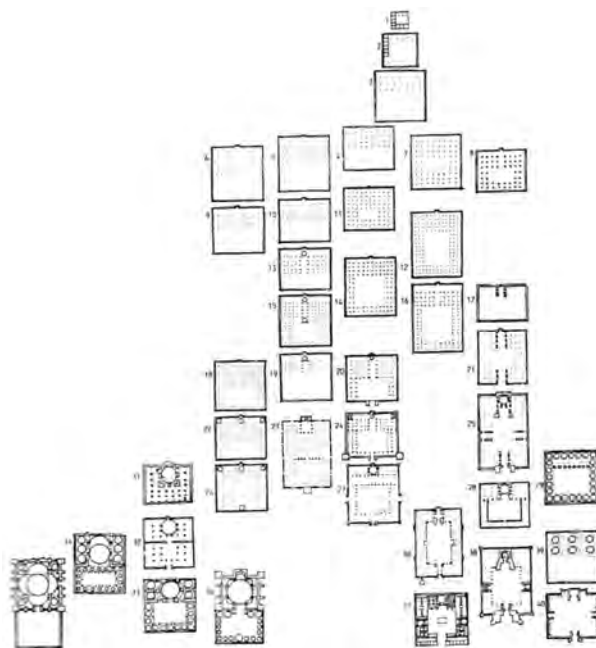

ภาพที่ 11 ภาพมุฮัมมัดขึ้นขึ้นไปอะซานบนหลังคาวิหารกะอ์บะฮ์ นครมักกะฮ์
ในสมัยของท่านศาสดา ซึ่งเป็นภาพประกอบหนังสือเกี่ยวกับ
ชีวประวัติของท่านศาสดา ในคริสต์ศตวรรษที่ 16
ปัจจุบันเก็บรักษาในห้องสมุดหอปกาศิ กรุงอิสตันบูล ตุรกี
ที่มา: Stierlin, 2002: 6.

^๑ ระหว่างทางที่ท่านศาสดาจะเดินทางไปนครมะดีนะฮ์นั้น ท่านก็ได้สร้างมัสยิดกุบาขึ้นเป็นหลังแรก แล้วจึงสร้างมัสยิดอัลนะบะวีฮ์เป็นหลังต่อมา

แต่เดิมนั้น มุสลิมเดินทางไปทางมัสยิดอัลอักซอในกรุงเยรูซาเล็มในเวลาละหมาด จนกระทั่งในวันหนึ่ง ขณะที่ท่านละหมาดอยู่ในมัสยิดกิบละไต^๙ ในนครมะดีนะฮ์ ท่านศาสดาได้รับคำสั่งจากพระเจ้าให้เปลี่ยนมาเดินทางไปสู่ทิศทางของวิหารกะอ์บะฮ์ ซึ่งเป็นอาคารที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมลูกบาศก์อยู่กลางลานโถงของมัสยิดอัลฮะรออม นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย การเปลี่ยนทิศทางหรือที่เรียกกันว่ากิบละฮ์ครั้งนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่ทำให้มุสลิมทั่วโลกมีศูนย์กลางร่วมกันเพียงหนึ่งเดียว และการกำหนดทิศทางนี้ก็ยังมีบทบาทสำคัญในการวางผังมัสยิดบ้าน สุสาน ตลอดจนผนังของชุมชนและเมืองของแต่ละเมือง และมีผลต่อการดำเนินชีวิตตลอดจนความก้าวหน้าทางวิทยาการต่างๆ เช่น วิชาภูมิศาสตร์ และ วิชาเรขาคณิต เป็นต้น

ในยุคแรกของการสร้างมัสยิด เมื่อมีการเปลี่ยนศาสนามายอมรับนับถือศาสนาอิสลามในแต่ละท้องถิ่นชาวบ้านได้ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงวัดและวิหารบูชาไฟให้เป็นมัสยิด เอกลักษณะต่างๆ จึงถูกถ่ายทอดสู่มัสยิดดังกล่าว ส่วนมัสยิดที่สร้างขึ้นใหม่นั้นได้สร้างขึ้นโดยมีมัสยิดของท่านศาสดาเป็นต้นแบบ เมื่อเวลาผ่านไป กิจกรรมต่างๆ มีรูปแบบที่ซับซ้อนขึ้น การออกแบบมัสยิดในช่วงต่อมาได้พัฒนาโดยมีรากฐานมาจากกรวางผังของท่านศาสดา ผสมผสานกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่มีอยู่เดิม space ของมัสยิดโดยทั่วไปยังคงเป็นระบบเปิด ที่มีความเชื่อมโยงในแต่ละส่วนตลอดจนสัมพันธ์กับ public space ของชุมชนเป็นอย่างดี โดยมีขอบเขตที่ไม่ตายตัวที่สามารถปรับเปลี่ยนสอดคล้องกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นได้

ภาพที่ 12 พัฒนาการของการวางผังมัสยิดนับตั้งแต่สมัยของท่านศาสดา

ที่มา: Prochazka, 1986: 37.

^๙ ท่านศาสดาได้รับโองการจากพระเจ้าในขณะที่ท่านละหมาดอยู่ในมัสยิดกิบละไต ในนครมะดีนะฮ์ ท่านจึงได้เปลี่ยนการเดินทางไปยังมัสยิดอัลฮะรออมในขณะละหมาดนั้นทันที มัสยิดหลังนี้จึงมีทิศกิบละฮ์ 2 แห่ง

3.3. มัสยิดในอาณาจักรอิสลาม

เมื่อศาสนาอิสลามแผ่ขยายสู่ดินแดนที่มีอารยธรรมเดิมเข้มแข็งอยู่แล้ว เช่น คอนสแตนติโนเปิล (อาณาจักรออตโตมันในช่วง ค.ศ.1280-1922) และเปอร์เซีย (อาณาจักรซาฟาวิเยฮ์ในช่วง ค.ศ. 1501-1736) ก็ได้นำเทคโนโลยีการสร้างสถาปัตยกรรมจากที่ต่างๆ เหล่านั้นมาพัฒนาใช้ในการสร้างมัสยิด ตลอดจนรับเอาแนวคิดและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมมาปรับใช้กับอาคารที่มีการใช้งานรูปแบบใหม่ มัสยิดในเปอร์เซีย เช่น มัสยิดกลางในอิสฟาฮานจึงมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่หรูหราอลังการและแสดงอำนาจของผู้ปกครอง โดยเน้นแกนที่มุ่งสู่ทิศกิบละฮ์อย่างชัดเจนเนื่องจากได้รับอิทธิพลจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวิหารบูชาไฟของศาสนาโซโรอัสเตอร์¹⁰ ที่ให้ความสำคัญกับพื้นที่สำหรับทำพิธีของนักบวชภายใต้หลังคาโดมรวมถึงเส้นทางสู่พื้นที่ดังกล่าว แต่การแบ่งพื้นที่ในมัสยิดไม่ได้แบ่งแยกกิจกรรมออกเป็นทางโลกและทางศาสนาที่ตายตัว การเดินเข้าสู่มัสยิดตามแกนดังกล่าวโดยเริ่มจากการขอพรก่อนเข้ามัสยิด อาบน้ำละหมาด และเข้าสู่โถงละหมาดเพื่อประกอบศาสนกิจนั้น จึงเป็นขั้นตอนการเตรียมความพร้อมจากการชำระร่างกายและจิตใจมากกว่าเป็นการแสดงถึงการเดินผ่านจากพื้นที่ทางโลกสู่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Frishman, 1994: 32)

ภาพที่ 13 มัสยิดที่สร้างในประเทศตุรกี

ภาพที่ 14 มัสยิดที่สร้างในประเทศอิหร่าน

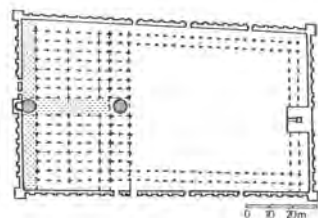
มีการใช้รูปทรงทางสถาปัตยกรรมที่เด่นชัดเน้นพื้นที่ภายในมัสยิด เช่นการใช้โดมบริเวณที่ยืนของผู้นำหรือบริเวณทางเข้าเพื่อเป็นการเน้นการเข้าสู่พื้นที่มัสยิด¹¹ เป็นต้น (Al Bayati, 1988: 143) ตัวอย่างที่ชัดเจนได้แก่การสร้างมัสยิดกลางในนครดามัสกัส หลังจากสมัยของท่านศาสดาและสาวกคนสนิท ศูนย์กลางของอาณาจักรอิสลามได้ย้ายจากนครมะดีนะฮ์สู่นครดามัสกัส¹² ในสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ (ค.ศ.661-750) ในเชิงสัญลักษณ์นั้นจึงต้องแสดงอำนาจของผู้ปกครองอาณาจักรโดยใช้ตำแหน่งของโดมเป็นตัวกำหนด มัสยิดดังกล่าวตั้งอยู่ใกล้กับวัง ทางผนังด้านกิบละฮ์มีทางเข้า

¹⁰ ศาสดาดั้งเดิมที่ชาวเปอร์เซียนับถืออยู่ก่อนจะเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม

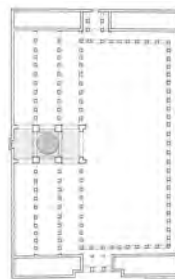
¹¹ ลักษณะดังกล่าวได้รับอิทธิพลมาจากวังและบาซิลิกาของอารยธรรมดั้งเดิมก่อนที่ศาสนาอิสลามจะเข้าไปมีบทบาท

¹² ปัจจุบันอยู่ในประเทศซีเรีย

เฉพาะสำหรับผู้มาเพื่อเข้ามาละหมาดหรือพบกับประชาชนในมัสยิด สัญลักษณ์ของผู้นำทางด้าน “ศาสนจักร” และ “อาณาจักร” จึงถูกโยงเข้าด้วยกันบนพื้นที่ภายใต้หลังคาโดมและได้รับการเน้นในลักษณะที่ซับซ้อนขึ้นตามลำดับ นอกเหนือจากการใช้หลังคาโดมในตำแหน่งของอิหม่ามแล้ว มีการยกหลังคาสูงเพื่อเป็นการเน้นพื้นที่บริเวณแถวละหมาด 2 แถวแรก ซึ่งเป็นตำแหน่งของการละหมาดที่ดีตามคำสอนของท่านศาสดา ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับแถวละหมาดที่หันสู่ทิศกิบละฮ์มากกว่าแกนของสถาปัตยกรรมที่มุ่งสู่ทิศกิบละฮ์เอง อย่างไรก็ตามได้มีมัสยิดที่ใช้หลังคาโดมในตำแหน่งที่ยื่นของอิหม่ามควบคู่ไปกับตำแหน่งทางเข้าในเวลาต่อมา เกิดการเน้นในส่วนโถงกลางที่เชื่อมโยงตำแหน่งของโดมทั้ง 2 ซึ่งจะตรงกับแกนของสถาปัตยกรรมที่มุ่งสู่ทิศกิบละฮ์ในที่สุด

ภาพที่ 15 มัสยิดกลางในคอยรอวาน
ที่มา: Al-Bayati 1988: 137

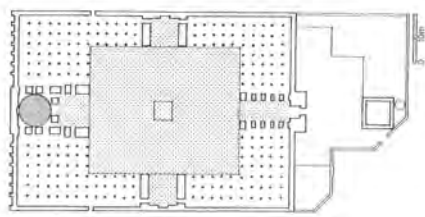

ภาพที่ 16 มัสยิดกลางในดามัสกัส
ที่มา: Al-Bayati 1988: 136

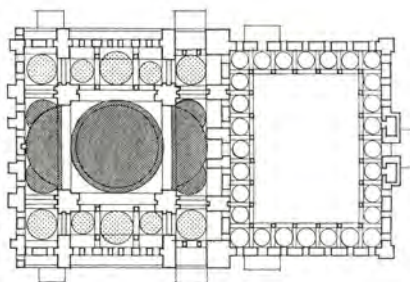
การสร้างมัสยิดในเปอร์เซียมีรูปแบบที่แตกต่างออกไป เนื่องจากเป็นดินแดนที่มีภาษาและวัฒนธรรมต่างจากดินแดนอาหรับ ตลอดจนมีเทคโนโลยีในการก่อสร้างที่ใช้อิฐในการสร้างหลังคาโดมและหลังคาโค้ง ซึ่งเป็นวิธีการที่ใช้สร้างวิหารบูชาไฟของศาสนาโซโรอัสเตอร์ในอาณาจักรซัสซานีเยน รูปแบบดังกล่าวมีลักษณะเด่นชัดขึ้นเมื่อศูนย์กลางการปกครองย้ายมาที่ดินแดนเปอร์เซียในสมัยราชวงศ์ซาฟาวิยะฮ์ (ค.ศ.1501-1736) ถึงแม้จะหยิบยืมรูปแบบทางสถาปัตยกรรมมาพัฒนาต่อ¹³ แต่หลักการโดยทั่วไปนั้นแตกต่างกัน เดิมวิหารของโซโรอัสเตอร์ในเปอร์เซียเน้นให้ความสำคัญกับพื้นที่ในการประกอบพิธีของนักบวช ในขณะที่มัสยิดนั้นให้ความสำคัญกับพื้นที่ในการละหมาดร่วมกันของประชาชนทุกระดับอย่างเท่าเทียมกัน จึงเกิดการผสมผสานโดยการรับรูปแบบมาจากอาหรับในการวางผังมีลานกลางมาพัฒนาให้มีซุ้มประตูที่หันเข้าสู่ลานกลางทั้ง 4 ด้านมาใช้ร่วมกับการจัดองค์ประกอบอาคารที่เน้นแกนของอาคาร¹⁴ ชัดเจนตามศาสนสถานของเปอร์เซีย

¹³ ในระยะแรกชาวพื้นเมืองที่นับถือศาสนาโซโรอัสเตอร์ พุทธ พราหมณ์ และฮินดูที่เปลี่ยนมาเข้ารับศาสนาอิสลามได้นำรูปแบบและเปลี่ยนแปลงศาสนสถานเดิมของตนให้เป็นมัสยิด

¹⁴ การเน้นในลักษณะดังกล่าวทำให้มัสยิดมีแกนสู่ทิศกิบละฮ์ที่ชัดเจนขึ้น

ภาพที่ 17 มัสยิดชาห์ในอิสฟาฮาน
ที่มา: Al-Bayati 1988: 139

ภาพที่ 18 มัสยิดสุลต่านสุไลมาน ในตุรกี
ที่มา: Al-Bayati 1988: 141

ส่วนมัสยิดที่สร้างในตุรกีนั้น ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมคริสเตียนที่พัฒนาถึงจุดสูงสุดในอาณาจักรคอนสแตนติโนเปิล ก่อนที่ประชาชนจะเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามและเปลี่ยนเป็นอาณาจักรซัลยูค (คศ. 1077-1308) และอาณาจักรออตโตมัน (คศ.1280-1922) จึงได้รับอิทธิพลทางด้านสถาปัตยกรรมมาใช้ในการสร้างมัสยิด ซึ่งมัสยิดที่สร้างในสมัยดังกล่าวมักให้ความสำคัญกับทั้ง 2 แขนในเวลาเดียวกัน โดยที่จุดตัดของทั้ง 2 แขนคือพื้นที่ที่เหมาะสมภายในมัสยิด ประกอบกับเงื่อนไขทางด้านภูมิอากาศที่หนาวเย็น จึงมีหลังคาโดมคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของโถงระฆังโดยถือเป็นการเน้นพื้นที่ที่ใช้ประกอบพิธี ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากการเน้นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในโบสถ์คริสเตียน (Al Bayati, 1988: 137-140)

อย่างไรก็ตาม การให้ความสำคัญกับพื้นที่ในสถาปัตยกรรมมัสยิดมักเน้นไปที่ที่ว่างภายในอาคาร¹⁵ ในขณะที่รูปทรงภายนอกนั้นมักไม่ได้สื่อถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างตายตัวและสามารถปรับใช้กับประโยชน์ใช้สอยที่แตกต่างกันได้ เช่น มัสยิดที่มีลานกลางและมีซุ้มประตูทั้ง 4 ด้านนั้น ได้มีการนำไปปรับใช้กับอาคารประเภทอื่นเช่น พระราชวัง สถานศึกษา และที่พักผู้เดินทาง เป็นต้น รูปทรงจึงไม่ได้สะท้อนการใช้งานภายในเสียทีเดียว ซึ่งน่าจะมาจากการใช้งานที่ไม่ตายตัวของมัสยิดสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความต้องการที่เปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลา (Grube, 1994: 12) และที่สำคัญ มัสยิดมักไม่ให้ความสำคัญกับการเน้นแกนและความสมมาตรของภายนอกอาคารเช่น โบสถ์ของคริสเตียน แต่จะขยายไปรอบศูนย์กลางที่สร้างอยู่เดิมเป็นรูปทรงอิสระโดยให้ความสำคัญกับทุกส่วนในลักษณะของภาพรวม¹⁶ เช่น มัสยิดอิสฟาฮาน

¹⁵ การเน้นและการให้ความสำคัญกับพื้นที่ต่างๆ นั้นอาจไม่สามารถมองได้จากภายนอก แต่จะรับรู้ได้เมื่อเข้ามาภายในอาคาร Grube (1995) ให้คำนิยามลักษณะดังกล่าวว่าเป็น hidden architecture ซึ่งมีตัวอย่างที่ชัดเจนได้แก่ มัสยิดกลางในดามัสกัสที่สร้างในสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์

¹⁶ อาจมีมัสยิดบางแห่งและอาคารบางประเภท เช่น สุสาน ที่จะเน้นทิศและแกนเป็นพิเศษ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมท้องถิ่น ก่อนที่จะเข้ารับอิสลามเช่นเอเชียกลาง

3.4. มัสยิดในมโนทัศน์ของมุสลิม

การเผยแผ่ศาสนาของท่านศาสดาได้เปลี่ยนแปลงสภาพสังคมของชาวอาหรับที่เคยมีข้อขัดแย้งไปสู่ความมีภราดรภาพ เกิดเป็นชุมชนมุสลิมปฏิบัติตามหลักคำสอนศาสนาอิสลามในชีวิตประจำวันจนมีความเข้มแข็ง การสร้างมัสยิดของท่านที่นครมะดีนะฮ์จึงเป็นเสมือนศูนย์กลางการปฏิบัติศาสนกิจและดำเนินกิจกรรมของชุมชน ซึ่งแต่เดิมนั้นในเวลาละหมาด มุสลิมยังคงผินหน้าไปทางมัสยิดอัลอักซอในกรุงเยรูซาเล็ม จนกระทั่งเมื่อท่านศาสดาได้รับโองการจากพระเจ้าให้เปลี่ยนมาผินหน้าไปสู่ทิศกิบละฮ์ที่เป็นที่ตั้งของวิหารกะอ์บะฮ์ นับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่ทำให้มุสลิมทั่วโลกมีศูนย์กลางร่วมกันเพียงหนึ่งเดียว ทิศกิบละฮ์จึงมีบทบาทสำคัญในการวางผังมัสยิด บ้าน สุสาน ตลอดจนผังของชุมชนและเมืองของแต่ละเมือง และมีผลต่อการดำเนินงานทางด้านวิทยาการต่างๆ เช่น ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และ เรขาคณิต เป็นต้น

ด้วยแนวคิดในลักษณะบูรณาการที่มองว่าทุกเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นมีความสัมพันธ์กัน กิจกรรมที่เกิดขึ้นในมัสยิดจึงครอบคลุมทุกมิติของชีวิต ทั้งทางด้านการศึกษาและการดำเนินชีวิตประจำวัน อาทิ กิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจ และการปกครอง จนทำให้สังคมมุสลิมมีความมั่นคงและพร้อมที่จะใช้นโยบายของอิสลามในชีวิตประจำวันได้เต็มรูปแบบโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาให้สอดคล้องกับเงื่อนไขทางด้านสังคมภายนอกที่เปลี่ยนไป

โดยแท้จริงแล้ว มุสลิมสามารถละหมาด ณ สถานที่ใดก็ได้ที่มีความสะอาดเรียบร้อย ท่านศาสดาได้กล่าวไว้ว่า “พื้นดินทั้งหมดนั้นเป็นที่สุญุด (ก้มลงกับพื้นเพื่อแสดงความภักดีต่อพระเจ้า)” และ “ณ ที่ใดเมื่อถึงเวลาละหมาด ท่านก็จงละหมาดเถิด เพราะนั่นเป็นที่สุญุด” (อัลฮะดีษ อ่างถึงใน สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2540, เล่ม 1: 422) ด้วยเหตุนี้จึงมีอาคารหลายประเภทและพื้นที่โล่งหลายลักษณะที่ใช้ละหมาดได้ แต่ในทางปฏิบัติ มุสลิมมักจะมารวมกันละหมาดที่มัสยิดเนื่องจากมุ่งหวังผลบุญที่จะได้รับซึ่งมีมากกว่าการแยกกระทำตามลำพังทั่วไป ท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ได้กล่าวไว้ มีความว่า “ผู้ใดไปมัสยิดและกลับ อัลลอฮ์ได้จัดเตรียมสวรรค์ ไว้ให้เขาเป็นที่พำนักทุกครั้งที่เขาไปและกลับ” (อัลฮะดีษ อ่างถึงใน สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2540, เล่ม 1: 425) และ “การละหมาดของชายคนหนึ่งโดยรวมกันนั้นจะได้ผลบุญเพิ่มพูนมากกว่าการละหมาดของเขาคนเดียวในบ้านและในตลาดถึง 25 เท่า กล่าวคือ เมื่อเขาอาบน้ำละหมาด เขาก็ทำอย่างดี แล้วก็ออกไปมัสยิด ซึ่งไม่ได้ออกไปเพื่ออื่นใดนอกจากไปละหมาดนั้น ก้าวหนึ่งที่เขาก้าวออกไป เขาจะได้รับผลตอบแทน 1 ชั้น และความผิดก็จะถูกยกออกไปจากเขา 1 ความผิด..” (อัลฮะดีษ อ่างถึงใน พิกฮุซซุนนะฮ์, 2540, เล่ม 1: 387) มัสยิดจึงเป็นสถานที่พิเศษที่ใช้ประกอบพิธีละหมาดและทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่เกี่ยวกับศาสนาและการดำเนินชีวิตประจำวัน

แนวคิดต่างๆ ที่สำคัญนั้นมีที่มาจากคำสอนในบันทึกอัลฮะดีษและคัมภีร์อัลกุรอาน ที่ให้ความสำคัญกับมัสยิดในฐานะที่เป็นสถานที่พิเศษ สำหรับแสดงความเคารพสักการะต่อพระเจ้า และกระทำความดีตามคำบัญชาของพระองค์ร่วมกัน โดยที่ในอัลกุรอานจะกล่าวถึงความสำคัญ

และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในเชิงนามธรรม ส่วนอัลฮะดีษนั้นจะให้ความสำคัญกับข้อปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ซึ่งสังคมมุสลิมได้นำคำสอนเหล่านี้ไปปรับใช้กับสถาปัตยกรรมมัสยิดในแต่ละท้องถิ่นที่มีเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกันจนเกิดเป็นสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในภาพรวมในระดับสากล แนวคิดสำคัญที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในมุมมองของมุสลิมสามารถแบ่งเป็นประเด็นต่างๆ ที่สำคัญดังนี้

- บ้านของพระเจ้า
- ศูนย์กลางชุมชน
- สถาปัตยกรรมอิสลาม

มโนทัศน์ของมุสลิมที่เกี่ยวกับมัสยิดนั้น อิงอยู่กับคำสอนที่เกี่ยวข้องกับ “การศรัทธา การภักดีต่อพระเจ้า และการทำดีเพื่อพระองค์” เป็นหลัก โดยมีมัสยิดเป็นสถานที่สำหรับแสดงความภักดีต่อพระองค์และปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ร่วมกัน มุสลิมจึงให้ความสำคัญกับมัสยิดในฐานะที่เป็น “บ้านของพระเจ้า” “ศูนย์กลางชุมชน” และ “สถาปัตยกรรมอิสลาม” เช่นเดียวกัน แต่มีรายละเอียดทางด้านการแสดงออกที่แตกต่างกันเนื่องจากปัจจัยท้องถิ่นและสภาพแวดล้อม โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.4.1 มัสยิดในฐานะที่เป็น “บ้านของพระเจ้า”

แนวคิดที่ถือว่ามัสยิดเป็นบ้านของพระเจ้านั้น มีที่มาจากหลักการศรัทธาของศาสนาอิสลาม และส่งผลต่อหลักการปฏิบัติและหลักการทำความดีที่เป็นรูปธรรม ซึ่งครอบคลุมทั้งความเชื่อทางด้านศาสนาและแนวทางในการดำรงชีวิตประจำวัน สถาปนิกและผู้ปกครองมุสลิมจึงสร้างเมืองชุมชน และอาคารต่างๆ เพื่อให้เอื้อต่อการประกอบกิจกรรมต่างๆ ตามหลักศาสนา ซึ่งในทางปฏิบัติ พื้นที่ดังกล่าวเป็นเสมือนอาณาเขตพิเศษที่สามารถปฏิบัติศาสนกิจและทำกิจกรรมตามหลักคำสอนของศาสนาอิสลามได้อย่างเต็มรูปแบบ โดยเฉพาะในสังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศที่นับถือศาสนาหลากหลาย มุสลิมมักจัดวางองค์ประกอบต่างๆ ของชุมชนให้สัมพันธ์กันในลักษณะของภาพรวมโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางของอาณาเขตดังกล่าว

คำสอนในคัมภีร์อัลกุรอานระบุถึงมัสยิดอัลฮะรออมในฐานะที่เป็นบ้านของพระเจ้า และเป็นศูนย์กลางของการแสดงความภักดีดังกล่าว

“แท้จริงบ้านหลักแรกที่ถูกตั้งขึ้นสำหรับมนุษย (เพื่อการอิบาดะฮ์) นั่นคือบ้านที่มักกะฮ์ (หมายถึง “กะอ์บะฮ์”) โดยเป็นที่ที่ถูกให้มีความจำเริญและเป็นที่ยอมรับแก่ประชาชาติทั้งหลาย” (อัลกุรอาน 3: 96)

“..สำหรับแต่ละประชาชาตินั้น ต่างก็มีทิศทางหนึ่ง ซึ่งประชาชาตินั้นผินไปสู่ ดังนั้นพวกเจ้าจงแข่งขันในความดีทั้งหลายเถิด

และจากที่ใดก็ตามที่เจ้าได้ออกไป ก็จงผินหน้าของเจ้าไปทางอัล-มัสยิดิลฮะรออม และ แท้จริงนั้น มันคือความจริงที่มาจากพระเจ้าของเจ้า...” (อัลกุรอาน 2: 148-149)

“ในบรรดาบ้าน (หมายถึงมัสยิด) อัลลอฮ์ทรงอนุญาตให้เทิดพระเกียรติ และให้พระนามของพระองค์ถูกรำลึกอยู่เสมอ เพื่อที่จะแซ่ซ้องสดุดีแด่พระองค์ในนั้น ทั้งในยามเช้าและยามพลบค่ำ” (อัลกุรอาน 24: 36)

“แท้จริงบรรดามัสยิดนั้นเป็นของอัลลอฮ์ ดังนั้น พวกเจ้าอย่าวิงวอนขอผู้ใดเคียงคู่กับอัลลอฮ์” (อัลกุรอาน 72: 18)

เมื่อพิจารณาบทบัญญัติในคัมภีร์อัลกุรอานในแต่ละส่วนประกอบกัน จะพบความหมายของมัสยิดที่เชื่อมโยงกับการเป็นสถานที่แสดงความภักดีต่อพระเจ้าโดยมีศูนย์กลางร่วมกัน มุสลิมจากทั่วโลกจึงโยงมัสยิดแต่ละแห่งเข้ากับมัสยิดอัลฮะรออมในนครมักกะฮ์ในเชิงจินตภาพ และมักผินหน้าไปยังมัสยิดอัลฮะรออมในการประกอบพิธีต่างๆ ทางศาสนา ทิศทางดังกล่าวมีชื่อเรียกในภาษาอาหรับว่า ทิศกิบละฮ์ หรือทิศกิบลัต (kiblat) ตามการสะกดในภาษาอังกฤษ ทิศกิบละฮ์เป็นตัวกำหนดทิศทางในการปฏิบัติศาสนกิจของมุสลิม ซึ่งส่งผลต่อการวางผังอาคารมัสยิดและผังอาคารอื่นๆ โดยรอบ ซึ่งอาจมีผลต่อการวางผังชุมชนและผังเมืองในบางแห่ง การให้ความสำคัญกับทิศกิบละฮ์นั้นเป็นการแสดงความภักดีต่อพระเจ้าโดยพร้อมใจกันปฏิบัติตามคำสั่งของพระองค์ หรือการอิบาดะฮ์ ซึ่ง อับดุล อลา เมาดูดี้ และ อับดุลวะฮ์ นักปรัชญาและนักสังคมวิทยา อธิบายที่มาของคำว่าอิบาดะฮ์ว่ามาจากคำว่า อับดุล หรือ บ่าว ที่สื่อถึงการยอมรับในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าว่ามุสลิมเป็นบ่าวขององค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) พระเจ้าผู้ทรงอำนาจสูงสุดแต่เพียงผู้เดียว

โดยทั่วไป มุสลิมมักเชื่อมโยงมโนทัศน์ของตนเข้ากับอำนาจของพระเจ้าในการสร้างและดูแล “โลก” และ “จักรวาล” โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่า “พระเจ้าสร้างมนุษย์เพื่อเป็นตัวแทนในโลกนี้” เพื่อให้ทำความดี (อิบาดะฮ์)¹⁷ พื้นที่ในโลกจึงเปรียบเสมือน “พื้นที่ชั่วคราว” ที่จัดขึ้นเพื่อทดสอบการกระทำของแต่ละคน¹⁸ (อัลกุรอาน 6:165) เพื่อรับผลตอบแทนที่ยั่งยืนในโลกหน้า ด้วยแนวคิดดังกล่าว มุสลิมจึงให้ความสำคัญกับการปฏิบัติภารกิจที่ดี¹⁹ (อิบาดะฮ์) (อัลกุรอาน 28: 77) และผลที่จะเกิดขึ้น²⁰ (อัลกุรอาน 2: 201) ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าควบคู่กันไป เพื่อหวังความโปรดปรานจากพระเจ้า และผลตอบแทนที่ยั่งยืนในโลกหน้า ซึ่งเกณฑ์ในเรื่องของการงานที่ดีนั้นอิงกับหลักคำ

¹⁷ อิบาดะฮ์ หมายถึงการกระทำที่ดีตามคำบัญชาด้วยความศรัทธาและสำนึกในพระเมตตาของพระเจ้า

¹⁸ “...และพระองค์นั้นคือผู้ที่ทรงให้พวกเจ้าเป็นผู้สืบแทนในแผ่นดิน และได้ทรงเทิดบางคนของพวกเจ้าเหนือกว่าอีกบางคนหลายชั้น เพื่อที่พระองค์จะทรงทดสอบพวกเจ้าในสิ่งที่พระองค์ได้ทรงประทานแก่พวกเจ้า...” (อัลกุรอาน 6: 165)

¹⁹ “และจงแสวงหาสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ประทานแก่เจ้าเพื่อปรโลก และอย่าลืมนส่วนของเจ้าแห่งโลกนี้ และจงทำความดี เสมือนกับที่อัลลอฮ์ได้ทรงทำความดีแก่เจ้าและอย่าแสวงหาความเสียหายในแผ่นดิน แท้จริง อัลลอฮ์ไม่ทรงโปรดบรรดาผู้บ่อนทำลาย” (อัลกุรอาน 28: 77)

²⁰ โอ้พระเจ้าของเรา โปรดประทานให้แก่พวกเรา ซึ่งตั้งามในโลกนี้ และสิ่งตั้งามในปรโลกและโปรดคุ้มครองพวกเราให้พ้นจากลงโทษแห่งไฟนรกด้วยเถิด (อัลกุรอาน 2: 201)

สอนศาสนาสำคัญ²¹ ได้แก่ “หลักศรัทธา” ทั้ง 6 ข้อ “หลักปฏิบัติ” ทั้ง 5 ข้อ และ “หลักในการประกอบคุณงามความดี” ซึ่งเป็นหลักการที่ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันในด้านต่างๆ แนวคิดดังกล่าวส่งผลต่อคติความเชื่อในเรื่องของการใช้พื้นที่โดยมองว่า “ทุกสิ่งในโลกนี้นั้นเป็นกรรมสิทธิ์ของพระเจ้าและมีความไม่ยั่งยืน จึงควรสำนึกในพระเมตตาของพระองค์และประกอบกิจการงานที่ดี โดยคำนึงถึงผลดีและผลกระทบที่จะตามมาให้มากที่สุดภายใต้เงื่อนไขที่มีอยู่”²² (อัลกุรอาน,57)

มัสยิดส่วนใหญ่มักสร้างให้มีบรรยากาศที่เอื้อต่อการเกิดสมาธิในการละหมาดให้มากที่สุด ซึ่งเป็นการแสดงความภักดีต่อพระเจ้าโดยไม่ต้องผ่านสื่อหรือตัวแทนใด จึงหลีกเลี่ยงการใช้สื่อหรือสัญลักษณ์ในมัสยิด โดยเฉพาะการใช้รูปของสิ่งมีชีวิต ท่านศาสดาได้ให้ความสำคัญกับการใช้งานมากกว่าการเน้นไปที่ลักษณะทางสถาปัตยกรรม คำกล่าวที่ว่า “พื้นดินทั้งหมดเป็นที่สุญูด” ของท่านศาสดาแสดงให้เห็นว่า พื้นดินที่พระเจ้าประทานมาให้ นั่นเป็นที่ที่เหมาะสมสำหรับแสดงความภักดีต่อพระองค์ ซึ่งการทำกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งการละหมาดในมัสยิดนั้นมีผลบุญมากกว่าสถานที่อื่นทั่วไป มัสยิดจึงเป็นสถานที่พิเศษที่ได้รับการยกย่องในแง่ของการใช้พื้นที่มากกว่ารูปลักษณะของอาคาร ประกอบกับคำสอนของท่านศาสดาที่กำชับไม่ให้อัฒจันทร์มัสยิดเกินความจำเป็น ดังนั้น ในแง่ของการเป็นสถานที่สำหรับแสดงความภักดีต่อพระเจ้าแล้ว สิ่งที่สำคัญที่สุดกลับไม่ใช่รูปแบบทางสถาปัตยกรรม แต่เป็นพื้นที่สำหรับใช้แสดงความภักดีต่อพระเจ้าร่วมกันได้อย่างสงบและมีบรรยากาศที่เอื้อต่อการปฏิบัติศาสนกิจ

3.4.2. มัสยิดในฐานะที่เป็น “ศูนย์กลางชุมชน”

ในระหว่างการเดินทางเผยแผ่ศาสนาของท่านศาสดามุฮัมมัด (ศ.ล.) ท่านได้อพยพไปยังนครมะดีนะฮ์ในปีพ.ศ.1165 (ค.ศ.622) และสร้างมัสยิดอัลนะบะวีย์ขึ้นเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติศาสนกิจและกิจการของชุมชน นับว่าเป็นชุมชนมุสลิมแห่งแรกที่น่าคำสอนของศาสนาไปใช้เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆอย่างเต็มรูปแบบ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สังคม วิทยาศาสตร์ รวมถึงการสร้างงานสถาปัตยกรรมและงานศิลปะสาขาต่างๆ แนวคิด

²¹ ในทัศนะของชาวมุสลิมอิงกับหลักศรัทธาทั้ง 6 ข้อ (ศรัทธาต่อ พระเจ้า เทวทูต ศาสดา คัมภีร์ กำหนดกฎสภาพการณ์ และวันสิ้นโลก) ซึ่งมีส่วนกำหนดนิยามความสำคัญของพื้นที่ทั้งในนามธรรมและรูปธรรมรวมทั้งอธิบายในเรื่องของเวลา ตัวอย่างเช่น ในการศรัทธาต่อวันสิ้นโลก ทำให้มองว่า “พื้นที่” ในโลกนั้นเป็นสถานที่ชั่วคราวสำหรับทดสอบการงานต่างๆ และจะไปรับผลของการกระทำในโลกหน้าที่ยาวใหญ่ อุดมสมบูรณ์ และเป็นนิรันดร์ เป็นต้น ในขณะที่หลักปฏิบัติทั้ง 5 ข้อ (การปฏิญาณตน การละหมาด การบริจาค ซะกาต การถือศีลอด และการประกอบพิธีฮัจญ์) ก็อิงกับเงื่อนไขทางด้านเวลาและสถานที่เช่นกัน ตัวอย่างเช่น ในการละหมาดประจำวันแต่ละครั้ง จะถูกกำหนดด้วยช่วงเวลา แต่ไม่จำกัดเรื่องสถานที่ที่ราบเท่าที่มีความเหมาะสม ในขณะที่การประกอบพิธีฮัจญ์ จะกำหนดทั้งช่วงเวลาและสถานที่ เป็นต้น

²² ตัวอย่างเช่น ในคัมภีร์อัลกุรอานบทที่ 57 ซูเราะฮ์ อัลฮะดีด มีเนื้อหาที่ให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างสังคมให้ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งหลักการศรัทธา โดยเริ่มจากการกล่าวถึงความยิ่งใหญ่และความเมตตาของพระเจ้าที่สร้างและบริหารทุกสิ่งในจักรวาลมุสลิมจึงควรสำนึกในความเมตตาและกระทำความดีในแนวทางของพระองค์ด้วยความศรัทธา พร้อมทั้งเชื่อมโยงกับสถานการณ์ในโลกนี้และโลกหน้าโดยการเปรียบเทียบให้เห็นว่าสิ่งที่มีในโลกนี้นั้นไม่ยั่งยืนถาวร แต่ผลของการกระทำที่จะได้รับในโลกหน้านั้นจะคงอยู่ตลอดไป (อัลกุรอาน บทที่ 57)

ทางด้านสถาปัตยกรรมของมัสยิดหลังนี้มีพื้นฐานมาจากหลักคำสอนของศาสนาอิสลามที่มองเรื่องทางโลกและทางศาสนาเป็นหนึ่งเดียวกันในลักษณะของภาพรวม มัสยิดหลังนี้จึงถือเป็นการเริ่มต้นของสถาปัตยกรรมอิสลามและถือเป็นต้นแบบของการสร้างมัสยิดทั่วโลก (Hillenbrand, 1994: 39; Cruickshank, 1996: 561-573)

การที่ท่านศาสดามอบหมายให้ท่านบิลาลเป็นผู้อะซานเพื่อเรียกร้องให้ผู้คนมาละหมาดร่วมกันที่มัสยิด²³ นอกจากเป็นการกำหนดเวลาละหมาดของชุมชนแล้ว เสียงอะซานยังเป็นสิ่งกำหนดเวลาและพื้นที่สำหรับมุสลิมในการประกอบศาสนกิจและดำเนินชีวิตประจำวันอีกด้วย²⁴ การปฏิบัติตัวของท่านศาสดาที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดนั้นเป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมที่มีอิทธิพลต่อการใช้งานในมัสยิด ซึ่งนอกจากจะใช้ทำพิธีทางศาสนาแล้ว ท่านศาสดายังสนับสนุนให้ทำกิจกรรมต่างๆ ตามแนวทางของศาสนาในมัสยิด มุสลิมจึงมองว่ามัสยิดเป็นสถานที่พิเศษที่ใช้ประกอบพิธีละหมาดและทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่เกี่ยวกับศาสนาและการดำเนินชีวิต มุสลิมจึงให้ความสำคัญกับประโยชน์ใช้สอยของมัสยิดในฐานะที่มัสยิดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนมุสลิมมากกว่าการสร้างสรรคเชิงศิลปะและสถาปัตยกรรมให้เป็นอนุสาวรีย์หรือสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพียงอย่างเดียว (Rasdi, 1999) ตามคำสอนที่ว่า

“โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย เมื่อได้มีเสียงร้องเรียก (อะซาน) เพื่อทำละหมาดในวันศุกร์ก็จงรีบเร่งไปสู่การรำลึกถึงอัลลอฮ์ และจงละทิ้งการค้าขายเสีย นั่นเป็นการดีสำหรับพวกเจ้าหากพวกเจ้ารู้... ต่อเมื่อการละหมาดได้สิ้นสุดลงแล้ว ก็จงแยกย้ายกันไปตามแผ่นดิน และจงแสวงหาความโปรดปรานของอัลลอฮ์ (ช.บ.) และจงรำลึกถึงอัลลอฮ์ (ช.บ.) ให้มาก ๆ เพื่อว่าพวกเจ้าจะได้รับชัยชนะ” (อัลกุรอาน 62: 9-10)

อย่างไรก็ตาม ลักษณะทางกายภาพของมัสยิด เช่น ชุ่มประตูดั้ง หลังคาโดม หออะซาน รวมถึงลักษณะการวางผังพื้นที่เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมที่สื่อถึงความเป็นชุมชนมุสลิม และเป็นสิ่งบ่งบอกอัตลักษณ์ของชุมชนมุสลิมโดยสะท้อนกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในมัสยิด แสดงถึงความ เป็น “อุมมะฮ์” หรือประชาชาติมุสลิมเดียวกัน นอกจากนั้น ยังมีผลในแง่ของการเตือนใจให้คนในชุมชนรำลึกถึงพระเจ้าและคำสอนของพระองค์ รวมถึงสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนให้สังคมได้รับรู้ บนเงื่อนไขร่วมกันคือแนวคิดในการเป็น “อุมมะฮ์” ที่แสดงความภักดีต่อพระเจ้าร่วมกันตามแนวคิด “กิบละฮ์” ที่มีมัสยิดอัลฮะรออมเป็นศูนย์กลาง แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงมุสลิมจากทั่ว

²³ ในสมัยของท่านศาสดายังไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการสร้างหออะซานในมัสยิด ในการอะซานระยะแรกผู้อะซานได้ขึ้นไปอะซานบนหลังคาบ้านที่สูงที่สุดในละแวกนั้นเพื่อให้เสียงอะซานได้ยินไปไกลที่สุด

²⁴ ชุมชนขนาดเล็ก มักถือขอบเขตของชุมชนตามรัศมีการได้ยินเสียงอะซาน ตามมัซฮับฮาฟีอี ระบุว่าประมาณ 40 หลังคาเรือน แต่ในปัจจุบัน ชุมชนมีขนาดใหญ่และมีความซับซ้อนขึ้น ขนาดชุมชนน่าจะเป็นขนาดที่บริหารดูแลได้สะดวก และสัมพันธ์กับศูนย์กลางชุมชน ในประเทศมาเลเซีย จำนวนคนละหมาด 1000 คน ถือเป็นมาตรฐานสำหรับชุมชนใหม่โครงการของรัฐ

โลกเข้าด้วยกันผ่านเครือข่ายของ “อุมมะฮ์” ดังนั้น “กิจกรรมในชุมชน” จึงสะท้อนสู่ “ลักษณะทางกายภาพของมัสยิด” ผ่านการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ในประเด็นดังกล่าวด้วย

3.4.3. มัสยิดในฐานะที่เป็น “สถาปัตยกรรมอิสลาม”

หากพิจารณาตามแนวทางการอธิบายสถาปัตยกรรมต่างๆ แล้วสามารถสรุปได้ว่า สถาปัตยกรรมอิสลามหมายถึง งานสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นสำหรับมุสลิมภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม²⁵ การใช้รูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอิสลามในเชิงสัญลักษณ์จึงกินความหมายในวงกว้างตามที่สถาปนิกนำมาใช้ในสังคมนั้น อาทิเช่น ความสำคัญของพื้นที่มัสยิดที่แยกเป็นสัดส่วนจากโลกภายนอก ความเป็นเอกภาพของชุมชน ความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรอิสลาม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความหมายหลักของมัสยิดที่มีผลต่อการรับรู้ของคนทั่วไป นอกจากการที่มัสยิดเป็นบ้านของพระเจ้าและเป็นศูนย์กลางของชุมชนมุสลิมแล้ว สิ่งสำคัญคือการเป็นสถาปัตยกรรมที่สะท้อนวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวมุสลิมทั่วโลก

ในขณะที่นักวิชาการบางส่วนกล่าวถึงมัสยิดของท่านนบีมุฮัมมัด (ซ.ล.) ว่าเป็นการสร้างอย่างเรียบง่ายตามแบบอย่างของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นอาหรับในยุคนั้น และมีพื้นที่ใช้สอยในลักษณะของพื้นที่อเนกประสงค์ เกิดจากข้อจำกัดทางด้านวิทยาการการก่อสร้าง วัสดุก่อสร้าง และข้อจำกัดทางด้านวัฒนธรรมของชาวอาหรับในยุคนั้น นักวิชาการอีกกลุ่มกลับมีความเห็นว่า²⁶ ลักษณะดังกล่าว เกิดจากหลักปรัชญาคำสอนของศาสนาอิสลามที่ให้ความสำคัญกับศาสนาควบคู่ไปกับชีวิตประจำวัน และให้ความสำคัญกับเงื่อนไขท้องถิ่น (Moustafa, 2008: 45) มัสยิดจึงเป็นสถานที่แสดงความภักดีต่อพระเจ้าและทำความดีเพื่อพระองค์ในลักษณะต่างๆ รวมถึงกิจกรรมในชีวิตประจำวันของชุมชนตามหลักการของศาสนาอิสลาม การใช้พื้นที่จึงเป็นไปในลักษณะอเนกประสงค์ที่สามารถปรับเปลี่ยนไปตามการใช้งานในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งมีอิทธิพลต่อแนวคิดในการวางผังมัสยิดในเวลาต่อมา

ในสมัยของท่านศาสดา มีมัสยิดเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก มีทั้งที่สร้างขึ้นใหม่โดยได้รับอิทธิพลทางด้านแนวคิดและรูปแบบมาจากมัสยิดของท่านศาสดา และที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนศาสนสถานดั้งเดิมของตนให้กลายเป็นมัสยิด ซึ่งแม้จะยังปรากฏอิทธิพลจากศาสนสถานเดิมอยู่บ้าง แต่ก็มีการออกแบบลักษณะทางกายภาพภายในโดยที่ไม่ให้มีสิ่งใดขัดกับหลักความเชื่อทางศาสนา อย่างไรก็ตาม

²⁵ วัฒนธรรมอิสลามมีรากฐานความเชื่อมาจากการให้เอกภาพต่อพระเจ้าองค์เดียว และปฏิบัติตามคำสอนโดยมีแบบอย่างจากท่านศาสดาและคัมภีร์อัลกุรอานควบคู่ไปกับการใช้สติปัญญา การสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมและศิลปะอิสลามจึงมีจุดมุ่งหมายในการส่งเสริมศรัทธาที่มีต่อพระเจ้าและสนับสนุนให้เกิดการทำความดีในลักษณะต่างๆ

²⁶ นักวิชาการกลุ่มนี้ศึกษาแนวคิดและปรัชญาของศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษควบคู่ไปกับข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมอิสลาม

ตาม หลังจากยุคสมัยของท่านศาสดาและคอลีฟะฮ์ทั้ง 4 ท่าน ศาสนาอิสลามแพร่ขยายสู่แหล่งอารยธรรมต่างๆ ได้แก่ โรมัน กรีก อียิปต์ ซีเรีย บาบิโลเนีย แอสซีเรีย รวมทั้งเปอร์เซียและไบแซนไทน์ที่นับถือศาสนาที่หลากหลาย ได้แก่ คริสต์ ยิว โซโรอัสเตอร์ และลัทธิบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติ เมื่อชาวพื้นเมืองเปลี่ยนมารับนับถือศาสนาอิสลามก็ได้้นำแนวทางที่คุ้นเคยไปพัฒนาสร้างสรรค์งานศิลปะอิสลามต่อไป²⁷ แนวคิดทางด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมของอารยธรรมต่างๆ ได้กลายเป็นรากฐานในการพัฒนาศิลปะอิสลาม มัสยิดที่สร้างในระยะแรกจึงเป็นการรับรูปแบบมาจากศาสนสถานดั้งเดิมก่อนที่จะเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม เช่น โบสถ์ วัด และวิหารบูชาไฟ มาพัฒนาและปรับใช้ตรงเท่าที่ไม่มีสิ่งใดขัดกับหลักคำสอน ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและวิทยาการการก่อสร้างจึงถ่ายทอดมาสู่มัสยิดและพัฒนาขึ้นจนมีเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละท้องถิ่นในแต่ละยุคสมัย

การเปลี่ยนแปลงทางด้านสถาปัตยกรรมของมัสยิดเริ่มชัดเจนขึ้นในสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ มุอาวียะฮ์ย้ายศูนย์กลางการปกครองมาที่นครดามัสกัส²⁸ เพื่อเหตุผลทางด้านอำนาจการปกครอง มัสยิดกลางที่สร้างขึ้น จึงใช้ลักษณะและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึงอำนาจและความเป็นศูนย์กลาง โดยใช้รูปทรงของโดมที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมโรมัน โดยเฉพาะการสร้างหลังคาโดมในตำแหน่งที่อิหม่ามหรือผู้นำยื่นนำละหมาดในมัสยิดเพื่อแสดงถึงอำนาจและความสำคัญ โดยโยงอำนาจปกครองเข้ากับอำนาจของผู้นำศาสนา และสื่อให้สังคมได้รับรู้ผ่านทางรูปทรงของหลังคาโดม ลักษณะเช่นนี้เป็นแนวคิดใหม่ที่ต่างจากในสมัยของท่านศาสดา แนวคิดที่ว่ามัสยิดเป็นสถาปัตยกรรมอิสลามที่ให้ความสำคัญกับการใช้งานและมีการสร้างอย่างเรียบง่ายตามเงื่อนไขของบริบทจึงเปลี่ยนแปลงไป ต่อมาองค์ประกอบต่างๆ ของมัสยิดมีลักษณะเด่นชัดขึ้นอันเนื่องมาจากความต้องการทางด้านประโยชน์ใช้สอย และความแข็งแรงของโครงสร้างควบคู่ไปกับการสื่อความหมายทางด้านสัญลักษณ์ เช่น หออะซาน ชุมประตู่ และหลังคาโดม โดยมีลักษณะและการใช้งานที่หลากหลายและได้พัฒนารูปแบบอย่างต่อเนื่องบนเงื่อนไขทางด้านกายภาพและวัฒนธรรมท้องถิ่นของแต่ละท้องถิ่น โดยสรุปแล้ว มัสยิดสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะหลัก ได้แก่ มัสยิดท้องถิ่น และ มัสยิดกลาง มัสยิดท้องถิ่นนั้นอาจเกิดจากการปรับปรุงอาคารศาสนสถานเดิมหรือสร้างขึ้นใหม่ตามลักษณะสถาปัตยกรรมท้องถิ่นเพื่อรองรับการใช้งานของชุมชน จึงได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมท้องถิ่น ในขณะที่มัสยิดกลางนั้นสร้างขึ้นเพื่อรองรับกิจกรรมในระดับเมือง รวมถึงการใช้เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงอำนาจปกครอง สถาบัน หรือองค์กรต่างๆ และพัฒนาขึ้นเป็นรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละราชวงศ์ ช่วงที่มีการพัฒนา

²⁷ ตัวอย่างเช่น ชุมมิมิหรือบับได้รับอิทธิพลมาจาก epse ของบาซิลิกา และมุครันัสได้รับอิทธิพลมาจาก pendentive ของโบสถ์ในอาณาจักรไบแซนไทน์ เป็นต้น

²⁸ ปัจจุบันอยู่ในประเทศซีเรีย

สูงสุดของสถาปัตยกรรมอิสลามอยู่ในสมัยอาณาจักรออตโตมัน ซาฟาวิยะฮ์ และโมกุล ก่อนที่อาณาจักรอิสลามจะสิ้นสุดลงและตกเป็นประเทศอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจในทวีปยุโรป ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1

ภาพที่ 19 มัสยิดกลางในนครต้ามัสกัล ประเทศซีเรีย

ที่มา: Hattstein, 2000: 67.

หลังจากที่อาณาจักรอิสลามได้รับเอกราชและเปลี่ยนรูปแบบการปกครอง จนเกิดเป็นประเทศใหม่หลายประเทศ ประเทศมุสลิมเหล่านี้ได้ฟื้นฟูสังคมและเศรษฐกิจโดยปรับทิศทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาของโลก โดยยังคงรักษาแนวคิดตามหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม พัฒนาการดังกล่าวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพทั้งในระดับสถาปัตยกรรมและผังเมือง รูปแบบที่มีลักษณะเด่นชัดของมัสยิดกลางจากยุคสมัยที่อาณาจักรอิสลามรุ่งเรืองได้กลายเป็นต้นแบบและแรงบันดาลใจ ในการสร้างมัสยิดที่มีความหมายในเชิงสัญลักษณ์²⁹ และพัฒนาต่อมาจนเกิดเป็นรูปแบบที่หลากหลายในปัจจุบัน

3.5. ประเภทของมัสยิด

หลักคำสอนของศาสนาอิสลามไม่ได้ระบุกฎเกณฑ์ตายตัวสำหรับรูปแบบของมัสยิดไว้ แต่การนำคำสอนที่เกี่ยวข้องไปตีความ³⁰ และการยึดถือแนวทางคำสอนและแบบอย่างในการสร้าง

²⁹ เช่น การสื่อถึงชนชาติ สื่อถึงการเป็นประชาชาติอิสลาม และสื่อถึงสำนักคิด เป็นต้น

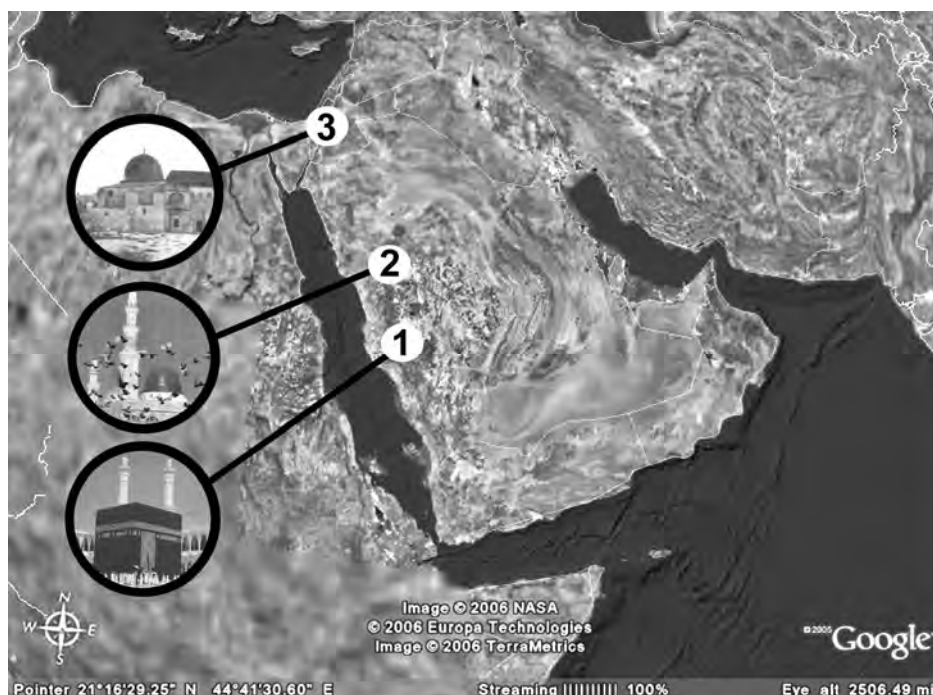
³⁰ ตัวอย่างเช่น การกำหนดทิศทางการปฏิบัติศาสนกิจโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ มัสยิด อัลอะรอม นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย มีผลต่อทิศทางการวางอาคารของมัสยิดและอาคารสำคัญอื่นๆ ที่อยู่โดยรอบ รวมถึงการวางผังชุมชนและเมือง

มัสยิดของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ในนครมะดีนะฮ์นั้นเป็นแนวคิดหลักในการสร้างและใช้งานมัสยิดเมื่อศาสนาอิสลามแผ่ขยายสู่ส่วนต่างๆ ของโลก รูปแบบของมัสยิดได้พัฒนาขึ้นเกิดเป็นมัสยิดรูปแบบต่างๆ โดยสามารถจำแนกออกเป็นประเภทเพื่อการศึกษาได้ดังนี้

3.5.1 มัสยิดสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษ

มีการกล่าวถึงความสำคัญของการละหมาดในมัสยิดต่างๆ ไว้ในบันทึกอัลฮะดีษมีความว่า “การละหมาดหนึ่งในมัสยิดฮะรอมนั้นมีผลถึงหนึ่งแสนละหมาด และการละหมาดหนึ่งในมัสยิดของฉัน³¹ มีผลถึงหนึ่งพันละหมาด และที่บัยตุลมักดิสมีผลถึงห้าร้อยละหมาด (อัลฮะดีษ อ้างถึงในสมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2540, เล่ม 1: 427)

มุสลิมจึงให้ความสำคัญกับมัสยิดทั้ง 3 แห่งมากกว่ามัสยิดโดยทั่วไป โดยเชื่อมโยงกับข้อความในบันทึกอัลฮะดีษดังกล่าวทั้งในแง่ของประวัติศาสตร์และเทววิทยา และมีผลเชิงจิตวิทยาในเรื่องของมาตรฐานความงามทางสถาปัตยกรรม และการใช้งานของมัสยิดหลังอื่นทั่วโลก

ภาพที่ 20 มัสยิดที่สำคัญของโลกที่ปรากฏในบันทึกอัลฮะดีษ

1. มัสยิดอัลฮะรอมน นครมักกะฮ์
2. มัสยิดอัลนะบะวีเย์ นครมะดีนะฮ์
3. มัสยิดอัลอักซอ กรุงเยรูซาเล็ม

ที่มา: Google Earth (ดัดแปลง)

³¹หมายถึงมัสยิดอัลนะบะวีเย์

3.5.1.1. มัสยิดอัลฮะรออม

นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย

มัสยิดอัลฮะรออมเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจของมุสลิมทุกคน เป็นสถานที่ตั้งของวิหารกะอ์บะฮ์³² บ่อน้ำซัมซัม มะกะอมอิบรอฮีม รวมทั้งเส้นทางสะแอระหว่างภูเขาศอฟากับมัรวะ ลักษณะทางกายภาพของมัสยิดเป็นอาคารล้อมรอบวิหารกะอ์บะฮ์ โดยเว้นพื้นที่โล่งตรงกลางเป็นลาน ซึ่งแต่เดิมมีเพียงการปฏิบัติศาสนกิจรอบวิหารกะอ์บะฮ์เท่านั้น ต่อมา มีการสร้างอาคารสำหรับปฏิบัติศาสนกิจล้อมรอบวิหารและขยายต่อเติมหลายครั้งตามความต้องการที่เพิ่มขึ้น จึงปรากฏร่องรอยของสถาปัตยกรรมจากหลายยุคสมัย ความหมายที่สำคัญของมัสยิดอัลฮะรออมในมนทัศน์ของมุสลิมคือการเป็นบ้านของพระเจ้า เป็นศูนย์กลางกิจกรรมของมุสลิมทั่วโลก และเป็นต้นแบบของมัสยิดทั่วโลกทางด้านกายภาพ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามัสยิดแห่งนี้เป็นเสมือนศูนย์กลางของความ เป็นเอกภาพของมุสลิมทั่วโลก

3.5.1.2. มัสยิดอัลนะบะวีย์

นครมะดีนะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย

มัสยิดอัลนะบะวีย์เป็นมัสยิดที่ท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) สร้างขึ้นที่นครมะดีนะฮ์เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่ศาสนา และเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจและกิจกรรมชุมชน มัสยิดมีรูปแบบที่เรียบง่ายติดกับบ้านของท่านศาสดา สร้างด้วยวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นเช่นกิ่งอินทผลัมและใบอินทผลัม และโคลน ผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีพื้นที่ใช้สอยต่างๆ ล้อมรอบลานกลาง อาคารหันไปยังทิศกิบละฮ์ ลักษณะต่างๆ ดังกล่าวได้กลายเป็นต้นแบบของมัสยิดในเวลาต่อมา ภายในมัสยิดมีสุสานของท่านศาสดาและคอลีฟะฮ์³³ ทั้งสองท่าน ได้แก่ท่านอับูบักรและท่านอุมัร ต่อมา มัสยิดแห่งนี้มีการขยายต่อเติมอีกหลายครั้งตามความต้องการที่เพิ่มขึ้น ความหมายที่สำคัญของมัสยิดอัลนะบะวีย์ในมนทัศน์ของมุสลิมคือการเป็นมัสยิดของท่านศาสดาในดินแดนที่ถือว่าเป็นชุมชนมุสลิมแห่งแรก จึงเป็นต้นแบบในการสร้างมัสยิดทั่วโลกในแง่ของการใช้งานและความ เป็นศูนย์กลางชุมชน

³² วิหารกะบะฮ์หลังปัจจุบันสร้างขึ้นในสมัยศาสดาอิบรอฮีม ต่อมาโดยเฉพาะในยุคอนารยะซึ่งเรียกกันว่า ยุคยาฮิลียะฮ์นั้น มัสยิดแห่งนี้ได้กลายเป็นสถานที่เคารพบูชารูปปั้นในรูปแบบต่างๆ จนกระทั่งในสมัยของศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ที่เผยแผ่แนวทางการศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียวโดยไม่ผ่านสื่อกลางหรือรูปเคารพ ได้มีบัญญัติในคัมภีร์อัลกุรอานให้สถานที่แห่งนี้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจของมุสลิมทุกคน อันเป็นการแสดงความเป็นเอกภาพของมุสลิมทั่วโลก

³³ ผู้นำประชาชาติอิสลาม ต่อจากท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.)

ภาพที่ 21 ภาพมัสยิดอัลฮะรออมและมัสยิดอัลนะบะวียะที่ปรากฏในสิ่งพิมพ์ต่างๆ
มีอิทธิพลต่อการรับรู้ภาพลักษณ์มัสยิดของมุสลิม
ที่มา: Martell, 1998: 19.

3.5.1.3. มัสยิดอัลอักซอ

กรุงเยรูซาเล็ม ประเทศอิสราเอล

มัสยิดแห่งนี้เคยเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติศาสนกิจของชาวมุสลิม ก่อนที่จะเปลี่ยนไปเป็นมัสยิดอัลฮะรออม นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่ที่ท่านศาสดาเดินทางอิสรออ์ ซึ่งเป็นการเดินทางจากมัสยิดฮะรออมไปยังมัสยิดอัลอักซอ และเดินทางมิอ์รอจ ซึ่งเป็นการเดินทางจากจากมัสยิดอัลอักซอขึ้นสู่ชั้นฟ้าเบื้องบนเพื่อเข้าเฝ้าพระเจ้าเพื่อรับโองการในเรื่องของการละหมาด ความหมายที่สำคัญของมัสยิดอัลอักซอในมโนทัศน์ของมุสลิมคือการเป็นมัสยิดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์

3.5.2. มัสยิดทั่วไป

3.5.2.1. มัสยิดที่ใช้ในเทศกาลสำคัญ Holiday Mosque (Musalla, Idgah)

ในบางประเทศ จะมีมัสยิดที่ใช้ละหมาดในโอกาสสำคัญที่มีสัปปุรุชมาละหมาดร่วมกันเป็นจำนวนมากเช่นในวันตรุษทั้ง 2 ของปี โดยเฉพาะสัปปุรุชที่แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานในต่างถิ่นก็จะกลับมารวมกันในโอกาสพิเศษ ชุมชนนั้นจึงต้องการพื้นที่ใช้งานมากกว่าเวลาปกติ โดยทั่วไปมักเป็นพื้นที่โล่ง มีแท่นหรือซุ้มอยู่ทางด้านกิบละฮ์เพื่อแสดงทิศทางในการละหมาด เมื่อไม่มีการละหมาดก็จะแปรสภาพเป็นพื้นที่โล่งสำหรับรองรับกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนได้ (Prochazka, 1986: 74-77)

3.5.2.2. มัสยิดกลาง Congregational Mosque (Jami)

ในประเทศที่มีประชากรมุสลิมเป็นจำนวนมาก เช่น ซาอุดีอาระเบีย อียิปต์ มัสยิดกลางมักจะอยู่ในทำเลที่เป็นตำแหน่งสำคัญของเมือง โดยมีส่วนประกอบสำคัญอื่นๆ อยู่รายรอบ เช่น ศาลากลางจังหวัด อาคารรัฐสภา มหาวิทยาลัย อาคารร้านค้า โดยมีชุมชนอยู่รอบนอก สัปปุรุชจาก

แต่ละชุมชนจะมาละหมาดรวมกันและมาฟังคุตบะฮ์ที่มัสยิดกลางในวันศุกร์ เป็นโอกาสที่มุสลิมจะได้พบปะสังสรรค์และขัดเกลาจิตใจร่วมกันสัปดาห์ละครั้งนอกเหนือไปจากการละหมาดประจำวันในมัสยิดชุมชน มัสยิดกลางจึงมีแท่นมิมบรสำหรับให้อิมามหรือคอเต็บขึ้นไปกล่าวคุตบะฮ์หรือกล่าวปาฐกถาแสดงธรรม มัสยิดกลางเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติศาสนกิจและเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางสังคมในระดับเมือง (Prochazka, 1986: 16-17)

3.5.2.3. มัสยิดชุมชน Community Mosque (Masjid)

ในชุมชนมุสลิมแต่ละแห่ง มักมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติศาสนกิจและเป็นศูนย์กลางกิจกรรมในระดับชุมชน มีการละหมาดวันละ 5 เวลาเป็นประจำทุกวัน ในวันศุกร์จึงจะไปละหมาดรวมกันที่มัสยิดกลาง มัสยิดชุมชนหลายแห่งที่ไม่มีการละหมาดรวมในวันศุกร์จึงไม่จำเป็นต้องมีแท่นมิมบรสำหรับการกล่าวคุตบะฮ์เช่นในมัสยิดกลาง

3.5.2.4. มัสยิดส่วนตัว Family Mosque (Balasah)

ในชุมชนขนาดเล็กที่อยู่ห่างไกลมัสยิด มักจะมีการสร้างอาคารเล็กขึ้นสำหรับละหมาดร่วมกันในหมู่เครือญาติที่มีเพียงไม่กี่หลังคาเรือน เป็นอาคารที่สร้างในลักษณะชั่วคราว อาจมีการขยายต่อเติมและสร้างเป็นอาคารมัสยิดถาวรเมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้น

ภาพที่ 22 มัสยิดกลางและมัสยิดชุมชน

ในกรุงริยาด ประเทศซาอุดีอาระเบีย

ที่มา: Talib, 1984: 13.

3.5.3. มัสยิดที่มีลักษณะเฉพาะ

ได้แก่ มัสยิดที่อยู่ร่วมกับอาคารอื่นๆ ในลักษณะต่างๆ เช่น มัสยิดที่อยู่ร่วมกับสุสาน มัสยิดในห้างสรรพสินค้า มัสยิดในสนามบิน มัสยิดในวัง และมัสยิดในมหาวิทยาลัย เป็นต้น

ในมุมมองของศาสนา มัสยิดทุกแห่งในโลกมีฐานะหรือศักดิ์ที่เท่าเทียมกัน ยกเว้นมัสยิด 3 แห่งที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษ แต่ในทางปฏิบัติ ลักษณะและขนาดของการใช้งานที่แตกต่างกันทำให้เกิดมัสยิดประเภทต่างๆ และเมื่อได้รับอิทธิพลจากเงื่อนไขต่างๆ เช่น สำนักคิดและนโยบายการปกครอง จึงทำให้มัสยิดมีลักษณะการใช้งานที่ซับซ้อนและเกิดเป็นลักษณะเฉพาะทางด้านสถาปัตยกรรม ในการศึกษาจึงพิจารณาประเด็นทางด้านหลักคำสอนศาสนา ควบคู่ไปกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมและการนำไปประยุกต์ใช้

3.6. ลักษณะของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับมัสยิด

หลักการของศาสนาอิสลามได้ให้ความสำคัญกับกิจกรรมทางศาสนา ควบคู่ไปกับทางสังคมและได้เชื่อมโยงความรับผิดชอบในเรื่องส่วนตัวเข้ากับความรับผิดชอบต่อสังคม ลักษณะการดำเนินชีวิตของมุสลิมจึงครอบคลุมแง่มุมต่างๆ อย่างครบวงจร กิจกรรมอันหลากหลายในชีวิตประจำวัน จึงเกิดขึ้นในชุมชนโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง

กิจกรรมที่เกิดขึ้นในมัสยิดในสมัยแรกจึงมีทั้งการปฏิบัติศาสนกิจ และการดำเนินงานทางด้านสังคมและการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปฏิบัติตนของท่านศาสดาที่มัสยิดอัลนะบะวีย์ ณ นครมะดีนะฮ์ ได้เป็นต้นแบบในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามหลักการของศาสนา ซึ่งมัสยิดต่างๆ ได้นำไปพัฒนารูปแบบตามยุคสมัยและท้องถิ่น โดยมีประเภทหลักของกิจกรรมดังนี้

3.6.1. กิจกรรมทางศาสนา

การปฏิบัติศาสนกิจเพื่อแสดงความภักดีต่อพระเจ้า เป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญสูงสุดในมัสยิด (มัสยิดดารุลอิห์ซาน, 2523: 27) ซึ่งได้แก่การรำลึกถึงพระเจ้า การอ่านคัมภีร์อัลกุรอาน และที่สำคัญคือ การละหมาด ซึ่งมีทั้งการละหมาด 5 เวลาประจำวัน (ฟัรดู) และการละหมาดตามแบบอย่างของท่านศาสดา (ซุนนะฮ์) ในโอกาสต่างๆ ในบันทึกอัลฮะดีษได้กล่าวถึงความประเสริฐของการสร้างมัสยิดและการปฏิบัติศาสนกิจร่วมกันในมัสยิดไว้หลายครั้ง ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้มุสลิมมาร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ในมัสยิด เพื่อความสามัคคีและเพื่อผลบุญที่จะได้รับเป็นพิเศษ

มัสยิดมักจะเชื่อมโยงกิจกรรมทางศาสนาเข้ากับกิจกรรมของชุมชนได้โดยสะดวก และรองรับกิจกรรมที่หลากหลาย อย่างไรก็ตาม จะถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดในชุมชนมุสลิมว่า ไม่ว่าจะผู้ใดกำลังดำเนินกิจกรรมใดๆ อยู่ก็ตาม จะต้องหยุดกิจกรรมดังกล่าวลงเมื่อถึงเวลาที่ทุกคนต้องละหมาดร่วมกัน (อัล-อิสลาห์สมาคม, 2540: 146)

3.6.2. กิจกรรมทางการศึกษา

ในอดีต มัสยิดต่างๆ โดยเฉพาะมัสยิดอัลนะบะวีย์ได้มีบทบาทสำคัญในการช่วยเผยแพร่และพัฒนาศึกษาของศาสนาอิสลามเป็นอย่างมาก ในสมัยของท่านศาสดา ท่านได้อบรมและสั่งสอนสาวกของท่านในมัสยิด มัสยิดจึงเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ที่สำคัญ มหาวิทยาลัยที่สำคัญเช่น มหาวิทยาลัยอัลอัซฮัรในประเทศอียิปต์นั้นมีรากฐานมาจากการศึกษาในมัสยิด ในปัจจุบัน มีการแยกอาคารการศึกษาออกจากมัสยิดเป็นส่วนตามความต้องการที่เพิ่มขึ้น

3.6.3. กิจกรรมทางสังคม

หน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของมัสยิดที่มีมาแต่อดีตนั้น ได้แก่ การเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชนซึ่งอาจเป็นในรูปแบบของมูลนิธิ ศูนย์พยาบาล ศูนย์ฝึกวิชาชีพ สถานที่ต้อนรับคนละผู้แทน และที่สำคัญคือเป็นศูนย์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ในแนวทางของศาสนา ในสมัยของท่านศาสดาทามมัสยิดจะจัดพื้นที่ไว้สำหรับให้เป็นที่พักของผู้เดินทาง โดยมีสิ่งอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ ตามความเหมาะสม อาทิ น้ำดื่ม น้ำใช้ และที่พัก

3.6.4. กิจกรรมทางด้านการปกครอง

มัสยิดมักจะมีบทบาทในการเป็นศูนย์ประชุมของชุมชน โดยเฉพาะสถานการณ์สำคัญ เช่น การประชุมเกี่ยวกับแนวทางการปกครองหรือการประชุมเนื่องในภาวะสงคราม ในสมัยของท่านศาสดา ท่านได้ใช้มัสยิดในการชุมนุมสับบุรุษในเรื่องสำคัญต่างๆ โดยที่ทุกคนมีส่วนร่วมทั้งชาวมุฮายีรีนและชาวอันซอร์ และได้กลายเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติสำหรับการใช้มัสยิดในเวลาต่อมา

ในชุมชนมุสลิมต่างๆ สับบุรุษจะใช้มัสยิดเสมือนศาลยุติธรรม โดยมี “กอดี” เป็นผู้ตัดสินคดีพิพาทความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นผู้ที่เข้าใจพื้นฐานความเป็นอยู่ของสับบุรุษได้อย่างดี จึงสามารถตัดสินได้โดยพิจารณาประเด็นต่างๆ ได้อย่างครอบคลุม มากกว่าจะตีความจากตัวบทกฎหมาย เพียงอย่างเดียว

3.6.5. กิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ

ถึงแม้จะไม่มีบทบาทนิติทางศาสนาที่สนับสนุนให้ใช้มัสยิดสำหรับทำการค้าขาย แต่ในทางปฏิบัติ มัสยิดเป็นศูนย์กลางในการปรึกษาหารือเกี่ยวกับการประกอบวิชาชีพ ยิ่งไปกว่านั้น ท่านศาสดาได้ใช้มัสยิดในการรวบรวมและแจกจ่ายชะกาดตลอดจนดำเนินการในเรื่องของกองทุนในลักษณะต่างๆ ซึ่งเป็นการช่วยเหลือเศรษฐกิจของชุมชนที่สำคัญ

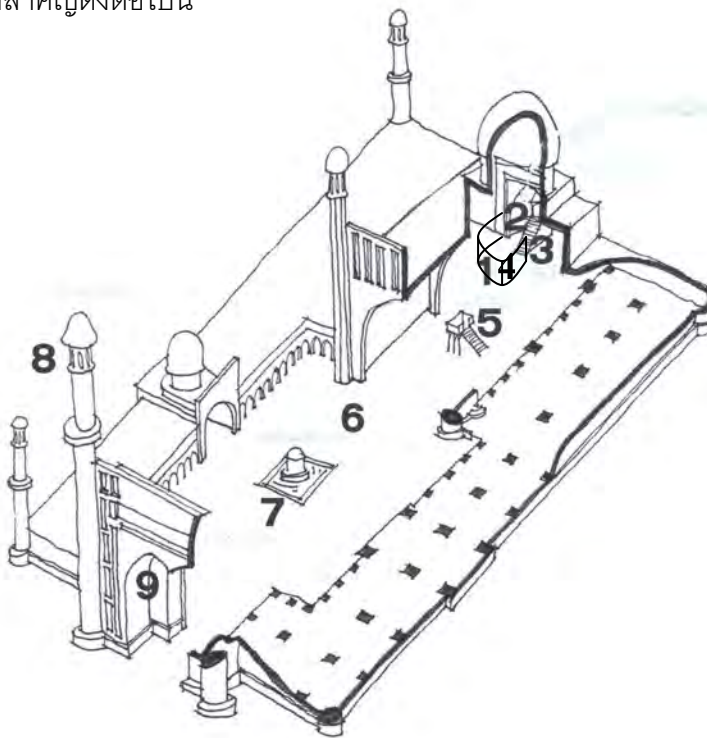
ถ้าพิจารณาจากลักษณะของกิจกรรมที่หลากหลายที่เกิดขึ้นในมัสยิดแล้ว จะเห็นว่าในอดีตนั้น “มัสยิดไม่ได้เป็นเพียงสถานที่สำหรับละหมาดเท่านั้น แต่เป็นที่ชุมนุม, ศาล, ที่ว่าการ, ที่ทำกิจกรรมของชุมชน และ ที่พักผู้เดินทาง ฯลฯ” (Prochazka, 1986: 35) พื้นที่ภายในมัสยิดจึงรองรับกิจกรรมสำคัญต่างๆ ที่มีส่วนสัมพันธ์กัน กิจกรรมต่างๆ จะแปรเปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลา โดย

อาจมีหลายอย่างเกิดขึ้นพร้อมกันในเวลาเดียวกัน แต่เมื่อถึงเวลาละหมาด กิจกรรมทุกอย่างจะหยุดลง จะมีการ “อะซาน” เพื่อแจ้งให้ทราบก่อนการละหมาดในแต่ละเวลา (อัล-อิสลาห์สมาคม, 2540: 144-146) ความเป็นศูนย์กลางของชุมชนจึงถูกเชื่อมโยงเข้ากับความศรัทธาในศาสนา มัสยิดจึงเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และเป็นสถานที่ที่สร้างจิตสำนึกและความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน ในชุมชน

ในปัจจุบัน รูปแบบของกิจกรรมต่างๆ ได้เปลี่ยนไป เช่น การชุมนุมกันในโรงละหมาดเช่นในอดีตได้กลายเป็นการประชุมอย่างเต็มรูปแบบ โดยอาจมีห้องประชุมหรือห้องสัมมนาที่จัดไว้เฉพาะ หรืออาจแยกอาคารต่างหากจากโรงละหมาดเพื่อความเป็นสัดส่วนและความสะดวกในการดูแล แต่ มัสยิดก็ยังเป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยเฉพาะการใช้เป็นที่ปฏิบัติศาสนกิจร่วมกัน

3.7. องค์ประกอบของมัสยิด

โดยทั่วไป มุสลิมยึดถือหลักคำสอนในคัมภีร์อัลกุรอาน และในบันทึกอัลฮะดีษนั้นเป็นแนวทางในการปฏิบัติสำหรับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับมัสยิด อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์และบันทึกไม่ได้ระบุกฎเกณฑ์ตายตัวที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบมัสยิดไว้ การวางผังและการจัดองค์ประกอบต่างๆ จึงเกิดจากความจำเป็นทางด้านประโยชน์ใช้สอยและความเรียบง่ายสวยงามโดยมีมัสยิดของท่านศาสดาเป็นต้นแบบ รูปแบบของมัสยิดได้พัฒนาให้สอดคล้องกับยุคสมัยและสถานที่จนเกิดเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะ แต่โดยภาพรวมแล้ว สถาปัตยกรรมมัสยิดจากทั่วโลกมีองค์ประกอบที่สำคัญดังต่อไปนี้

ภาพที่ 23 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิด

3.7.1. โถงละหมาด

โถงละหมาดเป็นส่วนประกอบสำคัญของมัสยิดที่รองรับการใช้งานของคนจำนวนมาก³⁴ ซึ่งหากพิจารณาจากมัสยิดของท่านศาสดา จะพบว่าความต้องการสำคัญในพื้นที่ส่วนนี้ ได้แก่ พื้นที่ที่กำหนดทิศทางการบิละฮ์สำหรับแสดงความเคารพภักดีร่วมกันที่มีความสะอาด สงบ เป็นสัดส่วน และปลอดภัยจากสิ่งรบกวนต่างๆ (Bloom, 1997: 23) โถงละหมาดมักเชื่อมต่อกับโถงเอนกประสงค์ที่ทำหน้าที่เสมือนโถงทางเข้าและรองรับการขยายตัวของกิจกรรมจากโถงละหมาด

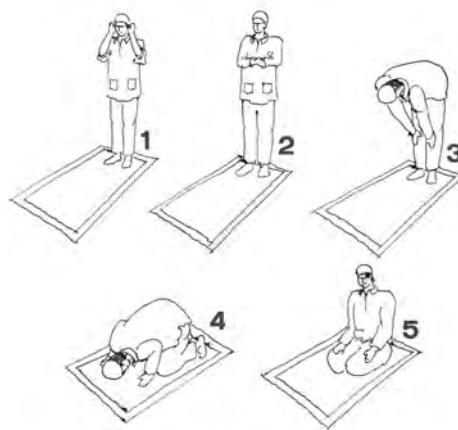
พื้นที่สำหรับการละหมาดสำหรับ 1 คนมีขนาดประมาณ 0.55-0.60 x 1.20 เมตร³⁵ เมื่อทำละหมาดรวมกันอิหม่ามจะยืนอยู่หน้าสุดเพื่อนำให้ผู้ละหมาดตามที่ยืนเรียงแถวหน้ากระดานอยู่ด้านหลังละหมาดโดยพร้อมเพรียงกัน เมื่อแถวแรกเต็มจึงจะเริ่มแถวใหม่ต่อไปเรื่อยๆ ทางด้านหลังผู้ที่มาละหมาดก่อนในสองแถวแรกจะถือว่ามีความประเสริฐมากกว่าแถวหลัง ดังที่ท่านศาสดากล่าวไว้ว่า “แท้จริงอัลลอฮ์ และมลาอิกะฮ์ของพระองค์ จะทรงกล่าวสดุดีแก่แถวแรก พวกเขาถามว่า โอ้ท่านร่อซูลุลลอฮ์ และ แถวที่สองเล่า ท่านกล่าวว่า แท้จริงอัลลอฮ์ และมลาอิกะฮ์ของพระองค์ จะทรงกล่าวสดุดีแก่แถวแรก พวกเขาถามอีกว่า โอ้ท่านร่อซูลุลลอฮ์ และแถวที่สองเล่า ท่านตอบว่า และแถวที่สองด้วย (อัลฮะดีษ อ่างถึงใน ฟิกฮุซซุนนะฮ์, 2540, เล่ม 1: 420) มัสยิดหลายแห่งจึงวางผังให้มีความกว้างมากกว่าความลึก เพื่อให้ได้มีแถวละหมาดที่ยาวและมีโอกาสละหมาดใน 2 แถวแรกมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ทุกคนจะมีส่วนร่วมในการทำพิธีในมัสยิดด้วยความเท่าเทียมกันโดยไม่แบ่งแยกตำแหน่งหรือฐานะ แต่จะแบ่งพื้นที่สำหรับชายและหญิงเป็นสัดส่วนเพื่อความเรียบร้อย ดังปรากฏในบันทึกอัลฮะดีษที่ว่า “แถวที่ดีที่สุดสำหรับชายคือแถวแรก และแถวที่ไม่ดีคือแถวสุดท้าย และแถวที่ดีที่สุดสำหรับหญิงคือแถวหลังสุด และแถวที่ไม่ดีคือแถวหน้า” (อัลฮะดีษ อ่างถึงใน ฟิกฮุซซุนนะฮ์, 2540, เล่ม 1: 415) ผังของห้องจึงมักเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือรูปทรงเรขาคณิตที่ผู้คนได้จำนวนมาก เช่น หกเหลี่ยมหรือแปดเหลี่ยม บางแห่งมีหลังคาคลุมเพียงบางส่วน เช่น “Great Mosque of Kufa” ประเทศอิรัก บางแห่งมีเสาจำนวนมากรับหลังคา โดยจะเน้นที่ว่างหน้าหรือรอบเป็นพิเศษ เช่น “Great Mosque of Qairawan” ประเทศตูนิเซีย บางแห่งมีหลังคาโดมหรือโครงสร้างพาดช่วงกว้างเพื่อแสดงความเป็นเอกภาพของที่ว่าง เช่น “Qurva Friday Mosque” ประเทศอิหร่าน หรืออาจมีกลุ่มของโดมที่แสดงลำดับความสำคัญของที่ว่าง เช่น “Tabriz Mosque” ประเทศอิหร่าน โดยไม่ได้มีรูปแบบที่ตายตัวบังคับ ทั้งนี้ วัตถุประสงค์หลัก ของทุกรูปแบบนี้ก็เพื่อต้องการพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับแสดงความเคารพภักดีร่วมกันทั้งสิ้น

ภายในมัสยิดมักจัดวางองค์ประกอบของส่วนต่างๆ อย่างสมมาตร นับตั้งแต่ประตูทางเข้าตรงไปยังทิศทางของกิบละฮ์จนถึงสิ้นสุดบริเวณที่อิหม่ามนำละหมาดหรือขึ้นกล่าวคุตบะฮ์ อาจ

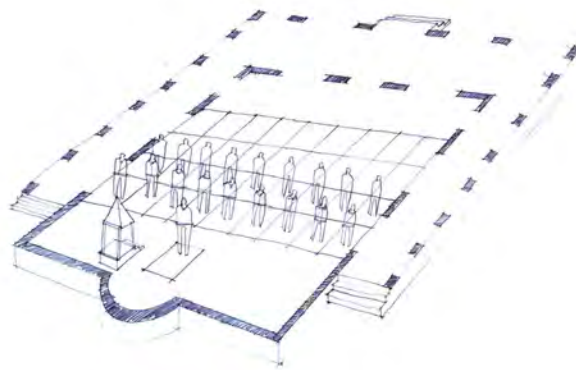
³⁴ โดยทั่วไปแล้ว มุสลิมสามารถแสดงความเคารพภักดีต่อพระเจ้า ณ สถานที่ใดก็ได้ที่มีความเหมาะสม แต่มุสลิมเชื่อว่าการปฏิบัติร่วมกันในมัสยิดนั้นมีความประเสริฐมากกว่า

³⁵ พรหมละหมาดสำหรับ 1 คนโดยทั่วไปมีความกว้างประมาณ 0.55- 0.60 เมตร และยาวประมาณ 1.20 เมตร

เน้นพื้นที่หน้ามih์รอบโดยการยกหลังคาสูงหรือมีหลังคาโดมในบริเวณดังกล่าว เมื่อรวมเข้ากับองค์ประกอบต่างๆ อันได้แก่ มักซุรัท มิฆบับ และมิห์รอบแล้ว จะเป็นการเน้นทางด้านกรับรู้ทั้งที่ว่างภายในและรูปทรงภายนอก³⁶ ที่ใช้โดมเพื่อเน้นพื้นที่ส่วนสำคัญให้มีลักษณะเด่นและมีความสง่างาม ได้มีการนำลักษณะเช่นนี้มาปรับใช้ในมัสยิดและวังในระยะแรก เพื่อแสดงบารมีและอำนาจของผู้นำ เช่น มัสยิดกลางในนครดามัสกัสซึ่งสร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ก็มีการเน้นที่ว่างหน้ามih์รอบเช่นกัน รูปแบบดังกล่าวเป็นหนึ่งในต้นแบบของการวางผังมัสยิดที่สำคัญในเวลาต่อมา (Hillenbrand, 1994: 53)

ภาพที่ 24 การใช้พื้นที่ในการละหมาด

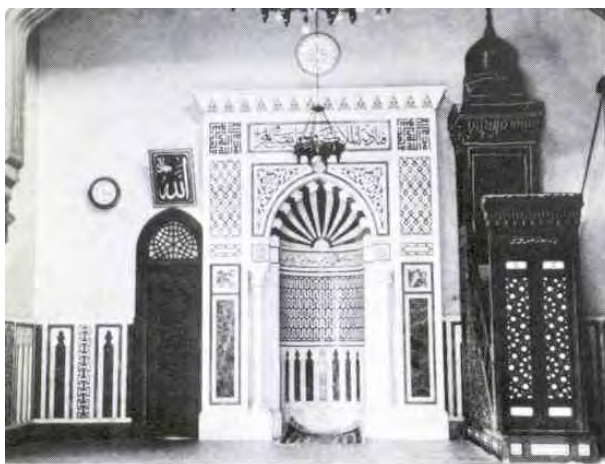

ภาพที่ 25 พื้นที่ที่ใช้ในการจัดแถวละหมาด
เป็นตัวกำหนดผังของโถงละหมาด

³⁶ในระยะแรกรูปทรงของโดมได้รับอิทธิพลมาจากสถาปัตยกรรมโรมันและเปอร์เซีย ในสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ได้มีการนำหลังคาโดมจากสถาปัตยกรรมโรมันมาใช้กับมัสยิดในกรุงดามัสกัส ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกับสมัยราชวงศ์อับบาซียะฮ์ ที่มีการนำหลังคาโดมจากสถาปัตยกรรมเปอร์เซียมาใช้กับมัสยิด

3.7.2 มิห์รอบ

มิห์รอบเป็นองค์ประกอบที่ใช้ระบุทิศทางกิบละฮ์ อาจมีลักษณะเป็นซุ้มโค้งเว้าเข้าไปในผนัง คล้าย nich ของโรมัน หรือ apse ของโบสถ์คริสต์ (Hillenbrand, 1994: 45-46) หรือเป็นเพียงผนังต่างระนาบที่ประดับประดาด้วยลวดลายเพื่อให้เป็นที่สังเกต (Prochazka, 1986: 26-30) แต่เนื่องจากมิห์รอบอยู่บริเวณด้านหน้าของการละหมาด จึงมักไม่ประดับประดามากจนอาจรบกวนสมาธิของผู้ละหมาด และมักไม่มีช่องเปิดที่ทำให้ผู้ละหมาดเสียสมาธิเนื่องจากการมองเห็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายนอก

ภาพที่ 26 ซุ้มมิห์รอบกลางผนังด้านกิบละฮ์

และมิมบ์รในโถงละหมาด

มัสยิด Basili ในเมืองอเล็กซานเดรีย

ที่มา: Grube, 1995: 22

3.7.3 มิมบ์ร

มิมบ์รเป็นองค์ประกอบสำคัญสำหรับให้อิหม่ามหรือคอเต็บ (ผู้แสดงธรรม) ขึ้นกล่าวคุตบะฮ์ (แสดงธรรม) แจ้งข่าวหรือปราศรัยในโอกาสที่มีการละหมาดร่วมกันในวันศุกร์ ในสมัยของท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) ได้ยกพื้นที่ยื่นให้สูงขึ้นเพื่อให้คนที่อยู่ไกลได้มองเห็นและได้ยินท่านอย่างทั่วถึงในเวลาต่อมาจึงได้พัฒนารูปแบบเป็นแท่นยื่นที่มีที่นั่งพักและมีบันไดขึ้น โดยอาจมีซุ้มโค้งเพื่อเน้นทางขึ้นและมีหลังคาคลุมส่วนที่ยื่น ทั้งนี้ ได้รับอิทธิพลจากตัวอย่างของสถาปัตยกรรมที่มีอยู่เดิม เช่น บัลลังก์ของ bishop ในอาณัติกรไบแซนไทน์, บัลลังก์ของแม่ทัพในอาณัติกรซซซาเนียน pulpit และ lectern ในโบสถ์คริสต์ยุคกลาง เป็นต้น (Hillenbrand, 1994: 46)

มิมบร์เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงรูปแบบความสัมพันธ์ทางจิตใจระหว่างมุสลิมกับผู้นำ โดยทั่วไปมิมบร์มักจะวางอยู่ด้านขวาของมิมบร์รอบ เมื่อเสร็จจากการกล่าวคุตบะฮ์แล้ว อิหม่ามหรือคอเต็บจะลงมาละหมาดร่วมกับทุกคนในระดับที่เท่าเทียมกัน ดังปรากฏในอัลฮะดีษว่า “ท่านรอซูล (ซ.ล.) ได้ห้ามมิให้อิหม่ามยืนอยู่บนที่สูงกว่าโดยที่ผู้ตาม (มะมูม) ละหมาดอยู่ต่ำกว่า” (อัลฮะดีษอ้างถึงใน ฟิกฮุซซุนนะฮ์, 2540, เล่ม 1: 409)

3.7.4 มัคซุรัท (Maqsura)

ในยุคต้นๆ ของศาสนาอิสลาม โดยเฉพาะในสมัยอุมัยยะฮ์ (พ.ศ.1104-1293) ในมัสยิดมักจะมีมัคซุรัทซึ่งเป็นฉากไม้หรือโลหะทำเป็นลวดลายใช้กันพื้นที่หน้ามิมบร์รอบโดยเฉพาะ เพื่อป้องกันอิหม่ามซึ่งมักจะเป็นผู้ปกครองให้ปลอดภัยจากการลอบทำร้ายหรือลอบสังหาร (Frishman, 1994: 37-40) มัคซุรัทอาจได้รับอิทธิพลมาจาก Royal Box ของจักรพรรดิไบแซนไทน์ (Hillenbrand, 1994 : 49) โดยทั่วไปแล้ววังของผู้นำในสมัยนั้นมักจะอยู่ติดกับมัสยิดทางด้านผนังกิบละฮ์ เช่นพระราชวัง Ukhaydir ในประเทศอิรัก พื้นที่บริเวณ Maqsura จึงเป็นทางเชื่อมพิเศษระหว่างวังกับมัสยิดให้อิหม่ามสามารถเข้าสู่มัสยิดได้เป็นการส่วนตัว

3.7.5 Dikka

เป็นสถานที่สำหรับให้ “มุบัลลิก” ส่งเสียงให้สัญญาณต่อจากอิหม่ามเพื่อให้คนที่อยู่ไกลสามารถได้ยินสัญญาณและละหมาดพร้อมกันทั้งหมดได้ ในกรณีที่มีคนมาละหมาดเป็นจำนวนมากมักเป็นพื้นที่เล็กๆ สูงประมาณ 1 ชั้น อาจอยู่บริเวณหน้าแท่นมิมบร์ หรือกลางโถงละหมาดหรือกลางลานโถงภายนอก (Frishman, 1994: 37) ปัจจุบัน Dikka ลดความสำคัญลงเมื่อมีเครื่องขยายเสียงที่ทำให้ได้ยินเสียงอิหม่ามทั่วทั้งมัสยิด

ภาพที่ 27 DIKKA กลางโถงละหมาด ในมัสยิด Selimiyya ในเมือง Edirne
ที่มา: Grube, 1995: 22

3.7.6 ลานอเนกประสงค์ หรือ โถงอเนกประสงค์

ลานอเนกประสงค์หรือโถงอเนกประสงค์ทำหน้าที่เหมือนกับ Atrium ในโบสถ์ (Hillenbrand, 1994: 55) ที่รองรับคนเข้าออกจากโถงละหมาดทั้งในวันปกติและวันสำคัญซึ่งมีคนมากเป็นพิเศษ นอกจากนี้ยังใช้จัดกิจกรรมทางสังคมที่ไม่ขัดต่อหลักศาสนาอีกด้วย

ในพื้นที่ที่มีภูมิอากาศร้อนแห้ง เช่น นครมักกะฮ์ในประเทศซาอุดีอาระเบีย พื้นที่ส่วนนี้มักจะเป็นลานโล่งตามแบบอย่างที่ทำนาศาสดาได้สร้างไว้ ซึ่งเป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศที่ร้อนแห้ง มีแสงแดดรุนแรงและมีฝุ่นมาก ภายในลานจึงเป็นพื้นที่ที่เป็นสัดส่วนแยกจากภายนอก ล้อมรอบด้วยทิวเสา ทางเดิน โดยมีโถงละหมาดอยู่ด้านกิบละฮ์ กลางลานอาจมีสระน้ำหรือน้ำพุ ซึ่งมีการประดับประดาอย่างสวยงามไว้สำหรับให้ผู้คนอาบน้ำละหมาดก่อนทำการละหมาด มัสยิดในประเทศที่มีอากาศหนาวเช่นประเทศตุรกีนั้น พื้นที่ส่วนนี้อาจเป็นโถงอเนกประสงค์ที่มีมิติดีกว่า ส่วนมัสยิดในประเทศที่มีอากาศร้อนชื้น เช่น ประเทศมาเลเซียและประเทศไทย โถงอเนกประสงค์อาจเปิดโล่งมีชายคายื่นยาวกันแดดฝนให้อากาศถ่ายเทได้ดี และเชื่อมต่อกับสนามของมัสยิด เพื่อรองรับการขยายตัวของกิจกรรมต่างๆ ได้ด้วย เนื่องจากพื้นที่นี้อาจรองรับการละหมาดที่ขยายตัวมาจากภายในโถงละหมาด จึงมักรักษาความสะอาดเช่นเดียวกับบริเวณโถงละหมาดและไม่ควรสวมรองเท้าเข้ามาในพื้นที่ดังกล่าว

ภาพที่ 28 ลานอเนกประสงค์ก่อนถึงทางเข้าโถงละหมาด
ที่มา: Grube, 1995: 21

3.7.7 ที่อาบน้ำละหมาด

ก่อนการละหมาด ข้อบัญญัติของศาสนาอิสลามกำหนดให้มีการอาบน้ำละหมาดซึ่งเป็นการทำความสะอาดส่วนต่างๆ ของร่างกาย เช่น มือ ใบหน้า แขน เท้า เป็นต้น โดยอาจทำมาจากสถานที่อื่นแล้วเดินทางมามัสยิดหรือจะมาทำที่มัสยิดก็ได้ (อัล-อิสลาห์สมาคม, 2540, เล่ม 1: 109)

ที่อาบน้ำละหมาดมักอยู่ในพื้นที่อเนกประสงค์ ผู้ที่อาบน้ำละหมาดแล้วจะเดินผ่านเขตมัสยิดที่สะอาดเข้าสู่โถงละหมาดได้โดยตรงโดยไม่สวมรองเท้า พื้นที่ส่วนนี้มักจะเตรียมไว้ให้อาบน้ำละหมาดได้หลายคนพร้อมกัน โดยอาจเป็นน้ำพุ บ่อน้ำ หรือก๊อกน้ำ บางแห่งจะมีการประดับประดาอย่างสวยงาม เช่น ทำเป็นศาลา หรืออาคารหลังคาโดม อยู่กลางลาน เช่น มัสยิดสุลต่านหะซัน ในกรุงไคโร ประเทศอียิปต์ ซึ่งคล้ายกับลานที่มีน้ำพุในวังของอาหรับเพื่อสร้างบรรยากาศที่เย็นสดชื่น (Hillenbrand, 1994: 55) หรืออาจทำเป็นส่วนหนึ่งของภูมิสถาปัตยกรรม เช่น มัสยิดในอินเดีย และอิหร่าน

ภาพที่ 29 สถานที่อาบน้ำละหมาด บริเวณก่อนทางเข้าโถงละหมาด
ที่มา: Grube, 1995: 22

3.7.8 หออะซาน (Minaret)

หออะซานเป็นสถานที่สำหรับให้ผู้ประกาศเวลาละหมาด (มอัสซซิน) ขึ้นไปประกาศ (อะซาน) ให้ได้ยินไปไกลที่สุดเพื่อเรียกให้ผู้คนมาทำละหมาดรวมกันที่มัสยิด ท่านศาสดาได้กำหนดให้ผู้ที่ได้ยินเสียงอะซานมาละหมาดรวมกันที่มัสยิด พื้นที่ที่อยู่ในรัศมีเสียงอะซานจึงมักเป็นตัวกำหนดขอบเขตพื้นที่ของชุมชน หออะซานมักเป็นหอสูงที่มีลักษณะทางกายภาพที่โดดเด่นจึงเป็นภูมิสัญลักษณ์ของมัสยิดที่สื่อถึงการมีอยู่ของชุมชนมุสลิม

ในสมัยของท่านศาสดา ยังไม่มีหออะซานในมัสยิด แต่จะให้มอัสซซินขึ้นไปอะซานบนบ้านที่สูงที่สุดในย่านนั้น ต่อมาเมื่อมีประชากรมากขึ้น จึงได้ทำหอสูงขึ้นเพื่อให้กระจายเสียงได้ไกลมากขึ้น ในที่สุดก็แพร่หลายจนกลายเป็นองค์ประกอบสากลโดยเฉพาะในช่วง ค.ศ. ที่ 14-15 (Frishman, 1994: 40-41) การสร้างหออะซานติดกับมัสยิดเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกที่กรุงดามัสกัส ประเทศซีเรีย โดยจำลองรูปมาจากกระโจมไฟหน้าเมืองอเล็กซานเดรียในอียิปต์ (มูลนิธิธนาคารไทยพาณิชย์, 2542: 5974)

ปัจจุบัน ถึงแม้หออะซานจะลดความสำคัญลงเนื่องจากมีเครื่องกระจายเสียงที่ทำให้ได้ยินไปไกลแล้ว แต่หออะซานก็ยังคงมีอยู่เป็นสัญลักษณ์ และเป็นภูมิสัญลักษณ์ของมัสยิดที่สามารถมองเห็นตำแหน่งของมัสยิดได้ในระยะไกล (สมัย แหงดประยูร, สัมภาษณ์)

ภาพที่ 30 หออะซาน และซุ้มประตูมัสยิด Champanir
ที่มา: Hoag, 1987: 150

3.7.9 ชุ่มประตุ

มัสยิดโดยทั่วไป มักมีการกำหนดขอบเขตเพื่อแยกพื้นที่ภายในที่สงบออกจากสิ่งรบกวนภายนอก โดยอาจเป็นกำแพงหรือคูน้ำล้อมรอบเพื่อแยกเป็นสัดส่วนและมีชุ่มประตุเป็นตัวเชื่อมต่อกันที่สงบถึงการเข้าถึงมัสยิด และเป็นตัวเน้นมุมมองให้สัมพันธ์กับแกนของมัสยิด ชุ่มประตุมักเป็นส่วนที่มีการประดับประดาอย่างงดงามเช่นเดียวกับโดมและหอคอย (Frishman, 1994: 41)

โดยทั่วไป จะพบว่าองค์ประกอบต่างๆ ของมัสยิดนั้นเกิดจากความจำเป็นทางด้านการใช้งาน และพัฒนาจนมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ บางองค์ประกอบถูกยกเลิกเนื่องจากหมดความจำเป็น เช่น แท่น Dikka ซึ่งมุสลิมใช้เป็นที่ให้สัตยาบันในการละหมาดตามอิหม่ามเพื่อให้คนที่อยู่ไกลได้ละหมาดตามอย่างพร้อมเพรียงกัน เมื่อมีเครื่องกระจายเสียงแท่นนี้จึงหมดความสำคัญลง ในขณะที่องค์ประกอบที่มีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ เช่น หอคอย ยังคงมีอยู่แม้จะลดความสำคัญทางด้านการใช้งานลง

3.8 แนวคิดในการใช้พื้นที่ในมัสยิด (Rasdi, 1999: 24-27)

จากการศึกษามัสยิดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ Rasdi ได้แบ่งแยกการใช้งานในมัสยิดออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

3.8.1 พื้นที่สำหรับทำพิธี

ในระยะแรก พื้นที่ส่วนนี้ใช้ร่วมกับส่วนอื่น แต่เมื่อสถาปัตยกรรมมัสยิดพัฒนารูปแบบจนเกิดการสร้างพื้นที่ใช้สอยที่ซับซ้อนขึ้น พื้นที่ส่วนนี้จึงมักจะแยกเป็นสัดส่วนจากส่วนอื่น โดยมีองค์ประกอบต่างๆ เช่น มินิรอบ และ มิมบร ซึ่งมีที่มาจากการใช้งานแต่ถูกนำไปตีความเพื่อใช้ในเชิงสัญลักษณ์ในภายหลัง เช่น มิมบร เป็นสิ่งที่เตือนให้รำลึกถึงท่านศาสดา และ มินิรอบ เปรียบเสมือนประตูสวรรค์ เป็นต้น ซึ่งในบทบัญญัติของศาสนาในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษจะไม่มีบทบัญญัติในส่วนนี้ แต่จะให้ความสำคัญกับการใช้งานในรูปแบบต่างๆ

การออกแบบพื้นที่ส่วนนี้ นอกจากจะคำนึงถึงความสวยงามแล้ว สิ่งสำคัญคือเรื่องของมุมมองและการได้ยินของมะฆุม (ผู้ที่ละหมาดตามอิหม่าม) และการทำงานของอิหม่ามหรือคอเต็บซึ่งมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นการสื่อสารระหว่างอิหม่ามกับมะฆุม

3.8.2 พื้นที่อเนกประสงค์

พื้นที่สำหรับรองรับกิจกรรมอเนกประสงค์ ในกรณีที่มัสยิดมีการใช้งานที่หลากหลาย พื้นที่นี้มีความสำคัญมากเนื่องจากเป็นศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆ ที่ไม่เป็นทางการรองรับการขยายตัวของศาสนพิธีซึ่งเกิดขึ้นภายในพื้นที่สำหรับทำพิธี พื้นที่นี้มักต่อเนื่องกับพื้นที่สำหรับทำพิธี และมีความยืดหยุ่นในการใช้งาน บางโอกาสอาจปรับให้เป็นพื้นที่โล่งเพื่อใช้สำหรับละหมาดก็ได้ บางแห่งมีพื้นที่สำหรับใช้เก็บข้าวของเครื่องใช้สำหรับใช้ในงานของมัสยิดอีกด้วย

3.8.3 พื้นที่กิจกรรมเฉพาะ³⁷

พื้นที่นี้มักมีลักษณะการใช้งานที่แน่นอน เช่น ห้องสมุด ห้องคอมพิวเตอร์ ห้องประชุม ที่อาบน้ำละหมาด ร้านค้า รวมถึงส่วนบริการ เช่น ห้องครัว ห้องเก็บของ สำนักงาน และห้องน้ำ

3.8.4 พื้นที่ภายนอก

พื้นที่ภายนอกอาคารมักรวมถึงงานภูมิทัศน์ต่างๆ ได้แก่ ลาน ที่จอดรถ สนาม สวน และทางสัญจรลักษณะต่างๆ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงกิจกรรมในมัสยิดเข้ากับชุมชน

3.9 แนวทางการนำเสนอประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามในระดับสากล

หากพิจารณาว่า สถาปัตยกรรมอิสลามหมายถึงสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นสำหรับมุสลิมภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลามแล้ว ขอบเขตของประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามจะครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 7³⁸ จนถึงปัจจุบัน³⁹ มีการศึกษาและตีความในแง่มุมที่หลากหลาย โดยเฉพาะในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นเวลาที่อาณาจักรอิสลามได้ตกเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจจากทวีปยุโรป⁴⁰ นักวิชาการชาวยุโรปได้เริ่มศึกษาและอธิบายศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามโดยเน้นลักษณะทางด้านกายภาพที่เกิดจากความแตกต่างพื้นฐานทางด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรม⁴¹ ตำราดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการทำความเข้าใจสถาปัตยกรรมอิสลามในยุคแรกเป็นอย่างมาก แต่ยังไม่สามารถครอบคลุมประเด็นที่เป็นนามธรรม เช่น ปัจจัยทางด้านความเชื่อ สังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดและลักษณะทางสถาปัตยกรรมมัสยิดได้อย่างครบถ้วน (Rasdi, 1999: 1-6) การศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลามในลักษณะของภาพรวมนั้นเริ่มเกิดขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 ดังนั้น มุมมองของคนส่วนใหญ่ที่

³⁷ Rasdi แยกพื้นที่ที่ละหมาดสำหรับสตรีไว้เป็นพิเศษในพื้นที่นี้ ด้วยเหตุผลที่ว่าสตรีไม่ได้มีข้อบังคับให้ต้องมาละหมาดเป็นประจำที่มีสยิดเช่นบุรุษ และต้องมีการแยกพื้นที่เป็นส่วนระหว่างบุรุษและสตรีเมื่อเข้ามัสยิด ในขณะที่นักวิชาการโดยทั่วไปมักกล่าวถึงพื้นที่ที่ละหมาดไว้โดยรวม แต่ให้แยกบุรุษและสตรีให้เป็นส่วน

³⁸ โดยทั่วไป นักวิชาการถือเอาการสร้างมัสยิดของท่านศาสดาในนครมะดีนะฮ์ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของสถาปัตยกรรมอิสลาม

³⁹ ในอดีตจะให้ความสำคัญกับการศึกษาสถาปัตยกรรมอิสลามในดินแดนที่เคยเป็นอาณาจักรอิสลามเดิมคือพื้นที่ตั้งแต่ยุโรปตอนใต้และแอฟริกาจนจรดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ในปัจจุบัน ไม่มีความสัมพันธ์ในรูปแบบอาณาจักรหลงเหลืออีกต่อไป และมีการสร้างสถาปัตยกรรมอิสลามขึ้นทั่วโลกตามการตั้งถิ่นฐานของมุสลิม (Hattstein, 2000: 1-21)

⁴⁰ การที่นโปเลียนแห่งฝรั่งเศสพิชิตอียิปต์ในปีพ.ศ. 2341 ถือเป็นจุดเริ่มต้นในการแบ่งอาณาจักรอิสลามออกเป็นเมืองขึ้นของชาติมหาอำนาจ (จรัญ มธุลี, 2541: 172-173) จนกระทั่งเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง อาณาจักรอิสลามเกือบทั้งหมดตกเป็นอาณานิคมของชาติมหาอำนาจในยุโรปยกเว้นดินแดนที่เป็นประเทศตุรกีในปัจจุบัน ก่อนจะทยอยได้รับเอกราชภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

⁴¹ การศึกษาในช่วงแรกมักกล่าวถึงสถาปัตยกรรมอิสลามในลักษณะของการได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมดั้งเดิมของชนชาติต่างๆ ก่อนเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม เนื้อหาโดยทั่วไปให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเด่นของอาคารเพียงบางประเภท เช่น มัสยิดและวัง เช่น หนังสือ *The Islamic Art and Architecture* ของ Sir Thomas Arnold และ *Sir Banister Fletcher's : A History of Architecture* ของ Dan Cruickshank

เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอิสลามจึงมักได้รับอิทธิพลจากงานวิชาการในสมัยแรกๆ ที่ให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพที่เด่นชัดของสถาปัตยกรรมจากอาณาจักรสำคัญในอดีตเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ อาณาจักร ออตโตมัน ซาฟาวิยะฮ์ และโมกุล เป็นต้น

หากพิจารณาในภาพรวมของงานวิชาการจากแหล่งต่างๆ สามารถจำแนกมุมมองและแนวทางการนำเสนอประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมอิสลามในระดับสากลได้ดังนี้

3.9.1 สืบทอดจากรูปแบบสถาปัตยกรรมของอารยธรรมที่มีอยู่เดิมก่อนการเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม

3.9.2 เกิดจากวัฒนธรรมอิสลาม หลักคำสอนศาสนาผสมผสานเข้ากับวิถีชีวิตและศิลปะท้องถิ่น

3.9.3 เกิดจากนโยบายของฝ่ายปกครองที่นำเอาหลักคำสอนศาสนาไปตีความ

3.9.4 เกิดจากการสร้างอัตลักษณ์และสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์สู่สังคม

3.9.5 พัฒนาขึ้นควบคู่กับศิลปะวิทยาการที่ก้าวหน้าของอาณาจักรอิสลามในอดีต

4. แนวคิดที่เกี่ยวกับมัสยิดในกรุงเทพฯ

4.1 ความสำคัญของมัสยิดที่มีต่อมุสลิมในกรุงเทพฯ

มุสลิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ นั้น ในระยะแรกมักจะรวมตัวกันในแต่ละกลุ่มชนชาติของตนเพื่อความสะดวกในการประกอบศาสนกิจตามหลักคำสอนศาสนา โดยรวมตัวกันละหมาดในบ้านหลังใดหลังหนึ่งซึ่งมักเป็นบ้านของผู้อาวุโสที่ก่อตั้งชุมชน อิหม่าม หรือโต๊ะครู เมื่อชุมชนมีความมั่นคงขึ้นก็จะสร้างมัสยิดขึ้นสำหรับละหมาดร่วมกันและเป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านต่างๆ เช่น ประชุมหมู่บ้าน สอนศาสนา ช่วยเหลือผู้ประสบภัย รวมถึงงานบุญที่จัดขึ้นในโอกาสต่างๆ ซึ่งเป็นแนวทางที่ปฏิบัติกันสำหรับมุสลิมในส่วนต่างๆ ของไทยดังบันทึกที่ว่า “ชุมชนของแขกมัวร์⁴²ไปอยู่ ณ ที่ใดจะต้องสร้างสุเหร่าขึ้นก่อน” (น. ณ ปากน้ำ, 2534: 33) โดยมีเนื้อความในรายละเอียดดังนี้ “พวกแขกมะหะหมัด ซึ่งในประเทศอินเดียเรียกกันว่าพวกแขกมัวร์นั้น ก็คงจะมาตั้งทำมาค้าขายในเมืองสงขลาอย่างพวกจีนเหมือนกัน ถ้าพวกแขกมะหะหมัดได้มาที่สงขลาแล้ว ในขั้นแรกก็คงจะขอสร้างวัดและสร้างสุเหร่าขึ้นก่อน” (ประชุมพงศาวดารภาค 43, 2511, เล่ม 25: 217 อ้างถึงใน น. ณ ปากน้ำ, 2534: 33) ซึ่งชาวมุสลิมจากสงขลา⁴³นั้นก็ล้วนบรรพบุรุษของชาวมุสลิมส่วนหนึ่งใน

⁴² ชาวสเปนเรียกชาวโมร็อกโคซึ่งนับถือศาสนาอิสลามว่ามัวร์ (กาวิ่ง, 2518: 74) แต่ชาวฝรั่งเศสเรียกแขกอาหรับและเปอร์เซียรวมๆ ว่าแขกมัวร์เช่นกัน (น. ณ ปากน้ำ, 2534: 71) สันนิษฐานว่าชาวฝรั่งเศสและชาวต่างชาติอื่นๆ จะเรียกชาวมุสลิมว่ามัวร์ตามอย่างชาวสเปน

กรุงเทพฯ ในเวลาต่อมา โดยเฉพาะจากสายสกุลสุลต่านสุลัยมาน⁴³ อย่างไรก็ตาม แม้ในระยะแรก มุสลิมในกรุงเทพฯจะมีเชื้อชาติ ภาษา และอาชีพที่หลากหลาย แต่จะร่วมกิจกรรมและติดต่อช่วยเหลือกันตามแนวคิด “อิกวะฮ์” หรือ “ความเป็นพี่น้องในหมู่ผู้ร่วมศรัทธา” หรือ “ประชาชาติอิสลาม” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน การสร้างมัสยิดจึงเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ดีดังกล่าวอีกประการหนึ่งด้วย

4.2 โลกทัศน์และแนวคิดในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ

พื้นฐานทางความคิดของศาสนาอิสลาม คือความเชื่อที่ว่า องค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) เป็นพระเจ้าสูงสุดเพียงพระองค์เดียวที่เป็นผู้สร้างและดูแลทุกสิ่งในจักรวาล โดยทรงกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องให้สำหรับมนุษย์ แนวคิดดังกล่าวเป็นตัวกำหนดให้มุสลิมมีหน้าที่สำคัญในการปฏิบัติตามคำสอนของพระเจ้า การแสดงความภักดีต่อพระองค์สามารถปฏิบัติได้ทุกสถานที่ทั่วไป แต่ที่ที่ประเสริฐที่สุดคือการกระทำในมัสยิด

มัสยิดจึงมีจุดมุ่งหมายหลัก คือ เป็นทั้งศูนย์กลางการประกอบกิจกรรมในชีวิตประจำวัน และศูนย์กลางในการแสดงความภักดีต่อพระเจ้า ซึ่งสามารถกระทำได้โดยตรงโดยไม่ต้องผ่านบุคคลหรือสิ่งที่เป็นสื่อกลางใดๆ⁴⁴ ศาสนาอิสลามจึงไม่อนุวัติให้มีการสมมติหรือจำลองสิ่งใดๆ ในการประกอบศาสนพิธี การวางผังบริเวณและการจัดองค์ประกอบต่างๆ ตลอดจนรูปแบบและการประดับประดาที่เกิดขึ้นจึงเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากแนวคิดต่อไปนี้

4.2.1 แกนและทิศทางในการวางผัง เกิดจากทิศทางกิบละฮ์

4.2.2 การจัดองค์ประกอบและการวางผัง เกิดจากกิจกรรมที่เกิดขึ้น เช่น การละหมาด และการชุมนุมในงานต่างๆ

4.2.3 การประดับประดาเกิดจากจุดมุ่งหมายในการเตือนใจให้รำลึกถึงพระเจ้าและเพื่อให้เกิดความสวยงามโดยหลีกเลี่ยงการสร้างรูปสิ่งมีชีวิตขึ้นเทียบเคียงกับการสร้างของพระเจ้า

4.2.4 รูปทรงของมัสยิดสื่อถึงอัตลักษณ์ของมุสลิมภายใต้วัฒนธรรมอิสลามให้สังคมรับรู้ในทางปฏิบัติ วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนในแต่ละท้องถิ่นก่อนการเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามนั้นมีอิทธิพลต่อการสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์ ที่ถ่ายทอดผ่านรูปลักษณ์ของมัสยิด เช่น มัสยิดในชวา ได้อิทธิพลแนวคิดเรื่องไตรภูมิและศูนย์กลางจักรวาลจากศาสนาพราหมณ์และ

⁴³ สุลต่านสุลัยมาน เป็นเจ้าเมืองสงขลาในช่วง พ.ศ.2163-2211 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้าปราสาททอง บิดาของท่านเป็นมุสลิมชาวเปอร์เซียชื่อว่า “ข้าหลวงโมกอล” ซึ่งเดินทางมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณจังหวัดสงขลา ในปี พ.ศ.2145 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเอกาทศรถ เชื้อสายของท่านได้แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในหลายจังหวัด โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ และได้มีส่วนสำคัญในการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก

⁴⁴ มุสลิมเชื่อว่าอัลลอฮ์ (ช.บ.) อยู่เหนือการเปรียบเทียบใดๆ ความยิ่งใหญ่ของพระองค์อนันต์ได้จากพระลักษณะและฉายานามต่างๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน และคำสาธยายของพระศาสดาท่านนั้น” (ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ, 2539: 241)

พุทธ (Frishman, 1994: 233) มัสยิดในเปอร์เซียได้อิทธิพลจากรูปทรงวิหารบูชาไฟของศาสนาโซโรอัสเตอร์ มัสยิดในตุรกีได้แนวคิดเรื่องการวางผังมาจากโบสถ์ของศาสนาคริสต์ (Hillenbrand, 1994: 33-36) เป็นต้น สำหรับมัสยิดในกรุงเทพฯ การรับอิทธิพลจากแนวคิดต่างๆ เกิดจากปัจจัยทางสังคมที่ซับซ้อนกว่ามัสยิดต่างๆ ที่กล่าวมา มุสลิมแต่ละเชื้อชาติ ได้นำแนวคิดทางด้านสถาปัตยกรรมจากแต่ละที่เข้ามาผสมผสานกับสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของกรุงเทพฯ ใช้ในการสร้างมัสยิด เกิดเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะที่สื่อถึงอัตลักษณ์ของมุสลิมในกรุงเทพฯ ได้เป็นอย่างดี

4.3 อิทธิพลที่มีต่อสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ

หากวิเคราะห์จากเอกสารทางประวัติศาสตร์และการศึกษาแนวคิดของอิหม่ามและผู้เกี่ยวข้องกับมัสยิดในกรุงเทพฯ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรมมัสยิดสามารถจัดหมวดหมู่ประเด็นที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ได้ดังนี้

4.3.1 อิทธิพลจากศาสนาอิสลาม

4.3.2 อิทธิพลจากปัจจัยท้องถิ่นของกรุงเทพฯ

4.3.2 อิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงในระดับโลก

ประเทศไทยมีหลักฐานการติดต่อกับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่ยังไม่ปรากฏงานศิลปะหรือสถาปัตยกรรมในประเทศไทยที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมอิสลาม จนกระทั่งในสมัยอยุธยาซึ่งมีการติดต่อกับเปอร์เซียอย่างต่อเนื่อง มีชาวเปอร์เซียเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำการค้าและรับราชการ โดยเฉพาะในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับเปอร์เซียซึ่งปกครองโดยราชวงศ์ “ซาฟาวิยะฮ์” อันทรงอิทธิพลและเป็นศูนย์กลางทางการค้าในระดับนานาชาติ อีกทั้งยังทรงให้การสนับสนุนขุนนางเปอร์เซียในการปฏิบัติราชการ นอกจากนี้ ยังทรงรับอิทธิพลทางด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมตลอดจนเทคโนโลยีในการก่อสร้างมาจากเปอร์เซีย ดังปรากฏในรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระราชวัง “พระนารายณ์ราชนิเวศน์” จังหวัดลพบุรี และงานศิลปะในราชสำนักรวมถึงลวดลายการตกแต่งในอาคารต่างๆ (เจนจิรา เบญจพงศ์, 2549) ต่อมาเมื่อนโยบายต่างประเทศของสยามเปลี่ยนไป โดยหันไปให้ความสำคัญกับยุโรปและจีนมากขึ้นแทนที่ประเทศอาหรับ ประกอบกับในช่วงสิ้นรัชกาลนั้นเป็นระยะเวลาใกล้เคียงกับการสิ้นราชวงศ์ซาฟาวิยะฮ์ของเปอร์เซีย รูปแบบดังกล่าวจึงลดความสำคัญลง แม้ขุนนางมุสลิมยังคงมีบทบาทในราชสำนักสยามและมีการสืบทอดศิลปวัฒนธรรมของชาวเปอร์เซียอย่างต่อเนื่อง แต่ศิลปะและสถาปัตยกรรมของเปอร์เซียก็ไม่ได้ถูกนำมาใช้อย่างเต็มรูปแบบหรืออยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์เช่นที่เคยเป็นมาอีกต่อไป จะเห็นได้ว่า นอกจากในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว สถาปัตยกรรมอิสลามโดยเฉพาะมัสยิดที่สร้างในประเทศไทยนั้นเกิดจากแนวคิดในการก่อสร้างที่อิงกับสถาปัตยกรรมท้องถิ่นเป็นหลัก โดย

ผสมผสานเข้ากับการประดับตกแต่งจากประเทศอาหรับและยุโรปเป็นส่วนประกอบ และสืบทอดรูปแบบเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกประเทศ หากพิจารณาในภาพรวมจะพบว่า อิทธิพลสำคัญที่มีต่อการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ นั้นได้แก่ “การติดต่อกับนานาชาติ” โดยเฉพาะกลุ่มประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามที่ทำให้มีการเปิดรับแนวคิดนโยบาย ศิลปะและวิทยาการจากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับ “ความเป็นท้องถิ่น” ของกรุงเทพฯ โดยมี “หลักคำสอนของศาสนา” เป็นแกนหลักในการพัฒนา

หากพิจารณาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามหลังสิ้นสุดยุคล่าอาณานิคมจะพบว่า ประเทศต่างๆ ได้ตระหนักถึงความแตกต่างของตนเมื่อเปรียบเทียบกับความเจริญทางวัตถุของประเทศมหาอำนาจ จึงมีความพยายามที่จะฟื้นฟูประเทศและศาสนาผ่านขบวนการและกลุ่มการเมืองหลายรูปแบบ เกิดแนวคิดต่างๆ ที่ส่งผลต่อการปรับรูปลักษณ์ของการสร้างมัสยิด ส่วนในกรุงเทพฯ ก็มีการตื่นตัวเช่นกัน แต่ไม่ได้มีที่มาจากความเป็นอาณานิคม หากแต่เป็นการตื่นตัวทั้งในระดับสังคมมุสลิมและในระดับประเทศ ในระดับประเทศนั้น มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมเพื่อให้ตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น⁴⁵ ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของชาวมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยตรง ส่วนในระดับสังคมมุสลิมนั้น ชุมชนมุสลิมเริ่มมีความมั่นคงและมีอิสระมากขึ้น มีกลุ่มนักธุรกิจ ข้าราชการ และนักวิชาการมุสลิมที่มีบทบาทในสังคมอย่างมาก เกิดการตื่นตัวทางด้านการศึกษาทั้งภายในและต่างประเทศ การพัฒนาทางด้านสถาปัตยกรรมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ ผลจากการแปลคัมภีร์อัลกุรอานเป็นภาษาไทยภายใต้พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ได้ทำให้มโนทัศน์ในการสร้างมัสยิดเปลี่ยนไปจากการที่เคยเน้นรูปลักษณ์มาเป็นการให้ความสำคัญกับการใช้งานโดยเปิดรับเทคโนโลยีใหม่มาใช้ในการออกแบบ และสร้างมัสยิดให้สอดคล้องกับหลักคำสอนของศาสนา สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ทั้งสิ้น

4.4 กิจกรรมที่เกิดขึ้นในมัสยิดในกรุงเทพฯ

มัสยิดในกรุงเทพฯ มีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาและสังคมเช่นเดียวกับมัสยิดของท่านศาสดาและมัสยิดในที่ต่างๆ ทั่วโลก แต่เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมพหุลักษณะที่ประกอบด้วยหลายชนชาติหลายศาสนา ศาสนาอิสลามไม่ได้มีบทบาททางด้านความคิดในสถาบันการ

⁴⁵ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น ก็มีอิทธิพลหลักมาจากการปรับตัวให้ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกตะวันตกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ปกครอง มัสยิดจึงไม่ได้มีความสำคัญในระดับประเทศ แต่เป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาและสังคมในระดับชุมชนที่กระจายอยู่ตามส่วนต่างๆ ที่กรุงเทพฯ และเชื่อมโยงกันในลักษณะของเครือข่าย

กิจกรรมที่เกิดขึ้นในมัสยิดในกรุงเทพฯ โดยทั่วไปแล้วจะมีลักษณะเดียวกันกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นในมัสยิดทั่วไป แต่จะมีข้อแตกต่างในรายละเอียดของวัฒนธรรมและความเชื่อที่ต่างกัน และยังได้รับอิทธิพลจากวิถีชีวิตของชาวกรุงเทพฯ พื้นเมือง เนื่องจากอาศัยอยู่ร่วมกันและใช้ชีวิตร่วมกันกับศาสนิกอื่นมาเป็นเวลานาน

ลักษณะของสังคมในกรุงเทพฯ แต่เดิมนั้นชาวบ้านจะมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายในแบบของสังคมเกษตร มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานและการประกอบอาชีพแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม ทำให้ชุมชนและสังคมแต่ละแห่งมีลักษณะเฉพาะ เช่น ชุมชนชาวประมง ชุมชนชาวแพ เป็นต้น โดยแต่ละชุมชนจะมีวัดเป็นศูนย์กลางในการปลูกฝังศีลธรรมจรรยา และมีหน้าที่รองในการเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านในด้านต่างๆ อาทิ การศึกษา การประกอบวิชาชีพ การจัดกิจกรรมงานประเพณีต่างๆ ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัดเป็นพิเศษ ตั้งแต่การเลือกที่ตั้งและการก่อสร้าง โดยจะเลือกที่ดอนที่น้ำไม่ท่วมและมีการก่อสร้างประดับประดาอย่างสวยงาม ไปจนถึงการจัดงานบุญงานพิธีต่างๆ ที่จะพิธีพิธีกันเป็นพิเศษต่างจากการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายตามปกติ (สมภพ ภิรมย์, 2531: 20-21)

ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นในชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายพึ่งพาอาศัยกันโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง และให้ความสำคัญกับกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในมัสยิด เนื่องจากหลักคำสอนของศาสนาอิสลามที่ให้ความสำคัญกับส่วนต่างๆ ในลักษณะของภาพรวม มุสลิมในกรุงเทพฯ จึงถือว่ามัสยิดเป็นส่วนเดียวกันกับชุมชน กิจกรรมที่เกิดขึ้นในมัสยิดจึงมีความหลากหลายตามความต้องการของชุมชน ครอบคลุมที่ไม่ขัดกับหลักของศาสนา

กิจกรรมที่เกิดขึ้นในมัสยิดในกรุงเทพฯ นั้นมีทั้งที่เกิดขึ้นจากหลักคำสอนในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษ เช่น การละหมาด การศึกษาหาความรู้ทางด้านศาสนา และการบริจาคทาน ส่วนอีกลักษณะหนึ่งนั้นเกิดจากพื้นฐานทางด้านความคิดที่แตกต่างกันในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์และสำนึกคิด เมื่อมาอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมสยามและอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงจากต่างประเทศ จึงเกิดเป็นกิจกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น พิธีมะหะร่าของมุสลิมชีอะฮ์ และการอ่านตะละเกนในกุโบร์ของมุสลิมคณะเก่า⁴⁶ เป็นต้น

ลักษณะของกิจกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา สามารถแบ่งได้ดังนี้

- 4.4.1. กิจกรรมประจำวัน เช่น การละหมาด 5 เวลา การสอนศาสนา และการประชุม
- 4.4.2. กิจกรรมในรอบปี เช่น การละหมาดในวันอีดขัซซั 2
- 4.4.3. กิจกรรมในรอบชีวิต เช่น พิธีแต่งงาน และพิธีศพ

⁴⁶ นักวิชาการรุ่นใหม่ได้แบ่งมุสลิมในประเทศเป็น 2 กลุ่ม ได้ คณะเก่า และ คณะใหม่ ซึ่ง คณะเก่า คือมุสลิมที่มีวิถีชีวิตซึ่งได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษเป็นสำคัญ ส่วน คณะใหม่ คือมุสลิมที่ยึดแต่คำสอนในคัมภีร์อัลกุรอานและซุนนะฮ์เป็นสำคัญโดยตัดสิ่งที่เป็นประเพณีที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษออกไปหากพบว่าไม่สอดคล้องกับหลักคำสอนศาสนา (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 248)

ภาพที่ 31 การพบปะสังสรรค์หลังการละหมาดในวันอีดีลฮัจญ์
มัสยิดดารุลอิห์ซาน
ที่มา: มุณีร โยธาสมุทร

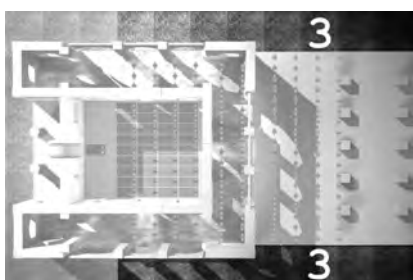
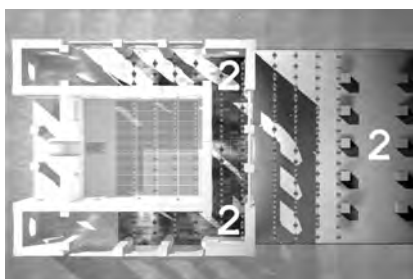
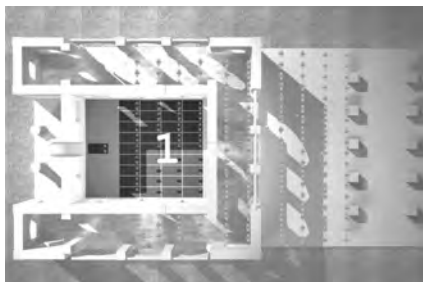
ภาพที่ 32 พิธีนิเคาะห์หรือพิธีแต่งงานในมัสยิดดารุลอิห์ซาน
ที่มา: มุณีร โยธาสมุทร

4.5. ประเภทของมัสยิดในกรุงเทพฯ

มัสยิดในกรุงเทพฯ มีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาและสังคมเช่นเดียวกับมัสยิดของท่านศาสดาและมัสยิดตามที่ต่างๆ ทั่วโลก แต่จะมีข้อแตกต่างในส่วนที่ว่าสังคมไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยหลายชนชาติหลายศาสนา ซึ่งศาสนาอิสลามไม่ได้มีบทบาทหลักในสถาบันการปกครองในระดับประเทศ มัสยิดจึงไม่ได้มีความสำคัญในด้านดังกล่าว แต่เป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาและสังคมในระดับชุมชนมุสลิมที่กระจายอยู่ตามส่วนต่างๆ ทั่วกรุงเทพฯ และเชื่อมโยงกันในลักษณะของเครือข่าย

ลักษณะโดยทั่วไปของมัสยิดจึงไม่ได้แยกประเภทตามขนาดของการใช้งานเช่นมัสยิดในต่างประเทศ จึงไม่มีมัสยิดกลางและมัสยิดที่ใช้ในเทศกาลสำคัญโดยเฉพาะแต่จะรวมเอากิจกรรม

ในระดับต่างๆ ไว้ในมัสยิดชุมชน ลักษณะการใช้งานมีความยืดหยุ่นสูง เช่น ในการละหมาดประจำวันอาจใช้พื้นที่บางส่วนของโถงละหมาด เมื่อมีผู้ละหมาดเพิ่มขึ้นในวันศุกร์ อาจใช้พื้นที่เต็มโถงละหมาดและอาจขยายออกมาบริเวณโถงอเนกประสงค์และระเบียงโดยรอบ และในการละหมาดในโอกาสสำคัญเช่น ในวันอีตข ทั้งสองอาจขยายการใช้งานออกมาสู่ลานอเนกประสงค์

ภาพที่ 33-35 การขยายตัวของการใช้พื้นที่ในการละหมาดในโอกาสต่างๆ

1. ละหมาดประจำวัน
2. ละหมาดวันศุกร์
3. ละหมาดวันอีตข ทั้ง 2

พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลามฉบับต่างๆ โดยเฉพาะในพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ.2490 มาตรา 4 ได้บัญญัติไว้ว่า “มัสยิด หมายความว่าสถานທີ່ซึ่งอิสลามิกชนมีสิทธิ์ใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมตามลัทธิศาสนาอิสลามในวันศุกร์เป็นปกติ” และในพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ.2540 มาตรา 4 ได้บัญญัติไว้ว่า “มัสยิด หมายความว่าสถานທີ່ซึ่งมุสลิมใช้ประกอบศาสนกิจโดยจะต้องมีละหมาดวันศุกร์เป็นปกติ และเป็นสถานที่สอนศาสนาอิสลาม” กิจกรรมทุกระดับจึงเกิดขึ้นในมัสยิดตั้งแต่ละหมาดประจำวัน ละหมาดวันศุกร์ ไปจนถึงการละหมาดในวันอีตข ทั้ง 2 กิจกรรมทางสังคมในมัสยิดในกรุงเทพฯจึงมีลักษณะและขนาดใกล้เคียงกันซึ่งสามารถแบ่งประเภทเพื่อการศึกษาได้ดังนี้

- 4.5.1 มัสยิดที่อยู่ร่วมกับองค์กรระดับประเทศ ได้แก่ “มูลนิธิเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย” และ “ศูนย์บริหารกิจการศาสนาอิสลามแห่งชาติ เฉลิมพระเกียรติ” ซึ่งไม่ได้จดทะเบียนมัสยิด
- 4.5.2 มัสยิดชุมชน เป็นมัสยิดที่จดทะเบียน
- 4.5.3 มัสยิดส่วนตัว ซึ่งไม่ได้จดทะเบียนมัสยิด

ภาพที่ 36 มูลนิธิเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย

ภาพที่ 37 ศูนย์บริหารกิจการศาสนาอิสลามแห่งชาติ
เฉลิมพระเกียรติ

4.6 ทำเลที่ตั้งของมัสยิดและชุมชนมุสลิม

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ชาวกรุงเทพฯ มีความเชื่อที่ยอมรับว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพ แนวคิดในการสร้างเมืองจึงอิงจากความเชื่อดังกล่าวผ่านทาง การวางผัง โดยมีพระบรมมหาราชวังเป็นศูนย์กลางของเมือง และมีองค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญรายล้อมตาม

หลักชัยภูมิในลักษณะของ “นาคนาม” ตำแหน่งของชุมชนต่างๆ จึงถูกกำหนดขึ้นเพื่อสนับสนุนฝ่ายปกครองส่วนกลาง (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2536: 7-11) รวมถึงชุมชนมุสลิม เช่น ชุมชนจักรพงษ์ที่มีช่างฝีมือทำงานศิลปะให้กับราชสำนัก และชุมชนบ้านครัวที่มีทหารในกองอาสาจามของทางการ เป็นต้น แนวคิดดังกล่าวได้มีผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการวางผังชุมชนรวมถึงการสร้างสรรคงานศิลปะและสถาปัตยกรรม⁴⁷

ภาพที่ 38 การตั้งถิ่นฐานของมุสลิมเชื้อสายต่างๆ ในกรุงเทพฯ

1. ชาวพื้นเมือง 2. เปอร์เซีย 3. อินเดีย 4. มลายู 5. จาม 6. ชาว 7. อาหรับ
- ที่มา: Google Earth (ดัดแปลง)

ชาวมุสลิมในกรุงเทพฯ มีวิถีชีวิตทางสังคมสัมพันธ์กับชุมชนอื่นมาตลอดระยะเวลาอันนับร้อยปี ลักษณะทางกายภาพของที่พักอาศัยและการตั้งถิ่นฐานได้รับอิทธิพลจากชุมชนท้องถิ่นกรุงเทพฯ ซึ่งประกอบด้วยฝ่ายปกครอง พ่อค้า และชาวบ้านที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมบนพื้นที่ราบ

⁴⁷ แนวคิดดังกล่าวแตกต่างจากหลักความเชื่อของมุสลิม มุสลิมในกรุงเทพฯ จึงเลือกรับในส่วนที่ไม่ขัดกับหลักความเชื่อของศาสนา จึงปรากฏรูปแบบงานศิลปะและสถาปัตยกรรมไทยในมัสยิดที่สร้างในกรุงเทพฯ ในระยะแรก

ลุ่มริมแม่น้ำลำคลองที่อุดมสมบูรณ์ มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่หลากหลาย⁴⁸ แต่มีลักษณะร่วมคือมักมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน โดยสามารถแบ่งชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ ได้ 3 ลักษณะดังนี้ (ฤทัย ใจจงรัก, 2525: 5; สมาน ธีรวัฒน์, 2530; ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, 2545; อาดิศร์ รัชษมณี, 2545)

4.6.1 ชุมชนริมทางสัญจร

ในช่วงแรก มุสลิมส่วนใหญ่มักตั้งถิ่นฐานใกล้คลองและแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นทางสัญจรหลักและเป็นแหล่งอุปโภคบริโภคที่สำคัญ เกิดหมู่บ้านและเรือนแพตามริมน้ำ ซึ่งมักจะมีชื่อขึ้นต้นด้วยคำว่า “บาง” เช่น บางกอกน้อย บางหลวง บางอ้อ ชุมชนมักขยายตัวไปตามริมน้ำโดยมีพื้นที่เกษตรกรรมอยู่ด้านหลังของบ้าน เมื่อชุมชนมีความมั่นคงก็จะสร้างมัสยิดขึ้นเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน ซึ่งมักเป็นตำแหน่งที่เข้าถึงได้สะดวกจากทางน้ำ

เมื่อการสัญจรทางบกมีบทบาทมากขึ้น ย่านธุรกิจร้านค้ามักตั้งอยู่ใกล้ถนนแทนการตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง ชาวมุสลิมที่เข้ามาทำการค้า เช่น ชาวอินเดีย⁴⁹ ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในย่านธุรกิจ เช่น สีลม บางรัก เมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้น จึงได้สร้างมัสยิดขึ้นใกล้ถนนในลักษณะเดียวกันกับชุมชนริมน้ำ

4.6.2 ชุมชนบนที่ดอน

ชุมชนมุสลิมที่อยู่ห่างแม่น้ำลำคลอง จะรวมตัวกันตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ดอนที่น้ำท่วมไม่ถึง มักสร้างมัสยิดและองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น สุสาน โรงเรียน ว่างกลางชุมชน และมีพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่ต่ำกว่าอยู่โดยรอบ ในหมู่บ้านมักมีสระน้ำขนาดใหญ่ไว้ใช้ร่วมกัน หมู่บ้านลักษณะนี้เรียกว่า “บ้าน” หรือ “ดอน” เช่น “บ้านดอน”⁵⁰ และ “บ้านสมเด็จ”

4.6.3 ชุมชนกระจัดกระจาย

ในเขตพื้นที่กรุงเทพฯ รอบนอก เช่น หนองจอกและมีนบุรี ชุมชนมักจะเกิดจากการรวมตัวของบ้านเรือนหลายๆ หลังที่กระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่ทำการเกษตรของตนเอง และสร้างมัสยิดขึ้นเป็นศูนย์กลางชุมชน เมื่อชุมชนขยายตัวขึ้นหรือมีชุมชนที่แยกออกไปตั้งชุมชนใหม่ ก็จะมีการสร้างมัสยิดขึ้นใหม่ แต่ละชุมชนจะมีความสัมพันธ์กันในลักษณะของเครือข่าย จึงมักมีมัสยิดใหญ่ที่สร้างขึ้นในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐาน และมีมัสยิดหลังเล็กๆ กระจัดกระจายอยู่เป็นจำนวนมากในพื้นที่ เช่น

⁴⁸ มุสลิมจากแต่ละชนชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ ด้วยเหตุผลที่ต่างกัน เช่นชาวอินเดียเข้ามาด้วยเหตุผลทางการค้า ชาวชวาเข้ามาประกอบอาชีพ หรือชาวมลายูที่เข้ามาด้วยผลของสงคราม เป็นต้น (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 75) จึงมีทำเลที่ตั้งที่สัมพันธ์กับสถานะดังกล่าว เช่น ชาวอินเดียอาศัยอยู่ในย่านธุรกิจ ส่วนชาวมลายูอาศัยอยู่ในพื้นที่ชานเมืองที่อุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

⁴⁹ แต่เดิมนักธุรกิจชาวอินเดียตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณมัสยิดตึกแดงและตึกขาว (เชิงสะพานพุทธฯ ในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นศูนย์กลางธุรกิจการค้าในสมัยนั้น ต่อมาเมื่อศูนย์กลางธุรกิจย้ายมาทางด้านฝั่งพระนคร ชุมชนมุสลิมจึงย้ายมาตามย่านธุรกิจซึ่งกระจายอยู่ส่วนต่างๆ ของกรุงเทพฯ สืบบุรุษในชุมชนมัสยิดตึกแดงและตึกขาวจึงมีจำนวนลดลงเช่นในปัจจุบัน (นาวิณ ศาสนกุล, สัมภาษณ์, 9 พฤษภาคม 2551)

⁵⁰ ชุมชนบ้านดอนเดิมตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่ดอนใกล้กับแนวที่สร้างถนนสุขุมวิท ก่อนจะย้ายมาในบริเวณพื้นที่ริมคลองแสนแสบในปัจจุบัน

มัสยิดกลุ่มอิสลามที่เป็นมัสยิดแห่งแรกในตำบลทรายทองดิน เป็นศูนย์กลางของมัสยิดที่แยกออกไปตั้งชุมชนใหม่ในพื้นที่รอบนอกอีกหลายแห่ง

สภาพสังคมของชาวกรุงเทพฯ มีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม เนื่องจากประชาชนที่มีที่มาจากหลากหลายชนชาติหลายศาสนา เกิดการผสมผสานกลมกลืนไปกับวัฒนธรรมของชาวท้องถิ่นที่มีรากฐานมาจากศาสนาพุทธและพราหมณ์ แต่ในส่วนของชาวมุสลิมนั้นเนื่องจากชาวไทยที่นับถืออิสลาม สถานภาพและความเป็นพลเมืองที่ค่อนข้างจะแตกต่างไปจากประชาชนพลเมืองของประเทศต่างๆ ในโลก กล่าวคือ มีฐานะเป็นพลเมืองของประเทศไทย มีสิทธิและหน้าที่เช่นเดียวกับคนไทยทั้งมวลประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ในฐานะที่เป็นมุสลิมซึ่งมีสถานภาพในครอบครัวและสังคม ตลอดจนการปฏิบัติพิธีกรรมศาสนาอยู่บนรากฐานของหลักการอิสลามอย่างเคร่งครัด ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ จึงมีลักษณะพิเศษที่นอกเหนือไปจากชุมชนทั่วไปในกรุงเทพฯ ดังนี้

- เป็นชุมชนที่ดำเนินชีวิตโดยได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอิสลาม
- เป็นสังคมที่ ใกล้ชิดที่คอยดูแลและตักเตือนกันให้อยู่ในกรอบของศาสนา โดยที่สามารถอยู่ร่วมกับชุมชนอื่นได้อย่างสงบสุข
- เป็นชุมชนที่ดำเนินชีวิตในลักษณะของเครือข่ายที่มีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง

4.7 การวางผังและลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในกรุงเทพฯ

ในสมัยอยุธยา ธนบุรี และช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มัสยิดในกรุงเทพฯ สร้างขึ้นในรูปแบบของศิลปะและสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของสยาม เนื่องจากได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสยามมากกว่าจากประเทศมุสลิม ในชุมชนทั่วไปชาวบ้านมักจะสร้างมัสยิดในรูปแบบของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น ได้แก่ เรือนไทยและศาลาการเปรียญ ในขณะที่ชุมชนที่มีขุนนางหรือข้าราชการระดับสูงจะนำรูปแบบของวัดและวังมาปรับใช้ในการสร้าง ตราบเท่าที่ไม่ขัดกับหลักคำสอนศาสนา มัสยิดโดยทั่วไปจึงมีการวางผังที่สอดคล้องกับภูมิอากาศและวิถีชีวิตของชาวกรุงเทพฯ และแสดงถึงความเป็นชาวสยามให้สังคมได้รับรู้ มีเพียงกฎฏีของขุนนางมุสลิมชีอะฮ์เชื้อสายเปอร์เซียที่สร้างขึ้นโดยได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมท้องถิ่นในประเทศอิหร่าน

หลังจกสมัยรัชกาลที่ 5 สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในระดับโลกมีอิทธิพลต่อการพัฒนารูปแบบของมัสยิดในกรุงเทพฯ ทั้งทางตรงและทางอ้อม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ผลักดันให้มีการนำเอารูปแบบมัสยิดจากประเทศในโลกมุสลิมมาใช้ โดยเริ่มจากในสมัยรัชกาลที่ 5 มุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ในกรุงเทพฯ ได้นำเอารูปแบบสถาปัตยกรรมอิสลามจากชนชาติของตน⁵¹ มาใช้ในการสร้าง

⁵¹ เช่น มุสลิมจากมลายู ชาว และอินเดีย

มัสยิด ต่อมาได้มีการรับเอารูปแบบของสถาปัตยกรรมยุโรป⁵²ซึ่งมีลักษณะบางประการใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมอิสลามมาปรับใช้ในสมัยรัชกาลที่ 6 รูปแบบของมัสยิดมีความเรียบง่ายขึ้นตามความต้องการของสังคมในสมัยรัชกาลที่ 7-8 นอกจากนี้ ยังมีการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมจากอาณาจักรมุสลิมทั้งสามอาณาจักรใหญ่มาใช้โดยได้รับอิทธิพลผ่านทางมุสลิมเชื้อสายต่างๆ ในกรุงเทพฯ ตัวอย่างเช่น ชาวเปอร์เซียสร้างมัสยิดดวงธรรมอิสลามโดยได้รับแรงบันดาลใจจากมัสยิดในอาณาจักรซาฟาเวียะฮ์ ชาวอินเดียได้เชิญช่างมาจากประเทศอินเดียเพื่อสร้างมัสยิดตึกแดงซึ่งถือเป็นการสืบทอดรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ถูกต้องตามแบบอย่างในสมัยโมกุล ส่วนชาวมุสลิมเชื้อสายอื่นๆ มักสร้างมัสยิดโดยอิงกับองค์ประกอบจากมัสยิดในสมัยออตโตมัน เช่น การสร้างหอคอยของมัสยิดดารุลอาบีดีน เป็นต้น

4.8 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อสถาปัตยกรรมมัสยิด :

การเปรียบเทียบมัสยิดของท่านศาสดากับมัสยิดในกรุงเทพฯ

เหตุผลที่ทำให้เกิดลักษณะสถาปัตยกรรมเกิดจากประเด็นสำคัญอันได้แก่ ภูมิศาสตร์ ดินฟ้าอากาศ วัสดุก่อสร้าง ประวัติศาสตร์ ศาสนา สังคม (ม.ล.ประทีป มาลากุล, 2530: 7-10) ในวิทยานิพนธ์นี้ ได้ใช้หลักเกณฑ์ดังกล่าวเป็นกรอบขั้นต้นในการศึกษามัสยิดในกรุงเทพฯ เพื่อเปรียบเทียบกับมัสยิดในประเทศซาอุดีอาระเบีย โดยเฉพาะมัสยิดของท่านศาสดาในนครมะดีนะฮ์ ซึ่งเป็นต้นแบบของมัสยิดทั่วโลก บนพื้นฐานของการศึกษาที่มาของรูปทรง ที่ว่าง และผังบริเวณของมัสยิดในลักษณะต่างๆ

4.8.1 ปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบมัสยิดในอาหรับในสมัยของท่านศาสดา

4.8.1.1 ภูมิศาสตร์

สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่ของซาอุดีอาระเบียเป็นที่ราบสูง ที่ปกคลุมด้วยทะเลทรายและหุบเขาที่แห้งแล้ง ไม่มีแม่น้ำสำคัญไหลผ่าน โดยเฉพาะเมืองมักกะฮ์มีสภาพเป็นทะเลทรายเป็นส่วนใหญ่ไม่มีการตั้งหลักแหล่งถาวร แต่เป็นเมืองที่มีประชากรมากเพราะเป็นศูนย์กลางของกองคาราวาน มีวิหารกะอ์บะฮ์เป็นที่พบปะทางธุรกิจและเป็นปูชนียสถานที่เป็นที่เคารพสักการะของนักเดินทาง (ฮัยกัล, 2537: 6)

⁵² ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มีการใช้สถาปนิกยุโรปออกแบบอาคารที่ทันสมัยเป็นจำนวนมาก โดยมีช่างชาวต่างชาติ โดยเฉพาะช่างชาวจีนเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง ชุมชนมุสลิมที่มีฐานะดีเช่นชุมชนมัสยิดบางอ้อได้ว่าจ้างช่างเหล่านี้ให้ก่อสร้างมัสยิด รูปลักษณะของมัสยิดจึงได้รับอิทธิพลทางด้านเทคโนโลยีการก่อสร้างอาคารก่ออิฐ รวมไปถึงรูปแบบของสถาปัตยกรรมยุโรปที่นำมาปรับให้เข้ากับสถาปัตยกรรมอิสลาม ผลพลอยได้ที่เกิดขึ้นคือช่างมุสลิมที่ร่วมงานกับช่างต่างชาติก็ได้เรียนรู้และพัฒนาวิธีการก่อสร้างจวบจนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 7 จึงได้ใช้ช่างมุสลิมเกือบทั้งหมดในการสร้างมัสยิด

4.8.1.2 ดินฟ้าอากาศ

ดินแดนอาหรับโดยเฉพาะบริเวณนครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์ มีภูมิอากาศร้อนแห้ง และไม่มีฝนพอเพียงสำหรับการเกษตร มีพายุทรายเกิดขึ้นเสมอ (ฮัยกัล, 2537: 6) ลักษณะสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นจึงต้องสามารถป้องกันความร้อนและแสงแดดได้ดี มักจะสร้างเป็นอาคารที่มีผนังและหลังคาหนา เพื่อให้มีคุณสมบัติในการเป็นฉนวนและลดการถ่ายเทความร้อนเข้าสู่อาคารมักมีช่องเปิดเล็กและจัดวางอาคารให้ชิดกันเพื่อลดพื้นที่ที่จะรับความร้อนเข้าสู่อาคาร (Olgyay, 1992: 5)

4.8.1.3 วัสดุก่อสร้าง

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ดินแดนอาหรับในยุคของท่านศาสดานั้นยังไม่มีอาคารถาวรอื่นใดนอกเหนือไปจากการตั้งถิ่นฐานของชาวทะเลทรายที่สร้างกระท่อมขนาดเล็กจากอิฐดิบและโคลน และเต็นท์ที่ทำจากผ้าขนสัตว์ของชาวเบดูอิน (Creswell, 1989: 18) วัสดุก่อสร้างที่ใช้กันทั่วไปจึงเป็นวัสดุท้องถิ่นที่หาได้ง่าย สามารถป้องกันความร้อนได้ดี และชาวบ้านสามารถก่อสร้างได้โดยสะดวก

4.8.1.4 ประวัติศาสตร์

ก่อนยุคสมัยของท่านศาสดา คาบสมุทรอาหรับที่เป็นแหล่งกำเนิดของศาสนาอิสลามนั้นตั้งอยู่ท่ามกลางแหล่งอารยธรรมที่สำคัญ อันได้แก่ เมโสโปเตเมีย โรมัน และอียิปต์ จึงได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมต่างๆ ดังกล่าว ด้วยสภาพของพื้นที่ที่แห้งแล้ง จึงรอดพ้นจากการยึดครองของมหาอำนาจต่างๆ อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาที่ท่านศาสดาจะเผยแผ่ศาสนาอิสลามนั้น สังคมของชาวอาหรับอยู่ในช่วงที่เสื่อมโทรมขาดศีลธรรม นักประวัติศาสตร์เรียกช่วงนี้ว่า ยุค "ยาฮิลียะฮ์" หรือยุคสมัยแห่ง ความโง่เขลา (จรัญ มะลูลีม, 2541: 31) ซึ่งไม่มีศาสนาที่มีรูปแบบ มีระบบการเมืองและสังคมที่เลวร้าย มีการบุชายัญ การฆ่าฟัน การพนัน การเสพของมึนเมา

แนวคิดของศาสนาอิสลาม ได้ปฏิรูปความเป็นอยู่ของชาวกุเรชในยุค "ยาฮิลียะฮ์" โดยแก้ปัญหาของสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม มีผู้ศรัทธาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ชาวกุเรชที่เคยมีอำนาจจากพิธีกรรมและผู้ที่บูชาเทวรูปต่างๆ ได้ขัดขวางการเผยแผ่อย่างรุนแรง ซึ่งในขณะนั้นชาวเมืองยัษริบที่อยู่ห่างจากมักกะฮ์ไม่มากนัก ได้รับทราบถึงการเผยแผ่และเกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงได้เชิญท่านศาสดาและบรรดาสาวกอพยพไปยังเมืองยัษริบ (ฮัยกัล, 2537: 166-171) และใช้เป็นที่ตั้งมั่นรวมถึงได้สร้างมัสยิดขึ้นเป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่ศาสนาอิสลาม จนกระทั่งมีผู้ที่ศรัทธาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

4.8.1.5 ศาสนา

รากฐานของศาสนาอิสลามอยู่ที่การศรัทธาและเชื่อฟังพระเจ้าผู้เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง มุสลิมจึงยอมตนต่อพระองค์ และยอมรับว่าทุกอย่างอยู่ในกฎเกณฑ์ของพระองค์ แนวทางที่พระองค์

ประทานให้จึงเป็นทั้งบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิตและศาสนา มัสดิฮของท่านศาสดาจึงสร้างขึ้นบนพื้นฐานของหลักการศาสนาอิสลาม

4.8.1.6 สังคมของชาวอาหรับก่อนสมัยของท่านศาสดา

ประชากรในแหลมอาระเบียแบ่งเป็น 2 พวกได้แก่ ชาวเบดูอิน (Beduin) ที่อาศัยอยู่ในทะเลทราย และชาวเมืองที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในเมืองรอบๆ ทะเลทราย ชาวเมืองจะทำธุรกิจและค้าขายทั้งในและนอกประเทศ มีวัฒนธรรมที่ละเอียดอ่อนกว่าชาวเบดูอินซึ่งชอบใช้ชีวิตเร่ร่อน เลี้ยงสัตว์และแสวงหาแหล่งสมบรูณ์ยังชีพโดยไม่มีโอกาสตั้งหลักแหล่งถาวร ชาวเบดูอินจึงไม่จงรักภักดีต่อประเทศเท่ากับที่รักพวกพ้องในเผ่า ความสัมพันธ์ในระบบเผ่าจึงมีอิทธิพลเหนือนโยบายสากลหรือกฎสากลที่ใช้ร่วมกัน จึงเกิดเผ่าเล็กเผ่าน้อยที่ไม่ลงรอยกันและมีการพิพาทกันอยู่เสมอ (จรัญ มะลูลีม, 2541: 29) ยิ่งไปกว่านั้น ยังถูกรุกรานจากประเทศมหาอำนาจใกล้เคียงและการปล้นสะดมลักษณะดังกล่าวจึง ไม่เอื้อให้อารยธรรมใดเติบโต แต่ได้กระตุ้นสัญชาตญาณการแสวงหาและการต่อสู้ ชาวทะเลทรายจึงมีนิสัยกล้าหาญ เข้มแข็ง รักพวกพ้อง รักอิสรภาพ และเป็นตัวของตัวเอง ไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อประเทศมหาอำนาจ การที่ไม่ยอมขึ้นกับการปกครองประกอบกับการที่เป็นดินแดนแห้งแล้ง ไม่มีทรัพยากรสำคัญ ได้ส่งผลให้แหลมอาระเบียในยุคนี้จึงเป็นอิสระจากการยึดครองของมหาอำนาจอย่างเช่น เปอร์เซียและโรมัน

สำหรับชาวเบดูอิน ถึงแม้จะยังไม่มีระบบการศึกษาที่มีรูปแบบ แต่ชาวอาหรับก็มีชื่อเสียง ด้านกวีนิพนธ์ ชีวิตทะเลทรายจึงทำให้ได้สัมผัสกับจักรวาลและความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ เปิดโอกาสให้ใช้จินตนาการแสวงหาความหมายของชีวิต จึงมองเห็นอำนาจลึกลับเบื้องสูงที่นอกเหนือไปจากอำนาจการปกครอง แต่เนื่องจากไม่มีศูนย์กลางทางการเมืองและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าที่เป็นระบบ ทำให้ไม่มีศาสนาที่ชัดเจนในยุค "ยาฮิลียะฮ์" (จรัญ มะลูลีม, 2541: 31)

4.8.2 ปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบของมัสดิฮในกรุงเทพฯ

4.8.2.1 ภูมิศาสตร์

กรุงเทพฯ ตั้งอยู่บนดินดอนสามเหลี่ยมแม่น้ำเจ้าพระยา มีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแม่น้ำสายหลัก โดยมีคูคลองเป็นจำนวนมากแยกจากแม่น้ำออกสู่ส่วนต่างๆ พื้นดินมีความสูงจากระดับน้ำโดยเฉลี่ยประมาณหนึ่งเมตรครึ่ง ในช่วงที่มีระดับน้ำขึ้นสูงหรือในช่วงที่มีฝนตกหนักจึงมีพื้นที่หลายส่วนจมอยู่ใต้น้ำ การเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่ระหว่างพื้นน้ำและบกอยู่เสมอทำให้เกิดการทับถมของตะกอนแม่น้ำ พื้นดินจึงมีสภาพอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตร และมีระบบนิเวศน์ที่สมบรูณ์ (วิญญู วิจิตรวาทการ, 2518: 32-34)

4.8.2.2 ดินฟ้าอากาศ

กรุงเทพฯ มีสภาพภูมิอากาศร้อนชื้น “อุณหภูมิสูงสุดตลอดปี มีฤดูฝนสลับฤดูแล้งชัดเจน อยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุม มีความแตกต่างระหว่างฤดูร้อนและฤดูหนาวไม่มากนัก เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้ทะเล อุณหภูมิเฉลี่ยในฤดูร้อนประมาณ 28.5 องศาเซลเซียส อุณหภูมิสูงสุดในเดือนเมษายนเฉลี่ยประมาณ 34.8 องศาเซลเซียส ขณะที่อุณหภูมิต่ำสุดในฤดูหนาวจะลดต่ำลงเฉลี่ยประมาณ 20.4 องศาเซลเซียส” (คาร์บลักซ์ สุรัสวดี, 2543: 18)

อุณหภูมิโดยทั่วไปในประเทศไทยค่อนข้างสูง มีแสงสว่างจัดจ้า มีความชื้นสูง ทำให้สภาพอากาศโดยทั่วไปไม่อยู่ในภาวะที่น่าสบายเกือบตลอดทั้งปี (ตริงใจ บุรณสมภพ, 2539: 6) สภาพดังกล่าวนี้ไม่เอื้อต่อการเติบโตของเมือง (วิญญู วิจิตรวาทการ, 2518: 34-35) แต่ถ้าพิจารณาจากการตั้งถิ่นฐานของชาวกรุงเทพฯ แล้วจะพบว่าชุมชนชาวกรุงเทพฯ ได้ตระหนักถึงสภาวะเงื่อนไขดังกล่าวและได้ใช้ภูมิปัญญาในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี รูปแบบของสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในระยะแรกๆ จึงเกิดจากการแก้ปัญหาที่สอดคล้องกับปัจจัยท้องถิ่นตามธรรมชาติ

4.8.2.3 วัสดุก่อสร้าง

กรุงเทพฯ อยู่ในทำเลที่ล้อมรอบด้วยธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ วัสดุก่อสร้างเช่นไม้และไม้ไผ่จึงเป็นสิ่งที่หาได้ง่ายและดูแลรักษาได้สะดวก ความสามารถในการก่อสร้างขึ้นอยู่กับกำลังคนและกรรมวิธีพื้นถิ่น เรือนไทยพื้นถิ่นจึงมีการใช้ชิ้นส่วนไม้ขนาดเล็กเพื่อความสะดวกในการช่วยเหลือของชาวบ้านที่เรียกว่าการลงแขก มีการประกอบเข้าด้วยกันโดยใช้อุปกรณ์ยึดเท่าที่จำเป็น ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงดูแลและซ่อมแซม เรือนให้อยู่ในสภาพที่ดีได้เอง (สมภพ ภิรมย์, 2531: 31-32) และที่สำคัญ ไม้เป็นวัสดุที่ไม่เป็นตัวนำความร้อนสูงและไม่เก็บสะสมความร้อน จึงช่วยลดความร้อนภายในอาคารในเวลากลางวัน และไม่เพิ่มความร้อนในตอนกลางคืน (ตริงใจ บุรณสมภพ, 2539: 8)

สำหรับอาคารชั้นสูงเช่นวัดและวัง มีการใช้อิฐเป็นวัสดุก่อสร้างอย่างแพร่หลาย อิฐและปูนเป็นวัสดุที่ช่วยหน่วงความร้อนในตอนกลางวันที่ร้อนจัด และเก็บความร้อนบางส่วนไปถ่ายเทออกในเวลากลางคืน แต่จะมีปัญหาที่เกิดจากความชื้นที่สะสมในผนัง โดยเฉพาะส่วนที่ติดกับพื้นดิน (ตริงใจ บุรณสมภพ, 2539: 40)

4.8.2.4 ประวัติศาสตร์

ศาสนาอิสลามเข้ามาในกรุงเทพฯ พร้อมกับชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่มีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน ได้แก่ชาวเปอร์เซีย อินเดีย จามมลายู และชาว ซึ่งล้วนมีส่วนร่วมในการพัฒนาบ้านเมืองในช่วงเวลาต่างๆ มาโดยตลอด

ด้วยนโยบายสนับสนุนของทางราชการ ประกอบกับการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกได้เปิดโอกาสให้ชาวมุสลิมได้ดำเนินชีวิตในแนวทางอิสลามได้อย่างเต็มรูปแบบ และ

ใช้ชีวิตเช่นประชาชนชาวไทยคนหนึ่ง อยู่ร่วมกับศาสนิกต่างๆ ได้อย่างกลมกลืนโดยผสมผสานเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอิสลามเข้ากับวิถีชีวิตของชาวกรุงเทพฯ ได้อย่างลงตัว ตามบันทึกของมัสยิดต้นสนได้กล่าวไว้ว่า "มุสลิมในตำบลนี้สืบเชื้อสายติดต่อกันมาแต่โบราณกาล และเป็นไทยมาตั้งแต่เดิมโดยไม่อาจสืบสาวประวัติได้ว่ามีมาแต่เมื่อใดและมาจากที่ใด ดังนั้นความรู้สึกในเรื่องของชาติมาตุภูมิขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมตลอดจนการใช้ภาษาและหนังสือ จึงเป็นไทยตลอดทั้งสิ้น" (ประวัติมัสยิดต้นสน, 2544: 180-181)

4.8.2.5 ศาสนา

ศาสนาอิสลามเข้ามาในกรุงเทพฯ นั้นพร้อมกับชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน ได้แก่ชาวเปอร์เซีย อินเดีย จาม มลายู และชวา ลักษณะการเผยแพร่ในช่วงแรกจึงมีรูปแบบและรายละเอียดที่หลากหลาย ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการที่รากฐานทางวัฒนธรรมก่อนที่แต่ละชนชาติจะเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามยังคงมีอิทธิพลอยู่ เช่น ชาวเปอร์เซียได้อิทธิพลมาจากศาสนาโซโรอัสเตอร์ ชาวชวาได้อิทธิพลมาจากศาสนาพุทธและพราหมณ์ เมื่อชาวมุสลิมจากที่ต่างๆ ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ ก็ได้นำศิลปวัฒนธรรมต่างๆ เข้ามาผสมผสานกับปัจจัยพื้นถิ่นของกรุงเทพฯ เกิดเป็นสิ่งใหม่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวขึ้น

4.8.2.6 สังคม

สังคมของชาวมุสลิมกรุงเทพฯ มีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม เนื่องจากประชาชนที่มาจากหลากหลายชนชาตินั้น เมื่อได้ตั้งถิ่นฐานไประยะหนึ่ง จะเกิดการผสมผสานกลมกลืนไปกับวัฒนธรรมของชาวท้องถิ่นซึ่งมีรากฐานมาจากศาสนาพุทธและพราหมณ์ การประกอบอาชีพ ภาษา งานศิลปะ และการดำรงชีวิต จึงได้รับอิทธิพลจากชาวกรุงเทพฯ โดยที่ยังคงอยู่บนพื้นฐานของหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม

ภาพที่ 39 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในประเทศซาอุดีอาระเบีย

ที่มา: Talib, 1984: 10

ภาพที่ 40 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในกรุงเทพฯ

เมื่อเปรียบเทียบเหตุผลที่ทำให้เกิดลักษณะสถาปัตยกรรมในประเด็นต่างๆ แล้ว จะพบว่าในประเทศอาหรับที่มีภูมิอากาศร้อนแห้งนั้น มักจะมีการวางผังอาคารในลักษณะ introvert โดยมีช่องเปิดขนาดเล็กที่มักหันเข้าหา court กลางเพื่อหลีกเลี่ยงการรับความร้อนและพายุทรายจากภายนอก มักวางอาคารใกล้กันเพื่อลดพื้นที่ที่ถูกความร้อนและป้องกันการปะทะของพายุทราย ในขณะที่อาคารในกรุงเทพฯ มักจะวางผังโดยคำนึงถึงสภาพภูมิอากาศที่ร้อนชื้นโดยมีลักษณะอาคารที่โปร่งโล่งสบาย ถ่ายเทอากาศได้ดี มีชายคายื่นยาวกันแดดกันฝน มีลำดับการเข้าถึงและมี space ตามลักษณะของศาสนสถานและบ้านในกรุงเทพฯ และมีการให้ความสำคัญกับที่ว่างตรงส่วนต่อระหว่างที่ว่างภายในกับที่ว่างภายนอก เช่น การมีระเบียงและยื่นชายคาคลุม “เพื่อลดอัตราการตัดกันอย่างกระตั้นหันของความรู้สึก และทำให้มีการต่อเชื่อมระหว่างที่ว่างภายในและภายนอกได้ดียิ่งขึ้น.....อีกทั้งยังมีประโยชน์กันแดดส่องฝนสาดอีกด้วย.....ประเทศไทยเป็นเมืองที่มีอากาศร้อนชื้น ชาวบ้านทั่วไปมีความรู้สึกอยากอยู่ใน อาคารที่โปร่งลมพัดสะดวก..” (ฤทัย ใจจงรัก, 2525: 11-12) สถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นมีลักษณะ โปร่ง โล่ง มีการระบายอากาศได้ดี กันแดดฝน โดยการยกใต้ถุนสูง มีระเบียงและชายคายื่นยาว มีการเชื่อมต่อระหว่างภายในและภายนอกได้ดี

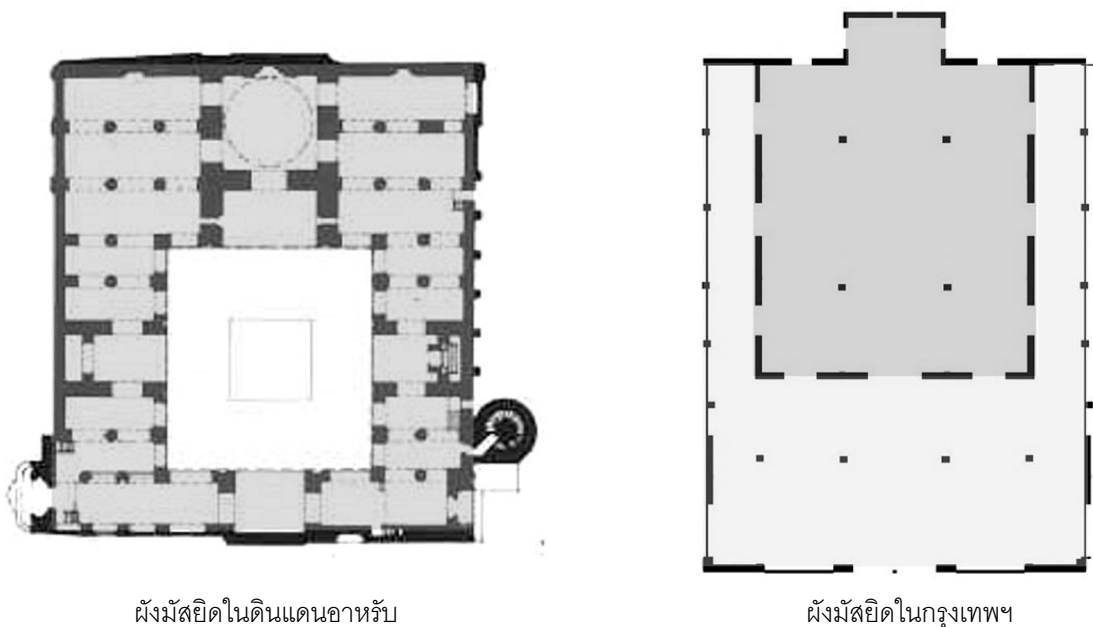
ยิ่งไปกว่านั้นความผูกพันกันในชุมชนในรูปแบบของสังคมเกษตรในกรุงเทพฯทำให้เกิดการจัด open spaceของมัสยิดให้สัมพันธ์กับ open space ของชุมชน ในบางแห่งจะไม่มีรั้วกั้นระหว่างมัสยิดกับชุมชน และใช้พื้นที่โล่งของชุมชนในการทำกิจกรรมมัสยิด เช่น มัสยิดซูลูกุ่มตุตตาคีน และมัสยิดดารุลอิหฺซาน ในขณะที่บางแห่งที่มีรั้วเป็นสัดส่วนกันสิ่งรบกวนจากภายนอกเนื่องจากอยู่ติดกับถนนโดยตรงเช่นมัสยิดยามิฮ์ลคอรียะฮ์

พื้นที่ภายในมัสยิดของท่านศาสดาเป็นพื้นที่ระบบเปิด ไม่มีการกั้นห้องภายในที่ชัดเจนตายตัว นอกจากส่วนพักอาศัยที่ต้องการความเป็นสัดส่วน ลักษณะดังกล่าวได้กลายเป็นต้นแบบของมัสยิดโดยทั่วไปรวมทั้งมัสยิดในกรุงเทพฯ ในระยะแรก เมื่อความต้องการเพิ่มขึ้น จะมีการแบ่ง

พื้นที่ตามการใช้งานและตามความเป็นสัดส่วน เช่น อาจมีโถงอเนกประสงค์ก่อนโถงละหมาด หรือมีห้องสำนักงาน ห้องประชุม ห้องสมุดแยกเป็นสัดส่วน แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ทุกส่วนสามารถใช้เป็นที่ละหมาดได้ในกรณีจำเป็น หรือในทางกลับกัน โถงละหมาดสามารถใช้จัดกิจกรรมอื่นๆ ได้ ตราบที่ไม่ขัดกับหลักการของศาสนา

นอกจากนี้ ความเชื่อดั้งเดิมของผู้ที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาในกรุงเทพฯ ก็มีผลต่อลักษณะของมัสยิด เช่น มัสยิดของชาวจาฮันมีที่มาจากอาคารพื้นเมืองซึ่งได้อิทธิพลของศาสนาพุทธและพราหมณ์ที่มี ความเชื่อเรื่องไตรภูมิตามที่ได้สะท้อนออกมาในเรื่องลำดับชั้นของ space (Frishman, 1994: 233) เมื่อชาวจาฮันอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ ก็ได้นำลักษณะดังกล่าวเข้ามาใช้ดังปรากฏในรูปทรงของหลังคา เช่น มัสยิดยะวา และมัสยิดอินโดนีเซีย ในขณะที่มัสยิดของท่านศาสนานั้นสร้างขึ้นอย่างเรียบง่ายตามลักษณะท้องถิ่น เพื่อสนองความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก

จากความแตกต่างในประเด็นต่างๆ ดังกล่าว ทำให้ไม่อาจรับเอารูปแบบของมัสยิดจากดินแดนอาหรับมาใช้ได้โดยตรง แต่คำสอนทางศาสนาและแบบอย่างของท่านศาสดาได้มีบทบาทในการกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิตของชาวมุสลิมซึ่งมีผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม การสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ จึงเป็นการนำแนวทางจากมัสยิดของท่านศาสดามาสร้างบนเงื่อนไขที่มีอยู่ในกรุงเทพฯ เกิดเป็นสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์อันควรค่าแก่การศึกษาเป็นอย่างมาก

ภาพที่ 41 เปรียบเทียบผังมัสยิดที่สร้างในดินแดนอาหรับและในกรุงเทพฯ

บทที่ 4

พัฒนาการทางด้านแนวคิดและรูปแบบในงานสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ

การวิเคราะห์พัฒนาการทางกายภาพของสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯควบคู่ไปกับกระบวนการทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ พัฒนาการทางด้านกายภาพของกรุงเทพฯ และการปรับตัวของมุสลิมในกรุงเทพฯ เพื่อให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก เป็นส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ และการประยุกต์ใช้แนวคิดต่างๆ กับสถาปัตยกรรมมัสยิดในแต่ละรูปแบบ แนวคิดต่างๆ ได้พัฒนาผ่านการสร้างสรรค์มัสยิดของมุสลิมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในพื้นที่กรุงเทพฯ โดยมีขอบเขตการศึกษาตั้งแต่สมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนถึงปัจจุบันในปี พ.ศ. 2552 แบ่งเป็น 4 ช่วงเวลาที่สำคัญได้แก่

1. ช่วงเวลาแห่งการสร้างมัสยิดตามรูปแบบสถาปัตยกรรมประเพณี
(ก่อน พ.ศ.2394)
2. ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านสู่อารยธรรมสากล
(พ.ศ. 2394-2468)
3. ช่วงเวลาแห่งการทบทวนอัตลักษณ์ของมุสลิม
(พ.ศ. 2468-2489)
4. ช่วงเวลาแห่งการกลับสู่หลักการพื้นฐานเพื่อแสวงหาแนวทางใหม่
(พ.ศ. 2489-2552)

การศึกษาในแต่ละช่วงเวลาจะเริ่มด้วยการลำดับเหตุการณ์และปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ และ วิเคราะห์กระบวนการพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ เพื่ออธิบายการเกิดกระบวนการดังกล่าว ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดและรูปแบบของมัสยิด และพัฒนาการของแนวคิดประเภทต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลาดังนี้

1. ช่วงเวลาแห่งการสร้างมัสยิดตามรูปแบบสถาปัตยกรรมประเพณี
(ก่อน พ.ศ.2394)

ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ปรางค์หลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิมและการสร้างมัสยิดในบางกอก พื้นที่บางกอกเดิมจากที่เคยเป็นชุมชนเกษตรกรรมเริ่มทวีความสำคัญในบทบาทของ “เมืองหน้าด่าน” ของกรุงศรีอยุธยา และ “เมืองหลวง” ในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตามลำดับ บางกอกเป็นศูนย์กลางความเจริญที่มีชาวต่างชาติเข้ามาอาศัยอยู่

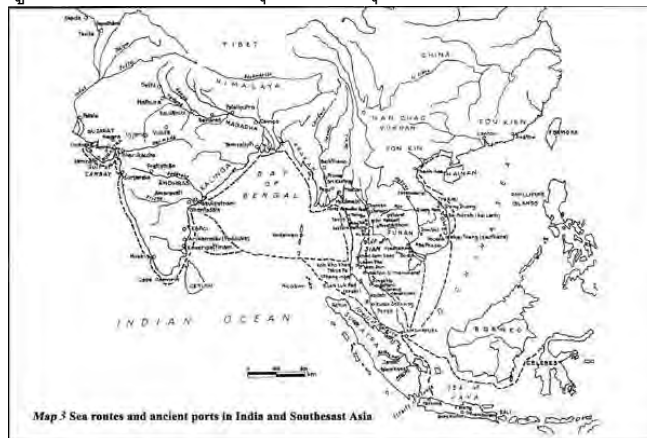
ร่วมกันกับชาวพื้นเมืองและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม จนเกิดสังคมที่มีเอกลักษณ์ทางด้านศิลปะวิทยาการ ภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักที่เข้มแข็งของสยาม

ขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียมีบทบาทอย่างมากในราชสำนัก โดยเฉพาะพระยาจุฬาราชมนตรีที่ดูแลด้านการต่างประเทศและการควบคุมมุสลิมในกรุงเทพฯ เชื้อสายต่างๆ ที่แยกย้ายกันอยู่ในกรุงเทพฯ เมื่อชุมชนมีความมั่นคงจึงสร้างมัสยิดขึ้นเป็น “ศูนย์กลางชุมชนมุสลิม” ขุนนางเปอร์เซียสร้างกฎขึ้นโดยอิงกับรูปแบบของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นในอิหร่าน ส่วนขุนนางมุสลิมท้องถิ่นสร้างมัสยิดโดยเทียบเคียงกับมาตรฐานของสถาปัตยกรรมระดับสูงของสยามเช่น วัดและวัง ในขณะที่ชาวบ้านทั่วไปสร้างมัสยิดของแต่ละชุมชนตามอัตภาพในลักษณะเดียวกันกับเรือนอยู่อาศัยของตน

1.1 เหตุการณ์และปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพล

1.1.1 สภาพบ้านเมืองและสังคมของกรุงเทพฯ

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 การค้าของรัฐต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก โดยเฉพาะสยามที่ตั้งอยู่ในชัยภูมิที่ดี กล่าวคือ ตั้งอยู่กึ่งกลางของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันตก กรุงศรีอยุธยาในฐานะที่เป็นราชธานีของสยาม พัฒนาคความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจในฐานะเมืองท่าส่งผ่านสินค้า (transit port) ทั้งในระดับ “ภูมิภาค”¹ และระดับ “กระแสการค้าของโลก” ทั้ง 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มภูมิภาคฝั่งตะวันออกเฉียง² และ กลุ่มภูมิภาคฝั่งตะวันตก³ (จุฬิศพงศ จุฬารัตน์, 2544: 26-49)

ภาพที่ 42 เส้นทางการค้าทางทะเลในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22

ที่มา : http://www.earthportals.com/Portal_Messenger/thaindia/lgmap3.jpg

¹ ได้แก่ กลุ่มประเทศแถบคาบสมุทรมลายูและเขตหมู่เกาะ ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของประเทศมาเลเซีย บรูไน อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์

² ได้แก่ จีน ญี่ปุ่น เกาหลี และเวียดนาม

³ ได้แก่ ชาวอาหรับ ตุรกี อินเดีย อิหร่าน รวมทั้งประเทศในเอเชียตะวันตกอื่นๆ

การค้าที่เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก ส่งผลให้เกิดความต้องการบุคลากรต่างชาติจำนวนมาก เพื่อเข้ามาเป็นผู้ชำนาญการในกิจการต่างๆ ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว มีพ่อค้ากลุ่มสำคัญได้แก่ ชาว "จีน" และ "แขก" โดยเฉพาะแขกที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม หรือที่เรียกว่า "มุสลิม" นั้น ประกอบด้วยชนหลายชาติหลายภาษา การแพร่ขยายของมุสลิมเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และคาบสมุทรมลายูสัมพันธ์กับกระแสการค้าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 เมื่อดินแดนส่วนนี้กลายเป็นสถานที่ค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าสำคัญของพ่อค้ามุสลิม⁴ จากดินแดนต่างๆ มุสลิมบางกลุ่มประกอบธุรกิจกับสยามจนประสบความสำเร็จและสามารถขยายบทบาทเข้าสู่ระบบราชการของสยามในรูปแบบต่างๆ (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 49-66)

ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พื้นที่บริเวณกรุงเทพฯ เป็นหมู่บ้านขนาดเล็กบนที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งที่รู้จักในนาม "บางกอก" พื้นที่นี้มีความสำคัญเนื่องจากเป็นจุดพักเรือก่อนที่จะเดินทางสู่กรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งในปี พ.ศ. 1976 รัชสมัยของพระบรมราชาธิราชที่ 2 (พ.ศ. 1967 -1991) ชุมชนแห่งนี้จึงพัฒนาขึ้นเป็น "ด่านขนอนทมนบุรี" ที่กำหนดเป็นจุดบังคับให้เรือและสำเภาทูกำลังที่จะเดินทางไปกรุงศรีอยุธยา ต้องหยุดจอดทอดสมอเพื่อรายงานและแจ้งรายละเอียดเกี่ยวกับการเดินทาง ดังปรากฏในพระไอยการอาญาหลวงระบุดำแหน่ง "นายพระขนอนทมนบุรี" (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505: 89 อ้างถึงใน กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ, 2545 : 39) ต่อมาเมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ.2077-2089) ได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาผ่ากลางเมืองบางกอกเพื่อร่นระยะทางเดินเรือจากปากน้ำไปสู่กรุงศรีอยุธยา จึงทำให้แม่น้ำเปลี่ยนทิศทางเรือแพต่างๆ ตลอดจนเรือสำเภาบรรทุกสินค้าที่จะเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาจึงหันมาใช้เส้นทางใหม่นี้แทนแม่น้ำเดิม ในปีพ.ศ.2100 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ.2091-2111) ทรงโปรดให้ย้ายด่านขนอนทมนบุรีมาอยู่ที่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ที่ทวีความสำคัญมากขึ้น และยกฐานะด่านขนอนทมนบุรีขึ้นเป็นเมืองมีชื่อว่า เมืองทมนบุรีศรีมหาสมุทร⁵ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 6, 2506

⁴ การเดินเรือของมุสลิมในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบและฝึกฝนทักษะทางการเดินเรือ โดยมี "นะโกตา" เป็นผู้คุมขบวนเรือค้าขาย ในพุทธศตวรรษที่ 21-22 ผู้ปกครองรัฐต่างๆ ที่ประกอบการค้าทางทะเลในแถบเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างก็มีนายเรือและผู้ดำเนินการที่เป็นมุสลิม มุสลิมที่ไปค้าขายในดินแดนต่างๆ มีการรวมตัวกันเป็นชุมชน เรียกว่า "ยะมะห์" ที่สร้างเป็นเครือข่ายทางด้านสังคม ศาสนา และการค้าระหว่างกลุ่มพ่อค้ามุสลิมในภูมิภาคต่างๆ รวมถึงการรวมกลุ่มกันดำเนินการกิจการการค้าภายใต้ระบบ "คอมเมนดา" (commenda) ที่หมายถึงข้อตกลงหรือสัญญาาร่วมกันในการลงทุน พ่อค้ามุสลิมยังมีส่วนสำคัญในการพัฒนากระบวนการทางการค้า การพาณิชย์ และการคลัง ภายใต้หลักเศรษฐกิจอิสลามและการใช้ภาษากลางร่วมกัน ได้แก่ ภาษาอาหรับ-อิหร่าน ลักษณะดังกล่าวเป็นการสร้างมาตรฐานทางการค้าที่ส่งผลให้กลุ่มพ่อค้ามุสลิมมีบทบาทอย่างสูงต่อการค้าในมหาสมุทรอินเดียมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 26-52)

⁵ เมืองทมนบุรีศรีมหาสมุทร เป็นเมืองเศรษฐกิจที่สำคัญของอยุธยา สภาพภูมิประเทศมีความเหมาะสมในการเพาะปลูกเพื่อส่งไปเลี้ยงประชากรในกรุงศรีอยุธยา มีตลาดน้ำสำคัญอยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ เมืองทมนบุรียังมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่าน (ขนอนบางกอก) ที่

อ้างถึงใน กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ, 2545 : 46-47) มีลักษณะเป็นเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ที่ปรากฏเนื้อหาในเอกสารที่แสดงถึงความสำคัญของพื้นที่บางกอกและอำนาจของออกพระราชมณเฑียรที่ชาวต่างชาติให้การยอมรับมีความว่า

“พ.ศ. 2180 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงให้ออกพระราชกำหนดการค้าใหม่โดยมีสาระสำคัญเพื่อการควบคุมการค้าอย่างเข้มงวด ทรงกำหนดให้เรือต่างชาติทุกลำที่ขึ้นมายังกรุงศรีอยุธยาต้องหยุดที่เมืองบางกอกเพื่อแจ้งวัตถุประสงค์ในการเข้าประเทศแก่เจ้าหน้าที่ และรอรับใบอนุญาตจากออกญาพระคลังเสียก่อนจึงจะเดินเรือต่อไปยังกรุงศรีอยุธยา ออกพระราชมณเฑียรเป็นผู้อัญเชิญพระราชบัญญัติดังกล่าวมาแจ้งให้ ฟอน ฟลิต ลงนามรับทราบ และถึงแม้ว่าฮอลันดาจะไม่พอใจกับพระราชบัญญัติใหม่นี้เนื่องจากทำให้การค้าของพวกเขาต้องล่าช้า และเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น แต่ด้วยการบังคับและคำขู่ของออกพระราชมณเฑียร ฮอลันดาจึงต้องปฏิบัติตาม” (เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา, 217 อ้างถึงใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 169)

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและบันทึกจดหมายเหตุชาวต่างชาติระบุว่า ธนบุรีเป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ มีอาคารที่ทำการของเจ้าเมืองบนฝั่งตะวันตก (ฝั่งธนบุรี) ตึกรับรอง โบสถ์ฝรั่ง และป้อมทั้งสองฟากแม่น้ำที่มีชื่อรวมกันว่าป้อมบางกอก ป้อมเมืองธนบุรี หรือป้อมวิไชยเณร (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 266)

ภาพที่ 43 ป้อมบางกอกในแผนที่เมืองบางกอกในจดหมายเหตุ เดอ ลาลูแบร์

พิมพ์ที่กรุงอัมสเตอร์ดัม ในปี พ.ศ. 2234 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเพทราชา
ที่มา: ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, 2549:100

กำหนดเป็นจุดบังคับให้เรือและสำเนาทุกลำต้องหยุดจอดทอดสมอเพื่อรายงานและแจ้งรายละเอียดเกี่ยวกับการเดินทาง ชาวตะวันตกเรียกเมืองนี้ว่า บางกอก ในขณะที่ชาวไทยเรียกธนบุรี (กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ, 2545: 46-47)

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ.2310 พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงกอบกู้บ้านเมืองและโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเมืองธนบุรีศรีมหาสมุทรเป็นราชธานีในปีพ.ศ.2311 โดยมีอาคารสำคัญอันได้แก่ พระราชวัง วัง และวัด เรียงรายไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา และมีชาวต่างชาติอาศัยอยู่นอกกำแพงเมือง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2325 ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระนครและพระบรมมหาราชวังขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากมีข้อได้เปรียบในเชิงยุทธศาสตร์และมีศักยภาพในการขยายตัว จึงสร้างเมืองตามหลักชัยภูมิในลักษณะของ “นาคenam” โดยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่พระบรมมหาราชวัง มีวังเจ้านายและบ้านเสนาบดีรายรอบ ราษฎรทั่วไปตั้งบ้านเรือนกระจายอยู่รอบพระนคร (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2536: 4-11) ส่วนกลุ่มชาวต่างชาติ เช่น มอญ ลาว เขมร แขก ญวน และทวาย จะตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มของพวกเขาตนกระจายอยู่ในบริเวณต่างๆ (ผู้สดี ทิพทัส, 2525: 22) มีแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองที่แยกออกจากแม่น้ำเป็นเครือข่ายคมนาคมและการอุปโภคบริโภค ชาวบ้านจึงมักตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ การคมนาคมทางบกยังไม่มีความสำคัญมากนัก ถนนสายหลักมีจุดศูนย์กลางที่พระบรมมหาราชวัง แยกไปยังสถานที่สำคัญรอบนอก รอบกรุงออกไปเป็นพื้นที่ลุ่มและโล่งเหมาะแก่การปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงเมือง และเป็นชัยภูมิป้องกันข้าศึก (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2536: 7-11) ในช่วงเวลาดังกล่าว มีสงครามเกิดขึ้นเสมอเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นของสยาม โครงสร้างของเมืองจึงเน้นหนักทางด้านการเสริมความแข็งแกร่งในการป้องกันพระนคร โดยมีกำแพงเมือง คู คลอง และป้อมต่างๆ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมต่างๆ นั้นเป็นการสืบทอดจากสมัยกรุงศรีอยุธยา เพื่อส่งเสริมขวัญและกำลังใจประชาชนด้วยการเห็นบ้านเมืองกลับมา มีสภาพดีดังเดิม จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 บ้านเมืองเริ่มสงบจากสงคราม มีการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ รวมทั้งการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างชาติ จึงเริ่มมีการฟื้นฟูศิลปวิทยาการต่างๆ ควบคู่ไปกับการรับวัฒนธรรมจากต่างชาติเข้ามาพัฒนา (บุปผานา สุวรรณมาศ, 2525: 31)

1.1.2 สังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีหลักฐานแสดงว่ามีชาวมุสลิมจากต่างประเทศเข้ามาติดต่อกับสยาม เช่น ชาวอาหรับ เปอร์เซีย และ อินเดีย ได้ตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาและช่วยงานของราชการ จนบางท่านได้รับความดีความชอบได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งสูงในราชสำนัก (อ.ลออแมน, 2518: 76-77) ในขณะที่บางกอกเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในเชิงยุทธศาสตร์ทางการทหารและทางด้านเศรษฐกิจ จึงมีมุสลิมเข้ามาตั้งถิ่นฐานและติดต่อกับพี่น้องมุสลิมที่กรุงศรีอยุธยาอยู่โดยตลอด โดยปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิมในสมุดข่อยของชาวมุสลิมมัสยิดต้นสนตอนหนึ่งมีใจความว่า “..เจียมลูกพ่อเดช มันถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารของพระเจ้าทรงธรรมที่กรุงศรีอยุธยา อุดสำหรั่งส่งผ่านงูตาหมากรุก มาให้พ่อของมันถึงคลองบางกอกใหญ่จนได้...” (มัสยิดต้นสน, 2498 อ้างถึงใน สรยุทธ ชื่นภักดี, 2544: 167) และ “เมื่อคราวท่านตะเกีย เดินทางจากอินเดียเข้ามาพำนักอยู่ในประเทศไทยนั้น เมื่อสำภาของท่านแล่นไบน้ำผ่านคลองบางกอกใหญ่ เมื่อทราบว่่าที่นี่มีมุสลิมกันอยู่มาก ก็แวะสำภาเข้าเทียบฝั่ง แต่เมื่อท่านตะเกียมองเห็นภูมิลำเนาแล้ว เห็นว่่าที่นี่ไม่เหมาะแก่ท่าน จึงออกเรือขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยา และได้รับพระราชทานที่ดินแปลงใหญ่จากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พำนักอยู่ ณ ที่นั้นเป็นต้นมา” (มัสยิดต้นสน, 2498 อ้างถึงใน สรยุทธ ชื่นภักดี, 2544: 168) แสดงถึงการที่มีชุมชนมุสลิมอยู่แล้วในบางกอกในช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163-2171) ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังจากที่สมเด็จพระไชยราชาธิราชขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา

หลักฐานซึ่งกล่าวถึงมุสลิมในบางกอก ที่ปรากฏในบันทึกการเดินทางของราชทูตจากต่างประเทศในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2199-2231) ได้แก่บันทึกของเรือสำภา “เลอโวตูร์” ของคณะราชทูต มองซิเออร์ บูโลเดแลนด์ ในปี พ.ศ. 2223 ว่า “..เรือชื่อเลอโวตูร์ได้มาถึงสันดอนเมืองสยาม ซึ่งเปนการกระทำให้เจ้านายแลข้าราชการทั้งหลายมีความตื่นเต็นยินดีเปนอันมากก่อนที่เรือได้เข้ามาในลำแม่น้ำ ได้นำความกราบทูลถามว่่า เมื่อเรือจะผ่านบ่อมที่บางกอก จะโปรดให้เรือยิงสลุตตามประเพณีของชาวยุโรป อันผิดกับธรรมเนียมของไทยหรือไม่ จึงได้มีรับสั่งไปยังเจ้าเมืองซึ่งเปนคนชาติแขกเด็กโดยทันทีว่่าถ้าเรือยิงสลุตแล้วก็ให้เจ้าเมืองยิงสลุตรับ..” (ประชุมพงศาวดารภาค 32 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนกร, 2467: 56-57 อ้างถึงใน สรยุทธ ชื่นภักดี, 2544: 6)

และบันทึกของบาทหลวง กิย์ ตาซาร์ด ในคณะราชทูต เซอวาเลย์ เดอ ลาลูแบร์ จากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ในปี พ.ศ. 2228 ว่า “..ครั้นเจ้าเมืองบางกอกซึ่งมีสัญชาติเป็นแขกเตอร์กและนับถือศาสนาพระมะหะหมัด ได้รับแจ้งข่าวว่่าราชทูตของสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมาถึงอ่าวจอดเรือแล้ว จึงขอร้อง ม.วาเซตีให้พักแรมอยู่ก่อนจนตลอดคืน และอนุญาตให้เขาส่งคนถือใบบอกเข้าไปยังราชสำนักเป็นการด่วนด้วย.... ท่านเจ้าเมืองเป็นบุรุษร่างใหญ่สมส่วนและให้การต้อนรับพวกเรา

อย่างดี.." (สันต์ ท.โกมลบุตร, ผู้แปล, จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาชาร์ด, 2519: 10-23 อ้างถึงใน สรยุทธ ชื่นภักดี, 2544: 6)

และบันทึกของคณะราชทูตจากกษัตริย์สุลัยมานซ่านแห่งราชวงศ์ซาฟาเวียะฮ์ ในปี พ.ศ. 2228 ว่า "When we arrived at the outskirts of the town we were met by a man called Chelebi. He was from among the people of Rum⁶, had settled in this country and enjoyed the honor of lately converting to Shiism. Chelebi was presently the rajah of that region. He came to meet us in a long boat which the natives call a kamucha." (O'Kane, 1972: 50-51)

แม้หลักฐานที่ปรากฏในบันทึกต่างๆ แสดงถึงความสำคัญของบางกอกและชุมชนมุสลิมในบางกอก รวมถึงการที่มีเจ้าเมืองบางกอกเป็นมุสลิมสัญชาติเติร์ก แต่ก็ไม่ได้กล่าวถึงการสร้างมัสยิดในชุมชนนี้ นอกจากเอกสารของ ก.ศ.ร. กุหลาบ กฤษณานนท์ (2456: 18 อ้างถึงใน สรยุทธ ชื่นภักดี, 2544: 8) ที่ระบุว่า "...เจ้าพระยาราชวังสันเสนี(มะหะหมุด)เป็นผู้สร้างสุเหร่าสุหนี่กะฎีใหญ่⁷ วัดแขกกรมวัดหงษารามในคลองบางกอกใหญ่ สร้างเมื่อจุฬศักราช ๑๐๕๐ปีมะโรงนักษัตรสมิทธิศก เรื่องราวดังกล่าวนี้มีอยู่ในตำนานเจ้าแม่วัดดุสิตบ้าง มีอยู่ในสมุดพิมพ์อักษรภาษาฝรั่งเศสชื่อละโว้ .."⁸ ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. 2231

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ชุมชนมุสลิมในบางกอกมีความสำคัญเนื่องจากการเป็นเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยาที่เป็นที่หยุดพักของขบวนเรือทั่วไป พ่อค้าและขุนนางมุสลิมที่มาค้าขายหรือปฏิบัติราชการในบางกอกได้ใช้มัสยิดในการปฏิบัติศาสนกิจและได้สนับสนุนกิจการของมัสยิดอย่างต่อเนื่อง เช่น ในกรณีของพระยาราชวังสัน (มะหะหมุด) และ ท่านตะเกีย เป็นต้น มุสลิมจากบางกอกจึงมีการติดต่อและสร้างสัมพันธ์กับมุสลิมในกรุงศรีอยุธยาอยู่เรื่อยๆ เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 มุสลิมส่วนหนึ่งจึงอพยพจากกรุงศรีอยุธยามาตั้งหลักแหล่งตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่นนทบุรี

⁶ สันนิษฐานได้เป็น 2 กรณีว่า หมายถึงชาวมุสลิมเชื้อสายเตอร์กที่มาจากจากเปอร์เซีย หรือ หมายถึงเตอร์กในอาณาจักรออตโตมัน ซึ่งในอดีตถือว่าอาณาจักรไบเซนไทน์ที่มีกรุงคอนสแตนติโนเปิลเป็นศูนย์กลางนั้นเป็นเสมือน "โรมันตะวันออก" และเมื่อชาวเมืองเปลี่ยนมารับนับถือศาสนาอิสลาม จึงเปลี่ยนเป็นอาณาจักร ซัลยุดในปี พ.ศ. 1620 และเปลี่ยนเป็นอาณาจักร ออตโตมันในปี พ.ศ. 1823 โดยมีกรุงอิสตันบูลเป็นศูนย์กลาง ปรากฏในเอกสารของสยามหลายแห่งว่ายังคงมีการเรียกดินแดนในอาณาจักรออตโตมันว่า หมู่ ที่มาจากคำว่าโรม ซึ่งหมายถึง "โรมันตะวันออก" ตามที่เข้าใจของคนทั่วไป ซึ่งเป็นชื่อเรียกเดิมของดินแดนนี้

⁷ ชื่อเดิมของมัสยิดต้นสน

⁸ สรยุทธ ชื่นภักดี มีความเห็นว่าเอกสารของก.ศ.ร.กุหลาบ กฤษณานนท์ นี้เป็นเอกสารเดียวในขณะนี้ที่ระบุปีที่สร้างมัสยิดต้นสนไว้ชัดเจน แต่เมื่อเทียบกับประวัติมัสยิดต้นสน (มัสยิดต้นสน, 2498) ซึ่งระบุว่าสร้างก่อนสมัยของพระเจ้าทรงธรรม จึงสันนิษฐานว่าอาจสร้างมาก่อนแล้วในปีพ.ศ.2231 ต่อมาท่านเจ้าพระยาราชวังสันเสนี (มะหะหมุด) ได้มาขยายให้มีขนาดใหญ่ขึ้น (สรยุทธ ชื่นภักดี, 2544: 8) หรือข้อสันนิษฐานอีกข้อหนึ่งคือ ในระยะแรกอาจเป็นเพียงการละหมาดรวมกันที่บ้านหลังใดหลังหนึ่ง หรือ อาจใช้อาคารชั่วคราวขนาดเล็กที่เรียกว่า "บาแล" ก่อนที่จะมีการสร้างมัสยิดในสมัยของท่านพระยาราชวังสัน

ถึงบางกอก (สุหร่าสวน, 2551) ในขณะที่มุสลิมส่วนใหญ่ซึ่งรู้จักกับมุสลิมในชุมชนกุฎีใหญ่ได้ล่องแพ มาสมทบกันบริเวณริมฝั่งคลองบางกอกใหญ่ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนาม “แขกแพ” (ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, 2545) ชุมชนกุฎีใหญ่อยู่ใกล้กับพระบรมมหาราชวังในสมัยกรุงธนบุรีและเป็นศูนย์กลางของการตั้งมั่น รับเข้าศึกที่ปลอดภัย โดยเฉพาะบริเวณระหว่างกุฎีใหญ่และวัดหงษ์รัตนารามที่ใช้เป็นที่ระดมพลก่อน ออกศึก มุสลิมในย่านนี้จึงเป็นกำลังสำคัญในการทำสงครามโดยมีชาวบ้านจากที่ต่างๆเดินทางมา สมทบด้วย เมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้น ขนาดของมัสยิดก็ขยายขึ้นด้วยตามความต้องการที่เพิ่มขึ้น (พัฒนา หลังปุเต๊ะ, สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2544) แต่เมื่อบ้านเมืองมีเสถียรภาพมากขึ้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงหันมาดำเนินพระบรมราชาบายควบคุมประชาคมมุสลิมอย่างเข้มงวด ด้วยการออก ประกาศพระบรมราชโองการห้ามไทยมอญเข้ารับนับถือศาสนาพระมะหะหมัด เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2317 พร้อมทั้งห้ามไม่ให้ชาวไทย มอญ เข้าร่วมพิธีกรรมใดๆ ของพวกคริสเตียนและพวกมุสลิมโดยเด็ดขาด (“จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส ภาคที่ 6”. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39: 465-466, อ้างถึงใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 271-272) ประกาศฉบับนี้ส่งผลกระทบต่อขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียที่พยายามจะฟื้นฟูศาสนาอิสลามชื่ออะห์ควคู้ไปกับการขยายจำนวนผู้เข้ารับนับถือศาสนา ซึ่งโดยปกติเป็นกลุ่มที่มีจำนวนน้อยแต่มีบทบาทสำคัญในด้านเศรษฐกิจและการปกครองในหมู่มุสลิมเชื้อสายต่างๆ แต่ในสมัยกรุงธนบุรี มุสลิมกลุ่มนี้ไม่มีกำลังพอที่จะสร้างกุฎีหรือมัสยิดของชุมชนขึ้นเองและต้องอาศัยประกอบพิธีทางศาสนาที่มัสยิดต้นสนซึ่งเป็นมัสยิดของมุสลิมท้องถิ่นชุนนี้ (อรรณงค์ อหะหมัดจุฬา อ้างถึงใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 247)

เมื่อบ้านเมืองสงบจากสงครามและสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี มุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียและอินเดียที่เดินทางมาทำการค้าสมัยอยุธยา ก็ยังคงติดต่อกับกรุงรัตนโกสินทร์อยู่อย่างต่อเนื่อง หลายคนได้รับพระราชทานความดีความชอบให้ดำรงตำแหน่งขุนนางโดยเฉพาะมุสลิมจากสายตระกูลเฉกอะหมัดที่มีบทบาทในราชสำนักมากขึ้นและ “มีสถานภาพที่มั่นคงเพียงพอที่จะกราบบังคมทูลขอพระราชทานที่ดินสำหรับสร้างประชาคมขึ้นใหม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินแถบปากคลองมอญใกล้กับนิวาสถานเดิมของพระองค์ให้เป็นที่สร้างชุมชนโดยตั้งอยู่ใกล้กับนิวาสถานของท่านบุญมา และท่านบุญนาคซึ่งเป็นเครือญาติของท่านในสายตระกูลกัน” (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 277) ในขณะที่ชาวมุสลิมเชื้อสายจามได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมคลองแสนแสบในปัจจุบัน เรียกว่า “บ้านแขกคร้ว” หรือ “บ้านคร้ว” ส่วนชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูนั้น ย้ายถิ่นฐานมาจากอาณาจักรปัตตานีเนื่องจากสงครามในสมัยรัชกาลที่ 1 และ 3 และได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามชานเมืองรอบกรุง เช่น มหาภาค พระโขนง คลองตัน พระประแดง ทุ่งครุ บางคอแหลม มีนบุรี หนองจอก (เสาวนีย์ จิตต์หมวด,

2531: 108-151) การอพยพหนีภัยสงครามมาตั้งถิ่นฐานในต่างถิ่นนั้น มัสยิดถือเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่ส่งผลในด้านจิตวิทยา ทั้งในแง่ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยในชุมชนและเสริมสร้างความเป็นเอกภาพของผู้คนในชุมชนด้วย ในขณะที่ชุมชนมัสยิดตึกแดงก็เริ่มมีความสำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์ธุรกิจ “ที่นี่เป็นชุมชนค้าขายที่มีชาว อินเดีย เปอร์เซีย มลายู มาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว ไปมาหาสู่กับมุสลิมที่อยู่อยุธยาอยู่เสมอ จนสมัยรัตนโกสินทร์จึงเป็นชุมชนชัดเจน อยู่ในการปกครองของสมเด็จพระเจ้าพระยามหาพิชัยญาติ และสมเด็จพระเจ้าพระยามหาประยูรวงศ์ ซึ่งแต่เดิมจะไปละหมาดที่สี่แยกบ้านแขกก็จะไกลมาก ในสมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระเจ้าพระยามหาพิชัยญาติจึงให้ใช้โกดังเก็บสินค้าเป็นที่ละหมาด เป็นโกดังอิฐสีแดง...” (นาวิน ศาสนกุล, สัมภาษณ์, 9 พฤษภาคม 2551)

ชาวมุสลิมเชื้อสายจามหรือแขกจามนั้น เดิมเป็นชาวเมืองจัมปาที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาเนื่องจากสงคราม และได้รับราชการเป็นทหารอาสาเรียกว่า “อาษาจาม” (กฎหมายเมืองไทย, 2439: 192 อ้างถึงใน เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 136) และมีส่วนร่วมในสงครามครั้งสำคัญของแผ่นดิน รวมทั้ง “สงครามเก้าทัพ” ดั้งเดิมที่ของชาวบ้านคร้วที่ว่า

“...สงครามยิ่งใหญ่ที่พวกเขาออกรบคือสงครามเก้าทัพสมัยรัชกาลที่ 1 ที่พม่ายกกองทัพมาล้อมประชิดไทยหลายด้าน เข้าสมทบกับทหารกองอาสาจาม สงครามครั้งนี้พม่าพ่ายแพ้แตกทัพ... ถือเป็นเกียรติยศความดีความชอบมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินผืนหนึ่งให้เป็นที่อยู่อาศัยทำมาหากินอยู่รวมเป็นหมวดหมู่นอกเขตพระนคร.....ชาวบ้านนับถือศาสนาอิสลาม จึงร่วมกันสร้างสุเหร่าขึ้นไว้ใช้ปฏิบัติศาสนกิจตามหลักศาสนา เล่าต่อกันมาว่ามีบรรพชนได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางชื่อว่า “พระยาราชนังสัน” อยู่ในบ้านคร้วด้วย หมู่บ้านแต่เดิมๆ เรียกขานกันว่า “บ้านแขกคร้ว” โดยตั้งเป็นหมู่บ้านในปี พ.ศ.2330 และสร้างมัสยิดขึ้น เรียกว่า “สุเหร่ากองอาสาจาม”⁹ หรือ “สุเหร่าคลองนางหงษ์” หรือ “สุเหร่าเก่า...” (อุมร์ ดำริห์เลิศ, 2543: 53-65)

ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ชาวมลายูอพยพจากยะโฮร์และปัตตานีเนื่องจากสงครามมาตั้งถิ่นฐานใน บางกอก และ พระประแดง ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา (ในปี พ.ศ. 2233) และ สมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ (ในปี พ.ศ.2250) (อาลี เสือสมิง, 2551: 23-24) และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 1 (ในปี พ.ศ.2321 และ 2324) และสมัยรัชกาลที่ 3 (ในปี พ.ศ. 2374 และ 2381) โดยทางการให้บางส่วนอาศัยร่วมกับชุมชนมุสลิมบ้านคร้ว ในขณะที่ส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานกระจายตัวอยู่ตามชานเมืองรอบนอกพร้อมกับชาวกทม. และชาวต่างชาติ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 109) โดยอยู่ร่วมกับชุมชนต่างศาสนิกเชื้อชาติต่างๆ อย่างใกล้ชิด ในขณะเดียวกันก็ได้มีการติดต่อกับพี่น้องมุสลิมจากชุมชนอื่นอยู่เสมอ เนื่องจากแม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางสัญจร

⁹ มัสยิดแห่งนี้เป็นที่รู้จักในนาม “มัสยิดบ้านคร้ว” และได้จดทะเบียนในปี พ.ศ.2494 โดยใช้ชื่ออย่างเป็นทางการว่า “มัสยิดยะมิลุลลอฮียะฮ์”

หลักในขณะนั้น ชุมชนมุสลิมจึงมักตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้คลองโดยมีทางเข้าหลักของมัสยิดหันออกสู่แม่น้ำลำคลอง เช่น มัสยิดต้นสน และมัสยิดกุฎีขาว

หากพิจารณาในภาพรวม สามารถจำแนกมุสลิมในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลานี้ออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่

1. ชาวพื้นเมืองในชุมชนปากคลองบางหลวง
2. กลุ่มที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสามารถแบ่งเป็นกลุ่มชาวบ้านสามัญ และ กลุ่มที่มีบทบาทในราชสำนักจนได้รับพระราชทานความดีความชอบได้รับความช่วยเหลือในการสร้างมัสยิดและชุมชน เช่น ชาวเปอร์เซีย และชาวจาม
3. กลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ ในฐานะเชลยสงคราม ได้แก่ ชาวมลายูกลุ่มต่างๆ ซึ่งมีทั้ง “มลายูเก่า” หรือ “แขกเก่า” ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบางกอกในสมัยสมเด็จพระเพทราชา และ สมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ และ “มลายูใหม่” หรือ “แขกใหม่” ที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 3 (Wyatt, อ้างถึงในอาลี เสือสมิง, 2551: 22-24)

ในช่วงเวลานี้ มุสลิมในกรุงเทพฯ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นมุสลิมชนชั้น อยู่ภายใต้การปกครองของราชสำนักผ่านทางจุฬาราชมนตรี¹⁰ โดยควบคุมผ่านทาง หะยี (ฮัจญี)¹¹ หรือ โต๊ะครู ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนา และการปกครองชุมชนอีกทีหนึ่ง โต๊ะครูจึงมีบทบาทมากขึ้นในกลุ่มประชาคมมุสลิมในระดับท้องถิ่น ในขณะที่ขุนนางมุสลิมมีอำนาจสูงชันอย่างมากในระดับประเทศเนื่องจากมีบทบาทสำคัญในราชสำนักและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชตระกูล (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 330-333)

¹⁰ นอกเหนือจากบทบาททางด้านการค้าต่างประเทศและการติดต่อกับชาวต่างชาติแล้ว จุฬาราชมนตรียังได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักให้มีบทบาทในการปกครองมุสลิมเชื้อสายต่างๆ

¹¹ เป็นคำที่ชาวบ้านใช้เรียกผู้ที่เคยประกอบพิธีฮัจญ์มาแล้ว

1.2 การประยุกต์ใช้แนวคิดในงานสถาปัตยกรรมมัสยิด

ในสมัยนั้น ชาวบ้านเรียกมัสยิดต้นสนซึ่งเป็นมัสยิดแห่งแรกในกรุงเทพฯ ว่า “กุฎีใหญ่” บันทึกของมัสยิดต้นสนกล่าวไว้ว่า

“...ที่มุสลิมในสมัยโบราณ เรียกมัสยิดว่ากุฎี หรือ กะฎี เพราะในสมัยนั้นมุสลิมไม่เคยมียืนคำภาษาอาหรับอย่างทุกวันนี้ ที่เรียกกันว่า ‘กุฎี’ ก็พอมีเหตุสืบเนื่องมาจากชาวไทยนิยมเรียก “ศาลาการเปรียญ” ตามวัดวาอารามต่างๆ ว่า กุฎีหรือกะฎี เพราะ ‘ศาลาการเปรียญ’ เป็นที่ชุมนุมฟังเทศน์ จึงยืมนามนี้มาใช้แทนคำว่า ‘มัสยิด’และอาจเป็นด้วยเหตุนี้เองการสร้างมัสยิดในสมัยโบราณ จึงนิยมสร้างขึ้นตามแบบของศาลาการเปรียญ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจแก่ผู้ได้พบเห็นรู้ได้ทันทีว่านี่คือสถานที่ประกอบศาสนกิจ...” (ประวัติมัสยิดต้นสน, 2544: 169)

คำว่า “กะฎี” นี้ น่าจะมาจากคำว่ากุฎีที่หมายถึงอาคารในวัดที่ใช้เป็นที่อยู่ของพระ แล้วจึงเพี้ยนเป็นคำว่ากะฎี มีหลักฐานว่าเมื่อท่านเอกอัครราชทูตเดินทางจากเปอร์เซียเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอยุธยา ท่านได้สร้างมัสยิดที่มีชื่อเรียกว่า “กุฎีทอง” อยู่แล้ว (ประยูรศักดิ์ ชลาชนนเดชะ, 2539 : 3) มัสยิดที่สร้างขึ้นที่ฝั่งธนบุรีในย่านนั้นในเวลาต่อมาจึงมักมีชื่อขึ้นต้นด้วย กะฎี และมีรูปทรงอาคารที่คล้ายอาคารพื้นถิ่นของกรุงเทพฯ ในช่วงเวลานั้น เช่น กุฎีปลายนา (มัสยิดดิลพัลลาร์) กุฎีบน (กุฎีหลวง หรือกุฎีเจ้าเซ็น) และกุฎีล่าง (กุฎีเจริญพาศน์) เป็นต้น จึงน่าจะเป็นการเรียกตามอิทธิพลของวัฒนธรรมไทย ซึ่งหากพิจารณาคำเรียกมัสยิดของแต่ละชนชาติแล้วจะพบว่า ชาวอาหรับจะใช้คำว่า “มัสยิด” ในขณะที่มุสลิมชีอะฮ์เรียก “อิหม่ามบาราห์” ส่วนชุมชนมลายูเรียกมัสยิดว่า “สุเหร่า” ตามคำเรียกในภาษามลายู

ตลอดระยะเวลาในช่วงสมัยอยุธยาถึงรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มุสลิมเชื้อสายต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ จะช่วยกันสร้างมัสยิดขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติศาสนกิจและทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นอาคารขนาดเล็กที่มีรูปแบบเรียบง่ายและใช้วัสดุท้องถิ่นที่หาได้ง่าย เช่น ไม้และไม้ไผ่ โดยเลือกตำแหน่งที่ดีที่สุดของชุมชนซึ่งมักเป็นที่ดอนที่น้ำขึ้นไม่ถึง ต่างจากบ้านเรือนที่สร้างอย่างชั่วคราวริมน้ำ “มัสยิดส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้หลังคาจั่วมีชานและมีชายคายื่นยาว กันแดดฝน คล้ายๆ โบสถ์วัด หรือบ้านขนาดใหญ่ มีการซ่อมแซมต่อเติม หรือรื้อสร้างใหม่อยู่เสมอเพราะอาคารไม้ไม่คงทนถาวร” (ประเสริฐ สะและมัด, สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2544) เรียกว่า “ปะแล” ซึ่งมาจากคำภาษาอาหรับว่า “ปะลาชะฮ์” หมายถึงที่สำหรับปฏิบัติศาสนกิจ เมื่อสัปปุรุขมีจำนวนมากขึ้นจึงขยายต่อเติมและพัฒนาขึ้นเป็นอาคารมัสยิดที่มั่นคงถาวรขึ้น อาจสร้างขึ้นใหม่ เช่นมัสยิดต้นสน หรือสร้างขึ้นจากอาคารที่รับบริจาคมาจากชุมชนอื่น เช่นมัสยิดทรายกองดินหลังเดิมที่นำเรือนไม้ที่ได้รับบริจาคจากชุมชนมุสลิมบางอ้อมมาสร้างเป็นมัสยิด (วินัย สะมะอูน, สัมภาษณ์: 26 ธันวาคม 2551)

ในการสร้างมัสยิดในระยะแรก ชาวบ้านมักจะช่วยกันก่อสร้างด้วยวัสดุและภูมิปัญญาท้องถิ่น บันทึกของมัสยิดต้นสนกล่าวไว้ถึงลักษณะของมัสยิดในสมัยอยุธยาว่า

“..ชาวบ้านได้ร่วมกันสละกำลังแรงงานปลูกสร้างมัสยิดขึ้นเป็นเรือนยกพื้นสูงขนาดท่วมศีรษะ ฝาไม้ขัดแตะหลังคามุงจากขนาดไม่ค้อยใหญ่โตนัก ด้านหน้ามีชานใช้เป็นที่นั่งพักผ่อนหาปราศรัยและเลี้ยงอาหารไปด้วยในตัว..ด้านหน้ามัสยิดหันลงคลองมีบริเวณที่ว่างเปล่าเล็กน้อย ด้านหลังเป็นกุฎ..”(ประวัติมัสยิดต้นสน, 2544: 169)

และได้ซ่อมแซมต่อเติมมาโดยตลอดจนกระทั่งในสมัยกรุงธนบุรีมีลักษณะเป็น “เรือนไม้สัก ยกพื้น ฝาขัดแตะ หลังคามุงกระเบื้อง ขนาดกว้างประมาณ 6 เมตร ยาว 8 เมตร...” (ประวัติมัสยิดต้นสน, 2544: 172)

มัสยิดในช่วงแรก จึงมักมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของกรุงเทพฯ ทั้งในแง่ของรูปทรงและการวางผัง โดยคำนึงถึงการใช้ชีวิตของชาวบ้านและภูมิอากาศของกรุงเทพฯ จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ชุมชนต่างๆ เริ่มมีความมั่นคง เช่น ในปี พ.ศ.2358 ชุมชนมัสยิดต้นสนได้ขยายตัวขึ้น สืบบุรุษอาวุโสของมัสยิดซึ่งเป็นขุนนางและมีบทบาทในราชสำนัก ได้แก่ ท่านหลวงโกษาอิสหาก ท่านเกตุ และท่านสน ได้ตกลงที่จะใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมระดับสูงเพื่อสื่อถึงความพิเศษของมัสยิด ซึ่งอาคารระดับสูงในขณะนั้นมีเพียง วัด และ วัง โดยกล่าวว่า “ถ้าจะให้มั่นคงถาวรจริงๆ แล้ว จะต้องเปลี่ยนจากไม้เป็นตึก ก่ออิฐถือปูนอย่างทันสมัย แบบเดียวกับพระราชวังบวรสถานมงคล ทำซ่างวังหน้า ซึ่งเพิ่งก่อสร้างขึ้นใหม่” (ประวัติมัสยิดต้นสน, 2544: 177) และได้เชิญ “ท่านข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นชาวมัสยิดต้นสน และที่เป็นมิตรสหายอีกหลายท่านเป็นที่ปรึกษา เช่นฝ่ายการสร้างได้เชิญนายช่างใหญ่จากสำนักพระราชวัง สำนักกลาโหม เป็นผู้ร่างแบบและเขียนแปลน ให้มีการสำรวจและพิสูจน์ความแข็งแรงของดิน และพื้นดินอย่างละเอียดและรอบคอบตามหลักวิชาก่อสร้างในสมัยนั้นยึดถืออยู่..ได้แบ่งงานออกเป็นส่วนต่างๆ เช่น ฝ่ายเตรียมงานก่อนสร้าง ได้แก่การทำอิฐมอญ (เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีการทำขาย) นับตั้งแต่การซื้อดิน ผสมดิน บั่นอิฐ และเผาอิฐตามลำดับ...นอกจากช่างไม้และช่างก่อแล้ว มีจำนวนไม่น้อยกว่าหนึ่งร้อยคน คนงานเหล่านี้ส่วนมากเป็นพลทหาร รองลงมาเป็นพวกบ่าว ข้าทาส ซึ่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และบรรดาท่านผู้ใหญ่ของมัสยิดต้นสนส่งมาช่วย ทางฝ่ายการช่าง เช่นช่างอิฐ ถือปูน ช่างไม้ ผู้ควบคุมงานส่วนใหญ่เป็นนายช่างของทางราชการ และข้าราชการ สำนัก ผู้ชำนาญงานมาจากการก่อสร้างพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเจ้านายต่างๆ มากมาแล้ว โดยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั้งที่เป็นมุสลิมและมีโซ่ ได้กรุณาส่งมาช่วยเหลือทั้งสิ้น...จนราษฎรทั่วไปสำคัญผิดคิดว่าเป็นงานทางราชการ... ส่วนภายในมัสยิด ทางทิศกึ่งหลังตอนกลางเป็นที่ตั้งของเมืงะหฺรอบและมิมบรั คงใช้ของเก่าที่ท่านบรรพบุรุษได้สร้างขึ้นไว้แต่เดิมพร้อมทั้งกระดานแผ่นที่แกะสลักอายะฮฺกุรอาน ที่เก็บได้จากท่าน้ำหน้ามัสยิดก็คงตั้งไว้หน้าเมืงะหฺรอบที่

เดิม แต่ได้มีการตกแต่งลงรักปิดทองประดับด้วยกระจกแก้วลูกบิดตามเสาเสายี่ใหม่ ดูสวยงามยิ่งขึ้น” (ประวัติมัสยิดต้นสน, 2544: 178-180)

ภาพที่ 44 แทนมิมบ์รที่นำมาจากมัสยิดต้นสนหลังเดิม

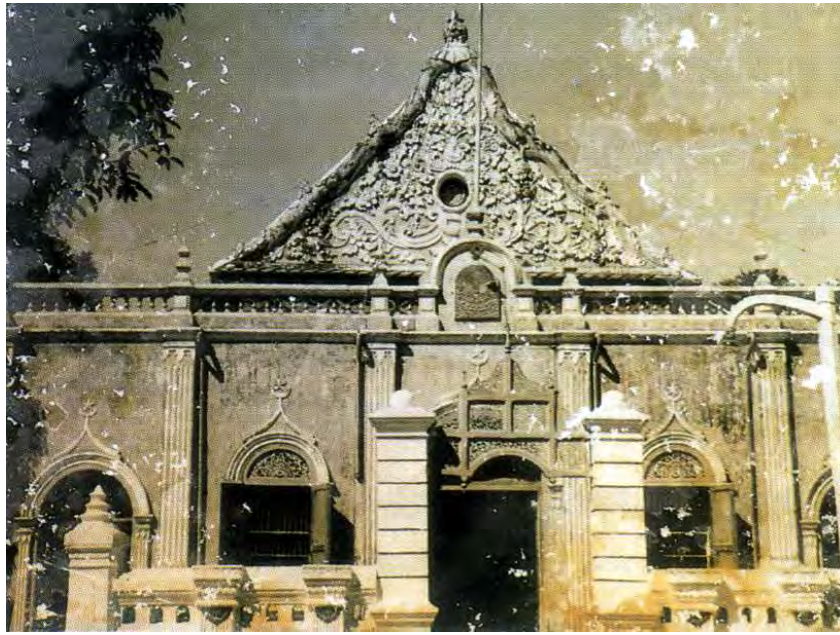
ภาพที่ 45 ชุ่มมิห์รอบที่นำมาจากมัสยิดต้นสนหลังเดิม

ภาพที่ 46 แผ่นกระดานจารึกที่ลายน้มาจากอยุธยาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ปัจจุบันประดับอยู่หลังแทนมิมบ์รในมัสยิดต้นสน

ที่มา : ทรยุทธ ชื่นภักดี, 2544:116

ภาพที่ 47 มัสยิดต้นสนหลังเดิม
ที่มา: ภัทระ คาน

ส่วนมัสยิดยามีผู้ลคอยริยะห์ (บ้านครัว) หลังเดิม มีลักษณะดังปรากฏในบันทึกของมัสยิดว่า
 “...สุเหร่ากองอาสาจามเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบโบราณรูปทรงที่บๆ ทึ่มๆ.....
 สร้างขึ้นต้นกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 จากรูปถ่ายไว้ก่อนจะรื้อถอนเห็นหน้าต่ามี
 บานเปิดเข้าภายในตัวอาคาร ผนังอาคารก่ออิฐก้อนใหญ่หนามากใช้เป็นกำแพงรับน้ำหนัก
 หลังคาทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องโบราณแบบที่ใช้กับศาสนสถานหรือโบราณสถานเก่าแก่ใน
 สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์...” (อุ้มร ดำริห์เลิศ, 2543: 65-66)

ภาพที่ 48-49 มัสยิดยามีผู้ลคอยริยะห์หลังเดิม
ที่มา : อุ้มร ดำริห์เลิศ

อย่างไรก็ตาม ชุมนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียได้สร้างกุฏิหลวงโดยสืบทอดรูปแบบมาจากกุฏิทองในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมจากสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของเปอร์เซีย¹² โดยเฉพาะการสร้างอาคารหลังคาปั้นหย่าที่มีระเบียงรอบ เนื่องจากการที่ปัจจัยทางด้านภูมิอากาศในดินแดนที่เขกอะหฺมัดอพยพมามีความใกล้เคียงกับสยามและการที่มุสลิมกลุ่มนี้ต้องการสื่อถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ของตน จึงนำรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของเปอร์เซียมาใช้ในการสร้างกุฏิหลวง และมีอิทธิพลต่อการสร้างกุฏิของมุสลิมกลุ่มนี้ในช่วงเวลาต่อมา ได้แก่ กุฏิเจริญพาศน์ และกุฏิปลายนา (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, มปป.: 65-68)

ภาพที่ 50 มัสยิดกุฏิหลวงหลังเดิม

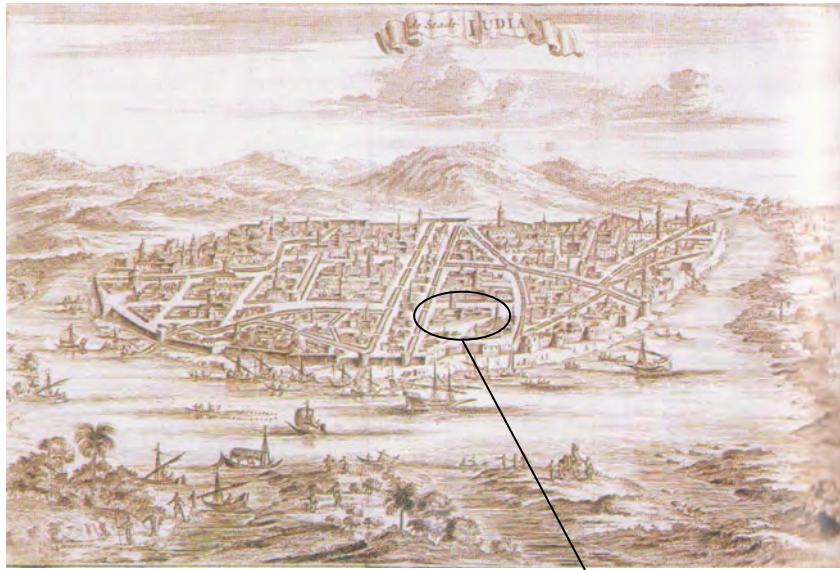
ที่มา: ภัทระ คาน และ ชีรนนท์ ชวงพิชิต

ภาพที่ 51 มัสยิดกุฏิเจริญพาศน์หลังเดิม

ที่มา: ชาตรี นนทเกษ, 2540: 22

¹² การที่ท่านเขกอะหฺมัดเลือกใช้รูปแบบของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นในการสร้างกุฏิที่อยุธยา ทั้งที่ในช่วงเวลาดังกล่าวมัสยิดกลางในเปอร์เซียในสมัยราชวงศ์ซาฟาเวียะฮ์นั้นมีความโดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมาก ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการที่ท่านเป็นสามัญชนที่ผูกพันกับมัสยิดชุมชน จึงใช้รูปแบบของท้องถิ่นที่สอดคล้องกับความสามารถในการสร้างและสื่อถึงอัตลักษณ์ของชุมชนมากกว่าการใช้รูปแบบของมัสยิดกลางที่สื่อถึงอำนาจปกครองส่วนกลาง

ภาพที่ 52 ภาพมุมมองกว้างกรุงศรีอยุธยา
ที่มา: ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, 2549:52

ภาพที่ 53 ส่วนขยายของภาพมุมมองกว้างกรุงศรีอยุธยาในพื้นที่บริเวณชุมชนแขกเปอร์เซีย
ที่มา: ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, 2549:52

ภาพที่ 54-55 มัสยิดท้องถิ่นในอิหร่าน
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน
เอื้อเฟื้อภาพโดย: จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์

1.3 การเลือกใช้รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

ในสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ มุสลิมในสยามได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับอาณาจักรอิสลามอยู่เสมอ¹³ จึงปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม¹⁴ ในอาคารบ้านพักอาศัยของชุมชนชาวเปอร์เซียในพระนครศรีอยุธยา อาคารที่พิกขุตในจังหวัดลพบุรี (น. ณ ปากน้ำ, 2534: 59-60) มัสยิดกรือเซะและมัสยิดบ้านดาโต๊ะในจังหวัดปัตตานี¹⁵ แม้จะไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับมัสยิดที่ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศที่สร้างในกรุงศรีอยุธยามากนัก แต่จากการศึกษารูปแบบของมัสยิดที่สร้างในช่วงเวลาดังกล่าวควบคู่ไปกับหลักฐานที่พบในจาร์กและบันทึกต่างๆ สันนิษฐานได้ว่าอิทธิพลของมัสยิดจากต่างประเทศน่าจะมีที่มาจาก 4 ทางหลักได้แก่

1. รูปแบบสถาปัตยกรรมของมุสลิมชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ
2. ประสบการณ์ของพ่อค้าที่ได้ไปพบเห็นมัสยิดจากการเดินทางไปค้าขายต่างประเทศ
3. ประสบการณ์ของผู้แสวงบุญที่เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์และได้ไปพบเห็นมัสยิดสำคัญในนครมักกะฮ์และมะดีนะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย
4. จากหลักฐานที่ปรากฏในจาร์กต่างๆ เช่น การที่มัสยิดต้นสนพบภาพจารึกบนแผ่นไม้ที่ลอยน้ำมาจากอยุธยาหลังจากที่เสียกรุงซึ่งมีคำจารึกภาษาอาหรับและภาพประกอบที่แสดงรูปลักษณะของมัสยิดจากที่ต่างๆ ในประเทศอาหรับรวมทั้งวิหารกะอ์บะฮ์ในมัสยิดอัลฮะรออม

ภาพที่ 56 ซุ้มประตูและกำแพงพระราชฐาน พระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี
ที่มา: <http://www.lopburi.ru.ac.th/Lopburi%20Travel%20place.htm>

¹³ ในช่วงเวลาดังกล่าว มีหลักฐานจากบันทึกสำคัญหลายชิ้นที่แสดงให้เห็นว่ามัสยิดจากเปอร์เซียเดินทางเข้ามาในสยาม (O'Kane, 1972)

¹⁴ โดยเฉพาะอาหรับและเปอร์เซีย

¹⁵ มัสยิดกรือเซะและมัสยิดบ้านดาโต๊ะในอาณาจักรปัตตานี (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดปัตตานี) สร้างในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะมัสยิดกรือเซะนั้นสร้างโดยผสมผสานรูปแบบของสถาปัตยกรรมอิสลามและอยุธยาเข้าด้วยกัน (วสุ โปษะนนท์, 2542)

ภาพที่ 57 มัสยิดกรือเซะ จังหวัดปัตตานี

ที่มา: <http://www.klongdigital.com/webboard3/41525.html>

นอกเหนือจากกฎของเปอร์เซีย ที่สืบทอดรูปแบบมาจากกฎเดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว มัสยิดที่สร้างขึ้นช่วงนี้ส่วนใหญ่กลับใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่น ซึ่งน่าจะมาจากเหตุผลหลัก 2 ประการอันได้แก่ เงื่อนไขข้อจำกัดทางด้านปัจจัยท้องถิ่น และการสื่อถึงความเป็นประชาชาติสยาม ดังบันทึกที่ว่า

“...โดยที่จิตใจของมุสลิมในเราในสมัยโบราณต่างสนใจอยู่แต่บ้านเมืองของไทยอันเป็นบ้านเกิดเมืองนอนสืบต่อกันมาแต่ดั้งเดิม ไม่เคยได้เห็นภาพหรือสภาพของมัสยิดอิสลามในต่างประเทศจึงความสนใจต่างๆ คงเวียนอยู่แต่เฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น ประกอบทั้งการออกแบบของนายช่างซึ่งเป็นข้าราชการในสำนักพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ล้วนแต่มีความชำนาญอยู่ในแบบก่อสร้างและสถาปัตยกรรมของไทยอันเป็นแบบมาตรฐานที่นิยมกันมาในสมัยนั้น...” (ประวัติมัสยิดต้นสน, 2544: 180)

หากพิจารณาแนวคิดในเรื่องเงื่อนไขทางด้านปัจจัยท้องถิ่น อาจมองได้ว่าลักษณะของมัสยิดจากต่างประเทศโดยเฉพาะจากดินแดนอาหรับนั้นไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขท้องถิ่นของกรุงเทพฯ และเมื่อพิจารณาร่วมกับข้อจำกัดทางด้านวัสดุ โครงสร้าง และกรรมวิธีก่อสร้าง จึงไม่สามารถนำรูปแบบของมัสยิดจากต่างประเทศมาใช้ได้โดยตรง ในช่วงเวลานั้นสถาปัตยกรรมท้องถิ่นจึงมีอิทธิพลต่อมัสยิดในกรุงเทพฯ มากกว่ารูปแบบมัสยิดจากดินแดนอาหรับอย่างเห็นได้ชัด แต่เมื่อพิจารณาในเชิงความหมาย

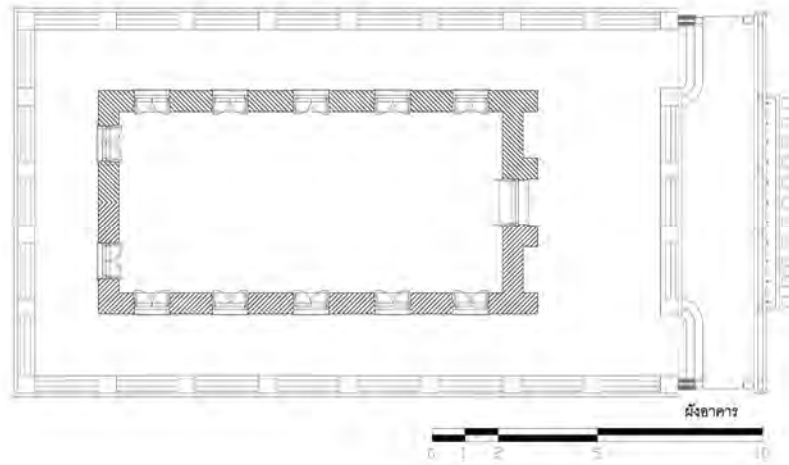
และสัญลักษณ์ การใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยนั้นสื่อถึงการเป็นประชาชาติสยาม โดยเฉพาะในกลุ่ม ชุนนางชาวเปอร์เซียที่ต้องพึ่งพาอำนาจปกครอง การแสดงออกถึงความแตกต่างทางด้านความคิดและ เชื้อชาติเป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวัง แม้ว่ามุสลิมในกรุงเทพฯ จะมีความคิดว่ามุสลิมทั้งหมดมี ความสัมพันธ์ทางเครือญาติตามแนวคิด “อิกวาฮ์” แต่ทางราชการกลับให้ความสำคัญกับเชื้อชาติที่แบ่ง ตามกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อเหตุผลทางการบริหารจัดการ ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการรวบรวมข้อมูลของชน ชาติต่างๆในสยามซึ่งรวมถึงมุสลิมจากที่ต่างๆ ไว้ในจารึกวัดโพธิ์ อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดทางด้าน ภาษาและทำเลที่ตั้ง ชุมชนมุสลิมแต่ละชนชาติจึงมักรวมตัวกันในกลุ่มชนชาติของตนและเก็บรักษา ความเชื่อและประเพณีของตนไว้ภายในชุมชนควบคู่ไปกับการแสดงออกภายนอกที่สื่อถึงความเป็นไทย ใน ระยะแรก การแสดงออกทางด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมจึงผสมผสานรูปแบบของสถาปัตยกรรมไทย เข้ากับวัฒนธรรมของตน โดยรูปลักษณะภายนอกมักแสดงลักษณะของความเป็นไทยอย่างชัดเจน และสอดแทรกการประดับประดาที่สื่อถึงศิลปะอิสลามไว้ภายใน แม้ว่าในหลายชุมชนจะมี ศักยภาพและความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมจากประเทศอิสลามมาใช้ทั้งในแง่ของ รูปแบบ วัสดุ เทคโนโลยี กำลังคน และ กำลังทรัพย์ แต่กลับไม่พบหลักฐานว่ามีมัสยิดใดในกรุงเทพฯ ในช่วงอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ ที่สร้างตามรูปแบบของสถาปัตยกรรมอิสลาม นอกจากกุฎีหลวง¹⁶ และกุฎีเจริญพาศน์ ที่สร้างโดยได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมท้องถิ่นในดินแดนรอบทะเลแคสเปียน ของเปอร์เซีย (จุฬารัตน์, จุฬารัตน์, มปป.: 65-68) มัสยิดอื่นในช่วงเวลาดังกล่าวต่างก็สร้างอย่างเรียบง่ายในลักษณะเดียวกันกับเรือนไทยดั้งเดิมที่ของมัสยิดต้นสนที่กล่าวถึงมัสยิดหลังแรกว่า

“...โดยแบ่งออกเป็นที่ตั้งของมัสยิดและกุฎี แล้วได้ร่วมกันสละกำลังแรงงาน ปูลูกสร้างมัสยิด ขึ้นเป็นเรือนยกพื้นสูงขนาดท่วมศีรษะ ฝาไม้ขัดแตะหลังคามุงจากขนาดไม่ใหญ่โตนัก ด้านหน้ามี ฆาน ใช้เป็นที่นั่งพักสนทนาปราศรัย...” (มัสยิดต้นสน, 2498 อ้างถึงใน สรยุทธ ขึ้นภักดี, 2544 : 169) โดยที่ภายในมัสยิดมีซุ้มมิมหรืออบและแท่นมิมบับ ที่ประดับประดาอย่างวิจิตรบรรจงด้วยรูปแบบงาน สถาปัตยกรรมไทยประเพณีที่สืบเนื่องมาจากอยุธยาผสมผสานเข้ากับศิลปะอาหรับ (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2544: 38-40) ซึ่งมีลักษณะเดียวกันกับซุ้มมิมหรืออบและแท่นมิมบับของมัสยิดตะเกียบ ในสมัย อยุธยาแต่เดิม (อำนาจ สุวรรณกิจบริหาร, 2544: 121)

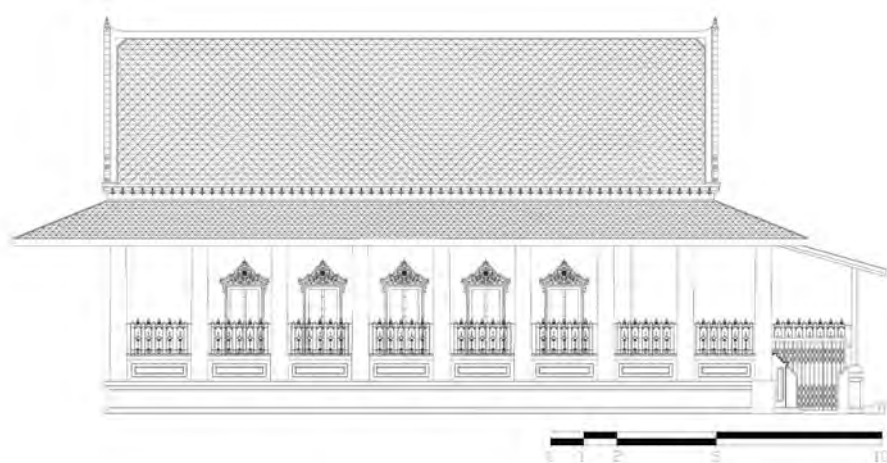
ส่วนมัสยิดที่สร้างเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนนั้น นอกจากด้วยเหตุผลทางด้านความคงทนถาวร และความสง่างามของอาคารระดับสูงแล้ว ยังเป็นรูปแบบที่สื่อให้เห็นถึงการยอมรับอำนาจของสยาม

¹⁶ จากการศึกษารูปทรงของสถาปัตยกรรมกะฎีหลวง หรือ กะฎีเจ้าเซ็น ซึ่งเป็นศาสนสถานของมุสลิมชื้อฮ์ในประเทศไทย พบว่ามีรูปทรง ที่สอดคล้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (vernacular architecture) ที่พบในดินแดนรอบทะเลแคสเปียนของอิหร่าน แม้จะมีการปรับปรุงรูปทรง ของกะฎีหลวงให้มีความซับซ้อนมากขึ้นแต่ลักษณะการวางแผนผัง และทรงหลังคา ยังคงลักษณะคล้ายสถาปัตยกรรมในอิหร่าน ทั้งนี้ส่วนหนึ่ง เพราะแวนแคว้นที่เอเคอพูพามาภูมิภาคใกล้เคียงกับสยาม.. (จุฬารัตน์, จุฬารัตน์, มปป.: 68)

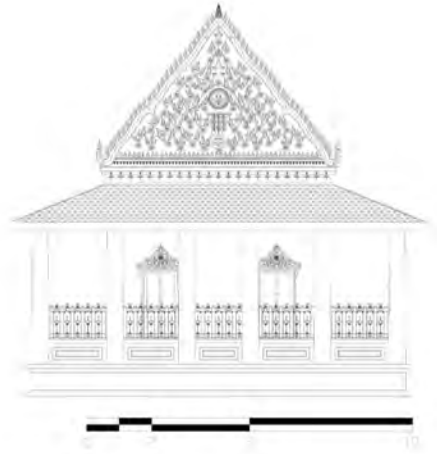
ของขุนนางในชุมชน เช่น มัสยิดยามิอุลค็อยรียะห์ (หลังเดิม) ภายใต้การสนับสนุนของพระยาราชนัง
 สัน มัสยิดมหานาค (หลังเดิม) ภายใต้การสนับสนุนของท่านพระเทพฯ บิดาของขุนรัตนภิบาล
 (เสงี่ยม) มัสยิดต้นสน (หลังเดิม) ภายใต้การสนับสนุนของหลวงโกษาอิสหาก และมัสยิดบางหลวง (กุฎี
 ชาว) เป็นต้น

ภาพที่ 58 ผังมัสยิดบางหลวง

ภาพที่ 59 รูปด้านมัสยิดบางหลวง

ภาพที่ 60 รูปด้านมัสยิดบางหลวง

ภาพที่ 61 มัสยิดบางหลวง

ในส่วนของการแสดงออกทางด้านพิธีกรรมนั้น บริเวณมัสยิดถือว่าเป็นพื้นที่ที่ได้รับอนุญาตจากทางการให้มีสิทธิในการประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมตามความเชื่อทางศาสนาได้อย่างเสรี เช่น พิธีละหมาด และการจัดงานบุญในโอกาสต่างๆ ส่วนพิธีกรรมที่มีลักษณะพิเศษ เช่น พิธีมะหะร่าของมุสลิมชีอะฮ์นั้นในระยะแรกยังต้องอาศัยกฎใหญ่ในการทำพิธีอยู่ระยะหนึ่ง จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อขุนนางในสายตระกูลของท่านจุฬาราชมนตรีได้รับความไว้วางใจให้ดำรงตำแหน่งสำคัญในราชสำนัก มุสลิมชีอะฮ์จึงได้รับการสนับสนุนให้มีโอกาสในการประกอบพิธีให้สาธารณชนได้รับรู้ รวมถึงได้รับพระราชทานที่ดินให้สร้างมัสยิดกุฎีหลวง สถาปัตยกรรมจึงสื่อถึงการยอมรับอำนาจของสยามผ่านทางรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยผสมผสานกับสถาปัตยกรรมเปอร์เซีย พิธีดังกล่าวต้องการพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะตามความเชื่อพิเศษที่มีต่อมัสยิด ลักษณะการวางผังของมัสยิดของมุสลิมชีอะฮ์จึงแตกต่างจากมัสยิดทั่วไปในกรุงเทพฯ ในขณะที่มัสยิดของชุมชนมลายูในพื้นที่รอบนอกของบางกอกนั้นสร้างด้วยสถาปัตยกรรมท้องถิ่นที่เรียบง่ายตามความจำเป็นจึงยังไม่แสดงความแตกต่างทางด้านรูปแบบของมัสยิดที่เด่นชัด

อย่างไรก็ตาม การใช้รูปแบบของสถาปัตยกรรมไทยนั้นอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์และเงื่อนไขทางด้านสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะในเรื่องของฐานานุกรมที่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการรับรู้ของคนทั่วไป มัสยิดจึงไม่อาจนำรูปลักษณะของวัดมาใช้ได้อย่างเต็มที่ ดังปรากฏในกรณีของมัสยิดต้นสนหลังเดิม เมื่อแรกสร้างได้มีข้อพิพาทนหลังคาตามลักษณะของสถาปัตยกรรมไทย "สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ร.3 ขณะเสด็จแล่นเรือผ่านคลองบางกอกใหญ่ ทอดพระเนตรเห็นมัสยิดต้นสนเข้าก็ยกพระกรประณม และตรัสถามข้าราชการติดตามเสด็จว่า 'นี่วัดอะไร' เมื่อทรงทราบไม่ใช่วัด ก็มีรับสั่งให้หลวงโกษาธิสยาภ (นาโคดาลี) ซึ่งเป็นมหาดเล็กอยู่ใกล้ชิดคนหนึ่งของสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ให้ยกข้อพิพาทออกเสียมิให้คนเข้าใจผิดต่อไป" (มัสยิดต้นสน, 2498, อ้างถึงใน สรยุทธ ชื่นภักดี, 2544: 181) การออกแบบมัสยิดในเวลาต่อมาจึงตระหนักถึงการรับรู้ในเชิงสัญลักษณ์มากขึ้น ประกอบกับการเปิดรับอารยธรรมจากต่างชาติมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เหตุการณ์ต่างๆ ช่วยผลักดันให้มุสลิมในกรุงเทพฯ ได้พยายามค้นหาแนวทางใหม่ในการนำเสนอรูปแบบของมัสยิดที่สื่อถึงความเป็น "มุสลิม" ควบคู่ไปกับการเป็น "ชาวสยาม" โดยที่ยังสามารถตอบรับความต้องการของสังคมมุสลิมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาของกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาต่อมา

2. ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านสู่อารยธรรมสากล (พ.ศ. 2394-2468)

ในช่วงนี้ อาณาจักรออตโตมันซึ่งเป็นอาณาจักรอิสลามที่ใหญ่ที่สุดเริ่มหมดอำนาจและตกเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตกที่เจริญก้าวหน้าขึ้นมาเป็นประเทศมหาอำนาจของโลกและรวบรวมประเทศต่างๆเข้าเป็นอาณานิคมของตน

สยามได้มีการปรับตัวครั้งใหญ่ให้ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมและการบริหารประเทศส่งผลให้มุสลิมในกรุงเทพฯ มีบทบาทในการพัฒนาประเทศที่ชัดเจนขึ้นและมีโอกาสในการศึกษาศาสนาควบคู่ไปกับความรู้สายสามัญเพิ่มขึ้น โลกทัศน์ของมุสลิมเปลี่ยนจากที่อิงกับวัฒนธรรมท้องถิ่นมาเชื่อมโยงกับความเป็นสากลมากขึ้น เกิดกลุ่มนักธุรกิจและเกษตรกรที่มีบทบาทสำคัญในสังคมแทนที่ขุนนางมุสลิม

มุสลิมในกรุงเทพฯ มีโอกาสแสดงอัตลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมได้มากขึ้นผ่านทาง การสร้างมัสยิด ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ เริ่มมีความมั่นคงและมีศักยภาพในการสร้างมัสยิดในรูปแบบที่หลากหลายโดยการผสมผสานอิทธิพลจากอาณาจักรอิสลามและประเทศในทวีปยุโรปเข้ากับความเชื่อท้องถิ่น ในขณะที่บางชุมชนสร้างมัสยิดด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของชาติของตน ซึ่งเป็นแนวคิดและรูปแบบที่ทวีความสำคัญขึ้นแทนที่การสร้างมัสยิดโดยอิงกับสถาปัตยกรรมไทยประเพณีที่ลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด

2.1 เหตุการณ์และปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพล

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มุสลิมในกรุงเทพฯ เป็นกลุ่มชนที่มีพื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมที่หลากหลายจากหลายชนชาติ แต่เนื่องจากเป็นคนกลุ่มน้อยในสังคมพุทธและพราหมณ์ คนในชุมชนส่วนใหญ่ ซึ่งอยู่ใต้อำนาจการปกครองของสยาม จึงเลือกที่จะรับเอาแนวคิดและรูปแบบของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นในกรุงเทพฯ มาใช้ในการสร้างบ้านและมัสยิด จะเห็นได้จากรูปแบบของมัสยิดในชุมชนที่มีขุนนางเป็นผู้สนับสนุน การก่อสร้างจะอิงกับรูปแบบของสถาปัตยกรรมระดับสูง เช่น วัดและวัง¹⁷

¹⁷ ตัวอย่างเช่น มัสยิดต้นสน (หลังเดิม) มัสยิดกุฎีขาว และมัสยิดยามีอุลคอยรีเยฮ์ (บ้านครัว) (หลังเดิม) ที่สร้างในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

ลักษณะดังกล่าวดำเนินไปจนกระทั่งสถาปัตยกรรมอิสลามเกิดการเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 4-รัชกาลที่ 5 ซึ่งมีที่มาจากการเปลี่ยนแปลง “อุดมคติร่วมทางสังคม” ในระดับประเทศ¹⁸ อันได้แก่ “ประการแรก เป็นการเปลี่ยนแปลงอุดมคติทางสังคมและศาสนาจากที่เคยอ้างอิงจักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิมาสู่จักรวาลทัศน์สมัยใหม่แบบวิทยาศาสตร์ ประการที่สอง การเกิดขึ้นของอุดมคติเรื่อง ความสำเร็จที่ถูกรู้จักใช้เป็นที่มาวัดวัดความสำเร็จสมัยใหม่ของสังคมสยามโดยมีต้นแบบคือวัฒนธรรมตะวันตก และประการที่สาม คือ การเปลี่ยนแปลงอุดมคติทางการเมืองจาก ระบอบพระเจ้าราชาธิราช มาสู่ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์..” (ชาติรี ประภิตนันทการ, 2547: 20-21)

ในช่วงนี้ มโนทัศน์ของชนชั้นปกครองและแนวทางการพัฒนาประเทศได้ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากล ด้วยเหตุผลทางด้านความมั่นคงและการรักษาอธิปไตยของชาติ เนื่องด้วยในขณะนั้นประเทศโดยรอบสยามได้ตกเป็นอาณานิคมของชาติยุโรปแล้วเกือบทั้งหมด สิ่งสำคัญที่ทางการต้องเร่งดำเนินการในขณะนั้นคือ การปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของประเทศให้ดูทันสมัยและมีอารยธรรมสูงส่งตามมาตรฐานยุโรป ขณะเดียวกันก็ต้องสร้างความเป็นเอกภาพผ่านทางศิลปวิทยาการด้านต่างๆ โดยการรวมศูนย์การปกครองตามแนวคิดในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อสถาปัตยกรรมมัสยิดในหลายประการ ประการแรก เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับสังคมมุสลิม รวมถึง มโนทัศน์ของสังคมมุสลิมและชาวสยามที่มีต่อสังคมมุสลิม ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตและความเชื่อ เกิดการปรับเปลี่ยนสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ให้เข้ากับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป ประการที่สอง เป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของกรุงเทพฯ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและมุมมองที่มีต่อสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ ซึ่งย้อนกลับมาส่งผลต่อการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ ประการสุดท้าย เป็นการเปลี่ยนทัศนคติที่มีต่อสถาปัตยกรรมอิสลามซึ่งเป็นการรอบคิดในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ

2.1.1 การเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับสังคมมุสลิม

ในสมัยรัชกาลที่ 4 สยามต้องดำเนินนโยบายโอนอ่อนผ่อนตามชาติตะวันตกเพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยเอาไว้ ด้วยเหตุนี้ พระมหากษัตริย์และขุนนางที่เกี่ยวข้องกับนโยบายต่างประเทศจึงต้องยินยอมตกลงทำสัญญากับประเทศตะวันตก โดยเฉพาะสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับสยามที่เรียกว่า “สนธิสัญญาไมตรีและพาณิชย์” หรือ “สนธิสัญญาเบาริ่ง” การเปิดเสรีทางการค้าตามเนื้อหาใน

¹⁸ การเปลี่ยนแปลง “อุดมคติร่วมทางสังคม” ในระดับประเทศเกิดขึ้นในช่วงปลายรัชกาลที่ 3-รัชกาลที่ 5 (ชาติรี ประภิตนันทการ, 2547) แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเริ่มส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิมในสมัยรัชกาลที่ 4 และปรากฏชัดเจนเป็นรูปธรรมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา (อาดิศร์ รัชชมนัน, 2545)

สนธิสัญญาเบาว์ริง¹⁹ในปีพ.ศ.2398 ส่งผลให้นโยบายด้านการต่างประเทศเปลี่ยนไปให้ความสำคัญกับประเทศในทวีปยุโรปเป็นอย่างมาก ชุมนางมุสลิมในกรมท่าขวาที่ดูแลทางด้านการค้าแต่เดิมจึงลดความสำคัญลง บทบาทของจุฬาราชมนตรีทางด้านต่างประเทศและการกำกับดูแลมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ในสยามจึงลดลงด้วย (จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์, 2544: 337-341) ฐานะทางสังคมของมุสลิมไม่ได้ขึ้นอยู่กับภารกิจอำนาจของชุมนางมุสลิมจากราชสำนักแต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้เกิดมุสลิมกลุ่มใหม่ที่มีบทบาททางด้านการค้า โดยอิงกับอำนาจของประเทศยุโรป ได้แก่ มุสลิมเชื้อสายอินเดียที่เข้ามาในฐานะ “คนในบังคับของยุโรป” ที่ได้ “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” และสิทธิในการทำการค้าได้อย่างเสรี ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทที่เพิ่มขึ้นของพ่อค้ามุสลิมเชื้อสายอินเดีย ได้แก่ เหตุการณ์เมื่อครั้งที่ทางราชการต้องการเวนคืนที่ดินที่เป็นที่ตั้งของมัสยิดบางกอกน้อยเพื่อสร้างทางรถไฟ ชุมนางมุสลิมบางกอกน้อยขอความช่วยเหลือจากราชสำนักโดยผ่านทางพ่อค้ามุสลิมเชื้อสายอินเดีย ซึ่งต่อมาชุมชนก็ได้รับพระราชทานที่ดินตรงข้ามทางรถไฟเพื่อสร้างมัสยิดหลังใหม่ขึ้นทดแทนเป็นการแลกเปลี่ยน (กุสุมา รัชชมณี, 2550: 26) อีกตัวอย่างหนึ่งคือมุสลิมจากชุมชนบางรักและบางกอกน้อยติดต่อทางการโดยตรงกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเพื่อขอรับคัมภีร์อัลกุรอานที่สุลต่านออตโตมันพระราชทานให้มุสลิมในสยามโดยไม่ผ่านจุฬาราชมนตรี

“ด้วยไสยดีไอละรุสอยู่ที่บางรักกับพวกแขกคลองบางกอกน้อยห้าคนด้วยกันมาขึ้นเรื่องราวต่อหม่อมฉันฉบับหนึ่ง มีความว่าสุลต่านเตอร์กีประทานคัมภีร์โกระอ่านบาฟีของศาสนาอะหะมัดมายังพวกนี้สามสิบ จะเปนสมุดมากน้อยเท่าไรยังไม่ทราบ ว่าเป็นของสำหรับให้พวกนี้จำหน่ายไปตามโรงเรียน ” (หจข., ศ17/15 (กร5ค/58))

ในช่วงนี้ มุสลิมจากชาติต่างๆ เช่น ชาว และ อินเดีย เดินทางเข้ามาสมทบกับชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ มากขึ้น ถึงแม้ว่ามุสลิมแต่ละกลุ่มชนชาติจะมีความแตกต่างกันในเรื่องรายละเอียดของ

¹⁹สนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นสนธิสัญญาที่เกี่ยวกับการค้าและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ประเทศไทยทำกับอังกฤษ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ 18 เมษายน พ.ศ. 2398 โดย เซอร์จอห์น เบาว์ริง ราชทูตที่ได้รับการแต่งตั้งจาก สมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย ซึ่งได้กลายเป็นตัวอย่างให้ประเทศมหาอำนาจต่างๆ เข้ามาทำสัญญาในลักษณะเดียวกัน ส่งผลให้เกิด “การค้าเสรี” ที่ทำให้ “การผูกขาดการค้าต่างประเทศ” โดย “พระคลังสินค้า” ของราชสำนักสยามสิ้นสุดลง ทำให้ชุมนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียที่ดูแลด้านการค้าและการต่างประเทศลดบทบาทลง ในขณะที่มุสลิมชาวอินเดียที่เข้ามาทำการค้าในฐานะคนในบังคับอังกฤษ ประสบความสำเร็จในการดำเนินธุรกิจอย่างมาก เนื่องจากได้รับ “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” และสิทธิในการทำการค้าได้อย่างเสรี

ความเชื่อและศาสนพิธีที่แตกต่างกัน²⁰ แต่เมื่อมาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันก็ได้ปรับตัวให้กลมกลืนเข้ากับชาวพื้นเมืองรวมถึงมุสลิมเชื้อชาติอื่นโดยมีภาษาไทยและวัฒนธรรมอิสลามเป็นสื่อกลาง พ่อค้าชาวอาหรับ เปอร์เซีย และ อินเดียมีส่วนช่วยในการประสานเครือข่ายของมุสลิมชนชาติต่างๆ ในกรุงเทพฯ เข้าด้วยกัน รูปแบบของความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มุสลิมแต่ละกลุ่มชนชาติขึ้นกับการควบคุมของทางการผ่านทางจุฬาราชมนตรี มีความแตกต่างทางด้านกลุ่มชาติพันธุ์และสำนักคิดและต้องแสดงออกถึงความเป็นสยามผ่านสถาปัตยกรรมไทย มาเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายของมุสลิมที่อยู่ร่วมกันในสังคมสยาม ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ที่ให้โอกาสทางด้านการนับถือศาสนาและการประกอบอาชีพ ทำให้มุสลิมผูกพันกับแผ่นดินสยามและรู้สึกว่าเป็นคนสยามที่สามารถแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของตนได้มากขึ้น (วินัย ธรรมะคุณ, สัมภาษณ์, 2549)

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทางราชการได้ให้ความสำคัญกับประชาชนกลุ่มต่างๆ ในชาติมากขึ้นเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพ สำหรับมุมมองที่ทางราชการมีต่อมุสลิมนั้น แม้จะแยก “ลัทธิเชีเยะ” หรือ ชีอะฮ์ ออกจาก “สุหนี่” หรือซุนนีย์ แต่ก็ให้ความสำคัญกับศาสนาอิสลามและความเป็นมุสลิมมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์เช่นแต่ก่อน ในพงศาวดารได้กล่าวถึงประชาชนศาสนิกต่างๆ ในหัวข้อ “การศาสนา” ซึ่งอยู่ใน “เรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสวยราชย์แล้ว” มีความว่า

“...พระราชปฏิบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องด้วยศาสนายังมีต่อไปถึงศาสนาอื่น ๆ อีก แต่ก่อนนอกจากพระสงฆ์กับพราหมณ์ นักบวชในศาสนาอื่น เช่นศาสนาคริสต์ก็ดี หรือศาสนาอิสลามก็ดี แม้จนพระญวนที่ถือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็ดี หาได้รับความยกย่องอย่างใดไม่....

...ส่วนพวกถือศาสนาอิสลามนั้น พวกถือลัทธิเชีเยะ (พวกเจ้าเซน) ได้รับพระบรมราชานุเคราะห์เป็นประเพณีมาแต่รัชกาลก่อนๆ แล้ว ก็โปรดฯพระราชทานตามเคย แต่พวกลัทธิสุหนี่เป็นคนหลายชาติหลายภาษา แยกย้ายกันอยู่ตามตำบลต่างๆ มีสุเหร่าและนักบวชชาติของตนเอง เข้ากับพลเมืองเป็นปกติอยู่แล้ว จึงไม่มีกิจที่จะต้องพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ให้ผิดกับแต่ก่อนประการใด” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 4, 2542, 357-358)

²⁰ชาวอาหรับในกรุงเทพฯ ยังคงนับถือศาสนาตามแบบอย่างของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) โดยเคร่งครัด ชาวจามได้ผสมผสานวัฒนธรรมอิสลามของตนเข้ากับสยาม ชาวมลายูและชาวได้รับอิทธิพลจากความเชื่อท้องถิ่นเดิมที่มาจากพุทธและพราหมณ์ โดยมีชาวอินเดียและชาวเปอร์เซียบางส่วนดำเนินกิจกรรมตามแนวทางของชีอะฮ์

ภาพที่ 62 ภาพจิตรกรรมใต้โดมพระที่นั่งอนันตสมาคม
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระอัครศาสนูปถัมภก

ในพงศาวดารยังกล่าวถึงการเชิญผู้รู้ศาสนาซึ่งปรากฏชื่อตามบันทึกว่าโต๊ะอันตันนี้แขกมาอธิบายเรื่อง “ประวัติเรื่องพระนาบีมะหะหมัด”²¹ เพื่อให้คนทั่วไปสามารถศึกษาประวัติของท่านศาสดาเป็นภาษาไทยได้ ในพงศาวดารนี้เรียกมัสยิดว่า “สุเหร่า” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 4, 2542, 416-426) ซึ่งตรงกับคำภาษามลายูที่ชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูใช้เรียกมัสยิด ชาวกรุงเทพฯ น่าจะใช้คำนี้ตามชาวมลายูที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ

อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาที่เกี่ยวกับประวัติของท่านศาสดาในพงศาวดารโดยนักวิชาการศาสนาผู้เชี่ยวชาญ ได้แก่ อ. มนู เพชรทองคำ และ อ. นาซีร ฎุห์หมทอง จึงพบว่า ข้อความในบันทึกนั้นบางส่วนยังมีความคลาดเคลื่อน และบางส่วนเป็นเนื้อหาที่เพิ่มเติมจากข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 4, 2542, 416-426) ซึ่งเป็นสิ่งที่อาจเกิดขึ้นได้เนื่องจากในยุคนั้นมีวัฒนธรรมการถ่ายทอดความรู้แบบ “มุขปาฐะ” ผ่านคนทุกอาชีพ²² แต่หากพิจารณาว่าเนื้อหาที่บันทึกจากโต๊ะอันตันนี้แขกซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนาที่ได้รับการคัดเลือกจากราชสำนักในยุคนี้ยังมีความคลาดเคลื่อนแล้ว ความรู้เกี่ยวกับศาสนาอิสลามในระดับชาวบ้านทั่วไปในกรุงเทพฯ จึงน่าจะมีคลาดเคลื่อนมากกว่านี้ ซึ่งในสมัยนั้นผู้รู้ศาสนาโดยตรงมีไม่มากนัก ชาวบ้านจึงผสมผสานความเชื่อทางศาสนาเข้ากับความเชื่อท้องถิ่น (มูรืต ที่มะ

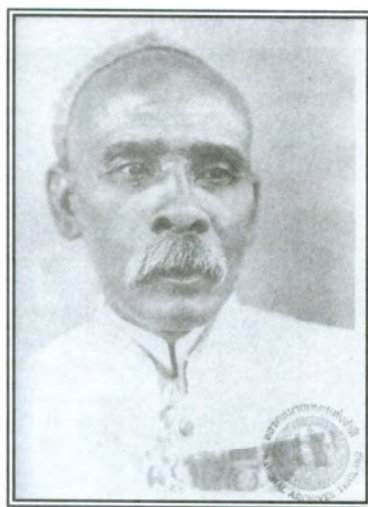
²¹ เขียนตามต้นฉบับ ซึ่งในปัจจุบันเขียนตามหลักการออกเสียงภาษาอาหรับว่า นบีมุฮัมมัด

²² เนื่องจากศาสนาอิสลามไม่มีนักบวช ผู้ที่มีความรู้ทางศาสนาทุกคนจึงมีส่วนร่วมในการเผยแพร่ศาสนา ทำให้มีผู้รู้จักศาสนาอิสลามและมีผู้ศรัทธาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ในทางกลับกัน ความรู้ทางด้านศาสนาของแต่ละคนมีหลายระดับ จึงส่งผลให้เกิดความเชื่อและการปฏิบัติที่แตกต่างกันในรายละเอียดและบางประเด็นอาจคลาดเคลื่อนจากหลักคำสอนที่แท้จริง

เสน, 2547: 20-29) เกิดเป็นวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะที่รู้จักกันในปัจจุบันว่า “คณะเก่า” (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531)

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการนำช่างฝีมือจากมลายูเข้ามาในสยาม โดยให้ตั้งถิ่นฐานรวมกันในบริเวณที่เป็นชุมชนมัสยิดนูรุลมุบีนหรือบ้านสมเด็จในปัจจุบัน (สุธี บินกามิตร, 2538: 9-10) ส่วนชาวมุสลิมเชื้อสายอินเดียและประเทศใกล้เคียง ได้เดินทางเข้ามาทำการค้ากับประเทศไทยโดยเฉพาะกรุงเทพฯ มากขึ้น และถือว่าเป็นคนในบังคับของประเทศมหาอำนาจเช่นอังกฤษ โดยได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในย่านธุรกิจในบริเวณที่มีมุสลิมอาศัยอยู่เดิมตามสนธิสัญญาระหว่างประเทศ เช่น บางรัก ราชวงศ์สามเสน วรจักร สีลม บำรุงเมือง เพ็ญนคร ต่อมาได้ขยายตัวขึ้นจนกลายเป็นชุมชนโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง เช่น มัสยิดวัดเกาะ มัสยิดเซฟี มัสยิดฮารูน (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 147-148)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ความนิยมในความเจริญก้าวหน้าของศิลปวิทยาการของประเทศยุโรป และความเกรงกลัวต่อภัยคุกคามจากชาติมหาอำนาจดังที่ประสบกับประเทศเพื่อนบ้าน ผลักดันให้ชนชั้นนำของสยามใช้แนวทางการพัฒนาประเทศโดยอิงกับมาตรฐานสากล การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองและนโยบายการพัฒนาบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมสยามเป็นอย่างมาก เช่น การยกเลิกระบบไพร่และทาสทำให้ชาวบ้านมีโอกาสในการประกอบอาชีพและสร้างผลผลิตให้กับประเทศได้มากขึ้น การเปิดรับศิลปวิทยาการสมัยใหม่จากต่างประเทศทำให้ต้องการผู้ชำนาญการในสายวิชาชีพต่างๆ ที่มีความรู้ทางด้านภาษาต่างประเทศเป็นอย่างดี ความต้องการที่เพิ่มขึ้นดังกล่าวนี้ชาวมุสลิมในกรุงเทพฯ มีส่วนร่วมสำคัญในหลายประการ เช่น หลวงโกษาอิศหาก และพระยาสมันตรัฐบุรินทร์ ที่ดูแลกิจการด้านการต่างประเทศ และเป็นผู้สร้างมัสยิดหลวงโกษาอิศหาก

ภาพที่ 63 พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน)

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 64 นักธุรกิจมุสลิมเชื้อสายอินเดียเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มา: มัสยิดเซฟี

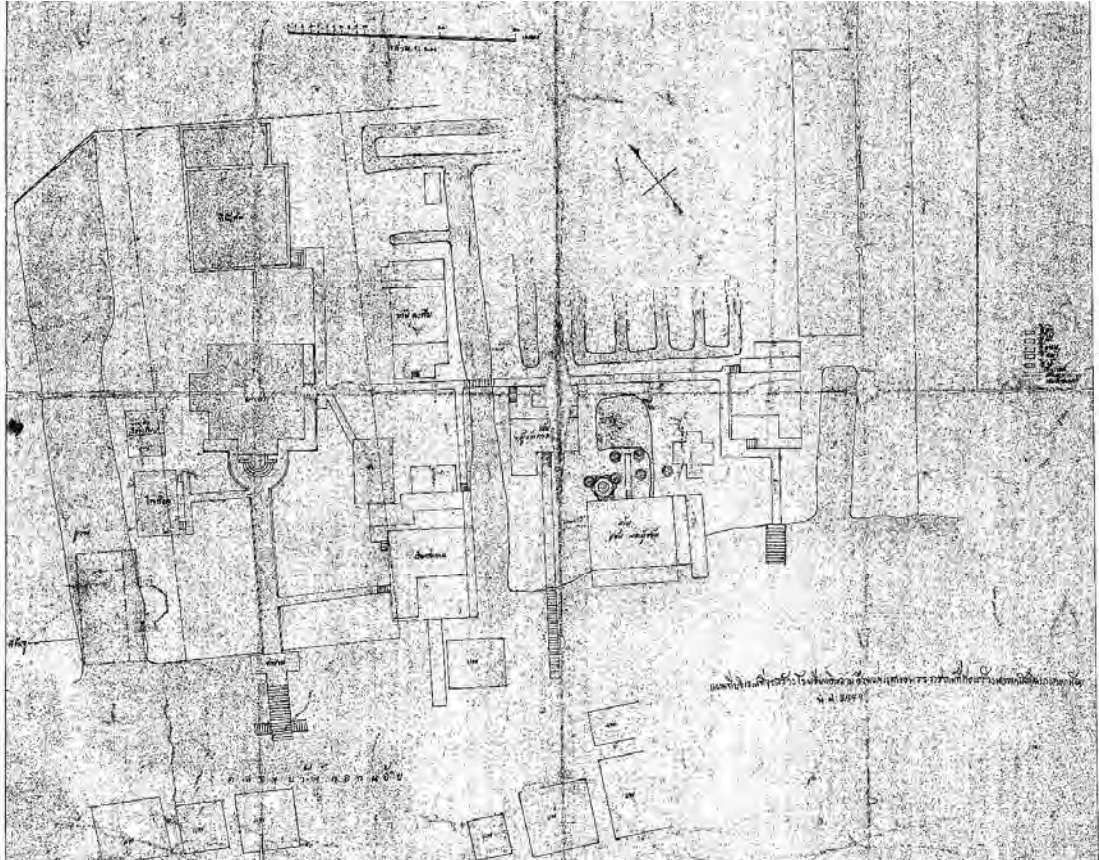
ขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียยังคงมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับทางราชสำนัก โดยได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบหน้าที่สำคัญๆ ในขณะที่บทบาทของมุสลิมเชื้อชาติอื่นๆ ได้ทวีความสำคัญมากขึ้นและมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศมากกว่าเดิม บางชุมชนที่มีฐานะดีได้สร้างโรงเรียนขึ้นเพื่อสอนวิชาการสามัญควบคู่ไปกับศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของราชการที่ให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษาให้กับประชาชน เพื่อเอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงคตินิยมของผู้คนจากรัฐจารีตมาสู่สังคมแบบรัฐชาติสมัยใหม่ และเป็นการสร้างบุคลากรเข้าสู่ส่วนกลาง แต่ในส่วนของมุสลิมนั้น มีเหตุผลที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น ในช่วงนี้มีผู้เดินทางไปศึกษาศาสนาอิสลามและได้รับความรู้เกี่ยวกับสังคมมุสลิมในต่างประเทศมากยิ่งขึ้น จึงต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมมุสลิมในสยามด้วยการเผยแพร่หลักคำสอนตามแนวทางของท่านศาสดาภายใต้การบังคับใช้กฎหมายอิสลาม²³ (ฎีกาแขกอิสลาม (27 ธันวาคม ร.ศ. 117), “หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.ร. 9 ย. / 6 เลขที่ 180. อ้างถึงใน จุฬิศพงศ จุฬารัตน์, 2544 : 357-358) ในขณะที่กลุ่มนักธุรกิจมุสลิมได้ตระหนักดีว่า การสร้างโรงเรียนในชุมชนมุสลิมมีขึ้นเพื่ออบรมสั่งสอนเยาวชนมุสลิมให้มีความรู้ทั้งทางด้านศาสนาและสามัญเพื่อให้เยาวชนมุสลิมมีความพร้อมสำหรับสังคมกรุงเทพฯ ที่กำลัง

²³ ผู้ที่มีส่วนลงนามถวายฎีกาในการจัดตั้งศาลอิสลามนั้นประกอบไปด้วยมุสลิมในบังคับของอังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา และมุสลิมเชื้อสายมลายูกับเชื้อสายจามบ้านครัว ภายใต้การนำของ ขุนสุนทรมาลา ผู้รักกรมท่าชาว แต่ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากที่ประชุมเสนาบดีไม่เห็นด้วย เนื่องจากเกรงว่าจะควบคุมได้ยาก และ โดยปกติ พระยาจุฬาราชมนตรีมีหน้าที่พิพากษามุสลิมอยู่แล้ว (“หนังสือกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงษ์โรปกการเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ (9 มิถุนายน ร.ศ. 118), “หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.ร. 9ย./6 เลขที่ 180. อ้างถึงใน จุฬิศพงศ จุฬารัตน์, 2544: 358 – 359)

มุ่งพัฒนาสู่มาตรฐานตะวันตก เช่น “โรงเรียนราชการุญ” ซึ่งว่าจ้างผู้รู้จากต่างประเทศเข้ามาสอนศาสนาและวิชาสามัญ เป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและโลกทัศน์ของมุสลิมและเป็นการเปิดโอกาสให้มุสลิมได้มีปฏิสัมพันธ์กับศาสนิกอื่นมากขึ้น (กุสุมา รักษมณี, 2550: 51-87) ต่างจากในสมัยก่อนที่การศึกษาของเยาวชนเกิดขึ้นในบ้านของโต๊ะครูหรือในมัสยิดเท่านั้น โดยจะเน้นเรื่องการสอนศาสนาเป็นหลักและแยกเป็นสัดส่วนจากการศึกษาภายนอกชุมชน

ภาพที่ 65 นักเรียนและครูโรงเรียนราชการุญถ่ายภาพหน้าอาคารเรียนหลังเดิม
ที่มา: กัลโชม หะชะนี

ภาพที่ 66 แผนที่ชุมชนมัสยิดหลวงอินซอริชชุมชนะห์และโรงเรียนราชากรูญ
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

การสร้างโรงเรียนมักสัมพันธ์กับอาคารมัสยิดและชุมชน เนื่องจากมีกิจกรรมที่สัมพันธ์กันตามหลักคำสอนของศาสนา แม้จะปฏิสัมพันธ์กับสังคมนอกชุมชนมากขึ้น แต่กฎเกณฑ์เกี่ยวกับพื้นที่ “ภายใน” และ “ภายนอก” ก็มีความชัดเจนขึ้นเนื่องจากการศึกษาที่พัฒนามากขึ้น ด้วยแนวคิดที่ว่า มัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชน พื้นที่ “ภายใน” ชุมชน จึงมีการใช้งานตามหลักคำสอนอย่างเคร่งครัด ชาวบ้านจะช่วยเหลืองานของชุมชนต่างศาสนิกเป็นอย่างดี เนื่องจากความผูกพันที่อาศัยอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลานาน แต่จะระมัดระวังไม่ให้มีกิจกรรมที่ขัดต่อหลักศาสนาเกิดขึ้นในชุมชนโดยเฉพาะในมัสยิด เช่น การดื่มสุรา การเลี้ยงสุนัขและสุกร เป็นต้น

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้นำชาวชวาที่มีฝีมือทางด้านการตกแต่งต้นไม้มาตกแต่งสวน หลวงต่างๆ และพระราชทานที่ดินให้อยู่อาศัยร่วมกันเป็นชุมชน หลังจากนั้นได้มีชาวชวาเดินทางเข้ามาในประเทศไทยมากขึ้น เนื่องจากมีโอกาสในการประกอบอาชีพที่ดี

ในสมัยรัชกาลที่ 6 ชุมชนมุสลิมมีความมั่นคงและมีความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนในลักษณะของเครือข่าย ให้ความร่วมมือและช่วยเหลือกันในการสร้างมัสยิด เช่น สัปบุรุษจากมัสยิดบางอ้อได้ให้ความช่วยเหลือในการสร้างมัสยิดดารุลอาบีดีน (ตروقจันทร์) ซึ่งนอกจากจะเนื่องด้วยเหตุผลของสายสัมพันธ์อันดีเนื่องจากอยู่ในสำนักคิดเดียวกันแล้ว ยังเกิดจากสายสัมพันธ์ทางด้านธุรกิจอีกด้วย ส่วนเรื่องความสัมพันธ์ภายนอกชุมชนมุสลิม ทั้งการทำธุรกิจการค้า²⁴ การเดินเรือ²⁵ การรับราชการ²⁶ และการทำการเกษตร²⁷ ล้วนมีส่วนทำให้การมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมต่างศาสนิกขยายวงกว้างขึ้น รวมถึงการร่วมมือของกลุ่มคนต่างศาสนาในสายวิชาชีพเดียวกัน เนื่องจากชุมชนเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการผลิตปัจจัยยังชีพหลักที่มีผลต่อเศรษฐกิจของประเทศ

2.1.2 การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของกรุงเทพ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 การติดต่อกับต่างประเทศในช่วงที่ประเทศยุโรปมีอิทธิพลเหนือประเทศเพื่อนบ้านนั้น ทำให้เกิดความจำเป็นในการทำความเข้าใจอารยธรรมต่างชาติมากขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลงประเทศในด้านต่างๆ เช่น การลงนามในสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษได้ส่งผลให้เกิดระบบการค้าเสรีขึ้นในประเทศ ชาติต่างๆ ได้เข้ามาทำการค้ากับไทยมากขึ้น กรุงเทพฯ จึงเติบโตเป็นเมืองธุรกิจการค้า มีรายได้ที่จะใช้นำมาทำนุบำรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยมากขึ้น (บุปผนาภ สุวรรณมาศ, 2525: 6) ประกอบกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โครงสร้างของพระนครเดิมที่มีบ้านเรือนหนาแน่นอยู่รอบพระบรมมหาราชวังจึงได้ขยายออกมาทางทิศตะวันออกของพระนครมากขึ้น เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่เริ่มออกมาสร้างที่อยู่ไกลจากพระบรมมหาราชวัง ประชาชนเริ่มไปตั้งถิ่นฐานบริเวณพื้นที่รอบนอกมากขึ้น จึงได้มีการขุดคลองขึ้นใหม่เพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองในบริเวณดังกล่าว (บุปผนาภ สุวรรณมาศ, 2525: 4)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 การพัฒนาประเทศเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทั้งทางด้านแนวคิดและกายภาพของเมือง การติดต่อกับต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศในยุโรปมีอิทธิพลต่อการพัฒนาประเทศโดยส่งผลให้มีการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างยุโรป มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นหลายสายเพื่อรองรับการคมนาคมทางบกที่เข้ามาแทนที่ทางน้ำ เกิดกิจการรถไฟและรถราง และกิจการสาธารณูปโภคต่างๆ (สิทธิพร ภิรมย์รัตน์, 2541: 29) การสร้างถนนและสะพานข้ามคลองเพิ่มขึ้นตาม

²⁴ เช่น ชุมชนบางอ้อทำธุรกิจค้าไม้ ชุมชนบ้านครัวทำธุรกิจสิ่งทอ และชุมชนตึกขาวทำธุรกิจนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ

²⁵ เช่น ชุมชนบางอ้อ

²⁶ เช่น ชุมชนมัสยิดหลวงโกษาอิศหาก

²⁷ เช่น ชุมชนมัสยิดกมลาลูอิสลาม

ความต้องการของชาวต่างชาติ สิ่งเหล่านี้ได้เปลี่ยนโครงสร้างของกรุงเทพฯ ที่ละน้อย ผู้คนเริ่มย้ายที่อยู่ จากริมแม่น้ำลำคลองมาอาศัยบนพื้นดินมากขึ้น (บุปผนาภ สุวรรณมาศ, 2525: 7) เกิดหน่วยงานราชการใหม่ซึ่งต้องการอาคารที่มีลักษณะพิเศษเป็นจำนวนมาก เช่น ที่ทำการไปรษณีย์ ที่ทำการประปา และที่ทำการไฟฟ้า มีการจ้างสถาปนิกและวิศวกรจากยุโรปมาออกแบบอาคารราชการและบ้านพัก การขยายตัวดังกล่าวก่อให้เกิดความต้องการแรงงานต่างชาติอย่างมาก ชาวต่างชาติ เช่น ชาวจีน จึงเริ่มมีบทบาทในงานก่อสร้างมากขึ้น (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536: 18-19) อาคารก่ออิฐถือปูนเริ่มเป็นที่แพร่หลายในหมู่ชนชั้นสูง ในขณะที่ราษฎรทั่วไปยังคงใช้ชีวิตเรียบง่ายและใช้วัสดุท้องถิ่น เช่น ไม้ และไม้ไผ่ ในการปลูกสร้างที่พักอาศัยทั้งเรือนบนบกและเรือนแพตามแม่น้ำลำคลองเช่นเดียวกับในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

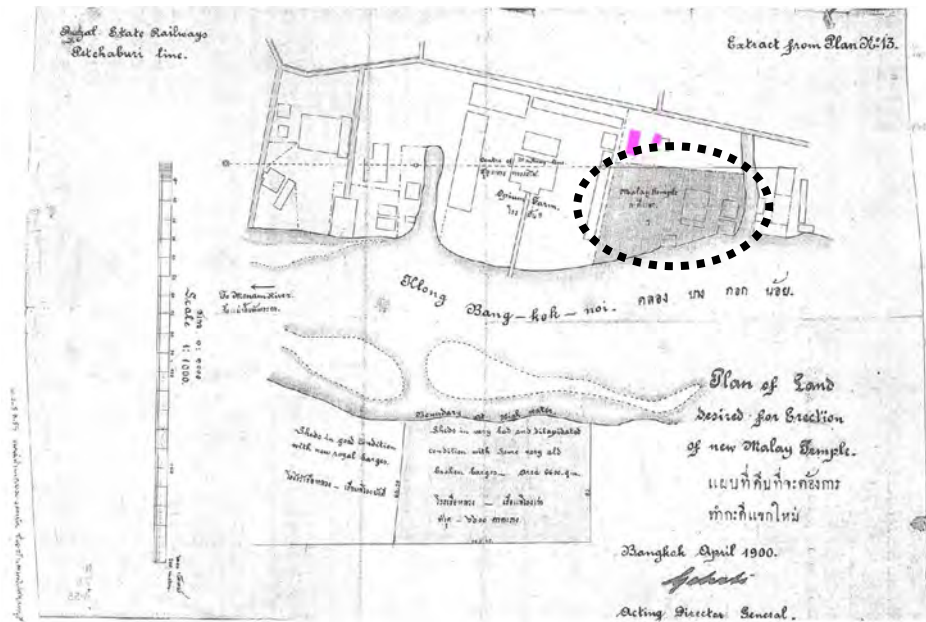
ในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น ด้วยแนวทางการพัฒนาบ้านเมืองที่ทันสมัยประกอบกับความใฝ่พระทัยในด้านศิลปะของพระองค์ จึงมีอาคารประเภทใหม่ที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบของวิถีชีวิต เช่น โรงพยาบาล จุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง และสถานีรถไฟหัวลำโพง ในขณะนั้นสถาปนิกไทยที่สำเร็จการศึกษาจากยุโรปได้กลับมามาทำงานในบ้านเมือง ประกอบกับเป็นช่วงที่แรงกดดันทางการเมืองจากต่างประเทศลดลง สภาพบ้านเมืองสงบสุข จึงเกิดงานสถาปัตยกรรมหรูหราที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตกเป็นจำนวนมาก รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและเมืองเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก มีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่โล่งบริเวณกลางเมืองตามแบบอย่างของต่างชาติ เช่น วงเวียน 22 กรกฎาคม สวนลุมพินี ช่วยลดความแออัดและสร้างความสง่างามแก่บ้านเมือง คุณคดียังคงมีความสำคัญเพราะการสัญจรทางบกเริ่มมีบทบาทมากขึ้น การคมนาคมติดต่อกับเมืองต่างๆ สะดวกขึ้นด้วยเส้นทางรถไฟที่เพิ่มขึ้น มีการสร้างสะพานข้ามคลองและเชื่อมต่อถนนสายสำคัญเข้าด้วยกันในลักษณะโครงข่ายได้ทำให้การคมนาคมทางบกสะดวกขึ้นมาก (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536: 21) การพัฒนาประเทศเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในทุกด้าน จนกระทั่งหยุดชะงักลงเนื่องจากผลของสงครามโลกครั้งที่ 1 ในปี พ.ศ.2457-2461

การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางกายภาพของเมืองตามนโยบายใหม่ส่งผลต่อชุมชนมุสลิมทั้งทางตรงและทางอ้อม ส่วนที่ได้รับผลกระทบโดยตรง เช่น การเวนคืนที่ดินมัสยิดฮารูน²⁸ และมัสยิดบางกอกน้อย²⁹ เพื่อสร้างอาคารสถานที่ราชการ ส่วนที่ได้รับผลกระทบทางอ้อม เช่น การพัฒนาของ

²⁸ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทางกรมเวนคืนที่ดินมัสยิดฮารูนเดิมที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อสร้างอาคารศาลากลาง โดยให้มัสยิดและชุมชนย้ายเข้ามาด้านในห่างจากริมฝั่งที่ตั้งในปัจจุบัน

²⁹ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทางกรมเวนคืนที่ดินมัสยิดบางกอกน้อยเดิมเพื่อสร้างสถานีรถไฟ โดยให้มัสยิดและชุมชนย้ายมาอยู่ฝั่งตรงข้ามของคลองบางกอกน้อย ต่อมามัสยิดหลังดังกล่าวได้รับความเสียหายจากแรงระเบิดในสงครามโลกครั้งที่ 2 สืบบุรุษในชุมชนจึงร่วมใจกันสร้างมัสยิดหลังใหม่ขึ้นดังเช่นในปัจจุบัน

พื้นที่บริเวณกฎึเจริญพาศน์หลังการตัดถนนและสร้างสะพานผ่านเนื่องจากการสัญจรทางบกมีบทบาท แทนที่ทางน้ำ การเติบโตของชุมชนมัสยิดยามีอู่ลคอยริยะย์และมัสยิดบางอ้อที่สัมพันธ์กับโครงสร้างของเมืองในเชิงธุรกิจ หรือที่ตั้งของมัสยิดที่มีความเชื่อมโยงกับศูนย์กลางคมนาคมที่เกิดขึ้นใหม่ เช่น มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะฮ์ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับสถานีรถไฟบางกอกน้อย เป็นต้น

ภาพที่ 67 มัสยิดบางกอกน้อยหลังเติมฝั่งสถานีรถไฟที่ปรากฏในแผนที่ พ.ศ. 2443

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ผ.ร.5.ค.55, แผนที่บริเวณคลองบางกอกน้อยซึ่งจะสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรี)

เชื้อเพื่อโดย: พีรศรี โกวาทอง

ในส่วนของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมยุโรปและอิสลามมีส่วนคล้ายคลึงกัน แต่เนื่องจากสถาปัตยกรรมยุโรปในกรุงเทพฯ นั้นแสดงถึงความทันสมัย จึงมีอิทธิพลกับสถาปัตยกรรมมัสยิดอย่างชัดเจนในช่วงเวลานี้ เหตุผลในการนำรูปแบบดังกล่าวมาใช้นั้นมีหลากหลายประการ ตัวอย่างเช่น มัสยิดกมาลุลอิสลาม (ทรายกองดิน) ใช้รูปแบบของสถาปัตยกรรมจากมลายูเพื่อสื่อถึงอัตลักษณ์ของตน รูปแบบดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากยุโรปในช่วงที่ยุโรปปกครองมลายู มัสยิดกมาลุลอิสลามจึงมีรูปแบบที่ผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมยุโรปกับมลายู มัสยิดบางอ้อใช้สถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากยุโรปร่วมกับสถาปัตยกรรมอิสลามเพื่อสื่อถึงสถานะทางสังคมและความทันสมัย เนื่องมาจากชาวจีนที่เคยร่วมงานกับสถาปนิกชาวยุโรปได้มีส่วนในการสร้างมัสยิดในรูปแบบดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ความเป็นสากลไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะสถาปัตยกรรมยุโรปเท่านั้น มุมมองที่มีต่อสถาปัตยกรรมเปิดกว้างให้สถาปัตยกรรมของชาติต่างๆ ถูกนำมาใช้ในการสร้างมัสยิดเพื่อสื่อถึงความเป็นชนชาติและอาณาจักร เช่น มัสยิดตึกแดงที่สร้างในรูปแบบของสถาปัตยกรรมอินเดียหรืออาณาจักรโมกุลในสมัยนั้น ส่วนมัสยิดยะวาสร้างตามแบบของสถาปัตยกรรมชวา อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบของมัสยิดที่สะท้อนให้เห็นความเป็นชนชาติแต่ละกลุ่มได้เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในช่วงเวลานี้

ภาพที่ 68 มัสยิดกมาลูลอิสลามหลังเดิม
ที่มา: มัสยิดกมาลูลอิสลาม

ภาพที่ 69 มัสยิดบางอ้อ

ภาพที่ 70 มัสยิดกุฎีลอิสลาม (ตึกแดง)

ภาพที่ 71 มัสยิดยะวา

2.1.3 การเปลี่ยนทัศนคติที่มีต่อสถาปัตยกรรมอิสลาม

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับประเทศส่งผลโดยตรงต่อสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ แต่สถาปัตยกรรมมัสยิดนั้นมิใช่เงื่อนไขอื่นที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น แต่เดิมรูปลักษณะของมัสยิดที่มีขุนนางมุสลิมเป็นผู้อุปถัมภ์เช่นมัสยิดต้นสน ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมไทยประเพณีผ่านทางกลุ่มขุนนางที่เป็นผู้สนับสนุน และมัสยิดของท่านจุฬาราชมนตรีที่เป็นมุสลิมนิกายชีอะฮ์เชื้อสายเปอร์เซียที่ผสมผสานสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของเปอร์เซียและสถาปัตยกรรมไทย เข้ากับความเชื่อและพิธีกรรมของชีอะฮ์ที่มีลักษณะเฉพาะ แนวทางดังกล่าวจึงเป็นสถาปัตยกรรมกระแสหลักที่อิงกับสถาบันการปกครอง เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง “อุดมคติร่วมทางสังคม” พร้อมกับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการปกครองของประเทศ ทำให้ประชาชนแต่ละกลุ่มมีโอกาสแสดงออกทางด้านความเชื่อและอัตลักษณ์ได้มากขึ้น และเมื่อมีการติดต่อกับประเทศมุสลิมเพิ่มขึ้น เช่น การเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครมักกะฮ์ หรือการเข้ามาทำการค้าของชาวอินเดียในฐานะคนในบังคับอังกฤษ มุมมองที่มีต่อสถาปัตยกรรมอิสลามจึงขยายวงกว้างขึ้น มิได้ติดอยู่แต่เพียงสถาปัตยกรรมตามมาตรฐานของชาติใดชาติหนึ่ง ลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ หลังจากสมัยรัชกาลที่ 4 จึงมีความหลากหลาย เช่น มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะฮ์ (บางกอกน้อย) ที่อิงรูปแบบของสถาปัตยกรรมไทย มัสยิดกมาลุลอิสลาม (ทรายทองดิน) ที่อิงกับรูปแบบมลายูตามเชื้อชาติของตน มัสยิดยะวาที่อิงรูปแบบชวาตามเชื้อชาติของตน มัสยิดดารุดอาบีดีน (ตรอกจันทน์) ที่อิงกับสถาปัตยกรรมจากยุโรปและนครมักกะฮ์ และมัสยิดเซฟี (ตี๊กขาว) ที่อิงกับสถาปัตยกรรมยุโรป เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่มุสลิมในกรุงเทพฯ เปิดรับอิทธิพลจากภายนอกและมีโอกาสในการแสดงออกทางด้านอัตลักษณ์และความเชื่อมากขึ้นนั้น อาณาจักรอิสลามต่างๆ ได้เริ่มหมดอำนาจและตกเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตกที่เจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็ว ภายใต้การเปลี่ยนแปลงในระดับโลกอันได้แก่ การปฏิวัติอุตสาหกรรม การปฏิวัติทางการเมือง และการล่าอาณานิคม

การลดบทบาทของขุนนางมุสลิมในราชสำนักที่ดูแลทางการค้าระหว่างประเทศ ในขณะที่พ่อค้ามุสลิมชาวอินเดียและเกษตรกรชาวมลายูมีบทบาทและฐานะทางสังคมสูงขึ้น โอกาสการแสดงออกทางด้านอัตลักษณ์และวัฒนธรรมจึงเปิดกว้างขึ้น รูปแบบของมัสยิดจึงมีหลากหลายและไม่จำเป็นที่จะต้องอิงกับสถาปัตยกรรมของสยามอีกต่อไป ในขณะที่การลดบทบาทในระดับโลกของอาณาจักรอิสลาม ส่งผลให้ระดับความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอิสลามกับราชสำนักสยามเริ่มลดลง จึงไม่มีรูปแบบของสถาปัตยกรรมอิสลามจากชนชาติหนึ่งชนชาติใดที่มีอิทธิพลอย่างเด่นชัดต่อมัสยิดในกรุงเทพฯ

ในช่วงเวลาดังกล่าว นอกจากมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะฮ์ที่ออกแบบและสร้างภายใต้การดูแลของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์โดยใช้รูปแบบของสถาปัตยกรรมไทยประเพณีแล้ว ก็ไม่

ปรากฏรูปแบบดังกล่าวในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ อีกเลย³⁰ ประกอบกับการที่เริ่มมีการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับศิลปวิทยาการที่เกี่ยวกับศาสนาอิสลาม การเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์และการเดินทางไปศึกษาศาสนาอิสลามในประเทศต่างๆ สามารถกระทำได้สะดวกขึ้น ความรู้ที่เกี่ยวกับศาสนาและพิธีกรรมจึงมีความหลากหลาย ทั้งจากผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากประเทศมุสลิมและผู้แสวงบุญที่เดินทางกลับมาจากการทำฮัจญ์ ณ นครมักกะฮ์ รวมทั้งจากมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ที่อาศัยอยู่เดิม ส่งผลให้สถาปัตยกรรมมัสยิดสะท้อนความหลากหลายดังกล่าวผ่านทางารวางผัง รูปทรง และการประดับตกแต่ง

หลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 เหตุการณ์ในระดับโลกมีอิทธิพลต่อการพัฒนารูปแบบของมัสยิดในกรุงเทพฯ ทั้งทางตรงและทางอ้อม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ผลักดันให้มีการนำเอารูปแบบมัสยิดจากประเทศในโลกมุสลิมมาใช้ โดยเริ่มจากการนำเอารูปแบบของสถาปัตยกรรมอิสลามจากชนชาติของตน³¹ เข้ามาสร้างมัสยิดในสมัยรัชกาลที่ 5 การรับเอารูปแบบของสถาปัตยกรรมยุโรป³² ซึ่งมีลักษณะบางประการใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมอิสลามมาปรับใช้ในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยผสมผสานเข้ากับองค์ประกอบจากมัสยิดในสมัยออตโตมัน เช่น การสร้างหอคอยของมัสยิดดาร์ุลออบีดีน (ตรอกจันทร์) เป็นต้น ซึ่งหากพิจารณาจากประวัติศาสตร์แล้ว สถาปัตยกรรมของยุโรปและอิสลามนั้นได้รับอิทธิพลซึ่งกันและกันมาโดยตลอด จึงมีความคล้ายคลึงกันในรูปแบบและการวางผัง และสามารถนำมาปรับใช้ร่วมกันได้ นอกจากนี้การที่มีผู้เดินทางไปเห็นสถาปัตยกรรมอิสลามในมาเลเซียและสิงคโปร์ที่มีความคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากยุโรป จึงเกิดการผสมผสานและเชื่อมโยงรูปแบบดังกล่าวมาใช้ในการสร้างมัสยิด

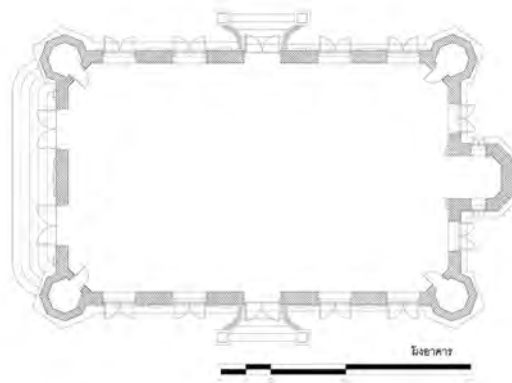
แม้ว่าอาณาจักรออตโตมันจะมีวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง และมีลักษณะของศิลปะและสถาปัตยกรรมที่เด่นชัด มุสลิมในกรุงเทพฯ กลับไม่ได้รับอิทธิพลทางด้านสถาปัตยกรรมอิสลามผ่านทางความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรโดยตรง แต่กลับได้รับอิทธิพลจากนครมักกะฮ์และมะดีนะฮ์ ที่เป็นศาสนสถานสำคัญทางประวัติศาสตร์อิสลามซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรออตโตมันในขณะนั้น

³⁰ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มีการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีเพื่อสื่อถึงสถานะทางสังคมที่อิงกับราชสำนัก โดยที่ชุมชนมุสลิมทั่วไปไม่สร้างมัสยิดในรูปแบบดังกล่าวเนื่องจากเงื่อนไขและข้อจำกัดในเรื่องของฐานานุรูปและฐานานุศักดิ์ ในงานสถาปัตยกรรม เมื่อแนวคิดนี้เปลี่ยนแปลงไปในสมัยรัชกาลที่ 5 การแสดงออกทางด้านอัตลักษณ์และวัฒนธรรมผ่านทางสถาปัตยกรรมมัสยิดเปิดกว้างขึ้น ประกอบกับข้อจำกัดในเรื่องของเทคโนโลยีและเงินทุนได้ลดลง จึงมีรูปแบบของมัสยิดที่หลากหลายในช่วงนี้

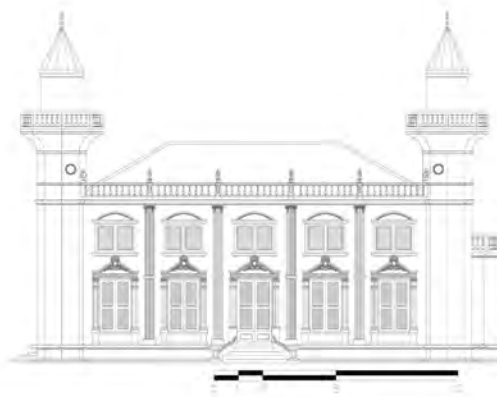
³¹ เช่น มุสลิมจากมลายู ชาว และอินเดีย

³² ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มีสถาปนิกยุโรปมาออกแบบอาคารที่ทันสมัยเป็นจำนวนมาก มีช่างชาวต่างชาติโดยเฉพาะช่างชาวจีนเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง ชุมชนมุสลิมที่มีฐานะเช่นมัสยิดบางลำโพงได้ให้ช่างเหล่านั้นมาสร้างมัสยิด จึงได้รับอิทธิพลทางด้านเทคโนโลยีการก่อสร้างอาคารก่อสร้างรูปแบบของสถาปัตยกรรมยุโรปโดยนำมาปรับให้เข้ากับสถาปัตยกรรมอิสลาม ช่างมุสลิมที่ได้ร่วมงานกันก็เรียนรู้และพัฒนาวิธีการก่อสร้างจนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 7 ที่ใช้ช่างมุสลิมในการสร้างมัสยิดเกือบทั้งหมด

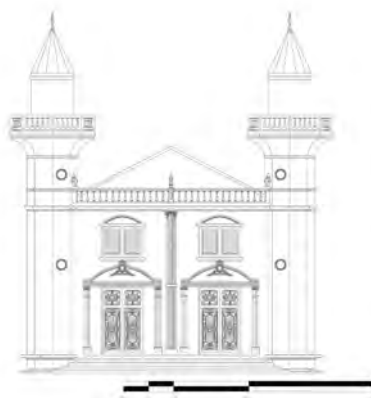
โดยเฉพาะมัสยิดอัลฮะรอมาในนครมักกะฮ์ซึ่งเป็นสถานที่ที่มุสลิมเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ และเป็นเสมือนศูนย์กลางของมุสลิมทั่วโลกในการประกอบศาสนพิธีต่างๆ

ภาพที่ 72 ผังมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน

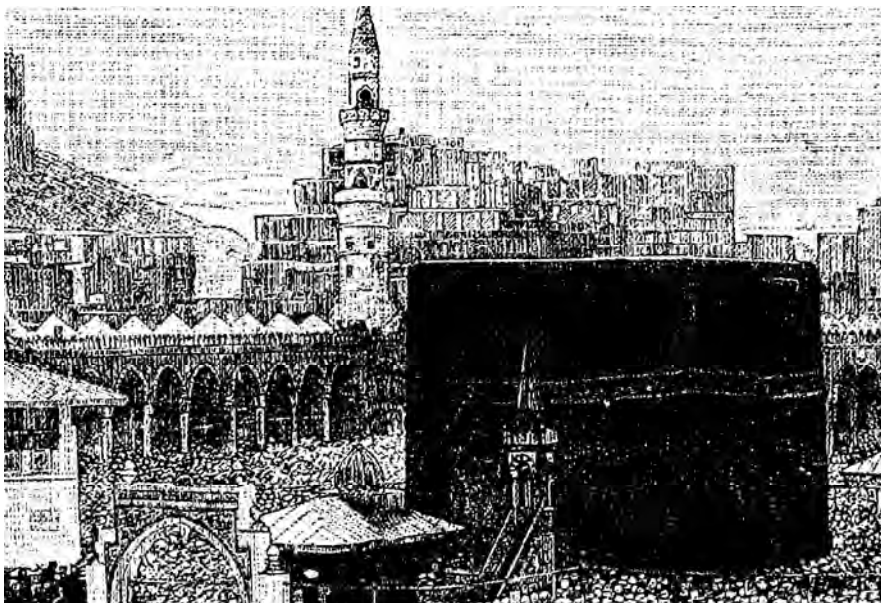
ภาพที่ 73 รูปด้านมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน

ภาพที่ 74 รูปด้านมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน

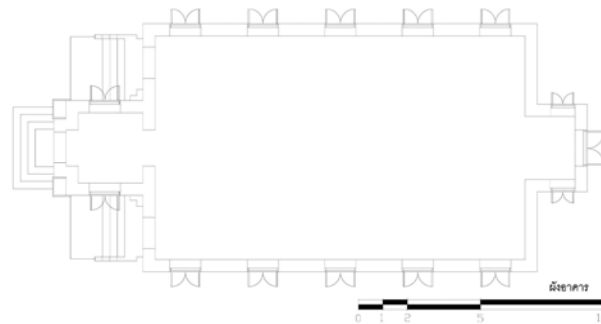

ภาพที่ 75 มัสยิดดารูลออาบีดิน

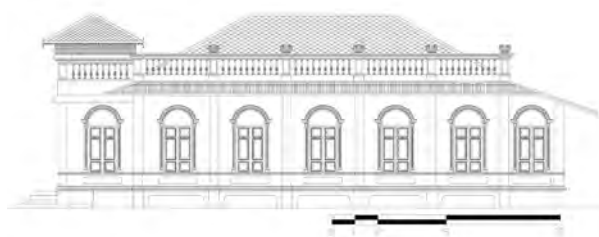

ภาพที่ 76 มัสยิดอัลอะรอมในฮดีต

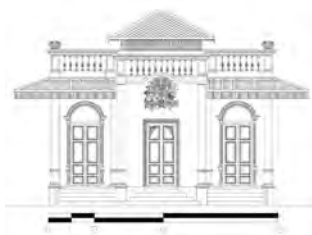
การวางผังมัสยิดและชุมชนมุสลิมอิงกับทิศทางที่มุ่งสู่ศูนย์กลางที่มัสยิดอัลฮะรออม เพื่อแสดงการยอมรับในอำนาจของพระเจ้า แนวคิดในเรื่องของทิศกิบละฮ์ปรากฏในผังมัสยิดในกรุงเทพฯ ชัดเจนมากกว่าผังชุมชนและบ้านเรือน³³ ตัวอย่างเช่น รูปแบบมัสยิดอัลฮะรออมและตราสัญลักษณ์ของอดีตโตมันถูกนำมาใช้กับมัสยิดในกรุงเทพฯ ในเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึงการมีศูนย์กลางร่วมกันตามแนวคิดในเรื่องของ “อิกวาฮ์” ที่ชัดเจนขึ้น

ภาพที่ 77 ผังมัสยิดบางคูทิศ

ภาพที่ 78 รูปด้านมัสยิดบางคูทิศ

ภาพที่ 79 รูปด้านมัสยิดบางคูทิศ

³³มุสลิมในกรุงเทพฯ จะให้ความสำคัญกับการสร้างมัสยิดอย่างถูกต้องตามหลักคำสอนศาสนาให้มากที่สุดตามศักยภาพของชุมชน เรื่องของการวางผังและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมจึงมีความสำคัญมาก ในขณะที่บ้านเรือนของตนนั้นมีความเรียบง่ายและสร้างให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม เช่น แม่น้ำลำคลอง ถนน และ อาคารข้างเคียง ทิศทางของบ้านจึงอาจไม่ตรงกับทิศกิบละฮ์ เมื่อมีการละหมาดในบ้านจึงต้องปรับทิศให้มุ่งสู่ทิศกิบละฮ์ ซึ่งในช่วงเวลานั้นยังไม่ปรากฏเทคโนโลยีที่จะกำหนดทิศได้อย่างแม่นยำเช่นในปัจจุบัน ทิศทางการวางอาคารมัสยิดจึงมีความแตกต่างกันเล็กน้อยเมื่อพิจารณาจากแผนที่ปัจจุบัน

ภาพที่ 80 ตราประจำอาณาจักรขอมโตมันบนมัสยิดบางอุทิศ

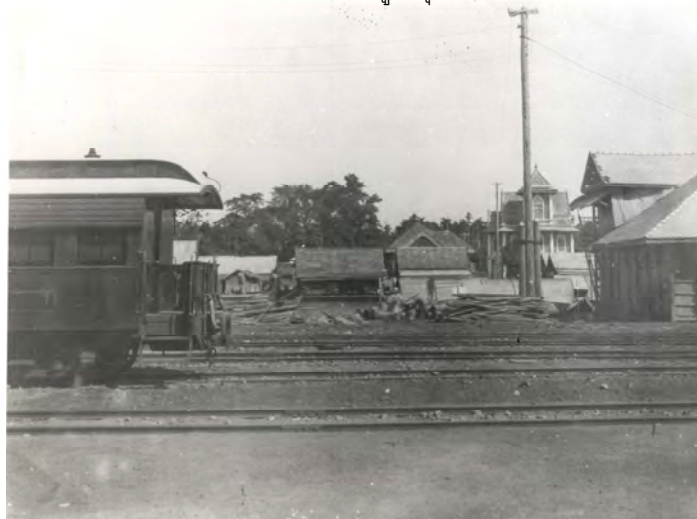

ภาพที่ 81 ตราประจำอาณาจักรขอมโตมัน

นอกเหนือจากมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะฮ์แล้ว ในยุคนี้ไม่ปรากฏมัสยิดที่ใช้รูปแบบของสถาปัตยกรรมไทยที่ชัดเจน มัสยิดส่วนใหญ่ยังคงสร้างอย่างเรียบง่ายในรูปแบบของเรือนพื้นถิ่นขนาดใหญ่ ชุมชนที่มีขนาดใหญ่และมีฐานะมั่นคงได้เลือกใช้รูปแบบของชนชาติดั้งเดิมของตนมาใช้ เช่น มัสยิดกูต็ลอิสลาม (ตึกแดง) ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย มัสยิดยะวาที่ได้รับอิทธิพลจากชวา และมัสยิดมาลูล์อิสลาม (ทรายกองดิน) ที่ได้รับอิทธิพลจากมลายู และการนำเอารูปแบบของยุโรปมาใช้ เช่น มัสยิดเซฟี (ตึกขาว) มัสยิดบางอ้อ มัสยิดบางอุทิศ และ มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน (ตอรอกจันทร์) ที่ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมยุโรปมุ่งหลังคาปั้นหยา โดยมีหออะซานที่ได้รับอิทธิพลจากนครมักกะฮ์อยู่บริเวณมุมอาคารทั้ง 4

ภาพที่ 82 ภาพเขียนมัสยิดหลวงอันซอริชซูนนะฮ์หลังเดิม
จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสหลายท่าน

ภาพที่ 83 มัสยิดหลวงอันซอริชซูนนะฮ์ หลังเดิม
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 84 มัสยิดเซฟี (ตึกขาว)

นอกจากจะให้ความสำคัญกับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแล้ว แนวคิดทางศาสนายังมีผลต่อการวางผังและการใช้พื้นที่ การให้ความสำคัญกับกิจกรรมชุมชนและการประกอบอาชีพทำให้ผังของมัสยิดมีความสัมพันธ์กับผังชุมชนและโครงสร้างของเมืองมากขึ้น เช่น มัสยิดบางอ้ออิงกับอู่ซุง มัสยิดบางคูทิศอิงกับท่าเรือ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม มุสลิมบางกลุ่มตระหนักดีว่ากระแสการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสากลนั้นย่อมส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตตามหลักศาสนา จึงเลือกที่จะดำเนินชีวิตอย่างเคร่งครัดตามหลักศาสนา และแสวงหารูปแบบใหม่ทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเด่นชัดซึ่งกำลังก่อตัวขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในเวลาต่อมา

ภาพที่ 85 ภาพถ่ายทางอากาศชุมชนมัสยิดบางอ้อในอดีต
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2.2 การประยุกต์ใช้แนวคิดในงานสถาปัตยกรรมมัสยิด

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานที่แสดงว่ามีการนำหลักคำสอนมาตีความหรือนำแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมอิสลามเพื่อใช้ในการสร้างมัสยิดโดยตรง มัสยิดในช่วงแรกให้ความสำคัญกับการใช้งานเช่นการละหมาดและงานบุญต่างๆ ที่จัดขึ้นในชุมชนโดยหยิบยืมรูปแบบของวัดและวังมาปรับใช้ตราบเท่าที่ไม่ขัดกับหลักคำสอนของศาสนา ในขณะที่เดียวกันก็รับเอาแนวคิดในเรื่องการใช้พื้นที่มาช่วย เช่น การมีกำแพงแก้วล้อมรอบพื้นที่สำคัญ เป็นต้น

แต่ในช่วงรัชกาลที่ 4-6 แม้จะสืบทอดแนวคิดในการวางผังมาจากอดีตโดยที่ยังคงให้ความสำคัญกับพื้นที่ภายในโถงระฆังเป็นหลัก แต่รูปทรงมัสยิดสะท้อนการใช้งานและความจำเป็นมากกว่าการคำนึงถึงรูปทรงโดยรวมเพียงอย่างเดียว อาจมีการยกฝ้าในส่วนของโถงระฆังให้สูงขึ้น³⁴ เพื่อเป็นการเน้นพื้นที่หรือเน้นทิศทางที่มุ่งสู่อุทิศกิบละฮ์

ภาพที่ 86-88 มัสยิดนุรุลมุบีน (บ้านสมเด็จ) หลังเดิม

ที่มา : สุธี บินกามิตร, 2538: 3,4

³⁴มัสยิดบางแห่งที่มีช่วงกว้างมากอาจมีแนวเสาอยู่ภายในโถง ซึ่งในส่วนแคบทั้ง 2 ข้างมักจะมีเพดานเตี้ยและมีองศาการมุงของหลังคาที่ต่ำกว่าบริเวณกลางโถงระฆัง จึงเป็นการเน้นที่ว่างกลางโถงระฆังด้วยแนวเสาทั้งสอง ตัวอย่างเช่น ผังของมัสยิดนุรุลมุบีนที่เน้นแกนที่พุ่งสู่อุทิศทางกิบละฮ์โดยมีจุดจบของแกนที่ซุ้มมีหรือบและมีโครงสร้างที่ซับซ้อน "มีการใช้ไม้ฝ้ายื่นออกมาจากกำแพงทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 2 เมตร และโค้งขึ้นไปบรรจบกันทั้ง 4 ด้าน คล้ายท้องเรือคว่ำซึ่งเป็นงานวิจิตรพิสดาร หากดูได้ยากและทำทลายความสามารถ" (สุธี บินกามิตร, 2538: 9-10) ซึ่งมีลักษณะโดยรวมคล้ายรูปทรงโค้งของเพดานโบสถ์ในสมัยโกธิค เป็นการสร้างที่ว่างภายในขึ้นใหม่โดยที่ไม่ได้ถูกบังคับโดยรูปทรงภายนอกที่เป็นหลังคาบ้านหยายอีกต่อไป นับว่าเป็นรูปแบบใหม่ที่ยังไม่เคยปรากฏในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ

ในช่วงเวลานี้ แม้ว่าชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ เริ่มมีความมั่นคงมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ยังคงสร้างมัสยิดกันอย่างเรียบง่ายด้วยช่างและวัสดุพื้นถิ่นที่สืบทอดรูปแบบมาจากสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงอุดมคติร่วมทางสังคมในระดับประเทศและการปรับปรุงแนวทางในการบริหารประเทศทำให้มุสลิมมีโอกาสที่เปิดกว้างขึ้นในการแสดงออกทางอัตลักษณ์ผ่านทางมัสยิดแทนที่รูปแบบไทยประเพณีเช่นแต่ก่อน แนวคิดในการสร้าง “สถาปัตยกรรมอิสลาม” เริ่มจากการเพิ่มองค์ประกอบที่มีภาพลักษณ์ของมัสยิด เช่น โดม หออะซาน และซุ้มโค้งแหลม (มุละาะห์ มะหะหมัดอารีย์, สัมภาษณ์) เข้ากับอาคารพื้นถิ่น³⁵ ที่สอดคล้องกับภูมิอากาศและวิถีชีวิต เมื่อชุมชนขยายตัวและมีความมั่นคงขึ้น ก็จะขยายต่อเติมหรือสร้างใหม่ตามกำลังและความสามารถของแต่ละชุมชน ตัวอย่างเช่น มัสยิดนูรุลอิสลาม (บ้านป่า) ที่มัสยิดหลังเดิมเป็นเรือนไม้จริงและมีหลังคาจั่วคล้ายวัด ด้านข้างทั้ง 2 ด้านมีระเบียงที่มีหลังคาคลุม ต่อมาได้สร้างขึ้นใหม่อีกหลังเป็นหลังคาปั้นหย่า มีหลังคาโดมที่ทำด้วยไม้ตรงทางเข้า ก่อนจะมาสร้างใหม่เป็นหลังปัจจุบันในปี พ.ศ.2516 (ประเสริฐ ใสและมัด, สัมภาษณ์)

เมื่อชุมชนมีฐานะดีขึ้น มักจะสร้างและบูรณะมัสยิดให้ดีขึ้นเพื่อให้สมกับแนวคิดที่ว่า “มัสยิดเป็นบ้านของพระเจ้า” สถาปนิกจึงเริ่มมองหาลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่แข็งแรงและมีความสวยงามมากกว่าบ้านเรือนทั่วไป ในระยะแรกจึงนำสถาปัตยกรรมจากประเทศของตนเข้ามาปรับใช้ในการสร้างมัสยิดเพื่อสื่อถึงกลุ่มชาติพันธุ์ของตน³⁶ เช่น ชาวมลายูที่เข้ามาอยู่ในสยามเนื่องจากสงคราม เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 เงื่อนไขต่างๆ ได้รับการผ่อนปรนมากขึ้น มีการติดต่อกับชุมชนมุสลิมจากเชื้อชาติเดียวกันทั้งในและนอกประเทศ ประกอบกับชุมชนมีความเข้มแข็งเป็นปึกแผ่น ชุมชนมุสลิมเชื้อสายมลายูหลายแห่ง เช่น มัสยิดกมาลุลอิสลามจึงได้สร้างมัสยิดขึ้นใหม่แทนหลังเดิม³⁷ โดยนำรูปแบบสถาปัตยกรรมมลายูมาใช้ในการสร้างมัสยิดหลังใหม่นี้ ในขณะที่

³⁵ มักจะเป็นเรือนไม้ที่ยกใต้ถุนสูง หลังคาจั่วมุงสูง มีระเบียงและชายคายื่นกันแดดฝน ตามแบบของเรือนขนาดใหญ่ แต่การสร้างมัสยิดเป็นอาคารเครื่องผูกในช่วงนี้มีจำนวนน้อยลงเนื่องจากเป็นอาคารที่ไม่มั่นคงถาวรและต้องการการซ่อมแซมและสร้างใหม่อยู่เสมอ มัสยิดที่สร้างใหม่มักเป็นอาคารเครื่องสับหรือเครื่องก่อที่มีความถาวรเพิ่มขึ้น และมีการนำองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมอาหรับเข้ามาใช้มากขึ้น เช่น หน้าต่างโค้ง

³⁶ โดยทั่วไปในประเทศที่มีการอพยพของชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ เป็นจำนวนมาก เช่น สหรัฐอเมริกา แคนาดา และอังกฤษ ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานมักอยู่รวมกันในกลุ่มชนชาติเดียวกันและมีการสร้างมัสยิดในรูปแบบของชาติที่ตนจากมา ต่อมาเมื่อมีการติดต่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมุสลิมแต่ละชนชาติมากขึ้น ความเป็นชนชาติจึงลดความสำคัญลงและแทนที่ด้วยความรู้สึกร่วมในความเป็นมุสลิมรูปแบบของมัสยิดที่สร้างในระยะหลังจึงเปลี่ยนไป

³⁷ แต่เดิมมัสยิดมักสร้างอย่างเรียบง่ายในลักษณะเดียวกับเรือนพักอาศัย ตัวอย่างเช่น มัสยิดกมาลุลอิสลามหลังเดิมนั้นเป็นเรือนไม้ที่ได้รับบริจาคไม้มาจากคหบดีในชุมชนบางอ้อหรือบางกอกน้อย (วินัย สมะฮุน, สัมภาษณ์)

ชาวเยวะวาที่เข้ามาทำงานในสยามก็ได้นำรูปแบบมัสยิดท้องถิ่นของตน³⁸ เข้ามาใช้ในการสร้างมัสยิดเยวะวาและมัสยิดอินโดนีเซีย (หลังเดิม) เช่นกัน

มัสยิดเยวะวาที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นมัสยิดที่สร้างตามแบบของมัสยิดในชวา เป็นอาคารที่มีโครงสร้างหลักเป็นไม้ มีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคาปั้นหย่า มีชายคายื่นยาว และยกพื้นสูง ตามลักษณะของมัสยิดในชวา ภายในมีกลุ่มเสากลางห้องที่รองรับหลังคาที่ยกสูงเพื่อเน้นที่ว่าง กลางห้องลักษณะดังกล่าวได้รับอิทธิพลมาจากศาสนสถานของชาวพุทธและพราหมณ์ซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมในเกาะชวา สันนิษฐานว่าลักษณะดังกล่าวมีที่มาจากคติความเชื่อในเรื่องของไตรภูมิ ที่ว่างภายในที่เกิดขึ้นจึงถูกแบ่งออกเป็นสามระดับในแนวตั้ง อันได้แก่ ใต้ถุนอาคาร ระดับพื้นอาคาร และ ที่ว่างใต้หลังคา อาคารทั่วไปนั้นจะมีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่เรียบง่ายและมีหลังคาจั่วธรรมดา ซึ่งเป็นการแสดงฐานานุรูปที่สามารถแยกแยะได้จากการรับรู้ของคนทั่วไป (O'Neil, 1994: 227-239) เมื่อชาวชวาเปลี่ยนมารับนับถือศาสนาอิสลามแล้ว ได้นำเอารูปแบบดังกล่าวมาใช้ในการสร้างมัสยิด เนื่องจากเป็นลักษณะอาคารที่สอดคล้องกับภูมิอากาศและวิถีชีวิต ประกอบกับในสมัยนั้นมัสยิดที่สร้างด้วยหลังคาโดมซึ่งเป็นรูปแบบจากต่างประเทศนั้นยังไม่เป็นที่แพร่หลาย เมื่อชาวชวาเดินทางเข้ามาในกรุงเทพฯ ก็ได้นำลักษณะดังกล่าวมาใช้ในการสร้างมัสยิดเยวะวาในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงแม้มัสยิดของชาวชวาที่สร้างในเวลาต่อมา เช่น มัสยิดอินโดนีเซีย (หลังเดิม) จะไม่มีการใช้ที่ว่างที่ซับซ้อนเช่นมัสยิดเยวะวา แต่ก็มีลักษณะการวางผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสและมีหลังคาปั้นหย่า 2 ชั้น ซึ่งแสดงร่องรอยของแนวคิดดังกล่าวแต่นำมาใช้เพื่อแสดงเอกภาพของผู้ที่มาละหมาดร่วมกันในมัสยิด ส่วนมัสยิดอื่นของชาวชวานั้น โดยทั่วไปแล้วยังคงเป็นอาคารไม้ที่สร้างอย่างเรียบง่ายตามลักษณะท้องถิ่น

หากพิจารณาในภาพรวม จะพบว่าเงื่อนไขทางสถาปัตยกรรมหลายประการที่มีในชวาและมลายูนั้นคล้ายกับประเทศไทยมาก ไม่ว่าจะเป็นภูมิอากาศ ภูมิประเทศ การประกอบอาชีพ รวมถึงการใช้วัสดุก่อสร้างหลักเป็นไม้ที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ การนำรูปแบบดังกล่าวมาใช้จึงไม่ขัดต่อเงื่อนไขทางด้านสภาพแวดล้อมที่มีในกรุงเทพฯ มากนัก ในส่วนของข้อจำกัดทางด้านความชำนาญในการก่อสร้างอาคารนั้น ก็ถูกทดแทนด้วยวิทยาการของช่างชาวจีนที่เข้ามาทำงานก่อสร้าง ซึ่งชาวมุสลิมที่มีส่วนช่วยในการก่อสร้างได้เรียนรู้วิทยาการดังกล่าวมาพัฒนาใช้ในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าการนำรูปแบบท้องถิ่นที่สื่อถึงกลุ่มชาติพันธุ์มาใช้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 เท่านั้น ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะในเวลาต่อมาชาวมุสลิมเชื้อ

³⁸ชาวชวานับถือศาสนาพุทธและพราหมณ์ก่อนที่จะเปลี่ยนมารับนับถือศาสนาอิสลาม และได้นำรูปแบบของศาสนสถานเดิมมาใช้ในการสร้างมัสยิดท้องถิ่นด้วย รูปแบบดังกล่าวถูกนำมาใช้ในเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนความสูงส่งของศาสนสถาน เป็นการสืบทอดสิ่งที่ดีจากรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นมาพัฒนาต่อโดยยกเลิกสิ่งที่ไม่ดีกับหลักศาสนาอิสลามเช่นการมีรูปปั้นเคารพในศาสนสถาน (Yoyok Subroto, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2549)

ชาติต่างๆ มีความรู้สึกว่าเป็น “คนสยาม” มากขึ้น³⁹ ประกอบกับความรู้สึกร่วมในการเป็นมุสลิมนั้นมีความสำคัญกว่าชนชาติเช่นในอดีต⁴⁰ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมท้องถิ่นจากชาติต่างๆ ที่ถูกนำมาใช้สื่อถึงความเป็นชาติพันธุ์จึงค่อยๆ ลดบทบาทลงในที่สุด

นอกจากนี้ สถาปัตยกรรมอิสลามยังถูกนำมาใช้ไปอีกลักษณะหนึ่ง คือเพื่อเป็นการอนุรักษ์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาณาจักรอิสลามในอดีต อาทิ ออตโตมัน ซาฟาวีเยะฮ์ และโมกุล รูปแบบดังกล่าวถูกนำมาใช้ในลักษณะของการโยยหาอดีตในการสร้างมัสยิดทั่วโลก มีการให้ความสำคัญกับรายละเอียดขององค์ประกอบเชิงกายภาพในอดีต เช่น การทำลวดลายเรขาคณิตบนผนัง การประดับด้วยอักษรประดิษฐ์ รูปทรงของหลังคาโดมและหอคอยซัน หรือแม้แต่รูปทรงของทิวเสาโค้ง โดยมีการผสมผสานเข้ากับการใช้วัสดุหรือโครงสร้างสมัยใหม่ สำหรับในกรุงเทพฯ เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือการแสดงออกถึงความภูมิใจในศาสนาผ่านทางรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่ยิ่งใหญ่ในอดีต มักเป็นการนำรูปแบบของมัสยิดกลางมาใช้อย่างมีหลักเกณฑ์ ตัวอย่างเช่น ในการสร้างมัสยิดกุดดีลอิสลาม (ตึกแดง) ที่ต้นตระกูลนานา⁴¹ เป็นผู้อุปถัมภ์ ได้เชิญหัวหน้าช่างก่อสร้างและนำแบบสถาปัตยกรรมแบบโมกุล⁴² มาจากอินเดีย แม้จะเป็นมัสยิดขนาดเล็กที่ไม่มีองค์ประกอบที่เด่นชัดเช่นหลังคาโดมและมีการปรับลักษณะทางสถาปัตยกรรมให้เข้ากับปัจจัยท้องถิ่นของกรุงเทพฯ แต่องค์ประกอบต่างๆ นั้นได้ถูกนำมาใช้อย่างประณีต เช่น ชุ่มประตูดั้งที่สร้างตามแบบจากมัสยิดในอาณาจักรโมกุล ซึ่งเป็นการสืบทอดรูปแบบของมัสยิดกลางจากต่างประเทศมาปรับใช้ให้เข้ากับเงื่อนไขท้องถิ่นของกรุงเทพฯ ได้อย่างลงตัว (นาวิน ศาสนกุล, สัมภาษณ์, 9 พฤษภาคม 2551)

³⁹มุสลิมชาวมลายูมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของประชากรสยามมากขึ้นเมื่อตั้งถิ่นฐานและดำเนินชีวิตร่วมกับชาวสยามมาเป็นเวลานาน โดยมีความรู้สึกว่าการสยามให้การดูแลอย่างดีด้วยเหตุผลสำคัญสองประการ คือการให้ที่ดินทำกินและให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา (วินัย ณะมะฮุน, สัมภาษณ์)

⁴⁰ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆถูกจัดให้แยกกันอยู่เป็นสัดส่วนภายใต้การควบคุมดูแลของผู้นำมุสลิมเช่นอิหม่ามและจุฬาราชมนตรีด้วยเหตุผลทางด้านการปกครอง ประกอบกับข้อจำกัดทางด้านภาษาที่ต่างกัน ทำให้การติดต่อต่างกลุ่มชาติพันธุ์มีไม่มากนัก หลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 เงื่อนไขต่างๆ ได้ลดลง นักธุรกิจและข้าราชการมุสลิมมีส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ติดต่อกันมากขึ้น โดยเฉพาะคนที่เข้ามาในฐานะของ “คนในบังคับของต่างชาติ” ที่ได้สิทธิพิเศษจากอำนาจคุ้มครองของต่างชาติ ประกอบกับข้อจำกัดทางด้านภาษาที่ลดลงและมีการตื่นตัวในเรื่องของศาสนามากขึ้น ทำให้ความผูกพันในศาสนาอิสลามทวีความสำคัญขึ้นแทนที่ความเป็นเชื้อชาติในเวลาต่อมา

⁴¹“ท่านเสมียนอาลี เชื้อสายอินเดีย มาจากเมืองสุรัต ต้นตระกูล นานา วงศ์อารยะ รวบรวมมุสลิมสร้างมัสยิดขึ้นมา โดยใช้ช่างฝีมือจากอินเดียมาร่วมงานกับช่างก่อสร้างของสมเด็จพระมหาพิชัยญาติ สมัยนั้น ญมูรีเป็นศูนย์กลางใหญ่ของมุสลิม ด้านหน้าซึ่งเป็นสวนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปัจจุบัน เป็นชุมชนและเป็นปอเนาะใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ” (นาวิน ศาสนกุล, สัมภาษณ์, 9 พฤษภาคม 2551)

⁴²ในช่วงที่สร้างมัสยิดหลังปัจจุบัน ชุมชนมัสยิดตึกแดงส่วนใหญ่ประกอบด้วยมุสลิมเชื้อสายมลายูและอินเดีย การนำรูปแบบของสถาปัตยกรรมอินเดียมาใช้ในการสร้างมัสยิดจึงไม่น่าจะมีที่มาจากเหตุผลทางด้านเชื้อชาติแต่เพียงอย่างเดียว แต่น่าจะเกิดจากความต้องการในการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมของอาณาจักรโมกุลซึ่งเป็นอาณาจักรอิสลามที่ยิ่งใหญ่ในอดีตมาใช้ด้วย

ในช่วงนี้ มัสยิดที่สร้างตามแบบแผนของช่างหลวงมีจำนวนน้อยลง บางส่วนเป็นแบบที่มีระเบียบแบบแผนอย่างเคร่งครัด เช่น มัสยิดหลวงอันซอริชสุนนะฮ์ที่ได้รับพระราชทานที่ดินจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายใต้การออกแบบและควบคุมการก่อสร้างโดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และบางส่วนเป็นการผสมผสานให้เข้ากับรูปแบบสถาปัตยกรรมจากยุโรป เช่น มัสยิดนูรุลมุบีน (บ้านสมเด็จพระเจ้า) ที่สร้างโดยช่างชาวมลายูในชุมชนที่รับราชการและเคยสร้างโรงละครปรีดาลัย (สุธี ปินกามิตร, 2538: 9-10)

ในช่วงเวลานี้ได้มีสถาปัตยกรรมในรูปแบบของยุโรปในกรุงเทพฯ จำนวนมาก เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม กรมโยธาธิการ (ห้างยอห์น แซมป์สัน แอนด์ ซัน เดิม) และตึกไทยคู่ฟ้าในทำเนียบรัฐบาล (บ้านนรสิงห์เดิม) ซึ่งกลายเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึง “ความศิวิไลซ์” โดยมีองค์ประกอบบางส่วนที่สอดคล้องกับสถาปัตยกรรมอาหรับ เช่น หลังคาโดมและซุ้มโค้ง มัสยิดที่มีสถาปัตยกรรมที่มีฐานะดี และมีโอกาสเดินทางไปพบเห็นสถาปัตยกรรมในต่างประเทศ⁴³ จึงเกิดการนำรูปแบบต่างๆ มาผสมผสานและปรับปรุงจนเกิดเป็นรูปทรงมัสยิดที่มีลักษณะเฉพาะ (อุมร์ ดารีห์เล็ค, สัมภาษณ์, 11 พฤษภาคม 2544) เทคโนโลยีการก่อสร้างได้ก้าวหน้าขึ้นจนทำให้รูปทรงต่างๆ ที่เคยมีความยากลำบากในการก่อสร้างในอดีตนั้นมีความเป็นไปได้มากขึ้น

ภาพที่ 89-91 สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ ที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรป และมีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดในเวลาต่อมา

ช่างชาวจีนซึ่งมีความชำนาญในการสร้างอาคารก่ออิฐถือปูน⁴⁴ และมีประสบการณ์ในการสร้างอาคารที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรปในประเทศไทย ได้มีส่วนร่วมในการสร้างมัสยิดเป็นอาคารตึกในรูปแบบสถาปัตยกรรมยุโรป โดยที่ยังคงสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและการใช้งาน เช่น

⁴³มุสลิมกลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรม colonial ที่ได้พบเห็นในประเทศที่เป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษ เช่น มาเลเซีย และสิงคโปร์

⁴⁴โครงสร้างอาคารที่สร้างโดยชาวจีนโดยทั่วไปจะมีลักษณะเป็นโครงสร้างชนิดผนังรับน้ำหนัก วัสดุก่อสร้างหลักเป็นอิฐก้อนใหญ่ก่อผนังหนา ฉาบปูน ผนังด้านนอกใช้เป็นกำแพงไปด้วยในตัว โครงหลังคาเป็นซุงไม้กลม หรือไม้หน้าตดสี่เหลี่ยม เป็นพื้นผนังล้อมรอบอาคาร และเจาะช่องเฉพาะบางส่วนบนผนังบางด้าน มีส่วนที่เป็นผนังทึบ มากกว่าส่วนที่เป็นช่องเปิด (มุสตี ทิพพัส, 2525: 414)

รูปแบบของมัสยิดบางข้อที่วางอาคารสัมพันธ์กับแกนต่างๆ ได้อย่างลงตัว ส่วนโถงละหมาดวางตามทิศกิบละฮ์ ในขณะที่ด้านริมน้ำจะหันโถงทางเข้าตั้งฉากกับแนวฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นตัวอย่างในการแก้ปัญหาทางสถาปัตยกรรมที่ได้ผ่านการวิเคราะห์และวางแผนอย่างเป็นระบบเกินกว่างานที่ทำอยู่ปกติทั่วไปในยุคนั้น อีกประการหนึ่ง การที่มีชาวต่างชาติที่เคยทำงานสำคัญให้กับทางการมาทำงานให้กับชุมชนมุสลิมหลายแห่ง แสดงถึงสถานะของนักธุรกิจชาวเปอร์เซีย อินเดีย และอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นมุสลิมกลุ่มใหม่ที่ก้าวขึ้นมามีบทบาทมากขึ้นในสังคมแทนที่ขุนนางเชื้อสายเปอร์เซียอย่างเห็นได้ชัด

ในความรู้สึกของมุสลิมในกรุงเทพฯ เมื่อกล่าวถึง “สถาปัตยกรรมอิสลาม” นั้น นอกเหนือจากการอ้างอิงถึงสถาปัตยกรรมอิสลามจากประเทศเดิมของตน และอาณาจักรอิสลามสำคัญในอดีตแล้ว ยังเชื่อมโยงกับสถาปัตยกรรมในดินแดนสำคัญ 2 แห่งอันได้แก่ นครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์⁴⁵ นครมักกะฮ์นั้นเป็นที่ตั้งของวิหารกะอ์บะฮ์ซึ่งอยู่ในมัสยิดอัลฮะรออม สถานที่ดังกล่าวเป็นศูนย์กลางในการประกอบศาสนกิจของมุสลิมทั่วโลกรวมทั้งการเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ในขณะที่นครมะดีนะฮ์เป็นเมืองที่ท่านศาสดาใช้เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่ศาสนา และสร้างมัสยิดอัลนะบะวีย์ขึ้น มุสลิมจากกรุงเทพฯ ที่เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์จึงได้รับรู้รูปแบบของมัสยิดในดินแดนดังกล่าว และนำมาใช้ในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ อย่างไรก็ตาม การที่ดินแดนดังกล่าวเคยอยู่ภายใต้การดูแลของอาณาจักรออตโตมันตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 มัสยิดต่างๆ รวมทั้งมัสยิดอัลฮะรออมที่เป็นส่วนหนึ่งของสถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีฮัจญ์นั้น ได้รับการดูแลและบูรณะด้วยรูปแบบของสถาปัตยกรรมออตโตมันเรื่อยมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ผู้แสวงบุญชาวไทยที่เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์จึงได้รับรู้รูปแบบดังกล่าวและนำมาใช้ในการตกแต่งมัสยิดในสยาม ตลอดจนได้บ่มเพาะความรู้สึกที่ว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอิสลาม จึงต้องการสื่อถึงประชาชาติอิสลามในเชิงสัญลักษณ์ผ่านองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น การใช้ตราของอาณาจักรออตโตมันเหนือโถงทางเข้ามัสยิดบางอุทิศและมัสยิดต้นสนหลังเดิม ซึ่งมุสลิมในยุคนั้นถือว่าอาณาจักรออตโตมันเป็นศูนย์กลางประชาชาติอิสลามทั่วโลก ตลอดจนการใช้ตราดาวเดือนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของตราสัญลักษณ์ในการประดับมัสยิดต่างๆ เช่น มัสยิดฮารูน และมัสยิดดารุ้ลอาบีดิน (ตอรอกจันทร์) นอกเหนือไปจากศิลปะจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม เช่น ลายเรขาคณิต และลายพรรณพฤกษา

⁴⁵ ปัจจุบันอยู่ในประเทศซาอุดีอาระเบีย

3. ช่วงเวลาแห่งการทบทวนอัตลักษณ์ของมุสลิม (พ.ศ. 2468-2489)

เป็นช่วงเวลาที่ยังคงมุสลิมในกรุงเทพฯ อยู่ภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายประการ อาณาจักรอิสลามสำคัญที่เคยเป็นศูนย์กลางประชาชาติอิสลามได้ล่มสลายลงทั้งหมด ในขณะที่การปฏิวัติในสยามได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจากเดิมไปสู่ระบอบใหม่ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตของชาวกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก

มุสลิมในกรุงเทพฯ เชื้อสายต่างๆ ได้กลายเป็นคนไทยที่อยู่ร่วมกันกับชุมชนที่นับถือศาสนาต่างๆ อย่างกลมกลืน ต่อมาในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีนโยบายชาตินิยมโดยชูประเด็นของการสร้างเอกลักษณ์ของชาติ และพยายามเปลี่ยนแปลงชาวสยามให้อยู่ภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักเดียวกัน นโยบายนี้เสมือนเป็นแรงกดดันให้มุสลิมตระหนักถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ของตนและหันไปศึกษาหลักคำสอนของศาสนามากขึ้น ส่งผลให้การสร้างสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ให้มีความสำคัญกับการใช้พื้นที่ตามหลักคำสอนศาสนามากกว่ารูปแบบที่สื่อถึงชนชาติเช่นเดิม ในขณะที่มีการหยิบยืมรูปแบบของอาคารราชการในสยามมาใช้ในการสร้างมัสยิดนั้น เป็นการเทียบเคียงกับมาตรฐานสถาปัตยกรรมระดับสูงเพื่อสื่อถึงความเป็น “บ้านของพระเจ้า” ของมัสยิด

3.1 เหตุการณ์และปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพล

ช่วงต้นรัชกาลที่ 7 ประเทศไทยโดยเฉพาะกรุงเทพฯ ประสบปัญหาเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน อันเนื่องมาจากผลของสงครามโลกครั้งที่ 1 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขโดยปฏิรูปลงทุนการปกครองและระบบเศรษฐกิจให้มีประสิทธิภาพ จนกระทั่งเศรษฐกิจเริ่มฟื้นตัว มีการสร้างสถาบันทางการเมืองใหม่เพื่อกระจายพระราชอำนาจและความรับผิดชอบออก เช่น อภิรัฐมนตรีสภา หรือองคมนตรีสภา

อย่างไรก็ตาม แนวทางการพัฒนาตามมาตรฐานยุโรปที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และการขยายตัวของระบบราชการสมัยใหม่และระบบการศึกษาสมัยใหม่ ที่เริ่มขึ้นจากการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนโลกทัศน์ ค่านิยม และคติความเชื่อต่างๆ ทางสังคม (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2547: 243) เกิด “คนชั้นกลาง” ที่ได้รับการศึกษาแบบสมัยใหม่ โดยเฉพาะผู้ที่เดินทางไปศึกษาต่อในต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศในทวีปยุโรปและประเทศสหรัฐอเมริกาที่กลับมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศด้วยแนวคิดใหม่ และเริ่มมีบทบาทแทนที่กลุ่มเจ้านายและขุนนาง จนกระทั่งในปี พ.ศ.2475 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของประเทศ จากระบอบการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ ด้วยเช่นกัน

3.1.1 การเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับสังคมมุสลิม

ในช่วงนี้ มุสลิมจากดินแดนต่างๆ ได้ย้ายเข้ามาสมทบกับชุมชนเดิมมากขึ้น เนื่องมาจากพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2470 ได้เปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวชวาเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศได้สะดวกขึ้นและได้อาศัยอยู่รวมกันตามย่านการค้า เช่น สาทร บางรัก ป้อมปราบ สัมพันธวงศ์ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 132-133) รวมกับชาวมุสลิมเชื้อสายอินเดีย⁴⁶ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว เกิดการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนบริเวณมัสยิดวัดเกาะ สีแยกวัดตึก สัมพันธวงศ์, มัสยิดฮารูน ตรอกโรงภาษีเก่า บางรัก, มัสยิดเซฟี บ้านตึกขาว เริงสะพานพุทธฝั่งธนบุรี และการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ในลักษณะกระจัดกระจายอยู่ในบริเวณที่เป็นหมู่บ้านมุสลิมอยู่เดิม (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 149) ส่วนชาวมุสลิมเชื้อสายอื่นๆ ในกรุงเทพฯ นั้นก็มีบทบาทสำคัญทางการค้าภายในประเทศเช่นกัน เช่นมุสลิมเชื้อสายจามในชุมชนบ้านครัวทำธุรกิจผ้าไหม (นิรมล สุธรรมกิจ, 2543: 79) ชาวมุสลิมเชื้อสายอาหรับที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในย่านบางกอกน้อยทำธุรกิจเครื่องนอน ชาวมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียในย่านบางอ้อทำธุรกิจค้าไม้ โดยสืบทอดจากบรรพบุรุษซึ่งมีความชำนาญในการค้าขายอยู่แล้ว ชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่ในเขตเมืองชั้นในจึงมีฐานะดีพอที่จะสร้างมัสยิดได้อยู่บ้างแม้เศรษฐกิจของประเทศในช่วงดังกล่าวจะไม่ดีนัก

ในระยะหลังๆ ชาวมุสลิมในกรุงเทพฯ เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ได้สะดวกขึ้น โดยสามารถขึ้นเรือจากท่าเรือคลองเตยไปยังประเทศซาอุดีอาระเบียได้โดยตรง โดยไม่ต้องเดินทางไปขึ้นเรือที่ประเทศมาเลเซียและสิงคโปร์เช่นแต่ก่อน⁴⁷ ประกอบกับมีผู้ที่เดินทางไปศึกษาต่อในประเทศอาหรับมากขึ้น หลายคนได้พบเห็นและได้รับรู้แนวคิดตลอดจนลักษณะทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดจากต่างประเทศ การออกแบบมัสยิดจึงให้ความสำคัญกับลักษณะทางสถาปัตยกรรมอิสลามมากกว่าที่เคยเป็นมา (สนั่น เพชรทองคำ, สัมภาษณ์)

⁴⁶ในเรื่องการค้ากับต่างประเทศ ชาวไทยมีความสนใจทำการค้าน้อยมาก อาชีพส่วนใหญ่ของชาวไทยได้แก่การทำนาและรับราชการ การค้ากับต่างประเทศอยู่ในมือของชาวจีน ชาวอินเดีย และชาวยุโรป โดยเฉพาะบริษัทของชาวอังกฤษ (มุสดี ทิพทัส, 2525: 264-266)

⁴⁷ อีหม่ามมาน เป็นผู้ให้บริการฮัจญ์คนแรกของประเทศ จากท่าเรือคลองเตย บางคอแหลม ท่าเรือ BI และ East Asiatic เรือฮอยอิง หุยอัน แล้วจึงมาเปลี่ยนเป็นเครื่องบิน ก่อนหน้านั้นผู้แสวงบุญชาวไทยต้องไปขึ้นเรือที่มลายู สิงคโปร์ ในปัจจุบันนี้ มีเครื่องบินโดยสารหลายสายการบินให้บริการเส้นทางบินสู่ประเทศซาอุดีอาระเบียโดยใช้เวลาไม่นานนัก (สะเล็ม นะมิ, สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2551, นริศ อามินเซ็น, สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2551, อารีย์ ปราณี, สัมภาษณ์, 17 พฤษภาคม 2551)

ภาพที่ 92 การเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์โดยอาศัยเรือเดินสมุทรในอดีต
ที่มา: มุลนิธิ รามฤทธิไกร มานะจิตต์

ภาพที่ 93 ครูอับดุลเราะห์มาน กรีมี่ หรือ “ตวนหม่านอาหรับ” นักวิชาการศาสนาที่เดินทางไปศึกษา
ศาสนาจากประเทศซาอุดีอาระเบียและกลับมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสังคมมุสลิม
ที่มา: ดิเรก สะกิมี่

อย่างไรก็ตาม เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้ามาบริหารประเทศในช่วงปี พ.ศ.2481-2487 และ พ.ศ.2490-2500 ได้ปฏิรูปสังคมโดยใช้วิธีเผด็จการชาตินิยม ได้พยายามกดดันทุกวิถีทางที่จะเปลี่ยนวิถีชีวิตของชนกลุ่มน้อยให้กลายเป็นคนไทยในรูปแบบเดียวกันทั้งหมด ภายใต้ความคิด

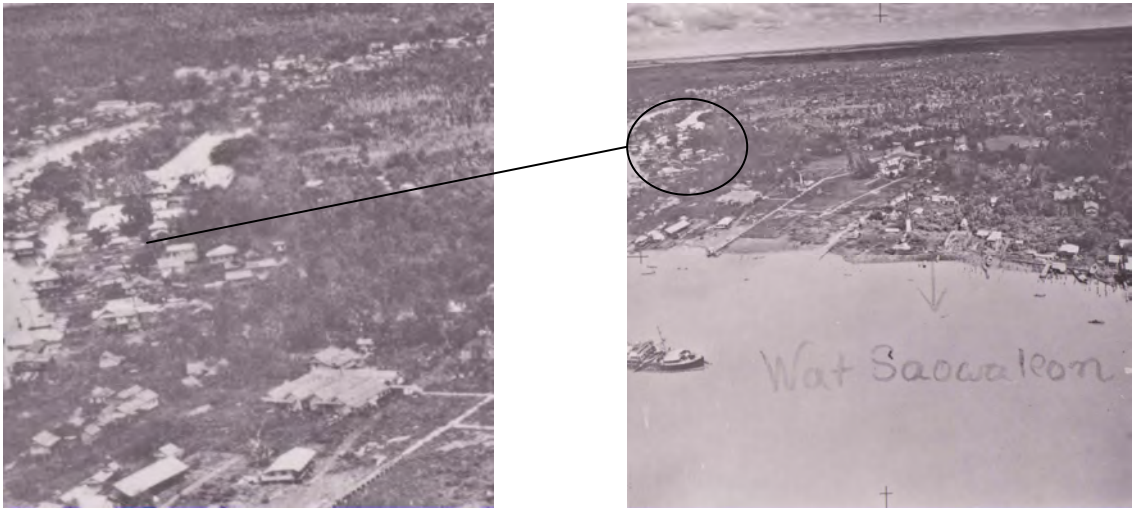
ที่ว่า “..เมืองไทยเป็นของคนไทย มิควรจะให้ศาสนาอื่นอยู่..” (รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 24/2484 อ้างถึงใน เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2535: 387-389) โดยดำเนินการต่างๆ ภายใต้นโยบาย “รัฐนิยม” หรือ “หลักการทางวัฒนธรรมแห่งชาติ” ที่สร้างภาวะกดดันในการดำเนินชีวิตของมุสลิมตาม “วัฒนธรรมอิสลาม” เป็นอย่างมาก สถานการณ์ต่างๆ ในช่วงนั้นจึงไม่เอื้อให้เกิดการสร้างมัสยิดมากนัก จนกระทั่งหมดวาระของท่านในปี พ.ศ.2487 ได้มีการผ่อนปรนหลักการทางวัฒนธรรมแห่งชาติหรือรัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (กาวิ๋ง, 2518: 21-22) มีการใช้พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พ.ศ.2488 ซึ่งรัฐบาลได้กำหนดให้มีคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด และคณะกรรมการประจำสุเหร่า (มัสยิด) เพื่อเป็นคณะทำงานที่มีหน้าที่ให้คำปรึกษาหารือกับกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงศึกษาธิการ ในกิจการที่เกี่ยวกับศาสนาอิสลาม (เมธา วาดีเจริญ, 2538 :109,110) จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นักวิชาการหลายท่านมีความเห็นว่า บทบาทและสถานะของจุฬาราชมนตรีซึ่งเป็นผู้นำสูงสุดของมุสลิมในประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากเดิมที่เป็น “ที่ปรึกษาพระมหากษัตริย์” เปลี่ยนมาเป็นเพียง “ที่ปรึกษากองการศาสนา” (มุฮัมหมัด ไชชูรี, 2547: 91-92) ในขณะที่บางส่วนเห็นว่าภารกิจจุฬาราชมนตรีมีตำแหน่งสูงสุด โดยมีคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ในการบริหารผ่านทางกรรมการอิสลามประจำจังหวัดและกรรมการของมัสยิดแต่ละชุมชน ส่งผลให้จุฬาราชมนตรีมีบทบาทในวงกว้างผ่านการทำงานขององค์กรที่เป็นระบบ สังคมมุสลิมในประเทศไทยน่าจะมีทิศทางการพัฒนาที่ชัดเจน มีเอกภาพและมีความสัมพันธ์ที่ดีกับฝ่ายปกครองและสังคมต่างศาสนิกมากขึ้น

3.1.2 การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของกรุงเทพฯ

ในช่วงนี้ ความเจริญของกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่อยู่ทางฝั่งตะวันออกคือฝั่งพระนคร มีการสร้างอาคารสำคัญหลายแห่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรม มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นอีกหลายสาย ย่านการค้าและย่านพักอาศัยขยายตัวมากขึ้นในพื้นที่ฝั่งตะวันออก การขยายตัวของเมืองเกิดขึ้นทางทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้ (สุสดี ทิพทัส, 2525: 264-266) ในปี พ.ศ.2475 ในวาระสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 150 ปี ได้มีการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าขึ้นเพื่อเชื่อมฝั่งธนบุรีกับฝั่งพระนคร ทำให้ชาวมุสลิมทั้งสองฝั่งเดินทางถึงกันได้สะดวกขึ้น มีการไปมาหาสู่ ติดต่อกันค้าขาย และช่วยเหลือระหว่างชุมชนมากขึ้น ความเจริญเริ่มแผ่ขยายมาสู่ชุมชนฝั่งธนบุรีมากขึ้น เช่น ชุมชนมัสยิดนูรุลมุบีน (บ้านสมเด็จ) มัสยิดกุฎีลอิสลาม (ตึกแดง) และมัสยิดสวนพลู ซึ่งอยู่ใกล้กับอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แต่ในขณะเดียวกัน การเข้าถึงของมัสยิดมีแนวโน้มที่จะให้ความสำคัญกับทางถนนมากขึ้นแทนที่การสัญจรทางน้ำที่ลดความสำคัญลงตามลำดับ

ช่วงรัชกาลที่ 8 ในกรุงเทพฯ มีการสร้างมัสยิดไม่มากนัก ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะสถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในช่วงปี พ.ศ.2482-2488 “ประเทศไทยได้รับความกดดันจนเข้าไปพัวพันกับสงคราม จนถึงขั้นต้องประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตร และได้รับผลเสียหายจากภัยระเบิดที่ฝ่ายพันธมิตรนำมาทิ้งในกรุงเทพฯ ในช่วงปี พ.ศ.2485-2487” (ผู้สดี ทิพทัส, 2525: 265) ชาวบ้านจากมัสยิดในหลายชุมชน เช่น มัสยิดต้นสนและมัสยิดหลวงอันซอริชซูนนะห์ ต้องอพยพออกจากตัวเมืองไปอาศัยอยู่ในเขตชานเมืองและต่างจังหวัด เช่น ชุมชนบางกอกน้อยอพยพไปสู่ห่อบ้านม้า (กุสุมา รัชมนณี, สัมภาษณ์, 2551) ชุมชนบางอ้ออพยพไปสู่ห่อสวน ทำอิฐ นนทบุรี และชุมชนกิ่งเพชร มหา นาค อพยพไปสู่ห่อจระเข้ขบ (สมนึก อำนวยพร, สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2551) ในขณะที่มัสยิด และชุมชนมุสลิมหลายแห่งถูกระเบิดทำลายเสียหายอย่างหนัก อาทิเช่น มัสยิดหลวงอันซอริชซูนนะห์ (อัปดุลลอฮ์ กรีมี่, สัมภาษณ์, 28 พฤษภาคม 2551)

สถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ลดความหรูหราฟุ่มเฟือยลงเหลือเพียงเท่าที่จำเป็น ยิ่งไปกว่านั้น หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 วัฒนธรรมต่างชาติได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวกรุงเทพฯ ให้เป็นไปในลักษณะสากลมากขึ้น ในช่วงเวลานั้นมีอาคารที่มีลักษณะทันสมัยจำนวนมาก ซึ่งสถาปนิกไทยเป็นผู้ออกแบบ อันได้แก่ อาคารราชการและอาคารสาธารณะที่มีลักษณะอาคารที่เรียบง่าย ไม่เน้นการประดับประดา เช่น หมู่อาคารราชดำเนินกลาง กรมไปรษณีย์โทรเลข กระทรวงยุติธรรม สนามกีฬาแห่งชาติ เป็นต้น “ลักษณะสถาปัตยกรรมที่ก่อสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลมีลักษณะที่เรียกว่าแบบสากล ไม่เน้นหนักไปในรูปแบบของสถาปัตยกรรมศิลป์ของชาติใดๆ แต่ในรูปส่วนทั่วไปแล้วก็เป็นสถาปัตยกรรมที่นิยมกันในประเทศฝ่ายตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะอาคารภายนอกมีรูปเรียบง่าย หลังคาตัด มีทั้งประเภทที่ใช้ดาดฟ้าให้เป็นประโยชน์ และชนิดที่ซ่อนหลังคาบังไว้ภายใน” (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525: 12) ซึ่งลักษณะดังกล่าวได้มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดในเวลาต่อมา

ภาพที่ 94 ภาพถ่ายทางอากาศ ชุมชนมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะฮ์และโรงเรียนราชการูญได้รับความเสียหาย
จากระเบิดในสงครามโลกครั้งที่ 2
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

3.1.3 การเปลี่ยนทัศนคติที่มีต่อสถาปัตยกรรมอิสลาม

สถาปัตยกรรมมัสยิดในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้รับอิทธิพลจากโลกทัศน์แบบจารีตในเรื่องการจัดลำดับชั้นทางสังคม ภายใต้แนวคิดในเรื่อง “ฐานานุรูป” และ “ฐานานุศักดิ์” ที่สะท้อนถึงสิทธิและอำนาจที่แตกต่างกันของเจ้าของอาคาร ซึ่งเป็นแนวคิดที่สืบทอดมาจากกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะในกลุ่มของขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซีย และปรากฏแนวคิดดังกล่าวในมัสยิดที่สำคัญ เช่น กุฎีหลวง กุฎีเจริญพาศน์ และ กุฎีปลายนา ต่อมาเมื่อศิลปวัฒนธรรมของชนชาติต่างๆ ได้รับโอกาสในการแสดงออกมากขึ้น แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามจึงมีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดของมุสลิมแต่ละชนชาติในกรุงเทพฯ เช่น ชาว มลายู และ อินเดีย รวมถึงการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมยุโรปมาปรับใช้ในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 7 แม้ว่าจะมีการให้ความสำคัญกับประโยชน์ใช้สอยอาคารและการตีความเนื้อหาศาสนาเข้ามาใช้ในการสร้างสถาปัตยกรรม แต่ก็ยังเป็นช่วงเวลาที่ยอดนักวิชาการอิสลามทั้งหมดล่มสลายลง ในขณะที่แนวคิดในการสร้างสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ตามมาตรฐานยุโรป ได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากในกรุงเทพฯ ทั้งในเรื่องของรูปแบบสถาปัตยกรรมและการใช้สอยอาคาร ซึ่งต่างจากเดิมที่ศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชนรวมอยู่ในศาสนสถาน เกิดอาคารประเภทใหม่ที่ตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม อาทิ อาคารสำนักงาน สนามกีฬา โรงภาพยนตร์ โรงเรียน และพิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เปิดโอกาสให้มุสลิมมีทางเลือกในการออกแบบมัสยิดในกรุงเทพฯ มากขึ้น มีการปรับพื้นที่ใช้สอยจากเดิมที่ใช้ในลักษณะอเนกประสงค์ให้รองรับกิจกรรมได้อย่าง

เฉพาะเจาะจงมากขึ้น บทบาทของมัสยิดครอบคลุมขอบเขตที่กว้างขึ้น เช่น รองรับการประกอบวิชาชีพ และการทำธุรกิจของชุมชน ส่วนในด้านของรูปลักษณ์ มุสลิมเลือกแบบที่สื่อถึงการเป็นประชาชาติอิสลาม (อุมมะฮ์) ตามที่สืบเนื่องกันมา ซึ่งในช่วงนี้ โอกาสที่ได้เห็นสถาปัตยกรรมอิสลามจากประเทศต่างๆ มีมากขึ้นทั้งทางด้านแนวคิด และรูปแบบ โดยเฉพาะทางด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรมนั้น เกิดการรับรู้ร่วมกันในการใช้องค์ประกอบที่เด่นชัดเป็นสัญลักษณ์ในการสร้างมัสยิด เช่น หลังคาโดม และซุ้มประตูโค้ง แต่เนื่องจากอาณาจักรออตโตมันอ่อนแอจนถึงขั้นล่มสลายในปี พ.ศ.2465⁴⁸ และหมดบทบาทในระดับโลกลง จึงไม่มีอาณาจักรอิสลามที่เป็นศูนย์กลางทางด้านวัฒนธรรม⁴⁹ ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรงานสถาปัตยกรรมเช่นในอดีต การสืบทอดรูปแบบจากอาณาจักรอิสลามต่างๆ จึงยุติลง และจำเป็นต้องมีการตีความสถาปัตยกรรมอิสลามกันใหม่ อย่างไรก็ตาม ระหว่างที่มีการค้นหาแนวทางที่สอดคล้องกับแนวคิดและบริบทที่เปลี่ยนไปนั้น ได้มีการนำคำสอนและความเชื่อทางศาสนา มาตีความและนำไปใช้ในการสร้างและออกแบบรูปทรงมัสยิด ควบคู่ไปกับการหยิบยืมรูปแบบของอาคารราชการที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบบางอย่างใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมอิสลามมาปรับใช้กับมัสยิดในกรุงเทพฯ จนเกิดเป็นรูปแบบใหม่ที่นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญทางด้านสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ

3.2 การประยุกต์ใช้แนวคิดในงานสถาปัตยกรรมมัสยิด

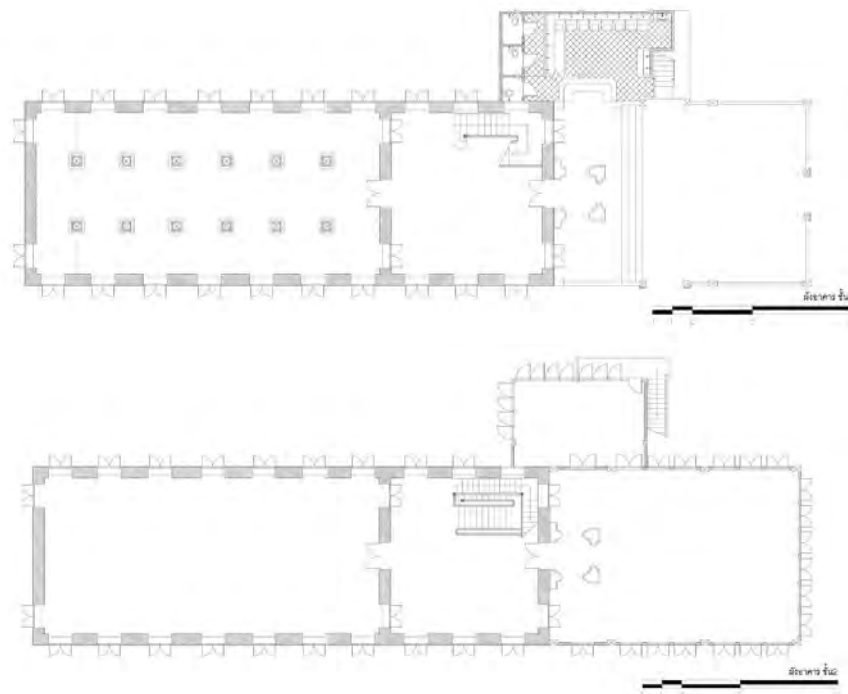
ในช่วงนี้ ชุมชนต่างๆ มีความมั่นคงและมีขนาดใหญ่ขึ้นมาก มัสยิดส่วนใหญ่ได้รับการต่อเติม และบูรณะซ่อมแซมตามอัธยาศัย โดยยังคงใช้วิธีการก่อสร้างตามลักษณะพื้นถิ่นด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านที่สืบทอดรูปแบบมาจากสมัยรัชกาลที่ 4-รัชกาลที่ 6 ในขณะที่มัสยิดที่มีสถาปัตยกรรมมาก ในตัวเมืองได้สร้างมัสยิดขึ้นเป็นอาคารตึก เช่น มัสยิดมหานาคที่สร้างขึ้นใหม่บนโครงสร้างเดิมที่ถูกไฟ

⁴⁸ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ อาณาจักรออตโตมันมีอิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองเป็นอย่างมากจนถึงถือว่าเป็นศูนย์กลางของมุสลิมทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีฮัจญ์ จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงภายนอกอันได้แก่ “การปฏิวัติอุตสาหกรรม” ซึ่งทำให้ประเทศในทวีปยุโรปเจริญล้ำหน้าประเทศในโลกมุสลิมเป็นอย่างมาก “การล่าอาณานิคม” ที่ทำให้ดินแดนของประเทศมุสลิมถูกจู่โจมยึดครอง ตลอดจน “การปฏิวัติทางการเมือง” ที่เริ่มก่อตัวขึ้นในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และพัฒนาไปที่ละน้อย จนปรากฏผลเป็นรูปธรรมในต้นศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อาณาจักรออตโตมันอ่อนแอจนถึงขั้นล่มสลายลงในปี พ.ศ.2465

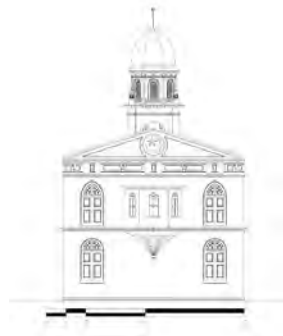
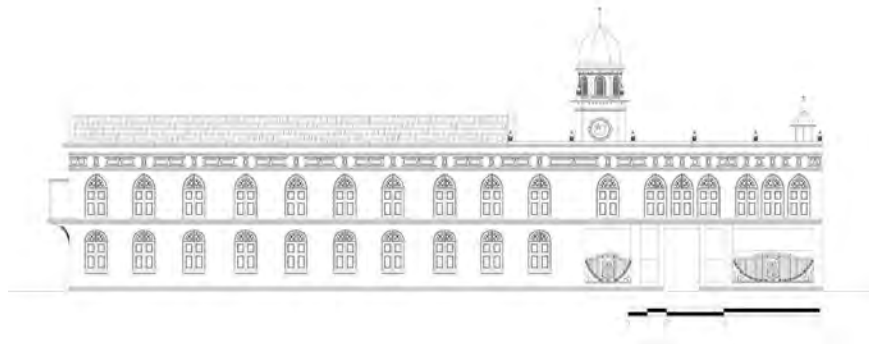
⁴⁹ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 อาณาจักรมุสลิมมีความเจริญสูงสุด ดินแดนที่นับถือศาสนาอิสลามนั้นครอบคลุมตั้งแต่ประเทศโมร็อกโคต่อเนื่องจนถึงอินเดีย รวมถึงบางประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ราชวงศ์ต่างๆ ต่างผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาใช้อำนาจในดินแดนดังกล่าว โดยเฉพาะอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่อย่าง ราชวงศ์ “ซาฟาวิยะฮ์” ในประเทศอิหร่านปัจจุบัน ราชวงศ์ “โมกุล” ในประเทศอินเดียปัจจุบัน และ “ออตโตมัน” ในประเทศตุรกีปัจจุบัน จนกระทั่งหมดอำนาจลงและตกเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจในยุโรปเกือบทั้งหมดภายในปี พ.ศ. 2463 อาณาจักรออตโตมันเป็นอาณาจักรสุดท้ายของอิสลามที่ล่มสลายในปี พ.ศ. 2465 ตามหลังอาณาจักรอิสลามที่สำคัญได้แก่ ซาฟาวิยะฮ์ (พ.ศ.2279) และ โมกุล (พ.ศ.2400)

ใหม่ และมัสยิดบ้านครัวที่สร้างโงงเนกประสงค์เชื่อมต่อเข้ากับโงงละหมาดเดิม (สนั่น เพชรทองคำ, สัมภาษณ์)

ในช่วงนี้ไม่ปรากฏว่ามีมัสยิดที่สร้างโดยช่างหลวง หรือได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายชั้นสูง ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะผลพวงของการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 ที่คณะผู้ปกครองได้ลดทอนอำนาจของชนชั้นเจ้านายลง ในขณะที่ช่างชาวต่างชาติมีบทบาทลดลงอย่างเห็นได้ชัด มัสยิดที่สร้างเกือบทั้งหมดจึงเป็นผลงานของช่างก่อสร้างที่เป็นชาวบ้าน แต่มัสยิดที่สร้างเป็นโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กมีอยู่ทั่วไปในชุมชนที่มีกำลังสนับสนุนสูง ไม่จำกัดอยู่เฉพาะการก่อสร้างโดยช่างหลวงเช่นแต่เดิม ลักษณะอาคารยุโรปที่มีองค์ประกอบของอาหรับจึงมีจำนวนมากขึ้น โดยมีการประดับลวดลายเท่าที่จำเป็นและมีลักษณะเรียบง่ายตามแบบสากล ตามบันทึกของแต่ละมัสยิดแสดงให้เห็นว่ามีการช่วยเหลือกันระหว่างมัสยิดมากขึ้น หลายแห่งเช่น มัสยิดบ้านครัว มัสยิดมหานาคและมัสยิดนูรุลมุบีน ได้รับความช่วยเหลือจากสัปบุรุษจากตำบลบางอ้อ ทั้งนี้ สันนิษฐานว่าช่างก่อสร้างจากมัสยิดทั้ง 3 แห่ง อาจจะได้รับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมและกรรมวิธีในการก่อสร้างไปด้วย ความต้องการมีส่วนร่วมในการสร้างมัสยิดเพื่อหวัง “ผลบุญ” นั้นกลับมาเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอีกครั้ง ทั้งในแง่ของเงินทุน ที่ดิน แรงงาน ฝีมือช่าง และการอำนวยความสะดวกในลักษณะต่างๆ หลังจากที่มีการก่อสร้างเคยเป็นหน้าที่ของช่างชาวจีนมาช่วงระยะหนึ่ง

ภาพที่ 95-96 ผังมัสยิดมหานาค ชั้นที่ 1 และ ชั้นที่ 2

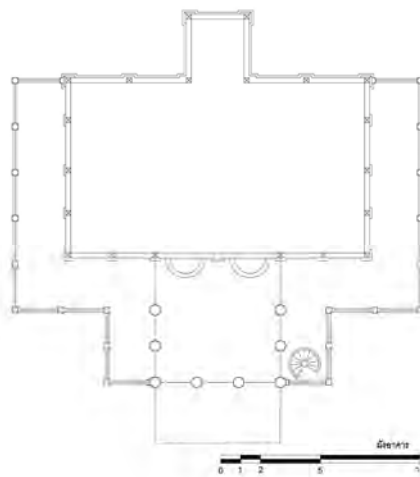

ภาพที่ 97-98 รูปด้านมัธยมมหานาค

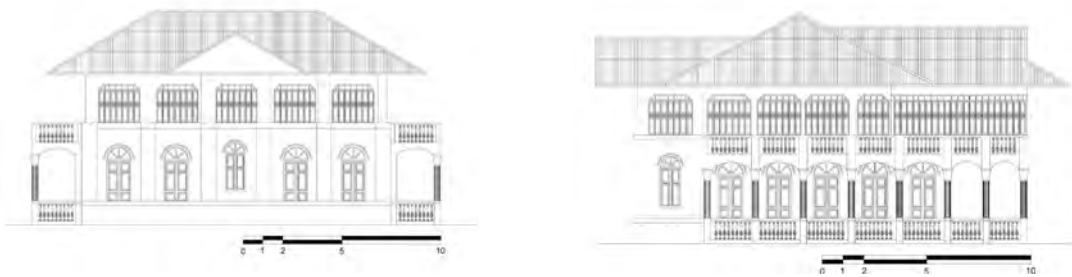
ภาพที่ 99 มัธยมมหานาค ในอดีต
ที่มา: สยามรถ วงศ์เสงี่ยม

ชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่สร้างมัสยิดเป็นอาคารไม้ โดยมีรูปแบบที่ยังคงสืบทอดมาจากมัสยิดที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 6 แต่มีขนาดใหญ่กว่าในสมัยก่อนและมีโครงสร้างที่ทันสมัยขึ้น กล่าวคือมีการใช้ไม้ที่มีขนาดมาตรฐานที่ผลิตจากโรงงาน และการยึดโครงสร้างเข้าด้วยกันด้วยนอตและตะปู เช่นมัสยิดดารุสสะอาดี๊ะ (คลองสีสามวา) หลังเดิม ส่วนมัสยิดดิลฟีลาห์มีการประดับลวดลายในส่วนสำคัญ เช่น ยอดจั่ว ช่องลม ชู่มิห์รอบ และ มัสยิดซุลกูลมุตตากีน (บ้านครัวตะวันตก) หลังเดิม ที่สร้างเป็นอาคารไม้แต่ชั้นบนสุดเป็นหลังคาโดมบนหอคอย 2 หอ เป็นต้น นอกจากนี้ ช่างชาวบ้านจากชุมชนบางแห่งมีความสามารถในการสร้างอาคารตึกที่มีผนังก่ออิฐฉาบปูน ซึ่งเป็นลักษณะที่สืบทอดมาจากมัสยิดที่สร้างโดยช่างต่างชาติในสมัยรัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 6 แต่ลดการประดับประดาให้ดูเรียบง่าย เช่น มัสยิดมหานาค และ มัสยิดสะฟีรุสสลาม (คลองสิบ) ในขณะที่โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ได้ถูกนำมาใช้มากขึ้น⁵⁰

ภาพที่ 100 ผังมัสยิดสะฟีรุสสลาม (คลองสิบ)

⁵⁰ ผู้สดี ทิพทัส อธิบายไว้ว่า ในระยะแรกที่เริ่มใช้โครงสร้างและวัสดุชนิดนี้ (โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก) ในกรุงเทพฯ มักใช้กับเสาคาน และพื้นชั้นล่าง ส่วนชั้นบนยังคงใช้ตงและพื้นไม้ รูปทรงอาคารจึงยังไม่เห็นความแตกต่างจากการใช้โครงสร้างผนังรับน้ำหนักเท่าใดนัก ต่อมาช่างมีความรู้ความชำนาญในการใช้โครงสร้างและวัสดุชนิดนี้มากขึ้น จึงนำมาใช้ประโยชน์ได้หลากหลายขึ้น (ผู้สดี ทิพทัส, 2525: 415) เช่น ใช้เป็นหลังคายอดโดมรูปโค้งกลม เป็นผนังโค้ง หรือกันสาดที่เป็นแผ่นแบนบางยื่นออกมาจากผนังเหนือช่องประตูหน้าต่างภายนอก

ภาพที่ 101-102 รูปด้านมัสยิดสะฟิรุลสลาม (คลองสิบ)

ภาพที่ 103 มัสยิดสะฟิรุลสลาม (คลองสิบ)

มัสยิดส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ มีการขยายต่อเติมขึ้นตามความจำเป็นโดยชาวบ้าน หลายแห่งขยายตัวในลักษณะของ cluster plan โดยมีการวางผังที่คำนึงถึงความจำเป็นด้านประโยชน์ใช้สอยมากกว่ารูปลักษณ์ ส่วนมัสยิดในตัวเมืองนั้น เมื่อมีการขยายต่อเติมอาคารออกไป ทำให้พื้นที่ลานอเนกประสงค์นอกอาคารลดลง ระเบียบจึงมีบทบาทมากขึ้นในฐานะที่ว่างอเนกประสงค์ ตามลักษณะของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นในกรุงเทพฯ เริ่มมีมัสยิดที่มีระเบียบรอบ 3 ด้านยกเว้นด้านกิบละฮ์ เช่น มัสยิดอัลสลาม ในขณะที่มัสยิดที่มีระเบียบรอบ 4 ด้านตามลักษณะการวางผังของมัสยิดของนิกายชีอะฮ์ยังคงมีการสร้างขึ้นมาอยู่บ้าง เช่น มัสยิดดิลฟีลลาห์

ลำดับและความสัมพันธ์ของที่ว่างในส่วนต่างๆ ยังคงสาระสำคัญไว้เช่นเดียวกันกับมัสยิดในสมัยรัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 6 แต่การต่อเติมที่เรียบง่ายตามความจำเป็นได้ก่อให้เกิดรูปทรงที่สะท้อนวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ไม่ถูกบังคับโดยรูปทรงของอาคารมากนัก เกิดมัสยิดที่มีทางเข้าไม่ตรงกับแกนกิบละฮ์เนื่องจากถูกบังคับด้วยพื้นที่ที่จำกัด มัสยิดหลายแห่งขยายตัวในลักษณะของ cluster form ในขณะที่อีกหลายแห่งยังให้ความสำคัญกับทางเข้าจากถนนเช่นเดิม อย่างไรก็ตาม ทุกแห่งยังคงให้ความสำคัญกับที่ว่างภายในโถงระฆังเป็นหลัก ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นโถง 4 เหลี่ยมผืนผ้าโค้ง บางแห่งที่มีช่วงกว้างมากอาจมีแนวเสาอยู่ภายในโถง ในส่วนแคบทั้ง 2 ข้างมักจะมีเพดานเดี่ยวและมีหลังคาที่มีองศาต่ำกว่าบริเวณกลางโถง จึงแยกออกจากที่ว่างกลางโถงระฆังด้วยแนวเสาทั้งสอง ตัวอย่างเช่น มัสยิดดารุ้ลนาอิมซึ่งเน้นที่ว่างกลางโถงระฆังด้วยที่ว่างที่สูงเป็นพิเศษซึ่งสูงเท่ากับ 2 ชั้น โดยมีชั้นลอยทั้งสองข้าง และไปจบแกนที่ซุ้มมิมหรืออบบนผนังด้านกิบละฮ์ที่มีหลังคาโดมบริเวณที่อิหม่ามยืน

ผลจากการเกิดน้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ.2485-2486 ได้ทำให้มัสยิดหลายแห่งเสียหายและไม่สามารถใช้ระฆังได้ เนื่องจากอาคารตึกถาวรที่สร้างตามลักษณะสถาปัตยกรรมยุโรปในสมัยรัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 6 นั้นไม่สามารถป้องกันภัยจากลมฟ้าอากาศได้อย่างเต็มที่ แต่อาคารที่สร้างด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านที่ยกได้สูงตามลักษณะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นนั้น สามารถใช้งานได้โดยปลอดภัย การออกแบบมัสยิดจึงกลับไปให้ความสำคัญกับปัจจัยพื้นถิ่นโดยเฉพาะเรื่องดินฟ้าอากาศมากขึ้น อย่างไรก็ตาม สถาปัตยกรรมที่สร้างโดยวัสดุท้องถิ่น เช่น ไม้ มักไม่คงทนถาวร มัสยิดที่สร้างขึ้นใหม่จึงสร้างเป็นอาคารตึกตามลักษณะยุโรปโดยคำนึงถึงสภาพภูมิศาสตร์ และ ภูมิอากาศ ของกรุงเทพฯ หลายแห่งมีการยื่นกันสาดหรือระเบียงออกด้านข้างเพื่อกันแดดฝน บางแห่งยกได้สูงหรือมีห้องโถงอเนกประสงค์อยู่ชั้นล่างเพื่อรองรับกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน และเพื่อเป็นการป้องกันภัยจากน้ำท่วมไปด้วยในตัว

ในอดีต การสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ เลือกรูปแบบที่ดีที่สุดมาใช้ในฐานะที่เป็น “บ้านของพระเจ้า” แต่การใช้รูปแบบของมัสยิดจากอาณาจักรต่างๆ เพื่อสื่อถึงความสูงส่งทางด้านสถาปัตยกรรมไม่สามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ดังกล่าวได้อีกต่อไป เนื่องจากอาณาจักรอิสลามต่างๆ ได้ล่มสลายลงทั้งหมดรูปแบบสถาปัตยกรรมออตโตมันที่ปรากฏในนครมักกะฮ์และมะดีนะฮ์ จึงไม่สามารถเป็นตัวแทนของสถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ ได้อีกต่อไป ประกอบกับข้อจำกัดในการแสดงออกทางด้านวัฒนธรรมในสมัยของจอมพลป. พิบูลสงคราม แนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดจึงได้รับการทบทวนและตั้งคำถาม โดยเฉพาะในประเด็นของอัตลักษณ์และสิทธิ์ของชุมชนในการแสดงออกตามความเชื่อของตน นโยบาย “ชาตินิยม” ของจอมพลป. ได้กำหนดกรอบให้ชาวไทยประพฤติปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนเดียวกันเพื่อแสดงถึงความเจริญของประเทศ กฎเกณฑ์หลายประการขัดกับวิถีปฏิบัติของมุสลิม เช่น

เรื่องการแต่งกาย การปฏิบัติศาสนกิจ และการตั้งชื่อ เป็นต้น มุสลิมจึงหาทางออกศึกษาศาสตร์โดยให้ความสำคัญกับเนื้อหาในหลักคำสอนที่แท้จริงมากกว่าการสืบทอดรูปแบบพิธีกรรมจากบรรพบุรุษ โดยขาดความรู้ความเข้าใจ และสื่อออกมาในการสร้างมัสยิดโดยให้ความสำคัญกับประโยชน์ใช้สอยมากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์กับชุมชน และความสอดคล้องกับภูมิอากาศ มัสยิดในสมัยนี้จึงรับเอาความเจริญก้าวหน้าที่ปรากฏในโครงสร้างของสถาปัตยกรรมยุโรปมาใช้กับพื้นที่ใช้สอยแบบใหม่ ที่สอดคล้องกับภูมิอากาศและวิถีชีวิตของมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยหยิบยืมลักษณะเด่นของอาคารราชการในกรุงเทพฯ⁵¹ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงอาคารระดับสูงมาใช้กับมัสยิด อาคารราชการที่เป็นสถานที่เกิดขึ้นใหม่จากแนวทางการบริหารประเทศแบบใหม่ตามมาตรฐานยุโรปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งได้รับอิทธิพลทางด้านสถาปัตยกรรมจากยุโรปมาใช้เพื่อการส่งเสริมภาพลักษณ์ของความเจริญก้าวหน้า แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 7 แนวโน้มทางด้านสถาปัตยกรรมจะเป็นไปในลักษณะของความเรียบง่ายและเท่าเทียมกันเพื่อสื่อถึงแนวคิดใหม่ในการปกครอง แต่มุสลิมในกรุงเทพฯ ก็เลือกที่จะย้อนกลับไปนำรูปแบบในอดีตมาปรับใช้เพื่อสื่อถึงมาตรฐานที่สูงส่งของสถาปัตยกรรม โดยปรับเปลี่ยนองค์ประกอบที่เด่นชัดอันได้แก่ ลวดลายการประดับตกแต่ง ชุ่มประตูดั้ง หน้าต่างโค้ง และหลังคาโดม ให้มีลักษณะที่อิงกับสถาปัตยกรรมจากดินแดนอาหรับเพื่อให้เกิดความแตกต่างจากสถาปัตยกรรมยุโรปทั่วไป ในส่วนของการใช้ตราสัญลักษณ์นั้น แต่เดิมมุสลิมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์จะอิงอยู่กับอาณาจักรอิสลามที่สำคัญ แต่หลังจากอาณาจักรออตโตมันล่มสลายลง การใช้สัญลักษณ์จึงไม่อิงกับอาณาจักรหนึ่งอาณาจักรใดเช่นในอดีต แต่ได้สรรหาสัญลักษณ์ที่สามารถใช้ร่วมกันในแต่ละชุมชน ตราดาวและเดือนที่เคยใช้มาก่อนบนชুমมิห์หรือบของมัสยิดต้นสนหลังเดิม รวมถึงบนผนังมัสยิดฮารูนและมัสยิดดารุลอาบีดีนก็ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายในมัสยิดอื่นๆ เช่น มัสยิดมหานาค ในขณะที่หลายมัสยิดใช้อักษรประดิษฐ์ภาษาอาหรับซึ่งเป็นโครงการจากคัมภีร์อัลกุรอาน หรือพระนามของพระเจ้าและท่านศาสดามาประดับภายในมัสยิด เช่น มัสยิดจักรพงษ์

ส่วนการใช้พื้นที่นั้น ได้มีการตีความคำสอนและความเชื่อเพื่อนำมาใช้กำหนดรูปทรงที่สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ เช่น การเน้นโถงทางเข้า โถงละหมาด และที่ยืนของอิหม่าม เป็นต้น การให้ความสำคัญกับมารยาทในการขอดุอาอ์ก่อนเข้ามัสยิดซึ่งถือเป็นบ้านของอัลลอฮ์ (ช.บ.) ทำให้โถงทางเข้ามัสยิดมีความสำคัญโดยเน้นพื้นที่ส่วนนี้ด้วยการใช้หลังคาโดมหรือมุขเพื่อเน้นให้ทราบถึงการมาถึง และขอพรเพื่อหวังความโปรดปรานจากพระเจ้า ซึ่งในอดีตได้มีการเน้นพื้นที่ทางเข้าในลักษณะนี้มาก่อนโดยใช้อองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมไทยประเพณี เช่น มัสยิดต้นสนที่มีกำแพงแก้ว และ มัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะฮ์ (บางกอกน้อย) หลังเดิม ที่มีหลังคาปั้นหยายกสูงบริเวณโถงทางเข้า ส่วนการใช้หลังคาโดมใน

⁵¹ เช่น การประปาเดิม กรมโยธาธิการเดิม และ กรมไปรษณีย์เดิม (ภาพที่ 111-113)

การเน้นทางเข้ามีหลักฐานปรากฏเป็นครั้งแรกที่มัสยิดบางอ้อในปี พ.ศ. 2462 โดยเป็นโดมคู่บนหอสูงริมอาคารด้านหน้าทางเข้าตามลักษณะของสถาปัตยกรรมยุโรป และมัสยิดซูลูกุลมุตตากีน (บ้านครัวตะวันตก) หลังเดิม ที่สร้างเป็นอาคารไม้แต่ชั้นบนสุดเป็นหลังคาโดมบนหออะซานทั้ง 2 หอ

ภาพที่ 104 มัสยิดซูลูกุลมุตตากีนหลังเดิม
ที่มา : มัสยิดซูลูกุลมุตตากีน

การใช้โดมเดี่ยวบริเวณโถงทางเข้าที่ได้รับอิทธิพลจากการวางผังของมัสยิดในประเทศอาหรับ⁵² นั้น ปรากฏครั้งแรกในสมัยนี้เช่นกันทั้งอาคารที่มีโครงสร้างไม้และคอนกรีตเสริมเหล็ก เช่น มัสยิดนูรุลอิสลาม (บ้านป่า) หลังเดิม มัสยิดมหานาค และ โถงทางเข้ามัสยิดบ้านครัว

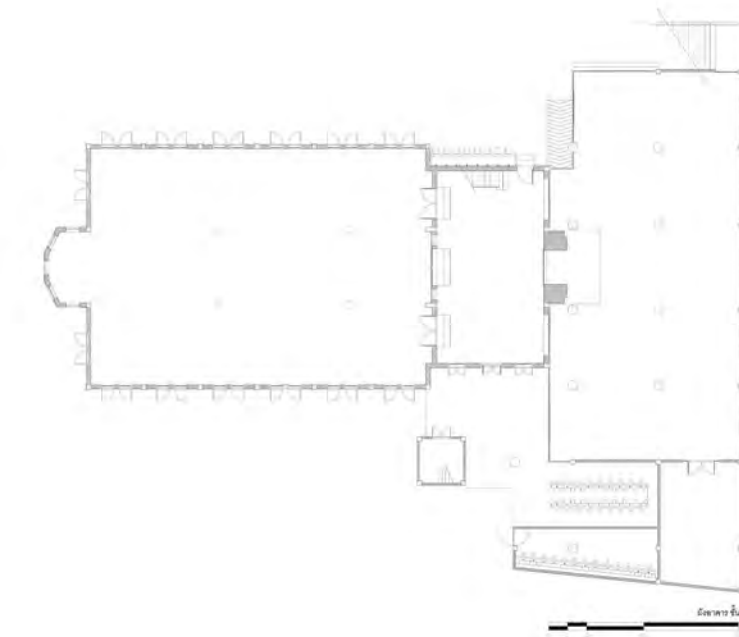
⁵² ลักษณะการวางผังโดยมีหลังคาโดมอยู่บริเวณโถงทางเข้าเช่นนี้ปรากฏครั้งแรกในการสร้างมัสยิดในสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ (พ.ศ. 1204-1293) ซึ่งนับเป็นราชวงศ์แรกของอิสลามหลังจากสมัยของท่านศาสดาและคอลีฟะฮ์ทั้ง 4 และเป็นมัสยิดในยุคแรกที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเด่นชัด ต่างจากมัสยิดที่สร้างอย่างเรียบง่ายในสมัยของท่านศาสดา จึงเป็นต้นแบบและแรงบันดาลใจในการสร้างมัสยิดที่สำคัญในที่ต่างๆ ในเวลาต่อมา ราชวงศ์นี้มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงดามัสกัสซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประเทศซีเรียในปัจจุบัน

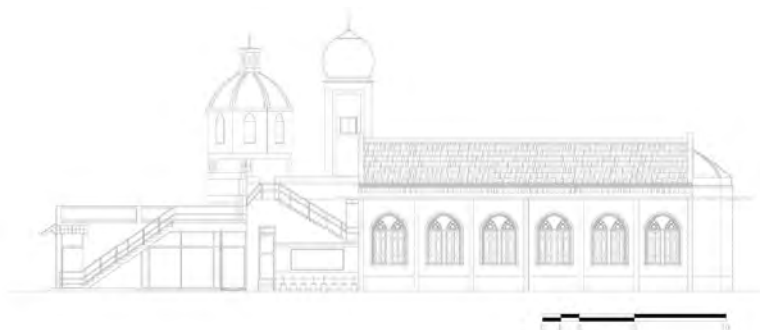
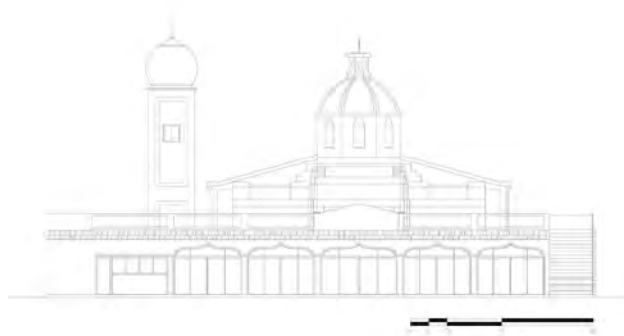
ภาพที่ 105 - 106 มัสยิดนูรุลอิสลามหลังเดิม
ที่มา : มัสยิดนูรุลอิสลาม

ภาพที่ 107 โถงทางเข้ามัสยิดยามิอุ้ดคอยรียะห์ (บ้านครัว)
ที่มา : มัสยิดยามิอุ้ดคอยรียะห์

ภาพที่ 108 ผังมัสยิดยามิฮุ้ลคอยรียะห์ (บ้านครัว)

ภาพที่ 109- 110 รูปด้านมัสยิดยามิฮุ้ลคอยรียะห์ (บ้านครัว)

มุสลิมให้ความสำคัญกับอิหม่ามในฐานะที่เป็นผู้นำตามหลักคำสอนของศาสนา มีการให้ความสำคัญกับที่ยืนของอิหม่ามโดยเน้นด้วยองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม พื้นที่ดังกล่าวได้รับการพัฒนาให้มีความซับซ้อนและมีการประดับประดาที่วิจิตรบรรจง มีหรือรอบทำหน้าทีในการบอกทิศ กิบละฮ์หรือทิศทางที่มุ่งสู่มัสยิดอัลฮะรออมในการละหมาดและขอพร เมื่อรวมกับซุ้มมีหรือรอบที่กำหนด ทิศทางสูทิศกิบละฮ์ พื้นที่ที่อิหม่ามหรือผู้นำยืนนำละหมาดจึงได้รับการเน้นให้ความสำคัญเป็นพิเศษ เนื่องจากมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึงการมีเป้าหมายและทิศทางร่วมกันของมุสลิม ซึ่งแต่เดิมให้ความสำคัญโดยการสร้างที่ละหมาดพิเศษสำหรับอิหม่าม หรือการประดับประดาซุ้มมีหรือรอบและแท่นมิมบรเป็นพิเศษ แต่ในสมัยนี้ใช้การสร้างหลังคาโดมบริเวณที่อิหม่ามยืนเพื่อเป็นการให้ความสำคัญกับอิหม่ามหรือผู้นำของตน ตามลักษณะของสถาปัตยกรรมอิสลาม

การมีศูนย์กลางร่วมกันตามแนวคิดในเรื่องของ "อิควาฮ์" นั้นมีความชัดเจนมากขึ้นแทนที่การยึดถือกลุ่มชาติพันธุ์ ส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากการซึมซับวัฒนธรรมของสยามมาเป็นระยะเวลาาน อีกประการหนึ่งน่าจะเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชน เช่น การช่วยเหลือทางด้านการก่อสร้างมัสยิด การร่วมงานบุญ รวมถึงการสมรสระหว่างชุมชน แนวคิดดังกล่าวนำไปสู่การพัฒนารูปแบบที่แสดงถึงความมีเอกภาพในชุมชน เช่น มีการใช้โดมบริเวณโถงละหมาดเพื่อแสดงถึงความเท่าเทียมและความมีเอกภาพของสัปบุรุษในชุมชนในช่วงเวลาต่อมา

ภาพที่ 111-113 อาคารราชการในกรุงเทพฯ ที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรป เช่น การประปา กรมโยธาธิการ และกรมไปรษณีย์ เป็นหนึ่งในอิทธิพลที่มีต่อรูปแบบการสร้างมัสยิดในช่วงเวลานี้

4. ช่วงเวลาแห่งการกลับสู่หลักการพื้นฐานเพื่อแสวงหาแนวทางใหม่ (พ.ศ. 2489-2552)

เงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการปกครองที่เปลี่ยนแปลงทั้งในระดับประเทศและระดับโลกทำให้มุสลิมในกรุงเทพฯ ต้องการศาสนาที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้โดยไม่แบ่งแยกออกจากเรื่องทางโลก เกิดประเด็นใหม่ที่ต้องพิจารณาควบคู่ไปกับการศรัทธา มุสลิมให้ความสำคัญกับการศึกษาเป็นอย่างมาก บัณฑิตมุสลิมในสายวิชาชีพต่างๆ ที่จบการศึกษามัธยมใหม่ทั้งด้านการศาสนาและวิชาสามัญเป็นชนกลุ่มใหม่ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคมและประเทศไทย

เกิดประเทศมุสลิมใหม่ที่มีบทบาททางเศรษฐกิจ รูปแบบสถาปัตยกรรมอิสลามที่เกิดขึ้นในประเทศมุสลิมทั่วโลกได้ปรับตัวให้ตอบรับกับกระแสความต้องการที่เปลี่ยนไป สำหรับในกรุงเทพฯ นั้น สถาปนิกให้ความสำคัญกับหลักการออกแบบ โดยศึกษาค้นคว้าในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอิสลามอย่างกว้างขวางเพื่อสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ ที่ตอบรับความต้องการของสังคมที่เปลี่ยนไปในปัจจุบันโดยยังคงคุณค่าและอัตลักษณ์ของชุมชนมุสลิมไว้ได้ และแสดงออกในฐานะที่เป็น “สถาปัตยกรรมอิสลาม”

4.1 การเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับสังคมมุสลิม

การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมที่เกี่ยวข้องกับสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ นั้น มีที่มาจากปัจจัยภายนอกและภายในประเทศ สังคมที่เปิดกว้างไร้พรมแดนในโลกโลกาภิวัตน์ได้ทำให้อารยธรรมสมัยใหม่จากที่ต่างๆ ส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเกินกว่าที่พื้นฐานทางด้านสังคมของชาวกรุงเทพฯ จะรองรับได้ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวกรุงเทพฯ โดยทั่วไปที่มีพื้นฐานความคิดมาจากหลักคำสอนของพุทธศาสนานั้น สามารถปรับเปลี่ยนแนวคิดให้สอดคล้องกับบริบทได้อย่างกลมกลืนโดยที่ยังคงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไว้ได้ ในขณะที่สังคมมุสลิมนั้นมีเงื่อนไขและกฎเกณฑ์ที่จะต้องปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนา จึงมีท่าทีที่ระมัดระวังต่อการเปลี่ยนแปลงที่อาจขัดแย้งกับหลักการของศาสนาได้

แนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากประเทศในทวีปยุโรปและอเมริกา ที่แยกแยะศาสตร์สาขาต่างๆ ออกเป็นหมวดหมู่ชัดเจนเพื่อความสะดวกในการบริหารจัดการ “ระบบทุนนิยม” ภายใต้ “อุดมการณ์บริโภคนิยม” มีอิทธิพลต่อแนวทางการพัฒนาประเทศไทยในแต่ละด้านตามแนวทางที่เกิดขึ้นในระดับสากล เช่น เศรษฐกิจ คมนาคม สาธารณูปโภค สาธารณสุข การศึกษา และการพัฒนาทางด้านกายภาพ โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ที่เกิดการพัฒนาในหลายๆ ด้านอย่างเป็นรูปธรรม แต่การพัฒนาของศาสตร์แต่ละสาขาที่ขาดความสัมพันธ์กันในลักษณะของภาพรวม ได้ก่อให้เกิดปัญหา

ทางด้านต่างๆ เช่น สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เกิดปัญหาที่ส่งผลต่อสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก เช่น ปัญหายาเสพติดในชุมชน การใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยของเยาวชน⁵³ และ การประพฤติตัวที่ขัดกับหลักคำสอนของศาสนา สถานการณ์ดังกล่าวทำให้มุสลิมบางส่วนเลือกที่จะดำเนินชีวิตตามแนวทางและกฎเกณฑ์สากลในสังคมภายนอก โดยปฏิบัติตามวัฒนธรรมอิสลามเมื่ออยู่ในสังคมมุสลิมหรือในชุมชนมุสลิมเท่านั้น ในขณะที่บางส่วนแยกตัวออกจากสังคมภายนอกเนื่องจากเกรงว่าวัฒนธรรม "บริโภคนิยม" จะส่งผลกระทบต่อการปฏิบัติตนตามแนวทางของศาสนา แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและการดำรงชีวิตประจำวันจึงแยกออกจากกันมากขึ้นทีละน้อย ประกอบกับผลสืบเนื่องจากการใช้แนวคิด "รัฐนิยม"⁵⁴ ของทางการในพ.ศ. 2483 ที่ต้องการให้ชนกลุ่มน้อยทุกกลุ่มในประเทศไทยหันมานับถือศาสนาและมีวัฒนธรรมร่วมกันเพียงหนึ่งเดียว เพื่อให้เป็นคนไทยที่สมบูรณ์ (กาววิง, 2518: 20-21) ส่งผลให้ความเชื่อและวิถีชีวิตของชุมชนมุสลิมได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ อย่างมากมาย สังคมมุสลิมเริ่มตั้งคำถามเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นและเริ่มมองหาปัญหาในลักษณะของภาพรวมโดยพิจารณาหลักคำสอนศาสนาอิสลามทั้งในแง่ของศาสนาและการดำเนินชีวิตประจำวันมากขึ้น มุสลิมมองเห็นความสำคัญของการศึกษามากขึ้นทั้งทางด้านศาสนาและวิชาการสามัญ มีผู้สนใจส่งบุตรหลานเข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งในขณะนั้นมีโรงเรียนราชการ (พ.ศ.2450 - 2520) และ โรงเรียนอิสลามวิทยาลัย (พ.ศ.2493 - ปัจจุบัน) ในกรุงเทพฯ และโรงเรียนอิสลามศรีอยุธยา (พ.ศ.2488-ปัจจุบัน) ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่นับได้ว่าเป็นศูนย์กลางการศึกษาของเยาวชนมุสลิมจากทั่วประเทศไทย ประกอบกับเป็นช่วงที่บ้านเมืองสงบสุขและมีสภาพเศรษฐกิจที่ดี มุสลิมจากพื้นที่ในเขตชานเมืองและต่างจังหวัดเดินทางเข้ามาสมทบกับชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้น ทั้งด้วยเหตุผลทางด้านการประกอบอาชีพ และทางด้านการศึกษา ชุมชนมุสลิมหลายแห่งจึงขยายตัวขึ้น บ้างก็สร้างหรือต่อเติมมัสยิดขึ้นใหม่ มุสลิมจากที่ต่างๆ ได้มีโอกาสเข้ามาเห็นรูปแบบของมัสยิดสำคัญในตัวเมืองกรุงเทพฯ เช่น มัสยิดหลวงอันซอร์ริชชุนนะห์ มัสยิดต้นสน และมัสยิดจักรพงษ์

⁵³ สุชาติ เศรษฐมาลินี มีความเห็นว่า แนวคิดเรื่อง "ซูด" ตามคำสอนในศาสนาอิสลาม ที่หมายถึงการรู้จักบริโภคที่พอเหมาะ และดำเนินชีวิตภายใต้สิ่งที่จำเป็นในชีวิตอย่างแท้จริงนั้น ตรงข้ามกับบริโภคนิยมโดยสิ้นเชิง (สุชาติ เศรษฐมาลินี, 2550: 88-98) ในขณะที่แนวคิดเรื่อง "อิควาล์" ที่ให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกันและความสัมพันธ์ในลักษณะญาติมิตร ก็แตกต่างจากแนวคิดแบบ Individuality ที่มีอิสระและเสรีภาพในการบริโภค เช่นกัน

⁵⁴ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในช่วง พ.ศ. 2481 - 2487 และ 2490 -2500 ประกาศใช้นโยบาย "รัฐนิยม" เป็นหลักการทางวัฒนธรรมแห่งชาติ โดยพยายามดำเนินการให้ไทยหันมานับถือศาสนาและมีวัฒนธรรมร่วมกันเพียงหนึ่งเดียวเพื่อให้เป็นคนไทยที่สมบูรณ์ และแสดงถึงความเจริญตามมาตรฐานตะวันตก นโยบายดังกล่าวได้กดดันให้ชาวไทยสวมเสื้อผ้าแบบตะวันตก รับประทานอาหารแบบตะวันตก โดยมีกฎเกณฑ์หลายประการที่สร้างความลำบากใจให้กับมุสลิมในกรุงเทพฯ เช่น การห้ามแต่งกายตามวัฒนธรรมดั้งเดิม การห้ามใช้ภาษามลายูในการติดต่อกับราชการ การให้เปลี่ยนชื่อเป็นชื่อไทย และการยกเลิกกฎหมายอิสลามเกี่ยวกับการแต่งงานและการสืบมรดก เป็นต้น (กาววิง, 2518: 20-21)

ภาพที่ 114 ศิษย์เก่าโรงเรียนอิสลามศรีอยุธยาเดินทางไปศึกษาต่อ ณ กรุงโคโร ประเทศอียิปต์
ปัจจุบันหลายท่านดำรงตำแหน่งอิมามในมัสยิดในกรุงเทพฯ และนักวิชาการศาสนา
ที่มีบทบาทสำคัญในสังคมมุสลิม
ที่มา: กมล เซ็นเสถียร

การตื่นตัวทางด้านศาสนาที่มีมากขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงเวลานี้นั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จุฬาราชมนตรี⁵⁵ แปลคัมภีร์อัลกุรอานเป็นภาษาไทย พร้อมทั้งพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อเป็นทุนสมทบในการดำเนินการ _พระองค์ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทมีความตอนหนึ่งว่า

ข้าพเจ้าจึงปรารถนาอย่างยิ่งที่จะส่งเสริมการศึกษาทางศาสนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ส่งเสริมการศึกษาพระคัมภีร์อัลกุรอานให้แพร่หลายทั่วถึงยิ่งขึ้น การศึกษาคัมภีร์ในทุกวันนี้ยังกระทำไม่ได้สะดวกเต็มที่นัก เพราะผู้ศึกษาจะต้องเรียนรู้ภาษาอาหรับให้แตกฉานเป็นเบื้องต้นก่อน ซึ่งลำบากและกินเวลามาก ทำให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสเรียนภาษาอาหรับเสียประโยชน์ที่ควรจะได้ไป แต่ถ้าหากมีพระคัมภีร์ที่แปลเป็นภาษาของเราด้วยก็จะทำให้ทุกคนมีโอกาสศึกษาได้โดยสะดวก..⁵⁶ (กระทรวงการต่างประเทศ, 2521: 4-5)

การตื่นตัวในการศึกษาศาสนาได้ก่อให้เกิดกระแสการเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะมุสลิมในกรุงเทพฯ ที่ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตนตามหลักคำสอนของศาสนาอย่างเคร่งครัดมากขึ้น เช่น การแต่งกายอย่างเรียบร้อยของสตรี (ฮิญาบ) และการจัดพื้นที่สำหรับชาย

⁵⁵ด่วน สุวรรณศาสน์ ดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีระหว่าง พ.ศ.2490-2524

⁵⁶พระบรมราโชวาทในการพระราชทานพระคัมภีร์อัลกุรอานและคำแปลเป็นภาษาไทยที่จุฬาราชมนตรีจัดแปลตามพระราชดำริให้แก่ คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดนราธิวาส

และหญิง ซึ่งนับว่ามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมาก มีการแบ่งการใช้พื้นที่ของชายหญิงในส่วนต่างๆ ของมัสยิดออกจากกันเป็นสัดส่วน เช่น โถงละหมาด และ ที่อาบน้ำละหมาด นอกจากนี้ยังมีกรให้ความสำคัญกับการอะซานแทนการใช้สัญญาณกลอง การตื่นตัวทางด้านการศึกษาศาสนาได้ส่งผลให้มีการสร้างโรงเรียนสอนศาสนาขึ้นใหม่หลายแห่ง เนื่องจากพื้นที่ในมัสยิดนั้นมีขนาดไม่เพียงพอ หลายแห่งแยกอาคารเรียนออกจากมัสยิดเป็นสัดส่วน เช่น มัสยิดดารุลอิห์ซาน⁵⁷

อีกประการหนึ่งที่ทำให้ผู้คนสนใจศาสนามากขึ้นนั้นได้แก่ การดำเนินกิจกรรมทางด้านศาสนาของนักวิชาการที่จบการศึกษาจากประเทศในดินแดนอาหรับเป็นจำนวนมาก เช่น จากประเทศซาอุดีอาระเบีย อียิปต์ และคูเวต ซึ่งเป็นการศึกษาที่มีรากฐานมาจากคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษโดยตรง ประกอบกับการพัฒนาอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยีทางการสื่อสารและสารสนเทศ คำสอนของศาสนาอิสลามจึงแพร่ขยายไปอย่างรวดเร็วมากขึ้น นักวิชาการแต่ละท่านได้รวมตัวกันให้บริการทางวิชาการแก่สังคมอย่างต่อเนื่อง และต่อมาได้จดทะเบียนเป็น “สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ” ในปี พ.ศ.2520 ซึ่งเป็นสมาคมที่มีบทบาทในการให้ความรู้ทางศาสนาอิสลามในสังคมมุสลิมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการแปลคัมภีร์อัลกุรอานเป็นภาษาไทยขึ้นอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งได้รับการรับรองจากประเทศซาอุดีอาระเบียและเป็นฉบับที่จัดไว้ให้ประชาชนชาวไทยอ่านในมัสยิดอัลฮะรออม์ในนครมักกะฮ์ร่วมกับคัมภีร์อัลกุรอานฉบับที่แปลเป็นภาษาต่างๆ จากทั่วโลก

การตื่นตัวทางด้านศาสนาส่งผลให้มุสลิมพัฒนาวิชาการสามัญมากขึ้นตามลำดับ มุสลิมสนับสนุนให้เยาวชนเข้าศึกษาในระบบของทางการมากขึ้น เนื่องจากมีความเห็นว่า “วิชาการต่างๆ เป็นสิ่งจำเป็นต่อความก้าวหน้าในสังคม โดยสามารถดำเนินการให้ถูกต้องตามหลักการของศาสนาได้หากมีความรู้ทางด้านศาสนาและทางสามัญที่เพียงพอ และยังเป็นโอกาสให้กระทำความดีตามหลักคำสอนของศาสนาได้มากขึ้น” (อดุลย์ รัชฆมณี, สัมภาษณ์) ผู้นำชุมชนมุสลิมต่างๆ สนับสนุนให้มุสลิมในชุมชนทำงานวิชาชีพต่างๆ ที่จำเป็นต่อสังคม ตามแนวคิดในเรื่องของ “ฟิรฎุกิฟายะฮ์”⁵⁸ ซึ่งเป็นข้อบังคับตามหลักนิติศาสตร์อิสลามโดยให้มีผู้หนึ่งผู้ใดในชุมชนปฏิบัติหรือรับผิดชอบในหน้าที่ที่มีความจำเป็น เช่น

⁵⁷มัสยิดดารุลอิห์ซานได้นำมัสยิดหลังเก่าซึ่งเป็นอาคารไม้มาปรับปรุงเป็นอาคารเรียนโดยใช้แม่แรงเคลื่อนย้ายอาคารมาตามรางเหล็ก ห่างจากที่ตั้งเดิมประมาณ 80 เมตร เนื่องจากผู้ใหญ่ในชุมชนมีความเห็นพ้องกันว่า ควรรักษาอาคารไว้ให้ได้ใช้ในกิจกรรมทางศาสนาต่อไป ตามเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษที่สร้างไว้ ตามแนวคิดในเรื่องของ “ชะกาตญาริยะฮ์” ที่เชื่อว่าผู้ที่สร้างงานที่เป็นสาธารณประโยชน์จะยังคงได้รับผลบุญตราบเท่าที่ยังมีการใช้งานในสถานที่ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 ก็ได้รื้ออาคารไม้ดังกล่าวลงและสร้างหลังใหม่เป็นตึกคสล.สูง 4ชั้น เพื่อใช้เป็น “อาคารอเนกประสงค์” เนื่องจากความจำเป็นที่ต้องใช้พื้นที่เพิ่มขึ้นอย่างมากเพื่อรองรับการขยายตัวของกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนโดยเฉพาะทางการศึกษา

⁵⁸หลักคำสอนของศาสนาอิสลามให้ความสำคัญกับ “ฟิรฎุกิฟายะฮ์” ที่ “ให้มีผู้หนึ่งผู้ใดในชุมชนปฏิบัติหรือรับผิดชอบในหน้าที่ที่มีความจำเป็น” เช่น การรักษาพยาบาลผู้คน ควบคู่ไปกับ “ฟิรฎุอิน” ที่ “เป็นข้อบังคับให้ทุกคนต้องปฏิบัติ” เช่น การละหมาด และการศึกษาคัมภีร์อัลกุรอาน

การรักษาพยาบาล การดำเนินการทางด้านกฎหมาย และ การช่าง เป็นต้น มุสลิมที่จบการศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาสังคมทั้งในภาครัฐและเอกชน และรวมตัวกันในรูปแบบที่แตกต่างจากเดิม อาทิเช่น มีการจัดตั้ง “มูลนิธิเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย” (พ.ศ. 2494) “สมาคมสตรีไทยมุสลิม” (พ.ศ. 2498) มีการรวมกลุ่มกันในสายวิชาชีพต่างๆ เช่น “สมาคมแพทย์มุสลิมแห่งประเทศไทย” (พ.ศ. 2531⁵⁹) “ชมรมนักกฎหมายมุสลิมแห่งประเทศไทย” (พ.ศ. 2547) และ “ชมรมศิลปะและการออกแบบมุสลิมไทย” (พ.ศ. 2548) เพื่อทำประโยชน์ให้กับสังคม

สถานการณ์ต่างๆ ทำให้มุสลิมมองสิ่งต่างๆ ในลักษณะของภาพรวมมากขึ้นโดยบูรณาการคำสอนของศาสนาเข้ากับการดำรงชีวิตประจำวัน จากเดิมที่มองว่ามัสยิดคืออาคารที่ใช้ประกอบศาสนกิจที่รองรับกิจกรรมต่างของชุมชนในลักษณะอเนกประสงค์นั้น เปลี่ยนมาเป็นกลุ่มอาคารที่มีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง พื้นที่ต่างๆ รองรับความต้องการของชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ศูนย์อนามัย โรงเรียน ศูนย์กิจกรรมชุมชน และอาคารสัมมนา หลายแห่งออกแบบให้พื้นที่ใช้สอยต่างๆ เชื่อมต่อกับมัสยิด เช่น มัสยิดดารุลนาอีม (สุเหร่าใหม่) หรืออยู่ในขอบเขตรั้วเดียวกันกับมัสยิด เช่น มัสยิดเนี้ยะมาตุ้ลมักบูดีน (แบนใหญ่) หรืออยู่ในอาคารเดียวกันกับมัสยิด เช่น มัสยิดยามิฮ์ฮันอิดฮาร์ด และมัสยิดฮิดายาตุ้ลอิสลาม (สามอิน) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามเชื่อมโยงอาคารต่างๆ เข้ากับมัสยิดตามแนวคิดที่ว่า “พื้นที่มัสยิดมีความจำเริญและเป็นสถานที่ที่พระเจ้าโปรดปราน” ในขณะที่หลายแห่งให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการ และความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก จึงแยกอาคารต่างๆ ออกเป็นส่วนส่วนเพื่อความสะดวกในการจัดกิจกรรมและการรักษาความสงบในมัสยิด เช่น มัสยิดดารุลมุหะซีนีน (บ้านดอน) มัสยิดหลายแห่งจัดตั้งมูลนิธิขึ้น เพื่อแบ่งเบาภาระของอิหม่ามในการดูแลกิจกรรมที่ขยายขอบเขตขึ้น เช่น มัสยิดดารุลอิหฺซาน ที่มีมูลนิธิ⁶⁰ ดูแลจัดการทางด้านต่างๆ เช่น การศึกษา การสาธารณสุข และการช่วยเหลือผู้ยากไร้สำหรับประชาชนทั่วไป เป็นต้น

4.1.1 การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของกรุงเทพฯ

⁵⁹ ชมรมแพทย์มุสลิม ก่อตั้งในปี พ.ศ.2525 เปลี่ยนเป็นสมาคมแพทย์มุสลิมในปี พ.ศ.2531

⁶⁰ หลังจากที่มัสยิดดารุลอิหฺซานยื่นคำร้องขอจดทะเบียนมัสยิดในปี พ.ศ. 2502 ก็ได้ตั้งมูลนิธิมัสยิดดารุลอิหฺซาน ขึ้นในปี พ.ศ. 2518 “...เพื่อวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมเผยแพร่หลักการของศาสนาอิสลามเพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิตโดยให้มีการศึกษาค้นคว้า สนับสนุนด้านต่างๆ เท่าที่จะทำได้ โดยดำเนินงานร่วมกับมัสยิดดารุลอิหฺซานและสับบุรุษในหมู่บ้านอย่างใกล้ชิด...” (มัสยิดดารุลอิหฺซาน, 2523: 1-5)

หลังจากที่สงครามโลกสงบลงในปี พ.ศ. 2488 ประชาชนที่อพยพออกสู่ชานเมืองกรุงเทพฯ และจังหวัดต่างๆ ได้เริ่มทยอยกลับเข้ากรุงเทพฯ มุสลิมในกรุงเทพฯ ได้ซ่อมแซมอาคารบ้านเรือนและมัสยิดที่เสียหายจากสงครามและจากการเกิดน้ำท่วมใหญ่ในกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.2486 ชุมชนบางแห่งได้สร้างมัสยิดขึ้นใหม่แทนที่หลังเดิมที่ถูกระเบิดเสียหาย⁶¹ ในขณะที่บางแห่งสร้างมัสยิดขึ้นใหม่ตามความต้องการที่เพิ่มขึ้น การพัฒนาที่เกิดขึ้นกับมัสยิดในช่วงแรกยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัดจนกระทั่งการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ.2503 ที่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบของการพัฒนาประเทศให้มีทิศทางที่ชัดเจน รัฐบาลได้สนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น การคมนาคม สาธารณูปโภค สาธารณูปการต่างๆ ประชาชนมีฐานะที่ดีขึ้น⁶² เกษตรกรเปลี่ยนอาชีพมาเป็นผู้ใช้แรงงาน มีการย้ายถิ่นฐานเข้ามาในเมืองใหญ่โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ มากขึ้น (มุสตี ทิพทัส, 2525: 359) มุสลิมจากต่างจังหวัดเดินทางเข้ามาสมทบกับชุมชนในกรุงเทพฯ เพิ่มมากขึ้น ชุมชนมุสลิมหลายแห่งมีฐานะที่ดีขึ้นและต่อเติมหรือสร้างมัสยิดขึ้นใหม่เพื่อรองรับการขยายตัวของชุมชน

ในช่วงนี้มีการลงทุนในด้านโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการเติบโต แต่การขยายตัวอย่างรวดเร็วของชุมชนเมืองกรุงเทพฯ ทำให้เกิดการพัฒนานี้ไม่ได้มาตรฐานและไม่เป็นระบบ โดยเฉพาะการตัดถนน การวางระบบสาธารณูปโภค และการใช้ที่ดิน กรุงเทพฯ ได้ประสบปัญหาจราจรติดขัดและทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับตามการขยายตัวของเมือง ทางการจึงให้ความสำคัญกับระบบการคมนาคมในด้านต่างๆ เช่น การก่อสร้างทางด่วนในระยะต่างๆ การก่อสร้างทางยกระดับ การสร้างถนนสายต่าง ๆ เช่น ถนนวงแหวน ถนนจากพระราม 9 ไปศรีนครินทร์ ถนนกรุงเทพฯ-ชลบุรีสายใหม่ การสร้างรถไฟฟ้า และการสร้างสนามบินนานาชาติแห่งที่ 2 (สิทธิพร ภิรมย์สิน, 2541: 34-39) เป็นต้น โครงการต่างๆ ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนมุสลิมและมัสยิดหลายแห่ง เช่น โครงการทางด่วนที่จะตัดผ่านชุมชนบ้านครัว⁶³ สะพานข้ามคลองที่ตัดผ่านชุมชนมัสยิดต้นสน⁶⁴ และแนวถนนพระราม 9 ที่ตัดผ่านชุมชนเยรูซาเล็ม เป็นต้น หลายชุมชนจึงตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างมัสยิดกับชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ ชั้นใน มัสยิดหลายแห่งเกิดปัญหาเนื่องจากความต้องการที่จอดรถที่เพิ่มขึ้นได้ทำให้พื้นที่เปิดโล่งของมัสยิดหายไป การตัดถนนลัดได้ทำให้ความเป็นส่วนตัวของแต่ละชุมชนลดลง มัสยิดหลายแห่งจึงสร้างรั้วหรือกำแพงที่เป็นสัดส่วนและมีหุ้มประตูที่แสดงการเข้าถึงอาณาเขตของมัสยิดอย่างชัดเจน

⁶¹ เช่น มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะฮ์

⁶² แม้จะได้รับผลกระทบจากเศรษฐกิจถดถอยหลังสงครามอินโดจีนในช่วงปี พ.ศ.2517-2523 แต่สงครามก็ได้ทำให้ชาวต่างชาติและธุรกิจที่เกี่ยวข้องเข้ามาในประเทศไทยมากขึ้น ประกอบกับนโยบายการบริหารของรัฐบาลที่มุ่งเน้นการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้สภาวะเศรษฐกิจที่หยุดชะงักไปได้ฟื้นตัวและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

⁶³ ปัจจุบันโครงการทางด่วนนี้ได้ยกเลิกไปแล้ว

⁶⁴ เดิมโครงการนี้จะผ่านสุสานของชุมชน แต่ชาวบ้านช่วยกันเสียสละโดยการให้สร้างสะพานบนสวนที่เป็นบ้านพักแทน

การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจส่งผลให้การเติบโตของเมืองเป็นไปในอัตราที่สูงมาก เขตกรุงเทพฯ ชั้นในมีการใช้ที่ดินที่มีความหนาแน่นสูง และได้กระจายออกเชื่อมกับชุมชนในเขตรอบนอก เช่น มีนบุรี ธุรกิจด้านอสังหาริมทรัพย์มีการเติบโตสูงสุดเท่าที่เคยมีมา มีการก่อสร้างโครงการที่อยู่อาศัยจัดสรรที่ดินในแถบชานเมือง และอาคารสูงในเขตชั้นกลางเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในปี พ.ศ.2534-2535 การสร้างตึกสูงได้กระจายออกสู่บริเวณรอบนอก เช่น เขตห้วยขวางและจตุจักรมากขึ้น (สิทธิพร ภิรมย์รัตน์, 2541: 39-40) จะเห็นได้ว่ามุสลิมจากที่ต่างๆ ย้ายมาตั้งถิ่นฐานบริเวณชุมชนมัสยิดมุฮัมมัดียีนในเขตห้วยขวางเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ใกล้กับย่านธุรกิจและมีความสะดวกในการเดินทางและการประกอบอาชีพ

ในช่วงนี้ การเติบโตทางด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมมีอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมมากขึ้นกว่าในอดีต การผลิตงานสถาปัตยกรรมได้มุ่งสู่แนวทางใหม่ที่ต้องพึ่งพาระบบอุตสาหกรรม (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525: 13) แนวทางการก่อสร้างได้เปลี่ยนแปลงจากการพึ่งพาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาสู่การผลิตโดยอิงกับระบบอุตสาหกรรมมากขึ้น มีสถาปนิกที่สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรสมัยใหม่มากขึ้นทั้งจากในและต่างประเทศ แนวทางการออกแบบจึงเปิดกว้างและมีอิสระมากขึ้น

4.1.2 การเปลี่ยนทัศนคติที่มีต่อสถาปัตยกรรมอิสลาม

ในปี พ.ศ. 2488 มีการประกาศใช้พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม “เพื่อให้ความช่วยเหลือคุ้มครองและอุปถัมภ์ในกิจการศาสนาของชาวไทยมุสลิม”⁶⁵ และ ในปี พ.ศ.2490 มีการใช้พระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม “เพื่อใช้รองรับฐานะของเจ้าหน้าที่มัสยิด อาทิจิฮาม คอตีบ และบิหล่าน หรือ มุอ์ซซิน และระบุให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการมัสยิด มัสยิดละไม่น้อยกว่า 7 คนโดยมีอิหม่ามเป็นประธาน เพื่อเป็นคณะกรรมการและจัดการเกี่ยวกับกิจการและทรัพย์สินของมัสยิด” (กระทรวงการต่างประเทศ, 2521: 7) ได้มีการใช้คำว่า “มัสยิด” ที่มาจากคำภาษาอาหรับในเอกสารของราชการแทนคำว่า “สุเหร่า” โดยกำหนดความหมายของมัสยิดไว้ในมาตราว่า “มัสยิดหมายความว่าสถานที่ซึ่งอิสลามิกชนมีสิทธิใช้เป็นที่พักผ่อนพิศตามลัทธิศาสนาอิสลามในวันศุกร์เป็นประจำ” โดยให้มัสยิดที่ยื่นจดทะเบียนแล้วเป็นนิติบุคคล “เนื่องจากเกรงว่าจะมีเรื่องยุ่งยากเกี่ยวกับเรื่อง

⁶⁵ ปิยนาด บุนนาค ตั้งข้อสังเกตว่า พระราชกฤษฎีกาฉบับนี้เน้นทัศนคติของรัฐบาลที่ต้องการให้ชาวมุสลิมเป็นคนไทยเช่นเดียวกับคนส่วนใหญ่ของประเทศเพียงแต่นับถือศาสนาอิสลาม โดยการใช้คำว่า “ประชาชนชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม” ซึ่งเปลี่ยนเป็น “คนไทยอิสลาม” และ “ชาวไทยมุสลิม” ศัพท์ “ไทยมุสลิม” แสดงให้เห็นวิถีชีวิตทางวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมไทย และ วัฒนธรรมมุสลิม ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาอิสลาม (อมรา พงศาพิชญ์, 2543: 177)

ทรัพย์สิน..ซึ่งถือว่ามัสยิดเป็นบุคคลหนึ่ง สามารถเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินใดๆได้ เมื่อมีผู้ประสงค์จะยกทรัพย์สินให้มัสยิด ก็สามารถทำได้โดยโอนทรัพย์สินเป็นชื่อมัสยิด เช่นที่ดิน เมื่อต้องการอุทิศให้มัสยิด ก็ต้องโอนเป็นของมัสยิด..” (สำนักจุฬาราชมนตรี, มปป.: 10) นักวิชาการบางส่วนจึงมองว่ากฎหมายดังกล่าวที่กำหนดให้มัสยิดเป็นนิติบุคคลนั้น มีขึ้นเพื่อความสะดวกในการปกครองจากทางราชการ ซึ่งมีบางประเด็นที่อาจไม่สอดคล้องกับแนวคิดของมุสลิมทั่วไป เช่น เรื่องการดูแลรักษาและกรรมสิทธิ์ที่ต้องอิงกับเกณฑ์ในกฎหมาย ในขณะที่มุสลิมมีความเชื่อว่ามัสยิดเป็นกรรมสิทธิ์ของพระเจ้า ดังที่ระบุไว้ในคัมภีร์อัลกุรอานว่า “..แท้จริงบรรดามัสยิดนั้นเป็นของอัลลอฮ์ ดังนั้นจงอย่าวิงวอนขอผู้ใดเคียงคู่กับอัลลอฮ์..” (อัลกุรอาน, 72: 18) กฎเกณฑ์ของศาสนาจึงน่าจะอยู่เหนือกฎเกณฑ์ที่กำหนดโดยทางการ ในขณะที่บางส่วนมองว่า กฎหมายรับรองฐานะของมัสยิดดังกล่าวแสดงถึงความใส่ใจจากรัฐบาล ตราบใดที่ไม่เป็นอุปสรรคต่อการประกอบศาสนกิจและกิจกรรมของชุมชนแล้ว กฎหมายดังกล่าวน่าจะมีส่วนช่วยในการพัฒนามัสยิดทั้งในแง่ของกายภาพ สังคม และการบริหารจัดการ มุสลิมจึงยอมรับและปฏิบัติตามกฎหมายต่างๆเป็นอย่างดีโดยให้ความสำคัญกับการสร้างและดูแลมัสยิดอย่างดีที่สุดเพื่อหวังความโปรดปรานจากพระเจ้า

ในปี พ.ศ.2493 ได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ระเบียบการควบคุมจัดตั้งมัสยิดที่สร้างขึ้นใหม่ พ.ศ.2493⁶⁶ ซึ่งกำหนดรายละเอียดในการยื่นขอจัดตั้งมัสยิดไว้ดังนี้ (สำนักจุฬาราชมนตรี, มปป.: 11)

1. จำนวนสัปบุรุษในท้องที่ซึ่งจัดตั้งมัสยิด และหลักฐานแสดงความเห็นชอบของปวงสัปบุรุษในท้องที่นั้น
2. รายการคำนวณที่ดินซึ่งจะยกให้แก่มัสยิดที่จัดตั้งขึ้น หนังสือสำคัญเกี่ยวกับที่ดิน แผนผังแสดงสิ่งก่อสร้างของมัสยิด แผนที่แสดงเขตที่จะตั้งมัสยิดขึ้นใหม่ และอยู่ห่างจากมัสยิดอื่นเท่าใด
3. ชื่อเจ้าของที่ดิน และสัญญาที่จะยกที่ดินให้แก่มัสยิด
4. รายการเงินทุนที่จะใช้ในการก่อสร้าง
5. กำหนดเวลาที่จะทำการก่อสร้างมัสยิดให้แล้วเสร็จ
6. คำมั่นว่าจะจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล ตามพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ.2490 เมื่อสร้างมัสยิดนั้นเสร็จแล้ว

⁶⁶ ในช่วงเวลานี้ ชาวกรุงเทพฯ ก็ประสบภาวะยากลำบากอันเนื่องมาจากสงครามเกาหลีในปี พ.ศ.2492-2495 และที่สำคัญ จอมพล ป.พิบูลสงคราม กลับมามีอำนาจอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ.2492-2500 ซึ่งถึงแม้ว่าในครั้งนี้จะได้มีการผ่อนปรนนโยบายต่างๆ ลงมาก แต่เหตุการณ์ในการดำรงตำแหน่งครั้งก่อนได้สร้างความรู้สึกที่ไม่ดีในหมูชนกลุ่มน้อย (กาหวิ่ง, 2518 : 22) ซึ่งรวมถึงชาวมุสลิมในกรุงเทพฯ ด้วย สถานการณ์ต่างๆ ได้คลี่คลายลงอีกครั้งเมื่อสิ้นสุดรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ.2500 ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ได้มีการสร้างมัสยิดเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากหลังจากช่วงเวลาดังกล่าว

เงื่อนไขและกฎเกณฑ์ต่างๆ เกี่ยวกับมัสยิด ทำให้มุสลิมพัฒนามาตรฐานในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปลักษณะภายนอกอย่างเห็นได้ชัดแล้ว สิ่งสำคัญคือการปรับเปลี่ยนความเชื่อและแนวคิดในการปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหลักการของศาสนา ให้มากที่สุด ซึ่งมีผลต่อแนวคิดในการออกแบบและการใช้งานมัสยิด ในขณะเดียวกันได้มีการให้ความสำคัญกับประเด็นต่างๆ มากขึ้น อาทิ การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การใส่ใจในสภาพแวดล้อม และที่สำคัญ การตีความแก่นแท้ของหลักคำสอนที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เช่น การนำคำสอนของศาสนามาพิจารณาประกอบการออกแบบมากขึ้น (อภินันท์ บูรณะพงษ์, สัมภาษณ์)

แนวคิดเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมอิสลามนั้นให้ความสำคัญกับพื้นที่ใช้สอยควบคู่ไปกับรูปลักษณะภายนอก ซึ่งในช่วงนี้ มุสลิมให้ความสำคัญกับความเป็นประชาชาติ (อุมมะฮ์) มากกว่าการอ้างอิงกับอาณาจักรอิสลามเช่นแต่ก่อน หลังจากทีอาณาจักรออตโตมันล่มสลายลง นครมักกะฮ์ยังคงเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติศาสนกิจของมุสลิมทั่วโลก แต่อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศซาอุดีอาระเบีย ประเทศซาอุดีอาระเบียได้สร้างเอกลักษณ์ของตนเองขึ้นใหม่ผ่านทางรูปแบบสถาปัตยกรรมอิสลาม ซึ่งเป็นแนวทางในการสร้างมัสยิดให้กับมุสลิมทั่วโลกอีกแนวทางหนึ่ง

4.2 การประยุกต์ใช้แนวคิดในงานสถาปัตยกรรมมัสยิด

ในอดีต ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ มักสร้างมัสยิดขึ้นใหม่แทนหลังเดิมที่มีสภาพทรุดโทรมหรือมีขนาดไม่เพียงพอต่อการใช้งานของชุมชน แต่ในช่วงนี้ มีการสร้างมัสยิดขึ้นใหม่หลายแห่งด้วยเหตุผลที่หลากหลาย เช่น มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะฮ์สร้างแทนที่หลังเดิมที่เสียหายในสงครามโลกครั้งที่ 2 มัสยิดต้นสน และมัสยิดยะมิอุลค็อยรียะฮ์สร้างแทนหลังเดิมที่โครงสร้างทรุดโทรมอย่างมาก มัสยิดเราฎอตุลยันนะฮ์สร้างขึ้นใหม่เพื่อรองรับการขยายตัวของชุมชนบ้านป่า ในขณะที่มัสยิดมุฮายีรีนสร้างขึ้นเพื่อรองรับชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ตามการขยายตัวของเมือง

ผลของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบ ได้ทำให้เศรษฐกิจของไทยเจริญสูงสุดในช่วงปี พ.ศ.2508-2512 ชุมชนมุสลิมหลายแห่งจึงมีฐานะทางเศรษฐกิจดี ประกอบกับหลายชุมชนได้ขายที่ดินที่มีราคาสูงขึ้นอันเนื่องมาจากธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ จึงมีกำลังทรัพย์ในการสร้างมัสยิดใหม่ตามความต้องการที่เพิ่มขึ้น มีโครงการพัฒนาที่ดินเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตพื้นที่รอบนอกของกรุงเทพฯ ที่ดินมีราคาสูงขึ้นจนทำให้ชาวบ้านหลายคนขายที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ดินของชาวมุสลิมหลายชุมชนจึงมีฐานะดีขึ้นจนสามารถสร้างมัสยิดหลังใหม่ขึ้นเป็นจำนวนมาก ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าว ได้เริ่มมีสถาปนิกมุสลิมจบการศึกษาในประเทศไทยตามระบบการศึกษาสมัยใหม่ จึงมีความเข้าใจในการออกแบบมัสยิดได้ดีขึ้น (ไชยา เก็บบุญเกิด, สัมภาษณ์) ซึ่งแต่เดิมนั้น มักจะเป็นเพียงการ

ต่อเติมตามความจำเป็นตามอัธยาศัย แต่ในช่วงนี้ ได้มีการสร้างมัสยิดเป็นอาคารถาวรด้วยโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กซึ่งสร้างได้สะดวกขึ้นจนเป็นสิ่งของแต่ละชุมชนสามารถสร้างได้ ส่วนการออกแบบอาคารนั้นได้คำนึงถึงความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและภูมิอากาศของชาวกรุงเทพฯ มากขึ้น ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการที่ได้เห็นตัวอย่างมัสยิดที่ประสบปัญหาก่อนหน้านี้ และประการสำคัญ สถาปนิกที่จบมาในช่วงนี้ได้รับการสอนให้ออกแบบอาคารให้ถูกต้องตามหลักสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ โดยสอดคล้องกับปัจจัยพื้นถิ่นของกรุงเทพฯ มีการสร้างมัสยิดขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อรองรับชุมชนที่ขยายตัวขึ้นเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ ยังมีการรวมตัวในกลุ่มวิชาชีพและกลุ่มนักกิจกรรมในรูปแบบใหม่เพื่อจัดตั้งมูลนิธิและสมาคม ซึ่งต่างจากความสัมพันธ์ในรูปแบบชุมชนโดยทั่วไป โดยเฉพาะการสร้างมัสยิดในอาคารมูลนิธิเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทยในปี พ.ศ. 2514 ที่ถือว่าเป็นรูปแบบใหม่ของการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ

ในปี พ.ศ.2529 เศรษฐกิจได้ฟื้นตัวและเจริญเติบโตอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากนโยบายการสนับสนุนของรัฐบาล ธุรกิจต่างๆ โดยเฉพาะธุรกิจอสังหาริมทรัพย์เจริญเติบโตอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ชุมชนมุสลิมหลายแห่งจึงมีรายได้เพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงมาก ประกอบกับการสื่อสารที่ทันสมัย เช่น การกระจายข้อมูลข่าวสารทางอินเทอร์เน็ตผ่านทางเว็บไซต์ต่างๆ โดยเฉพาะเว็บไซต์ของมุสลิม เช่น WWW.THAIISLAMIC.COM และ WWW.MUSLIMTHAI.COM การประชาสัมพันธ์ทางสถานีวิทยุรายการภาคมุสลิมเช่นรายการ “คลื่นคุณธรรม” และ “วิทยุสันติชน” ทำให้การช่วยเหลือในด้านต่างๆ สามารถกระทำได้สะดวกขึ้น มีการสร้างมัสยิดต่อปีเป็นจำนวนที่มากกว่าที่เคยสร้างในอดีตในอัตราส่วนที่สูงกว่ามาก ลักษณะการวางผัง รูปทรง และที่ว่างของมัสยิดนั้นได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องหลายแห่งมีขนาดพื้นที่มากกว่าความต้องการใช้งานปกติมาก ซึ่งถ้านับเฉพาะมัสยิดที่จดทะเบียนแล้วในช่วงนี้ได้เกิดมัสยิดขนาดใหญ่ในระดับที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนเป็นจำนวนมาก เช่น มัสยิดฮิญาบฮาลาลอิสลาม (สามอิน) มัสยิดอัลอ้าลาวี (บ้านม้า) มัสยิดอัลยุซรอ (หลอแหล) และมัสยิดยะมีอุ้นอิสลาม (บางมะเขือ) เป็นต้น

มัสยิดที่สร้างใหม่ในช่วงนี้ ได้ออกแบบไว้สำหรับรองรับการละหมาดในวันศุกร์เกือบทุกแห่ง ในขณะที่แต่เดิมนั้นมัสยิดขนาดเล็กบางแห่งใช้สำหรับละหมาดปกติประจำวันเท่านั้น และจะไปละหมาดรวมกันที่มัสยิดกลางในวันศุกร์⁶⁷ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากความหมายของมัสยิดที่กำหนดไว้ในมาตรา 4 ในพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลามปี พ.ศ.2490 ที่กำหนดว่า “มัสยิด หมายความว่าสถานที่ซึ่งอิสลามิกชนมีสิทธิใช้เป็นที่พักผ่อนพิศตามลัทธิศาสนาอิสลามใน

⁶⁷ เช่นมัสยิดอัลอิสติกอมะฮ์และมัสยิดดารุลอิหฺซาน ก่อนที่จะสร้างมัสยิดอัลอิสติกอมะฮ์นั้น ชาวชุมชนไปละหมาดวันศุกร์ร่วมกันที่มัสยิดปากลัด และก่อนที่จะสร้างมัสยิดดารุลอิหฺซาน ชาวชุมชนไปละหมาดวันศุกร์ร่วมกันที่มัสยิดบางอ้อ หรือมัสยิดบางกอกน้อย ซึ่งมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติผ่านทางกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นต้น

วันศุกร์เป็นปกติ” พร้อมทั้งระบุเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับคณะกรรมการมัสยิด และ ทรัพย์สินของมัสยิด จึงมีมัสยิดอีกจำนวนหนึ่งไม่จดทะเบียนเนื่องจากไม่ต้องการให้เงื่อนไขต่างๆ มาเป็นข้อจำกัดในการดำเนินกิจกรรมของมัสยิด เช่น กฎีเจริญพาศน์ และมัสยิดหลวงโกชาอิสหาก

พระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้างอาคาร พ.ศ.2479 กำหนดให้การก่อสร้างอาคารทั่วไปจำเป็นต้องมีแบบก่อสร้างพร้อมรายการคำนวณเพื่อยื่นขออนุญาตก่อสร้าง อาคารส่วนใหญ่จึงสร้างขึ้นโดยมีมาตรฐานที่สูงขึ้นตามหลักวิชาการสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ แม้มัสยิดจะไม่ต้องยื่นขออนุญาตก่อสร้างเช่นอาคารทั่วไป แต่กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่มีผลต่อการสร้างสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ ได้ส่งผลให้มาตรฐานการก่อสร้างมัสยิดพัฒนาไปพร้อมกับอาคารอื่นในกรุงเทพฯ อย่างเห็นได้ชัด

ด้วยแนวคิดที่ว่ามัสยิดเป็น “บ้านของพระเจ้า” มุสลิมในกรุงเทพฯ จึงมองว่ามัสยิดควรเป็นอาคารถาวรและมีลักษณะพิเศษต่างจากอาคารทั่วไป มัสยิดที่สร้างด้วยวัสดุพื้นถิ่นจึงลดจำนวนลงเนื่องจากไม่คงทนถาวรและไม่มีคุณสมบัติตรงตามเงื่อนไขของอาคารที่มีลักษณะพิเศษดังกล่าว ประกอบกับในช่วงเวลานี้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นที่แพร่หลายมากขึ้นโดยมีช่างก่อสร้างในรูปแบบของบริษัทหรือช่างพื้นถิ่นที่มีความสามารถในการใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กผสมกับไม้ มัสยิดที่สร้างในช่วงเวลานี้ส่วนใหญ่จึงมีโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กผสมกับโครงสร้างไม้ มีการวางผังตามลักษณะการใช้งานของชุมชน และนำมาปรับใช้โดยคำนึงถึงปัจจัยพื้นถิ่นมากขึ้น ด้วยลักษณะโครงสร้างเช่นนี้จึงสามารถสร้างอาคารที่มีช่วงพาดได้กว้างขึ้น มีขนาดของโครงสร้างเล็กลงและลดความทึบตันของอาคารลงได้ ผู้ออกแบบสามารถวางผังมัสยิดได้ตามความต้องการโดยไม่ถูกจำกัดด้วยโครงสร้างเช่นแต่ก่อน มีมัสยิดที่เป็นอาคาร 2 ชั้นเพิ่มมากขึ้นทั้งที่มีพื้นที่บนเป็นไม้และคอนกรีต ส่วนมัสยิดที่สร้างขึ้นใหม่ด้วยโครงสร้างกำแพงอิฐรับน้ำหนักมีเพียงไม่กี่แห่ง เช่น มัสยิดอินดารุลมีนาหลังเดิม⁶⁸

⁶⁸ ประมาณปีพ.ศ.2545 ได้รื้อมัสยิดอินดารุลมีนาหลังเดิมที่เป็นโครงสร้างอิฐลง และสร้างขึ้นใหม่เป็นโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กในปัจจุบัน

ภาพที่ 115 มัสยิดอินดารุลมีนา (หลังเดิม)

แต่เดิมมัสยิดขนาดเล็กในกรุงเทพฯ โดยทั่วไปมักใช้พื้นที่ในลักษณะอเนกประสงค์⁶⁹ มีความยืดหยุ่นรองรับกิจกรรมที่แปรเปลี่ยนตลอดเวลา มักมีพื้นที่ภายในโถงละหมาดเป็นห้องโถงโดยมีซุ้มมีห์รอบและแท่นมิมบรเป็นจุดเด่นที่เป็นตัวกำหนดทิศทางภายในโถง มัสยิดบางแห่งยกพื้นสูง โดยมีพื้นที่ชั้นล่างใช้ทำกิจกรรมของชุมชนและกิจกรรมอเนกประสงค์ต่างๆ เช่น จัดเลี้ยง ประชุม พักผ่อน และเก็บของ ส่วนชั้นบนนั้นมีโถงละหมาดลักษณะเดียวกันกับมัสยิดทั่วไป อาจมีระเบียงรอบ 3 ด้านยกเว้นทางผนังด้านทิศกิบละฮ์ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก⁷⁰ ส่วนลักษณะการวางผังพื้นของมัสยิดขนาดใหญ่ในส่วนใหญ่จะสืบทอดมาจากมัสยิดที่สร้างในช่วงรัชกาลที่ 7- รัชกาลที่ 8 โดยเน้นการจัดองค์ประกอบที่สมมาตรตามแนวแกนกิบละฮ์โดยมีซุ้มมีห์หรือรอบและแท่นมิมบรเป็นจุดสำคัญ มีการนำผังของมัสยิดเดิมทั้งที่ได้รับอิทธิพลจากพื้นถิ่นและต่างชาติมาผสมผสานเข้ากับการออกแบบ โดยใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กทำให้อาคารมัสยิดลดความทึบตันลงและมีอิสระในการวางผังมากขึ้น มีการให้ความสำคัญกับการวางผังที่เน้นแกนของมัสยิด การเข้าถึง และมุมมอง ตลอดจนการให้รูปทรงที่แปลกใหม่กับส่วนประกอบสำคัญบางส่วนของมัสยิด เช่น การทำซุ้มมีห์หรือรอบรูปโค้ง รูปสี่เหลี่ยมผดุม และรูปห้าเหลี่ยม แทนที่รูปแบบเดิมที่มักเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนรูปทรงหลังคาที่เคยเป็นอุปสรรคในการก่อสร้างสมัยก่อนนั้น ในสมัยนี้สามารถสร้างได้ด้วยโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก เช่น หลังคาโดมและ

⁶⁹ สามารถเข้าสู่โถงละหมาดได้โดยตรงจากภายนอก บางแห่งอาจมีโถงหรือชานอเนกประสงค์อยู่ด้านหน้าทางเข้าโถงละหมาด ลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกับมัสยิดขนาดเล็กโดยทั่วไปในประเทศต่างๆ ซึ่งจัดสรรพื้นที่เฉพาะสำหรับการใช้งานพื้นฐานของมัสยิดเท่านั้น

⁷⁰ ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับมัสยิดที่สร้างด้วยภูมิปัญญาพื้นถิ่น การยกพื้นสูงหรือใช้พื้นที่ชั้นล่างในลักษณะอเนกประสงค์นั้น ทำให้ชั้นบนยังสามารถใช้สำหรับละหมาดได้ในกรณีที่เกิดน้ำท่วมหรือฝนตกหนัก ส่วนการทำชายคายื่นยาวและระเบียงโดยรอบ 3 ด้านนั้น นอกจากจะช่วยกันแดดกันฝนภายในโถงละหมาดแล้ว ยังเป็นการสร้างที่ว่างเปิดมีหลังคาคลุมขึ้นโดยรอบอีกด้วย

หอบะชาน โดยให้ความสำคัญกับที่ว่างเปิดมีหลังคาคลุมมากขึ้น เช่น มีระเบียงโดยรอบ มีมัสยิดที่ใช้ใต้ถุนเป็นพื้นที่อเนกประสงค์โดยมีโถงละหมาดอยู่ชั้นบน พื้นที่ดังกล่าว เช่น ระเบียง และได้ถุนอาคาร ทำให้รูปทรงและการวางผังของมัสยิดเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในแนวทางที่ตอบสนองกับปัจจัยพื้นที่นั้นมากขึ้น เช่น สถาปัตยกรรมอากาศ และวิถีชีวิตของชาวกรุงเทพฯ

แนวคิดที่มองว่า “มัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชนมุสลิม” นั้นเป็นพื้นฐานในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ มาโดยตลอด แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมมาก่อน จนกระทั่งในช่วงเวลานี้ที่มีการตีความหลักคำสอนศาสนาเพื่อนำมาใช้ในการออกแบบ ทำให้มุสลิมทราบถึงลักษณะของการใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรมต่างๆ ในมัสยิดและมองเห็นรูปแบบความสัมพันธ์ของกิจกรรมระหว่างชุมชนและมัสยิด โดยเฉพาะการละหมาดและงานบุญต่างๆ เมื่อวิเคราะห์ร่วมกับจำนวนผู้ใช้และความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ก็จะทราบขนาดที่เหมาะสมของพื้นที่ต่างๆ ในมัสยิด⁷¹ (ไพจิตร พงษ์พรหมก, อภินันท์ บุรณะพงษ์, สัมภาษณ์) ส่วนแนวคิดที่มองว่ามัสยิดเป็น “บ้านของพระเจ้า” ทำให้มุสลิมให้ความเคารพและปฏิบัติต่อมัสยิดอย่างดีเป็นพิเศษ และเป็นแรงบันดาลใจให้มุสลิมแสวงหารูปทรงที่สื่อถึงความพิเศษของอาคารมัสยิด ในขณะที่แนวคิดที่ให้ความสำคัญกับมัสยิดในฐานะที่เป็น “สถาปัตยกรรมอิสลาม” นั้นเกิดจากความพยายามที่จะสื่อถึงความเป็นมุสลิม ซึ่งในช่วงเวลานี้ภาพลักษณ์ของศาสนาอิสลามเป็นที่รับรู้กันทั่วไปว่า เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างในดินแดนที่นับถือศาสนาอิสลาม โดยเฉพาะในนครมักกะฮ์ที่เป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีทางศาสนาของมุสลิมทั่วโลก สัญลักษณ์ดังกล่าวสื่อถึงการเป็นประชาชาติอิสลาม (อุมมะฮ์) เดียวกัน (อับดุลลฮ์ กรีมี่, สนั่นเพชรทองคำ, สัมภาษณ์.) ในขณะที่การเปิดรับสถาปัตยกรรมอิสลามจากประเทศต่างๆ เข้ามาเป็นส่วนประกอบนั้นยังคงมีอยู่ แต่มีใช้การสื่อถึงชนชาติหรืออาณาจักรอย่างเฉพาะเจาะจงเช่นในอดีต แต่เป็นการใช้เพื่อสื่อถึงความหมายในเชิงสัญลักษณ์ เช่น มัสยิดสามอินได้นำรูปแบบของมัสยิดสุลต่านซอลาฮุดดีนในประเทศมาเลเซียมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างมัสยิด เนื่องจากชาวชุมชนซึ่งสืบเชื้อสายมาจากชาวมลายูต้องการสร้างบ้านของพระเจ้าให้ออกมาดีที่สุด และเห็นว่ามัสยิดดังกล่าวเป็นสถาปัตยกรรมที่สื่อถึงความสูงส่งทางด้านวัฒนธรรมและความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาการ การก่อสร้างจากประเทศมาเลเซีย ซึ่งเป็นประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามที่ประสบความสำเร็จ และมีสถานภาพที่ดีในระดับโลก จึงนำรูปแบบดังกล่าวมาเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบโดยที่ไม่มีความเชื่อมโยงกับเชื้อชาติมลายูเช่นในอดีต (ปริญญา วงษ์เดอรี, สัมภาษณ์) ส่วนมัสยิดผดุงธรรมอิสลามนั้น นำรูปแบบของมัสยิดในประเทศอิหร่านซึ่งเป็นศูนย์กลางของมุสลิมชีอะฮ์ทั่วโลกมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างมัสยิด

⁷¹จำนวนผู้ละหมาดในโอกาสต่างๆ เช่น ในวันปกติ วันศุกร์ และวันตรุษทั้ง 2

ภาพที่ 116 มัสยิดอีดาเยาตุ้ลอิสลาม
(สามอิน)

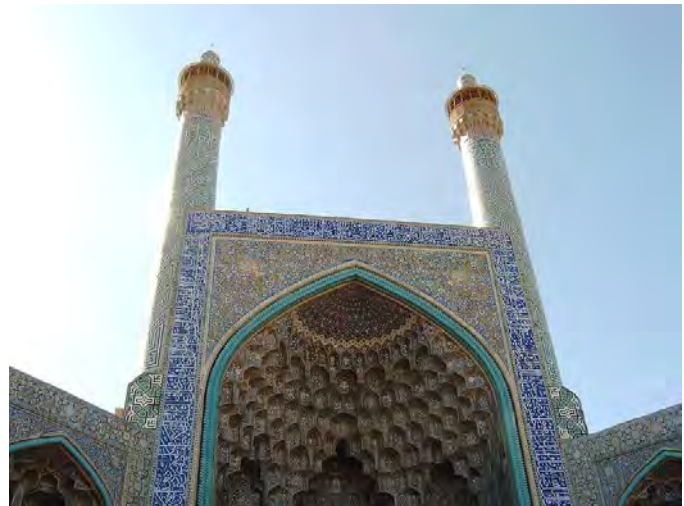

ภาพที่ 117 มัสยิดสุลต่านซอลลาฮุดดีนในประเทศมาเลเซีย

ที่มา: <http://www.conceptcaching.com/region.php?reg=10>

ภาพที่ 118 มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม

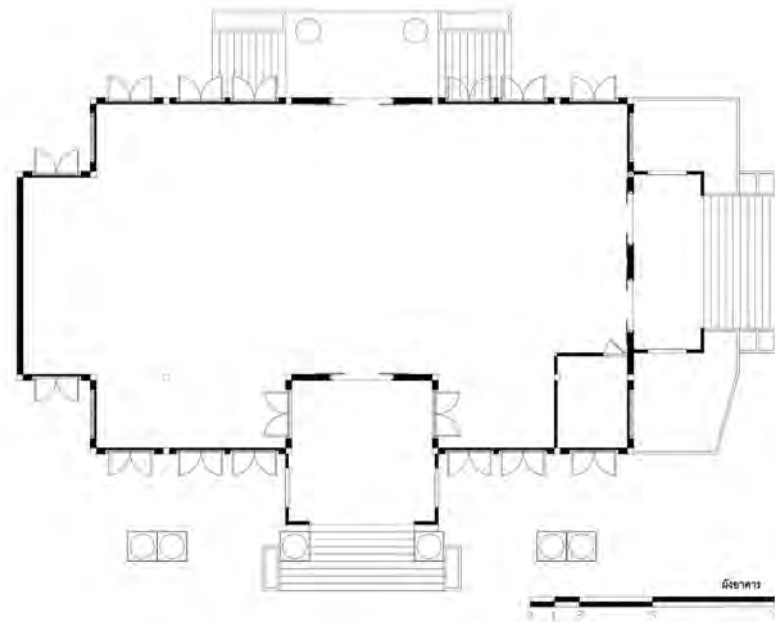
ภาพที่ 119 มัสยิดชาห์ อิศฟาฮาน ประเทศอิหร่าน

ที่มา: http://islamic-arch.com/the_calligraphy.html

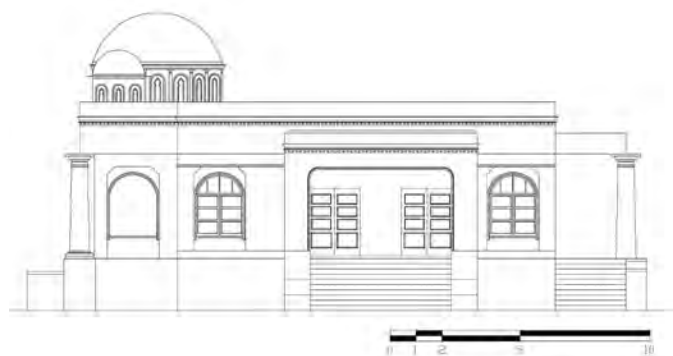
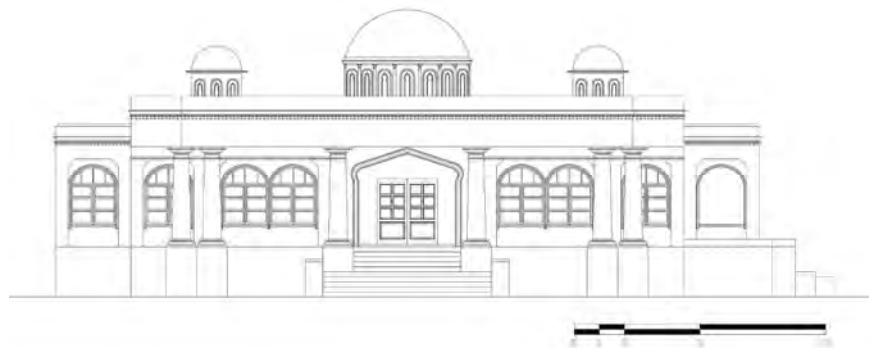
ความสะดวกสบายในการเดินทางทั้งทางอากาศและทางเรือ ทำให้จำนวนผู้เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบียและผู้ไปศึกษาต่อในประเทศอาหรับมีจำนวนเพิ่มขึ้น จึงมีการรับรู้รูปแบบสถาปัตยกรรมจากประเทศอาหรับมากขึ้น (สนั่น เพชรทองคำ, สัมภาษณ์) นอกจากนี้ การรับรู้รูปลักษณะของมัสยิดจากประเทศอาหรับนั้นทำได้จากหลายทางผ่านสื่อต่างๆ เช่น สารคดีทางโทรทัศน์ วารสาร หนังสือ ภาพที่ปรากฏบนของที่ระลึก และของใช้สำคัญ เช่น พรหมปุละหมาต การรับรู้เริ่มเป็นไปในทิศทางเดียวกันมากขึ้น ในความเข้าใจของคนส่วนใหญ่รูปลักษณะ

สำคัญของมัสยิดคือการมีหลังคาโดม ชู่มโค้ง และมีหอคอยชาน ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เกิดขึ้นจากความจำเป็นทางด้านโครงสร้าง ประโยชน์ใช้สอย และการรับรู้ที่ว่างของสถาปัตยกรรมจากประเทศอาหรับ ซึ่งในอดีตไม่สามารถสร้างมัสยิดในลักษณะดังกล่าวได้เนื่องด้วยข้อจำกัดทางด้านโครงสร้าง แต่การใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กนั้นสามารถสร้างรูปทรงที่ซับซ้อนเช่นหลังคาโดมลักษณะต่างๆ ที่มีช่วงพาดกว้างได้ รูปทรงของมัสยิดจากอาหรับจึงถูกนำมาใช้มากขึ้น และแพร่หลายไปในชุมชนต่างๆ รวมทั้งเขตกรุงเทพฯ รอบนอก

หลังจากการสิ้นสุดของอาณาจักรออตโตมัน นครมักกะฮ์ซึ่งเป็นศูนย์กลางของมุสลิมทั่วโลกได้อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศซาอุดีอาระเบียในปี พ.ศ. 2475 ราชวงศ์ใหม่ได้พยายามฟื้นฟูความเชื่อมั่นของประเทศโดยการสร้างอัตลักษณ์ของประเทศขึ้นมาใหม่ในหลายด้าน รวมทั้งทางด้านสถาปัตยกรรมที่นำรูปแบบสถาปัตยกรรมจากดินแดนต่างๆ มาพัฒนาบนพื้นฐานของสถาปัตยกรรมอาหรับ ลักษณะดังกล่าวปรากฏชัดเจนที่สุดในมัสยิดสำคัญ 2 แห่ง ได้แก่ มัสยิดอัลฮะรอมาในนครมักกะฮ์ และมัสยิดอัลนะบะวีย์ในนครมะดีนะฮ์ มุสลิมจากกรุงเทพฯ ที่เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์และไปศึกษาต่อในประเทศซาอุดีอาระเบียได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบและแนวคิดในการสร้างมัสยิดที่อิงกับสถาปัตยกรรมจากประเทศอาหรับดังกล่าว และนำกลับมาใช้ในการพัฒนามัสยิดรูปแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม เกิดเป็นรูปแบบใหม่ที่มีความสำคัญกับ “การปฏิบัติอิบาดะฮ์” และ “การสื่อถึงวัฒนธรรมอิสลาม” ควบคู่ไปกับ “ความสัมพันธ์ระหว่างมัสยิดกับชุมชนและสภาพแวดล้อม” เช่น มัสยิดต้นสนที่ได้รับอิทธิพลจากมัสยิดในประเทศอียิปต์ มีแกนหลักมุ่งสู่ทิศกิบละฮ์ และเน้นทางเข้าด้วยหลังคาโดมรูปทรงกระบอกยอดแหลม (มัสยิดต้นสน, 2545) ส่วนมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะฮ์นั้นได้รับการออกแบบอย่างมีขั้นตอนโดยสถาปนิก นอกจากแกนหลักที่มุ่งสู่ทิศกิบละฮ์แล้วยังมีอีกแกนหนึ่งที่ตั้งฉากกันเปิดสู่คลองบางกอกน้อย ซึ่งเป็นทางสัญจรหลักในอดีต และเว้นพื้นที่ริมน้ำไว้สำหรับทำกิจกรรมของชุมชน แกนทางน้ำจึงได้รับการเน้นเป็นพิเศษด้วยหลังคาโดมขนาดใหญ่และบันไดหลักที่มีกลุ่มเสาขนาดใหญ่ขนานทั้งสองข้างบริเวณระเบียงทางเข้า และมีโดมขนาดเล็กอีกทั้งสองข้างเพื่อให้เกิดความสมมาตรตามแนวแกน

ภาพที่ 120 ผังมัสยิดหลวงอันชอริชุนนะฮ์

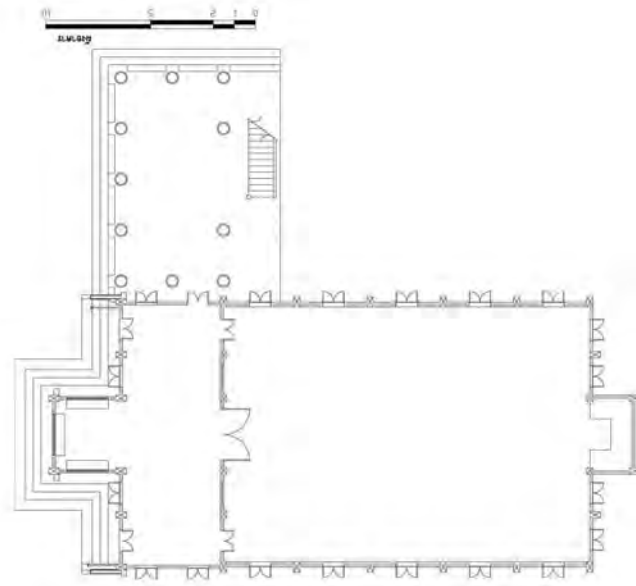
ภาพที่ 121-122 รูปด้านมัสยิดหลวงอันชอริชุนนะฮ์

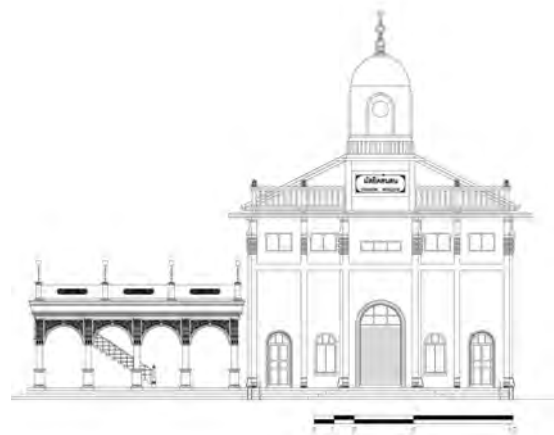
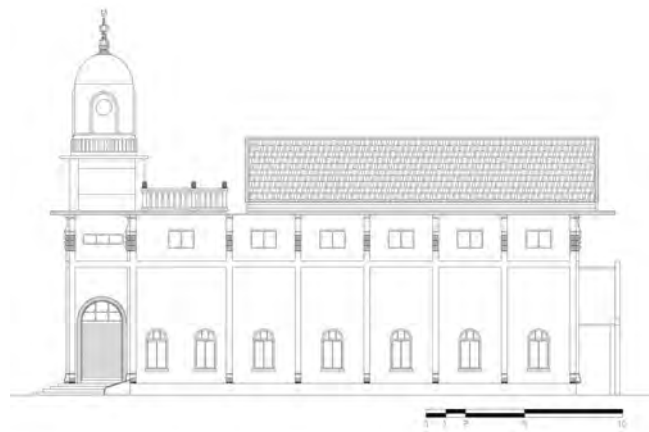
ภาพที่ 123 มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะฮ์

ภาพที่ 124 มัสยิดต้นสน

ภาพที่ 125 ผังมัสยิดต้นสน

ภาพที่ 126-127 รูปด้านมัสยิดต้นสน

การวางผังที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ถึงแม้จะให้ความสำคัญกับเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามโดยเฉพาะกลุ่มประเทศอาหรับ แต่ก็ได้มีการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยคำนึงถึงปัจจัยพื้นถิ่น เช่น ภูมิอากาศ และวิถีชีวิตของชาวกรุงเทพฯ⁷² รูปแบบนี้เกิดจากการรวมเอาองค์ประกอบที่มีลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมในดินแดนอาหรับไว้ด้วยกัน ลักษณะดังกล่าวเคยเป็นสัญลักษณ์ของความหรูหราในสายตาของชาวตะวันตก และถูกนำไปใช้สื่อถึงความอลังการในสถาปัตยกรรมต่างๆ อยู่ระยะหนึ่ง สำหรับมุสลิมนั้น การนำรูปแบบดังกล่าวมาใช้ส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะของความผูกพันและแสดงถึงความเป็น “ส่วนหนึ่งของประชาชาติอิสลาม” (อุมมะฮ์) มากกว่าความหรูหรา รูปแบบที่มุสลิมทั่วโลกให้ความสำคัญมักเป็นสถาปัตยกรรมในดินแดนที่เป็นศูนย์กลางของมุสลิมทั่วโลก อันได้แก่ นครมักกะฮ์ และเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น นครมะดีนะฮ์ ดามัสกัส อิสฟาฮาน และอิสตันบูล⁷³ เป็นต้น

ในความรู้สึกของมุสลิมในกรุงเทพฯ การพูดถึงสถาปัตยกรรมอิสลามรูปแบบอาหรับนั้นมักจะเชื่อมโยงกับสถาปัตยกรรมดินแดนสำคัญ 2 แห่งอันได้แก่ นครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์ซึ่งอยู่ในประเทศซาอุดีอาระเบียปัจจุบัน นครมักกะฮ์นั้นเป็นที่ตั้งของวิหารกะอ์บะฮ์ซึ่งอยู่ในมัสยิดอัลฮะรออม ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการประกอบศาสนากิจของมุสลิมทั่วโลกรวมทั้งการเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ในขณะที่นครมะดีนะฮ์เป็นเมืองที่ท่านศาสดาใช้เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่ศาสนาและสร้างมัสยิดอัลนะบะวีขึ้น มุสลิมจากกรุงเทพฯ ที่เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์จึงได้รับรู้รูปแบบของมัสยิดในดินแดนดังกล่าวและนำมาใช้ในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ⁷⁴

⁷²ต่างจากมัสยิดที่สร้างในช่วงรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 ที่ได้รับอิทธิพลจากลักษณะสถาปัตยกรรม colonial ซึ่งเป็นการนำลักษณะอาคารที่มีที่มาจากประเทศในทวีปยุโรปมาสร้างในไทยโดยตรง ลักษณะหลายประการไม่สอดคล้องกับปัจจัยพื้นถิ่นในกรุงเทพฯ เกิดปัญหาพื้นฐานกับตัวอาคาร เช่น การกันแดดกันฝน กันน้ำท่วม และปัญหาทางด้านประโยชน์ใช้สอย เนื่องจากในอดีตสังคมไทยนิยมทำกิจกรรมต่างๆ ที่บริเวณที่ว่างเปิดมีหลังคาคลุม เช่น ระเบียง และ ใต้ถุน ต่อมาได้มีการพัฒนารูปแบบให้สอดคล้องกับภูมิอากาศของกรุงเทพฯ มากขึ้น เช่น มัสยิดสระบุรีสลาม ในปี พ.ศ.2464 อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏลักษณะดังกล่าวในมัสยิดหลังอื่นในกรุงเทพฯ อีก

⁷³ในปัจจุบัน เมื่อดังกล่าวได้ลดความสำคัญและบทบาทในฐานะผู้นำสังคมมุสลิมในระดับโลกลง มุสลิมในกรุงเทพฯ จึงมักไม่นำเอาสถาปัตยกรรมจากดินแดนดังกล่าวมาใช้ในเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเป็นประเทศมุสลิมเหมือนเช่นในอดีต ในขณะที่นครมักกะฮ์และมะดีนะฮ์นั้นยังได้รับการยอมรับว่าเป็นศูนย์กลางของมุสลิมทั่วโลกมาโดยตลอด ไม่ว่าจะอยู่ภายใต้การดูแลของอาณาจักรหรือรัฐบาลของประเทศใด

⁷⁴อย่างไรก็ตาม การที่ดินแดนดังกล่าวเคยอยู่ภายใต้การดูแลของอาณาจักรออตโตมันตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 มัสยิดต่างๆ รวมทั้งมัสยิดอัลฮะรออมที่เป็นส่วนหนึ่งของสถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีฮัจญ์นั้นได้รับการดูแลและบูรณะด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมออตโตมันเรื่อยมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 มุสลิมในประเทศไทยที่เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์จึงได้รับรู้รูปแบบดังกล่าวและนำมาใช้ในการตกแต่งมัสยิดในสยามตลอดจนได้มีเพาะความรู้สึที่ว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอิสลาม นอกจากจะมีการนำองค์ประกอบที่สำคัญมาใช้แล้ว ยังพบว่ามี การนำตราของอาณาจักรออตโตมันมาใช้ประดับบนผนังด้านหน้ามัสยิดต้นสน (หลังเดิม) และมัสยิดบางคูทิศ เพื่อสื่อถึงการเป็นประชาชาติอิสลามในอีกรูปแบบหนึ่ง ต่อมาเมื่อนครมักกะฮ์และมะดีนะฮ์กลายเป็นส่วนหนึ่งของประเทศซาอุดีอาระเบีย จึงได้เกิดสถาปัตยกรรมอิสลามรูปแบบใหม่ของประเทศซาอุดีอาระเบียที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดทั่วโลกรวมทั้งในกรุงเทพฯ

มีมัสยิดที่เกิดจากการผสมผสานรูปแบบสถาปัตยกรรมอาหรับเข้ากับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของกรุงเทพฯ ตามเจตนาของแนวทางการออกแบบและวิทยาการการก่อสร้างสมัยใหม่ เช่น มัสยิดนูรุลอิสลาม (บ้านป่า) ออกแบบโดย ไพจิตร พงษ์พรหมุก และมัสยิดดารุลอิห์ซาน ออกแบบโดยไชยา เก็บบุญเกิด อภินันท์ บุรณพงษ์ และมาโนช เพชรทองคำ ลักษณะของผังจึงสอดคล้องกับลักษณะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ที่มักให้ความสำคัญกับบริเวณที่ว่างเปิดมีหลังคาคลุม เช่น ระเบียง และ ใต้ถุน มัสยิดหลายแห่งจึงยกใต้ถุนสูงเพื่อใช้งานในลักษณะอเนกประสงค์ และเพื่อหนีจากน้ำท่วม เช่น มัสยิดดารุลอิห์ซาน ในขณะที่บางแห่งใช้พื้นที่ชั้นล่างเป็นโถงอเนกประสงค์ เช่น มัสยิดดาร์ุลฟาละฮ์ บางแห่งมีระเบียงรอบ 3 ด้านยกเว้นด้านกิบละฮ์ เช่น มัสยิดกมาลุลอีมาน ซึ่งพื้นที่อเนกประสงค์ดังกล่าวยังสามารถใช้รองรับผู้มาละหมาดในวันสำคัญ เช่น วันศุกร์ วันอีดิลฟิตรี และ วันอีดิลอัฮฮา ซึ่งจะมีผู้มาร่วมละหมาดมากกว่าวันปกติทั่วไป

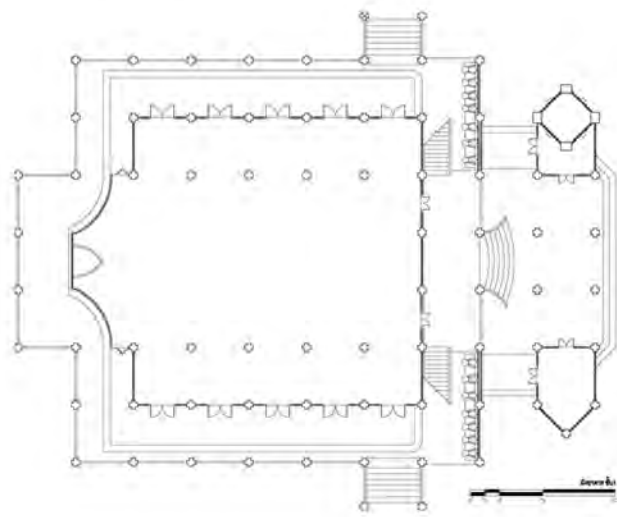
ภาพที่ 128 อาคารมูลินีเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย

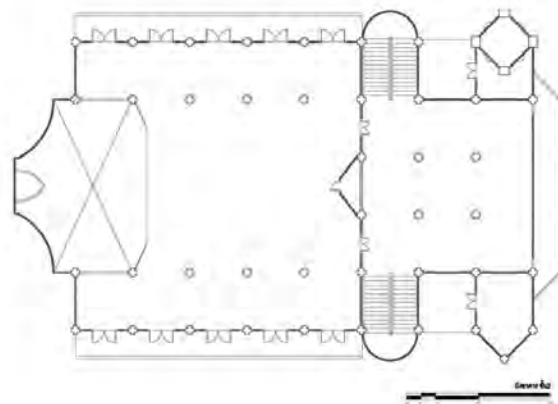
ภาพที่ 129 มัสยิดดารุลอิห์ซาน

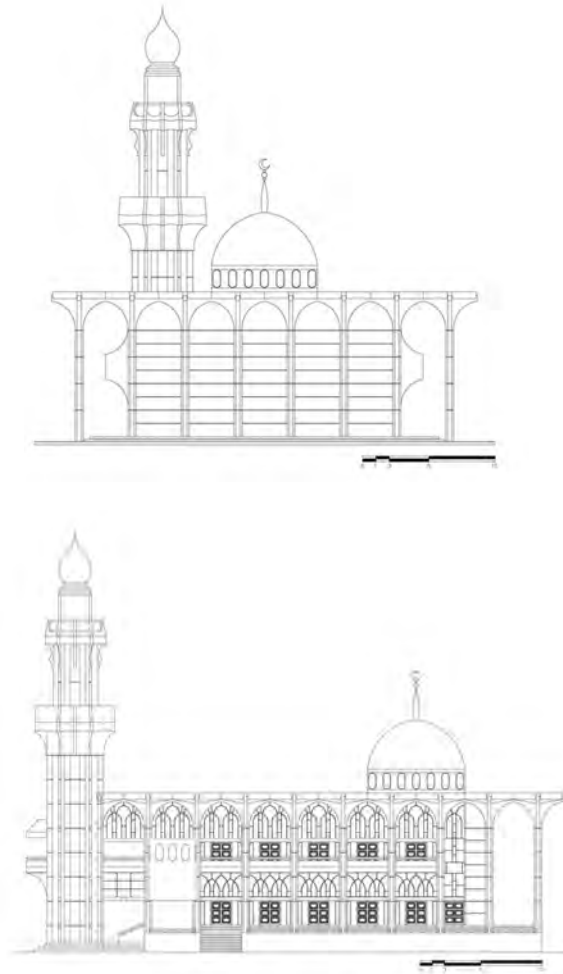
ภาพที่ 130 มัสยิดนูรุลอิสลาม (บ้านป่า)

ภาพที่ 131 ฝั่งชั้นที่1 มัสยิดนูรุลอิสลาม (บ้านป่า)

ภาพที่ 132 ฝั่งชั้นที่2 มัสยิดนูรุลอิสลาม (บ้านป่า)

ภาพที่ 133-134 รูปด้านมัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า)

แนวคิดในการสร้างมัสยิดพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และโยงเข้ากับลักษณะทางสถาปัตยกรรม อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยเฉพาะมัสยิดที่ออกแบบโดยสถาปนิกไฟจิตร พงษ์พรหมก เช่น มัสยิด ยามีอุลอิสลาม และมัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า) (ไชยา เก็บบุญเกิด, สัมภาษณ์) มีการวางผังที่ คำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยและภูมิอากาศ ควบคู่ไปกับรูปลักษณะทางสถาปัตยกรรม มีการจัด องค์ประกอบภายในใหม่ทั้งระบบตามการวิเคราะห์และออกแบบ ซึ่งแต่เดิมนั้น จะออกแบบโดยยึด แนวทางจากมัสยิดที่สร้างมาก่อนในกรุงเทพฯ และเปลี่ยนแปลงเพียงส่วนขององค์ประกอบย่อย เช่น ชู่มมีห์รอบ เท่านั้น

มัสยิดที่สร้างในช่วงนี้ ส่วนใหญ่สร้างขึ้นแทนที่หลังเดิมที่มีขนาดไม่เพียงพอสำหรับ จำนวนสับบุรุษที่เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม การที่ชุมชนได้ขยายตัวขึ้น ประกอบกับการที่ชาวบ้านได้ ขายที่ดินไปแล้วเป็นจำนวนมากนั้นทำให้มีข้อจำกัดทางด้านพื้นที่ มัสยิดหลายแห่งสร้างบนที่ดินที่ ได้รับบริจาคจากชาวบ้านในชุมชน เช่น มัสยิดซุลกูลุมุดตากีน (บ้านครัวตะวันตก) ลักษณะของ

การวางผังถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขต่างๆ เกี่ยวกับที่ดิน เช่น รูปทรงของที่ดิน ขนาดที่ดิน สภาพที่ดิน การเข้าถึง มุมมอง ที่ว่างเปิดโล่ง และสภาพแวดล้อมโดยรอบ มีการคำนึงถึงหลักการออกแบบต่างๆ ที่ส่งเสริมคุณลักษณะของมัสยิด เช่น การเน้นแนวแกนของมัสยิด การออกแบบผังให้มีความสมมาตร และการจัดวางตำแหน่งของโถงทางเข้ามัสยิดให้สัมพันธ์กับที่ว่างเปิดโล่งของชุมชน อย่างไรก็ตาม คุณลักษณะดังกล่าวนี้เกิดขึ้นบนเงื่อนไขที่จำกัด เช่น แนวแกนของมัสยิดไม่ตรงกับแนวแกนของชุมชน ทางเข้าของมัสยิดไม่สัมพันธ์กับชุมชน หรือขนาดของที่ดินมีขนาดจำกัด เป็นต้น จึงเกิดการแก้ปัญหาในเชิงสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับบริบทมากกว่าการนำรูปแบบจากที่อื่นมาใช้โดยตรง เช่น มัสยิดยามีอุลุมุดตาคีนที่หันโถงระฆมาดเข้าหาแกนกิบละฮ์ โดยวางผนังอาคารภายนอกให้ตอบรับกับบริบทของชุมชน ซึ่งการแก้ปัญหาโดยการวางผังในลักษณะเช่นนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อนในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ แต่จะมีอยู่ทั่วไปสำหรับมัสยิดในประเทศอาหรับที่มีข้อจำกัดทางด้านสถานที่ตั้ง

โดยทั่วไปส่วนของโถงระฆมาดมักมีลักษณะเรียบง่ายเช่นสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือแปดเหลี่ยม แต่บางมัสยิดก็ใช้รูปทรงที่ซับซ้อนขึ้นเพื่อให้มีมุมเล็กๆ สำหรับทำกิจกรรมที่ต้องการความสงบและเป็นสัดส่วน เช่น การอ่านคัมภีร์อัลกุรอาน การขอพร ในขณะที่พื้นที่ใช้สอยรอบนอก เช่น โถงทางเข้า บ้านไดห้องประชุม และห้องน้ำ อาจมีการออกแบบที่ซับซ้อนตามแนวแกน หรือมีรูปทรงอิสระที่สอดคล้องกับสภาพที่ดิน ลักษณะเช่นนี้พบในมัสยิดบางแห่ง เช่น มัสยิดนูรุลฮิดายะห์ และมัสยิดฮิดายะห์ตุลอิสลามียะห์ ส่วนมัสยิดที่มีการต่อเติมนั้นมักจะต่อเติมโดยยึดแนวแกนของโถงระฆมาดเป็นหลัก ตัวอย่างเช่น มัสยิดนูรุลมุบีน

เมื่อชุมชนมุสลิมเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาสังคม และเริ่มมีกิจกรรมในชุมชนร่วมกันมากขึ้น ทำให้เกิดอาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยต่างๆ เพิ่มขึ้น เช่น ศูนย์อนามัยชุมชน ศูนย์อบรมศาสนา ศูนย์อบรมวิชาชีพ ชมรมเยาวชนอาสา อาคารเอนกประสงค์สำหรับจัดกิจกรรมชุมชน เป็นต้น ซึ่งมักต้องการพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งไม่สามารถรวมไว้ในมัสยิดได้หมด จึงมักถูกสร้างแยกออกมาอยู่รอบมัสยิด เช่น มัสยิดยามีอะห์ (คลองหนึ่ง) การแยกส่วนต่างๆ ออกจากโถงระฆมาด นั้นทำให้การก่อสร้างสะดวกขึ้น เนื่องจากสามารถสร้างอาคารเพิ่มเติมได้เมื่อมีความพร้อม ในการออกแบบมัสยิดจึงควรมีผังแม่บทที่ดีที่คำนึงถึง zone และการขยายตัว เพื่อให้เกิดการบูรณาการประโยชน์ใช้สอยต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบในสัดส่วนที่เหมาะสม โดยมีโถงระฆมาดเป็นแกนหลัก

ในปี พ.ศ.2514 มีการสร้างอาคาร"มูลนิธิเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย" ซึ่งออกแบบโดยสถาปนิก ไพจิตร พงษ์พรหม สำหรับรองรับกิจกรรมในระดับประเทศของชาวไทยมุสลิมขึ้น นับว่าเป็นรูปแบบใหม่ของการออกแบบมัสยิดในกรุงเทพฯ เนื่องจากมีการนำผัง module หกเหลี่ยมและโครงสร้างเปลือกบางขนาดใหญ่มาใช้กับมัสยิดในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก

ที่สำคัญ มติและข้อเสนอแนะจากการประชุมเรื่อง ‘บทบาทของมัสยิด’ ขององค์การรอปิฎาะฮ์ ที่มีขึ้นในวันที่ 15-18 เดือนรอมฎอน ฮ.ศ. 1395 (ตรงกับเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2518) ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในหนังสืออนุสรณ์เปิดมัสยิดดารุลอิห์ซาน น่าจะทำให้แนวคิดต่างๆ ของมุสลิมชัดเจนมากขึ้น เช่น ความสัมพันธ์กับชุมชน และการใช้มัสยิดเป็นศูนย์กลางชุมชน รวมถึงประโยชน์ใช้สอยของมัสยิดที่มีรูปแบบที่เปลี่ยนไป ดังปรากฏเนื้อหาในส่วนของกรออกแบบมัสยิดต่อไปนี้ (มัสยิดดารุลอิห์ซาน, 2523: 59-60)

1. ให้ถือว่ามัสยิดเป็นศูนย์กลางการดำเนินชีวิตของสังคมมุสลิม ดังนั้นมัสยิดควรตั้งเด่นอยู่ในใจกลางตัวเมืองหรือย่านชุมชน ไม่ว่าจะสร้างมัสยิดในชนบท ย่านชุมชนหรือที่ทำงานก็ตาม
2. ออกแบบแปลนแบบง่ายๆ สะดวกแก่การดำเนินงานก่อสร้าง โดยพิจารณาสิ่งแวดล้อมและบริเวณที่ตั้งของมัสยิด พร้อมทั้งใช้การก่อสร้างแบบใหม่ๆ
3. การออกแบบแปลนมัสยิด ควรออกแบบโดยคำนึงถึงสิ่งจำเป็นแก่ชีวิตความเป็นอยู่ของมุสลิม เช่น
 - ก. สถานที่ละหมาดถูกต้องตามสุลัทธิทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็ระบบถ่ายเทอากาศ การให้แสงหรือการให้ความอบอุ่น
 - ข. จัดที่ไว้ให้สตรีโดยเฉพาะ สามารถเดินเข้าออกได้สะดวกไม่ปะปนกับบุรุษ
 - ค. นอกจากห้องละหมาดแล้ว มัสยิดควรมีห้องสมุด ห้องอ่านหนังสือ ห้องฟังปาฐกถา และห้องประชุม
 - ง. มัสยิดควรมีที่สำหรับสอนอัลกุรอาน และทบทวนวิชาให้แก่นักศึกษา
 - จ. บริเวณมัสยิดควรมีสวนगीฟ้า ห้องโถงสำหรับเด็กเล็กๆ ในเวลาว่าง โดยเฉพาะช่วงปิดภาคเรียนฤดูร้อน
 - ฉ. ควรมีแผนการสอนวิชาการเรียนแก่สตรี โดยจัดหาอุปกรณ์การสอนให้ครบถ้วน
 - ช. ควรมีสุขาเสนาเพื่อรักษาโรคเล็กๆ น้อยๆ และควรมีห้องสำหรับอาบน้ำและกะฝั้น (ห่อร่าง) คนตายด้วย
 - ซ. การออกแบบแปลนมัสยิด ต้องคำนึงถึงเขตหวงห้ามของมัสยิดอย่างมาก ไม่ควรก่อสร้างมัสยิดใกล้สถานเริงรมย์ หรือใกล้สถานที่อื่นที่เป็นการละเมิดเขตหวงห้ามซึ่งเป็บ้านของอัลลอฮ์
 - ฌ. บริเวณมัสยิดควรมีบ้านพักรับรอง
4. ให้องค์การอรั-รอปิฎาะฮ์ เร่งเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบเรื่องการสร้างมัสยิดในโลกมุสลิมให้ปรับปรุงกลไกด้านเทคนิคของมัสยิด และสนใจการออกแบบแปลนมัสยิดให้มากขึ้น
5. ให้องค์การอรั-รอปิฎาะฮ์ เร่งเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบเรื่องการสร้างมัสยิดในโลกมุสลิมให้เสนอการแข่งขันออกแบบมัสยิดใหญ่ๆ ต่อสถาปนิกมุสลิม

6. *ให้ออกคำวิจารณ์-รอบปีภาวะย์ รับผิดชอบงานออกแบบแปลนมัสดิในระดับต่างๆ กัน การแข่งขันจะต้องแข่งขันในหมู่สถาปนิกมุสลิม*

งานสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ ที่ออกแบบโดยสถาปนิกไทยในช่วงนั้น ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรม Modern และ Post Modern ซึ่งเป็นรูปแบบที่มีอิทธิพลในประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศในทวีปยุโรปขณะนั้น มัสยิดในกรุงเทพฯ ที่ออกแบบโดยสถาปนิกมุสลิมก็ได้รับอิทธิพลนี้เช่นกัน โดยในระยะแรกได้รับผ่านทางสถาปัตยกรรมจากประเทศอาหรับอีกทอดหนึ่ง มักมีองค์ประกอบสำคัญ เช่น โดม และหอคอยชาน โดยไม่ให้ความสำคัญกับการประดับประดาลวดลาย แต่เน้นที่ความงามของรูปทรงและวัสดุเป็นหลัก เช่น มัสยิดนุรุลอิสลาม (บ้านป่า) และมัสยิดดารุลอิห์ซาน ยังคงมีการเน้นที่ว่างในส่วนสำคัญเช่นการมีหลังคาโดมในโถงละหมาดหน้ามืหรือรอบตามลักษณะของมัสยิดที่สร้างก่อนหน้านี แต่จะให้ความสำคัญกับมุมมองและการรับรู้มากขึ้น รูปทรงที่ปรากฏภายนอกมักจะสัมพันธ์กับที่ว่างภายใน ซึ่งเกิดจากการขั้นตอนการออกแบบที่ละเอียดอ่อน โครงสร้างที่พัฒนาขึ้นได้ทำให้เกิดรูปทรงที่หลากหลาย เช่น การนำโดมที่ทำจากไฟเบอร์กลาสมาใช้ในมัสยิดดารุลอิห์ซาน ทำให้อาคารมีน้ำหนักลดลงและสามารถพาดช่วงกว้างได้มากโดยไม่มีเสากลาง

ในช่วงนี้ มัสยิดที่ออกแบบโดยช่างชาวบ้านก็ได้คำนึงถึงการนำสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมจากประเทศอาหรับ เช่น โดม และหอคอยชาน มาใช้ด้วยเช่นกัน มัสยิดที่มีหลังคาจั่วหรือปั้นนยามีจำนวนลดลง โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กได้ทำให้หลังคาแบนเป็นที่แพร่หลายมากขึ้นเนื่องจากออกแบบได้ง่ายสำหรับผังรูปร่างต่างๆ และสามารถใช้พื้นที่บนหลังคาได้ เมื่อมองจากภายในโถงละหมาดจึงมักจะเห็นฝ้าเรียบโดยอาจมีการเน้นด้วยหลังคาโดมในส่วนสำคัญ เช่น ชุมมิมิห์รอบ โถงละหมาด และโถงทางเข้า ซึ่งไม่ติดขัดจำกัดในเรื่องของโครงสร้างหลังคาเช่นแต่ก่อน อย่างไรก็ตาม มัสยิดหลายแห่งไม่ได้ให้ความสำคัญกับที่ว่างภายในมากนัก บางแห่งมีหลังคาโดมอยู่ภายนอก แต่ภายในมีฝ้าเรียบปิดทั้งหมด เช่น มัสยิดดารุลฮัจญ์ชาฮันย มัสยิดยาลูอูลิฮวาน และมัสยิดเนี้ยะมาตุ้ลมักบูลีลีน บ้างก็มีหลังคาโดมเหนือชุมมิมิห์รอบแต่อยู่ในมุมที่ไม่สามารถมองเห็นได้จากโถงละหมาด เช่น มัสยิดซอลิฮุลมุสลิมินหลายแห่งมีการนำรูปทรงของมัสยิดมาใช้ในลักษณะของสัญลักษณ์ เช่น รูปทรงของโดมที่ประดับทางเข้าในมัสยิดดารุลมุมินีนและโครงสร้างขึ้นเป็นรูปโดมเหนือหลังคามัสยิดอัลเอียะห์ซาน เป็นต้น

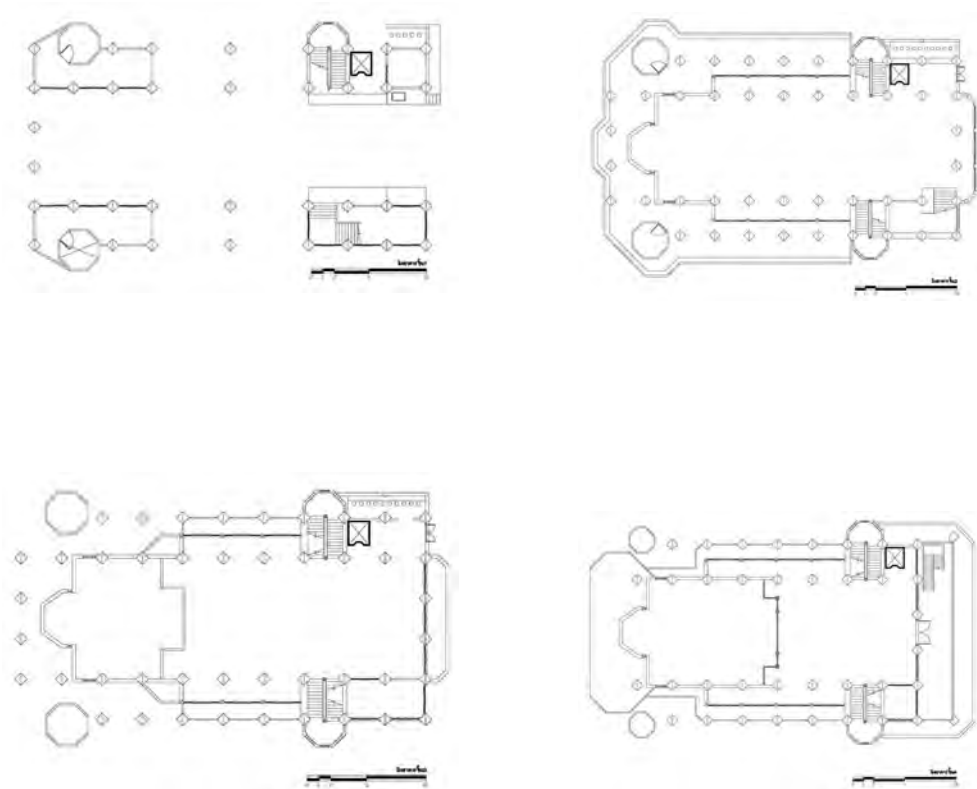
มัสยิดที่สร้างในช่วงนี้มักให้ความสำคัญกับรูปทรงของอาคารมากกว่าการประดับประดา ลวดลาย ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะอิทธิพลจากมัสยิดที่สร้างตามแนวคิดของสถาปัตยกรรม Modern และ Post Modern ที่สร้างก่อนหน้านี และอีกประการหนึ่งน่าจะมีที่มาจากคำสอนของศาสนาที่กล่าวไว้ว่า “จะมีเวลาหนึ่งที่มนุษย์จะเอามัสยิดมาประกวดประชันกันและพวกเขาจะไม่เอาใจใส่มันเลยนอกจากเพียงน้อยนิดเท่านั้น” และ “วันกิยามะฮ์จะยังไม่เกิดขึ้นจนกว่าผู้คนจะประกวดประชันกันด้วยมัสยิด” และ “ฉัน (ศาสดามุฮัมมัด) ไม่ถูกใช้ให้สร้างมัสยิดเกินความจำเป็น” (อัลฮะดีษ, อ้างถึงใน

ฟิกฮฺซุนนะฮฺ, 2540, เล่ม 1: 428) แต่ในทางปฏิบัตินั้น เมื่อมีการสร้างมัสยิดเกิดขึ้น สัปบุรุษทั้งจากในชุมชนและนอกชุมชนจะร่วมกันสละทรัพย์สินและกำลังความสามารถเพื่อให้เกิดมัสยิดที่ดีที่สุดตามแนวคิดในการสร้าง “บ้านของพระเจ้า” โดยมุ่งหวังความโปรดปรานจากอัลลอฮ์ (ช.บ.) ดังบันทึกที่ว่า “ผู้ใดได้สร้างมัสยิดเพื่ออัลลอฮ์ โดยหวังความโปรดปรานจากอัลลอฮ์ อัลลอฮ์จะสร้างบ้านให้เขาหนึ่งหลังในสวรรค์” (อัลฮะดีษ, อ้างถึงใน ฟิกฮฺซุนนะฮฺ, 2540, เล่ม 1: 428)

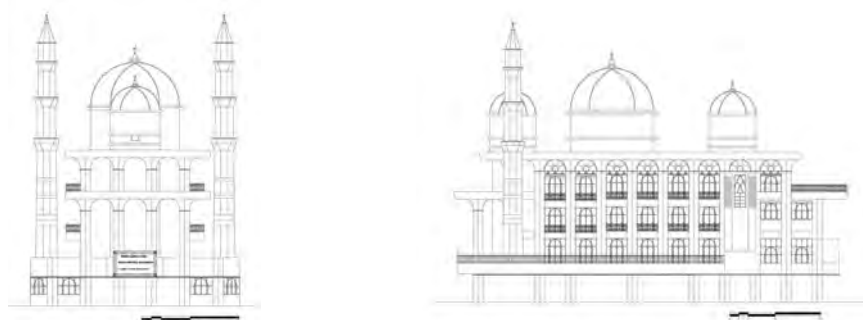
เป็นที่น่าสังเกตว่า การพัฒนาในด้านรูปทรงและที่ว่างที่เกิดขึ้นในรูปแบบของสถาปัตยกรรมโมเดิร์นโดยเฉพาะมัสยิด “มูลนิธิเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย” นั้นไม่ได้มีการพัฒนาต่อไปมากนัก มุสลิมในกรุงเทพฯ ต้องการเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่รับรู้ได้อย่างเป็นรูปธรรม มัสยิดส่วนใหญ่จึงกลับให้ความสำคัญกับรูปทรงอันเป็นสัญลักษณ์ที่เด่นชัดของมัสยิดจากต่างประเทศ เช่น หลังคาโดม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือส่วนใหญ่มักให้ความสำคัญกับรูปทรงที่มองเห็นภายนอกควบคู่ไปกับที่ว่างที่รับรู้ภายใน โดยนำรูปแบบในอดีตมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมสมัยใหม่หลายแห่งพยายามออกแบบโดยการจัดพื้นที่ใช้สอยให้ได้ตามรูปทรงที่ต้องการ บางแห่งมีการเน้นรูปทรงของหลังคาโดยที่ไม่สัมพันธ์กับพื้นที่ใช้สอยภายใน อย่างไรก็ตาม มีการนำรูปทรงของหลังคาโดมและหอคอยจากที่ต่างๆ มาดัดแปลงเพื่อการออกแบบเป็นจำนวนมาก รูปลักษณะของอาคารจึงมีความสำคัญในแง่ของการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ควบคู่ไปกับการคำนึงถึงที่ว่างที่เกิดขึ้นจากการใช้งานมากขึ้น

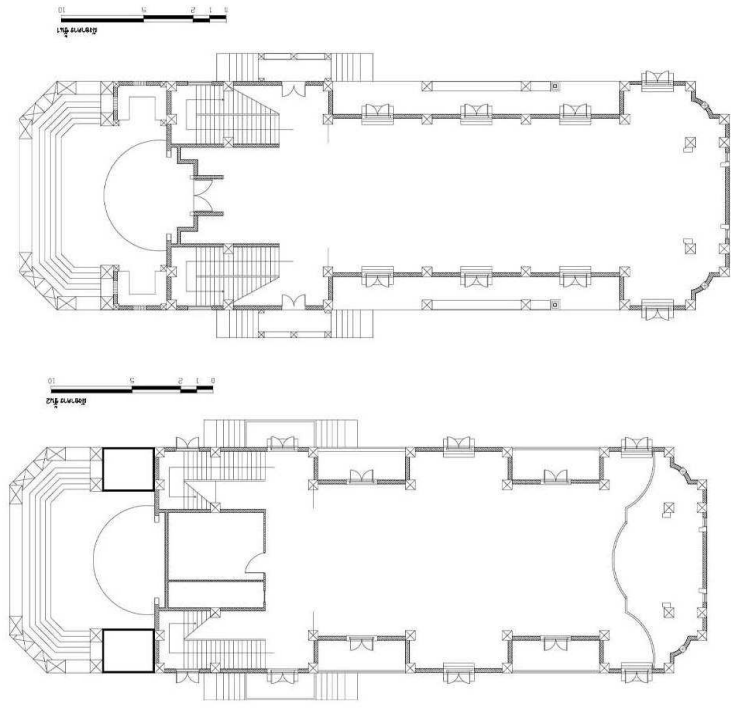
ภาพที่ 135 มัสยิดฮีตายาตุ้ลอิสลาม (สามอิน)

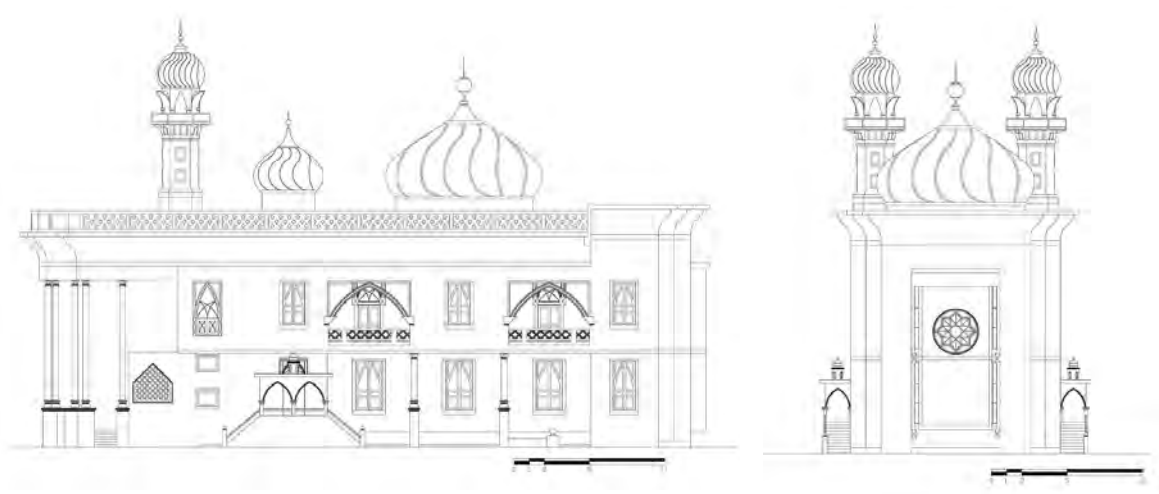
ภาพที่ 136-139 ผังชั้นที่1-4 มัสยิดฮีดายาตุ้ลอิสลาม (สามอิน)

ภาพที่ 140-141 รูปด้านมัสยิดฮีดายาตุ้ลอิสลาม (สามอิน)

ภาพที่ 142-143 ฟังชั้นที่1-2 มัสยิดยะมีอุ้นอิสลาม (บางมะเขือ)

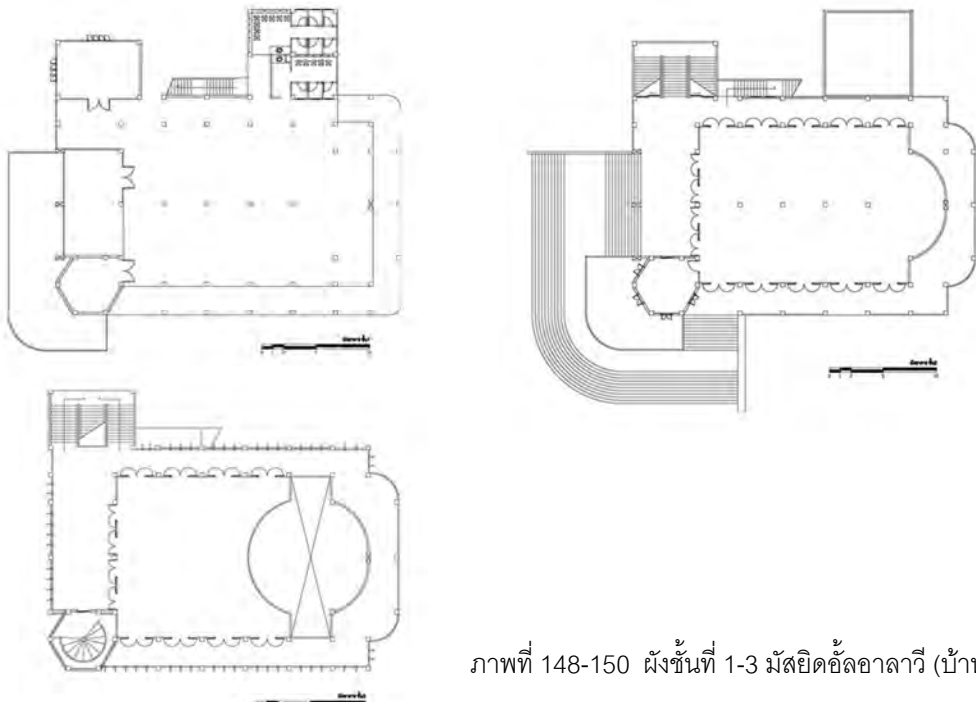
ภาพที่ 144-145 รูปด้านมัสยิดยะมีอุ้นอิสลาม (บางมะเขือ)

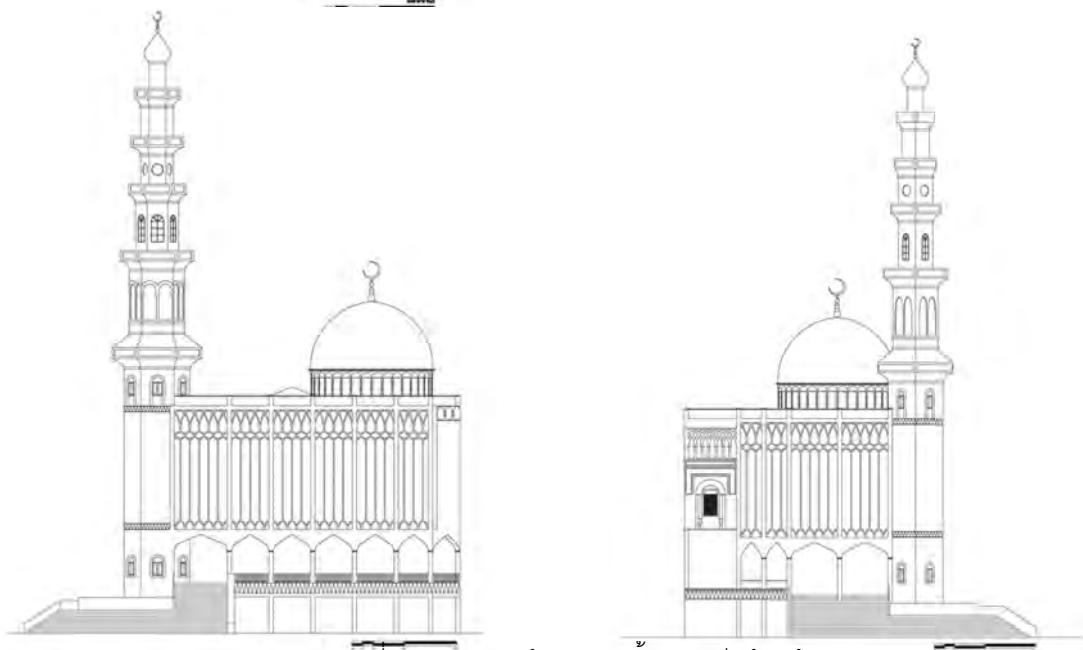
ภาพที่ 146 มัสยิดยะมีอุ้นอิสลาม (บางมะเขือ)

ภาพที่ 147 มัสยิดอัลฮาลาวี (บ้านม้า)

ภาพที่ 148-150 ผังชั้นที่ 1-3 มัสยิดอัลฮาลาวี (บ้านม้า)

ภาพที่ 151-152 รูปด้านมัสยิดอัลฮาลาวี (บ้านม้า)

บทที่ 5

มโนทัศน์ของมุสลิม

ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในกรุงเทพฯ

1. มัสยิดในมโนทัศน์ของมุสลิมในกรุงเทพฯ

จากการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในประเด็นต่างๆ ควบคู่ไปกับลักษณะทางกายภาพ จะพบว่า แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดนั้นเกิดจากมโนทัศน์ของมุสลิมที่มีต่อมัสยิดซึ่งเป็นสถานที่สำหรับแสดงความภักดีต่อพระเจ้าและปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ร่วมกัน ในความคิดของมุสลิมทั่วโลก มัสยิดจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็น “บ้านของพระเจ้า” “ศูนย์กลางชุมชน” และ “สถาปัตยกรรมอิสลาม” แต่คติความเชื่อในการสร้างและใช้งานมัสยิดในส่วนปลีกย่อยหลายประการ อันเกิดจากความแตกต่างในประเด็นต่างๆ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ นโยบายการปกครอง สถานการณ์การเมือง มุมมองของแต่ละสำนักคิด¹ และพื้นฐานการดำรงชีวิตของแต่ละชุมชนในแต่ละยุคสมัย ส่งผลให้มโนทัศน์ของมุสลิมที่มีต่อมัสยิดในกรุงเทพฯ มีรายละเอียดดังนี้

1.1 มัสยิดในกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็น “บ้านของพระเจ้า”

คำสอนในคัมภีร์อัลกุรอานระบุถึงมัสยิดอัลฮะรออมในฐานะที่เป็นบ้านของพระเจ้าและเป็นศูนย์กลางของการแสดงความภักดีต่อพระองค์ ในขณะที่กล่าวถึงมัสยิดแต่ละแห่งว่าเป็นบ้านของพระเจ้าที่เชื่อมโยงเข้ากับมัสยิดอัลฮะรออมผ่านทางแนวแกนกิบละฮ์ มัสยิดทั่วโลกรวมถึงมัสยิดในกรุงเทพฯ จึงมีศูนย์กลางทางด้านกายภาพร่วมกันและมีฐานะเท่าเทียมกันในมุมมองของมุสลิม² แนวคิดนี้ปรากฏชัดในการตั้งชื่อมัสยิดที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ดารุ้ล...” ซึ่งเป็นคำในภาษาอาหรับที่แปลว่า “บ้าน” โดยมักต่อท้ายด้วยคำในภาษาอาหรับที่แสดงถึงความดีงามเพื่อเตือนใจให้มุสลิมตระหนักถึงการเป็นบ้านของพระเจ้า โดยมีกรรมการมัสยิด³ เป็นผู้บริหาร กำกับ ดูแล สถานที่ ตลอดจนเปิดมัสยิดต้อนรับและอำนวยความสะดวกแก่ผู้ศรัทธาทุกคนที่จะเข้ามาปฏิบัติอิบาดะฮ์ (สง่า ผันผาย และ ประสิทธิ์ อีสมาแอล, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2551)

แนวคิดนี้ได้รับการปลูกฝังจากรุ่นสู่รุ่นทั้งในระดับของชุมชนและครอบครัว โดยยึดถือข้อปฏิบัติเรื่องมารยาทใน “บ้านของพระเจ้า” เช่น การแต่งกายด้วยเครื่องแต่งกายที่สุภาพและฮาลาล เมื่อเข้าสู่มัสยิด การขอดูอาร์ก่อนเข้าและออกมัสยิด การละหมาดซุนนะฮ์เมื่อเข้าไปในมัสยิด และ

¹ การอธิบายความแตกต่างทางด้านความคิดที่เกิดขึ้นในศาสนาอิสลามนั้น กิติมา อมรทัต และ อิมรอน มะลูดี (2541: 113) ได้ใช้คำว่า “สำนักคิด” แทนการใช้คำว่า “นิกาย” ที่ใช้กันอยู่ทั่วไป เนื่องจากครอบคลุมเนื้อหาและประเด็นต่างๆ ได้ครบถ้วนและถูกต้องกว่า

² ยกเว้นมัสยิด 3 แห่งที่กล่าวถึงในบันทึกอัลฮะดีษ ได้แก่ มัสยิดอัลฮะรออม มัสยิดอัลนะบะวีฮ์ และมัสยิดอัลอักซอ

³ กรรมการมัสยิดในที่นี้หมายถึงตำแหน่งสำคัญ ได้แก่ อิหม่าม คอเต็บ และบิหลันด้วย

การปฏิบัติตัวอย่างสุภาพเมื่ออยู่ในมัสยิด เป็นต้น (กฤษณา ศรีผล, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551; หวังสุโกต ภูมีสุข, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2551; มุสต่อฟา ซอเซวี, สัมภาษณ์, 8 พฤษภาคม 2551)

“...มุสลิมเชื่อว่าการกระทำต่างๆ นั้น จะได้รับการบันทึกโดยมลาอิกะฮ์หรือเทวดา โดยเฉพาะในการเข้ามัสยิดนั้น จะมีมลาอิกะฮ์บันทึกอยู่ที่หน้าประตู⁴ มุสลิมจึงขอดุอาห์และเนียตก่อนเข้ามัสยิด และเมื่อเข้าในมัสยิดก็จะประพฤติตัวให้เรียบร้อยและละหมาดซุนนะฮ์ก่อนที่จะเข้าแถวละหมาด ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย...” (สมพร บุญมาเลิศ, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2551)

มัสยิดจึงเป็นสถานที่พิเศษที่มุสลิมให้ความสำคัญ ตั้งแต่การก่อสร้างที่มักจะทำอย่างดีที่สุดโดยใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมที่ดีเลิศเพื่อหวังความโปรดปรานจากพระเจ้า แต่สิ่งสำคัญที่สุดคือ มุสลิมให้ความสำคัญกับความมีอีมาน (ศรัทธา) และความตักวา (ยำเกรง) ของผู้สร้างมัสยิด โดยเริ่มจากการเนียต (ตั้งใจ) จะสร้างมัสยิดหรือ “บ้านของพระเจ้า” เพื่อเป็นสถานที่ปฏิบัติอิบาดะฮ์ (แสดงความภักดีต่อพระเจ้า) ร่วมกัน ทั้งนี้จะต้องสร้างจากเงินทุนที่ฮาลาล⁵ (อุมร์ ศรีผล, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551; ประสิทธิ์ อิศมาแอล, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2551; ดอรรมาน เดวีเลาะฮ์, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551)

โดยทั่วไปชุมชนมุสลิมมักจะสร้างบ้านเรือนกันอย่างเรียบง่ายตามอัตภาพ แต่ในการสร้าง “บ้านของพระเจ้า” นั้นมุสลิมจะตั้งใจทำอย่างดีที่สุด มุสลิมมีความเชื่อว่าการสร้างมัสยิดให้ดีที่สุดนั้นเป็นการแสดงออกถึงความมีอีมาน (ความศรัทธา) ทางหนึ่ง และมุ่งหวังผลบุญจากการสร้างมัสยิดตราบเท่าที่มัสยิดหลังนั้นยังมีการใช้งานอยู่ ตามแนวคิดในเรื่อง “ญาริยะฮ์” ที่มองว่า “หากได้สร้างถาวรวัตถุที่เป็นสาธารณะประโยชน์แล้ว และยังมีคนใช้ประโยชน์จากสิ่งดังกล่าวอยู่ ผู้สร้างก็จะยังได้รับผลบุญเพิ่มแม้ว่าจะสิ้นชีวิตไปแล้วก็ตาม”⁶ ความตั้งใจดังกล่าวเห็นได้ชัดจากการสร้างมัสยิดซุกุก์ลมุตตากีน (บ้านครัวตะวันตก) ซึ่งชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบมัสยิดได้พร้อมใจกันเสียสละ

⁴ในการละหมาดวันศุกร์การมาถึงมัสยิดต่างช่วงเวลา ก็จะได้รับผลบุญที่แตกต่างกัน ดังปรากฏในบันทึกอัลฮะดีษมีความว่า “ผู้ใดได้อาบน้ำในวันศุกร์อย่างเช่นการอาบน้ำญะนาบะฮ์ แล้วไป (มัสยิด) เสมือนเขาได้เชือดอูฐพลีเพื่อพระองค์ ผู้ใดไป (มัสยิด) ในช่วงเวลาที่สอง เสมือนเขาได้เชือดวัวพลีเพื่อพระองค์ ผู้ใดที่ไป (มัสยิด) ในช่วงเวลาที่สาม เสมือนเขาได้เชือดแกะที่มีเขาพลีเพื่อพระองค์ ผู้ใดที่เข้าไป (มัสยิด) ในช่วงเวลาที่สี่ เสมือนเขาเชือดไก่พลีเพื่อพระองค์ และผู้ใดที่ไป (มัสยิด) ในช่วงเวลาที่ห้า เสมือนเขาได้เสนอไขเป็นของพลีเพื่อพระองค์ และเมื่ออิหม่ามได้ออกไป มลาอิกะฮ์ก็มาปรากฏเพื่อฟังการซิกิร์ลลฮอญ” (อัลฮะดีษ อ้างถึงใน สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2540 เล่ม 1: 523) ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับคำสอนของท่านศาสดาที่ว่าแถวที่ดีที่สุดคือสองแถวแรก ซึ่งมักเป็นแถวสำหรับผู้เข้ามาถึงในมัสยิดก่อน (สมพร บุญมาเลิศ, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2551)

⁵ ในของเงินทุนที่ใช้ในการสร้างและดูแลมัสยิด นักวิชาการบางส่วนมีความเห็นว่าควรได้รับมาจากมุสลิมเพื่อจะได้แน่ใจว่าเป็นเงินที่ได้มาด้วยวิธีที่ฮาลาลและควรเป็นเงินที่มุสลิมตั้งใจในกิจการของศาสนาเท่านั้น ในขณะที่บางส่วนมีความเห็นว่าควรรับเงินสนับสนุนจากรัฐบาลนั้น เป็นการนำเงินที่มุสลิมเสียภาษีไปกลับมาทำประโยชน์ให้กับชุมชนมุสลิมและมัสยิด และเป็นการร่วมกันพัฒนาระหว่างชุมชนมุสลิมกับฝ่ายปกครอง (อดุลย์ โยธาสมุทร, สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2551)

⁶ มุสลิมเชื่อว่า 3 ประการที่ทำให้ผู้ปฏิบัติยังคงได้รับผลบุญอย่างต่อเนื่องแม้ว่าผู้นั้นจะสิ้นชีวิตไปแล้ว ได้แก่ 1. การสร้างถาวรวัตถุที่เป็นสาธารณะประโยชน์และยังมีคนใช้ประโยชน์อยู่ 2. การสอนวิชาความรู้ที่เป็นประโยชน์ และยังมีคนนำความรู้ดังกล่าวไปใช้ประโยชน์อยู่ และ 3. ลูกที่ดีขอพร (ดุอาห์) ให้พอกับแม่ (อัลฮะดีษ)

ที่ดินบางส่วนของบ้านของตนให้กับมัสยิดเพื่อให้มีเนื้อที่เพียงพอที่จะสร้างมัสยิดขึ้นใหม่ (สมัยแห่งคัฎฎะฮ์, สัมภาษณ์, 11 พฤษภาคม 2544)

แม้ว่าจะมีการสร้างมัสยิดขึ้นใหม่แทนที่หลังเดิม แต่คนในชุมชนก็ยังคงให้ความสำคัญกับมัสยิดหลังเดิมค่อนข้างมาก และพยายามรักษาเนียด (เจตนารมณ์) ของผู้สร้างเดิมไว้ให้มากที่สุด โดยให้มัสยิดหลังเดิมมีบทบาทในการใช้งานในลักษณะต่างๆ หรือแม้แต่เพียงแค่การนำองค์ประกอบบางส่วนของมัสยิดหลังเดิมมาใช้ประโยชน์ก็ตาม ดังปรากฏในข้อความในหนังสือที่มัสยิดบางกอกน้อยยื่นต่อกงสุลอังกฤษให้กรมรถไฟพิจารณาข้อเสนอ ในวันที่ 5 มีนาคมพ.ศ. 2442 หลังจากที่มีการเวนคืนที่ดินมัสยิดเพื่อสร้างสถานีรถไฟบางกอกน้อย โดยมีข้อแลกเปลี่ยนว่าจะสร้างหลังใหม่ให้บนที่ดินฝั่งตรงข้าม⁷ มีความว่า

“...ขอนำวัสดุจากมัสยิดหลังเดิมทั้งหมดมาใช้ในการก่อสร้างมัสยิดหลังใหม่ เพราะห้ามด้วยทางศาสนาที่จะเอาของนั้นไปใช้ในการอื่นนั้นไม่ได้เป็นอันขาด..”

อีกตัวอย่างหนึ่งของการให้ความสำคัญกับมัสยิดหลังเดิมได้แก่การขยายต่อเติมมัสยิดนุรุลมุบีนที่ท่าโครงสร้างอาคารใหม่และขยายพื้นที่มัสยิดให้รองรับความต้องการที่เพิ่มขึ้นมาโดยตลอด แต่ยังคงรักษาผนังด้านกิบละฮ์ซึ่งเป็นโครงสร้างเก่าไว้ (สง่า ผันผาย, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2551) หรือมัสยิดดารุลนาอิมที่สร้างขึ้นใหม่โดยให้มีอาคารส่วนหนึ่งอยู่บนที่ดิน “วะกะฟ” เดิม (สมนึก นะสนี่, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2551) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดในการบูรณะโถงละหมาดมัสยิดกมาลูลอิสลามในส่วนโครงสร้างเก่าที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยกรมศิลปากรเป็นผู้บูรณะในปี พ.ศ. 2549 ในเวลานั้นชาวชุมชนตัดสินใจที่จะนำกระเบื้องหลังคาเดิมมาซ่อมแซม ทำความสะอาด และนำกลับไปปูมหลังคาไว้ดังเดิม แทนที่การรื้อของเดิมทิ้งและผลิตกระเบื้องขึ้นใหม่ ส่วนมัสยิดอิซฮาร์ตุลลูมุุดดินนั้นได้ยึดหลักว่า “ไม้จากมัสยิดหลังเก่าไม่ได้ทิ้งแม้แต่ชิ้นเดียว ฝ้าชั้นบนมาจากหน้าต่าง วัสดุมานมาจากเสาเดิม โครงหลังคามานจากมัสยิดเดิม ประชุมและบริหารจัดการรื้อและสร้างใหม่ให้ลงตัว เพื่อให้รักษาเจตนารมณ์ของคนทีบริจจาคและสร้างแต่เดิม” (อุสมิวิย หวังปู้, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2551) มัสยิดบางอุทิศ ที่ว่า “มีเศรษฐกิจจะให้รื้อทำใหม่ แต่ชุมชนไม่ยอมคนที่ทำอามัลญารียะฮ์ ก็อยากให้ของเขายังยืน ถ้ารื้อทำใหม่เขาก็หมดโอกาสได้รับผลบุญที่เขาเนียดไว้ สำคัญกว่าวัตถุ เราชะวังมาก” (อารีย์ ปรานี, สัมภาษณ์, 17 พฤษภาคม 2551) เนื่องจากต้องการให้สัปบุรุษที่เจตนาสร้าง “บ้านของพระเจ้า” ไว้แต่เดิม ยังคงได้รับผลบุญจากการที่ยังมีผู้ใช้มัสยิดที่ท่านได้สร้างไว้

⁷ ถึงแม้จะมีเงื่อนไขทางด้านศาสนา แต่ด้วยสำนักในพระมหากษัตริย์คุณ ชาวชุมชนบางกอกน้อยยินดีเสียสละมัสยิดโดยมีเรื่องที่ต้องดูแลขอในบางเรื่องเกี่ยวกับหลักการศาสนาเช่น การขอนำวัสดุจากมัสยิดหลังเดิมมาใช้ และ การขอให้ใช้พื้นที่บริเวณสุสานเดิมอย่างระมัดระวัง

แม้กระทั่งเมื่อชุมชนมุสลิมประสบปัญหาการเวนคืนที่ดินกับทางราชการ ชาวชุมชนก็ยังคงนึกถึงและให้ความสำคัญกับมัสยิดเป็นอันดับแรก ตัวอย่างเช่น มุสลิมชุมชนมัสยิดต้นสนขอให้ทางการตัดถนนและทำสะพานผ่านบ้านของตนแทนที่จะต้องรื้อมัสยิด และมัสยิดยามิอุลคอบริยะฮ์ (บ้านครัว) ที่ “จอมพลสุษดี ตัดถนนผ่านมัสยิด สมัย พ.ศ. 2506 แต่ชาวบ้านไปขอให้ถนนลงที่บ้านแทน มีชาวบ้านย้ายออกไปหลายครอบครัว” (ประภาพ วิจิตรตระการสม, สัมภาษณ์, 8 พฤษภาคม 2551) หรือในกรณีของมัสยิดบางกอกน้อยที่จำต้องรื้อมัสยิดเพื่อย้ายไปสร้างในที่แห่งใหม่ เนื่องจากมองเห็นความจำเป็นในการพัฒนาบ้านเมืองตามนโยบายของฝ่ายปกครองในการเวนคืนที่ดินมัสยิด เพื่อสร้างสถานีรถไฟ ตามทำยข้อเสนอในหนังสือที่ยื่นต่อกงสุลอังกฤษให้กรมรถไฟพิจารณาข้อเสนอ ที่ว่า

“...การที่ข้าพเจ้ายอมย้ายมัสยิดครั้งนี้มันผิดในทางศาสนาใหญ่โต แต่เป็นการขัดขวางจำจะต้องยอมตามสมัยท่านผู้มีอำนาจ...” (มัสยิดบางกอกน้อย)

เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับมัสยิด ในฐานะที่เป็น “บ้านของพระเจ้า” มัสยิดจึงมักสร้างด้วยรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ดีที่สุด และเอื้อต่อการแสดงความภักดีต่อพระเจ้าในรูปแบบต่างๆ ให้มากที่สุด แม้แต่การประดับตกแต่ง ก็เป็นไปเพื่อรำลึกถึงการสร้างของพระองค์ เช่น ลายเรขาคณิต ที่สื่อถึงสัดส่วนที่งดงามในธรรมชาติ ลายพรรณพฤกษาที่สื่อถึงพืชพรรณในธรรมชาติ และ ลายอักษรประดิษฐ์ ซึ่งเป็นข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานที่เตือนใจให้มุสลิมรำลึกถึงพระเจ้าอยู่เสมอ (มุบีน อรุณพูลทรัพย์, สัมภาษณ์, 14 พฤษภาคม 2551)

โดยทั่วไป มัสยิดใดที่มีผู้นับถือที่เกี่ยวโยงกับอำนาจปกครอง รูปลักษณะของมัสยิดนั้นมักเน้นความยิ่งใหญ่สง่างาม ในขณะที่ศาสนสถานของชาวบ้านมักสร้างอย่างเรียบง่ายตามความเชื่อท้องถิ่น (Bianca, 2000: 23-24) สำหรับมัสยิดในกรุงเทพฯ นั้น ไม่ปรากฏว่ามีมัสยิดใดที่สร้างโดยอิหม่ามที่มีอำนาจปกครองโดยตรง มัสยิดของชาวบ้านทุกแห่งจึงพยายามสร้างระบบสัญลักษณ์ขึ้นมาตามอัตภาพของแต่ละชุมชนโดยอิงกับวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ ผสมผสานเข้ากับหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม

คัมภีร์อัลกุรอาน ได้กล่าวถึง “พระเจ้า” ไว้ว่าอยู่เหนือความสามารถในการรับรู้และจินตนาการของมนุษย์ และไม่มีสัญลักษณ์ใดที่จะสื่อถึงพระองค์ได้ นอกจากคุณลักษณะที่กล่าวถึงในคัมภีร์อัลกุรอาน จึงไม่มีการสร้างรูปเคารพใดที่สื่อถึงพระองค์ การละหมาดเปรียบเสมือนการเข้าเฝ้าพระเจ้าเพื่อแสดงความภักดีต่อพระองค์โดยไม่านสื่อกลางใดๆ ลักษณะดังกล่าวก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าโดยมีทศกิบละฮ์เป็นจุดอ้างอิง⁸ ทั้งในการละหมาดเดี่ยวและละหมาดรวม

⁸ ระหว่างผู้ละหมาดกับทศกิบละฮ์นั้นมีพื้นที่เชิงจินตภาพซึ่งเป็นเสมือนระยะระหว่างผู้ละหมาดกับพระเจ้าที่สงวนไว้ไม่ให้ผู้อื่นล่วงล้ำโดยไม่จำเป็น พื้นที่ด้านหน้าของผู้ละหมาดได้รับการอนุโลมให้ผู้อื่นเข้ามาใช้ได้ในการณีฉุกเฉิน เช่น การช่วยป้องกันเด็กเล็กให้พ้นจากอันตรายหรือการช่วยผู้ป่วยที่หมดสติ

อย่างไรก็ตามแนวคิดในการใช้สัญลักษณ์ก็นับว่ามีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิด เช่น ในประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม อาทิ อิหร่าน และตุรกี ได้มีการนำลวดลายเรขาคณิตและลวดลายเครือเถามาใช้กับมัสยิด นอกจากนี้ การประดับประดาเพื่อความสวยงามนั้นเกิดจาก “แนวคิดในเรื่องของความงาม” ที่อิงกับ “การสร้างสรรคัธรรมชาตินี้เป็นระบบของพระเจ้า” ซึ่งมุสลิมถือว่าเป็น “ความงามสูงสุด” แต่เนื่องจากข้อจำกัดในการนำเสนองานศิลปะของศาสนาอิสลามที่ห้ามไม่ให้แสดงรูปของสิ่งมีชีวิตประเภทคนและสัตว์ด้วยเหตุผลทางด้านความเชื่อในเชิงอภิปรัชญาที่มองว่าพระเจ้าเท่านั้นที่สร้างชีวิตต่างๆ ได้ ประกอบกับข้อห้ามในการทำรูปเคารพในมัสยิด ผู้ออกแบบมัสยิดจึงออกแบบลวดลายเรขาคณิตเพื่อแสดงถึงความงามและพลังในการสร้างสรรค์ที่ยิ่งใหญ่ของพระเจ้า รวมทั้งใช้ลายเรขาคณิตในการกำหนดสัดส่วนของรูปร่างอาคาร ขนาดของโครงสร้างและการใช้พื้นที่ของมัสยิด⁹

สำหรับในกรุงเทพฯ มีการนำลวดลายเรขาคณิตดังกล่าวมาใช้กับมัสยิดเช่นกัน แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใช้ในการสื่อถึงระบบของการสร้างสรรค์ธรรมชาติของพระเจ้าโดยตรง โดยใช้ในลักษณะของการประดับตกแต่งซึ่งได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมมัสยิดจากประเทศต่างๆ อีกทอดหนึ่ง การใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อถึงการสร้างของพระเจ้าในระยะแรกนั้นปรากฏในมัสยิดที่ได้รับอิทธิพลจากขุนนางมุสลิม โดยหยิบยืมองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมไทยมาใช้ในการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่รับรู้ตรงกันในสังคม เช่น การใช้ซุ้มมิมิหรือเป็นสัญลักษณ์ของประตูสวรรค์ในมัสยิดกุฎีขาวโดยถอดแบบมาจากซุ้มประตูของวัดอนงคาราม การใช้จำนวนของเสาและประตูหน้าต่างของมัสยิดกุฎีขาวในเชิงสัญลักษณ์ และการสร้างอาณาเขตสำหรับพื้นที่ของมัสยิดให้มีความพิเศษจากพื้นที่โดยรอบในมัสยิดต้นสนหลังเดิมโดยใช้กำแพงแก้ว เป็นต้น ซึ่งเมื่อพิจารณาศาสนสถานที่ยังสร้างในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะพุทธศาสนสถาน¹⁰ที่มักอิงกับแนวคิดของระบบจักรวาล (สนอดกราส, 2541: 1-21) ลักษณะการวางผังและการใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดในช่วงเวลาแรกจึงได้รับอิทธิพลจากแนวคิดดังกล่าว อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สร้างความรู้สึกนอบน้อมต่อพระเจ้าได้ดีที่สุดนั้นคือการเนี่ยต (ตั้งใจ) ของผู้ที่เข้ามาละหมาดในมัสยิดและการขอ ดุอาอ์ในขณะที่เข้ามัสยิด การเน้นพื้นที่บริเวณทางเข้าด้วยการจารึกดุอาอ์เหนือประตูทางเข้ามัสยิดกุฎีอิสลามด้วยอักษรอาหรับที่มีความหมายว่า “แท้จริงบรรดามัสยิดทั้งหลายเป็นกรรมสิทธิ์ของ อัลลอฮ์ จงอย่าเคารพกราบไหว้สิ่งอื่นใดเว้นแต่อัลลอฮ์เท่านั้น” (นาวิน ศาสนกุล, สัมภาษณ์, 9 พฤษภาคม 2551) หรือการใช้องค์ประกอบต่างๆ เช่น กำแพงแก้ว หน้ามุข โถงสูงที่มีตราสัญลักษณ์ประดับอยู่ด้านหน้า หรือ

⁹โดยทั่วไป การใช้อักษรประดิษฐ์และลายเรขาคณิตมักใช้กับมัสยิดกลางที่สร้างโดยผู้ปกครองหรือผู้มีอำนาจในสังคมเพื่อเน้นความสง่างาม ในขณะที่มัสยิดท้องถิ่นทั่วไปมักใช้ลวดลายพรรณพฤกษาในการประดับตกแต่งควบคู่กับการใช้อักษรประดิษฐ์เขียนข้อความเตือนใจให้รำลึกถึงพระเจ้า

¹⁰ เช่น การนำแนวคิดไตรภูมิมาใช้ในการวางผังของพุทธศาสนสถาน

หลังคาโดม ล้วนเป็นการตอกย้ำถึงการมาถึงสถานที่ที่มีความพิเศษนี้และเป็นสิ่งเตือนใจให้มุสลิมตระหนักในการปฏิบัติอิบาดะฮ์ในบ้านของพระเจ้าด้วยความตักวา (ยำเกรง)

ด้วยแนวคิดที่ต้องการสร้างมัสยิดให้เป็น “บ้านของพระเจ้า” มุสลิมในกรุงเทพฯ จึงสร้างด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ดีที่สุด แต่ยังคงระมัดระวังมิให้เป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือยเกินจำเป็น แนวคิดในการสร้างจึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับขนาดใหญ่โตหรือการประดับประดาที่หรูหรามากนัก แต่คำนึงถึงการที่สัปบุรุษสามารถมาใช้มัสยิดเพื่อปฏิบัติอิบาดะฮ์ได้สะดวก และเชื่อต่อการรำลึกถึงพระเจ้าให้มากที่สุด (ประสิทธิ์ อิศมาแอล, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2551; สมพร บุญมาเลิศ, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2551) นอกจากนี้ หากพิจารณาคำกล่าวของท่านศาสดาที่ว่า “จะมีเวลาหนึ่งที่มนุษย์จะเอามัสยิดมาประกวดประชันกันและพวกเขาจะไม่ใส่ใจมันเลยนอกจากเพียงน้อยนิดเท่านั้น” และ “วันกิยามะฮ์¹¹ จะยังไม่เกิดขึ้นจนกว่าผู้คนจะประกวดประชันกันด้วยมัสยิด” (อัลฮะดีษ, อ้างใน สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2540, เล่ม 1: 428) ยิ่งตอกย้ำให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับการสร้างและการใช้มัสยิดในระดับที่เหมาะสม โดยเชื่อมโยงเข้ากับวันสิ้นโลก คำสอนดังกล่าวสะท้อนประเด็นสำคัญ ได้แก่ การใช้ชีวิตที่มีระเบียบแบบแผนตามคำสอนอย่างเคร่งครัดทำให้เกิดการวางผังที่มีระบบระเบียบและให้ความสำคัญกับที่ว่างภายในมัสยิด¹² มากกว่าการใช้รูปทรงที่มีการประดับประดาอย่างหรูหราฟุ่มเฟือย การสร้าง “บ้านของพระเจ้า” ในกรุงเทพฯ จึงสะท้อนให้เห็นความพยายามในการสร้างความสมดุลระหว่าง “สิ่งที่ดีที่สุด” กับ “ความจำเป็นตามอัตภาพ” ของชุมชนอยู่เสมอ

1.2 มัสยิดในกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็น “ศูนย์กลางชุมชนมุสลิม”

สังคมกรุงเทพฯ ประกอบด้วยประชาชนหลากหลายศาสนาและวัฒนธรรมที่อยู่ร่วมกันโดยยอมรับความแตกต่างและผสมผสานสิ่งที่เกิดประโยชน์ร่วมกัน แม้วัฒนธรรมหลักของกรุงเทพฯ จะมีพื้นฐานมาจากศาสนาพุทธและพราหมณ์ แต่ผู้คนต่างศาสนิกชนในแต่ละชุมชนก็สามารถดำเนินชีวิตตามหลักความเชื่อของตนได้โดยปกติสุข โดยเฉพาะในชุมชนมุสลิมที่ศาสนาอิสลามมีบทบาทสำคัญต่อคนในสังคมโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง “..ซึ่งชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ ไม่ได้มองเฉพาะ

¹¹ วันสิ้นโลก (กิยามะฮ์) เป็นการสิ้นสุดของเวลาในโลกนี้ (ดูนยา) หลังจากนั้นมนุษย์จะฟื้นขึ้นมาและรับการตัดสินจากพระเจ้าในสิ่งที่ตนได้กระทำลงไปในโลกนี้เพื่อรับผลตอบแทนที่ยั่งยืนในโลกหน้า ในคัมภีร์อัลกุรอานระบุว่าช่วงเวลาดังกล่าวได้ถูกกำหนดโดยพระเจ้า จึงไม่มีใครทราบถึงกำหนดเวลาดังกล่าวได้นอกจากพระองค์เท่านั้น ซึ่งการศรัทธาว่าจะเกิด “วันสิ้นโลก” ขึ้นนั้นเป็นหนึ่งในหลักศรัทธาจำนวนหกข้อ

¹² มัสยิดในประเทศอิหร่าน มีการวางผังภายในที่มีระบบระเบียบ ในขณะที่ภายนอกอาจเป็นรูปทรงอิสระไม่สม่ำเสมอแต่สอดคล้องกับเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมและความต้องการของชุมชน มากกว่าจะถูกบังคับด้วยการวางผังที่มีแกนชัดเจน ลักษณะเช่นนี้มาจากแนวคิดที่ว่าโลกนี้ (ดูนยา) เป็นสิ่งไม่ยั่งยืนจึงควรให้ความสำคัญกับกิจกรรมที่ส่งผลไปถึงโลกหน้ามากกว่าาววัตถุที่ใช้เพื่อโลกนี้แต่เพียงอย่างเดียว (Bianca, 2000: 32; Grube, 1995: 10)

เรื่องศาสนาอย่างเดี่ยว แต่มองถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วย” (มานิต ทองแสง, สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2551) ชุมชนมีกลไกทางสังคมที่เปิดรับปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับภายนอกได้อย่างเหมาะสม เช่น มัสยิดดอฮ์อัลอิสลามที่ตั้งอยู่ท่ามกลาง “สถานบันเทิงโดยรอบข้างลานเบียร์ เราต้องยอมรับ วัฒนธรรมและดำเนินการให้เกรงใจกัน ในมุมนักกัน เสียงอะซานดัง คนรอบ ๆ ก็ร้องเรียน เราก็ต้องใช้วิธีเดินเสียงตามสายไปแต่ละบ้าน” (อิหม่ามมัสยิดดอฮ์อัลอิสลาม, สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2551) รวมถึงการติดต่อกับภาคส่วนต่างๆ อันได้แก่ ชุมชนต่างศาสนาโดยรอบ ชุมชนมุสลิมภายนอก ศูนย์กลางเมือง รวมถึงผู้ประกอบการในระดับต่างๆ เป็นต้น มัสยิดจึงเป็นศูนย์กลางกิจกรรมและศูนย์กลางทางด้านการบริหารของชุมชน “ผู้บริหารต้องถือว่าตนเป็นผู้ให้บริการ ต้องดูแลรักษาอาคารให้ได้มาตรฐาน สัมพันธ์กับการใช้งานของมุสลิม..ไม่ใช่แค่มาละหมาดแล้วกลับไป แต่ควรมีปฏิสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นประชาชาติมุสลิมด้วยกัน..” (มานิต ทองแสง, สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2551)

ในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพและสังคมของกรุงเทพฯ ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างมัสยิดกับชุมชนและสังคมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม รูปแบบการปกครองมีความซับซ้อนขึ้น เช่น มัสยิดอัลอิสละฮ์ ที่ให้ความสำคัญกับกฎเกณฑ์ทุกด้าน และนำมาเชื่อมโยงกันในลักษณะของการบูรณาการ โดยมีหลักสำคัญในการบริหารมัสยิดดังนี้ (เจริญ โต๊ะมาลี, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2551)

1. หลักการศาสนา
2. ระบบบริหารหรือ¹³ (มุชวาเราะฮ์)
3. พระราชบัญญัติการบริหารกิจการศาสนาอิสลาม ปี 2540

ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงของเมืองและชุมชนทำให้เกิดชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับมัสยิดในระยะไกล¹⁴ เช่น มัสยิดต้นสน มัสยิดกุฎีอัลอิสลาม (ตึกแดง) และมัสยิดเซฟี (ตึกขาว) ชุมชนบางชุมชนที่อยู่กลางย่านธุรกิจที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับชุมชนต่างศาสนาและรองรับผู้มาปฏิบัติฮาดะฮ์ที่ทำงานในเมือง เช่น มัสยิดมหานาค พญาไท¹⁵ และมักกะฮ์ ชุมชนขนาดใหญ่ที่มีมัสยิดหลายแห่ง เช่น ชุมชนบ้านป่า และชุมชนบ้านครัว เป็นต้น มุสลิมในกรุงเทพฯ ยังคงมองว่ามัสยิดเป็นสถานที่ที่ใช้หล่อหลอมความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมให้อยู่ในแนวทางของศาสนา แม้ว่าโอกาสในการปฏิบัติฮาดะฮ์ร่วมกันที่มัสยิดจะมีน้อยลงเมื่อเทียบกับในอดีต

¹³ ทำให้การบริหารงานตอบรับความต้องการและเงื่อนไขของบริษัท ตลอดจนเชื่อมโยงกับการกระจายอำนาจได้ดีขึ้น

¹⁴ เนื่องจากชุมชนได้ย้ายออกไปเกือบทั้งหมดด้วยเหตุผลต่างๆ แต่ชาวชุมชนที่ย้ายออกไปยังคงมารวมตัวกันเมื่อถึงเวลาปฏิบัติฮาดะฮ์ โดยเฉพาะในวันศุกร์ วันอีดิ้ลฟิตรี วันอีดิ้ลอัฎฮา และงานพิธีต่างๆ

¹⁵ มัสยิดคารูละมาน พญาไท ตั้งอยู่ในตำแหน่งใจกลางกรุงเทพฯ จึงเป็นศูนย์รวมของมุสลิมที่ทำงานอยู่บริเวณนี้ เช่น พนักงานบริษัท ข้าราชการ เจ้าหน้าที่กระทรวงต่างๆ และชาวต่างชาติซึ่งมาละหมาดกันมากโดยเฉพาะวันศุกร์ (มานิต ทองแสง, สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2551)

ความเป็นชุมชนมุสลิม หล่อหลอมให้มุสลิมในชุมชนสนใจศาสนาและมีความผูกพันกับมัสยิดอย่างสม่ำเสมอ แม้สังคมภายนอกจะเปลี่ยนไป¹⁶ มัสยิดยังคงมีบทบาทในฐานะของศูนย์กลางชุมชนมุสลิมที่ดำเนินกิจกรรมทางด้านสังคมให้สัมพันธ์กับสถานการณ์ภายนอก โดยการปรับเปลี่ยนบทบาทและหน้าที่การใช้งานให้สอดคล้องกับความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะบทบาทในการอบรมสั่งสอนศาสนาและการให้นโยบาย ซึ่งเป็นการสร้างเอกภาพในชุมชนผ่านการชุมนุม การจัดอบรม การแจ้งข่าวสาร (สมนึก นะธานี, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2551) และการคุตบะฮ์ในวันศุกร์¹⁷ วันอิดีลฟิตรี วันอิดีลอัฎฮา รวมถึงการคุตบะฮ์ในโอกาสพิเศษต่างๆ (ไชรยา จามจรี, 2544: 39) (มานิต ทองแสง, สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2551) มุสลิมในกรุงเทพฯ เชื่อมโยงความเป็นศูนย์กลางชุมชนของมัสยิดเข้ากับผู้นำหรืออิหม่าม และสะท้อนแนวคิดดังกล่าวออกมาในรูปทรงของมัสยิดที่เน้นพื้นที่บริเวณมิมบรและบริเวณที่ยืนละหมาดของอิหม่ามโดยใช้รูปทรงที่มีลักษณะเด่น เช่น หลังคาโดม ในมัสยิดดารุ้ลนาอีม (สุเหร่าใหม่) มัสยิดยามีลูลอิสลาม (จระเข้ขบ) และมัสยิดอิดฮาดร์อูลุมุดดิน

บทบาทของมัสยิดในการเป็นศูนย์กลางการศึกษา ปลูกฝังจริยธรรม รวมถึงการอบรมทางศาสนาอย่างสม่ำเสมอทำให้มุสลิมในกรุงเทพฯ ฯ มองว่า เนื้อหาในคำสอนของศาสนาอิสลามนั้นครอบคลุมพฤติกรรมของตนทุกด้านทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม (หมัดอาด้า ศรีวิเศษ, สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2551; สามารถ วงศ์เสงี่ยม, สัมภาษณ์, 15 พ.ค. 2551) คำสอนในเรื่องของหน้าที่ส่วนบุคคล (ฟิรดูอิน) และหน้าที่ของชุมชน (ฟิรดูกิฟายะฮ์) ส่งผลให้มุสลิมที่มีต่อการทำความดี (อิบาดะฮ์) ของแต่ละคนโยงเข้ากับความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวและชุมชน (อัซซัรกอ, 2541: 149) แนวคิดดังกล่าวมีส่วนกำหนดลักษณะทางกายภาพของเมืองและชุมชนให้มีลักษณะที่ดูแลได้สะดวกและเอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์ในชุมชน¹⁸ ชุมชนแต่ละแห่งมักมีมัสยิดและบ้านของ

¹⁶ จากแนวคิดในการปฏิบัติตามคำสอนศาสนาเพื่อผู้อื่นมาเป็นการให้ความสำคัญกับความคิดเพื่อตัวเอง เช่น สิทธิ เสรีภาพ และผลประโยชน์มากขึ้นในสังคมปัจจุบัน

¹⁷ ไชรยา จามจรี (2544) กล่าวไว้ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเนื้อหาและบทบาทของคุตบะฮ์วันศุกร์ที่มีในชุมชน” โดยศึกษาจากมัสยิดอินวาริชุนนะฮ์ สามารถสรุปบทบาทของคุตบะฮ์วันศุกร์ของมัสยิดในกรุงเทพฯ ได้ดังนี้

- บทบาทในการตักเตือนอบรมสั่งสอน
- บทบาทในการทบทวน ไคร์ครวญชีวิต
- บทบาทในการเผยแผ่ศาสนาและให้การศึกษา
- บทบาทในการสร้างเอกภาพในชุมชน
- บทบาทในการปลอบประโลม จรรโลงใจ
- บทบาทในการสะท้อนปัญหาชุมชน
- บทบาทในการให้ข้อมูลข่าวสาร

¹⁸ การประกอบกิจกรรมในพื้นที่ที่มัสยิดได้แสดงถึงอัตลักษณ์ของชุมชน เช่นการละหมาดร่วมกัน การจัดพิธีแต่งงาน และการจัดพิธีศพกรณีศึกษาที่น่าสนใจได้แก่ ขบวนแห่พิธี “มะหะหฺร่า” หรือพิธี “ตะเซย์ต” ในชุมชนมุสลิมเชื้อฮ์ ที่จัดขบวนแห่จำลองขบวนทัพของอิหม่ามฮุเซนที่แสดงถึงบทบาทและอำนาจของผู้มีบทบาทในชุมชน อาณาเขตที่เกิดจากเส้นทางของขบวนแห่จึงเป็นการแสดงขอบเขต

อิหม่ามเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมต่างๆ รายล้อมด้วยโรงเรียน ตลาด ร้านค้า และมีย่านที่อยู่อาศัย อยู่โดยรอบโดยมีกลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้อง เช่น แพทย์ ครู และนักธุรกิจเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาชุมชน “กิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่นงานแต่งงาน พิธีศพ และการชุมนุมในลักษณะต่างๆ ซึ่งสามารถจัดขึ้นได้ที่บ้านหรือสถานที่อื่น แต่มักจัดในมัสยิดเพื่อให้เกิดบารอกัต” (สมพร บุญมาเลิศ, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2551) แม้แต่ชุมชนที่มีข้อจำกัดในเรื่องพื้นที่ เช่น ชุมชนบ้านครัวตะวันตก ก็ยังจัดงานของชุมชนที่มัสยิดโดยที่ชาวบ้านพร้อมใจกันสละพื้นที่บ้านของตนให้ใช้จัดงานมัสยิด พื้นที่ชั้นล่างของบ้านแต่ละหลังจึงเปลี่ยนเป็นพื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ที่ใช้ในการจัดงานการกุศล ร่วมกันโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง เป็นต้น ด้วยการตระหนักถึงความเป็นศูนย์กลางชุมชนดังกล่าว มัสยิดหลายแห่งจึงใช้ชื่อที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ยามิอุล...” ซึ่งเป็นคำในภาษาอาหรับที่มีรากศัพท์มาจากคำว่า “ญามิอุ” ซึ่งหมายถึงมัสยิดกลางที่มีการละหมาดในวันศุกร์

แนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการรับผลบุญจากการสร้างมัสยิดได้ส่งผลถึงกระบวนการวางแผนการก่อสร้าง เช่น มัสยิดดารุ้ลนอฮีม ที่นอกจะคำนึงถึงความจำเป็นทางด้านการใช้งานของชุมชนแล้ว ยังคำนึงถึง “ทุนและแรงงานที่ชุมชนมีอยู่ โดยวางแผนการก่อสร้างให้ตรงกับคนที่ทำงานนั้นได้ และของที่จะหาได้ด้วย...” (ดรามาน เดวีเลาะห์, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551) หรือมัสยิดนูรูลอิสลามที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ “..ในตอนแรกตั้งใจจะทำมัสยิดที่ไม่มีเสากลางรับพื้นชั้นสองเพื่อให้โล่ง แต่คุยกันว่าออกมาแล้วจะแพงมาก จึงตกลงว่ามีเสากลางรับ แต่ชั้นสองนี้โล่งได้ ไม่ต้องมีเสากลางรับหลังคา” (สมพร บุญมาเลิศ, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2551)

มุสลิมในกรุงเทพฯ มองว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของประชาชาติ (อุมมะฮ์) ผู้ศรัทธาที่มีฐานะเท่าเทียมกัน¹⁹ ภายใต้ความเมตตาของพระเจ้า สังคมจึงมีความหลากหลายและยอมรับความแตกต่างที่เกิดขึ้น²⁰ (อัลกุรอาน, 49: 13) เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับ เผ่า ตระกูล ประชาชาติ ภาษา คำพูด ผิวพรรณ ขนบธรรมเนียม และ ประเพณีจึงมิได้เป็นประเด็นที่ทำให้มนุษย์เกิดความแตกต่างกัน มุสลิมทุกคนเป็นหนึ่งเดียวกันภายใต้การศรัทธาต่อพระเจ้า²¹ (อัลกุรอาน, 49: 10) ส่งผลให้เกิดการเกื้อกูลกันโดยไม่มีขอบเขตของฐานะ เช่น หลังการบริจาคทาน (ซะกาต) ที่มีมัสยิดแล้ว เมื่อถึงเวลา

ของอำนาจผ่านทางขอบเขตของพิธีกรรมให้คนทั่วไปได้รับรู้ ในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พิธีกรรมดังกล่าวยังใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงบทบาทและอำนาจของขุนนางมุสลิม ราชสำนักสยามได้ให้การสนับสนุนการประกอบพิธีมะหะร่าเป็นประจำ โดยเฉพาะในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ (จุฬารัตน์, 2546: 314)

¹⁹ มุสลิมทุกคนมีฐานะเท่าเทียมกันภายใต้บทบัญญัติของศาสนาและเงื่อนไขที่ไม่เกินกำลังของแต่ละคน (เสรี พงศ์พิศ และ พิเชษฐ กาลาม เกษตร, 2524: 169)

²⁰ “โอ้มนุษยชาติทั้งหลาย แท้จริงเราได้สร้างพวกเจ้าจากเพศชาย และเพศหญิง และเราได้ให้พวกเจ้าแยกเป็นเผ่า และตระกูลเพื่อจะได้รู้จักกัน แท้จริงผู้ที่มีเกียรติยิ่งในหมู่พวกเจ้า ณ ที่อัลลอฮ์ (ซ.บ.) นั้น คือผู้ที่มีความยำเกรงยิ่งในหมู่พวกเจ้า” (อัลกุรอาน, 49: 13)

²¹ “แท้จริง บรรดาผู้ศรัทธานั้นเป็นพี่น้องกัน” (อัลกุรอาน, 49: 10)

ละหมาดผู้ให้และผู้รับก็มาเยือนอยู่ในพื้นที่เดียวกันเพื่อนมัสการพระเจ้า มุสลิมในกรุงเทพฯ จึงมองว่าทุกคนมีสิทธิในการใช้และดูแลมัสยิดอย่างมีความเท่าเทียมและมีเอกภาพ แนวคิดดังกล่าวสะท้อนออกมาในการจัดพื้นที่โถงในโถงละหมาดและเน้นโดยใช้หลังคาโดม เช่นในมัสยิดนูรัลอิสลามและมัสยิดดารุ้ลอิหฺซาน หรือใช้หลังคาปั้นหยาทรงปิรามิดเช่นในมัสยิดยะวาเพื่อแสดงเอกภาพของผู้ที่มาปฏิบัติอิบาดะฮ์ในโถงละหมาด พื้นที่ในมัสยิดจึงมีระดับเดียวเสมอกันทั้งโถงละหมาด มีการจัดแถวละหมาดที่เสมอกันโดยที่ไม่ให้หิหม่ามขึ้นไปยืนละหมาดบนที่สูงกว่าผู้ละหมาดอื่น ยกเว้นมัสยิดของมุสลิมชีอะฮ์ที่มีสัปบุรุษเกี่ยวข้องกับขุนนาง เช่น มัสยิดกุฎีหลวง (หลังเดิม) และกุฎีเจริญพาศน์ (หลังเดิม) ที่จะมีแท่นชะฮ์ดัตที่ยกพื้นสูงกว่าพื้นที่ละหมาดปกติ เพื่อให้ความสำคัญกับคนที่ละหมาดในแถวหน้า²² ซึ่งเป็นการนำเอาแนวคิดเรื่องชนชั้นในสังคมสยามมาเชื่อมโยงกับความพิเศษของพื้นที่การละหมาดใน 2 แถวแรกตามคำสอนของท่านศาสดา พื้นที่บนแท่นชะฮ์ดัตจึงมีความพิเศษสำหรับกลุ่มคนที่มีฐานะทางสังคมในระบบขุนนาง

กิจกรรมของมัสยิดขยายขอบเขตครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างขึ้นตามยุคสมัย ในขณะที่ระบบของทางการที่แบ่งเขตการปกครองออกเป็นชุมชน แขวง และ เขต โดยมีผู้ปกครองตามเงื่อนไขของทางการทำให้บทบาทในการเป็นศูนย์กลางการปกครองของมัสยิดเปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับมีองค์กรอิสระต่างๆที่ทำหน้าที่ร่วมกับชุมชน ชุมชนหลายแห่งปรับกิจกรรมและรูปแบบการปกครองให้สอดคล้องกับเงื่อนไขดังกล่าว เช่นมัสยิดดารุ้ลอิหฺซานที่มีมูลนิธิดูแลกิจกรรมต่างๆที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม โดยมีประธานมูลนิธิดูแลและประสานงานกับกิจกรรมทางศาสนาของอิหม่าม หรือมัสยิดอัลยุซรอที่ให้ผู้นำชุมชนทั้ง 12 เขตมาร่วมเป็นกรรมการมัสยิด พร้อมทั้งนำกฎเกณฑ์ของศาสนาอิสลามมาเป็นแนวทางในการปกครองควบคุมไปกับหลักกฎหมายสากล (หมัดอาด้า ศรีวิเศษ, สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2551) ในขณะที่บางชุมชนปรับรูปแบบการทำงานให้สอดคล้องกับสภาพสังคม ร่วมมือกับทางการและสถาบันต่างๆ ในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ตราบเท่าที่ไม่ขัดกับหลักศาสนา เช่น มัสยิดนูรัลมุบีน มัสยิดนูรัลอิสลาม²³ และมัสยิดรามคำแหง กิจกรรมของมัสยิดยัง

²² มัสยิดของมุสลิมชีอะฮ์ในกรุงเทพฯ เช่น มัสยิดกุฎีเจริญพาศน์หลังเดิมนั้นมีแท่น "ชะฮ์ดัต" ภายในมัสยิดที่ยกพื้นสูงด้านหน้าซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดเรื่องชนชั้นในประเทศไทย โดยมีความคิดว่าแต่ละตระกูลแต่ละชนชั้นนั้นมีบทบาทและสถานภาพที่แตกต่างกัน และได้สะท้อนออกมาในรูปแบบของการใช้ระดับของแท่นบริเวณหน้าโถงละหมาด (จุฬิศพงศ จุฬารัตน์, สัมภาษณ์) ซึ่งในระยะหลังในสมัยรัชกาลที่ 9 เมื่อมีการติดต่อกับต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศอิหร่านซึ่งเป็นศูนย์กลางของมุสลิมชีอะฮ์ ได้พบว่าไม่มีแบบแผนการใช้งานในลักษณะดังกล่าวในมัสยิด จึงได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดดังกล่าวโดยให้ "ทุกคนที่ละหมาดขึ้นไปละหมาดร่วมกันบนแท่นนี้ทั้งหมด หากมีจำนวนคนมากเกินพื้นที่บนแท่น ก็จะลงมาละหมาดร่วมกันข้างล่างทั้งหมด" (ชาญ อาดัมอาลี, สัมภาษณ์) และต่อมาจึงได้ยกเลิกการสร้างแท่นดังกล่าวในมัสยิดที่สร้างขึ้นใหม่ เช่น มัสยิดกุฎีเจริญพาศน์หลังใหม่ (จุฬิศพงศ จุฬารัตน์, สัมภาษณ์) แนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวน่าจะมาจากคำสอนของท่านศาสดาในเรื่องของความเท่าเทียมกัน และแบบอย่างของท่านศาสดาในการละหมาด

²³ "ทุกสถาบันในชุมชนขึ้นกับมัสยิด โดยมีมัสยิดจึงเป็นศูนย์กลาง เราмуชาวาเราะฮ์ (ปรีภษาหรือ) กัน ตามความจำเป็นและความต้องการ พอดคิดแผนได้ว่าทำอะไรก็ขอเอาอิห์อัลลอฮ์ (ช.บ.) ทรงรับ" (สมพร บุญมาเลิศ, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2551)

สัมพันธ์กับชุมชนต่างศาสนิกโดยรอบ (ซุกรี ฉิมหิรัญ, สัมภาษณ์, เมษายน 2551; สมพร บุญมาเลิศ, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2551) และสัมพันธ์กับมัสยิดอื่นในลักษณะของเครือข่าย เช่นการรวมตัวกันเพื่อบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ของเครือข่ายมัสยิด 10 แห่งในย่าน สาทร ยานนาวา และ บางคอแหลม (คอรุดดีน, สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2551)

แม้รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับมัสยิดจะเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต แต่มัสยิดยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยมีอิหม่ามเป็นบุคคลสำคัญในการดูแลและทำความเข้าใจในสถานการณ์ภาพรวมของมัสยิดและชุมชน พร้อมทั้งวางแผนรองรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในชุมชน (สง่า ผันผาย, สัมภาษณ์, สามารถ วงศ์เสงี่ยม, สัมภาษณ์, 15 พฤษภาคม 2551) รวมถึงการกระจายความร่วมมือสู่ชุมชนโดยรอบ (อดุลย์ โยธาสมุทร, สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2551) ตลอดจนทำหน้าที่ประสานงานกับกรมการกลางอิสลามกรุงเทพฯ (ประสิทธิ์ อีสมาแอล, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2551) ลักษณะทางกายภาพของมัสยิดและชุมชนจึงควรสอดคล้องกับการใช้งานของชุมชนและเอื้อต่อการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ (มานิต ทองแสง, สัมภาษณ์, 2551) ตลอดจนสามารถปรับตัวให้รองรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้มากกว่าจะคำนึงถึงรูปทรงในเชิงสัญลักษณ์เพียงอย่างเดียว (อดุลย์ โยธาสมุทร, สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2551) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของคณะกรรมการอิสลามประจำกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. 2542-2548) ที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของมัสยิดในการเป็น “ศูนย์กลางชุมชนมุสลิม” ไว้ในพันธกิจ (Mission) ว่า “ริเริ่ม ขยายแนวคิด พัฒนา เร่งรัด ให้องค์กรมัสยิดเป็นศูนย์กลางในการบริหารชุมชนมุสลิม”²⁴ (คณะกรรมการอิสลามประจำกรุงเทพมหานคร, 2547: 83) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อนของชุมชนที่มีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง “การบริหารจัดการมีความจำเป็นมากขึ้นในปัจจุบัน หากกรรมการมัสยิดมีความตั้งใจที่ดี แต่ขาดวิสัยทัศน์ และความเข้าใจขอบเขตหน้าที่ ก็อาจเกิดปัญหาขึ้นได้..”²⁵ (อดุลย์ โยธาสมุทร, สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2551)

²⁴ พันธกิจ (mission) ของคณะกรรมการอิสลามประจำกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. 2542-2548) คือ

-ปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พุทธศักราช 2540

-เป็นองค์กรกลางของประชาคมมุสลิมในกรุงเทพมหานคร ดำเนินการพัฒนา และปรับปรุงแก้ไขปัญหาสังคม ตามความ

คาดหวังของรัฐและเอกชน

-ริเริ่ม ขยายแนวคิด พัฒนา เร่งรัด ให้องค์กรมัสยิดเป็นศูนย์กลางในการบริหารชุมชนมุสลิม

²⁵ อดุลย์ โยธาสมุทร มองว่า ขอบเขตการทำงานของกรรมการแต่ละคนควรมีขอบเขตที่ชัดเจนและสัมพันธ์กับโครงสร้างการบริหารของชุมชนและฝ่ายปกครองมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ในอดีต หน้าที่หลักทั้งหมดต้องตกอยู่กับอิหม่าม อิหม่ามสามารถดูแลได้ทั่วถึงและสามารถให้คำปรึกษากับสับบุรุษให้ดำเนินการได้อย่างมีเอกภาพ แต่ในสภาพปัจจุบันที่ชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้นและสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป การรวมหน้าที่หลักทั้งหมดไว้ทำให้เป็นภาระหนักและบริหารจัดการได้ลำบาก ดังนั้น จึงควรให้อิหม่ามดูแลเฉพาะส่วนสำคัญ เช่น งานบริหารจัดการ งานทะเบียน ทรัพย์สินและงานที่ปรึกษา โดยให้คอยดูแลงานวิชาการ ประชาสัมพันธ์ ปฏิคมและงานกิจกรรม ส่วนบิลาสนั้นดูแลในเรื่องเวลาละหมาด งานพัสดุ และงานสถานที่ เป็นต้น (อดุลย์ โยธาสมุทร, สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2551)

ในคัมภีร์อัลกุรอานได้ให้ความสำคัญกับการประกอบพิธีทางศาสนาควบคู่ไปกับการดำเนินชีวิตประจำวันว่า “ต่อเมื่อการละหมาดได้สิ้นสุดลงแล้ว ก็จงแยกย้ายกันไปตามแผ่นดิน และจงแสวงหาความโปรดปรานของอัลลอฮ์และจงรำลึกถึงอัลลอฮ์ให้มาก ๆ เพื่อว่าพวกเจ้าจะได้รับชัยชนะ” (อัลกุรอาน 62: 10) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการดำเนินกิจกรรมที่หลากหลายโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง พื้นที่ของมัสยิดจึงรองรับกิจกรรมสำคัญต่างๆของชุมชนที่จะแปรเปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลา โดยอาจมีหลายกิจกรรมเกิดขึ้นในเวลาเดียวกันและมีขอบเขตของพื้นที่ที่ไม่ตายตัว อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงเวลาละหมาด ผู้ที่อยู่ในบริเวณมัสยิดภายในรัศมีของพื้นที่ที่ได้ยินเสียงอะซาน (การเชิญชวน) จะหยุดการดำเนินกิจกรรมทุกอย่างและมาละหมาดร่วมกันที่มัสยิด พื้นที่ของมัสยิดจึงเป็นเสมือนศูนย์กลางของชุมชนที่เชื่อมโยงความศรัทธาในศาสนาเข้ากับการดำเนินชีวิตประจำวันของชุมชน โดยมีอาณาเขตของชุมชนที่เกิดจากการถือเอาพื้นที่ที่ได้ยินเสียงอะซานจากมัสยิดเป็นเกณฑ์ การนับเวลาเพื่อหาข้อตกลงร่วมกันในแต่ละมัสยิดจึงเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตและช่วงเวลาในการประกอบพิธีกรรม สำหรับฮิจเราะห์ศักราช หรือศักราชของศาสนาอิสลามนั้น²⁶ มีอิทธิพลในการดำรงชีวิตของชาวมุสลิมทั่วโลก แต่ละมัสยิดจึงนับเวลาตามปฏิทินมุสลิมซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่ง มีการยึดถือวันเดือนปีทางจันทรคติอย่างเคร่งครัด ในปีหนึ่งมี 354 วัน²⁷ การกำหนดเดือนรอมฎอน ที่เป็นเดือนแห่งการถือศีลอด และการกำหนดช่วงเวลาในการประกอบพิธีฮัจญ์ ที่มีผลต่อวันสำคัญทางศาสนาได้แก่ วัน “อิดิลฟิตรี” และ “อิดิลอฎฮา” เดือนในรอบปีของศาสนาอิสลามจึงเคลื่อนไปจากเดือนในปฏิทินสากลซึ่งยึดถือตามระบบสุริยคติ²⁸

ตามแนวคิดของชาวมุสลิม เวลาบนโลกถูกโยงเข้ากับอำนาจของพระเจ้าที่ทรงสร้างและควบคุมสิ่งต่างๆ ให้เป็นระบบ²⁹ เช่น พิจารณาการเคลื่อนที่ของดวงจันทร์ในการนับเดือนและการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์ในการกำหนดเวลาละหมาดในแต่ละวัน เพื่อเป็นสิ่งเตือนใจให้รำลึกถึงความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าและความเมตตาของพระองค์ที่ทรงสร้างสิ่งต่างๆ ให้ แก่มนุษย์ การ

²⁶ ในปัจจุบัน ทั่วโลกได้หันมาใช้คริสต์ศักราชเป็นศักราชกลางในการติดต่อสื่อสาร แต่สังคมมุสลิมมีรากฐานของศักราชที่เชื่อมโยงกับอัตลักษณ์และค่านิยม และพิธีกรรม ฮิจเราะห์ศักราชจึงยังคงมีบทบาทสำคัญในชีวิตประจำวันของชาวมุสลิม และเป็นศักราชอย่างเป็นทางการของประเทศ เช่น ซาอุดีอาระเบีย เยเมน และรัฐในบริเวณอ่าวเปอร์เซีย ส่วนอียิปต์ ซีเรีย จอร์แดน และมอริออคนั้น ใช้ทั้งฮิจเราะห์ศักราชและคริสต์ศักราช ในขณะที่อิหร่านนั้นใช้ปีทางสุริยคติ แต่ให้เรียกชื่อเดือนด้วยภาษาเปอร์เซีย และคงธรรมเนียมของชาวมุสลิมไว้ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2546: 43-44)

²⁷ ปฏิทินทางจันทรคติในปีหนึ่งมี 354 วัน ซึ่งไม่ทันปีสุริยคติ เดือนตามฮิจเราะห์ศักราชจึงค่อยๆ เคลื่อนไปจากแต่ละฤดูกาล และจะกลับมาพบกับปีสุริยคติอีกครั้งในรอบ 32 ปีครึ่งโดยประมาณ

²⁸ เช่น เดือนรอมฎอนของประเทศไทย ในปี พ.ศ.2545 ตรงกับช่วงเดือนธันวาคมซึ่งเป็นฤดูหนาว แต่ในปี พ.ศ.2530 จะอยู่ในช่วงเดือนพฤษภาคมซึ่งเป็นฤดูร้อน เป็นต้น

²⁹ “พระองค์ทรงทำให้ดวงอาทิตย์มีแสงจ้าและดวงจันทร์มีแสงนวล และทรงกำหนดให้มันมีทางโคจร เพื่อพวกท่านจะได้รู้จำนวนปีและการคำนวณ อัลลอฮ์มิได้ทรงสร้างสิ่งเหล่านั้น เว้นแต่ด้วยความจริง พระองค์ทรงจำแนกสัญญาณต่าง ๆ สำหรับหมู่ชนที่มีความรู้” (อัลกุรอาน 10: 5-6)

กำหนดเวลาละหมาดและการกำหนดวันศุกร์ให้เป็นวันที่มีความสำคัญมีผลต่อกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่จึงมักเริ่มต้นการก่อสร้างมัสยิดในวันศุกร์ หรือในเดือนรอมฎอน เพื่อให้เกิด "บารอเก็ด" ตัวอย่างเช่น "ชุมชนมัสยิดนุรูลอิสลามที่มักทำกิจกรรมสำคัญในวันศุกร์ รวมถึงงานก่อสร้างของมัสยิดที่สำคัญเช่นการใช้คอนกรีตใหม่ใหญ่ขึ้นประกอบบนมัสยิดในวันศุกร์ ชาวบ้านมาช่วยกันขอคู่ออ..." (สมพร บุญมาเลิศ, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2551) การดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวันของมุสลิมมักถูกโยงเข้ากับช่วงเวลาในการละหมาดทั้ง 5 เวลา³⁰ และช่วงเวลาที่ห้ามละหมาด³¹ ซึ่งนับตามตำแหน่งของดวงอาทิตย์ในแต่ละวัน การนับเวลาในแต่ละวันจึงเป็นการโยงเวลาในการปฏิบัติศาสนกิจและการดำรงชีวิตประจำวันเข้าด้วยกันภายใต้เงื่อนไขที่เกิดจากอำนาจของพระเจ้า ในบันทึกอัลฮะดีษได้กล่าวถึงความดีงามและข้อกำหนดที่แตกต่างกันในแต่ละช่วง เวลา³² หอคอย (หอะซาน) ของมัสยิดที่เป็นสถานที่เชิญชวนมาละหมาดในแต่ละช่วงเวลา นอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมอิสลาม (วินิจ สุมาลัยศักดิ์, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551) ที่สื่อถึงการมีอยู่ของมัสยิดและชุมชนมุสลิมแล้ว (สมนึก นະสานี, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2551) ยังมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ในการกำหนดช่วงเวลาของกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนมุสลิม โดยมีผู้ละหมาด³³ เป็นผู้รักษาเวลา (สนั่น เพชรทองคำ, สัมภาษณ์, 27 พฤษภาคม 2551) เนื่องจากช่วงเวลาในการละหมาดแต่ละวันนั้นเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอและเป็นตัวกำหนดการดำเนินกิจกรรมอื่นในแต่ละวัน การใช้พื้นที่บริเวณมัสยิดจึงมีลักษณะอเนกประสงค์และมีความสัมพันธ์กับชุมชนและความเป็นย่านการวางองค์ประกอบต่างๆ ในชุมชนจึงคำนึงถึงกิจกรรมต่างๆ ที่เปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลา เช่น ผังบริเวณของมัสยิดบ้านดอนที่มีโรงเรียน ตลาด ห้องสมุด ท่าเรือ ศูนย์อนามัย และอาคารอเนกประสงค์อยู่โดยรอบมัสยิดเพื่อความสะดวกในการใช้งาน ส่วนตำแหน่งของกูโบร์ตั้งอยู่ระหว่างชุมชนและมัสยิด เพื่อให้คนที่เดินผ่านบริเวณนี้เพื่อไปละหมาดที่มัสยิดจะได้ขอคู่ออ (ขอพรจาก

³⁰ "แท้จริงการละหมาดนั้นเป็นบัญญัติที่ถูกกำหนดเวลาไว้แก่ผู้ศรัทธาทั้งหลาย" (อัลกุรอาน 4: 103) โดยมีเวลาที่ต้องละหมาดเป็นประจำวันละ 5 ครั้ง ได้แก่ 1.ละหมาดศุบห์ ที่เริ่มตั้งแต่มีแสงปรากฏที่ขอบฟ้าไปจนกระทั่งขอบแดงของดวงอาทิตย์ปรากฏ 2. ละหมาดดุฮร์ ละหมาดบ่าย ที่เริ่มตั้งแต่หลังเที่ยงไปจนกระทั่งเงาวัดดูเท่าตัวเอง 3.ละหมาดอัศร์ เริ่มตั้งแต่เงาของวัตถุเกิน 1 เท่าตัวไปจนอาทิตย์ลับดวง 4. ละหมาดมัฆริบ เริ่มตั้งแต่ดวงอาทิตย์ลับดวงจนกระทั่งสิ้นแสงที่ขอบฟ้าทางทิศตะวันตก 5.ละหมาดอิซาอ์ เริ่มตั้งแต่สิ้นแสงที่ขอบฟ้าทางทิศตะวันตกไปจนกระทั่งเที่ยงคืน (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน อัลอิศลาห์สภาคคม, 2540: 100-102)

³¹ ท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) ได้ห้ามกระทำละหมาดในเวลาต่างๆ ได้แก่ 1.ขณะดวงอาทิตย์กำลังขึ้น 2.ขณะดวงอาทิตย์กำลังตก 3. ขณะดวงอาทิตย์อยู่ตรงศีรษะ (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน อัลอิศลาห์สภาคคม, 2540: 100-101)

³² มีบทขอพร (คู่ออ) ในช่วงเวลาต่างๆ เช่น ในยามเช้าและยามเย็นและมีช่วงเวลาที่ดีในการประกอบกิจกรรมต่างๆ เช่น การละหมาด ที่นอกเหนือจากการละหมาดประจำ (ซุนนะฮ์) ในยามค่ำคืน

³³ ผู้ดูแลการละหมาดในมัสยิดเรียกว่ามุอ์ซซิน ส่วนบิลาลนั้นเป็นชื่อของผู้ที่ท่านศาสดามอบหมายให้ดูแลการละหมาดในระยะแรก มุสลิมในประเทศไทยจึงมักเรียกชื่อท่านบิลาลหรือบิลาลแทนตำแหน่งมุอ์ซซิน

พระเจ้า) ให้แก่ผู้ที่เสียชีวิต³⁴ (มนตรี ะรังวงศ์, สัมภาษณ์, 30 พฤษภาคม 2551) จะเห็นได้ว่าการวางผังมัสยิดในรูปแบบดังกล่าว นอกจากจะคำนึงถึงช่วงเวลาในกาทำกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวันแล้ว ยังคำนึงถึงมิติเวลาหลังความตายสำหรับผู้ที่อยู่ในสุสานที่รอเวลาเพื่อจะรับฟังคำตัดสินในสิ่งที่ได้กระทำไว้และรับผลในโลกหน้า ซึ่งเป็นพื้นฐานความเชื่อที่สำคัญสำหรับมุสลิม

โดยทั่วไปการใช้พื้นที่ในมัสยิดนั้นเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขส่วนบุคคล และเงื่อนไขส่วนรวม เงื่อนไขส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ วัย และ ความรู้ ของคนในชุมชน ตัวอย่างเช่น เด็กเล็กยังไม่จำเป็นต้องมาละหมาดในมัสยิดและยังไม่พร้อมที่จะเป็นอิหม่าม ในขณะที่ชายและหญิงควรมีพื้นที่ของตัวเองที่แยกกันเป็นส่วนในมัสยิด เป็นต้น ส่วนเงื่อนไขสำหรับส่วนรวมนั้นได้แก่ ในการละหมาดร่วมกัน (ยามาอะฮ์) ในมัสยิดโดยมีผู้นำหรืออิหม่ามนั้นได้ผลบุญมากกว่าการละหมาดคนเดียว โดยเฉพาะการละหมาดวันศุกร์ที่จะมีผู้คนมาละหมาดมากเป็นพิเศษ จำนวนผู้ที่มาละหมาดในวันศุกร์จึงมีผลต่อการกำหนดขนาดของมัสยิด³⁵ “..ตามมัซฮับชาฟีอีระบุไว้ว่า ต้อง 40 คนขึ้นไปจึงจะละหมาดวันศุกร์ได้ มัซฮับอื่น แค่ 2 คนก็ได้แล้ว ชุมชนของเราตอนแรกมีแค่ 7 หลังคาเรือนเกือบไม่ครบ 40 คน..” (สมพร บุญมาเลิศ, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2551) ซึ่งสอดคล้องกับเงื่อนไขของมัสยิดที่จัดทะเบียนซึ่งระบุในกฎหมายว่าให้มีการละหมาดวันศุกร์

โดยทั่วไปจะมีระเบียบการตั้งแถวที่ถือว่าแถวที่ดีที่สุดคือผู้ที่มาละหมาดก่อนใน 2 แถวแรกและแถวทางด้านขวาของอิหม่าม โดยให้ความสำคัญกับความสมบูรณ์และต่อเนื่องของแถวละหมาดซึ่งอาจต่อเนื่องออกมานอกพื้นที่มัสยิด มากกว่าการนับขอบเขตทางกายภาพของมัสยิดอย่างตายตัว ในขณะที่ลำดับขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมในมัสยิดนั้นสะท้อนลำดับของกิจกรรมที่เกิดขึ้น เช่น การเรียงลำดับของ ซุ้มประตูทางเข้า ที่อาบน้ำละหมาด โถงละหมาด และแท่นมิมบรนั้นเกิดจากขั้นตอนการทำกิจกรรมต่างๆ ในมัสยิด

การใช้พื้นที่ของมัสยิดโดยทั่วไปนั้นมักต่อเนื่องเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นของชุมชน อาทิ สุสาน โรงเรียน ลานอเนกประสงค์³⁶ เป็นต้น (สมาน ธีระวัฒน์, 2530: 159-165) โดยมี “การใช้พื้นที่” ในลักษณะอเนกประสงค์ที่ปรับเปลี่ยนได้ตามกิจกรรมที่เกิด

³⁴ คุณมนตรี ะรังวงศ์ ได้รับการบอกเล่าจากอาจารย์ประเสริฐ มะหะหมัด อดีตจุฬาราชมนตรีและสัปบุรุษมัสยิดบ้านดอน ว่าในการกำหนดพื้นที่ใช้สอยของชุมชนบ้านดอน ได้วางตำแหน่งของกุโบร์อยู่ระหว่างสุเหร่า ชุมชน และโรงเรียนสอนศาสนา เพื่อให้ผู้ที่เดินผ่านกุโบร์ได้ขออภัยให้ชาวกุโบร์

³⁵ ในการละหมาดร่วมกันในมัสยิดในแต่ละวันนั้น ให้ผู้ละหมาดชายเข้าแถวหลังอิหม่าม ต่อมาเป็นแถวของเด็กชาย ต่อมาจึงเป็นแถวของผู้หญิง และเด็กหญิง ตามลำดับ โดยที่ในแต่ละแถวให้ยืนจนเต็มแถวจึงจะขึ้นแถวใหม่ หากมีผู้ละหมาดมากกว่าปกติเช่นในวันศุกร์หรือในเดือนรอมฎอน ก็จะขยายออกมาใช้ในส่วนโถงอเนกประสงค์ ระเบียง หรือลาน และหากมีผู้ละหมาดมากเป็นพิเศษเช่นในวัน “อิดิลฟิตรี” และ “อิดิลอฎฮา” การใช้งานอาจขยายพื้นที่มาที่สนามหรือลานโถงของมัสยิด

³⁶ เนื่องจากกิจกรรมทางศาสนาดำเนินควบคู่ไปกับการดำรงชีวิตประจำวัน การวางตำแหน่งขององค์ประกอบต่างๆ ดังกล่าวจึงควรเชื่อมต่อกันได้โดยสะดวกและสามารถเข้าถึงได้จากส่วนต่างๆ ของชุมชน

ขึ้น³⁷ โดยไม่มีการกำหนดขอบเขตที่ตายตัวในมัสยิด³⁸ ภายใต้หลักการพื้นฐานในเรื่องของฮาลาล³⁹ หะรออม⁴⁰ ซึ่งมองว่าสรรพสิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้นมาล้วนแต่เพื่อให้มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์ (ฮาลาล) ยกเว้นสิ่งที่ห้าม (หะรออม) โดยจะกล่าวถึงเกณฑ์ใหญ่ในเรื่องฮาลาลและหะรออมซึ่งครอบคลุมตั้งแต่วัตถุสิ่งของต่างๆ ไปจนถึงการกระทำและพฤติกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวันไว้ในคัมภีร์อัลกุรอาน⁴¹ และในบันทึกอัลฮะดีษซึ่งมีผลต่อการใช้พื้นที่ของมัสยิดในลักษณะต่างๆ (กีอรรูอวี, 2539: 31-39) พื้นที่มัสยิดจึงมักแยกเป็นสัดส่วนออกจากสิ่งรบกวนภายนอก โดยเฉพาะในกรณีที่อยู่ใกล้ชิดกับสิ่ง “หะรออม” เช่น ร้านสุรา หรือ สิ่งที่อาจรบกวน เช่น บริเวณที่ใช้เลี้ยงสุนัขของชุมชนต่างศาสนา ก็จะมีการกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนโดยกันเป็นสัดส่วน เช่น มัสยิดยามีอุลคอยรียะฮ์หรือมัสยิดบ้านครัวที่กันรั้วกำหนดอาณาเขตเนื่องจากอยู่ติดถนนที่พลุกพล่านตลอดจนสภาพแวดล้อมที่อาจอยู่ในข่ายของ “หะรออม” บริเวณภายนอกชุมชน แต่หากพื้นที่ของมัสยิดเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนซึ่งปฏิบัติตามกฎของสิ่ง “ฮาลาล” อย่างเคร่งครัดเช่นเดียวกับพื้นที่ในมัสยิด ขอบเขตดังกล่าวก็จะลดความชัดเจนลงและสามารถปรับเปลี่ยนสัดส่วนของการใช้งานได้ตามความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น มัสยิดซูลูกุลมุตตะกิน หรือมัสยิดบ้านครัวตะวันตก ที่มีชุมชนมุสลิมล้อมรอบมัสยิดทุกด้าน ชาวชุมชนปฏิบัติในสิ่งที่ฮาลาลอย่างเคร่งครัดและช่วยดูแลมัสยิดอย่างดี มัสยิดจึงไม่ต้องมีรั้วหรืออาณาเขต เป็นต้น

มุสลิมในกรุงเทพฯ มองว่า “กิจกรรมในชุมชนมุสลิม” และ “ลักษณะทางกายภาพของมัสยิด” เป็นสิ่งบ่งบอกอัตลักษณ์ของชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ “อุมมะฮ์” และมีผลในแง่ของการเตือนใจให้คนในชุมชนรำลึกถึงพระเจ้าและคำสอนของพระองค์ รวมถึงสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนให้สังคมได้รับรู้ จึงให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพควบคู่ไปกับการใช้งาน เช่น มัสยิดดารุ้ลนาอีม ที่มองว่า “...มัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ตอนที่จะสร้าง ก็มาหารือกันในกลุ่มว่าจะมีส่วนไหนใช้ทำอะไรบ้าง ให้เป็นสัญลักษณ์ของชุมชนมุสลิมเรา ไม่ได้เป็นของคน

³⁷ ในระยะหลังได้มีการแบ่งพื้นที่ตามกิจกรรมที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ห้องประชุม ห้องสมุด ห้องคอมพิวเตอร์ และ คลินิกชุมชน ที่ยังอยู่เป็นส่วนหนึ่งของมัสยิด และในบางแห่งที่อยู่ใกล้กับสิ่งแวดล้อมที่รบกวน เช่น ริมถนน ก็ได้สร้างขอบเขตของพื้นที่มัสยิดที่ชัดเจน เช่น การทำรั้วและกำแพง

³⁸ นอกจากนี้ การแบ่งขอบเขตที่ชัดเจนของมัสยิดยังมีที่มาจากเงื่อนไขทางด้าน “การใช้พื้นที่” และ “ปัจจัยพื้นที่” เช่น ภูมิอากาศที่ร้อนแห้งแบบทะเลทรายในประเทศซาอุดีอาระเบียและซีเรียทำให้เกิดขอบเขตที่ชัดเจนจากการสร้างกำแพงรอบมัสยิดโดยมีพื้นที่เปิดโล่งเป็นลานอยู่ด้านใน ในขณะที่มัสยิดในถิ่นที่มีภูมิอากาศร้อนชื้นเช่นในกรุงเทพฯ นั้นจะมีลักษณะโล่ง โปร่ง และมักไม่มีการปิดกั้นพื้นที่อย่างตายตัว

³⁹ ฮาลาล หมายถึง สิ่งที่เป็นบัญญัติของศาสนาอิสลามอนุมัติให้กระทำและถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง

⁴⁰ หะรออม หมายถึง สิ่งที่เป็นบัญญัติของศาสนาอิสลามไม่อนุมัติให้กระทำและถือว่าเป็นสิ่งต้องห้าม เช่นการดื่มสุรา การผิดประเพณี การพนัน และการรับดอกเบี้ย เป็นต้น

⁴¹ “พวกท่านเห็นแล้วมิใช่หรือ ซึ่งเครื่องยังชีพที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้แก่พวกท่านแล้วพวกท่านก็ทำให้บางส่วนเป็นที่ต้องห้าม (หะรออม) และบางส่วนเป็นที่อนุมัติ (ฮาลาล)” (อัลกุรอาน 59: 10)

ใดคนหนึ่ง กรรมการมาประชุม เสนอแล้วคุยกันในชุมชน พอสรุป ก็ว่าไปตามนั้น...” (ดอรรมาน เดวีเลาะฮ์, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551) ส่วนชุมชนที่สร้างมัสยิดขึ้นใหม่ เช่นชุมชนมัสยิดฮิดายาตุลอิสลาม (สามอิน) มองว่าควรสร้างมัสยิดให้เป็นสถาปัตยกรรมที่ดีที่สุดภายใต้เงื่อนไขทางด้านทุนทรัพย์และปัจจัยต่างๆ⁴² เพื่อให้รองรับกิจกรรมของชุมชนได้โดยสะดวก โดยมองว่าหลักคำสอนของศาสนาไม่ได้มีกฎเกณฑ์บังคับตายตัวว่าการสร้างมัสยิดนั้นห้ามการประดับประดาและต้องสร้างอย่างจำกัดเสมอไป⁴³ แต่ได้ให้ความสำคัญกับการออกแบบสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับเงื่อนไขความต้องการและบริบทของชุมชนอย่างเหมาะสม ดังที่ว่า “..นโยบายการพัฒนา มัสยิดจะขึ้นกับศักยภาพของชุมชน ทั้งในเรื่องของการทำกิจกรรมและการสร้างสถาปัตยกรรม ในเรื่องของการสถาปัตยกรรมนั้นขึ้นกับความต้องการของชุมชนและทุนที่มี” (ดอรรมาน เดวีเลาะฮ์, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551) รวมถึงการเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม แต่หากพิจารณาอย่างละเอียด จะพบว่ามุสลิมในกรุงเทพฯ จะให้ความสำคัญกับ “กิจกรรมในชุมชนมุสลิม” มากกว่า “ลักษณะทางกายภาพของมัสยิดในเชิงสัญลักษณ์” ตัวอย่างที่ชัดเจนได้แก่ การสร้างและขยายต่อเติมมัสยิดมาลูลอิสลามรวมถึงอาคารต่างๆ โดยรอบในแต่ละครั้ง จะคำนึงถึงความต้องการของชุมชน เช่น ห้องสมุด ห้องประชุม ห้องเก็บของ ห้องทำงาน และโรงเรียน รวมถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อม เมื่อทุกอย่างสมบูรณ์ดีแล้วจึงสร้างหออะชานสูงที่เป็นสัญลักษณ์ของชุมชนทั้ง 2 หอ (วินัย สมะออน, สัมภาษณ์, ธันวาคม 2551)

1.3 มัสยิดในกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็น “สถาปัตยกรรมอิสลาม”

สังคมกรุงเทพฯประกอบด้วยวัฒนธรรมที่หลากหลายภายใต้วัฒนธรรมหลัก (main culture) หรือ วัฒนธรรมประจำชาติ⁴⁴ ชุมชนมุสลิมเป็นหนึ่งในชุมชนที่มีเอกลักษณ์เฉพาะและได้ปรับตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศโดยที่ยังคงวัฒนธรรมอิสลามไว้ได้⁴⁵

⁴² ในการสร้างมัสยิดฮิดายาตุลอิสลาม (สามอิน) สามารถบริหารจัดการให้สร้างแล้วเสร็จได้ตามความจำเป็นของชุมชนเสร็จโดยไม่มีภาระหนี้สินใดๆ (ปริญา วังศ์เดอวี, สัมภาษณ์, 15 พฤษภาคม 2551)

⁴³ มัสยิดฮิดายาตุลอิสลาม (สามอิน) ได้รับการกล่าวถึงในสังคมมุสลิมกรุงเทพฯ ว่าเป็นมัสยิดที่สร้างอย่างใหญ่โตหรูหราและมีอุปกรณ์ที่ทันสมัย

⁴⁴ ..วัฒนธรรมหลักของสังคมไทย ได้แก่ พุทธศาสนา ภาษาไทย.. (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2535: 5)

⁴⁵ มุสลิมในกรุงเทพฯ มีทั้งชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แต่เดิม เช่น มัสยิดต้นสน ชุมชนพ่อค้าข้าราชการ ทหาร และขุนนางที่อพยพมาจากอยุธยา เช่น มัสยิดกุฎีหลวง กุฎีเจริญพาศน์ บ้านครัว ชุมชนที่อพยพเข้ามาเนื่องจากผลของสงคราม เช่น มัสยิดจักรพงษ์ มัสยิด บ้านป่า และชุมชนที่เข้ามาทำธุรกิจประเภทต่างๆ เช่น ชุมชนมัสยิดตึกแดง ตึกขาว และ ฮารูน จึงมีพื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมและสถานภาพทางสังคมที่หลากหลาย

วัฒนธรรมอิสลาม⁴⁶ หมายถึง “วิถีในการดำเนินชีวิต หรือรูปแบบแห่งพฤติกรรมของมุสลิม ตลอดจนสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นมาซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความศรัทธาว่า อัลลอฮ์ (ช.บ.) คือพระเจ้าเพียงองค์เดียวและมุฮัมมัด (ช.ล.) คือศาสนทูตของพระองค์” (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2535: 8) ซึ่งได้ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับเงื่อนไขทางด้านบริบทและปัจจัยแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น จนมีเอกลักษณ์เฉพาะบนรากฐานแห่งความเชื่อหรือองค์คติเดียวกัน⁴⁷ มุมมองของมุสลิมในกรุงเทพฯ ที่มีต่อวัฒนธรรมอิสลามนั้นเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอดตามสภาพสังคมและบริบทของกรุงเทพฯ การแสดงออกทางด้านวัฒนธรรมอิสลามจึงมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด ผ่านทางองค์กร องค์กรพิธีกรรม และองค์วัตถุ ภายใต้แนวคิดดังกล่าว มุสลิมในกรุงเทพฯ จึงมองว่า สถาปัตยกรรมอิสลาม⁴⁸ หมายถึง สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นสำหรับมุสลิมภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม และเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเป็นมุสลิมให้สังคมได้รับรู้ สำหรับในกรุงเทพฯ นั้น สถาปัตยกรรมอิสลามที่มีบทบาทและมีลักษณะเด่นที่สุดได้แก่มัสยิด ด้วยมุมมองที่ว่าวัฒนธรรมอิสลามมีการพัฒนาอยู่เสมอเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนไป แนวคิดที่มีต่อมัสยิดในฐานะที่เป็นองค์วัตถุที่สื่อถึงวัฒนธรรมอิสลามในชุมชนให้สังคมรับรู้ได้ชัดเจนเป็นรูปธรรมที่สุด จึงมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและแนวคิดมาโดยตลอด ภายใต้ประเด็นต่างๆ ดังนี้

การสร้าง

แนวคิดเกี่ยวกับมัสยิดที่สำคัญมีที่มาจากคำสอนในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษ ที่ให้ความสำคัญกับมัสยิดในฐานะที่เป็นสถานที่พิเศษสำหรับแสดงความเคารพสักการะต่อพระเจ้า และกระทำความดีตามคำบัญชาของพระองค์ร่วมกัน ในอัลกุรอานจะกล่าวถึงความสำคัญและแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในเชิงนามธรรม ส่วนอัลฮะดีษนั้นจะให้ความสำคัญกับข้อปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ซึ่งมุสลิมในกรุงเทพฯ ได้นำคำสอนเหล่านี้ไปปรับใช้กับสถาปัตยกรรมมัสยิดให้สอดคล้องกับเงื่อนไขและบริบทจนเกิดเป็นสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะ สำหรับในกรุงเทพฯ แม้ว่าจะยึดถือมัสยิดของท่านศาสดาเป็นต้นแบบในการสร้างมัสยิด แต่ก็ยังเป็นเพียงการอ้างถึงแนวคิดในการสร้างและการใช้งาน มากกว่าการนำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมมาใช้โดยตรง อย่างไรก็ตาม คำ

⁴⁶ วัฒนธรรมอิสลามมีรากฐานความเชื่อมาจากการให้เอกภาพต่อพระเจ้าองค์เดียว และปฏิบัติตามคำสอนโดยมีคำสอนจากคัมภีร์อัลกุรอานและแบบอย่างของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) เป็นแนวทางควบคู่ไปกับการใช้สติปัญญา การสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมและศิลปะอิสลามจึงมีจุดมุ่งหมายในการส่งเสริมศรัทธาที่มีต่อพระเจ้าและสนับสนุนให้เกิดการทำ ความดีในลักษณะต่างๆ

⁴⁷ เสาวนีย์ จิตต์หมวด มองว่า วัฒนธรรมอิสลามประกอบด้วย องค์คติ องค์วัตถุ องค์การ และองค์พิธีกรรม องค์คติ คือพื้นฐานความศรัทธาว่า อัลลอฮ์ (ช.บ.) คือพระเจ้าองค์เดียว ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการเกิด 3 องค์ประกอบ อันได้แก่ องค์การ คือรูปแบบขององค์การ หรือสถาบันทางสังคมต่างๆ องค์พิธีกรรม คือรูปแบบของพฤติกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ และ องค์วัตถุ ได้แก่ องค์ประกอบทางกายภาพที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น มัสยิด (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2535: 3-9, 383)

⁴⁸ มุสลิมในกรุงเทพฯ ยังใช้ชื่อเรียกที่หลากหลาย ได้แก่ “สถาปัตยกรรมอาหรับ” “สถาปัตยกรรมมุสลิม” และ “ศิลปะอิสลาม”

สอนของศาสนาที่เชื่อมโยงการปฏิบัติศาสนกิจเข้ากับชีวิตประจำวันส่งผลให้แนวคิดในการสร้างสรรคส์สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ ไม่ถูกจำกัดด้วยรูปแบบที่ตายตัว แต่เปิดโอกาสให้สร้างสรรคส์สถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับบริบทควบคู่ไปกับการรับอิทธิพลทางด้านรูปแบบที่หลากหลาย เช่น จากมัสยิดในดินแดนที่นับถือศาสนาอิสลามหลังยุคของท่านศาสดา⁴⁹ มัสยิดจากดินแดนที่มุสลิมอพยพเข้ามา⁵⁰ มัสยิดในประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนา⁵¹ สถาปัตยกรรมท้องถิ่นของกรุงเทพฯ และสถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ ที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรป ตราบเท่าที่ไม่ขัดกับหลักการของศาสนาตามการตีความของนักวิชาการในแต่ละยุคสมัย ซึ่งในระยะแรก สังคมมุสลิมอยู่ภายใต้อำนาจปกครองของสยามผ่านทางจุฬาราชมนตรีมุสลิมจึงมีวิถีชีวิตในลักษณะของ “ทวิลักษณ์” ทางวัฒนธรรมโดยปฏิบัติตัวกลมกลืนกับวัฒนธรรมสยามเมื่ออยู่ในสังคมตราบเท่าที่ไม่ขัดกับหลักศาสนา และจะปฏิบัติตามวัฒนธรรมอิสลามเมื่ออยู่ในชุมชนมุสลิม ลักษณะดังกล่าวสะท้อนออกมาทางด้านกายภาพของมัสยิด วัฒนธรรมของสยามจึงมีอิทธิพลต่อสังคมมุสลิมในไทยอย่างเห็นได้ชัด แม้มัสยิดจะมีพื้นที่ใช้สอยตามลักษณะของกิจกรรมทางศาสนา แต่ก็รับอิทธิพลทางด้านสถาปัตยกรรมของสยามมาใช้ทั้งในด้านของรูปทรงในเชิงสัญลักษณ์ การใช้พื้นที่ และการเรียกชื่อ ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าว ในมุมมองของทางการ จะแบ่งมุสลิมในกรุงเทพฯ ตามเชื้อชาติ เช่น จาม มลายู ชาว และ สำนักคิด เช่น “แขกเจ้าเซ็น” และ “แขกสุหนี่” รวมถึงบทบาทในสังคม เช่น ชุนนาง พ่อค้า และไพร่ ชุมชนที่มีสืบบุรุษที่มีตำแหน่งในราชสำนัก หรือมีฐานะทางสังคม จะมีโอกาสได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายปกครองมากกว่าชุมชนทั่วไป จึงมีร่องรอยของความเชื่อในเรื่องชนชั้นผ่านการสร้างมัสยิดภายใต้อิทธิพลของสถาปัตยกรรมไทยอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง นอกจากนี้มุสลิมในแต่ละชุมชนมองว่าพวกตนมีความผูกพันกันทางด้านความเชื่อและความศรัทธาตามแนวคิดของอุมมะฮ์ แม้จะต่างฐานะและชนชาติ แต่ก็มี ความพยายามที่จะติดต่อสัมพันธ์กันแม้ว่าในระยะแรกจะมีอุปสรรคในเรื่องภาษาและฐานะทางสังคม แต่เมื่อข้อจำกัดต่างๆ ที่เกี่ยวกับเชื้อชาติและชนชั้นได้หมดไป มีการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมต่างๆ มาปรับใช้จนกระทั่งพัฒนาเป็นรูปแบบที่อิงกับสถาปัตยกรรมจากกลุ่มประเทศอาหรับเช่นในปัจจุบัน เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้มัสยิดในกรุงเทพฯ จะมีรูปแบบที่หลากหลาย แต่ก็มีลักษณะร่วมได้แก่ลักษณะการวางผังอันเกิดจากพื้นฐานทางความคิดร่วมกัน และการถ่ายทอดวิทยาการและรูปแบบระหว่างกัน ผ่านทางเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนตลอดจนการเปิดรับแนวคิดจากต่างชาติและพัฒนาปรับเปลี่ยนไปพร้อมกับการทบทวนตีความคำสอนศาสนาเพื่อนำมาใช้ในการออกแบบมัสยิด แม้ว่าจะมีกฎหมายเกี่ยวกับมัสยิดเป็นแนวทางในการสร้าง การใช้งานและการบริหารจัดการมัสยิด แต่ก็เป็นไปได้

⁴⁹ โดยเฉพาะอาณาจักรที่เป็นศูนย์กลางศาสนาอิสลามในอดีต เช่น ออตโตมัน ซาฟาเวียห์ และ โมกุล

⁵⁰ ได้แก่ อินเดีย อิหร่าน ชาว และ มลายู เป็นต้น

⁵¹ เช่น ประเทศมาเลเซีย และประเทศบรูไน

ลักษณะของแนวทางกว้างๆ โดยดำเนินการตามในส่วนที่จำเป็นเท่านั้น อิทธิพลหลักในการสร้างมัสยิดยังคงมีที่มาจากความเชื่อทางศาสนาและเงื่อนไขทางสังคมของมุสลิม

การใช้งาน

คติความเชื่อเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ในมัสยิดในกรุงเทพฯ นั้นส่วนหนึ่งเกิดจากลักษณะของกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ซึ่งนอกจากจะมีที่มาจากคำสอนของศาสนาอิสลามเองแล้ว ยังได้รับอิทธิพลมาจากแหล่งต่างๆ ได้แก่ วัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวกรุงเทพฯ วัฒนธรรมของมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ ตลอดจนอารยธรรมสมัยใหม่⁵²ที่ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศในทวีปยุโรป⁵³และทวีปอเมริกาเหนือ⁵⁴ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการใช้พื้นที่ในมัสยิดของมุสลิมในกรุงเทพฯ มาโดยตลอด อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ⁵⁵ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ มีผลต่อแนวคิดที่เกี่ยวกับการใช้พื้นที่ในมัสยิดในระยะแรก ซึ่งสะท้อนให้เห็นในการสร้างมัสยิดบางแห่งในกรุงเทพฯ เช่น มัสยิดกุฎีขาวและมัสยิดต้นสนหลังเดิม ก่อนที่จะค่อยๆ ปรับเปลี่ยนมาให้เข้ากับกระแสแนวคิดหลักที่อิงกับหลักคำสอนของศาสนาและปัจจัยพื้นที่ของกรุงเทพฯ ในเวลาต่อมา

แม้ว่ามุสลิมในกรุงเทพฯ จะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดในการใช้พื้นที่ในมัสยิดจากแหล่งต่างๆ ดังกล่าวมาใช้ในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ โดยตลอด แต่แนวคิดที่เกี่ยวกับพื้นที่ที่เกิดจากวัฒนธรรมอิสลาม⁵⁶นั้นมีอิทธิพลสำคัญที่สุด ซึ่งมีพื้นฐานที่แตกต่างออกไป ชาวมุสลิมมองว่าสิ่งต่างๆ นั้นมาจากพระเจ้าและต้องกลับไปหาพระองค์ในวันสิ้นโลก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นขึ้นกับพระประสงค์ของพระองค์ทั้งสิ้น ทุกพื้นที่ในโลกจึงมีความไม่ยั่งยืนและไม่ตายตัว และที่สำคัญได้มีการอธิบายคุณลักษณะของสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโลกและจักรวาลไว้ในคัมภีร์อัลกุรอานทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม รวมถึงมิติอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น สวรรค์ นรก เทวทูต (มลาอิกะฮ์) มาร (ชัยตอน) โลกหลังความตาย (อารัมบ์รซัค) วันสิ้นโลก (กิยามัต) และ โลกหน้า (อาคิเราะห์) โดยทั่วไป

⁵² “พื้นที่” ใน “คติปัจจุบัน” ตามแนวคิดสากลนั้นได้รับอิทธิพลจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่โดยให้ความสำคัญกับพื้นที่ที่เป็นรูปธรรมที่ประสบได้ เป็นสิ่งที่ไร้ขอบเขตไม่มีเขตแบ่งซึ่งสามารถบุกเบิกพื้นที่ไปได้ทุกที่หากมีอำนาจและความชอบธรรม จึงมักไม่ได้กล่าวถึงพื้นที่ที่เป็นนามธรรมเช่นสวรรค์ ในขณะที่พื้นที่ใน “คติไทย” นั้นมีขอบเขตที่ชัดเจน แต่ละส่วนมีลักษณะพิเศษแตกต่างกัน และมี “กฎ” หรือ “ธรรม” ที่ต้องปฏิบัติต่างกันในแต่ละพื้นที่โดยมักเชื่อมโยงพื้นที่ดังกล่าวเข้ากับ “ผี” ที่ดูแลรักษา “กฎ” หรือ “ธรรม” ในแต่ละพื้นที่ และได้สร้างขอบเขตทางพิธีกรรมขึ้นแยกส่วนต่างๆ ของพื้นที่ออกจากกัน เช่น พระอุโบสถที่มีการผูกลูกนิมิตและตั้งโอบีเสมาขึ้นเป็นขอบเขตที่ชัดเจน⁵² ที่เป็นการกำหนดขอบเขตทางพิธีกรรมของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่คนไทยนับถืออย่างเคร่งครัด (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 130-149) ซึ่งการแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนๆ ที่มีระดับแตกต่างกันนี้เป็นการกำหนดพื้นที่ทางสังคมของชาวไทยไปด้วยในตัว

⁵³ เริ่มปรากฏอิทธิพลดังกล่าวในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ.2394-2468) (อาดิศร์ อิดริส รัชชมณี, 2545: 64-46)

⁵⁴ เริ่มปรากฏอิทธิพลดังกล่าวในสมัยรัชกาลที่ 9 (อาดิศร์ อิดริส รัชชมณี, 2545: 90-123)

⁵⁵ ชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ อาทิ เปอร์เซีย อินเดีย ชาว มลายู จาม และอาหรับ ล้วนเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมเข้มแข็งอยู่แต่เดิมแล้ว

⁵⁶ “วัฒนธรรมอิสลาม” ที่อ้างถึงในการศึกษานี้จะพิจารณาถึงหลักคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน บันทีกอัลฮะดีษ และการตีความ รวมถึงการนำคำสอนไปใช้ในสังคมมุสลิมในประเทศต่างๆ ตั้งแต่สมัยของท่านศาสดามาจนถึงปัจจุบัน

มุสลิมจึงมองจักรวาลในลักษณะของภาพรวมที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบและเป็น “สัญญาณ”⁵⁷ ให้เห็นว่าการสร้างและดูแลโลกนั้นอยู่ภายใต้อำนาจของพระเจ้า⁵⁸ การใช้พื้นที่โดยเฉพาะพื้นที่ใน มัสยิด⁵⁹ สามารถแปรเปลี่ยนไปตามลักษณะของการใช้งาน ครอบคลุมที่เป็นกิจกรรมที่ดีที่สอดคล้อง กับคำสั่งของพระเจ้า หรือเป็นกิจกรรมที่แสดงความเคารพภักดีต่อพระเจ้า

โดยพื้นฐานทางความเชื่อด้านศาสนา มุสลิมในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่ไม่ได้มองลักษณะทาง กายภาพของมัสยิดในลักษณะของความศักดิ์สิทธิ์ แต่ใช้เพื่อแสดงถึงการสร้างสถาปัตยกรรมที่ดีที่สุด ให้สมกับที่เป็นบ้านของพระเจ้า และเป็นสถานที่ที่เป็นศูนย์กลางชุมชนของตน มัสยิดในกรุงเทพฯ จึงมักสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ เช่นแสดงอัตลักษณ์ให้สังคมภายนอกรับรู้ หรือ เตือนใจ ให้สัปปุรุชในชุมชนรำลึกถึงพระเจ้าและกระทำความดีให้มากขึ้น โดยอิงกับรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่ สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของสยามไปจนถึงสถาปัตยกรรมอิสลามจากนครมักกะฮ์

แม้จะปรากฏการนำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมอิสลามที่หลากหลายมาใช้ในการสร้าง มัสยิดในกรุงเทพฯ แต่ผังของมัสยิดต่างๆ นั้นพัฒนาขึ้นโดยเริ่มจากการนำสถาปัตยกรรมไทยมา ปรับใช้ให้เข้ากับวัฒนธรรมอิสลาม เป็นการกลั่นกรองสิ่งที่เหมาะสมกับกาลเทศะและเงื่อนไขต่างๆ เข้ามาปรับใช้จนเกิดเป็นแนวทางของตนเอง โถงละหมาดและโถงทางเข้ารวมเอากิจกรรมในระดับ ต่างๆ ไว้ ลักษณะการใช้งานมีความยืดหยุ่นสูง สามารถปรับเปลี่ยนการใช้งาน ให้รองรับการ ละหมาดในโอกาสต่างๆ เช่น ละหมาดประจำวัน ละหมาดวันศุกร์ และละหมาดในวันตรุษทั้ง 2 โดยคำนึงถึงการปรับเปลี่ยนไปใช้กิจกรรมอื่นเช่นเดียวกับมัสยิดในประเทศไทย แต่มีการนำแนวคิด ในเชิงสัญลักษณ์ที่ซ่อนทับศิลปะของไทยลงบนสถาปัตยกรรมอิสลามในระยะแรก เช่น การนำ รูปแบบของประตูวัดดอนงคารามมาใช้ในการสร้างแท่นมิมบับและซุ้มมิมบับของมัสยิดกุฎีขาวโดย โยงเข้ากับแนวคิดที่เปรียบแท่นมิมบับเสมือนประตูสวรรค์ หรือการเน้นพื้นที่ก่อนเข้ามัสยิดต้นสน หลังเดิมด้วยกำแพงแก้ว ต่อมาจึงได้มีการพัฒนาลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่รับรู้ร่วมกัน เช่น การ ใช้โดมเพื่อเน้นพื้นที่สำคัญ เช่น โถงทางเข้า โถงละหมาด และบริเวณที่ยืนของอิหม่าม มีการ พัฒนาพื้นที่สำหรับกิจกรรมต่างๆ ให้มีลักษณะเฉพาะตามความต้องการการใช้งานในวิถีชีวิต

⁵⁷ แท้จริงในการสร้างบรรดาชั้นฟ้าและแผ่นดิน และสับเปลี่ยนกลางคืนและกลางวัน และเรือที่วิ่งอยู่ในทะเล พร้อมด้วยสิ่งที่อำนาจ ประโยชน์แก่มนุษย์ และน้ำ ที่อัลลอฮ์ได้ทรงให้หลั่งลงมาจากฟากฟ้า แล้วทรงให้แผ่นดินมีชีวิตชีวาขึ้น ด้วยน้ำนั้นหลังจากที่มันตายไปแล้ว และได้ทรงให้สัตว์แต่ละชนิด แพร่สะพัดไปในแผ่นดิน และในการให้ลมเปลี่ยนทิศทาง และให้เมฆซึ่งถูกกำหนดให้บริการ(แก่โลก) ผันแปร ไประหว่างฟากฟ้าและแผ่นดินนั้น แน่แน่นอนล้วนเป็นสัญญาณนานาประการแก่กลุ่มชนที่ใช้ปัญญา (อัลกุรอาน, 2 :164)

⁵⁸ ด้วยความเชื่อที่ว่าอำนาจในการสร้างสิ่งมีชีวิตนั้นเป็นของพระเจ้าเพียงผู้เดียว จึงไม่อนุญาตให้สร้างสัญลักษณ์ใดๆ ที่สื่อถึงความ ยิ่งใหญ่ของพระเจ้ารวมถึงสิ่งมีชีวิตประเภทสัตว์ที่เกิดจากการสร้างของพระองค์ โดยทั่วไปจึงมักไม่ปรากฏการจำลองลักษณะดังกล่าวมา ใช้ในงานสถาปัตยกรรมมัสยิด

⁵⁹ “ในบรรดาบ้าน (หมายถึงมัสยิด) อัลลอฮ์ทรงอนุญาตให้เกิดพระเกียรติ และให้พระนามของพระองค์ถูกรำลึกอยู่เสมอ เพื่อที่จะแชะช ร้องสดุดีแด่พระองค์ในนั้น ทั้งในยามเช้าและยามพลบค่ำ” (อัลกุรอาน 24:36)

สมัยใหม่ เช่นห้องสมุด และ ห้องประชุม ในขณะที่มีการให้ความสำคัญกับพื้นที่เปิดโล่งที่เชื่อมต่อกับชุมชนมากขึ้น ซึ่งอาจมีหลังคาคลุมและใช้ทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนได้

แนวคิดที่น่าสนใจได้แก่การทำแบบมาตรฐานศาสนสถานเพื่อประชาชนโดยกรมโยธาธิการและผังเมืองในปีพ.ศ.2549 ซึ่งมีแบบสถาปัตยกรรมและแบบโครงสร้างของโบสถ์ วัด และมัสยิด โดยเฉพาะแบบของมัสยิดนั้นเกิดจากการวิเคราะห์ความต้องการทางด้านประโยชน์ใช้สอยโดยทั่วไปของชุมชนมุสลิม และออกแบบมาให้มีขนาดต่างๆ สำหรับเลือกให้สอดคล้องกับจำนวน สัปบุรุษในชุมชน ลักษณะเช่นนี้ทำให้สถาปนิกแต่ละชุมชนสามารถนำไปปรับใช้สำหรับการออกแบบมัสยิดในแต่ละชุมชนได้อย่างมีมาตรฐาน โดยมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมอิสลามที่อิงกับสถาปัตยกรรมจากดินแดนอาหรับ เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์ที่ทุกคนรับรู้ร่วมกัน นับเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่มีผลต่อการพัฒนามาตรฐานของมัสยิดในภาพรวม

เมื่อพิจารณาในภาพรวม สามารถแบ่งแนวคิดในการวางผังเชิงกายภาพของมัสยิดในกรุงเทพฯ ได้ดังนี้

1. การวางผังบริเวณมัสยิดมักสอดคล้องกับผังของชุมชน แต่มักแยกเป็นสัดส่วนกับเนื้อเมืองโดยมีจุดเชื่อมต่อกับภายนอกเช่น ซุ้มประตูและท่าเรือ
2. กำหนดแกนและทิศทางในการวางผังมัสยิดโดยอ้างอิงจากทิศกิบละฮ์⁶⁰
3. การจัดองค์ประกอบและการวางผังมัสยิด เกิดจากกิจกรรมที่เกิดขึ้น เช่น การละหมาดและการชุมนุมในงานต่างๆ
4. การประดับประดาเกิดจากจุดมุ่งหมายในการเตือนใจให้รำลึกถึงพระเจ้าและเพื่อให้เกิดความสวยงามโดยหลีกเลี่ยงการสร้างรูปสิ่งมีชีวิตขึ้นเทียบเคียงกับการสร้างของพระเจ้า

การแสดงออก

แม้สถาปัตยกรรมในชุมชนมุสลิมจะมีหลากหลายประเภท เช่น มัสยิด โรงเรียน อาคารเก็บตั่วบัต ศูนย์ประชุม ศูนย์อนามัย ที่พักผู้เดินทาง และ บ้านพักอาศัย แต่ในระยะแรกสถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ ที่เด่นชัดมีเพียงมัสยิดเท่านั้น เนื่องจากการใช้สอยต่างๆ อยู่รวมกันนมัสยิดเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่บ้านเรือนของมุสลิมในระยะแรกก็มีลักษณะที่ไม่แตกต่างจากบ้านเรือนทั่วไปในกรุงเทพฯ มัสยิดจึงเป็นสถานที่ที่สื่อถึงวัฒนธรรมอิสลามให้สังคมรับรู้ได้ชัดเจนที่สุด

นักวิชาการหลายท่านมองว่า การแสดงออกทางด้านวัฒนธรรมที่ดีที่สุดของมุสลิมคือการปฏิบัติอบัติของมุสลิมในชุมชน (เจริญ โต๊ะมาจี้, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2551) มุสลิมจึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนในชุมชน และสร้างมัสยิดโดยเน้นในเรื่องประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก

⁶⁰ หมายถึง ทิศทางที่มุ่งสู่กะอ์บะฮ์หรือบัยตุลลอฮ์ที่นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย มุสลิมจะหันหน้าสู่ทิศทางนี้เมื่อทำละหมาดสำหรับกรุงเทพฯ นั้น ทิศดังกล่าวคือทิศตะวันตกก่อนไปทางเหนือเล็กน้อย

ส่วนรูปลักษณะของมัสยิดเป็นสิ่งที่เสริมให้มัสยิดสมบูรณ์ขึ้น (กฤษฎา ศรีผล, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551) ในฐานะที่เป็นสถาปัตยกรรมอิสลามที่เตือนใจให้มุสลิมรำลึกถึงความเป็นชุมชนมุสลิม อย่างไรก็ตาม การแสดงออกทางด้านรูปลักษณะของสถาปัตยกรรมอิสลามไม่ใช่สิ่งสำคัญที่สุดเท่ากับการใช้มัสยิดเป็นสถานที่ปฏิบัติอิบาดะห์และการมีส่วนร่วมของชุมชน (วินิจ สุมาลัยศักดิ์, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า “ภาพของมุสลิมที่ละหมาดเต็มมัสยิดจะเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงมุสลิมได้ดีกว่าภาพของโถงละหมาดโล่งๆ” (มานิต ทองแสง, สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2551) และมีมุมมองต่อการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ว่า “ในอดีต การแสดงออกระหว่างชุมชนต่างศาสนิกเป็นสิ่งสำคัญ การสร้างสัญลักษณ์จึงจำเป็น แต่ทุกวันนี้ รูปแบบการสื่อสารเปลี่ยนไป สัญลักษณ์ที่สำคัญกว่าการสร้างหออะซานใหญ่คือการแสดงกิจกรรมของมุสลิม เห็นมุสลิมมาทำอิบาดะห์ก็รู้เลยว่าเป็นชุมชนมุสลิม” (เจริญ ไต่มาจี, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2551)

แม้ว่าลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เด่นชัดของมัสยิดซึ่งตั้งอยู่ที่ศูนย์กลางของอาณาจักรอิสลามที่สำคัญในอดีต เช่น ซีเรีย อิหร่าน และตุรกี จะเป็นต้นแบบที่มีผลต่อการสร้างมัสยิดทั่วโลก รวมถึงในประเทศไทย “สมัยนั้นมีรูปสุลต่านติดทุกบ้าน แม้แต่ชื่อเดิมของโรงเรียนราชากรูญก็ใช้ว่า มัдрอซหะซัยมีดียะฮ์ ซึ่งมาจากพระนามของสุลต่านอับดุลฮามิดของอาณาจักรออตโตมัน ที่เราชอบรับในการเป็นคอลีฟะฮ์หรือผู้นำ” (อับดุลลอฮ์ กริมี่, สัมภาษณ์, 28 พฤษภาคม 2551) แต่ก็เป็นเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่ง สถาปัตยกรรมอิสลามในความเข้าใจของมุสลิมในประเทศไทย นั้นมีความหมายกว้างผ่านทางกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาจมีแนวคิดที่ต่างกัน “รูปลักษณะเป็นสัญลักษณ์เป็นวัฒนธรรมทั่วโลก แต่ไม่มีก็ได้ ที่สำคัญควรดูแลให้สะอาด ใช้งานสะดวก” (หมัดอาด้า ศรีวิเศษ, สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2551) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า “..เราไม่ได้ให้ความสำคัญกับรูปแบบมากนัก แต่การเลือกใช้รูปแบบก็เป็นสัญลักษณ์ของมัสยิดที่ไม่จำเป็นต้องเป็นชาติอะไร แต่ให้สื่อว่าเป็นอิสลาม.. แนวคิดของชุมชนที่ใช้รูปแบบมัสยิดสมัยใหม่นี้ส่วนหนึ่งก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าอิหม่ามและชุมชนนี้มีหัวก้าวหน้า (ชุกรี ฉิมหิรัญ, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2551)

มุสลิมในประเทศไทย มองหารูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ดีที่สุดในการสร้างมัสยิดโดยตลอดจากเดิมที่นำรูปแบบวัดและวังมาปรับใช้ในการสร้างมัสยิดในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เพื่อสื่อถึงสถาปัตยกรรมระดับสูง นำมาสู่รูปแบบสถาปัตยกรรมอิสลามในลักษณะต่างๆ การเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนเกิดขึ้นในช่วงปฏิรูปการพัฒนาประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เปิดโอกาสให้คนทั่วไปที่ไม่ใช่ขุนนางนำรูปแบบสถาปัตยกรรมต่างๆ มาปรับใช้จนกระทั่งพัฒนาเป็นรูปแบบที่อิงกับสถาปัตยกรรมจากกลุ่มประเทศอาหรับเช่นในปัจจุบัน อีกประการหนึ่งได้แก่การที่เกิดคนกลุ่มใหม่ที่เริ่มมีฐานะขึ้นมา เริ่มมองหารูปแบบใหม่ในการสร้างมัสยิด เช่น มัสยิดชะฟีรุสสลาม (คลองสิบ) ที่สร้างเป็นอาคารตึกโดยศึกษารูปแบบจากอาคารสำคัญในกรุงเทพฯ ซึ่งในยุคนี้ คำนิยามของสถาปัตยกรรมอิสลามยังเปิดกว้าง การใช้รูปทรงที่เด่นชัด เช่น หลังคาโดม และ ชูมประตูดั้ง ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย

ในกรุงเทพฯ “ช่างของมัสยิดจึงเลือกสรรรูปแบบที่ดีที่สุดของอาคารในกรุงเทพฯ ในยุคนั้น โดยนำลักษณะการวางผังของมัสยิดในกรุงเทพฯ มาใช้กับรูปทรงของสถาปัตยกรรมยุโรปโดยมีองค์ประกอบและรูปทรงหลังคาที่เหมาะสมกับภูมิอากาศประเทศไทย” (อารม ทรัพย์สมาน, สัมภาษณ์, 17 เมษายน 2551) ตัวอย่างที่ชัดเจนอีกแห่งหนึ่งได้แก่ มัสยิดกมาลูลอิสลาม (ทรายกองดิน) “ที่เริ่มสร้างมัสยิดหลังปัจจุบันในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยลักษณะของอาคารโคโลเนียลซึ่งเป็นรูปแบบอาคารที่ใช้ทั่วไปในประเทศมาเลเซียในสมัยนั้น ต่อมาในปี พ.ศ.2519 ได้ต่อเติมโถงทางเข้า โดยมีหอคอยชานที่มียอดโดมที่เป็นเอกลักษณ์ของมัสยิดในประเทศมาเลเซียในช่วงเวลาดังกล่าว ในปี พ.ศ.2529 ได้ต่อเติมโถงระฆังกลมล้อมรอบโถงระฆังเดิมโดยมีหลังคาโดมตามลักษณะของสถาปัตยกรรมยุโรปบริเวณที่ยื่นของอิหม่ามและกลางโถงระฆัง โดยอิงเข้ากับความก้าวหน้าและสูงส่งของสถาปัตยกรรมยุโรป ซึ่งเป็นค่านิยมในช่วงเวลานั้น และในปี พ.ศ. 2549 ได้สร้างหอคอยชานทั้ง 2 ข้างเพื่อเป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่นของมัสยิด โดยได้รับอิทธิพลทางด้านสถาปัตยกรรมจากหอคอยชานของมัสยิดอัลฮะรออมในนครมักกะฮ์” (สง่า ยิดนรดิน, สัมภาษณ์, 26 ธันวาคม 2551) หรือมัสยิดอัลฮุสซันและมัสยิดอัลยุซรอที่นำรูปทรงหลังคาโดมของมัสยิดอัลนะบะวีเย์ของท่านศาสดา ในนครมะดีนะฮ์มาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างหลังคามัสยิด ก็เพื่อให้เกิดผลในเชิงสัญลักษณ์เตือนใจให้ชาวมุสลิมมีความศรัทธาและปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาดังเช่นในชุมชนรอบมัสยิดของท่านศาสดา (วินิจ สุมาลัยศักดิ์, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551; หมัดอาด้า ศรีวิเศษ, สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2551) มัสยิดที่แสดงเอกลักษณ์ของความเป็นมุสลิมจึงมีเหตุผลและที่มาที่ไม่จำกัดว่าต้องเป็นของชาติหนึ่งชาติใด ไม่จำเป็นต้องใหญ่โตโอ้อ่างจนเกินจำเป็น แต่มีเอกลักษณ์ที่แสดงว่าชุมชนและมัสยิดมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมด้วยความภาคภูมิใจ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมในแต่ละยุคสมัยจึงเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ เพื่อถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้รับทราบเรื่องราวในอดีตอีกทางหนึ่ง (อดุลย์ โยธาสมุทร, สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2551; อุมร์ ศรีผล, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551)

ความแตกต่างทางความคิดที่มีพื้นฐานมาจากสำนักคิดและกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีมาแต่เดิมนั้น เมื่อมาอยู่ร่วมกันระยะหนึ่งก็เริ่มยอมรับความแตกต่าง พัฒนาจุดร่วม และปรับแนวคิดเข้าหากัน ดังแนวคิดที่ว่า “ที่นี่ไม่แยก คณะใหม่ คณะเก่า ชุนนี ซีอะฮ์ แต่ให้ความสำคัญกับการเป็นสถานที่ปฏิบัติอิบาดะฮ์ร่วมกัน เป็นศูนย์รวมจิตวิญญาณของมุสลิม” (พัฒนา หลังปูเต๊ะ และ พิพัฒน์ หลังปูเต๊ะ, สัมภาษณ์, มิถุนายน 2551) หากเป็นเรื่องที่ดีมีเหตุผลและสอดคล้องกับหลักคำสอนทางศาสนา สังคมก็จะวินิจฉัยและตีความจนเกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การสร้างมาตรฐานทางสังคม แม้ว่าในประเทศไทยจะยังไม่มียุทธศาสตร์หรือหน่วยงานกลางที่เป็นผู้ตรวจสอบและรับรองมาตรฐานทางด้านความเชื่อและแนวทางประกอบศาสนพิธี แต่การอิงหลักการจากในคัมภีร์อัลกุรอานและบันทึกอัลฮะดีษทำให้เกิดมาตรฐานร่วมกันสำหรับมุสลิมในกรุงเทพฯ “รูปทรงของมัสยิดที่เกิดจากการช่วยกันทำของสัปบุรุษในชุมชนด้วยความตั้งใจ สำคัญกว่ารูปแบบที่หรูหรา แต่ให้เป็นสัญลักษณ์ของมัสยิดที่

ทุกคนรู้ ให้คนผ่านไปผ่านมาเห็นชัด” (มาน อรุณพลทรัพย์, สัมภาษณ์, 19 พ.ค. 2551) ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่ชาวกรุงเทพฯ พุดกันทั่วไปเกี่ยวกับมัสยิดว่า “ที่ไหนมีโดม ที่นั่นมีมัสยิด” (มานิตทองแสง, สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2551) แม้จะมีความแตกต่างทางด้านสำนักคิดหรือกลุ่มบุคคลก็เป็นไปในลักษณะของรายละเอียดในการใช้พื้นที่และการสื่อความหมาย เช่น กลุ่มมุสลิมชีอะฮ์เชื้อสายเปอร์เซีย ที่มีมุมมองต่อมัสยิด หรือ อิหม่ามบารา ที่ต่างจากมุสลิมทั่วไปในกรุงเทพฯ เนื่องจากได้รับอิทธิพลทางด้านแนวคิดและรูปแบบมาจากอิหม่าม บาราในอิหร่าน และมีความคิดในการเชื่อมโยงมัสยิดกับสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์⁶¹ ในการประกอบพิธีมะหะร่า

ไม่ปรากฏหลักฐานการใช้คำว่า “สถาปัตยกรรมอิสลาม” จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 9 เมื่อสถาปนิคมุสลิมไทยที่ได้รับการศึกษาตามระบบการศึกษาสมัยใหม่ ได้อ้างอิงการแบ่งรูปแบบของสถาปัตยกรรมในประวัติศาสตร์ตามตำราของประเทศในยุโรปและสหรัฐอเมริกา โดยถือเอากลุ่มประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามร่วมกันเป็นเกณฑ์โดยเฉพาะกลุ่มประเทศอาหรับ ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่มัสยิดในกรุงเทพฯ ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมในกลุ่มประเทศอาหรับเช่นกัน การใช้คำว่าสถาปัตยกรรมอิสลามในช่วงเวลานี้จึงดูเหมือนจะหมายถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมจากประเทศอาหรับสำหรับคนทั่วไป แต่ในมุมมองของมุสลิมมองว่า สถาปัตยกรรมอิสลามนั้นเกิดจากวัฒนธรรมอิสลาม สถาปนิกและผู้ออกแบบมัสยิดจึงให้ความสำคัญกับการตีความจากความเชื่อและหลักคำสอนบนพื้นฐานของวัฒนธรรมอิสลาม การนำรูปแบบต่างๆ มาใช้นั้นเป็นเพียงการเลือกสรรเอาสิ่งที่ดีที่สุดที่สื่อถึงแนวคิดต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลาเท่านั้น

ในอดีต จากการที่ “สังคมกรุงเทพฯ ยอมรับความแตกต่างของชนชาติและศาสนาต่างๆ ที่เข้ามาทำคุณประโยชน์ให้กับประเทศ” มุสลิมจึงมีสิทธิในการดำรงชีวิตภายใต้วัฒนธรรมอิสลามร่วมกับสังคมกรุงเทพฯ เมื่อเวลาผ่านไปจึงซึมซับรับวัฒนธรรมของไทยมาผสมผสานกับหลักคำสอนของศาสนาอิสลามเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม จนกระทั่งในปัจจุบัน แนวคิดในเรื่องความสมานฉันท์ มองว่า “การรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างศาสนาเท่ากับรักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติอันเป็นการรักษาเอกภาพของชาติไว้” (ปรีชา ช้างขวัญยืน, ม.ป.ป.: 1-3) ทำให้ขอบเขตของความแตกต่างทางด้านสังคมมีความชัดเจนขึ้น แต่สังคมก็ยอมรับความแตกต่างดังกล่าวตามแนวคิด “หลังสมัยใหม่” ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อของมุสลิมที่อยู่ร่วมกับสังคมต่างศาสนิกอย่างช่วยเหลือเกื้อกูล สามารถดำเนินชีวิตตามความเชื่อของแต่ละชุมชนได้โดยไม่ให้มีการ

⁶¹ มัสยิดของมุสลิมชีอะฮ์ในกรุงเทพฯ โดยทั่วไปได้รับอิทธิพลมาจากการสร้าง “อิหม่ามบารา” ในเปอร์เซียซึ่งมีการวางผังที่มีเอกลักษณ์เฉพาะและมีแนวคิดในเชิงสัญลักษณ์ที่มีอิทธิพลต่อการวางผัง เช่น การใช้ซุ้มมีหรืออบเป็นสัญลักษณ์ของประตูสวรรค์ และการจำลองค่ายซึ่งเป็นสถานที่ที่ท่านอาลีถูกสังหารเพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งของการรำลึกในการประกอบพิธีกรรม (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, สัมภาษณ์)

⁶² คำว่า “สถาปัตยกรรม” มีใช้ครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแปลจากคำว่า Architecture ที่หมายถึง “ศิลปะและวิทยาการการก่อสร้างที่เจตนาจะสร้างและประกอบทำขึ้นด้วยศิลปะลักษณะ” (หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร, 2539: 17-18)

รบกวนกัน ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ ให้ความร่วมมือกับฝ่ายปกครองเป็นอย่างดีโดยอ้างอิงคำสอนศาสนาที่ “ให้ปฏิบัติตามและเชื่อฟังผู้นำที่มีคุณธรรม” (มุฮัมมัด อรุณพูลทรัพย์, สัมภาษณ์, 14 พฤษภาคม 2551) มุสลิมในกรุงเทพฯ พัฒนาแนวคิดให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ควบคู่ไปกับการปรับวิถีชีวิตให้ถูกต้องตามมาตรฐานของศาสนาอิสลามมากขึ้นตามลำดับลักษณะของสถาปัตยกรรมมัสยิดเปลี่ยนแปลงจาก “การหิบบิฮีมรูปแบบของสถาปัตยกรรมสยามมาผสมผสานกับศิลปะอิสลาม” มาสู่ “การแสดงออกทางด้านอัตลักษณ์ของชุมชนที่แสดงออกผ่านสถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ อย่างมีเอกลักษณ์” ในปัจจุบัน โดยมีแนวคิดในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ ให้มีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ ดังนี้

1. สื่อถึงเอกภาพของมุสลิมในชุมชนผ่านทางเอกภาพของรูปทรงและการวางอาคารที่มุ่งสู่ทิศกิบละฮ์
2. สื่อถึงอัตลักษณ์และสิทธิของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมภายใต้วัฒนธรรมอิสลามในฐานะที่เป็นคนไทย

2. แนวคิดของมุสลิมที่มีอิทธิพลต่อมัสยิดรูปแบบต่างๆ ในกรุงเทพฯ

จากการวิเคราะห์มัสยิดในกรุงเทพฯ ควบคู่ไปกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม สามารถศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดผ่านทางรูปแบบต่างๆ ของมัสยิดในกรุงเทพฯ ได้ดังนี้

- แนวคิดในการอยู่ตามสภาพท้องถิ่น – รูปแบบท้องถิ่น
- แนวคิดในการอิงกับอำนาจท้องถิ่น – รูปแบบไทยประเพณี
- แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์โดยเชื่อมโยงกับเชื้อชาติ – รูปแบบประเพณีจากต่างชาติ
- แนวคิดในการโหยหาอดีต – รูปแบบอนุรักษ์สถาปัตยกรรมอิสลาม
- แนวคิดในการฟื้นฟูศาสนา – รูปแบบอาหรับประยุกต์
- แนวคิดในการทบทวน – รูปแบบที่เน้นเหตุผล
- แนวคิดในการเปิดตัวสู่วัฒนธรรมสากล - รูปแบบสมัยใหม่
- แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ – รูปแบบคลาสสิกใหม่

2.1. แนวคิดในการอยู่ตามสภาพท้องถิ่น-รูปแบบท้องถิ่น

ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มุสลิมเชื้อสายต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ ช่วยกันสร้างมัสยิดขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติศาสนกิจและทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชน โดยก่อสร้างด้วยวัสดุและภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนใหญ่เป็นอาคารขนาดเล็กที่มีรูปแบบเรียบ

ง่ายและใช้วัสดุท้องถิ่นที่หาได้ง่าย เช่น ไม้และไม้ไผ่ โดยเลือกตำแหน่งที่ดีที่สุดของชุมชนซึ่งมักเป็นที่ดอนที่น้ำขึ้นไม่ถึง ต่างจากบ้านเรือนที่สร้างอย่างชั่วคราวริมน้ำ "มัสยิดส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้หลังคาจั่วมีชานและมีชายคายื่นยาวกันแดดฝน คล้ายๆ โบสถ์วัด หรือบ้านขนาดใหญ่ มีการซ่อมแซมต่อเติม หรือรื้อสร้างใหม่อยู่เสมอเพราะอาคารไม้ไม่คงทนถาวร" (ประเสริฐ ยาซีน สะและมัด, 2544) เมื่อสัปปุรุชมีจำนวนมากขึ้นจึงขยายต่อเติมและพัฒนาขึ้นเป็นอาคารมัสยิดที่มั่นคงถาวรขึ้น อาจสร้างขึ้นใหม่ เช่น มัสยิดต้นสน หรือสร้างขึ้นจากอาคารที่รับบริจาคมาจากชุมชนอื่น เช่น มัสยิดทรายกองดินหลังเดิมที่นำเรือนไม้ที่ได้รับบริจาคจากชุมชนมุสลิมบางอ้อมมาสร้างเป็นมัสยิด (วินัย สะมะอูน, สัมภาษณ์)

มัสยิดในช่วงแรกจึงมักมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของกรุงเทพฯ ทั้งในแง่ของรูปทรงและการวางผัง โดยคำนึงถึงการใช้ชีวิตของชาวบ้านและภูมิอากาศของกรุงเทพฯ ซึ่งน่าจะมาจากเงื่อนไขข้อจำกัดทางด้านปัจจัยท้องถิ่น กล่าวคือ ลักษณะของมัสยิดจากต่างประเทศโดยเฉพาะจากดินแดนอาหรับนั้นไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขท้องถิ่นของกรุงเทพฯ และเมื่อพิจารณาร่วมกับข้อจำกัดทางด้านวัสดุ โครงสร้าง และกรรมวิธีก่อสร้าง จึงไม่สามารถนำรูปแบบของมัสยิดจากต่างประเทศมาใช้ได้โดยตรง ในช่วงเวลานั้นสถาปัตยกรรมท้องถิ่นจึงมีอิทธิพลต่อมัสยิดในกรุงเทพฯ มากกว่ารูปแบบมัสยิดจากดินแดนอาหรับอย่างเห็นได้ชัด

มัสยิดรูปแบบท้องถิ่นสร้างขึ้นบนเงื่อนไขของแต่ละชุมชน และสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นในบางกอก ซึ่งมีแนวคิดหลักหลายประการที่สอดคล้องกับความเป็นอยู่เรียบง่ายตามหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม เช่น ความพอเพียง การรักษาสິงแวดล้อม และการอยู่ร่วมกันในสังคม

มัสยิดในกรุงเทพฯ ที่สร้างในช่วงกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และ ต้นรัตนโกสินทร์มักได้รับอิทธิพลจากรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของสยาม มุสลิมในกรุงเทพฯ ใช้รูปแบบนี้เพื่อสื่อถึงความเป็นชาวสยามโดยสอดแทรกการประดับตกแต่งตามลักษณะศิลปะอิสลามไว้บางส่วน ในระยะแรกมัสยิดในกรุงเทพฯ จึงมีรูปแบบนี้เกือบทั้งหมด ซึ่งมีทั้งที่สร้างด้วยไม้ไผ่และไม้ เช่น มัสยิดต้นสนหลังเดิม และมัสยิดบ้านป่าหลังเดิม ต่อมาชุมชนในเขตเมืองได้สร้างมัสยิดขึ้นใหม่เป็นอาคารตึกที่มีความมั่นคงถาวรกว่า และมีรูปลักษณะที่งามสง่าในฐานะที่เป็นบ้านของพระเจ้า มัสยิดรูปแบบท้องถิ่นจึงมีจำนวนลดลงเหลือเพียงในเขตชานเมือง ในปัจจุบันนี้แทบจะไม่มีมัสยิดรูปแบบนี้อีกเลย

2.2. แนวคิดในการอิงกับอำนาจท้องถิ่น-รูปแบบไทยประเพณี

นับตั้งแต่สมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี บางกอกเป็นศูนย์กลางความเจริญที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักที่เข้มแข็งของสยาม ชุมชนต่างๆ ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และร่วมกันพัฒนาสังคมโดยที่ยังคงพยายามรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้โดยมีศาสนสถานเป็นศูนย์กลาง

ชุมชนมุสลิมแต่ละแห่ง ได้สร้างมัสยิดขึ้นเพื่อเป็นสถานที่สำหรับแสดงความภักดีต่อพระเจ้าร่วมกัน และเป็น "ศูนย์กลางของชุมชน" ในการประกอบศาสนกิจและกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ จึงเลือกรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่ดีที่สุดในการสร้างมัสยิดในฐานะที่เป็น "บ้านของพระเจ้า" ชุมนางมุสลิมที่มีบทบาทอย่างสูงในราชสำนักได้เลือกใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมระดับสูง เช่น วัดและวัง มาปรับใช้ในการสร้างมัสยิดเพื่อสื่อถึงศักยภาพของตนที่เชื่อมโยงเข้ากับอำนาจปกครองของสยาม

มัสยิดรูปแบบไทยประเพณี สร้างขึ้นโดยได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมไทยประเพณีได้แก่ เรือน วัด และวัง เป็นมัสยิดที่ใช้ทุนทรัพย์และวิทยาการในการก่อสร้างระดับสูง จึงมักสร้างขึ้นในชุมชนที่มีผู้สนับสนุนเป็นขุนนางหรือพ่อค้าที่มีบทบาทในสังคม มีทั้งที่สร้างเป็นเรือนไม้โดยช่างชาวบ้านและที่สร้างเป็นอาคารตึกโดยช่างหลวง เช่น มัสยิดต้นสนหลังเดิม และมัสยิดหลวงอันซอริช ชุมนะฮ์หลังเดิม รูปแบบอาคารมักเป็นการผสมผสานเรือนไทยหรืออาคารระดับสูงเช่นวัดและวังเข้ากับการประดับตกแต่งด้วยศิลปะอิสลามเพื่อสื่อถึงความเป็นคนไทย ควบคู่ไปกับความเป็นมุสลิม ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนมุสลิมซึ่งเชื่อมโยงเข้ากับอำนาจปกครองของสยาม รูปแบบของอาคารระดับสูงดังกล่าวยังใช้ในการสร้างมัสยิดเพื่อความคู่ควรกับการเป็นบ้านของพระเจ้า

มัสยิดที่สร้างในรูปแบบไทยประเพณี เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเป็นไทยในช่วงที่วัฒนธรรมกระแสหลักของสยามมีอิทธิพลในการดำเนินชีวิตในบางกอกเป็นอย่างมาก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เปลี่ยนโครงสร้างทางด้านสังคมและการปกครองเปลี่ยนแปลงไป แนวคิดในการสร้างสถาปัตยกรรมด้วยรูปแบบประเพณีที่อิงกับอำนาจปกครองจึงลดความสำคัญลง และเกิดรูปแบบใหม่ที่สะท้อนความหลากหลายในสังคมมากขึ้นในช่วงเวลาต่อมา

2.3. แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์โดยเชื่อมโยงกับเชื้อชาติ-รูปแบบประเพณีจากต่างชาติ

รูปแบบประเพณีของชาติต่างๆ เป็นสัญลักษณ์ในการสื่อถึงความเป็นชาติพันธุ์⁶³ และศักยภาพของแต่ละชุมชนรวมถึงสถานภาพของสัปปุรุสในชุมชน ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มีเพียงมัสยิดกุฎีหลวงและกุฎีเจริญพาศน์เท่านั้น ที่สืบทอดรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของเปอร์เซียมาใช้ในการสร้างมัสยิดซึ่งเป็นแบบเดียวกับที่เคยสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นการแสดงถึง

⁶³ กรณีนี้สอดคล้องกับสถานการณ์ในประเทศที่มีการอพยพของชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ เป็นจำนวนมาก เช่น สหรัฐอเมริกา แคนาดา และอังกฤษ ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานมักอยู่ร่วมกันในหมู่มุสลิมด้วยกันและมีการสร้างมัสยิดในรูปแบบของชาติที่ตนจากมา ต่อมาเมื่อมีความร่วมมือระหว่างมุสลิมแต่ละชนชาติมากขึ้น ความเป็นชนชาติจึงลดความสำคัญลงและแทนที่ด้วยความรู้สึกร่วมในความ เป็นมุสลิม รูปแบบของมัสยิดที่สร้างในระยะหลังจึงเปลี่ยนไป

อัตลักษณ์ของมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียผ่านทางอำนาจปกครองของพระยาจุฬาราชมนตรี ซึ่งเป็นขุนนางมุสลิมที่มีอำนาจสูงสุดในสังคมมุสลิมในเวลานั้น

ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 มุสลิมเชื้อสายต่างจึงมีโอกาสในการแสดงออกมากขึ้น มีการนำรูปแบบประเพณีจากชาติต่างๆ มาใช้ในการสื่อถึงอัตลักษณ์ทางด้านเชื้อชาติมากขึ้น เช่น มัสยิดกมลาลูอิสลามหลังเดิมของมุสลิมเชื้อสายมลายูที่สร้างตามแบบของสถาปัตยกรรมท้องถิ่นในประเทศมาเลเซียในสมัยนั้น และมัสยิดยะวาที่สร้างตามแบบสถาปัตยกรรมประเพณีจากชวา และเป็นรูปแบบที่นำมาปรับใช้ได้โดยสะดวก เนื่องจากมีปัจจัยท้องถิ่นที่คล้ายคลึงกัน รูปแบบเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความหลากหลายในสังคมกรุงเทพฯ และสะท้อนศักยภาพของชุมชนในการสร้างมัสยิดที่มีความซับซ้อนกว่าเดิม

อย่างไรก็ตาม มุสลิมเชื้อสายต่างๆ ในสยามได้บ่มเพาะความรู้สึกของความเป็นคนไทยมุสลิมอย่างลึกซึ้งมากกว่าการยึดติดกับความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เช่นเดิม รูปแบบนี้จึงพัฒนาสูงสุดในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนที่จะเปลี่ยนสู่รูปแบบใหม่ที่สะท้อนถึงความเป็นคนไทยที่นับถือศาสนาอิสลามในรูปแบบใหม่ในช่วงเวลาต่อมา

2.4. แนวคิดในการโยยหาอดีต-รูปแบบอนุรักษ์สถาปัตยกรรมอิสลาม

ในช่วงเวลานี้ มุสลิมในกรุงเทพฯ ต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับประเทศและระดับโลก การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมและการบริหารประเทศส่งผลให้มุสลิมในกรุงเทพฯ มีบทบาททางสังคมและมีโอกาสในการศึกษาเพิ่มขึ้น โลกทัศน์ของมุสลิมเชื่อมโยงกับความเป็นสากลแทนการอิงกับวัฒนธรรมท้องถิ่นเช่นเดิม กลุ่มนักธุรกิจและเกษตรกรทวีบทบาทสำคัญในสังคมแทนที่ขุนนางมุสลิม มุสลิมจากแต่ละชุมชนต้องการมัสยิดที่เป็น “ศูนย์กลางชุมชน” รูปแบบใหม่ที่รองรับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชนได้ มุสลิมในกรุงเทพฯ มีโอกาสแสดงอัตลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมได้มากขึ้นผ่านการสร้างมัสยิดในรูปแบบ “สถาปัตยกรรมอิสลาม” ที่หลากหลาย บางชุมชนสร้างมัสยิดด้วยรูปแบบการผสมผสานอิทธิพลจากอาณาจักรอิสลามและประเทศในทวีปยุโรปเข้ากับความเชื่อท้องถิ่น

รูปแบบอนุรักษ์สถาปัตยกรรมอิสลาม เป็นรูปแบบมัสยิดที่สร้างโดยได้รับอิทธิพลจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาณาจักรอิสลามในอดีต อาทิ ออตโตมัน ซาฟาวิยะห์ และโมกุล รูปแบบดังกล่าวถูกนำมาใช้ในลักษณะของการหวนรำลึกถึงความรุ่งเรืองในอดีตเป็นพื้นฐานในการสร้างมัสยิดทั่วโลก มีการให้ความสำคัญกับรายละเอียดขององค์ประกอบเชิงกายภาพในอดีต เช่น การทำลวดลายเรขาคณิตบนผนัง การประดับด้วยอักษรประดิษฐ์ รูปทรงของหลังคาและหอคอยชานหรือแม้แต่รูปทรงของทิวเสาโค้ง โดยมีการผสมผสานเข้ากับการใช้วัสดุหรือโครงสร้างสมัยใหม่สำหรับในกรุงเทพฯ เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือการแสดงออกถึงความภาคภูมิใจในศาสนา

อิสลามผ่านทางรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่ยิ่งใหญ่ในอดีต ส่วนใหญ่เป็นการนำรูปแบบของมัสยิดกลางมาใช้อย่างมีหลักการ ตัวอย่างเช่น ในการสร้างมัสยิดกูดิลอิสลาม (ตึกแดง) ที่เชียงใหม่ จากประเทศอินเดียมาสร้างมัสยิดโดยใช้รูปแบบมัสยิดกลางของอาณาจักรโมกุล⁶⁴ ในประเทศอินเดีย ส่วนมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม สร้างโดยได้รับแรงบันดาลใจจากมัสยิดกลางของอาณาจักรพม่าวิยะฮ์ในประเทศอิหร่าน เป็นต้น

2.5. แนวคิดในการฟื้นฟูศาสนา-รูปแบบอาหรับประยุกต์

รูปแบบอาหรับประยุกต์เป็นรูปแบบที่รวมองค์ประกอบที่มีลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมในดินแดนอาหรับไว้ด้วยกัน ลักษณะดังกล่าวเคยเป็นสัญลักษณ์ของความหรูหราในสายตาของชาวตะวันตกและถูกนำไปใช้สื่อถึงความอลังการในสถาปัตยกรรมต่างๆ อยู่ระยะหนึ่ง สำหรับมุสลิมนั้น การนำรูปแบบดังกล่าวมาใช้ส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อแสดงถึงความผูกพันและความรู้สึกของการเป็น “ส่วนหนึ่งของประชาชาติอิสลาม” (อุมมะฮ์) มากกว่าจะใช้เพื่อความหรูหรา⁶⁵ รูปแบบที่มุสลิมทั่วโลกให้ความสำคัญมักเป็นสถาปัตยกรรมในดินแดนที่เป็นศูนย์กลางของมุสลิมทั่วโลก อันได้แก่ นครมักกะฮ์ และดินแดนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น นครมะดีนะฮ์ ดามัสกัส อิสฟาฮาน และอิสตันบูล⁶⁶ เป็นต้น

ในความรู้สึกของมุสลิมในกรุงเทพฯ การพูดถึงสถาปัตยกรรมอิสลามรูปแบบอาหรับนั้นมักจะเชื่อมโยงกับสถาปัตยกรรมดินแดนสำคัญ 2 แห่งอันได้แก่ นครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์ซึ่งปัจจุบันอยู่ในประเทศซาอุดีอาระเบีย นครมักกะฮ์นั้นเป็นที่ตั้งของวิหารกะอ์บะฮ์ในบริเวณมัสยิดอัลฮะรออม ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการประกอบศาสนกิจของมุสลิมทั่วโลกและเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีฮัจญ์ ในขณะที่นครมะดีนะฮ์เป็นเมืองที่ท่านศาสดาใช้เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่ศาสนาและสร้างมัสยิดอัลนะบะวีย์ขึ้น นครดังกล่าวทั้ง 2 แห่ง เคยอยู่ภายใต้การดูแลของอาณาจักรออตโตมัน ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 มัสยิดต่างๆ รวมทั้งมัสยิดอัลฮะรออมที่เป็นส่วนหนึ่งของสถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีฮัจญ์นั้นได้รับการดูแลและบูรณะด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมออตโตมันเรื่อยมาจนถึง

⁶⁴ ในช่วงที่สร้างมัสยิดหลังปัจจุบัน ชุมชนมัสยิดตึกแดงส่วนใหญ่ประกอบด้วยมุสลิมเชื้อสายมลายูและอินเดีย การนำรูปแบบของสถาปัตยกรรมอินเดียมาใช้ในการสร้างมัสยิดจึงไม่น่าจะมีที่มาจากเหตุผลทางด้านเชื้อชาติแต่เพียงอย่างเดียว แต่น่าจะเกิดจากความต้องการในการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมของอาณาจักรโมกุลซึ่งเป็นอาณาจักรอิสลามที่ยิ่งใหญ่ในอดีตมาใช้ด้วย

⁶⁵ ในระยะหลังปรากฏแนวคิดในการนำสถาปัตยกรรมอาหรับมาใช้สื่อถึงความหรูหราของมัสยิดบ้างในบางประเทศที่ไม่ได้เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรอิสลามในอดีต เช่นในปากีสถาน อินเดียเซีย และบรูไน

⁶⁶ ในปัจจุบัน นครดังกล่าวได้ลดความสำคัญลงในระดับโลก และลดบทบาทในการเป็นผู้นำสังคมมุสลิมในระดับโลกลง มุสลิมในกรุงเทพฯ จึงมักไม่หยิบยกสถาปัตยกรรมจากดินแดนดังกล่าวมาใช้ในเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเป็นประเทศมุสลิมมากเช่นในอดีต ในขณะที่นครมักกะฮ์และมะดีนะฮ์นั้นยังได้รับการยอมรับว่าเป็นศูนย์กลางของมุสลิมทั่วโลกมาโดยตลอด ไม่ว่าจะอยู่ภายใต้การดูแลของอาณาจักรหรือรัฐบาลของประเทศใด

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ผู้แสวงบุญชาวไทยที่เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์จึงได้รับรู้รูปแบบดังกล่าว และนำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ

การสร้างมัสยิดรูปแบบนี้ เป็นการนำองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมอิสลามจากที่ต่างๆ มาจัดใหม่เข้าด้วยกันให้สอดคล้องกับความต้องการที่เปลี่ยนไป โดยใช้วิทยาการการก่อสร้างใหม่ จึงเป็นการสื่อถึงสถาปัตยกรรมอิสลามในแนวทางใหม่ที่ต่างไปจากเดิม

2.6. แนวคิดในการทบทวน-รูปแบบที่เน้นเหตุผล

แม้ว่ามุสลิมในกรุงเทพฯ เชื้อสายต่างๆ ได้บ่มเพาะความรู้สึกของความเป็นคนไทยมากขึ้น และอยู่ร่วมกันกับชุมชนที่นับถือศาสนาต่างๆ ได้อย่างกลมกลืน แต่นโยบายการเปลี่ยนแปลง ประชาชนให้อยู่ภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักเดียวกันในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กดดันให้มุสลิมตระหนักถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ของตน และหันกลับมาทบทวนคำสอนของศาสนาควบคู่ไปกับการศึกษาศิลปะวิทยาการในสายสามัญ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา รูปแบบมัสยิดที่เกิดขึ้นจึงสะท้อนความเป็นเหตุเป็นผล และความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง เมื่อไม่มีรูปแบบจากอาณาจักรอิสลามที่ชัดเจน มัสยิดในกรุงเทพฯ จึงให้ความสำคัญกับการใช้พื้นที่ตามหลักคำสอนของศาสนา มากกว่าการใช้รูปแบบที่สื่อถึงชนชาติเช่นเดิม

มัสยิดที่สร้างในรูปแบบที่เน้นเหตุผลมักให้ความสำคัญกับการใช้งานตามหลักคำสอนของศาสนาและวิถีชีวิตของชุมชน มากกว่าการหยิบยืมรูปแบบจากสถาปัตยกรรมจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามเช่นในอดีต มีการนำรูปแบบของอาคารราชการในกรุงเทพฯ ที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรป ซึ่งมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมอิสลามมาปรับใช้ในการสร้างมัสยิด นอกจากนี้ รูปแบบของอาคารราชการถือว่าเป็นสถาปัตยกรรมระดับสูงซึ่งเหมาะสมสำหรับเป็นต้นแบบเพื่อใช้ในการสร้างมัสยิดเพื่อสื่อถึงความเป็น “บ้านของพระเจ้า” และความเป็น “สถาปัตยกรรมอิสลาม” ที่ทันสมัย

2.7. แนวคิดในการเปิดตัวสู่วัฒนธรรมสากล-รูปแบบสมัยใหม่

หลังสิ้นสุดยุคล่าอาณานิคม มุสลิมตระหนักถึงความจำเป็นในการฟื้นฟูประเทศเพื่อไม่ให้ถูกกระแสของการพัฒนาทางด้านวัตถุกลืนหายไป ในขณะที่คนบางกลุ่มพยายามกลับไปหาคำตอบจากอดีตนั้น ได้มีแนวคิดหนึ่งที่ยอมรับในวิทยาการที่ก้าวหน้าของโลกโดยนำมาปรับใช้ควบคู่กับแนวทางของศาสนาอย่างเหมาะสม สังคมมุสลิมเริ่มมีการตื่นตัวในการศึกษาวิทยาการสมัยใหม่ในสาขาต่างๆ มากขึ้นพร้อมกับศึกษาศาสนาอย่างจริงจัง รูปแบบของมัสยิดส่วนใหญ่จึงเกิดจากกระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่สอดคล้องกับเงื่อนไขของมัสยิดแต่ละแห่ง โดยอาศัยการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล โดยไม่สื่อถึงเอกลักษณ์ของชาติหนึ่งชาติใดโดยเฉพาะ แต่

จะเลือกสรรส่วนต่างๆ มาวิเคราะห์ให้ใช้อย่างมีเหตุผลร่วมกับรูปทรงที่เรียบง่ายในลักษณะของนามธรรม มีการนำหลักคำสอนทางศาสนาและข้อมูลทางประวัติศาสตร์ทางด้านศิลปะวิทยาการมาวิเคราะห์ และปรับใช้กับโครงสร้าง วัสดุ และระบบอาคารที่ทันสมัย ตัวอย่างที่ชัดเจนได้แก่มัสยิดดารุลอิห์ซานและอาคารมูลนิธิเพื่อศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย

2.8. แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์ใหม่-รูปแบบคลาสสิกใหม่

ประเทศมุสลิมที่เกิดขึ้นใหม่เริ่มมีบทบาททางเศรษฐกิจ และสร้างศิลปวัฒนธรรมขึ้นใหม่ซึ่งรวมถึง “สถาปัตยกรรมอิสลาม” ที่สื่อถึงความเป็นอิสลามโดยมีนครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบียเป็นศูนย์กลาง มุสลิมยังคงให้ความสำคัญกับการสร้างมัสยิดในฐานะที่เป็น “บ้านของพระเจ้า” โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างมาก มัสยิดเป็นสถานที่แสดงความภักดีต่อพระเจ้าร่วมกันและเป็น “ศูนย์กลางชุมชน” ที่รองรับความต้องการในรูปแบบใหม่

ความเป็นสากลในยุคโลกาภิวัตน์ทำให้ผู้คนแสวงหาอัตลักษณ์มากขึ้น มัสยิดรูปแบบสมัยใหม่ที่เคยเป็นที่ยอมรับในอดีต ถูกมองว่ายังไม่สามารถสื่อถึงความต้องการดังกล่าวได้อย่างเป็นรูปธรรมนัก ประกอบกับแนวคิดที่ว่าการพัฒนาให้มีความสมัยใหม่ในเชิงวัตถุแต่เพียงอย่างเดียวยังไม่อาจเป็นคำตอบในบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ เริ่มมีการมองหาแนวทางใหม่ที่ส่งผลให้เกิดการปรับกระบวนการทัศน์และรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สามารถสื่อถึง “การเป็นประชาชาติอิสลาม” หรือ “อุมมะฮ์” ในรูปแบบใหม่ มุสลิมในกรุงเทพฯ ยังคงต้องการภาพลักษณ์ของมัสยิดที่เด่นชัด⁶⁷ จากสถาปัตยกรรมอิสลามทั่วไป⁶⁸ โดยนำรูปทรง การประดับตกแต่ง และการจัดองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมอิสลามในอดีตมาปรับใช้ให้เข้ากับเทคโนโลยีอาคาร และการก่อสร้างสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ซึ่งลักษณะดังกล่าวแตกต่างจากรูปแบบอนุรักษนิยมที่มักให้ความสำคัญกับรูปแบบของชาติหนึ่งชาติใดโดยเฉพาะ หรืออาจกล่าวได้ว่ารูปแบบคลาสสิกใหม่เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่น่าลักษณะเด่นในอดีตมาปรับใช้ในเชิงสัญลักษณ์⁶⁹

⁶⁷ ในความคิดของมุสลิมทั่วไป มักเชื่อมโยงมัสยิดเข้ากับรูปลักษณะที่เด่นชัดจากดินแดนอาหรับ เช่น หลังคาโดม หออะซาน และทิวเสาโค้ง แม้ในปัจจุบันองค์ประกอบหลายอย่างจะหมดหน้าที่ทางด้านประโยชน์ใช้สอยเหลือเพียงบทบาทในเชิงสัญลักษณ์ เช่นหออะซาน แต่ชาวบ้านก็ยังต้องการสิ่งที่สามารถสื่อความเป็นมัสยิดได้อย่างเด่นชัดเช่นองค์ประกอบของมัสยิดจากประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม (ไพจิตร พงษ์พรภูก, สัมภาษณ์)

⁶⁸ ในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ แม้ว่าจะมีการนำรูปแบบของสถาปัตยกรรมอิสลามจากหลายแห่งมาผสมผสานกัน แต่ส่วนใหญ่มักเป็นรูปแบบจากนครมักกะฮ์และมะดีนะฮ์เนื่องจากมุสลิมไทยได้รับรู้รูปแบบดังกล่าวในระหว่างไปประกอบพิธีฮัจญ์รวมถึงการยอมรับว่าดินแดนดังกล่าวเป็นศูนย์กลางของมุสลิมทั่วโลก

⁶⁹ รูปแบบนี้แตกต่างจากรูปแบบท้องถิ่นเนื่องจากให้ความสำคัญกับการสร้างนวัตกรรมขึ้นใหม่และแตกต่างจากรูปแบบสมัยใหม่ที่มีพื้นฐานแนวคิดมาจากสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ทั่วไป

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขในปัจจุบันได้เปลี่ยนไป สังคมต้องการศาสนาที่นำมาใช้ใน ชีวิตประจำวันได้โดยไม่แบ่งแยกออกจากเรื่องทางโลก รวมถึงมีประเด็นใหม่ที่ต้องพิจารณาควบคู่ ไปกับการมีศรัทธาในศาสนา เช่น การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน ความเป็นอยู่ที่พอเพียง การใช้ เทคโนโลยีที่เหมาะสม การรักษาสิ่งแวดล้อม การประหยัดพลังงาน การป้องกันอุบัติเหตุ ตลอดจน การสร้างองค์ความรู้ใหม่ รูปแบบสถาปัตยกรรมอิสลามที่เกิดขึ้นทั่วโลกได้ปรับตัวให้ตอบรับกับ กระแสความต้องการที่เปลี่ยนไป สิ่งสำคัญจึงไม่ใช่แค่รูปทรงหรือสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายใน อดีตแต่เพียงอย่างเดียว มุสลิมในกรุงเทพฯ ตระหนักดีว่าการออกแบบมัศยิดควรเชื่อมโยงองค์ ความรู้ในสาขาต่างๆ เข้าด้วยกันโดยวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงวิชาการและวิชาชีพตามกระบวนการ การออกแบบที่ได้มาตรฐาน เพื่อสร้างมัศยิดในกรุงเทพฯ ที่ตอบสนองความต้องการของสังคมที่ เปลี่ยนไปในปัจจุบันโดยยังคงคุณค่าและอัตลักษณ์ของชุมชนมุสลิมไว้ได้

บทที่ 6

บทสรุป

ความเป็นสังคมพหุลักษณะของสังคมกรุงเทพฯ ในอดีตส่งผลให้เกิดการพัฒนาในรูปแบบในการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ของกลุ่มชนไว้ผ่านกระบวนการตอบรับตอบโต้ ต่อรอง รวมถึงการนิยามอัตลักษณ์ กระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิดแนวคิดและวัฒนธรรมใหม่ที่มีผลต่อการสร้างงานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่สำคัญขึ้นในกรุงเทพฯ ที่นอกเหนือไปจากรูปแบบไทยประเพณีซึ่งมีที่มาจากวัฒนธรรมกระแสหลัก โดยเฉพาะการสร้างมัสยิดของมุสลิมซึ่งมีมโนทัศน์ที่แตกต่างจากสังคมกรุงเทพฯ โดยทั่วไป

จาก “แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ” สามารถแบ่งประเด็นที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมมัสยิดได้เป็น 3 ประเด็น ได้แก่

1. อิทธิพลจากศาสนาอิสลาม
2. อิทธิพลจากปัจจัยท้องถิ่น
3. อิทธิพลจากสถานการณ์ของโลก

โดยพบว่า มโนทัศน์ของมุสลิมที่มองมัสยิดในฐานะที่เป็น “บ้านของพระเจ้า” “ศูนย์กลางชุมชนมุสลิม” และ “สถาปัตยกรรมอิสลาม” เป็นพื้นฐานของแนวคิดต่างๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา โดยมีแนวทางในการประยุกต์ใช้แนวคิดต่างๆ ผ่านทางรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่างๆ ได้แก่

1. ช่วงเวลาแห่งการสร้างมัสยิดตามรูปแบบสถาปัตยกรรมประเพณี (ก่อน พ.ศ.2394)

นับตั้งแต่สมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี บางกอกเป็นศูนย์กลางความเจริญที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักที่เข้มแข็งของสยาม ชุมชนมุสลิมแต่ละแห่งได้สร้างมัสยิดขึ้นเพื่อเป็นสถานที่สำหรับแสดงความภักดีต่อพระเจ้าร่วมกัน และเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบศาสนกิจและกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันกับชุมชนต่างๆ

ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ จึงเลือกรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่ดีที่สุดในการสร้างมัสยิดในฐานะที่เป็นบ้านของพระเจ้าโดยนำรูปแบบของสถาปัตยกรรมในบางกอกอันได้แก่ เรือน วัด และวัง รวมถึงสถาปัตยกรรมท้องถิ่นเปอร์เซียมาเป็นต้นแบบในการสร้างมัสยิด รูปแบบต่างๆดังกล่าวยัง

เชื่อมโยงกับแนวคิดในการแสดงออก ได้แก่ มัสยิดที่สร้างตามสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นสะท้อนแนวคิดความเป็นอยู่แบบชาวบ้านสามัญชนตามสภาพพื้นถิ่นทั่วไป ชาวบ้านใช้วัสดุท้องถิ่นสร้างให้มีขนาดใหญ่ตามความจำเป็นและสามารถดูแลรักษาตนเองได้ตามอัตภาพ ส่วนการสร้างมัสยิดในรูปแบบของสถาปัตยกรรมไทยประเพณีนั้นมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงถึงอำนาจปกครองของชาวสยาม เช่น มัสยิดต้นสนและมัสยิดบางหลวงซึ่งได้รับการอุปถัมภ์จากกลุ่มขุนนาง ได้สร้างขึ้นตามรูปแบบของวัดและวัง ในขณะที่ชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับพระยาจุฬาราชมนตรีได้เลือกใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของเปอร์เซียเพื่อสื่อถึงอัตลักษณ์โดยเชื่อมโยงกับเชื้อชาติของตน

ด้วยมโนทัศน์ที่มองว่ามัสยิดเป็น “บ้านของพระเจ้า” และ “ศูนย์กลางชุมชนมุสลิม” ในช่วงเวลาที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมภายใต้อำนาจของสยาม มัสยิดที่สร้างในช่วงนี้จึงเกิดจากแนวคิดที่สำคัญและสะท้อนให้เห็นเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรม ดังต่อไปนี้

แนวคิดในการอยู่ตามสภาพท้องถิ่น – รูปแบบท้องถิ่น

แนวคิดในการอิงกับอำนาจท้องถิ่น – รูปแบบไทยประเพณี

แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์โดยเชื่อมโยงกับเชื้อชาติ – รูปแบบประเพณีจากต่างชาติ

2. ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านสู่อารยธรรมสากล

(พ.ศ. 2394-2468)

ในช่วงเวลานี้ มุสลิมในกรุงเทพฯ ต้องปรับโลกทัศน์ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับประเทศและระดับโลก โดยเชื่อมโยงกับความเป็นสากลแทนการอิงกับวัฒนธรรมท้องถิ่นเช่นเดิม กลุ่มนักธุรกิจและเกษตรกรซึ่งมีบทบาทสำคัญมากขึ้นในสังคมแทนที่กลุ่มขุนนางมุสลิม

แนวคิดเกี่ยวกับมัสยิดได้เปลี่ยนไปเมื่อการรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของประเทศมหาอำนาจได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายและโครงสร้างการปกครอง วิธีชีวิตที่เปลี่ยนไปส่งผลให้ชุมชนมุสลิมต้องการมัสยิดที่เป็น “ศูนย์กลางชุมชน” ในรูปแบบใหม่ที่รองรับกิจกรรมที่เพิ่มขึ้นรวมทั้งแสดงอัตลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมได้มากขึ้นผ่านทางรูปแบบ “สถาปัตยกรรมอิสลาม” ที่หลากหลายของมัสยิดรวมถึง การใช้ตราสัญลักษณ์และองค์ประกอบต่างๆ ตัวอย่างเช่น มีการใช้ตราอาณัติอิสลามบนผนังมัสยิดบางอุทิศและมัสยิดต้นสน การใช้รูปทรงของสถาปัตยกรรมยุโรปในมัสยิดบางอ้อและมัสยิดเซฟี (ตึกขาว) การนำองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมจากประเทศอิสลามมาใช้กับหอคานของมัสยิดดาอู้ลอาบีดีน (ตروقัจฉันท์) การเลือกใช้รูปแบบจากประเทศต้นกำเนิดของแต่ละชุมชนเช่นมัสยิดทรายกองดิน (มลายู) มัสยิดยะวา (ชวา) และมัสยิดตึกแดง (อินเดีย) ซึ่งหากพิจารณาในภาพรวม ในช่วงเวลานี้เกิดแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดดังนี้

- แนวคิดในการอยู่ตามสภาพท้องถิ่น – รูปแบบท้องถิ่น
- แนวคิดในการอิงกับอำนาจท้องถิ่น – รูปแบบไทยประเพณี
- แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์โดยเชื่อมโยงกับเชื้อชาติ – รูปแบบประเพณีจากต่างชาติ
- แนวคิดในการโยยหาอดีต – รูปแบบอนุรักษ์สถาปัตยกรรมอิสลาม
- แนวคิดในการฟื้นฟูศาสนา – รูปแบบอาหรับ

3. ช่วงเวลาแห่งการทบทวนอัตลักษณ์ของมุสลิม

(พ.ศ. 2468-2489)

ในช่วงเวลานี้ มุสลิมในกรุงเทพฯ เชื้อสายต่างๆ ได้บ่มเพาะความรู้สึกของความเป็นคนไทยมากขึ้นและอยู่ร่วมกันกับชุมชนที่นับถือศาสนาต่างๆ อย่างกลมกลืน แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับสังคมมุสลิมทั้งในและนอกประเทศ เช่น นโยบายชาตินิยม และการสิ้นสุดของอาณาจักรออตโตมัน ได้ส่งผลให้มุสลิมตระหนักถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ของตนและหันไปทบทวนหลักคำสอนศาสนามากขึ้น

ในช่วงเวลานี้มุสลิมสร้างมัสยิดโดยให้ความสำคัญกับการใช้พื้นที่ตามหลักคำสอนศาสนา มากกว่าใช้รูปแบบที่สื่อถึงชนชาติเช่นเดิม รูปทรงของสถาปัตยกรรมจึงสัมพันธ์กับการใช้งานของชุมชนและสอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศมากขึ้น แม้จะมีความพยายามที่จะสื่อถึงความเป็นสถาปัตยกรรมอิสลาม แต่ด้วยข้อจำกัดทางด้านการแสดงออก มุสลิมบางชุมชนจึงสร้างมัสยิดโดยอิงเข้ากับรูปแบบของอาคารราชการซึ่งเป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมยุโรปและมีองค์ประกอบบางอย่างที่ใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมอิสลาม เช่น มัสยิดมหารานาค มัสยิดจักรพงษ์ และมัสยิดบ้านครัว เป็นต้น การนำรูปแบบดังกล่าวมาใช้เป็นการรับเอาเทคโนโลยีในการก่อสร้างมาพัฒนาสถาปัตยกรรมมัสยิดให้มีความแข็งแรงและรองรับการใช้งานในรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี มัสยิดที่สร้างในช่วงนี้เกิดจากแนวคิดที่สำคัญดังนี้

- แนวคิดในการอยู่ตามสภาพท้องถิ่น – รูปแบบท้องถิ่น
- แนวคิดในการฟื้นฟูศาสนา – รูปแบบอาหรับประยุกต์
- แนวคิดในการทบทวน – รูปแบบที่เน้นเหตุผล

4. ช่วงเวลาแห่งการกลับสู่หลักการพื้นฐานเพื่อแสวงหาแนวทางใหม่

(พ.ศ. 2489-2552)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับโลก ระดับท้องถิ่น และ กระบวนทัศน์ที่มีต่อศาสนา ส่งผลให้มุสลิมในกรุงเทพฯ ให้ความสำคัญกับการศึกษาเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก บัณฑิตมุสลิมที่จบ

การศึกษาทั้งด้านการศาสนาและวิชาสามัญเป็นชนกลุ่มใหม่ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคม และออกแบบมัสยิดโดยได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมสมัยใหม่และจากประเทศมุสลิมที่เกิดขึ้นใหม่

สถาปนิกมีบทบาทในการออกแบบอาคารมากขึ้น และให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาในเชิงสถาปัตยกรรมอย่างสมเหตุสมผล โดยที่ยังคงเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมอิสลามไว้ และคำนึงถึงความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและชุมชนมากขึ้น ความต้องการในการใช้พื้นที่มัสยิดมีความซับซ้อนขึ้น ในขณะที่การรับรู้สถาปัตยกรรมอิสลามของคนทั่วไปเริ่มเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ลักษณะเด่นของอาคาร เช่น ชูมโค้ง โดม และหอคอยชาน ได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมอิสลาม พัฒนาการของระบบการศึกษาและเทคโนโลยีส่งผลให้ขีดความสามารถในการออกแบบและการก่อสร้างเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เห็นได้ชัดว่า เริ่มมีการนำรูปทรงสถาปัตยกรรมสมัยใหม่มาใช้ เช่น มัสยิดศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย และมัสยิดดารุลอิห์ซาน และการใช้รูปทรงคลาสสิกใหม่ เช่น มัสยิดสามอินและมัสยิดของศูนย์บริหารกิจการศาสนาอิสลามแห่งชาติ เฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น ในช่วงเวลานี้เกิดแนวคิดสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิดดังนี้

แนวคิดในการอยู่ตามสภาพท้องถิ่น – รูปแบบท้องถิ่น

แนวคิดในการเปิดตัวสู่วัฒนธรรมสากล - รูปแบบสมัยใหม่

แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ – รูปแบบคลาสสิกใหม่

จากการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ผ่านการวิเคราะห์พัฒนาการทางกายภาพของสถาปัตยกรรมมัสยิด และ กระบวนการปรับตัวทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ แล้ว พบว่า มัสยิดในสังคมกรุงเทพฯ เป็น “รูปธรรม” ที่แสดงถึงสถานภาพ และ บทบาทของมุสลิมกลุ่มต่างๆ ในสังคม ตลอดจนแสดงถึงพัฒนาการทางสังคมของมุสลิมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในกรุงเทพฯ การเปลี่ยนแปลงของสังคมมุสลิมในประวัติศาสตร์ จึงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของมัสยิดทั้งในด้านประโยชน์ใช้สอย รูปแบบ และการสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดได้สะท้อนแนวคิดที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัยและแสดงให้เห็นว่า การสร้างมัสยิดส่วนใหญ่เกิดจากความตั้งใจที่ดี (เนียบต) ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และมีเป้าหมายในการสร้างเพื่อหวังความโปรดปรานจากพระเจ้าเป็นหลัก มุสลิมในกรุงเทพฯ จึงพยายามสร้างมัสยิดอย่างดีที่สุดโดยพยายามทำความเข้าใจสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนและมีการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องให้ครอบคลุมประเด็นสำคัญให้มากที่สุด แล้วนำมาวิเคราะห์ตามสภาพเงื่อนไขที่มีอยู่ จากการศึกษพบว่า ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและการใช้งานมัสยิดในกรุงเทพฯ ได้ขยายวงกว้างขึ้น มิใช่เพียงพื้นที่ใช้สอยและรูปแบบทางกายภาพเท่านั้น แต่มีข้อควรพิจารณาเพิ่มเติมสำหรับการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ ในอนาคตดังนี้

1. ลักษณะของกิจกรรมในมัสยิดที่เปลี่ยนรูปแบบไปตามความต้องการของชุมชนที่เกิดจากอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย

2. การออกแบบมัสยิดโดยใช้หลักคำสอนศาสนาควบคู่กับหลักการออกแบบสถาปัตยกรรม

3. ความสัมพันธ์ของมัสยิดกับสิ่งแวดล้อมและชุมชนในลักษณะของภาพรวม

4. การแสดงออกทางด้านอัตลักษณ์และศักยภาพของชุมชนผ่านทางสถาปัตยกรรมมัสยิด

5. การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมตามศักยภาพของชุมชน สามารถดูแลรักษาได้โดยสะดวกและมีความประหยัดในระยะยาว

6. แผนการขยายตัวของมัสยิดที่สัมพันธ์กับการเติบโตของชุมชนและโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนเมือง

7. การสร้างบรรยากาศของมัสยิดที่เอื้อต่อการแสดงความภักดีต่อพระเจ้าโดยไม่มีองค์ประกอบหรือลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ฟุ่มเฟือยเกินจำเป็น

ประเด็นเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ภายใต้เงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา หลักการศาสนาจะต้องนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้โดยไม่แบ่งแยกออกจากเรื่องทางโลก นอกจากนี้ ยังมีประเด็นใหม่อื่นๆ ที่น่าสนใจที่ต้องพิจารณาควบคู่ไปกับการศรัทธา เช่น การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน ความเป็นอยู่ที่ดีพอเพียง การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การรักษาสิ่งแวดล้อม การประหยัดพลังงาน การป้องกันอุบัติเหตุ ตลอดจนการสร้างองค์ความรู้ใหม่ รูปแบบสถาปัตยกรรมอิสลามที่เกิดขึ้นทั่วโลกได้ปรับตัวให้ตอบรับกับกระแสดังกล่าว สิ่งสำคัญจึงไม่ใช่แค่รูปทรงหรือสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายในอดีตแต่เพียงอย่างเดียว การออกแบบมัสยิดควรมีการเชื่อมโยงองค์ความรู้ในสาขาต่างๆ เข้าด้วยกันโดยวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงวิชาการและวิชาชีพตามกระบวนการออกแบบที่ได้มาตรฐาน เพื่อสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ ที่ตอบรับกับความต้องการของสังคมที่เปลี่ยนไปในปัจจุบันโดยยังคงคุณค่าและอัตลักษณ์ของชุมชนมุสลิมไว้ได้เป็นอย่างดี การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดในกรุงเทพฯ จึงน่าจะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมอิสลามในประเทศไทยและเป็นประโยชน์ต่อสังคมมุสลิมในการสร้างมัสยิดให้เป็นสถาปัตยกรรมที่ดีที่สุดในชุมชน ในฐานะที่เป็น “บ้านของพระเจ้า” ศูนย์กลางชุมชนมุสลิม และ “สถาปัตยกรรมอิสลาม” ที่เป็นความภาคภูมิใจของชาวมุสลิมในแต่ละชุมชนทั่วกรุงเทพฯ

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฤษฎา ศรีผล. อิหม่ามมัศยิดบ้านตึกดิน. สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551.

ก๊อรวุฒิวี, ยูทูฟ. **หะลาลและหะรอมในอิสลาม**. แปลโดย บรรจง บินกาซัน. พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสืออิสลาม, 2539.

กัลวิฑ, อะห์หมัด เอ. **ประวัติศาสตร์อิสลาม**. แปลโดย เกษม แสงวณิชย์. กรุงเทพมหานคร: ส.วงศ์เสงี่ยม, 2530.

การต่างประเทศ, กระทรวง. **ชาวไทยมุสลิม**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงการต่างประเทศ, 2521.

การศาสนา, กรม. **หลักคำสอนและพิธีกรรมทางศาสนาต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, (ม.ป.ป.)

กาววิง, ปีเตอร์ จี. **โมโรและแขก : ฐานะของชาวมุสลิมในฟิลิปปินส์และไทย**. แปลโดย บัณฑร อ่อนคำ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2518.

กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ. **การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบกในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**. วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

กุสุมา รัชชมณี. **100 ปี ราชการุญ**. กรุงเทพมหานคร: สหพัฒนการพิมพ์, 2550.

กุสุมา รัชชมณี, ผู้อำนวยการสอนและผู้บริหารหลักสูตรโรงเรียนศานติวิทยา. สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2550.

คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. **สมุดภาพสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2525.

คณะกรรมการอิสลามประจำกรุงเทพมหานคร. **ประชาคมมุสลิมกรุงเทพมหานคร**. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

ความหมายอัลกุรอานเป็นภาษาไทย. แปลโดย สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ.

กรุงเทพมหานคร: สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2539.

คอยรุตดิน. สัปบุรุษมัศยิดดาอุดาบีดีน. สัมภาษณ์, 21 เมษายน 2551.

คำรบลักชี สุรัสวดี. กรุงเทพมหานครและปริมณฑล กับการแก้ปัญหาจราจร.

กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ปาฐกถาของคึกฤทธิ์. กรุงเทพมหานคร, คลังวิทยา, 2503.

จรัญ มะลูลีม. เอเชียตะวันตกศึกษา. กรุงเทพมหานคร: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

**จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 2: บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องของการเมือง
ธรรมชาติ และการพัฒนา (ทัศนะจากอิสลาม).** แปลโดย ประชา หุตานุกวัตร.

กรุงเทพมหานคร: สอนเงินมีมา, 2547.

จุฬาราชมนตรี, สำนัก. การบริหารกิจการศาสนาอิสลามในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร:
สำนักจุฬาราชมนตรี, (ม.ป.ป.).

จุฬาราชมนตรี, สำนัก. ศาสนาอิสลามในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนัก
จุฬาราชมนตรี, (ม.ป.ป.).

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. “แขก” ในโคลงภาพคนต่างภาษาที่วัดโพธิ์ ภาพสะท้อนมุสลิมศึกษาในหมู่
ปัญญาชนสยามสมัยต้นรัตนโกสินทร์. วารสารอักษรศาสตร์ ฉบับ ไทย แขก
เทศ ข้ามเขตความรู้ (2550): 36-111.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. ขุนนางกรมท่าขวา. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวา ในสมัยอยุธยาถึงสมัย
รัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2153-2435). วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์ดุสิตบัณฑิต,
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. ออกญาบวรราชนายก (เจกอะหุมัด). กรุงเทพมหานคร: (ม.ป.ท.),
(ม.ป.ป.). (อัตสำเนา)

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, อาจารย์ประจำคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สัมภาษณ์,
18 ธันวาคม 2548.

เจนจิรา เบญจพงศ์. ลวดลายประดับแบบอิสลามในศิลปะไทย (พุทธศตวรรษที่ 21-23).

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

เจริญ โต๊ะมาลี. อิหม่ามมัศยิดอัลอิสลาหุ. สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2551.

ชม มะลิ. อิหม่ามมัศยิดดารุ้ลมูหีซีนีน. สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2551.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. มุสลิมศึกษา : สังคมศาสตร์ทวนกระแส และความเป็นอื่น. วารสาร
สงฆลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 4, (1 มกราคม-เมษายน
2541): 1-10.

ชาญ อาดัมอาลี. อิหม่ามมัศยิดดินฟัลลาห์. สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2544.

ชาติรี ประภิตนันทการ. **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทย**

ประยุกต์ ชานินิยม. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547.

ชาฟีอี มุฮัมมัด. บิลาลมัสยิดดารุลนาอีม. สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551.

ชาฟีอี อรุณพูลทรัพย์. เลขานุการมัศยิดอัลอ้าลาวี. สัมภาษณ์, 14 พฤษภาคม 2551.

ชาย จอนสุข. กรรมการมัศยิดบางหลวง. สัมภาษณ์, 12 พฤษภาคม 2551.

ไชยา เก็บบุญเกิด, สถาปนิกอาวูโศ. สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม, 2544.

ชุกรี สะเร็ม. เลขานุการมัศยิดอัลอิสติกอมะห์. สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2551.

ไชรยา จามจุรี. พลังแห่งการสื่อสารในคุตบะห์วันศุกร์. ใน **อนุสรณ์งานเมอลิดกลางแห่ง**

ประเทศไทย ฮ.ศ.1422. หน้า 38-78. กรุงเทพมหานคร: จิรัฏการพิมพ์, 2544.

ดอรรมาน เดวีเลาะห์. สถาปนิก, กรรมการมัศยิดดารุลนาอีม. สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551.

ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์. **ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545.

เดนเฟอร์, อะหมัด ฟอน. **ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับคัมภีร์กุรอาน**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสืออิสลาม, 2541.

ตริงใจ บุรณสมภพ. **การออกแบบอาคารที่มีประสิทธิภาพในการประหยัดพลังงาน**.

กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539.

ทวีศักดิ์ เผือกสม. **คนแปลกหน้านานาชาติของกรุงสยาม**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2546.

น. ณ ปากน้ำ. **วัดเกาะแก้วสุทธาราม**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2529

น. ณ ปากน้ำ. **ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ**.

กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2534.

นริศ อามินเซ็น. อิหม่ามมัศยิดยามิฮ์ดอิสลาม. สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2551.

นาวิน ศาสนกุล. อิหม่ามมัศยิดกุฎิลอิสลาม. สัมภาษณ์, 22 มิถุนายน 2544, 9 พฤษภาคม 2551.

นิติ เขียวศรีวงศ์. **พื้นที่ในคดีไทย**. ใน **สุพจน์ แจ็งเร็ว (บรรณาธิการ), ผ้าขาวม้า ผ้าจีน**

กางเกงใน และ ฯลฯ, หน้า 130-149. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2538.

นิรมล สุธรรมกิจ. **เศรษฐกิจชุมชนบ้านครัว : อดีตและปัจจุบัน**. ใน **ชลธิรา สัตยาวัฒนา**

(บรรณาธิการ), **สืบสานตำนานบ้านครัว การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน**, หน้า 77-88.

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมูลนิธิชุมชนเมือง, 2543.

- เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. รูปแบบสถาปัตยกรรมมัสยิดต้นสน. ใน สรยุทธ ขึ้นภักดี (บรรณาธิการ), **มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย**, หน้า 38-40. กรุงเทพมหานคร: มัสยิดต้นสน, 2544.
- เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. **มรดกสถาปัตยกรรม กรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพระราชเลขาธิการ, 2537.
- เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว., ผู้สดี ทิพทัส และไขแสง ศุขะวัฒนะ. **สถาปัตยกรรม พระบรมมหาราชวัง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพระราชเลขาธิการ, 2531.
- เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว., ผู้สดี ทิพทัส และคณะทำงานในนามจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- บุปผานฎ สุวรรณมาศ. **การสร้างบ้านแปลงเมืองรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ : โครงสร้างเมืองทางด้านประโยชน์ใช้สอย 2325-2525**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 4**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2542. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี)
- ประทีป มาลากุล, ม.ล. **พัฒนาการ บ้านของคนไทยในภาคกลาง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- ประภาพ วิจิตรตระการสม. อิหม่ามมัสยิดญามีอุลคอยรียะฮ์. **สัมภาษณ์**, 8 พฤษภาคม 2551.
- ประยูรศักดิ์ ชลายนเดชะ. **มุสลิมในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: หอสมุดกลางอิสลาม สายสกุลสุต่าน สุลัยมาน, 2539.
- ประวัติมัสยิดต้นสน. ใน สรยุทธ ขึ้นภักดี (บรรณาธิการ), **มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย**, หน้า 167-206. กรุงเทพมหานคร: มัสยิดต้นสน, 2544.
- ประสาร สายสวัสดิ์. อิหม่ามมัสยิดคอดีร์อุลอิสลาม. **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2551.
- ประสิทธิ์ อิสลาแอล. คอเต็บมัสยิดอัสตักกัวา. **สัมภาษณ์**, 10 เมษายน 2551.
- ประเสริฐรัฐ สะและมัด. อิหม่ามมัสยิดนูรุลอิสลาม. **สัมภาษณ์**, 26 เมษายน 2544, 13 พฤษภาคม 2551.
- ปริญญา วงศ์เดอวี. กรรมการมัสยิดฮี้ต่ายาตุ้ลอิสลาม. **สัมภาษณ์**, 15 พฤษภาคม 2551.
- ผู้สดี ทิพทัส. **บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525)**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ผู้สดี ทิพทัส. **สถาปนิกสยาม : พื้นฐาน บทบาท ผลงาน และแนวคิด (พ.ศ.2475-2537)**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2539.

- พยุงค์กดี พรพัฒน์กุล. กรรมการมัธยมเซพี. สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2551.
- พรทิพย์ พันธุโกวิท และ ภัคพดี อยู่คงดี. มัธยมและอาคารประกอบศาสนกิจในศาสนาอิสลาม ก่อน พ.ศ. 2475. ใน **โครงการสัมมนาวิจัยวิจัยครั้งที่ 2 เพื่อเผยแพร่งานศึกษา ค้นคว้า วิจัย ของกรมศิลปากร**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2550.
- พัฒนา หลังปู่เต๊ะ. อิหม่ามมัธยมต้นสน. สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2544, 5 มิถุนายน 2551.
- พิพัฒน์ หลังปู่เต๊ะ. กรรมการมัธยมต้นสน. สัมภาษณ์, 5 มิถุนายน 2551.
- ไพจิตร พงษ์พรหมก. สถาปนิกอาวุโส. สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2545.
- ไพรัช สันธพโยธิน. สถาปนิก, กรรมการมัธยมจักรพงษ์. สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2551.
- พิภุชชุนนงษ์**. แปลโดย สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ. กรุงเทพมหานคร: สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2540.
- มนตรี ยังวงษ์. ประธานชุมชนมัธยมดาร์ลุมนูหีนี. สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2551.
- มยุรีย์ อรุณพุลทรัพย์. **แนวความคิดในการออกแบบมัธยมในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, 2546.
- มัลลี เดวีเลาะห์. กรรมการมัธยมดาร์ลุมนูหีนี. สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2551.
- มัธยมดาร์ลุมนูหีนี. **อนุสรณ์เปิดอาคารมัธยมดาร์ลุมนูหีนี**. กรุงเทพมหานคร: มัธยมดาร์ลุมนูหีนี, 2523.
- มาน อรุณพุลทรัพย์. อิหม่ามมัธยมดาร์ลุมนูหีนี. สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2551.
- มานิต ทองแสง. อิหม่ามมัธยมดาร์ลุมนูหีนี. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2551.
- มูรีด ทิมะเสน. **ย้อนรอยสุเหร่าเก่า**. กรุงเทพมหานคร: (ม.ป.ท.), 2547.
- มุสต่อฟา ซอเซวี. คอเต็บมัธยมอัลเจียะติซอม. สัมภาษณ์, 8 พฤษภาคม 2551.
- มุบีน อรุณพุลทรัพย์. อิหม่ามมัธยมอัลฮาลาวี. สัมภาษณ์, 14 พฤษภาคม 2551.
- มุเลาะห์ มะหะหมัดอารีย์. อิหม่ามมัธยมดาร์ลุมนูหีนี. สัมภาษณ์, 5 กันยายน 2544.
- มุฮัมหมัด ไลซูรี. **โครงการกำหนดสังคมมุสลิม**. กรุงเทพมหานคร: (ม.ป.ท.), 2547.
- มุฮัมหมัด งามเจริญ. คอเต็บมัธยมมุฮายีรีน. สัมภาษณ์, 29 พฤษภาคม 2551.
- มูลนิธิธนาคารไทยพาณิชย์. มัธยม. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้** 12 (2542): 5373-5985.
- เมธา วาดีเจริญ. **กฎหมายอิสลาม**. กรุงเทพมหานคร: สุทรไพศาล, 2538.
- รัชนี สาดเปรม. บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2453. ใน **หนังสืออนุสรณ์งานเมอลิดกลางแห่ง**

ประเทศไทย ฮ.ศ.1424. หน้า 32-204. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดงานเมอลิตกลางแห่งประเทศไทย ฮ.ศ.1424, 2546.

ฤทัย ใจจงรัก. ที่ว่างในงานสถาปัตยกรรมไทย. **วารสารหน้าจั่ว** (2525): 11-12.

ฤทัย ใจจงรัก. **เรือนไทยเดิม.** กรุงเทพมหานคร: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2539.

วสุ โปษยะนันท์. สถาปัตยกรรมอิสลามในปัตตานี. **นิตยสารศิลปากร 5** (กรกฎาคม-สิงหาคม 2542): 94-106.

วิญญู วิจิตรวาทการ. **การเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานคร.**

กรุงเทพมหานคร: หน่วยวิจัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. **วันวาร กาลเวลา แลนานาคักราช.** กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2546.

วินัย สมะออน. อิหม่ามมัสยิดกมาลูลอิสลาม. **สัมพันธ์**, 26 ธันวาคม 2551.

วินิจ สุมาลัยศักดิ์. อิหม่ามมัสยิดอัลฮุสนา. **สัมพันธ์**, 18 เมษายน 2551.

วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และ สันติ ฉันทวิลาสวงศ์. **สถานภาพผลงานทางวิชาการ สาขา**

สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2544.

วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ และคณะทำงาน . **พัฒนาการแนวความคิดและ**

รูปแบบของงานสถาปัตยกรรม. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2536.

วิรัช รักกลีกร. อิหม่ามมัสยิดเนาะมะตุ้มักบูดีน. **สัมพันธ์**, 17 เมษายน 2551.

วุฒิ หอมชื่น. กรรมการมัสยิดฮารูน. **สัมพันธ์**, 16 พฤษภาคม 2551.

วุฒิวัย หวังปู้. อิหม่ามมัสยิดอิดซ์ฮาดร์อูมุดดีน. **สัมพันธ์**, 23 พฤษภาคม 2551.

ศักดิ์ชาย ศรีเจริญ. กรรมการมัสยิดดารุลนาอีม. **สัมพันธ์**, 18 เมษายน 2551.

สงวน ฉิมหิรัญ. อิหม่ามมัสยิดยามีอูลอิสลาม. **สัมพันธ์**, 25 เมษายน 2551.

สง่า ผันผาย. อิหม่ามมัสยิดนูรุลมุบีน. **สัมพันธ์**, 9 เมษายน 2551.

สง่า ยิดนรดิน. สถาปนิกอาวุโส. **สัมพันธ์**, 26 ธันวาคม 2551.

สนอดกราส, เอเดรียน. **สัญลักษณ์แห่งพระสถูป.** แปลโดย ภัทรพร สิริกาญจน.

กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์วิชาการ, 2541.

สนั่น เพชรทองคำ. อิหม่ามมัสยิดดารุล-อิฮซาน และนายกสมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ.

สัมพันธ์, 2 กันยายน 2544, 27 พฤษภาคม 2551.

สมจิตต์ ฤทธิดี. กรรมการมัสยิดฮารูน. **สัมพันธ์**, 16 พฤษภาคม 2551.

สมชาย แพจิดต์. อิหม่ามมัสยิดเนาะมาตุ้มอิสลาม. **สัมพันธ์**, 3 มิถุนายน 2551.

สมนึก นะสานี. อิหม่ามมัสยิดดารุลนาอีม. **สัมพันธ์**, 10 เมษายน 2551.

- สมนึก อำนวยพร. อิหม่ามมัศยิดยามีอุลอิสลาม. สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2551.
- สมพร นัยเนตร. อิหม่ามมัศยิดอินโดนีเซีย. สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2551.
- สมพร บุญมาเลิศ. อิหม่ามมัศยิดนูรัลอิสลาม. สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2551.
- สมภพ ภิรมย์. **บ้านไทยภาคกลาง**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2531.
- สมัย แห่งดประยูร. อิหม่ามมัศยิดซูลูกลุ่มุดตากีน. สัมภาษณ์, 11 พฤษภาคม 2544.
- สมาน ธีรวัฒน์. **การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร**. วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2530.
- สรยุทธ ชื่นภักดี, บรรณาธิการ. **มุสลิมมัศยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย**.
กรุงเทพมหานคร: มัสยิดต้นสน, 2544.
- สะเล็ม นะมิ. กรรมการมัศยิดยามีอุลอิสลาม. สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2551.
- สามารถ ชูขบ. อิหม่ามมัศยิดอัลอิสติกอมะห์. สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2551.
- สามารถ วงศ์เสงี่ยม. อิหม่ามมัศยิดมหานาค. สัมภาษณ์, 15 พฤษภาคม 2551.
- สิทธิโชค มุกเตียร. สัปบุรุษอาวุโสมัศยิดเซฟี. สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2551.
- สิทธิพร ภิรมย์ริน. **ทฤษฎีการวางแผน**. กรุงเทพมหานคร: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. **กรุงเทพฯมาจากไหน**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, 2548.
- สุชาติ เศรษฐมาลินี. **ความรุนแรง สันติภาพ และความหลากหลายในโลกอิสลาม**.
กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2550.
- สุธี ปินกามิตร. **อนุสรณ์งานฉลองมัศยิดนูรัลมุบีน**. กรุงเทพมหานคร: มัสยิดนูรัลมุบีน,
2538.
- สุธี ผลทวี. อิหม่ามมัศยิดจักรพงษ์. สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2551.
- สุรพงษ์ อ่อนหวาน. คอเต็บมัศยิดนูรัลมุบีน. สัมภาษณ์, 9 เมษายน 2551.
- สุเหว่าสวน. **สุเหว่าสวนรำลึก ครั้งที่ 1**. นนทบุรี: สุเหว่าสวน, 2551. (อัดสำเนา)
- เสรี พงศ์พิศ. **คน ในทรรศนะของพุทธศาสนา อิสลามและคริสต์ศาสนา**.
กรุงเทพมหานคร: สภาคณาธิการแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2524.
- เสรีย์ สมันตรัตน์. สัปบุรุษอาวุโสมัศยิดหลวงโกชาอิสฮาก. สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2551.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. **กลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยมุสลิม**. กรุงเทพมหานคร: กองทุนสง่า รุจิระ
อัมพร, 2531.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. **วัฒนธรรมอิสลาม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: กองทุนสง่า รุจิระ
อัมพร, 2535.

- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. **หน้าที่ของมัชยิตต่อสังคมมุสลิมในภาคกลาง**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
สังคมวิทยามหาบัณฑิต, ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- หมัดอร่าม ทรงศิริ. อิหม่ามมัชยิตบางอ้อ. สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2551.
- หมัดอาดัม ศรีวิเศษ. อิหม่ามมัชยิตอัลยุซรอ. สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2551.
- หวังสุโกต ภูมีสุข. อิหม่ามมัชยิตยามีอุลุมุดตะกิน. สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2551.
- อ. ลออแมน. **อิสลามในเอเชียอาคเนย์และตะวันออกไกล**. กรุงเทพมหานคร: อัล-ญีฮาด,
2518.
- อดุลย์ โยธาสมุทร. สมาชิกสภาเขตบางพลัด, กรรมการมัชยิตบางอ้อ. สัมภาษณ์,
16 เมษายน 2551.
- อดุลย์ รักษมณี, ประธานมูลนิธิมัชยิตดารุ้ลอิหซาน. สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2550.
- อภิรักษ์ บวรณะพงษ์, สถาปนิกอาวุโส. สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2544.
- อมรา พงศาพิชญ์. **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม : กระบวนทัศน์และบทบาทในประชา
สังคม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- อะห์มัด, ครุซิด. **อิสลาม ความหมายและคำสอน**. แปลโดย จรัญ มะลูลีม.
กรุงเทพมหานคร: อิสลามิก อะเคเดมี, 2541.
- อัซซารกอ, มุสฏอฟา อะห์มัด. **ความคิดอิสลามในเรื่องความเคารพภักดี**. ใน **อิสลาม ความ
หมายและคำสอน**, หน้า 141-150. แปลโดย จรัญ มะลูลีม. กรุงเทพมหานคร: อิสลา
มิก อะเคเดมี, 2541.
- อับดุลเราะห์มาน เยน่า. อิหม่ามมัชยิตยามีอุลอิสลาม. สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2551.
- อับดุลลอห์ กรีมี่. อิหม่ามมัชยิตหลวงอันซอรอซซุนนะฮ์. สัมภาษณ์, 28 พฤษภาคม 2551.
- อัล-อิสลาห์สมาคม. **วิธีละหมาดตามบัญญัติอิสลาม**. กรุงเทพมหานคร: อัล-อิสลาห์สมาคม,
2540.
- อาดิศร์ รักษมณี. **การศึกษามัชยิตในกรุงเทพฯ ผ่านทางรูปทรง ที่ว่าง และการวางผัง**.
กรุงเทพมหานคร: (ม.ป.ท.), 2545.
- อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. **การศึกษาแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมมัชยิตในกรุงเทพฯ**.
**วารสาร “สารศาสตร์ : การประชุมวิชาการสถาปัตยกรรมศาสตร์และศาสตร์
เกี่ยวเนื่อง” ครั้งที่ 9** (ตุลาคม 2548).
- อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. **คติความเชื่อเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ในงานสถาปัตยกรรมมัชยิต :**
กรณีศึกษา มัชยิตในกรุงเทพฯ. ใน **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการนานาชาติ**

“สถาปัตยกรรมปาฐะ : สถาปัตยกรรมในดินแดนสุวรรณภูมิ”, 3-4 สิงหาคม 2549 ณ
โรงแรมรอยัลริเวอร์ กรุงเทพมหานคร.

อาดิศร์ อิศรีส รัชชมนี. อิทธิพลของสถาปัตยกรรมอิสลามที่มีต่อการสร้างมัสยิดในกรุงเทพฯ
(ช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน). ใน **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปี
2549 “สารศาสตร์ : การประชุมวิชาการสถาปัตยกรรมศาสตร์และศาสตร์
เกี่ยวเนื่อง” ครั้งที่ 10**, 26-27 ตุลาคม 2549 ณ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อาพร ตะห์ลิ้น. กรมการมัสยิดยะวา. **สัมภาษณ์**, 9 เมษายน 2551.

อานันท์ กาญจนพันธ์. **ความคิดทางประวัติศาสตร์ และศาสตร์ของวิถีคิด.**

กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2543.

อาปีดิน เสือสมิง. ผู้ช่วยอิหม่ามมัสยิดดารุลนาอีม. **สัมภาษณ์**, 18 เมษายน 2551.

อารมณีย์ ทรัพย์สมาน. อิหม่ามมัสยิดสะฟิรุสชะลาม. **สัมภาษณ์**, 17 เมษายน 2551.

อารีย์ ปราณี. อิหม่ามมัสยิดบางอุทิศ. **สัมภาษณ์**, 17 พฤษภาคม 2551.

อาลี เสือสมิง. ประวัติชุมชนบ้านป่าและมัสยิดนุรุลอิสลาม บ้านป่า. ใน **หนังสืออนุสรณ์
มัสยิดนุรุลอิสลาม บ้านป่า**, หน้า 17-26. กรุงเทพมหานคร: มัสยิดนุรุลอิสลาม (บ้าน
ป่า), 2551.

อำนาจ สุวรรณกิจบริหาร. ความเป็นมาของมัสยิดต้นสน ในมุมมองของสังคมวิทยา. ใน **สรยุทธ ขึ้น
ภักดี (บรรณาธิการ), มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย**, หน้า 121.

กรุงเทพมหานคร: มัสยิดต้นสน, 2544.

อินทรี ชาติศรี. **เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียนในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2400 - 2490.**

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

อิมรอน มะลูลีม, กิติมา อมรทัต และ จรัญ มะลูลีม. **ปรัชญาอิสลาม**. กรุงเทพมหานคร: อี
ลามิก อะเคเดมี, 2550.

อิทธิเทพสรรค์ กฤดากร, ม.จ. **เรื่องเกี่ยวกับสถาปัตยกรรม**. กรุงเทพมหานคร: สมาคม
สถาปนิกสยามฯ, 2539.

อุมร์ ดำริห์เลิศ. ประวัติศาสตร์บ้านครัว : ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมคู่กรุงเทพฯ. ใน **ชลธิรา สัตยา
วัฒนา (บรรณาธิการ), สืบสานตำนานบ้านครัว การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน**, หน้า 51-
76. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย และมูลนิธิชุมชนเมือง,
2543.

อุมร์ ดาร์ฮีเลศ. นักวิชาการอาวุโสประจำมัสยิดยามีอุลค์อัยรียะห์. สัมภาษณ์, 11 พฤษภาคม 2544.

อูมา รักศาสตร์. กรรมการมัสยิดฮารูน. สัมภาษณ์, 16 พฤษภาคม 2551.

ฮัยกัล, หุซัยน์. ศาสตามุฮัมมัด มหาบุรุษแห่งอิสลาม. แปลโดย กิติมา อมรทัต และคนอื่นๆ.
กรุงเทพมหานคร: อิสลามิก อะเคเดมี, 2550.

ภาษาอังกฤษ

- Ahmed, A. S. **Postmodernism and Islam**. London: Routledge, 1992.
- Al-Bayati, B. **Basil Al-Bayati architect**. London: Academy Editions, 1980.
- Al-Bayati, B. **Community and unity**. London: Academy Editions, 1980.
- Arnold, T., and Alfred, G., eds. **The Islamic art and architecture**. New Delhi: Goodword Books, 2001.
- Aziz, K. K. **The meaning of Islamic art**. vol. 1. New Delhi: Adam, 2004.
- Bianca, S. **Urban form in the Arab world**. London: Thames & Hudson, 2000.
- Bloom, J. **Islamic arts**. London: Paidon Press, 1997.
- Creswell, K. **A short account of early muslim architecture**. Aldershot: Scolar Press, 1989.
- Cruickshank, D., ed. **Sir Banister Fletcher's: A history of architecture**. 20th edition, Oxford: Architectural Press, 1996.
- Frishman, M. **The mosque**. London: Thames and Hudson, 1994.
- Gilquin, M. **The muslims of Thailand**. Translated by Michael Smithies. Bangkok: Silkworm Books, 2005.
- Graba, O. **The formation of Islamic art**. Westford,MS: Yale University Press,1978.
- Grover, R. **Mosques**. London: New Holland, 2006.
- Grube, E.J. **Architecture of the Islamic world : its history and social meaning**. London: Thames & Hudson, 1995.
- Hattstein, M. and Delius, P., eds. **Islam art and architecture**. Cambridge: Konemann, 2000.
- Hillenbrand, R. **Islamic architecture**. Edinburgh: Edinburgh Press, 1994.
- Hillenbrand, R. **Islamic art and architecture**. London: Thames and Hudson,1999.
- Hoag, J. D. **Islamic architecture**. New York: Rizzoli, 1987.
- Holod, R., and Khan, H-U. **The mosque and the modern world**. London: Thames and Hudson, 1997.
- Katz, J. G. **Architecture as symbol and self-identity**. Philadelphia: Smith-Edwards-Dunlap, 1979.

- Moustafa, N. **Divine inspiration: seven principles of Islamic architecture.** (n.p.): Islamic arts museum of Malaysia, 2008.
- O'kane, J. **The ship of Sulaiman.** London: Routledge & Kegan Paul, 1972.
- Olgay, V. **Design with climate : bioclimatic approach to architectural regionalism.** New York: Van Nostrand Reinhold, 1992.
- O'Neil, Hugh. South-East Asia. In Martin Frishman and Hassan Uddin Khan (Ed.), **The Mosque: History, Architectural Development & Regional Diversity,** pp. 225-240. London: Thames and Hudson, 1994.
- Prochazka, A. B. **Introduction to Islamic Architecture.** Zurich: Muslim Architecture Research Program, 1986.
- Rasdi, M.T.M. **The implications of a new mosque curriculum on the design of the mosque as a community development centre.** In Symposium on Mosque Architecture, February 1999 Riyadh.
- Saeed, A. **Islamic thought.** Oxon: Routledge, 2006.
- Serageldin, I., and Steele, J., eds. **Architecture of the contemporary mosque.** London: Academy Editions, 1996.
- Serjeant, R. B. **The Islamic city.** Paris: Unesco, 1980.
- Steele, J., ed. **Architecture for a changing world.** London: Academy Editions, 1992.
- Steele, J. **Architecture for Islamic societies today.** London: Academy Editions, 1994.
- Talib, K. **Shelter in Saudi Arabia.** London: Academic Editions, 1984.
- Subroto, Y. Interview, 20 February 2006.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กฤษฎี เพิ่มทันจิตต์. **ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการเกิดเป็นเมือง**. กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานคร, 2536.

กิติมา อมรทัต. **ความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ระหว่างอิหร่านและประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วัฒนธรรม สถานเอกอัครราชทูต สาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน ประจำกรุงเทพมหานคร, 2546.

คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. **นำชมกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2525.

คณะกรรมการอิสลามประจำกรุงเทพมหานคร. **ประชาคมมุสลิมกรุงเทพมหานคร**. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏธนบุรี และชมรมมุสลิมรักษ์ธนบุรี. **มุสลิมชนชาติจามในหน้าประวัติศาสตร์ไทย**. (ม.ป.ท.), 2545. (เอกสารประกอบการเสวนา)

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **ลัทธิและนิกาย**. กรุงเทพมหานคร: สยามรัฐ, 2524.

งานฉลองและงานเปิดป้ายมัสยิดฮี้ดาย่าตุ้ลอิสลาม (สามอิน) 19-20 มกราคม 2545. กรุงเทพมหานคร: มัสยิดฮี้ดาย่าตุ้ลอิสลาม (สามอิน), 2545.

งานเปิดอาคารหลังใหม่ มัสยิดดารุนน่ออีม. กรุงเทพมหานคร: มัสยิดดารุนน่ออีม, 2529.

งานรอมน้าใจนุรุลอิสลาม (คูคต) ครบรอบ 40 ปี. กรุงเทพมหานคร: มัสยิดนุรุลอิสลาม, 2540.

งามพิศ สัตย์สงวน. **การหน้าที่ที่กำลังเปลี่ยนแปลงของสถาบันศาสนาในกรุงเทพมหานคร :**

กรณีศึกษาศาสนาอิสลาม. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

จุฬาราชมนตรี, สำนัก. **การบริหารกิจการศาสนาอิสลามในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักจุฬาราชมนตรี, (ม.ป.ป.).

จุฬาราชมนตรี, สำนัก. **ศาสนาอิสลามในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักจุฬาราชมนตรี, (ม.ป.ป.).

- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์. **แผนที่
กรุงเทพฯ พ.ศ.2439.** กรุงเทพมหานคร: กรมแผนที่ทหาร, 2550.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. **สืบสานตำนานบ้านครัว การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.** กรุงเทพมหานคร:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย และมูลนิธิชุมชนเมือง, 2543.
- ชัย เรื่องศิลป์. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม.** พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพมหานคร: ศิลปบรรณาการ, (ม.ป.ป.).
- ชาติรี นนทเกษ. **อากาศหยาบกับกฎจารีตประเพณี.** กรุงเทพมหานคร: (ม.ป.ท.), 2540.
- โชติ กัลยาณมิตร. **สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม.** กรุงเทพมหานคร: สมาคมสถาปนิกสยามฯ,
2539.
- ทิพย์สุดา ปทุมานนท์. **การจัดองค์ประกอบและที่ว่าง ในงานออกแบบพื้นฐาน.**
กรุงเทพมหานคร: 49 กราฟิค แอนด์ พับลิเคชันส์, 2535.
- พิธีกรรมงานเปิดอาคารมัสญิด "อัล-อิสลาม."** กรุงเทพมหานคร: โพรโททอการพิมพ์, 2523.
- น. ณ ปากน้ำ. **ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ.**
กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2534.
- ประจักษ์ ชั่วใจ. **โลกอิสลาม.** กรุงเทพมหานคร: เซิร์ช ซี พับลิเคชัน, 2521.
- ประลอง ฟ้าธรรมา. **สถาปัตยกรรมไทยพื้นถิ่น.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันเทคโนโลยีพระ
จอมเกล้าวิทยาเขตเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง, 2525.
- ประสงค์ เขียมอนันต์. **การอนุรักษ์โบราณสถานของชาติ.** กรุงเทพมหานคร: (ม.ป.ท.),
2544. (อัดสำเนา)
- เปิดอาคารเมตตาอุมาฮ์ยีน (ดินแดง).** กรุงเทพมหานคร: ดับบลิว.เจ.พรีพเพอริตี้, ม.ป.ป.
- พิทยา บุญนา. **มุสลิมผู้นำ "ปฐมจุฬาราชมนตรี" คนแรกในสยาม.** กรุงเทพมหานคร: มติ
ชน, 2548.
- เพ็ญศรี กาญจนมัย และ นันทนา กบิลกาญจน์. **บทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา-ธนบุรี
พ.ศ.2300-2325.** กรุงเทพมหานคร: (ม.ป.ท.), 2521.
- มัสยิดดารุ้ลอะมาน.** กรุงเทพมหานคร: มัสยิดดารุ้ลอะมาน, 2509.
- รัชนี สาดเปรม. **บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยในสมัย
รัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.2325-2453.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, แผนก
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ อังกฤษ-ไทย.** กรุงเทพมหานคร:
ราชบัณฑิตยสถาน, 2541.

วิจิตรวาทการ, หลวง. **การรวมและการแตกแยกของกลุ่มอาหรับ**. กรุงเทพมหานคร: สำนัก
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2504. (พิมพ์แจกในการทอดกฐินพระราชทาน ณ วัดโสมนัส
วิหาร 20 พฤศจิกายน 2504)

วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. **พฤติกรรมมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

ศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย. **ประเทศไทยกับโลกมุสลิม**. กรุงเทพมหานคร: องค์การ
สงเคราะห์ทหารผ่านศึก, (ม.ป.ป.).

สรยุทธ ชื่นภักดี, บรรณาธิการ. **มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย**.
กรุงเทพมหานคร: มัสยิดต้นสน, 2544.

40 ปี มัสยิดอัลอิสติกอมะห์ (สุเหร่าอาจารย์เซ็ง) ทุ่งครุ กทม. กรุงเทพมหานคร: มัสยิดอัล
อิสติกอมะห์ (สุเหร่าอาจารย์เซ็ง), 2552.

สุรพงษ์ ไสวณะเสถียร. **คุณลักษณะทางสังคมของชาวไทยมุสลิม และการสนองตอบต่อ
รัฐบาล**. กรุงเทพมหานคร: ชมรมสังคมศาสตร์ภาคใต้และศ.อ.บ.ต., 2531.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. **พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย :
แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตย**.
กรุงเทพมหานคร: ไอเดีย สแควร์, 2538.

60 ปี มัสยิด อัล-ฮาดีย์. กรุงเทพมหานคร: มัสยิด อัล-ฮาดีย์, 2538.

หนังสืออนุสรณ์งานเมอลิดกลางแห่งประเทศไทย ฮ.ศ.1422 พลังแห่งมิมบับ.
กรุงเทพมหานคร: จีรัชการพิมพ์, 2544.

100 ปี มัสยิดไซฟี 2553. กรุงเทพมหานคร: มัสยิดไซฟี, (ม.ป.ป.).

อนุสรณ์งานเปิดป้าย. กรุงเทพมหานคร: มัสยิดยามี่อุลุมุดตะกิน, 2542.

อนุสรณ์เปิดป้ายมัสยิดนูรุลอิสลาม (บ้านป่า). กรุงเทพมหานคร: มัสยิดนูรุลอิสลาม (บ้าน
ป่า), 2519.

อมรา พงศาพิชญ์. **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนว
มานุษยวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

อรศิริ ปาณินท์. **บ้านและหมู่บ้านพื้นถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสถาปนิกสยามในพระ
บรมราชูปถัมภ์, 2539.

อรศิริ ปาณินท์. **ปัญญาสร้างสรรค์ในเรือนพื้นถิ่นอุษาคเนย์ : กรณีศึกษา ไทย ลาว
อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ผ่านที่ว่าง มวล และชีวิต**. กรุงเทพมหานคร:
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

อาดิศร์ รัชชมนี. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมมัสยิด. **วารสารสถาปัตยกรรมศาสตร์** 4 (2546): 152-171.

อาดิศร์ รัชชมนี. ทิศทางการออกแบบสถาปัตยกรรม. **วารสารสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์** (2544): 97-108.

อาดิศร์ รัชชมนี. มัสยิดกับ Space ในสถาปัตยกรรมอิสลาม. **วารสารเกษตรศาสตร์** (กรกฎาคม-ธันวาคม 2543): 35-46.

อาดิศร์ อิดริส รัชชมนี. วิทยาการโลกมุสลิม : ศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลาม. ใน **เอกสารประกอบการสัมมนา "วิทยาการโลกมุสลิม"**, 26-27 มิถุนายน 2549 ณ โรงแรมหาดใหญ่ราม่า จังหวัดสงขลา.

อาดี เสือสมิง. **ประวัติศาสตร์ ขุนนางมุสลิมสยาม**. กรุงเทพมหานคร: ออฟเซ็ท เพรส, 2546.

ฮอลล์, ดี.จี.อี. **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร**. แปลโดย ท่านผู้หญิงวรณัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่นๆ. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2549.

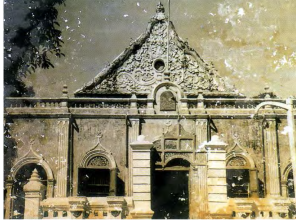

ภาษาอังกฤษ

- Cantacuzino, S. **Architecture in continuity: building in the Islamic world today.** New York: Aperture, 1985.
- Critch, K. **Islamic patterns.** Slovenia: Thames and Hudson, 1976.
- Dorduncu, M. B. **Mecca-Medina : The Yildiz albums of Sultan Abdulhamid II.**
Translated by Hakan Yesilova. New Jersey: Light, 2006.
- El-Said, I. **Geometric concepts in Islamic art.** London: World of Islam Festival, 1976.
- Katz, J. G. **Architecture as symbol and self-identity.** Philadelphia: Smith-Edwards-Dunlap, 1979.
- Michell, G. **Architecture of the Islamic world.** London: Thames and Hudson, 1995.
- Papadopoulo, A. **Islam and muslim art.** London: Thames and Hudson, 1980.
- Peterson, A. **Dictionary of Islamic architecture.** London: Routledge, 1996.
- Raksamani, A. I. Mosques of Bangkok. **Journal of South East Asian Architecture** (2007).
- Raksamani, A. I. Multicultural aspects of mosques in Bangkok. **MANUSYA : Journal of Humanities** special issue 16 (November 2008): 114-134.
- Rasdi, M.T.M. **The architectural heritage of the Malay world : the traditional mosque.** Malaysia: Penerbit Universiti Teknologi Malaysia, 2000.
- Taler, B. B. **Changing rural habitat.** Singapore: Aga Khan Award for Architecture, 1981.

ภาคผนวก

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2320-2329 □ □ □	2326 สนธิสัญญาปารีสรับรองเอกราชของอเมริกา(อริยาเอี่ยมขึ้น, 2545 : 473) 2327 รัฐบาลอังกฤษปกครองอินเดียผ่านบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ (อริยาเอี่ยมขึ้น, 2545 : 473)	2326 ประดิษฐ์บอลลูนที่มีผู้โดยสาร, ปารีส (सानิคย์ โกลาพันธ์, 2530 : 251)	2329 ปิดตานีแพ้สงครามสยาม (ชุกรีสะเร็ม, 2549)		2325 สถาปนารุ่งรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นครองราชย์ (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 72) 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีรับสั่งให้อาลักษณ์คัดนิทานอิหร่านราชธรรม (www.geocities.com) 2327 สงครามเก้าทัพ (www.geocities.com) 2328 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีรับสั่งให้กรมพระราชวังบวรฯยกทัพไปปราบเมืองปัตตานี (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 107) 2329 อังกฤษเข้าเกาะปีนังจากพระยาไทรบุรี (www.geocities.com)		2329 ผลจากสงครามชาวปัตตานีถูกอพยพขึ้นมาที่กรุงเทพฯ โดยให้เชื้อพระวงศ์อยู่บริเวณสี่แยกบ้านแขกและประชาชนทั่วไปอยู่บริเวณถนนตกถึงบ้านอู่ทุ่งครุ บางคอแหลม มหานคร พระโขนง คลองตัน มีนบุรี หนองจอก (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 108-109)	Xxxx มัสยิดต้นสน F7 หลังไม้เดิม 232x มัสยิดจักรพงษ์A14หลังเดิม 2329 มัสยิดอัลอะดีกA8หลังเดิม

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2330-2339	2332 ปฏิวัติฝรั่งเศส และประกาศเป็นสาธารณรัฐในปี 2335 (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 473) 2332 (2332-2340) จอร์จ วอชิงตัน เป็นประธานาธิบดีคนแรกของอเมริกา (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 473) 2339 อังกฤษพิชิตศรีลังกา (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 473)		2334 ปิดตานีแพ้สงครามและถูกแบ่งเป็นหัวเมืองย่อย7 หัวเมือง (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 111)		233x พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีรับสั่งให้พระยาขลาโหมราชเสนา ยกทัพไปปราบเมืองปิดตานี (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 107)		2334 ผลจากสงครามชาวปิดตานีถูกอพยพขึ้นมาที่กรุงเทพฯเป็นครั้งที่2 (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 108-109)	2330 มัสยิดชัยมูฮัลลาคอยริยะฮ์A20 หลังเดิม
2340-2349	2347 นโปเลียนสวมมงกุฎจักรพรรดิแห่งฝรั่งเศส (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 474)	2346 ริชาร์ด เทรวิทิค สร้างหัวรถจักรไอน้ำขึ้นเป็นครั้งแรก(อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 474)	2341 นโปเลียนแห่งฝรั่งเศสพิชิตอียิปต์ ดินแดนอิสลามเริ่มตกเป็นเมืองขึ้นของชาติยุโรป (เจริญ มะลุลิม, 2541 : 172-173) 2342 ฮอลันดาปกครองอินโดนีเซีย (www.mfa.go.th)					23xx มัสยิดสวนพลู F2 หลังเดิม

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2350-2359	2350 อังกฤษยกเลิกการค้าทาส (อริยาเอี่ยมชื่น, 2545 : 474)	2352 ทำเนียบขาวในอเมริกา(อริยาเอี่ยมชื่น, 2545 : 473) 2358 วังไนโบรตัน ประเทศอังกฤษ ออกแบบโดยได้รับแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมอิสลาม (Gibberd, Vernon, 1988 : 109)			2352 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นครองราชย์(เสาวนีย์จิตหมวด, 2531: 72)		2359 ชัยค์ ดาวูด อับดุลละฮ์ อัลฟัดอนี แห่งปัตตานีได้รับแต่งตั้งจากสุลต่านแห่งออตโตมานให้เป็นผู้ตรวจสอบและเขียนตำราวิชาการพร้อมทั้งได้ผลิตเหรียญ "อัลฟัดอนี" ขึ้นเป็นเกียรติ (ชุกรี สะเร็ม,2549)	2350 มัสยิดมหานาคหลังเดิมA18 2359 มัสยิดต้นสน F7 หลังเดิมตึกเก่า
2360-2369	2368 อังกฤษชนะพม่า (ชัยเรืองศิลป์, มปป.: 154)	2364 เครื่องยนต์ไฟฟ้าเครื่องแรกของไมเคิลฟาราเดย์ (อริยาเอี่ยมชื่น, 2545 : 474)	2363 บาหลีเรนตกอยู่ภายใต้การครอบครองของอังกฤษ (www.mfa.go.th) 2363 อียิปต์พิชิตซูดาน (อริยาเอี่ยมชื่น, 2545 : 474)		2362 มิสแอน จัดสันพิมพ์หนังสือเผยแพร่ศาสนาที่พิมพ์ด้วยตัวพิมพ์อักษรไทยเล่มแรก (ชัยเรืองศิลป์, มปป.: 210) 2365 รัฐบาลอินเดียของอังกฤษ ได้ส่งหมอยอน ครอบเฟิดเข้ามาเจรจาทำหนังสือสัญญาทางไมตรีกับไทย และทำรายงานให้รัฐบาลอินเดียว่ามีพลเมืองในไทยประมาณ 5.14ล้านคน ในจำนวนนี้มีชาวมลายู 15,000 คน (ชัยเรืองศิลป์, มปป.: 30) 2367 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์(เสาวนีย์จิต			23xx มัสยิดบางหลวง(กุฎีขาว) F1

					หมวด, 2531: 72) 236x คณะมิชชันนารีได้นำ วิทยากรของชาวตะวันตก เข้ามาเผยแพร่ (อนุช อากาภิ รม, 2543 : 96) 2367 สนธิสัญญาเบอร์นี (เสาวนีย์จิตหมวด, 2531: 89)			
2370-2379		2370 โจเซฟ นิเอปส์ ถ่ายภาพด้วยกล้อง ถ่ายรูปเป็นครั้งแรก (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 474) 2374 ฟาราเดย์ ค้นพบหลักเกณฑ์ ของเครื่องกำเนิด ไฟฟ้า(อริยา เอี่ยมชื่น , 2545 : 474) 2376 มีการใช้ เครื่องจักรเก็บเกี่ยว เป็นครั้งแรกใน อเมริกา (อริยา เอี่ยม ชื่น, 2545 : 474)	2373 ฝรั่งเศสพิชิต แอลจีเรีย(อริยา เอี่ยม ชื่น, 2545 : 474)		2374 สยามยกทัพไปปราบ ไทรบุรีและหัวเมืองทั้ง7ใน ปัตตานี (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 112-113) 2376 จอห์น เทเลอร์ โจนส์ มิชชันนารีชาวอเมริกัน นำ แผนที่โลกสมัยใหม่แบบ ตะวันตกเข้ามาในประเทศเป็น ครั้งแรก (ชาติรี ประภิตนนท การ, 2547 : 45-50) 2378 หมอบรัดเลย์นำ วิทยากรทางการแพทย์เข้า มาเผยแพร่ (อนุช อากาภิรม, 2543 : 96) 2379 ทำหนังสือสัญญาทาง พระราชไตรีกับอเมริกา (ชัย เรืองศิลป์, มปป.: 216) 2380 หมอบรัดเลย์ คัด ตัวพิมพ์อักษรไทยขึ้นใหม่ (www.geocities.com)		2374 ผลของสงคราม ชาวไทรบุรีและ ปัตตานีถูกอพยพมาที่ กรุงเทพฯ ในบริเวณ “สุเหร่าคลองนางหงษ์” ถนนตก คลองแสน แสบ ทรายกองดิน คลอง22(เสาวนีย์ จิต หมวด, 2531: 112- 144)	23xx พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวรับสั่งให้ยกข้อฟ้าออก จากมัสยิดต้นสนเพื่อมิให้คนเข้าใจ ผิด (สรยุทธ ชื่นภักดี, 2544 : 181) 23xx สร้างมัสยิดฮารูน A2 หลัง เดิม

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2380-2389	2385 อังกฤษชนะจีนและได้เกาะฮ่องกงมาจากจีน (ชัยเรื่องคิลปี, มปป.: 208)	2383 อาคารรัฐสภาอังกฤษ, ลอนดอน-ชาร์ลส เบริ (Gibberd, Vernon, 1988 : 108)			2381 สยามยกทัพไปปราบไทรบุรีและหัวเมืองทั้ง7ในปัตตานีอีกครั้ง (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 112) 2384 มีการจารึกความรู้ในแผ่นศิลาที่วัดเชตุพน (อนุช อภาภิรม, 2543 : 96) 2384 หมอบรัดเลย์พิมพ์ "สยามจดหมายเหตุ" โดยแทรกความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไว้ด้วย(อนุช อภาภิรม, 2543 : 96) 2386 ปลูกฝ้ายครั้งแรกในสยาม (อนุช อภาภิรม, 2543 : 96) 2387 หมอบรัดเลย์ออกหนังสือพิมพ์ Bangkok Recorder		2381 ผลของสงครามชาวไทรบุรีและปัตตานีถูกอพยพมาที่กรุงเทพฯ อีกครั้ง (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 112-144)	23xx มีสยิดบาหัยนA5หลังเดิม

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2390-2399	<p>2399 เซอร์ เฮนรี เบสสมอร์ ชาวอังกฤษ คิดค้นวิธีผลิตเหล็กกล้าจำนวนมากสำหรับกระบวนการอุตสาหกรรม และได้ตั้งโรงงานขึ้นที่เมืองเซฟฟิลด์ (สถานี โกลาพันธ์, 2530 : 210)</p> <p>2399 หลุยส์ ปาสเตอร์ ค้นพบว่าแบคทีเรียเป็นตัวทำให้เกิดโรคระบาด (อรรยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 475)</p>	<p>2394 คริสตัล พาเลส , กรุงลอนดอน - โจเซฟ แพ็กซตัน (ประทีป มาลากุล, 2542 : 28)</p>			<p>2394 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์(เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 72)</p> <p>2394 สร้างเรือกลไฟพระที่นั่งขึ้นเป็นลำแรก (อนุช อภาภิรม, 2543 : 97)</p> <p>2398 เซอร์ จอห์น เบาริง เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี และทำสนธิสัญญาใหม่กับอังกฤษ ฝรั่งเศสต่างๆเห็นว่าทำการค้าในไทยได้สะดวกขึ้น จึงเดินทางเข้ามามากขึ้น และเรียกร้องให้รัฐบาลอำนวยความสะดวกในด้านสาธารณูปโภคต่างๆ ซึ่งเป็นผลดีต่อประเทศไทยในเวลาต่อมา(ชัยเรืองศิลป์, มปป.: 230)</p>	<p>2395 พระอภิเนาว์นิเวศน์ (239x พระนครศิริ) เป็นพระราชมณเฑียรที่สร้างขึ้นด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกรุ่นแรกๆ โดยผสมผสานลักษณะไทยและชาติต่างๆผสมเข้าไว้ด้วยกัน (ชาติรี ประภิตนันทการ, 2547 : 115)</p>		2394 มัสยิดมหานาคA18หลังเดิม

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในสยาม (กรุงเทพฯ)	สถาปัตยกรรมในสยาม (กรุงเทพฯ)	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2400-2409	<p>2402 ชาลส์ รอเบิร์ต คาร์วิน เผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับการวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต(ซานิตซ์ โภคาพันธ์, 2530 : 182)</p> <p>2404 ราชเซียประกาศเลิกทาส (อริยาเอี่ยมชื่น, 2545 : 475)</p> <p>2405 ประธานาธิบดี अबراهيم ลินคอล์น ประกาศเลิกทาสในสหรัฐอเมริกา (school.obec.go.th/)</p> <p>2407 ตั้งหน่วยกาชาดขึ้นในสวิตเซอร์แลนด์ (อริยาเอี่ยมชื่น, 2545 : 475)</p> <p>2408 เกรกอร์ โยฮันส์ เมนเดล เผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรม (ซานิตซ์ โภคาพันธ์, 2530 : 188)</p>	<p>2400 เอลิซา เกรฟส์ โอทิส ประดิษฐ์ลิฟท์ผู้โดยสารสำหรับอาคารสูงในนครนิวยอร์ก (ประทีป มาลากุล, 2542 : 29)</p>	<p>2404 ออดโตนัน-สุดต่านอับดุลอาซิซขึ้นครองราชย์ (ไพศาล หุรวาณิชชัยกิจ, 2546 : 37)</p>		<p>2400 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าให้ส่งทูตไปอังกฤษ (www.geocities.com)</p> <p>2403 ตั้งโรงพยาบาล (อนุช อภาภิรม, 2543 : 97)</p> <p>2403 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้สำรวจเส้นทางรถไฟสายเหนือ (อนุช อภาภิรม, 2543 : 97)</p> <p>2404 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าให้ส่งทูตไปฝรั่งเศส (www.geocities.com)</p> <p>2405 นางแอนนา เลียวโนเวนส์ เข้ามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษในพระราชสำนัก (www.geocities.com)</p> <p>2406 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงต่อเรือรบที่ทันสมัยแบบยุโรป (อนุช อภาภิรม, 2543 : 97)</p>	<p>2404 สร้างถนนเจริญกรุง (www.geocities.com)</p>	<p>2409 ปราบกฏหลักฐานเกี่ยวกับนายอับดุลเราะห์มาน ชาวยะวาที่เป็นคนในบังคับฮอลันดา เข้ามาเป็นช่างทำงานจนสามารถซื้อที่ดินเป็นของตนเองได้ในพ.ศ.2442 ผลของสงคราม ชาวไทรบุรีและปัตตานีถูกอพยพมาที่กรุงเทพฯ ในบริเวณ “สุเหร่าคลองนางหงษ์” ถนนตก คลองแสนแสบ ทรายกองดิน คลอง22(เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 129)</p>	

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2410-2419	<p>24xx หลังจากที่อุตสาหกรรมของอังกฤษเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก จึงต้องหาแหล่งน้ำมันจากต่างประเทศ โดยเริ่มสำรวจน้ำมันในอ่าวเปอร์เซียในปีพ.ศ. 2444 (เจริญ มะลุติม, 2541 : 79)</p> <p>2413 ค้นพบน้ำมันบริเวณคอเคซัสของรัสเซีย อังกฤษต้องอาศัยรัสเซียในเรื่องน้ำมันและต้องหาแหล่งน้ำมันของตนเอง (เจริญ มะลุติม, 2541 : 79)</p> <p>2414 อัครภิกษุครั้งใหญ่ในนครซิกโก (ประทีป มาลากุล, 2542 : 29)</p>	<p>2419 อเล็กซานเดอร์เกรแฮม เบลล์ประดิษฐ์ โทรศัพท์ (สานิตย์ โกลาพันธ์, 2530 : 158-162)</p>	<p>2412 ขุดคลองสุเอซยุโรปทำการค้ากับประเทศในเอเชียได้สะดวกโดยไม่ต้องพึ่งเอเชียตะวันตก และสามารถครอบครองประเทศต่างๆไว้ในอาณานิคมได้สะดวกขึ้น (เจริญ มะลุติม, 2541 : 77)</p> <p>2419 ออดโตมาน-สุลต่านอับดุลฮามิดที่ 2 (ไพศาล หรุพานิชย์กิจ, 2546 : 37)</p>		<p>2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำนายสุริยุปราคาเต็มดวงเห็นได้ชัดที่ ต.หัวกอ จ.ประจวบคีรีขันธ์ (อนุช อภาภิรม, 2543 : 97)</p> <p>2411 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์(เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 72)</p> <p>2413 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จต่างประเทศครั้งแรกได้แก่ สิงคโปร์ ปัตตานี และสมารัง (วิฒนะ จูฑะวิภาค)</p> <p>2418 โทรเลขระยะแรกจากกรุงเทพฯ-สมุทรปราการ (วิฒนะ จูฑะวิภาค)</p> <p>2419 เสด็จประพาสต้น (วิฒนะ จูฑะวิภาค)</p>	<p>2414 โรงสกูลหลวง เป็นโรงเรียนหลวงแห่งแรก (ชัยเรือง ศิลป์, มปป.: 323)</p> <p>2418 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (วิฒนะ จูฑะวิภาค)</p>		

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2420-2429	2428 หลุยส์ ปาสเตอร์ คิดค้นเซรัมสำหรับโรคพิษสุนัขบ้า (ซานิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 200)	2420 บ้านของลอร์ดเลตัน ในลอนดอน สร้างโดยได้รับแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมเปอร์เซียซึ่งกำลังเป็นที่สนใจในสมัยนั้น (Gibberd, Vernon, 1988 : 109) 2421 เบลล์ ติดตั้งโทรศัพท์ในหลายประเทศ เช่น แคนาดา ฝรั่งเศส และสหรัฐฯ (ซานิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 161) 2422 ทอมัส แอลวา เอดิสัน ประดิษฐ์หลอดไฟฟ้า (ซานิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 165) 2425 เอดิสัน เปิดสถานีส่งไฟฟ้าที่ถนนเพิร์ล ในนคร	2420 อินเดียดกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ (www.mfa.go.th/) 2424 ฝรั่งเศสยึดครองคูนิเซีย (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 475) 2425 สุลต่านอับดุลฮามิดประกาศใช้ตราประจำอาณาจักร "ออกโตมาน" ในวันที่ 17 เมษายน 2425 (www.byegm.gov.tr/) 2425 อียิปต์ถูกอังกฤษยึดครอง (เจริญ มะลูลีม, 2541 : 77) 2426 กูเขาไฟการากาตี้วในซวาระเบิด (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 475)		242x กลุ่มก้าวหน้า ร.ศ.103 ซึ่งประกอบด้วยเจ้านายและขุนนางที่ได้ไปศึกษาต่างประเทศรุ่นแรกๆ ได้ทูลเกล้าถวายแนวคิดในการปรับปรุงการปกครองและแนวคิดเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิฒนะ จูฑะวิภาต) 2424 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสชะวา (เสาวนีย์จิต หมวด, 2531: 129) 2424 วางสายโทรศัพท์ระหว่างกรุงเทพฯ-สมุทรปราการ ขึ้นเป็นครั้งแรก (อนุช อภาภิรม, 2543 : 98) 2425 ตั้งโรงเรียนแผนที่ (วิฒนะ จูฑะวิภาต) 2425 ตั้งกรมแผนที่ทหาร (อนุช อภาภิรม, 2543 : 98) 2426 ตั้งกรมโทรเลข (อนุช	2426 ตึกกรมไพรณีย์และโทรเลข(ริมน้ำเจ้าพระยาเหนือปากคลองโอ่งอ่าง?)(วิฒนะ จูฑะวิภาต) 2427 โรงเรียนวัดมหรธพารามเป็นโรงเรียนราษฎร์แห่งแรก (วิฒนะ จูฑะวิภาต)		24xx มัสยิดนุรุลหุดา F17หลังเดิม 242x มัสยิดกมลาอิสลามD2 2420 มัสยิดกุฎิลอิสลาม F13-ช่างอินเดียน

		<p>นิวออร์ก (สถานี โภคาพันธ์, 2530 : 166)</p> <p>2428 เดมเลอร์</p> <p>ประดิษฐ์</p> <p>จักรยานยนต์คันแรก</p> <p>ในขณะที่เบนซ์</p> <p>ประดิษฐ์รถยนต์ที่เผาไหม้ด้วยน้ำมันคันแรก (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 475)</p>			<p>อากาภิรม, 2543 : 98)</p> <p>2426 ตั้งกรมไปรษณีย์ (วัดนะ จูฑะวิภาต)</p> <p>2429 เปิดใช้โทรศัพท์ภายในประเทศ (อนุช อากาภิรม, 2543 : 98)</p>			
2430-2439	<p>2436 ฝรั่งเศสเข้ายึดครองลาว (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 475)</p> <p>2439 ซีไอเคอร์เซอร์เชิล เรียกร้องให้ชาวฮิวกลับไปยังถิ่นฐานในปาลอสไตน์ (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 475)</p>	<p>2431 ไฮน์ริช เฮิร์ตซ์</p> <p>ค้นพบคลื่นวิทยุ (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 475)</p> <p>2432 หอไอเฟล (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 475)</p> <p>2433 วิลเลียม เดอบารอน เจนนี</p> <p>ออกแบบตึกระฟ้าหลังแรกที่ไม่ได้ใช้กำแพงก่ออิฐรับน้ำหนักเลย (ประทีป มาลากุล, 2542 : 30)</p> <p>2436 งานแสดงทาง</p>	<p>2431 บรูโนฮอมอยู่ภายใต้การอารักขาของอังกฤษ (www.mfa.go.th)</p> <p>2435 อัล-อัฟฮอนี ผู้นำการต่อต้านประเทศมหาอำนาจ</p> <p>นักล่าเมืองขึ้น ได้รับเชิญจากสุลต่านอับดุลอะมีดให้ไปร่วมกันพัฒนาสังคมมุสลิม</p> <p>อย่างไรก็ตาม อัล-อัฟฮอนีมีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาอาณาจักรอิสลามและ</p>	<p>2430 ตั้งกรมศึกษาธิการ (อนุช อากาภิรม, 2543 : 98)</p> <p>2431 เสียดินแดนสิบสองจุไทยให้ฝรั่งเศส(วัดนะ จูฑะวิภาต)</p> <p>2431 แผนที่ประเทศไทยฉบับแมคคาธี (อนุช อากาภิรม, 2543 : 98)</p> <p>2431 จำหน่ายไฟฟ้าผูกขาดในเขตพระนครโดยบริษัทไฟฟ้าสยาม จำกัด (อนุช อากาภิรม, 2543 : 98)</p> <p>2431 ชาวจีนขูดคลองและทำถนนสาทร จากแม่น้ำ</p>	<p>2434 บริษัทของฝรั่งเศส (พระยาชลยุทธโยธิน)เริ่มเดินรถไฟสายกรุงเทพฯ-ปากน้ำ ทำให้อาณาจักรสยามเริ่มสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมาบ้าง (ชัยเรื่องศิลป์, มปป.: 295)</p> <p>2437 บริษัทของชาวเดนมาร์กเปิดเดินรถรางไฟฟ้าเป็นครั้งแรก (ชัยเรื่องศิลป์, มปป.: 298)</p>	<p>24xx มัสยิดบ้านอู่ A1หลังเดิม</p> <p>24xx มัสยิดบ้านตึกดินA15หลังเดิม</p> <p>243x มัสยิดยะวาA4</p>		2437 สุเหร่าไต่ะลี

		<p>สถาปัตยกรรมที่ซิกโก ย้อนกลับไปนำรูปแบบคลาสสิกกลับมาใช้ ส่งผลต่อกระแสการพัฒนา รูปแบบสถาปัตยกรรมในสหรัฐฯให้กลับไปสู่สมัยของการฟื้นฟูสถาปัตยกรรมคลาสสิกอีกครั้ง (ประทีป มาลากุล, 2542 : 34)</p> <p>2439 มาร์เคเซ กูตีแอลโม มาร์โคนีประดิษฐ์เครื่องส่งวิทยุโทรเลข (ซานิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 171)</p>	<p>ปกป้องสังคมมุสลิมจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมยุโรป ในขณะที่สุดต้านอับดุลหะมีดให้ความสำคัญกับการปกป้องบัลลังก์ (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 212-214)</p>	<p>เจ้าพระยาไปถึงคลองหัวลำโพง (ชัยเรืองศิลป์, มปป.: 288)</p> <p>2431 เริ่มใช้เรือกลไฟรับส่งผู้โดยสารที่ทำเดียน (ชัยเรืองศิลป์, มปป.: 294)</p> <p>2432 ขุดคลองทำประตูน้ำบริเวณทุ่งรังสิตเพื่อการชลประทาน (อนุช อากาภิรม, 2543 : 98)</p> <p>2432 ตั้งโรงเรียนแพทย์ที่รพ.ศิริราช (อนุช อากาภิรม, 2543 : 98)</p> <p>2433 ประกาศใช้แผนการศึกษาของไทย(อนุช อากาภิรม, 2543 : 98)</p> <p>2433 เปิดกิจการไฟฟ้า (อนุช อากาภิรม, 2543 : 98)</p> <p>2435 เสือรัฐกระเหรี่ยงและไทยใหญ่ให้อังกฤษ(วัฒนะ จูฑะวิภาค)</p> <p>2435 เปลี่ยนแปลงการบริหารเป็นระบบกระทรวง โดยมี 12 กระทรวงที่เป็นสัดส่วนไม่ก้าวก่ายกัน (วัฒนะ จูฑะวิภาค)</p>	<p>2438 (2438-2453)พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้สร้างสะพานข้ามคลองเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาในแต่ละปี ซึ่งมักมีชื่อขึ้นต้นด้วยคำว่า“เฉลิม” (วัฒนะ จูฑะวิภาค)</p> <p>2439 สร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมาเป็นสายแรก โดยช่วงแรกสร้างถึงอยุธยา ซึ่งต่อมาได้มีสายต่างไป ยังแต่ละภาครวมทั้งสายได้จากเพชรบุรีไปถึงเขตแดนมลายู (วัฒนะ จูฑะวิภาค)</p> <p>2439 สถานีรถไฟหัวลำโพง (วัฒนะ จูฑะวิภาค)</p>		
--	--	--	---	---	---	--	--

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ ของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญ ของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรม โลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญใน กรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมใน กรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของ มุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรม อิสลามในกรุงเทพฯ
					<p>2436 เสียดินแดนฝั่งซ้าย ของแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส</p> <p>2436 เปิดเส้นทางรถไฟสาย กรุงเทพฯ สมุทรปราการ (อนุช อภาภิรม, 2543 : 98)</p> <p>2437 ยกเลิกการจัดเมืองชั้น เอก โท ศรี และเมือง ประเทศราช โดยจัดการ ปกครองเป็นแบบเมือง “เทศาภิบาล” ที่รวมอำนาจ ต่างๆเข้าสู่ส่วนกลางภายใต้ การปกครองของ กระทรวงมหาดไทย(วิวัฒนะ จุฑะวิภาค)</p> <p>2439 พระบาทสมเด็จพระ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยะวากอีกครั้ง (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 129)</p>			

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2440-2449	<p>2443 มัคซ์ คาร์ล แอนสท์ ลูดวิก พลังค์ เสนอสมการควอนตัม (सानิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 300)</p> <p>2444 มีการมอบรางวัลโนเบลเป็นครั้งแรก (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 476)</p> <p>2448 อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ เสนอทฤษฎีสัมพัทธภาพ (सानิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 304)</p> <p>2488 สหรัฐฯ ทิ้งระเบิดปรมาณูที่เมืองฮิโรชิมาและนางาซากิ (सानิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 315)</p>	<p>2441 ปีแยร์และมารีคูรี ค้นพบแก๊สมันคาฟรังสี (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 475)</p> <p>2443 ปลอຍเรือเหาะที่ใช้เครื่องยนต์แก๊สโซลีนของชาวเยอรมัน (सानิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 253)</p> <p>2446 พี่น้องตระกูลไรท์ประดิษฐ์เครื่องบิน (सानิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 255)</p>	<p>24xx เอเชียตะวันตกกลายเป็นที่หมายปองของยุโรปในการเข้าสำรวจและครอบครองแหล่งน้ำมัน (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 77)</p> <p>2444 อังกฤษได้สิทธิ์สำรวจน้ำมันในอ่าวเปอร์เซียโดยตั้งบริษัทเปอร์เซีย นออยล์ขึ้นมารองรับและค้นพบน้ำมันในปี พ.ศ.2451 (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 79)</p> <p>2448 การปฏิวัติรัฐธรรมนูญในอิหร่าน (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 122)</p>		<p>2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่1 ได้แก่ อิตาลี ฮังการี รัสเซีย สวีเดน อังกฤษ เยอรมัน ฮอลแลนด์ เบลเยียม สเปน และโปรตุเกส (วัฒนะ จูฑะวิภาค)</p> <p>2440 ตราข้อบังคับลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 และข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117 โดยแบ่งมณฑลออกเป็น เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน โดยมีผู้ดูแลคือ ผู้ว่าราชการเมือง นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ตามลำดับ (วัฒนะ จูฑะวิภาค)</p> <p>2442 ทำสนธิสัญญากำหนดสิทธิจัดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษ (www.geocities.com)</p> <p>2444 พระบาทสมเด็จพระ</p>	<p>244x พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้ตัดถนนสายสำคัญในกรุงเทพฯ กว้างกว่า 100สาย โดยเฉพาะสายสำคัญเช่น ถนนสามเสน และถนนราชดำเนิน ที่มีความสง่างามตามมาตรฐานยุโรป (วัฒนะ จูฑะวิภาค)</p> <p>2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เงินพระคลังข้างที่ซื้อที่ดินสำหรับสร้างสวนดุสิต (ชัยเรืองศิลป์, มปป.: 297)</p> <p>244x ตัดถนนราชดำเนิน (ชัยเรืองศิลป์</p>	<p>2444 สุลต่านออตโตมานพระราชทาน คัมภีร์อัลกุรอาน จำนวนหนึ่งร้อยสิบแปลเล่มให้กับมุสลิมในประเทศไทย (ศศ๑/๑๕(กร5ค/58))</p> <p>2445 ขบถของพระยาแจกเจ็ดหัวเมือง ร.ศ. 121 – ขุนหัวเมืองมลายูเป็นมณฑลปัตตานี (ชุกรี สะเร็ม, 2549)</p> <p>2445 (2424, 2439) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าให้ช่างตัดแต่งต้นไม้ชาวยะวาเข้ามาทำงานในเมืองไทย (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 129)</p>	<p>24xx มัสยิดคารุลอะมานA19หลังเดิม</p> <p>24xx มัสยิดยามิอุลอะบะกะห์B24หลังเดิม</p> <p>24xx มัสยิดนูรุลอิสลาม E2 หลังเดิม</p> <p>24xx มัสยิดหลวงอันซอริสซูนนะฮ์ F5 หลังเดิม-สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์</p> <p>244x มัสยิดยามิอุลนาดียะห์D15 ปรับปรุงต่อเติมอีกครั้งจนมีสภาพดังปรากฏในปัจจุบัน</p> <p>244x มัสยิดคารุสซูนนี่ E18</p>

				<p>พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสขวา และเสด็จ ประพาสยุโรปครั้งที่2(วัดชนะ จุฑะวิภาต)</p> <p>2445 พระบาทสมเด็จพระ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสขวาอีกครั้ง (เสวานีย์ จิตหมวด, 2531: 129)</p> <p>2447 จัดตั้งธนาคาร “บุคคล ลัทธิ” ซึ่งกลายมาเป็น ธนาคารไทยพาณิชย์ใน ปัจจุบัน</p> <p>2447 รดยนต์พระที่นั่งคัน แรก (ชัยเรื่องศิลป์, มปป.: 304)</p> <p>2447 ชาวญี่ปุ่นนำ ภาพยนตร์เข้ามาฉาย (ชัย เรื่องศิลป์, มปป.: 305)</p> <p>2448 ยกเลิกระบบทาสตาม พรบ.ทาส ร.ศ.124 (วัดชนะ จุฑะวิภาต)</p> <p>2448 ประกาศพรบ.เกณฑ์ ทหาร ร.ศ.124 เป็นการ สิ้นสุดระบบไพร่ (วัดชนะ จุฑะวิภาต)</p>	<p>, มปป.: 297-299)</p> <p>2448 หอพระสมุดว ชิรญาณ (ชัยเรื่อง ศิลป์, มปป.: 312)</p>		
--	--	--	--	--	--	--	--

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ ของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญ ของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรม โลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญใน กรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมใน กรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของ มุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรม อิสลามในกรุงเทพฯ
					<p>2449 เสียดินแดนบูรพา ได้แก่ ตะบอง เสียมราช ศรี โสภณให้ฝรั่งเศสเพื่อแลก เมืองตราด และเสียมหัวเมือง มลายูได้แก่ กลันตัน ตรัง กานู ไทรบุรี และปาสิส ให้ อังกฤษ (วัฒนธรรม จุฬะวิภาค)</p> <p>244x รัปอารยธรรม ตะวันตกเข้ามาปรับปรุง บ้านเมือง รวมถึงการ สนับสนุนให้ชาวต่างชาติเข้า มารับราชการและดำเนิน ธุรกิจอุตสาหกรรมต่างๆเป็น จำนวนมาก(วัฒนธรรม จุฬะ วิภาค)</p>			

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2450-2459	<p>2450 บาเดน เพาเวล เริ่มกิจการลูกเสือ(ออร์ธา เอี่ยมชื่น, 2545 : 476)</p> <p>2454 ปฏิวัติโค่นล้มราชวงศ์แมนจูในจีน (ออร์ธา เอี่ยมชื่น, 2545 : 476)</p> <p>2455 เรือเดินสมุทรไททานิค ชนภูเขาน้ำแข็งอับปาง (สแตนลีย์ โกลกาพันธ์, 2530 : 172)</p> <p>2457 เปิดคลองป่านามา (ออร์ธา เอี่ยมชื่น, 2545 : 476)</p> <p>2457 (2457-2461)สงครามโลกครั้งที่1</p>	<p>2451 ออดอล์ฟ ลูกล่าว่า “การตกแต่งอย่างเกินการณ์นั้นเท่ากับเป็นอาชญากรรม” (ประทีป มาลากุล, 2542 : 36)</p> <p>2452 ฟิลิปโป้ มารีเน็ตตี ชี้ให้เห็นว่าความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเครื่องจักรกลจะเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างงานศิลปะ (ประทีป มาลากุล, 2542 : 38)</p> <p>2453 เลอ คอร์บูซิเยได้ประกาศแนวคิดในการลดสิ่งที่ไม่จำเป็นหรือไม่สอดคล้องในงานสถาปัตยกรรม และเน้นความเรียบง่ายอย่างมีระเบียบ พร้อมกับวลี “less is more” (ประทีป มาลากุล, 2542 : 37)</p>	<p>2451 การปฏิวัติของพวกเขายังเติร์กในอาณาจักร “ออตโตมาน” (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 122)</p> <p>2451 ออสเตเรีย-ฮังการี ยึดครองบอสเนียและเฮอร์เซโกวีนา (ออร์ธา เอี่ยมชื่น, 2545 : 476)</p> <p>2454 (2454-2455) ลิเบียถูกอิตาลียึดครอง (จรัญมะลูลีม, 2541:209)</p> <p>2457 อียิปต์กลายเป็นรัฐอารักขาของอังกฤษ (ออร์ธา เอี่ยมชื่น, 2545 : 476)</p> <p>2459 กาตาร์ถูกอังกฤษเข้าครอบครองซึ่งแต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรออตโตมัน (www.mfa.go.th)</p>		<p>2452 ตั้งการประปา (อนุช อภาภิรม, 2543 : 99)</p> <p>2453 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์(เสาวนีย์จิต หมวด, 2531: 72)</p> <p>2457 เปิดใช้การประปานครหลวง (อนุช อภาภิรม, 2543 : 100)</p>	<p>2451 พระที่นั่งอนันตสมาคม-มารีโอบทมานโย (ชัยเรือง ศิลป์, มปป.: 299)</p>	<p>2452 (10 มีค.) ลงนามใน “สัญญากรุงเทพ” เสียดินแดน4 รัฐมลายูให้แก่อังกฤษ (ชุกรี สะเร็ม, 2549)</p>	<p>245x มัสยิดบางอุทิศA6</p> <p>245x มัสยิดอัสสละฟียะฮ์A9หลังเดิม</p> <p>2455 มัสยิดคารุลอาบีดีนA7-เกษมอิทธิเกษม</p> <p>2455 มัสยิดสุวรรณภูมิ F12 หลังเดิม</p>

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2460-2469	<p>2460 บัลโฟร์ สนับสนุนการสร้างชาติชีว(อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 476)</p> <p>2462 สนธิสัญญาปารีส นำไปสู่การเขียนแผนที่ยุโรปใหม่ (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 476)</p> <p>2463 ก่อตั้งสถานีวิทยุในเมืองดีทรอยต์ (สแตนลีย์ โกลาพันธ์, 2530 : 268)</p> <p>2463 มหาตมะ คานธี เริ่มตีตื้นการปกครองของอังกฤษในอินเดีย(อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 476)</p> <p>2464 ก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์ขึ้นในจีน (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 476)</p> <p>2469 เศรษฐกิจโลกเริ่มตกต่ำ (วิมลสิทธิ์ หรั่งกูร, 2536 : 62)</p> <p>2470 มีการนำเสนอทฤษฎี Big Bang (อนุช อภาภิรม, 2543 : 101)</p>	<p>2463 สถาบันบาวเฮ้าส์ ในเยอรมนี ภายใต้การนำของวอลเตอร์ โกรเปียส ได้กลายเป็นศูนย์กลางศิลปะและสถาปัตยกรรม ภายใต้คำขวัญ “ศิลปะและเทคโนโลยีมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในรูปแบบใหม่” (ประทีป มาลากุล, 2542 : 39)</p> <p>2468 ประดิษฐ์โทรทัศน์เครื่องแรก (สแตนลีย์ โกลาพันธ์, 2530 : 270)</p> <p>2469 อาคารสถาบันการศึกษาใหม่ของบาวเฮ้าส์, เดสเซา – วอลเตอร์ โกรเปียส (ประทีป มาลากุล, 2542 : 39)</p>	<p>2463 ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงทุกประเทศตกอยู่ภายใต้การยึดครองของประเทศมหาอำนาจ (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 174)</p> <p>2465 สิ้นสุดอาณาจักรออตโตมาน (ไพศาล หรพามิชย์กิจ, 2546 : 37)</p> <p>2465 ยกเลิกระบบสุลต่าน และยกเลิกระบบคาลิฟในปี 2467(Hattstein, Marcus, 2000: 583)</p> <p>2465 อิรักตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ หลังจากที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรออตโตมาน (www.mfa.go.th)</p> <p>2466 สถาปนาสาธารณรัฐตุรกี (ไพศาล หรพามิชย์กิจ, 2546 : 162)</p> <p>2468 เปอร์เซีย-สิ้นสุดราชวงศ์กอญูร์ (Hattstein, Marcus, 2000: 583)</p>		<p>2460 ประกาศสงครามกับเยอรมัน ออสเตรเลีย อังกฤษ ในสงครามโลกครั้งที่1 (www.geocities.com)</p> <p>2460 เปลี่ยนธงชาติจากธงช้างเผือกมาเป็นธงไตรรงค์ (www.geocities.com)</p> <p>2468 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 72)</p> <p>2469 ตั้งราชบัณฑิตสภา (www.geocities.com)</p>		<p>2463 มัสยิดในกรุงเทพฯและปริมณฑล ได้รับพระราชทานโฉมใหม่เนื่องในวโรกาสงาน (พระบรมศพรัชกาลที่ 5)? (ชุกรี สะเริ่ม, 2549)</p> <p>2463 สืบสวนสำมะโนประชากรมุสลิมในกรุงเทพฯ (ชุกรี สะเริ่ม, 2549)</p> <p>2466 ประกาศหลักรัฐประศาสน์ “นโยบาย 6 ข้อเป็นระเบียบปฏิบัติภายในมณฑลปัตตานี” (ชุกรี สะเริ่ม, 2549)</p>	<p>2460 สุเหร่าชีปา</p> <p>246x มัสยิดสะพานข้าม E23</p> <p>2462 มัสยิดบางอ้อ F9-สถาปนิกจากมัสยิดคารู่อาบิดิน(ตรอกจันทน์)</p>

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2470-2479	<p>2471 อเล็กซานเดอร์ เฟลมิ่ง ค้นพบยาปฏิชีวนะ : เพนิซิลลิน (सानิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 275)</p> <p>2472 ตลาคหูน นิวยอร์กสลายตัว (The Crash of 1929) และเริ่มวิกฤติทางเศรษฐกิจไปทั่วโลก (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 62)</p>	<p>2473 สถาปนิกคนสำคัญหลายท่านในยุโรปเช่น มีส และโกเรียส ได้อพยพจากภัยนาซี เข้าไปอยู่ในสหรัฐฯ (ประทีป มาลากุล, 2542 : 40)</p> <p>2474 ดิกอมไพร์เซตท, นครนิวยอร์ก (school.obec.go.th /)</p> <p>2475 นิตรรศการเกี่ยวกับสถาปัตยกรรม International Style ที่พิพิธภัณฑ์ศิลปะสมัยใหม่ ณ นครนิวยอร์ก (ประทีป มาลากุล, 2542 : 41)</p>	<p>2475 สถาปนาราชอาณาจักรซาอุดีอาระเบีย (Hattstein, Marcus, 2000: 583)</p> <p>2475 อิรักได้รับเอกราชจากอังกฤษ (เจริญ มะลุลี, 2541 : 114)</p> <p>2478 อิตาลีสวรรณาเอธิโอเปีย(อธา เอี่ยมชื่น, 2545 : 477)</p>		<p>2470 พรบ.คนเข้าเมือง พ.ศ.2470 (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 132-133)</p> <p>2474 เกิดเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ (www.geocities.com)</p> <p>2475 สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 150ปี</p> <p>2475 (24 มิถุนายน 2475) คณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 62)</p> <p>2475 (2475-2476)พระยามโนปกรณ์นิติธาดา เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรก (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2475 ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรในวันที่ 10 ธันวาคม (www.cabinet.thaigov.go.th)</p>	<p>2473 อ.นารถ โพธิประสาท เปิดสอนวิชาสถาปัตยกรรมในระดับประกาศนียบัตรที่รร.เพาะช่าง (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 63)</p> <p>2475 (6 เมษายน 2547) สะพานพระพุทธยอดฟ้าและอนุสาวรีย์รัชกาลที่1 (ชาติรี ประภิตนทการ, 2547 : 257-261)</p> <p>2476 (2473-2476) ศาลาเฉลิมกรุง สร้างใน “รูปแบบสากลสมัยใหม่ (International Style)” ตามกระแส “งานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่(Modern Architecture)”, สถาปนิก-มจ. สมัยเฉลิม กฤดากร (ชาติรี ประภิตนทการ, 2547 : 263)</p>	<p>2471 (2471-2475) ชาวเยวเข้ามทำงานในเมืองไทยเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในพื้นที่เขตพระราชวังขณะสงคราม บางขุนพรหม สามเสน คูสิดนางเลิ้ง ประแจจีน ปทุมวัน บ้านทวยสาธร บางรัก สามแยก ป้อมปราบศัตรูพ่าย สัมพันธวงศ์ จักรวรรดิสามยอด พาหุรัด สำราญราษฎร์ มักกะสัน(ริมคลองแสนแสบ)(เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 132-134)</p>	<p>24xx มัสยิดคาริสสลาม หลังเดิม</p> <p>2472 มัสยิดมหานาค แทนที่หลังเดิมที่ถูกไฟไหม้</p> <p>2475 ย้ายสุเหร่าयीปามาสร้างเป็นมัสยิดชุกุลุมุดตากินA22หลังเดิม</p> <p>2475 มัสยิดคารูตนาอิม</p> <p>2478 มัสยิดอัลฮาดิฮ์หลังเดิม</p> <p>2478 มัสยิดคองธรรมอิสลาม หลังเดิม</p> <p>2479 มัสยิดคารูตสะอะอะหลังเดิม</p>

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
					<p>2475 (2475-2481) รัฐบาลให้ความสำคัญกับคตินิยมเชื่อเกี่ยวกับความเสมอภาคภายใต้ระบอบการปกครองแบบรัฐธรรมนูญหรือประชาธิปไตย (ชาติประดิษฐ์คนนทการ, 2547 : 45-50)</p> <p>2476 กบฏบวรเดช</p> <p>2476 (2476-2481) พันเอกพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นนายกฯ (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2477 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จขึ้นครองราชย์ (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 72)</p> <p>2479 พระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้างอาคาร</p>	<p>2476 เปิดหลักสูตรการสอนวิชาชีพสถาปัตยกรรมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดย อ.นารถ โทธิประสาท (ยกฐานะเป็นคณะในปีพศ.2482) (วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, 2536 : 63)</p> <p>2477 ก่อตั้งสมาคมสถาปนิกสยาม (วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, 2536 : 63)</p> <p>2479 พรบ.ควบคุมการก่อสร้างอาคาร พศ. 2479</p>		

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2480-2489	<p>2480 เรือเหาะอินเดนเบิร์กประสบอุบัติเหตุไฟไหม้ (ซานิตซ์ โกลาพันซ์, 2530 : 253)</p> <p>2482 (2482-2488) สงครามโลกครั้งที่2</p> <p>2483 สงครามอินโดจีน (จากการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส (วิลลิสท์ ทรยางกูร, 2536 : 62)</p> <p>2484 สงครามมหาเอเชียบูรพา (กองทัพญี่ปุ่นเดินทัพผ่านไทย) (วิลลิสท์ ทรยางกูร, 2536 : 62)</p> <p>2488 จัดตั้งองค์การสหประชาชาติ (อิทธิพลของสหรัฐอเมริกาเริ่มแผ่สู่ประเทศไทย)</p>		<p>2486 เลบานอนได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส (www.mfa.go.th)</p> <p>2488 ก่อตั้ง "สันนิบาตอาหรับ" "Arab League" (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 235)</p> <p>2488 อินโดนีเซียได้รับเอกราชจากดัตช์ (school.obec.go.th/)</p> <p>2489 ซีเรียได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส (www.mfa.go.th)</p>	<p>2481 (2481-2516) มัสยิดกลางนีโอโน,นีโอโน,มาลี-ช่างท้องถิ่น(Holod, Renata, 1997 : 184)</p>	<p>2481 (2481-2487) จอมพลป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2482 รัฐบาลเปลี่ยนชื่อสยามเป็นประเทศไทย (www.geocities.com)</p> <p>248X (2482-2485) แต่งเพลงชาติขึ้นใหม่ และออกระเบียบการเคารพธงชาติเข้าเย็น (ชาติรี ประภิตนทการ, 2547 : 326)</p> <p>2483 กรมพิพาทอินโดจีนกับฝรั่งเศส (www.geocities.com)</p> <p>2484 พรบ.ช่วยอาชีพและวิชาชีพ (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 135)</p> <p>2485 รัฐบาลประกาศยกเลิกบรรดาศักดิ์ทุกอย่าง (ชาติรี ประภิตนทการ, 2547 : 301)</p>	<p>248x รัฐบาลพยายมนำรูปแบบ "สถาปัตยกรรมแบบทันสมัย"มาใช้ (ชาติรี ประภิตนทการ, 2547 : 341)</p> <p>2481 สนามศุภชลาศัย (ชาติรี ประภิตนทการ, 2547 : 295)</p> <p>2483 ที่ทำการกรมไปรษณีย์โทรเลข บางรัก (ชาติรี ประภิตนทการ, 2547 : 295)</p> <p>2483 อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย (ชาติรี ประภิตนทการ, 2547 : 311)</p> <p>2484 ตึกแถวริมถนนราชดำเนินกลาง10 หลัง และที่ทำการกระทรวงยุติธรรม</p>	<p>2482 (2482-2488) ชาวอินโดนีเซีย (รวมทั้งยะวา) ถูกชาวญี่ปุ่นเกณฑ์มาสร้างทางรถไฟสายมรณะในประเทศไทย (เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 130-131)</p> <p>2484 พรบ.ช่วยอาชีพและวิชาชีพ ส่งผลให้ชายะวาที่ทำงานตกแต่งสวนในงานราชการต้องออกมาทำงานเอกชน(เสาวนีย์ จิตหมวด, 2531: 135)</p> <p>2488 แซ่ม พรมยงค์ เป็นจุฬาราชมนตรีสายซุนนีท่านแรก (ชุกรี สะเร็ม,2549)</p> <p>2488 พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พ.ศ. 2488</p>	<p>2480 มัสยิดคิลีไลละห์ F8</p> <p>2483 มัสยิดคารูมูอับบีน E1 หลังเดิม</p> <p>2488 มัสยิดจักรพงษ์</p>

	<p>(วิมลสิทธิ์ ทรายงกูร , 2536 : 62)</p> <p>2488 ผู้ป่วนขอมแพ้ในสงครามโลก หลังจากที่สหรัฐอเมริการะเบิดปรมาณูไปทำลายเมืองฮิโรชิมา และนางาซากิ (school.obec.go.th)</p> <p>2489 ก่อตั้งองค์การยูนิเซฟ (school.obec.go.th)</p> <p>2489 ประดิษฐ์โทรทัศน์สีเครื่องแรก (सानิตซ์ โกลา พันซ์, 2530 : 271)</p>				<p>2485 ไทยเข้าร่วมเป็นพันธมิตรทางสงครามกับผู้ป่วนในสงครามโลกครั้งที่2 (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2547 : 323)</p> <p>2485 (2485-2486) น้ำท่วมใหญ่กรุงเทพฯ</p> <p>2487 (2487-2488) พันตรีควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรก (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2485 ตั้งสภาวัฒนธรรม (วิมลสิทธิ์ ทรายงกูร, 2536 : 62)</p> <p>2488 นายทวี บุญยเกตุ เป็นนายกฯ (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2488 (2488-2489) มรว เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกฯ สมัยแรก (www.cabinet.thaigov.go.th)</p>	<p>(ชาติรี ประภิตนนทการ, 2547 : 295)</p> <p>2485 มีผู้สำเร็จการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมระดับปริญญาในประเทศไทยรุ่นแรกในปีการศึกษา 2484 จำนวน 5 ท่าน</p> <p>2486 โรงแรมรัตนโกสินทร์ (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2547 : 295)</p>	<p>2489 (26 เมย.) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จเยี่ยมมัสยิดต้นสนทางชลมารค (ชุกกรี สะเรียม, 2549)</p>	
--	--	--	--	--	---	---	--	--

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
					<p>2489 พันตรีควง อภัยวงศ์ เป็นนายกฯอีกครั้ง (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2489 นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกฯ (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2489 (2489-2490)พลเรือตรี ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกฯ (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2489 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จขึ้นครองราชย์ (เสาวนีย์ จิตหมวดค, 2531: 72)</p>			

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2490-2499	<p>2490 เครื่องบินเจตของอเมริกันสามารถบินได้เร็วกว่าเสียง (ซานิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 261)</p> <p>2491 มหาตมะคานธี ถูกลอบสังหาร</p> <p>2492 (2492-2495) สงครามเกาหลี</p> <p>2493 จีน-เปลี่ยนแปลงการปกครอง (ซุกรี สะเร็ม, 2549)</p> <p>2496 นักวิทยาศาสตร์ชาวอังกฤษและสหรัฐฯ ค้นพบโครงสร้างดีเอ็นเอ (ซานิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 293)</p>	<p>2491 หอจดหมายเหตุปาโลมาร์, แคลิฟอร์เนีย (ซานิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 215)</p>	<p>2490 อินเดียได้รับเอกราชจากอังกฤษ ภายใต้การนำของมหาตมะ คานธี ปากีสถานตะวันตก และตะวันออกแยกตัวออกจากประเทศอินเดีย (www.mfa.go.th)</p> <p>2491 ก่อตั้งประเทศอิสราเอล (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 114)</p> <p>2491 ศรีลังกาได้รับเอกราชจากอังกฤษ มัลดีฟแยกตัวออกจากศรีลังกา (www.mfa.go.th)</p> <p>2493 สถาปนาสาธารณรัฐอินเดีย (www.mfa.go.th)</p> <p>2493 ค้นพบน้ำมันจำนวนมหาศาลในดินแดนเอเชีย</p>	<p>2491 มัสยิดกูรนา (ใหม่), ลักซอร์, อียิปต์- ฮัดซัน ฟัดลี (Sersgeldin, Ismail, 1996 : 78)</p> <p>2498 ต่อเติม มัสยิดกลางนิโอนิ, นิโอนิ, มาลี- ช่างท้องถิ่น (Holod, Renata, 1997 : 184)</p>	<p>2490 (2490-2491) พันตรีหลวง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2490 (2490-2494) มีรัฐประหารและกบฏรวมกัน 6 ครั้ง (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 62)</p> <p>2490 (8 พฤศจิกายน 2490) รัฐประหาร (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2547 : 415)</p> <p>2491 กบฏเสนาธิการ (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2547 : 415)</p> <p>2492 กบฏวังหลวง (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2547 : 415)</p> <p>2491 (2491-2500) จอมพล ป. พิบูลย์สงครามเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 62)</p> <p>2494 กบฏแมนฮัตตัน</p>	<p>249X แนวทางการสร้างสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ และสถาปัตยกรรมแบบจารีต ได้รับความนิยม ในขณะที่ยังคงมีความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี และวัสดุได้เจริญไปมาก (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2547 : 419-427)</p> <p>2492 อนุสาวรีย์พระเจ้าตากสิน (เริ่มโครงการในปีพ.ศ. 2477) (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2547 : 311)</p> <p>2498 ก่อตั้งคณะสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2547 : 445)</p>	<p>2490 พระราชบัญญัติ มัสยิดอิสลาม พ.ศ. 2490</p> <p>2491 พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม (ฉบับที่2) พ.ศ. 2491</p> <p>2491 ต่วน สุวรรณศาสตร์ ดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรี</p> <p>2493 ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องระเบียบการควบคุมจัดตั้งมัสยิดที่สร้างขึ้นใหม่</p> <p>2496 (1 กย.) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จงานเจ้า เช่น กฎีเจริญพาศน์ (ซุกรี สะเร็ม, 2549)</p>	<p>249x มัสยิดชีรอฮุดดีน D12</p> <p>249x มัสยิดนุรสสลาม E4 หลังเดิม</p> <p>249x มัสยิดอินดารุลมีนา E10</p> <p>249x มัสยิดอัลฟาละ E21</p> <p>2490 มัสยิดอิดฮาดอูลมุคดีน D3</p> <p>2490 มัสยิดมุกรอโรอบีน E24 หลังเดิม</p> <p>2490 มัสยิดนุรุลมุบีน F3</p>

		<p>ตะวันตก (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 77)</p> <p>2494 ยุโรปเริ่มเข้ามา ขุดเจาะน้ำมันอย่างจริงจังในเอเชีย</p> <p>ตะวันตกหลัง สงครามโลกครั้งที่2 (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 79)</p> <p>2495 การปฏิวัติในอียิปต์โดย ประธานาธิบดีนัซเซอร์ เพื่อปลดปล่อย อียิปต์จากการยึดครองของมหาอำนาจ (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 129)</p> <p>2494 ลิเบียได้รับเอกราช(จรัญ มะลูลีม, 2541 : 237)</p> <p>2496 รัฐประหารในอิหร่าน ซาห์ ปาห์ลาวี ปกครองอิหร่าน ภายใต้การสนับสนุนของสหรัฐอเมริกา (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 90)</p>	<p>(ชาติรี ประภิตนันทการ, 2547 : 415)</p> <p>2495 ตั้งกระทรวงวัฒนธรรม (วิมลสิทธิ์ ทรยางกูร, 2536 : 62)</p>	<p>2497 สมาคมสถาปนิกสยามได้เข้าอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์</p>	<p>2492 มัสยิดเราะห์มาตุลอิสลามียะฮ์D4หลังเดิม</p> <p>2493 มัสยิดคาริลหะซันF19 หลังเดิม</p> <p>2494 มัสยิดอินโดนีเซียA17หลังเดิม</p> <p>2494 มัสยิดอัลฮาดิซ E36</p> <p>2494 มัสยิดยามีอุลอิบาดะห์B24 หลังเดิม</p> <p>2495 มัสยิดต้นสน F7 หลังเดิมตึกเก่าทรุดตัวลง</p> <p>2496 มัสยิดมานารุลฮุดดาD25</p> <p>2497 มัสยิดต้นสน F7 -วิรัช ทุมมาลี</p>
--	--	---	--	---	---

			<p>2498 อิหร่าน สถาปนา ความสัมพันธ์ทางการ ทูตกับไทย (www.mfa.go.th)</p> <p>2499 สงครามคลองสุ เอช อียิปต์ทำสงคราม กับประเทศ มหาอำนาจในยุโรป เพื่อต่อต้านการเอา เปรียบ(จรัญ มะลูลีม, 2541 : 78)</p> <p>2499 ปากีสถานเป็น รัฐอิสลามแห่งแรก (อรยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 477)</p> <p>2499 ชูดาน คูนีเซีย และโมร็อกโก ได้รับ เอกราช (จรัญ มะลูลีม , 2541 : 237)</p>				<p>2497 ร็อบบี้ เรืองอร่ามหรือ มัสยิดขามมีอุลลือยริยะห์(บ้านครัว) เพื่อสร้างโถงละหมาดใหม่ (อุ้ม คำริห์เลิศ, 2543 : 65-66)</p> <p>2499 มัสยิดนูรูนอิสลามC3 2499 มัสยิดอัลฮิคายะห์ E26</p>
--	--	--	---	--	--	--	--

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2500-2509	<p>2500 (2500-2501) ปีธรณีพิบัติภัย นานาชาติ, นักวิทยาศาสตร์จาก 66ประเทศกว่า 5,000คนร่วมกันสำรวจโลกด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย (सानิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 328)</p> <p>2501 ประชาคมเศรษฐกิจยุโรปมีผลบังคับใช้ (school.obec.go.th/)</p> <p>2501 สหภาพโซเวียตส่งดาวเทียมดวงแรก (सानิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 330)</p> <p>2502 สหรัฐฯ ก่อตั้ง NASA (सानิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 331)</p>	<p>2502 แฟรงค์ ลอยไรต์ (2412-2502) เสียชีวิต (ประทีป มาลากุล, 2542 : 53)</p> <p>2503 แนวคิดในการเลือกส่วนที่ดีในอดีตมาใช้ในงานสถาปัตยกรรม (ประทีป มาลากุล, 2542 : 236)</p>	<p>2500 ชาอูดิอาราเบียสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับไทย (www.mfa.go.th)</p> <p>2500 มลาซาได้รับเอกราช(อราซา เอี่ยมซึน, 2545 : 478)</p> <p>2501 การปฏิวัติในอิรัก ต่อต้านการเอาเปรียบจากประเทศมหาอำนาจ ยกเลิกระบบกษัตริย์และเปลี่ยนเป็น "สาธารณรัฐอิรัก" (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 121)</p> <p>2503 จัดตั้งองค์กรของประเทศผู้ส่งออกน้ำมัน (OPEC) เพื่อป้องกันการเอาเปรียบของประเทศที่มาจากเขาน้ำมัน (จรัญ</p>	<p>2500 ศูนย์กลางอิสลามวอชิงตัน ,วอชิงตัน ดีซี-มาริโอ รอซซี (Holod, Renata, 1997 : 232)</p> <p>2502 มัสยิดกามาต อับดุลนาซีร์, ไคโร- กามาต โมเมน (Sersgeldin, Ismail, 1996 : 82)</p> <p>2508 มัสยิดประจำกองทัพพธธสภาส , อังการา- เซนกีส เมคทาส (Sersgeldin, Ismail, 1996 : 115)</p> <p>2508 มัสยิดแห่งชาตินาเดเซีย, กัวลาลัมเปอร์- บาฮารุดดีน ออบุกอซิม (Holod, Renata, 1997 : 68)</p>	<p>2500 งานเฉลิมฉลอง 25 พุทธศตวรรษ สร้างพุทธมณฑลขึ้นเป็นอนุสรณ์ (วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, 2536 : 62)</p> <p>2500 ตั้งการไฟฟ้าอันซี (อนุช อากาภิรม, 2543 : 104)</p> <p>2500 (2500-2501) นายพจน์ สารสิน เป็นนายกฯ (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2501 จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกฯ (www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2501 (ตุลาคม 2501) จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการปฏิวัติ (วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, 2536 : 133)</p> <p>2502 (2502-2506) จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี (วิมลสิทธิ์</p>	<p>2500 ศาลากลางจังหวัดปัตตานี(ชาติรี ประคินนทการ, 2547 : 432)</p> <p>2501 (2501-2507) อ.อัน นิมนานเหมินท์ปรับปรุงหลักสูตรสถาปัตยกรรมไทย ม.ศิลปากร เป็นหลักสูตรขั้นปริญญา 5ปี มีการสอนทั้งสถาปัตยกรรมไทยและโมเดิร์น(วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, 2536 : 134)</p> <p>2502 (24 มิถุนายน 2502) เปิดสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาได้แก่ สะพานกรุงเทพฯ และสะพานนนทบุรี (วิมลสิทธิ์ ทรายางกูร, 2536 : 133)</p>	<p>2502 จิม ทอมป์สัน ร่วมกับมุสลิมบ้านคว๊วตั้งบริษัทผลิตผ้าไหมส่งออก(ชุกรี สะเรียม, 2549)</p> <p>2504 งานเมอลิดกลางแห่งประเทศไทยครั้งที่ 1(ชุกรี สะเรียม, 2549)</p> <p>2506 ปัตตานี-เปิดมัสยิดกลางปัตตานี (ชุกรี สะเรียม, 2549)</p> <p>2507 ก่อตั้งสมาคมมุสลิมแห่งประเทศไทย (ชุกรี สะเรียม, 2549)</p> <p>2508 ก่อตั้งชุมนุมลิตินักศึกษาไทยมุสลิม (ชุกรี สะเรียม, 2549)</p> <p>250x กงสุลแห่งประเทศซาอุดิอาราเบีย ถวายคัมภีร์อัลกุรอานฉบับที่มีความหมายเป็นภาษาอังกฤษแก่พระบาทสมเด็จพระ</p>	<p>25xx มัสยิดนูรุลนะซีฮะฮ์</p> <p>250x มัสยิดอิกวานุลมุตะกิน</p> <p>2500 มัสยิดฮาซานุดดีน</p> <p>2500 มัสยิดมีฟาฮันยีนาน</p> <p>2500 มัสยิดฮิญาตุลอิสลาม</p> <p>2500 มัสยิดขามิอุลคอบรียะฮ์</p> <p>2500 มัสยิดนูรุลอิสลาม</p> <p>2500 มัสยิดอันวารุ้ลอัรรอด หลังเดิม</p> <p>2500 มัสยิดเนาะมาตุ้ลอิสลาม</p> <p>2500 มัสยิดนูรุลอับดะฮ์</p> <p>2500 มัสยิดนูรุลเอียฮ์ซาน-คอเล็บบ</p> <p>2500 มัสยิดมุฮายีรีน</p> <p>250x มัสยิดลิติน หลังเดิม</p> <p>2508 มัสยิดอัศฮาดะฮ์</p>

	<p>25xx โขเวียดส่ง ยูริกากริน ขึ้นไปเป็นนักบินอวกาศคนแรกของโลก (สาคินต์ โภคาพันธ์, 2530 : 332)</p> <p>2506 (2506-2516) เวียดนาม-เหตุการณ์ไม่สงบในเวียดนามจนเกิดสงครามรุนแรง (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 133)</p> <p>2509 สหรัฐส่งดาวเทียมดวงแรกขึ้นไปโคจรรอบดวงจันทร์ (school.obec.go.th)</p>		<p>มะลุลิ้ม, 2541 : 81)</p> <p>2503 มอริทานีย ได้รับเอกราช(จรัญ มะลุลิ้ม, 2541 : 237)</p> <p>2504 คูเวตได้รับเอกราช(จรัญ มะลุลิ้ม, 2541 : 237)</p> <p>2505 แอลจีเรีย ได้รับเอกราช (จรัญ มะลุลิ้ม , 2541 : 237)</p> <p>2505 จัดตั้งองค์กร “สันนิบาตโลกมุสลิม” “Muslim World League” ภายใต้การสนับสนุนของซาอุดีอาราเบีย(จรัญ มะลุลิ้ม, 2541 : 240)</p> <p>2508 จัดตั้งองค์กร “Afro-Asian Islamic Conference” โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ อินโดนีเซีย (จรัญ มะลุลิ้ม, 2541 : 215)</p> <p>2508 มัลดีฟได้รับเอกราชจากอังกฤษ (www.mfa.go.th)</p> <p>2508 มัลคอม เกซ ฎุก ลอบสังหาร (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 478)</p>		<p>หรยางกูร, 2536 : 133)</p> <p>2502 ตั้งสภาพพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ สภาการศึกษาแห่งชาติ สภาวิจัยแห่งชาติ ฯลฯ (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 133)</p> <p>2503 ผังลิทซ์ฟิลด์ ? (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 133)</p> <p>2504 (2504-2509)แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่1 (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 133)</p> <p>2506 ตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ</p> <p>2506 (2506-2516) พลเอก ถนอม(จอมพลถนอมในเวลาต่อมา) เป็นนายกรัฐมนตรี</p> <p>2507 คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาฯ นำคอมพิวเตอร์เครื่องแรกเข้ามาใช้ (อนุช อาภาภิรม, 2543: 105)</p> <p>2508 (2508-2512) เศรษฐกิจเฟื่องฟู (ในช่วงสงครามเวียดนามที่รุนแรงที่สุดในช่วง2508-2514) (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536</p>	<p>2506 สมาคมสถาปนิกสยามฯได้วางระเบียบการปฏิบัติงานวิชาชีพสถาปัตยกรรม (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 134)</p> <p>2508 ออก พรบ.วิชาชีพ พศ. 2508 (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 134)</p>	<p>เจ้าอยู่หัวฯ พระองค์ทรงมีรับสั่งให้ จุฬาราชมนตรีแปลจากต้นฉบับภาษาอาหรับเป็นภาษาไทย</p> <p>2505 (2505-2507) จุฬาราชมนตรีแปลคัมภีร์อัลกุรอานเป็นภาษาไทยฉบับแรก (ท่านผู้หญิงสมร ภูมิณรงค์, 2549 : 3)</p>	<p>2509 ต่อเติมโครงการเข้าและหออะฆาน มัสยิดมาลูล์อิสลามD2-สง่า ยิดนรดิน</p> <p>2509 มัสยิดนี้ยะมาตุลมักบูลีน E30</p> <p>2509 มัสยิดยามิอุลมุตาकिन E31</p>
--	--	--	---	--	--	--	--	---

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2510-2519	<p>2510 ก่อตั้งกลุ่มประเทศอาเซียน ประกอบด้วย ไทย มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ และ สิงคโปร์ (school.obec.go.th/)</p> <p>2512 นีล อาร์มสตรอง นักบินอวกาศสหรัฐฯ ลงเหยียบดวงจันทร์เป็นครั้งแรก (सानิตซ์ โกลาพันธ์, 2530 : 336)</p> <p>2515 (2515-2517) เศรษฐกิจโลกฟื้นผวน วิกฤติการน้ำมันปลายปี 2516 (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร , 2536 : 210)</p> <p>2518 เริ่มอุตสาหกรรมคอมพิวเตอร์ส่วนบุคคล</p>	<p>2517 หลุยส์ ไอคาห์น (2444-2517) เสียชีวิต (ประทีป มาลากุล, 2542 : 175)</p>	<p>2510 เยอรมนีได้รับเอกราช (จรัญ มะลูลีม , 2541 : 237)</p> <p>2510 สร้างเขื่อนอัสวาน (www.mfa.go.th)</p> <p>2510 อียิปต์พ่ายแพ้ต่ออิสราเอลในสงคราม6วัน (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 240)</p> <p>2512 การรัฐประหารในลิเบีย โดยพันเอก กัดดาฟี (จรัญ มะลูลีม , 2541 : 124)</p> <p>2513 จัดตั้ง “องค์กรประชุมอิสลาม” “Islamic Conference Organization” หรือ ICO หรือ OIC ในเวลาต่อมา(จรัญ</p>	<p>2516 ต่อเติม มัสยิดกลางนิโอนอีกครั้ง,นิโอน,มาลี-ช่วง ท้องถิ่น(Holod, Renata, 1997 : 184)</p> <p>2518 องค์กรรอปิเถาะฮ์มีมติและข้อเสนอแนะจากการประชุมเรื่อง “บทบาทของ มัสยิด”</p>	<p>2510 (2510-2514) แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่2 2511 ตั้ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 133)</p> <p>2515 (2515-2519) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 210)</p> <p>2516 เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516</p> <p>2516 (2516-2520) ชาติเสรีภาพทางการเมือง มีการเปลี่ยนรัฐบาลหลาย ครั้ง (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 210)</p> <p>2516 (2516-2518) นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกฯ</p>	<p>2517 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เปิดสอนวิชาการออกแบบชุมชนในระดับปริญญาโท (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 211)</p> <p>2517 กฎกระทรวง ฉบับที่7 พศ. 2517 กำหนดให้มีพื้นที่จอดรถตามประเภทอาคาร (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 211)</p> <p>2519 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เปิดสอนสาขาวิชาผังเมืองในระดับปริญญาโท</p>	<p>251x มัสยิดคารุลอะมานA19-ฮัจญ์และฮ์</p> <p>251x มัสยิดคารูลูมูฮิบบีน E1</p> <p>2510 มัสยิดนูลยาทีน E27- หลวงบูรณะชำนาญให้แบบมาสร้าง</p> <p>2510 มัสยิดคารุซซอลีฮีน E29</p>	

	<p>บุคคล (อนุช อภาภิรม , 2543 : 106)</p>		<p>มะลุลีม, 2541 : 122) 2514 รัฐแถบอ่าวเปอร์เซีย ได้รับเอกราช (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 237) 2514 บาห์เรนและกาตาร์ได้รับเอกราช (www.mfa.go.th) 2514 บังกลาเทศ แยกตัวออกจากปากีสถานภายใต้ชื่อ "สาธารณรัฐประชาชนบังกลาเทศ" (www.mfa.go.th) 2516 ปฏิวัติอาฟกานิสถาน และเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบบสาธารณรัฐ (www.mfa.go.th) 2518 ก่อตั้ง "ธนาคารอิสลามเพื่อการพัฒนา" "Islamic Development Bank" (จรัญ มะลูลีม, 2541 :</p>		<p>(www.cabinet.thaigov.go.th) 2518 มรว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกฯ อีกครั้ง (www.cabinet.thaigov.go.th) 2518 (2518-2519)พลตรี มรว.ทึกฤทธิ ปราโมช เป็นนายกฯ (www.cabinet.thaigov.go.th) 2519 มรว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกฯ อีกครั้ง (www.cabinet.thaigov.go.th) 2519 เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 2519 (2519-2520)นาย ธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกฯ (www.cabinet.thaigov.go.th)</p>	<p>(วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 211)</p>		<p>2510 มัสยิดคอกชรดดิน E7-สนง. โยธาเขตหนองจอก 2511 มัสยิดนูรุลยากิน 2512 มัสยิดนูรุลอิสลาม - สมพงษ์ สุขไสภา 2512 มัสยิดอัลอิสติกอมาฮ์ - ฮัจดีน ไม่ทราบนามสกุล 2512 มัสยิดยามีอุลอิสลาม-ไพจิตร พงษ์พรุณย์ 2513 มัสยิดกมาลุลอิสลาม 2513 มัสยิดซอติฮุสสลาม-แจ่มหลังสัน 2513 มัสยิดมุกรอครอบิน 2513 มัสยิดคารูตสาขาน้ำ</p>
--	--	--	---	--	---	--	--	--

			252)					2514 มัสยิดอัลอะดีก 2514 มัสยิดคารูนนาชีซะห์ 2514 มัสยิดอันวารู๊ดอับร็อด
ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ ของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญ ของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรม โลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญใน กรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมใน กรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของ มุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรม อิสลามในกรุงเทพฯ
								2515 มัสยิดคาริลิหะซัน 2515 มุณินิเพื่อศูนย์กลางอิสลาม แห่งประเทศไทย -ไพจิตร พงษ์พรฤกษ์ 2516 ชัยสุหะร่าได้ะลีมาสร้างเป็น มัสยิดคารู๊ดฟาละฮ์ 2516 มัสยิดนูรุลอิสลาม-ไพจิตร พงษ์พรฤกษ์

								2516 มัสยิดคารู้อิบาอะฮ์ 2517 มัสยิดซอลิฮุลมุสลิมีน มัสยิดสวนพลู
ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2520-2529	2521 เด็กหลอดแก้ว คนแรกของโลกถือ กำเนิดในอังกฤษ (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 479) 2523 วิกฤติน้ำมัน อย่างรุนแรง ครั้งที่2(วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 210) 2524 คั่นพบเชื้อ ไวรัสเอดส์ (อริยา เอี่ยมชื่น, 2545 : 479) 2524 เริ่มยุค คอมพิวเตอร์ส่วนบุคคล ไอพีเอ็ม วางตลาด	2520 อาคารปอมปีดู เซ็นเตอร์, ปารีส-เรน โซ เปียนโน, ริชาร์ด โรเจอร์ (Gibberd, Vernon, 1988 : 181) 2528 อาคารธนาคาร ฮ่องกงเซ็งไฮ้, ฮ่องกง-นอร์แมน ฟอ สเตอร์ (Gibberd, Vernon, 1988 : 181) 2529 อาคารลอยด์, ลอนดอน-ริชาร์ด โร เจอร์ (Gibberd, Vernon, 1988 : 181)	2521 โซเวียตทรูกราน อาฟกานิสถาน (จรัญ มะดุลีม, 2541 : 136) 2522 การปฏิวัติ อิสลามในอิหร่าน ยกเลิกระบบกษัตริย์ และต่อต้านการเอา เปรียบจากประเทศ มหาอำนาจ เปลี่ยนชื่อ เป็น “สาธารณรัฐ อิสลามแห่ง อิหร่าน”(จรัญ มะดุลีม , 2541 : 80) 2523 (2523-2531) สงครามอิรัก-อิหร่าน (จรัญ มะดุลีม, 2541 : 85)	2520 มัสยิดกลาง ลอนดอน, ลอนดอน- แรมซี อุมร์ (Holod, Renata, 1997 : 230) 2521 มัสยิด มูลนิธิวัฒนธรรม อิสลาม, เจนีวา, สวิตเซอร์แลนด์-อุ สมาน กูร์ดุกาน (Holod, Renata, 1997 : 238) 2523 มัสยิดชาว ไซฟูดดีน, วิโซโค , บอสเนีย- สลัท โค อักล์เจน	2520 (2520-2524) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ ฉบับที่4 2520 (2520-2523) พลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็น นายกฯ (www.cabinet.thaigov .go.th) 2523 วิกฤติน้ำมัน (www.cabinet.thaigov.go.th) 2523 (2523-2531) พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ดำรง ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 314) 2525 สมโภชกรุง รัตนโกสินทร์ 200ปี	2520 คณะ สถาปัตยกรรม ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย เปิด สอนสาขาเคหกรรมใน ระดับปริญญา มหาบัณฑิต(วิมล สิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 211) 2521 คณะ สถาปัตยกรรม ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย เปิด สอนสาขาวิชาภูมิ สถาปัตยกรรมใน ระดับปริญญาบัณฑิต (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 211)	2520 มุสลิมจาก ประเทศไทย ได้รับเกียรติให้สร้าง ประตูปิหารกะบะฮ์ (ชุกรี สะเร็ม,2549) 2520 สมาคมนักเรียน เก่าอาหรับ	252x มัสยิดบ้านตึกดิน-ไพจิตร พง พรฤกษ์ 252x มัสยิดอัลฮามิอะฮ์ 252x มัสยิดข้าอุลอิควาน 252x มัสยิดบิคาฮ์ตุลฮิคาอะฮ์ 252x มัสยิดซอลาฮุดดีน 252x มัสยิดนูรุลหุดา 2520 มัสยิดคารู้อิบาอะฮ์-มาโนช เพชรทองคำ, อภินันท์ บูรณะพงษ์

<p>คอมพิวเตอร์ส่วนบุคคลที่ผลิตในระดับอุตสาหกรรม (school.obec.go.th/)</p> <p>2527 ทารกคนแรกที่เกิดจากตัวอ่อนแช่แข็งถือกำเนิดที่เมลเบิร์น (อธา เอี่ยมชื่น, 2545 : 479)</p>			<p>2527 บรูไนได้รับเอกราชจากอังกฤษ (www.mfa.go.th)</p>	<p>(Holod, Renata, 1997 : 196)</p> <p>2523 มัสยิดอัลกอดีร์, เตหะราน-จาฮังگیر มัสลัม ญาซดี (Sersgeldin, Ismail, 1996 : 128)</p> <p>2524 มัสยิดและศูนย์วัฒนธรรม มาร์เบลลา, เมร์เบลลา, สเปน : ฮวน โมราเออร์บาโน (Holod, Renata, 1997 : -)</p> <p>2526 มัสยิดแห่งสนามบินนานาชาติกษัตริย์คอลิด, ริยาด-HOK (Sersgeldin, Ismail, 1996 : 39)</p> <p>2526 มุคนิชและมัสยิดกษัตริย์อับดุลอาซิซ, กาซาบ</p>	<p>2525 (2525-2529) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่5 (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 314)</p> <p>2526 น้ำท่วมใหญ่กรุงเทพฯ</p> <p>2527 (2527-2528) ภาวะชะงักงันทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 314)</p> <p>2529 เศรษฐกิจฟื้นตัว</p>	<p>2521 ออกประกาศเรื่อง "กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับระยะรันโดยรอบอาคาร" โดย กรุงเทพมหานคร</p> <p>2520 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เปิดสอนสาขาเคหการในระดับปริญญา มหาบัณฑิต(วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 211)</p> <p>2522 ออกพรบ. ควบคุมอาคาร พศ. 2522 2520 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เปิดสอนสาขาเคหการในระดับปริญญา มหาบัณฑิต(วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 211)</p>		 <p>2520 มัสยิดคองชรรรมอิสลาม F6-สุวีชา (กรมศิลปากร?)</p> <p>2520 มัสยิดบาหยันA5</p> <p>2521 มัสยิดริควานูนอิสลามC1-โมซา จำปาทอง</p> <p>2522 มัสยิดดารุลมูนิร์B29</p> <p>2522 มัสยิดคาริสสลาม F18</p> <p>2524 มัสยิดมาตุลเอียะห์ซานD20</p> <p>2526 มัสยิดอันนุรอยด์D22</p> <p>2529 มัสยิดมาตุลอีมานD21</p> <p>2529 ซ่อมแซมมัสยิดคารุลอาบิดีน</p> <p>2529 มัสยิดยามิอุลมุตะเกีนC6-สมัย หัวใจเจริญ</p> <p>2529 ต่อเติม โถงละหมาดมัสยิดมาตุลอิสลามD2-สง่า ยินรดิน</p>
--	--	--	---	--	---	---	--	---

				<p>ลังกา, มอรอกโก- รอชีด ซาบานญี (Holod, Renata, 1997 : 53)</p> <p>2527 มัสยิดซา ฟีก อามาซ, เบรุต- นบิล ตาบารอ (Holod, Renata, 1997 : 24)</p> <p>2527 มัสยิดอิสติ กตาล, จาการ์ตา- ศิลาบาน (Holod, Renata, 1997 : 64)</p> <p>2527 มัสยิดและ ศูนย์กลางอิสลาม แห่งโรม, โรม- กิกลิออกติ และ มัซซาวิ (Holod, Renata, 1997: 240)</p> <p>2527 มัสยิดกลาง คูเวต, คูเวตซิตี-มุ ฮัมมัด มักรียะฮ์ (Holod, Renata, 1997 : 81)</p> <p>2528 มัสยิด ลาลลา สุไกเนสส์, ราบัท, มอรอก โก-MZ&S (Sersgeldin, Ism ail, 1996 : 92)</p>	<p>2525 เปิดสะพาน สมเด็จพระเจ้าตาก สินมหาราช (สะพาน สารท) (วิมลสิทธิ์ หร ขางกูร, 2536 : 210)</p> <p>2528 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯเสด็จวางศิลาฤกษ์ อาคารศูนย์ วัฒนธรรมแห่ง ประเทศไทย (วิมล สิทธิ์ หรขางกูร, 2536 : 314)</p>	 <p>2529 มัสยิดยามืออะฮ์D9-ชีระพล หมัดสะและ</p> <p>2529 มัสยิดคารุลนาอีม F15-วัลลก สากลวารี</p>
--	--	--	--	---	---	--

				2529 มัสยิดแห่ง กษัตริย์ไฟซอล, อิสลามาบัด: วี ดะฮ์ ดาโลเคย์ (Holod, Renata, 1997 : 76)				
ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2530-2539	2530 การลงนามใน ข้อตกลงระหว่าง ประเทศ ว่าด้วยการ ปกป้องชั้น บรรยากาศโลก ณ กรุงมอนทรีออล ประเทศแคนาดา (school.obec.go.t h/) 2533 การรวมตัว ระหว่างเยอรมัน ตะวันออกและ ตะวันตก (อริยา เอี่ยมซึ้น, 2545 : 479) 2534 สหภาพโซ เวียตลัมสลาย(จรัญ	2532 กำแพง เบอร์ลินถูกทำลาย (อริยา เอี่ยมซึ้น, 2545 : 479) 2537 เปิดอุโมงค์เชื่อม ช่องแคบอังกฤษ- ฝรั่งเศส(อริยา เอี่ยม ซึ้น, 2545 : 479)	2531 โซเวียตถอน ทหารออกจากออก จากอาฟกานิสถาน (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 94) 2534 วิกฤติคูเวต- อิรัก (จรัญ มะลูลีม, 2541 : 85) 2539 รัฐบาลทาลีบัน ปกครองอาฟกานี สถาน (www.mfa.go.th)	2530 มัสยิดโคคา เทเป, อังการา, ตุรกี- ฟาติน อูดู เอนจิน (Sersgeldin,Ism ail, 1996 : 109) 2531 มัสยิด ลาลลา สุโกเนสส์, รอบัท, โมร็อก โค-มุฮัมมัด ซาอิด (Holod, Renata, 1997 : 52) 2531 มัสยิดแห่ง รัฐดัลลิ่งฮอร์, สดิง งอร์- บาฮารุดดิน อบูกอเซ็ม (Holod, Renata, 1997 : 75) 2531 มัสยิดอัล	2530 (2530-2534) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 2530 การท่องเที่ยวแห่ง ประเทศไทยประกาศให้เป็น ปีการท่องเที่ยว 2530 มหามงคลเฉลิมพระ ชนมพรรษา 5 รอบ 2531 (2531-2534) พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ เป็น นายกฯ (www.cabinet.thaigov .go.th) 2531 เศรษฐกิจฟื้นตัวอย่าง รวดเร็ว (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร , 2536 : 314) 2534 รสช.ยึดอำนาจ	2530 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯเสด็จทำพิธีเปิด สะพานพระราม 9 (วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 314) 2530 สมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวเสด็จทำพิธี เปิดสวนหลวงร.9(วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, 2536 : 314) 2530 อาคารไบฮอก ทาวเวอร์		253x มัสยิดอรัระหะมาน 2530 มัสยิดอัลเอียะห์ซา 2530 มัสยิดนูรุลอียะห์ 2530 มัสยิดนูรุลเอียะห์ซาน 2530 มัสยิดคารูตมูมินีน 2532 มัสยิดอัลฮัสตาฟียะฮ์ 2532 มัสยิดคารูตออบาอะฮ์ 2533 บูรณะมัสยิดบางอุทิศ 2533 มัสยิดซูลูกุลมุดากีน 2533 มัสยิดอัลซายิดีน 2534 มัสยิดอัลเอียะห์ซาน -ไฟ ซอล เทียนมณี 2534 บูรณะและทำโดมทางเข้า มัสยิดนูรูลมูบิน ใหม่

<p>มะสุลิม, 2541 : 115)</p> <p>2535 การใช้ อินเทอร์เน็ต ก่อให้เกิดเครือข่าย เชื่อมโยงทั่วโลก (อนุช อภาภิรม, 2543 : 109)</p>				<p>มะฮ์มูด, อิศฟาฮาน , อิหร่าน-มุสตอฟา นามาวีนีญาต (Sersgeldin,Ismail, 1996 : 125)</p> <p>2532 มัสยิดกิบละ ไตน์(หลังใหม่), มะดีนะฮ์- อับดุล วาฮิด อัลวะกิล (Sersgeldin,Ismail, 1996 : 61)</p> <p>2532 มัสยิดกุบา (หลังใหม่)-อับดุล วาฮิด อัลวะกิล (Sersgeldin,Ismail, 1996 : 64)</p> <p>2533 มัสยิด อัลรุ วัลช, ยิดคะฮ์- อับดุลวาฮิด อัลวะกิล (Sersgeldin,Ismail, 1996 : 53)</p> <p>2533 มัสยิดแห่ง รัฐสภา ,อังกฤษ, ตุรกี-บรูซ และ กาน ซินินี (Sersgeldin,Ismail, 1996 : 105)</p> <p>2534 มัสยิดมิกอด (หลังใหม่), มะดี</p>	<p>(www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2534 (2534-2535) นาย อานันท์ ปันยารชุน เป็น นายกฯ</p> <p>(www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2535 พลเอกสุจินดา ครา ประยูร เป็นนายกฯ</p> <p>(www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2535 เหตุการณ์พฤษภา ทมิฬ</p> <p>(www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2535 นายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกฯอีกครั้ง</p> <p>(www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2535 (2535-2538) นาย ชวน หลีกภัย เป็นนายกฯ</p> <p>(www.cabinet.thaigov.go.th)</p> <p>2538 (2538-2539) นาย</p>			 <p>2535 ซิคาซ่าคู์อิสลาม</p> <p>2536 บูรณะมัสยิดบ้านอู่</p> <p>2536 มัสยิดคารุสสลาม-สมัย เจริญ ช่าง</p> <p>2537 มัสยิดนุรุตสูดาD19-ฝ่ายโยธา เขตฯ</p> <p>2538 มัสยิดยัมอียะตุ์ลมุสลิมีน C11</p> <p>2538 ต่อเติมมัสยิดนุรุตอิสลาม D17</p> <p>2538 มัสยิดอัตตักวา F21</p> <p>2539 มัสยิดอันวาริชชุนนะฮ์B21-นิวัตน์ ประเสริฐกันต์</p> <p>2539 มัสยิดคารุละมาน E17</p> <p>2539 มัสยิดชอลิสุ์ตอิสลาม E38</p>
---	--	--	--	--	---	--	--	--

				<p>นะฮ์-อัคควาอิด อัลวากิล (Sersgeldin, Ismail, 1996 : 69) 2534 ศูนย์ วัฒนธรรมอิสลาม นิวซอร์ค, นิวซอร์ค- SOM (Holod, Renata, 1997 : 248) 2535 ต่อเติม มัสยิดอัลนะบะวี ยีกครั้ง, มะดีนะฮ์- โอบ โด ราซ มีการ นำเทคโนโลยีที่ทำ ให้หลังคาโดมและ โครงสร้างที่ยึดพื้น ผ้าใบกางเปิดปิด ส่วนลานกลาง มัสยิดได้ (Sersgeldin, Ismail, 1996 : 35) 2535 มัสยิดและ ศูนย์วัฒนธรรม อิสลามโรม, โรม- ซามี มัสซาวี (Sersgeldin, Ismail, 1996 : 151) 2536 มัสยิดแห่ง</p>	<p>บริหาร ศิลปอาชา เป็น นายกฯ www.cabinet.thaigov .go.th 2539 ถลองศิริราชสมบัติ ครบ50ปี 2539 (2539-2540) พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นนายกฯ www.cabinet.thaigov .go.th</p>			
--	--	--	--	--	--	--	--	--

				กษัตริย์ราชันที่2, คาซาบลังกา, มอ ร็อกโค- มิเชล ฟิน โซ(Holod, Renata, 1997 : 55)				
ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรมโลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมในกรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของมุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมอิสลามในกรุงเทพฯ
2540-2549	2542 เงินสกุลยูโรมีผลบังคับใช้ (school.obec.go.th) 2543 Y2K 254- คลื่นสึนามิ		2542 จูฬาราชมนตรีเดินทางเยือนอียิปต์เพื่อเข้าร่วมประชุมศาสนาอิสลาม (www.mfa.go.th/) 2544 อาฟกานิสถานถูกกองทัพสหรัฐโจมตี (www.mfa.go.th/) 2545 รัฐบาลไอร์แลนด์เปลี่ยนเป็นราชอาณาจักรไอร์แลนด์ (www.mfa.go.th/) 2546 อิรัก ถูกกองทัพสหรัฐโจมตี (www.mfa.go.th/)		2540 ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ “ฟองสบู่แตก” 2540 (2540-2544) นายชวน หลีกภัย เป็นนายกฯอีกครั้ง (www.cabinet.thaigov.go.th) 2542 พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา6รอบ 2544 (2544-2549) พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกฯ (www.cabinet.thaigov.go.th) 2549 ฉลองสิริราชสมบัติครบ60ปี 2549 รัฐประหาร 2549 (2549-ปัจจุบัน) พล		2540 พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 2542 กฎกระทรวงฉบับที่ 2 (พ.ศ.2542) ออกตามความในพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 2546 ธนาคารอิสลามแห่งประเทศไทย (ชุกรี สะเร็ม, 2549) 2548 กฎกระทรวงฉบับที่ 4 (2548) ออกตามความในพระราชบัญญัติการ	2540 มัสยิดคารุสสะฮาดะD5 2540 มัสยิดนูรุลกอดีน E20 2541 มัสยิดอัลสุตนา E11-สมัย สารี 2541 มัสยิดคารุลนาอิม 2541 มัสยิดคารุลมุกีม 2541 มัสยิดเราะอูค็อลฎันนะฮ์-เกษม มุศตาบัว 2541 มัสยิดคอคอลิติน 2543 มัสยิดยามิฮ์ฮันอิดฮาด-อาลีทองแก้ว 2543 ต่อเติมมัสยิดยามิฮ์ฮันอิดฮาด-ฮามาน สารี

					เอก สุรยุทธ์ จุลานนท์เป็น นายกฯ		บริหารองค์การศาสนา อิสลาม พ.ศ. 2540	2543 มัสยิดเราะห์มาตุ์ลอิสลามมี ยะฮ์ 2543 ต่อเติมมัสยิดนูรุลฮิคาเยห์ โดยมีผู้ออกแบบมาจากอำเภอบาง น้ำเปรี้ยว 2543 มัสยิดนูรุสสลาม -วิวัฒน์ ประเสริฐกรรม
ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ ของโลก	สถาปัตยกรรมโลก	เหตุการณ์สำคัญ ของโลกมุสลิม	สถาปัตยกรรม โลกมุสลิม	เหตุการณ์สำคัญใน กรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรมใน กรุงเทพฯ	เหตุการณ์สำคัญของ มุสลิมในกรุงเทพฯ	สถาปัตยกรรม อิสลามในกรุงเทพฯ
								2543 มัสยิดสุวรรณภูมิ 2544 มัสยิดอัลฮูดา 2549 มัสยิดอินโดนีเซีย 2549 ต่อเติมหออะซาน2แห่งของ มัสยิดกมาลุลอิสลามD2-สง่า ชินน รดิน

								
--	--	--	--	--	--	--	--	---

พระราชบัญญัติ
การบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540

<http://www.cicot.or.th/2009/>

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

ให้ไว้ ณ วันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2540

เป็นปีที่ 52 ในรัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า

โดยที่เป็นการสมควรปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยมัสยิดอิสลามและ กฎหมายว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้ โดยคำแนะนำและยินยอมของรัฐสภา ดังต่อไปนี้

มาตรา 1 พระราชบัญญัตินี้เรียกว่า "พระราชบัญญัติการบริหาร องค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540"

มาตรา 2* พระราชบัญญัตินี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศ ในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป *[รก.2540/65ก/3/9 พุทธศักราช 2540]

มาตรา 3 ให้ยกเลิก

(1) พระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ.2490

(2) พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม

(3) พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2491

มาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้ "มัสยิด" หมายความว่า สถานที่ซึ่งมุสลิมใช้ประกอบศาสนกิจโดย จะต้องมีละหมาดวันศุกร์เป็นปกติ และเป็นสถานที่สอนศาสนาอิสลาม "สัปบุรุษประจำมัสยิด" หมายความว่า มุสลิมที่คณะกรรมการอิสลาม ประจำมัสยิดมีมติรับเข้าเป็นสัปบุรุษมัสยิด และมีชื่ออยู่ในทะเบียนสัปบุรุษประจำมัสยิด แต่ผู้นั้นจะเป็นสัปบุรุษเกินกว่าหนึ่งมัสยิดในเวลาเดียวกันไม่ได้ "อิหม่าม" หมายความว่า ผู้นำศาสนาอิสลามประจำมัสยิด "คอเต็บ" หมายความว่า ผู้แสดงธรรมประจำมัสยิด "บิหลั่น" หมายความว่า ผู้ประกาศเชิญชวนในมุสลิมปฏิบัติศาสนกิจตาม เวลา

มาตรา 5 ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงศึกษาธิการรักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และให้มีอำนาจแต่งตั้งพนักงาน เจ้าหน้าที่ กับออกกฎกระทรวง ระเบียบ ประกาศ และคำสั่ง เพื่อปฏิบัติการตาม พระราชบัญญัตินี้ ในส่วนที่เกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของแต่ละกระทรวง กฎกระทรวงนั้น เมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้

หมวด 1

บททั่วไป

มาตรา 6 พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งจุฬาราชมนตรีคนหนึ่งเพื่อเป็น ผู้นำกิจการศาสนาอิสลามในประเทศไทย ให้นายกรัฐมนตรี นำชื่อผู้ที่จะดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีซึ่งได้รับ ความเห็นชอบจากกรรมการอิสลามประจำจังหวัดทั่วประเทศขึ้นทูลเกล้า ฯ เพื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเป็นจุฬาราชมนตรี หลักเกณฑ์และวิธีการสรรหาจุฬาราชมนตรีตามวรรคสอง ให้เป็นไป ตามที่กำหนดในกฎกระทรวง ให้มีเงินอุดหนุนฐานะจุฬาราชมนตรีตามที่กำหนดในพระราชกฤษฎีกา

มาตรา 7 จุฬาราชมนตรีต้องมีคุณสมบัติและไม่มีลักษณะต้องห้าม ดังต่อไปนี้

- (1) เป็นมุสลิมผู้มีสัญชาติไทยโดยการเกิด
- (2) มีอายุไม่ต่ำกว่าสี่สิบปีบริบูรณ์
- (3) เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในศาสนาอิสลามเป็นอย่างดี
- (4) เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติตามบัญญัติแห่งศาสนาอิสลามโดยเคร่งครัด
- (5) เป็นผู้มีความสัมพันธ์อันดีกับทุกศาสนา
- (6) เป็นผู้มีความเลื่อมใสในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข
- (7) ไม่เป็นหรือเคยเป็นบุคคลล้มละลาย
- (8) ไม่เป็นผู้เคยถูกจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่ เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษ
- (9) ไม่เป็นผู้ทุพพลภาพจนไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ไร้ความสามารถ หรือมีจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ หรือเป็นโรคตามที่กำหนดในกฎกระทรวง
- (10) ไม่เป็นผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง

มาตรา 8 จุฬาราชมนตรีมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

- (1) ให้คำปรึกษาและเสนอความเห็นต่อทางราชการเกี่ยวกับกิจการ ศาสนาอิสลาม
- (2) แต่งตั้งคณะผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อให้คำปรึกษาเกี่ยวกับบัญญัติแห่งศาสนา อิสลาม
- (3) ออกประกาศแจ้งผลการตรวจจันทร์ตามมาตรา 35 (11) เพื่อกำหนดวันสำคัญทางศาสนา
- (4) ออกประกาศเกี่ยวกับข้อวินิจฉัยตามบัญญัติแห่งศาสนาอิสลาม

มาตรา 9 จุฬาราชมนตรีพ้นจากตำแหน่งเมื่อ

- (1) ตาย
- (2) ลาออก
- (3) มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พ้นจากตำแหน่งเพราะ ขาดคุณสมบัติ หรือมีลักษณะต้องห้ามตามมาตรา 7

มาตรา 10 จุฬาราชมนตรีกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย กรรมการอิสลามประจำจังหวัด และกรรมการอิสลามประจำ มัสยิดมีสิทธิ สวมเสื้อครุยและประดับเข็มพระปรมาภิไธย ทั้งนี้ ตามระเบียบว่าด้วยการนั้น

มาตรา 11 เมื่อเห็นสมควร กระทรวงศึกษาธิการอาจจัดตั้ง "อิสลามวิทยาลัย" ขึ้นเพื่อให้นักศึกษาและอบรมทางวิชาการศาสนา วิชาการ ทวีไป และวิชาชีพได้

หมวด 2 การจัดตั้งและการเลิกมัสยิด

มาตรา 12 การสร้าง การจัดตั้ง การย้าย การรวม การเลิก และการจดทะเบียนมัสยิด ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนด ในกฎกระทรวง การจัดตั้ง การรวม และการเลิกมัสยิด ให้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา 13 ให้มัสยิดที่ได้จดทะเบียนจัดตั้งต่อพนักงานเจ้าหน้าที่แล้ว มีฐานะเป็นนิติบุคคล โดยให้คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดเป็นผู้แทนของมัสยิด ในกิจการที่เกี่ยวกับบุคคลภายนอก เพื่อการนี้คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดอาจ มอบหมายให้กรรมการคนหนึ่งหรือหลายคนทำการแทนก็ได้

มาตรา 14 มัสยิดที่เป็นนิติบุคคลอาจเลิกได้โดยการจดทะเบียน เลิกมัสยิดต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ บรรดาทรัพย์สินของมัสยิดที่เลิกตามวรรคหนึ่ง ให้โอนไปยังมัสยิด ที่เป็นนิติบุคคลที่อยู่ใกล้ที่สุด ถ้าไม่อาจทำได้ให้โอนไปยังมัสยิดที่เป็นนิติบุคคลที่อยู่ ในลำดับถัดไป เว้นแต่เป็นทรัพย์สินที่ได้มาโดยมีผู้อุทิศให้ และผู้อุทิศให้ได้แสดง เจตนาไว้เป็นอย่างอื่น

มาตรา 15 มัสยิดที่ได้จดทะเบียนแล้ว ให้ดำเนินการคัดเลือกกรรมการ อิสลามประจำมัสยิดตามหมวด 5 ภายในเก้าสิบวันนับแต่วันจดทะเบียน

หมวด 3

คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย

มาตรา 16 ให้มีคณะกรรมการคณะหนึ่งเรียกว่า "คณะกรรมการ กลางอิสลามแห่งประเทศไทย" ประกอบด้วยจุฬาราชมนตรีเป็นประธานกรรมการ และกรรมการ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งจากกรรมการอิสลามประจำ จังหวัด ซึ่งเป็นผู้แทน คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด จังหวัดละหนึ่งคน และ จากกรรมการอื่นซึ่งคัดเลือกโดยจุฬาราชมนตรีมีจำนวนหนึ่งในสาม ของจำนวนผู้แทน คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ถ้ามีเศษให้ปัดทิ้ง การคัดเลือกผู้แทนคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด และการ คัดเลือกกรรมการอื่นตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนด ในกฎกระทรวง ให้คณะกรรมการ เลือกรวมด้วยตนเองเป็นรองประธานกรรมการ เลขานุการ และตำแหน่งอื่นตามความจำเป็น

มาตรา 17 กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยต้องมีคุณสมบัติ และไม่มีลักษณะต้องห้าม ดังต่อไปนี้

- (1) มีคุณสมบัติและไม่มีลักษณะต้องห้ามตามมาตรา 7 ยกเว้น
- (2) และ (10) (2) มีอายุไม่ต่ำกว่าสามสิบปีบริบูรณ์

มาตรา 18 คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยมีอำนาจ หน้าที่ ดังต่อไปนี้

- (1) ให้คำปรึกษาแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและรัฐมนตรี ว่าการกระทรวงศึกษาธิการในการปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้
- (2) ให้คำปรึกษาหรือขอแนะนำเกี่ยวกับศาสนาอิสลามแก่คณะกรรมการ อิสลามประจำจังหวัด และคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด
- (3) แต่งตั้งคณะอนุกรรมการเพื่อปฏิบัติงานตามที่คณะกรรมการกลาง อิสลามแห่งประเทศไทยมอบหมาย
- (4) ออกระเบียบเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินและการจัดหาผล ประโยชน์ของสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดและมัสยิด
- (5) ออกระเบียบวิธีการดำเนินงานและควบคุมดูแลการบริหารงาน ของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดและคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด
- (6) ปฏิบัติหน้าที่เป็นคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดในจังหวัด ที่ไม่มีคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ในกรณี

คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยจะมอบหมายให้คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดที่ใกล้เคียงปฏิบัติ หน้าที่แทนก็ได้

- (7) พิจารณาวินิจฉัยคำร้องคัดค้านตามมาตรา 41
- (8) จัดทำทะเบียนทรัพย์สิน เอกสารและบัญชีรายรับรายจ่ายของ สำนักงานคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยให้ถูกต้องตามความเป็นจริง
- (9) ออกประกาศและให้คำรับรองเกี่ยวกับกิจการศาสนาอิสลาม
- (10) ส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรมทางศาสนา และการศึกษา ศาสนาอิสลาม
- (11) ประสานงานกับหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง ในกิจการที่เกี่ยวข้องกับ ศาสนาอิสลาม
- (12) ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 19 กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยซึ่งทรงพระกรุณา โปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งมีวาระการดำรงตำแหน่งหกปี และอาจได้รับแต่งตั้งอีกได้ เมื่อกรรมการพ้นจากตำแหน่งตามวาระ ให้มีการคัดเลือกเพื่อ ดำเนินการแต่งตั้งใหม่ภายในเก้าสิบวันนับแต่วันครบกำหนดตามวาระ ในระหว่าง ที่ยังมีได้มีการแต่งตั้งกรรมการใหม่ ให้กรรมการนั้นปฏิบัติหน้าที่ไปก่อนจนกว่าจะได้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งกรรมการใหม่

มาตรา 20 นอกจากการพ้นจากตำแหน่งตามวาระตามมาตรา 19 กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย พ้นจากตำแหน่งเมื่อ

- (1) ตาย
- (2) ลาออก
- (3) คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยมีมติให้พ้นจากตำแหน่ง เพราะขาดคุณสมบัติ หรือมีลักษณะต้องห้ามตามมาตรา 17

ในกรณีที่ตำแหน่งกรรมการว่างลงเพราะเหตุอื่นใด นอกจากถึงคราว ออกตามวาระให้มีการคัดเลือกและดำเนินการแต่งตั้ง กรรมการแทนตำแหน่งที่ว่าง ภายในเก้าสิบวันนับแต่วันที่ตำแหน่งว่าง ทั้งนี้ ตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดใน กฎกระทรวง เว้นแต่ระยะเวลาการดำรงตำแหน่งที่ว่างเหลือไม่เกินหนึ่งร้อย แปดสิบวันจะไม่คัดเลือกกรรมการแทนตำแหน่งที่ว่างก็ได้ กรรมการที่ได้รับแต่งตั้ง แทนอยู่ในตำแหน่งได้เพียงเท่าวาระที่เหลืออยู่ของผู้ซึ่งตนแทน ให้กระทรวงมหาดไทยประกาศรายชื่อ กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยที่พ้นจากตำแหน่ง ในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา 21 ในการประชุมคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย ต้องมีกรรมการมาประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวน กรรมการทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ จึงจะเป็นองค์ประชุม ถ้าประธานกรรมการไม่อยู่หรือไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้รองประธาน กรรมการปฏิบัติหน้าที่แทน ถ้าประธานกรรมการและรองประธานกรรมการไม่อยู่หรือไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้กรรมการที่มาประชุมเลือก กรรมการคนหนึ่งเป็นประธาน ในที่ประชุม มติของที่ประชุมให้ถือเสียงข้างมาก กรรมการคนหนึ่งให้มีเสียงหนึ่ง ในการลงคะแนน ถ้าคะแนนเสียงเท่ากันให้ประธานในที่ประชุมออกเสียงเพิ่มขึ้น อีกเสียงหนึ่งเป็นเสียงชี้ขาด แต่ถ้าเป็นมติให้กรรมการกลางอิสลาม แห่งประเทศไทย พ้นจากตำแหน่ง มติดังกล่าวต้องมีเสียงไม่น้อยกว่าสามในสี่ของจำนวนกรรมการ ทั้งหมดเท่าที่มีอยู่

มาตรา 22 ให้มีสำนักงานคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย มีฐานะเป็นนิติบุคคลมีหน้าที่เกี่ยวกับกิจการของ คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย โดยมีคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยเป็นผู้แทนของ สำนักงานใน กิจการที่เกี่ยวกับบุคคลภายนอก เพื่อการนี้คณะกรรมการกลางอิสลาม แห่งประเทศไทยอาจมีมติมอบหมายให้กรรมการคนหนึ่ง

หรือหลายคนทำการแทน ก็ได้ และให้เลขาธิการคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยเป็นผู้รับผิดชอบ ในกิจการของสำนักงาน

หมวด 4 คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด

มาตรา 23 จังหวัดใดมีราษฎรนับถือศาสนาอิสลามและมีมัสยิดตาม มาตรา 13 ไม่น้อยกว่าสามมัสยิด ให้คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย ประกาศให้จังหวัดนั้นมีคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดคณะหนึ่งประกอบด้วย กรรมการมีจำนวน ไม่น้อยกว่าเก้าคนแต่ไม่เกินสามสิบคน การคัดเลือกกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ให้กระทรวงมหาดไทย ดำเนินการให้อิหม่ามประจำมัสยิดในจังหวัดนั้นเป็นผู้คัดเลือก ทั้งนี้ ตามหลักเกณฑ์ และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง ให้คณะกรรมการเลือกกรรมการด้วยกันเป็นประธานกรรมการ รองประธานกรรมการ เลขานุการและตำแหน่งอื่นตามความจำเป็น ให้กระทรวงมหาดไทยประกาศรายชื่อผู้ได้รับการคัดเลือกเป็นประธาน กรรมการ รองประธานกรรมการ เลขานุการ และกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา 24 กรรมการอิสลามประจำจังหวัดต้องมีคุณสมบัติและไม่มี ลักษณะต้องห้าม ดังต่อไปนี้

- (1) มีคุณสมบัติและไม่มีลักษณะต้องห้ามตามตามมาตรา 17
- (2) เป็นสัปบุรุษประจำมัสยิดในจังหวัดนั้นมาแล้วไม่น้อยกว่าหนึ่งปี ก่อนวันคัดเลือก
- (3) มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดนั้นมาแล้วไม่น้อยกว่าหนึ่งปีก่อนวัน คัดเลือก

มาตรา 25 กรรมการอิสลามประจำจังหวัดมีวาระการดำรงตำแหน่ง หกปี เมื่อตำแหน่งกรรมการอิสลามประจำจังหวัดว่างลงให้มีการคัดเลือกกรรมการ แทนภายในเก้าสิบวันนับแต่วันตำแหน่งว่าง ทั้งนี้ ตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนด ในกฎกระทรวง เว้นแต่ตำแหน่งกรรมการว่างลงก่อนถึงกำหนดตามวาระไม่เกินหนึ่ง ร้อยแปดสิบวัน และยังมีกรรมการเหลืออยู่ไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการที่ได้รับการคัดเลือก จะไม่ให้มีการคัดเลือกกรรมการแทนตำแหน่งที่ว่างก็ได้ กรรมการ ที่ได้รับการคัดเลือกแทนอยู่ในตำแหน่งเท่ากับวาระที่เหลืออยู่ของผู้ซึ่งตนแทน

มาตรา 26 ในจังหวัดที่มีคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ให้คณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

- (1) ให้คำปรึกษาและเสนอความเห็นเกี่ยวกับศาสนาอิสลามต่อ ผู้ว่าราชการจังหวัด
- (2) กำกับดูแลและตรวจตราการปฏิบัติงานของคณะกรรมการอิสลามประจำ มัสยิดในจังหวัดและจังหวัดอื่นตามที่คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย มอบหมาย
- (3) ประนีประนอมหรือชี้ขาดคำร้องทุกข์ของสัปบุรุษประจำมัสยิด ซึ่งเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมจากคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด
- (4) กำกับดูแลการคัดเลือกกรรมการอิสลามประจำมัสยิดให้เป็นไป โดยเรียบร้อย
- (5) พิจารณาแต่งตั้งและถอดถอนกรรมการอิสลามประจำมัสยิด
- (6) สอบสวนพิจารณาให้กรรมการอิสลามประจำมัสยิดพ้นจาก ตำแหน่งตามมาตรา 40 (4)
- (7) สั่งให้กรรมการอิสลามประจำมัสยิดพักหน้าที่ระหว่างถูกสอบสวน
- (8) พิจารณาเกี่ยวกับการจัดตั้ง การย้าย การรวม และการเลิก มัสยิด
- (9) แต่งตั้งผู้รักษาการแทนในตำแหน่ง อิหม่าม คอเต็บ และบิหลัน เมื่อตำแหน่งดังกล่าวว่างลง
- (10) ออกหนังสือรับรองการสมรสและการหย่าตามบัญญัติแห่ง ศาสนาอิสลาม

- (11) ประนีประนอมข้อพิพาทเกี่ยวกับเรื่องครอบครัวและมรดกตาม บัญญัติแห่งศาสนาอิสลามเมื่อได้รับการร้องขอ
- (12) จัดทำทะเบียนทรัพย์สิน เอกสารและบัญชีรายรับ รายจ่าย ของ สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดให้ถูกต้อง ครบถ้วนเป็นปัจจุบัน และรายงานผลการดำเนินงาน สถานะการเงินและทรัพย์สินให้คณะกรรมการกลาง อิสลามแห่งประเทศไทย ทราบปีละหนึ่งครั้งภายในเดือนมีนาคมของทุกปี
- (13) ออกประกาศและให้คำรับรองเกี่ยวกับกิจการศาสนาอิสลาม ในจังหวัด

มาตรา 27 นอกจากการพ้นจากตำแหน่งตามวาระตามมาตรา 25 กรรมการอิสลามประจำจังหวัดพ้นจากตำแหน่งเมื่อ

- (1) ตาย
- (2) ลาออก
- (3) คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยมีมติให้พ้นจาก ตำแหน่งเพราะขาดคุณสมบัติหรือมีลักษณะต้องห้ามตามมาตรา 24 ให้กระทรวงมหาดไทยประกาศรายชื่อกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ที่พ้นจากตำแหน่งในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา 28 การประชุมคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ให้มี มาตรา 21 มาใช้บังคับโดยอนุโลม

มาตรา 29 ให้มีสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดมี ฐานะเป็นนิติบุคคลมีหน้าที่เกี่ยวกับกิจการของคณะกรรมการ อิสลามประจำจังหวัด โดยมีคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดเป็นผู้แทนของสำนักงานในกิจการที่เกี่ยวกับ บุคคลภายนอก เพื่อการนี้คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดอาจมีมติมอบหมายให้ กรรมการคนหนึ่งหรือหลายคนทำการแทนก็ได้ และให้ เลขานุการคณะกรรมการ อิสลามประจำจังหวัดเป็นผู้รับผิดชอบในกิจการของสำนักงาน

หมวด 5

คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด

มาตรา 30 ให้มีคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดคณะหนึ่ง ประกอบด้วย

- (1) อิหม่ามเป็นประธานกรรมการ
- (2) คอเต็บเป็นรองประธานกรรมการ
- (3) บิหลั่นเป็นรองประธานกรรมการ และ
- (4) กรรมการอื่นตามจำนวนที่ประชุมสัจปุรุษประจำมัสยิดนั้นกำหนด จำนวนไม่น้อยกว่าหกคนแต่ไม่เกินสิบสองคน ให้สัจปุรุษ ประจำมัสยิดซึ่งมีอายุตั้งแต่สิบห้าปีบริบูรณ์ขึ้นไป ประชุมกัน คัดเลือกผู้ดำรงตำแหน่งตามวรรคหนึ่ง ให้คณะกรรมการอิสลาม ประจำมัสยิดเลือกกรรมการตาม (4) เป็น เลขานุการหนึ่งคน นายทะเบียนหนึ่งคน เหนรัฎฎิกหนึ่งคน และตำแหน่งอื่นตาม ความ จำเป็น ให้ประธานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดหรือกรรมการอิสลามประจำ จังหวัดที่ได้รับมอบหมายจากประธานกรรมการ อิสลามประจำจังหวัดเป็นประธานใน ที่ประชุมสัจปุรุษประจำมัสยิด เพื่อดำเนินการคัดเลือกกรรมการอิสลามประจำมัสยิด แล้ว เสนอคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดเพื่อพิจารณาแต่งตั้ง ทั้งนี้ ตามระเบียบ ที่คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย กำหนด

มาตรา 31 อิหม่าม คอเต็บ และบิหลั่น ต้องมีคุณสมบัติและไม่มีลักษณะ ต้องห้าม ดังต่อไปนี้

- (1) มีคุณสมบัติและไม่มีลักษณะต้องห้ามตามมาตรา 17
- (2) อ่านพระคัมภีร์อัลกุรอานได้ถูกต้อง
- (3) สามารถนำในการปฏิบัติศาสนกิจได้ถูกต้องตามบัญญัติแห่งศาสนา อิสลาม

(4) มีความสามารถแสดงธรรมได้

(5) เป็นสัปบุรุษประจำมัสยิดนั้นมาแล้วไม่น้อยกว่าเก้าสิบวันก่อนวัน คัดเลือก อิหม่าม คอเต็บ และบิหลัน ไม่ถือเป็นนักพรตหรือนักบวช การพ้นจากตำแหน่งของ อิหม่าม คอเต็บ และบิหลัน ให้เป็นไปตาม ระเบียบที่คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยกำหนด

มาตรา 32 กรรมการตามมาตรา 30 (4) ต้องมีคุณสมบัติและไม่มี ลักษณะต้องห้าม ดังต่อไปนี้

- (1) มีคุณสมบัติและไม่มีลักษณะต้องห้ามตามมาตรา 17
- (2) เป็นสัปบุรุษประจำมัสยิดนั้นมาแล้วไม่น้อยกว่าเก้าสิบวันก่อนวัน คัดเลือก
- (3) มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดที่มีมัสยิดนั้นตั้งอยู่ไม่น้อยกว่าเก้าสิบวัน ก่อนวันคัดเลือก

มาตรา 33 เมื่อตำแหน่งอิหม่าม คอเต็บ หรือบิหลัน ว่างลง ให้นำ วิธีการตามที่บัญญัติในมาตรา 30 มาใช้เพื่อดำเนินการคัดเลือกผู้ดำรงตำแหน่ง ดังกล่าวแทนภายในหนึ่งร้อยแปดสิบวันนับแต่วันที่ตำแหน่งว่าง

มาตรา 34 กรรมการตามมาตรา 30 (4) มีวาระการดำรง ตำแหน่งสี่ปี เมื่อตำแหน่งกรรมการว่างลง ให้นำวิธีการตามที่บัญญัติในมาตรา 30 มาใช้เพื่อดำเนินการคัดเลือกกรรมการแทนภายในหนึ่งร้อยแปดสิบวันนับแต่วันที่ ตำแหน่งว่าง เว้นแต่ตำแหน่ง กรรมการดังกล่าวว่างลงเนื่องจากคณะกรรมการ อิสลามประจำจังหวัดมีมติให้พ้นจากตำแหน่งตามมาตรา 40 (4) และผู้ที่พ้นจาก ตำแหน่งได้ยื่นคำร้องคัดค้านต่อคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยตาม มาตรา 41 ระยะเวลาหนึ่งร้อยแปดสิบวัน ให้นับแต่วันที่คณะกรรมการกลางอิสลาม แห่งประเทศไทยมีมติ ถ้าตำแหน่งกรรมการว่างลงก่อนถึงกำหนดตามวาระไม่เกินหนึ่งร้อยแปด สิบวันจะไม่ดำเนินการคัดเลือกกรรมการแทนตำแหน่งที่ว่างก็ได้ กรรมการที่ได้รับการ คัดเลือกแทนอยู่ในตำแหน่ง เท่ากับวาระที่เหลืออยู่ของผู้ซึ่งตนแทน

มาตรา 35 คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

- (1) บำรุงรักษามัสยิดและทรัพย์สินของมัสยิดให้เรียบร้อย
- (2) วางระเบียบปฏิบัติภายในของมัสยิดเพื่อให้การดำเนินงานของ มัสยิดเป็นไปด้วยความเรียบร้อย
- (3) ปฏิบัติตามคำแนะนำชี้แจงของคณะกรรมการกลางอิสลามแห่ง ประเทศไทย และคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดในเมื่อไม่ขัดต่อบัญญัติแห่ง ศาสนาอิสลามและกฎหมาย
- (4) สนับสนุนสัปบุรุษในการปฏิบัติศาสนกิจ ส่งเสริมให้เกิดความ สามัคคีและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในทางที่ชอบตามบัญญัติ แห่งศาสนาอิสลาม
- (5) พิจารณามีมติรับมุสลิมเข้าเป็นสัปบุรุษประจำมัสยิด
- (6) อำนาจความสะดวกและอบรมสั่งสอนให้สัปบุรุษประจำมัสยิด ปฏิบัติศาสนกิจโดยถูกต้องเคร่งครัด
- (7) ประนีประนอมข้อพิพาทระหว่างสัปบุรุษประจำมัสยิดเมื่อได้รับ การร้องขอ
- (8) จัดให้มีและรักษาสมุดทะเบียนสัปบุรุษประจำมัสยิด และตรวจตรา แก้ไขเพิ่มเติมสมุดทะเบียนดังกล่าวให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง
- (9) จำหน่ายชื่อสัปบุรุษประจำมัสยิดออกจากทะเบียน เมื่อได้สอบสวน แล้วปรากฏว่าผู้นั้นกระทำการฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติให้ ถูกต้องตามบัญญัติแห่งศาสนา อิสลาม
- (10) จัดให้มีทะเบียนทรัพย์สิน เอกสาร และบัญชีรายรับรายจ่าย ของมัสยิดให้ถูกต้องตรงความเป็นจริง และจัดทำรายงานผลการดำเนินงาน ฐานะ การเงิน และทรัพย์สินของมัสยิด แล้วรายงานให้คณะกรรมการอิสลามประจำ จังหวัดทราบภายในเดือน มีนาคมของทุกปี

(11) ดูดวงจันทร์และแจ้งผลการดูดวงจันทร์ต่อคณะกรรมการอิสลาม ประจำจังหวัด

(12) ส่งเสริมการศึกษาและจัดกิจกรรมที่ไม่ขัดต่อบัญญัติแห่งศาสนา อิสลาม

มาตรา 36 สัปบุรุษประจำมัสยิดผู้ถูกจำหน่ายชื่อตามมาตรา 35 (9) มีสิทธิยื่นคำร้องคัดค้านต่อคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดภายในสามสิบวันนับแต่ วันที่ได้ประกาศให้จำหน่ายชื่อออกจากทะเบียน และให้คณะกรรมการอิสลามประจำ จังหวัดพิจารณาวินิจฉัยให้เสร็จภายในหนึ่งร้อยยี่สิบวันนับแต่วันที่ได้รับคำร้องคัดค้าน มติของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดให้เป็นที่สุด การยื่นคำร้องคัดค้านและการพิจารณาวินิจฉัยคำร้องคัดค้านตาม วรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามระเบียบที่คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย กำหนด

มาตรา 37 อิมามมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

- (1) ปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามบัญญัติแห่งศาสนาอิสลาม
- (2) ปกครองดูแลและแนะนำเจ้าหน้าที่ของมัสยิดให้ปฏิบัติงานในหน้าที่ ให้เรียบร้อย
- (3) แนะนำให้สัปบุรุษประจำมัสยิดปฏิบัติให้ถูกต้องตามบัญญัติแห่ง ศาสนาอิสลามและกฎหมาย
- (4) อำนวยความสะดวกแก่มุสลิมในการปฏิบัติศาสนกิจ
- (5) สั่งสอนและอบรมหลักธรรมทางศาสนาอิสลามแก่บรรดาสัปบุรุษ ประจำมัสยิด

มาตรา 38 คอเต็บมีหน้าที่ปฏิบัติให้เป็นไปตามบัญญัติแห่งศาสนา อิสลามในการแสดงธรรมแก่สัปบุรุษประจำมัสยิด

มาตรา 39 บิหลันมีหน้าที่ปฏิบัติให้เป็นไปตามบัญญัติแห่งศาสนา อิสลามในการประกาศเชิญชวนให้มุสลิมปฏิบัติศาสนกิจตามเวลา

มาตรา 40 กรรมการอิสลามประจำมัสยิดพ้นจากตำแหน่งเมื่อ

- (1) ครบกำหนดวาระตามมาตรา 34 วรคหนึ่ง สำหรับกรรมการ อื่นตามมาตรา 30 (4) ในคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด
- (2) ตาย
- (3) ลาออก
- (4) คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดมีมติให้พ้นจากตำแหน่ง เนื่องจากขาดคุณสมบัติหรือมีลักษณะต้องห้ามตามมาตรา 32
- (5) สัปบุรุษประจำมัสยิดตามมาตรา 30 วรคสอง จำนวนเกิน กว่ากึ่งหนึ่งยื่นคำร้องต่อคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดขอให้พ้นจากตำแหน่ง และคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดสอบสวนและวินิจฉัยแล้วมีมติให้พ้นจาก ตำแหน่ง
- (6) คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดสอบสวนแล้วเห็นว่ามีความ ประพฤติในทางที่จะนำมาซึ่งความเสียหายแก่มัสยิด หรือ บกพร่องต่อหน้าที่ หรือ ดำเนินกิจการของมัสยิดไปในทางไม่สงบเรียบร้อย หรือขัดต่อหลักการของศาสนา อิสลาม หรือกระทำการอันอาจเสื่อมเสียประโยชน์ของมัสยิด และคณะกรรมการ อิสลามประจำจังหวัดวินิจฉัยแล้วมีมติให้พ้นจากตำแหน่ง ในกรณีนี้ที่สอบสวนแล้วเห็นว่าพฤติการณ์แห่งความผิดที่ได้กระทำยังไม่ถึงขั้นให้พ้นจากตำแหน่ง คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดอาจวินิจฉัยให้ ภาคทัณฑ์ไว้ก่อนก็ได้

มาตรา 41 กรรมการอิสลามประจำมัสยิดซึ่งพ้นจากตำแหน่งตามมาตรา 40 (4) (5) และ (6) มีสิทธิยื่นคำร้องคัดค้านต่อคณะกรรมการกลาง อิสลามแห่งประเทศไทยภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับทราบคำสั่ง และให้ คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยพิจารณาวินิจฉัยให้เสร็จภายใน แก้วสิบวันนับแต่วันที่ได้รับคำร้องคัดค้าน มติของคณะกรรมการกลางอิสลาม แห่ง ประเทศไทยให้เป็นที่สุด การยื่นคำร้องคัดค้าน และการวินิจฉัยคำร้องคัดค้านตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามระเบียบที่ คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยกำหนด

มาตรา 42 การประชุมคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด ให้นำ มาตรา 21 มาใช้บังคับโดยอนุโลม

บทเฉพาะกาล

มาตรา 43 ให้ผู้ดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีอยู่ในวันที่พระราชบัญญัติ นี้ใช้บังคับดำรงตำแหน่งต่อไปจนกว่าจะพ้นจากตำแหน่งตามมาตรา 9 ให้กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยและกรรมการอิสลามประจำ จังหวัดซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ในวันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับดำรงตำแหน่ง ต่อไปอีกสองปีนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ ให้กรรมการอิสลามประจำมัสยิดซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ในวันที่พระราช บัญญัตินี้ใช้บังคับดำรงตำแหน่งต่อไปจนกว่าจะพ้นจากตำแหน่งตามมาตรา 40

มาตรา 44 ให้มัสยิดที่ได้จดทะเบียนตามพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ. 2490 เป็นมัสยิดตามมาตรา 13 แห่งพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 45 ให้ "อิสลามวิทยาลัยแห่งประเทศไทย" ซึ่งจัดตั้งขึ้น ตามพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พุทธศักราช 2488 เป็นอิสลามวิทยาลัยตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 46 บรรดากฎกระทรวง ระเบียบ ประกาศ และคำสั่งที่ออก ตามพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ. 2490 และพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการ ศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พุทธศักราช 2488 ให้ใช้บังคับโดยอนุโลมก่อนจนกว่า จะมีกฎกระทรวง ระเบียบ ประกาศ และคำสั่งตามพระราชบัญญัตินี้ แต่ทั้งนี้ ต้องไม่เกินสองปีนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ

นายกรัฐมนตรี

หมายเหตุ:- เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ เนื่องจากพระราช บัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ. 2490 พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พุทธศักราช 2488 และพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2491 ได้ใช้บังคับมาเป็นเวลานานไม่เหมาะสมกับสภาวะการณ์ปัจจุบัน สมควร ปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น จึงจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้

รายการคำศัพท์

คำศัพท์	ความหมาย
กะอ์บะฮ์	อาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมลูกบาศก์อยู่ใจกลางมัสยิดอัลฮะรออม
กิบละฮ์	ทิศที่มุสลิมทั่วโลกหันไปสู่อำนาจในเวลาละหมาดโดยมีกะอ์บะฮ์เป็นศูนย์กลาง
กุฎี	คำที่ใช้เรียกมัสยิดของมุสลิมบางกลุ่มในสยาม
กูโบร์	สุสาน
แขก	ชนต่างชาติซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ทางฝั่งตะวันตกของสยามที่ไม่ใช่ฝรั่ง
แขกจุฬีเลีย	มุสลิมทมิฬ คือมุสลิมเลือดผสมระหว่างชาวอินเดียพื้นเมืองกับมุสลิมจากอาหรับ ตุรกี หรืออิหร่าน มีถิ่นฐานอยู่ทางตอนใต้ของอินเดีย
แขกเจ้าเซ็น	คำที่ชาวสยามใช้เรียกพวกมุสลิมเชื้ออะหิสนาอะชารี เรียกอีกอย่างว่าแขกมะหังน
แขกปะถ่าน	แขกปาตาน
คอเต็บ	ผู้กล่าวคุตบะฮ์
คอลีฟะฮ์	ผู้นำประชาชาติอิสลามต่อจากท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) คอลีฟะฮ์ 4 คนแรกหลังจากที่ท่านศาสดาสิ้นชีวิตคือ ท่านอับูบักร อุมัร อูสมาน และอาลี
คุตบะฮ์	คำอบรมสั่งสอนก่อนละหมาดวันศุกร์ และหลังละหมาดวันอีต ตลอดจนละหมาดสุนัตบางอย่าง เช่น จันทรคราส สุริยคราส จากการเสียชีวิตของท่านศาสดา
จาม	แขกจามซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ทางตอนใต้ของเวียดนามในปัจจุบัน
จุฬาราชมนตรี	ผู้นำสูงสุดทางการบริหารกิจการมุสลิมในประเทศไทย
ชีอะฮ์ หรือ ลัทธิชีอะ	มุสลิมกลุ่มหนึ่งที่มีความเชื่อว่าท่านอาลี (คอลีฟะฮ์ท่านที่ 4) คือผู้สมควรได้สืบตำแหน่งคอลีฟะฮ์หลังจากการเสียชีวิตของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.)

ช.บ.	คำสดุดีที่ใช้กล่าวหรือเขียนหลังการกล่าวพระนามของอัลลอฮ์ (ช.บ.) มีความหมายว่า “มหาบริสุทธิ์และความสูงส่งยิ่งแก่พระองค์” ย่อมาจาก “ซุบฮานะฮูวะตะอา”
ช.ล.	คำสดุดีที่ใช้กล่าวหรือเขียนหลังการกล่าวนามของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) มีความหมายว่า “ขอความโปรดปรานแห่งอัลลอฮ์และความสันติจงมีแก่ท่าน” ย่อมาจาก “ซอลลอลลอฮูอะลัยฮิวะซัลลัม”
ชอดาเก๊ะฮ์ ชะกาต	การบริจาคทานซึ่งเป็นทานตามความสมัครใจ มิใช่ทานบังคับเช่นชะกาตทานบังคับ เป็นหลักปฏิบัติข้อหนึ่งในห้าข้อของอิสลาม มุสลิมทุกคนที่เป็นอิสระมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์จะต้องจ่ายให้แก่คนยากจน โดยจ่ายในอัตราร้อยละ 2.5 ของทรัพย์สินที่ครบกำหนดในแต่ละปี
ซัยตอน	มาร ซึ่งถูกสร้างขึ้นจากไฟ
ซิกรุลลอฮ์	การรำลึกถึงอัลลอฮ์ (ช.บ.)
ซิกิร	การรำลึกถึงพระเจ้า
ซุนนะฮ์	จริยวัตรหรือการปฏิบัติและคำพูดรวมทั้งคำชี้ขาดในปัญหาใดปัญหาหนึ่งของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ตลอดจนการปฏิบัติและคำกล่าวของบรรดาสหายและผู้ใกล้ชิดของท่านศาสดา ซึ่งท่านได้ให้คำรับรองหรือไม่คัดค้าน
ซุนนี สุหนี่	มุสลิมที่ปฏิบัติตามซุนนะฮ์ของท่านนบี
ซูเราะฮ์	บท ในคัมภีร์อัลกุรอาน
ไซโรฮ์สเตอร์	ศาสนาโบราณในเปอร์เซีย
ญาริยะฮ์	ทาสหรือวิทยาทานอันเป็นสาธารณกุศลที่คนทั่วไปได้รับประโยชน์นั้น ถือเป็นกุศลทานที่จะติดตัวไปเป็นรางวัลตอบแทนอย่างต่อเนื่องในโลกหน้าให้แก่ผู้ทำทาน
ญุมอะฮ์	ละหมาดวันศุกร์ซึ่งเป็นละหมาดที่มุสลิมจะต้องมาละหมาดรวมกันที่มัสยิดกลาง
ดูนยา	โลกนี้
ดูอาฮ์	การขอพรต่ออัลลอฮ์ (ช.บ.)
ตอลีฟ	การจัดองค์ประกอบ
ตักวา	ความยำเกรง

เตาวาดู	ความอ่อนน้อมถ่อมตน
เตาฮีด	เอกภาพ
โต๊ะครู	ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนาอิสลาม
ท่านอนุบักร์	เพื่อนสนิทของท่านศาสดา ซึ่งต่อมาได้เป็นคอลีฟะฮ์คนแรกหลัง
ท่านอาลี	คอลีฟะฮ์คนที่ 4 ของรัฐอิสลามหลังสมัยท่านศาสดา
ท่านอุมัร	คอลีฟะฮ์คนที่ 2 ของรัฐอิสลามหลังสมัยท่านศาสดา
ท่านอุสมาน	คอลีฟะฮ์คนที่ 3 ของรัฐอิสลามหลังสมัยท่านศาสดา
นิซาม	ลำดับ
เนียด	เจตนาหรือความตั้งใจ
บ่อน้ำซัมซัม	เป็นชื่อของบ่อน้ำจืดที่ผุดขึ้นกลางทะเลทราย อยู่ในบริเวณบัยตุลลอฮ์
บะลาซะฮ์ บาแล	มัสยิดขนาดเล็กที่สร้างขึ้นในลักษณะที่ไม่ถาวรมากนัก อาจไม่ใช่เป็นที่ ละหมาดวันศุกร์
บัยตุลมักดิส	มัสยิดอัลอักซอ นครเยรูซาเล็ม
บัยตุลลอฮ์	ตามศัพท์แปลว่า บ้านของอัลลอฮ์ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กะอ์บะฮ์ ผู้ทำพิธี ฮัจญ์จะไปเวียนรอบสถานที่แห่งนี้เรียกว่า การตอวาฟ บัยตุลลอฮ์ตั้งอยู่ กลางมัสยิดอัลฮะรออม นครมักกะฮ์
บารอ กัต	ความมีศรัทธาที่อัลลอฮ์ (ช.บ.) เป็นผู้ประทานให้
บิลาล	ผู้ที่ท่านศาสดาหมายให้ทำหน้าที่อะซานเป็นคนแรก ในประเทศไทย ใช้เป็นคำเรียกมุฮัมมัดซิน
เบดูอิน	ชนเผ่าเร่ร่อนในทะเลทราย
พหุสังคม	บริบททางสังคมที่มีสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มอาศัยอยู่ร่วมกัน แต่ละกลุ่มมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง
พิธีมะหะร่า	พิธีของมุสลิมชีอะฮ์ จัดขึ้นในเดือนมุฮัรรอม (เดือนแรกตามปฏิทิน อิสลาม) เพื่อรำลึกถึงการสิ้นพระชนม์ของอิหม่ามฮุเซน
ฟิรดูกิฟายะฮ์	ข้อบังคับทางสังคม
ฟิรดูอีน	ข้อบังคับส่วนบุคคล
มลาอิกะฮ์	เทวทูต
มะกอมอิบรอฮีม	บริเวณที่ท่านนบีอิบรอฮีมยืนขอพรต่ออัลลอฮ์ (ช.บ.)

มะดีนะฮ์	เมืองที่ท่านศาสดาใช้เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่ศาสนา เดิมชื่อ ยัษริบ ปัจจุบันอยู่ในประเทศซาอุดีอาระเบีย
มะมูม	ผู้ตาม
มักกะฮ์	เมืองที่เป็นศูนย์กลางทางศาสนาของชาวมุสลิมทั่วโลก เนื่องจากเป็นที่ตั้งของกะอ์บะฮ์ซึ่งมุสลิมจะต้องเดินทางมาประกอบพิธีฮัจญ์และอุมเราะห์ และเป็นเมืองเกิดของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของประเทศซาอุดีอาระเบียในปัจจุบัน
มักซุรต์	ฉากกั้นบริเวณที่ยื่นของอิหม่าม
มัซฮับ	แนวความคิดในการตีความบทบัญญัติแห่งอัลกุรอานของปราชญ์ผู้ทรงความรู้คนสำคัญของโลกมุสลิมเพื่อใช้เป็นแนวทางในการยึดถือและปฏิบัติตาม ในโลกมุสลิมขณะนี้ มีมัซฮับที่สำคัญคือ มัซฮับชาฟีอี มัซฮับฮนะฟี มัซฮับมาลิกี มัซฮับฮัมบะลี
มัรวะ	เนินเขาขนาดเล็กลูกหนึ่งในบริเวณมัสยิดอัลฮะรออม เป็นจุดหมายปลายทางของการเดินสะอ์ฮ์ซึ่งเริ่มจากเนินเขาศอฟา
มัรว์	คำที่ชาวตะวันตกใช้เรียกมุสลิมโดยทั่วไป สำหรับพวกมัรว์ในสยามได้แก่กลุ่มมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน
มัสยิด	เป็นคำภาษาอาหรับ หมายถึง สถานที่ที่มุสลิมใช้แสดงความภักดีต่อพระเจ้าและทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน
มัสยิดอัลนะบะวี	มัสยิดของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ในนครมะดีนะฮ์
มัสยิดอัลฮะรออม	มัสยิดในนครมักกะฮ์ที่เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจของมุสลิม เป็นสถานที่ตั้งของกะอ์บะฮ์ บ่อน้ำซัมซัม และมะกะอมอิบรอฮีม เป็นมัสยิดที่สำคัญที่สุดของอิสลาม
มิมบรั	แท่นกล่าวโอวาทสำหรับคุตบะฮ์วันศุกร์ วันฮีดและโอกาสสำคัญ
มิห์รอบ	ซุ้มบอกทิศทางกิบละฮ์ในมัสยิด
มิฮ์รอจ	การเดินทางในเวลากลางคืน ของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) จากมัสยิดอัลอักซอในกรุงเยรูซาเล็ม ขึ้นสู่ฟากฟ้า ในครั้งนี้ท่านได้รับโองการจากพระเจ้าให้มุสลิมปฏิบัติละหมาดวันละ 5 เวลา
มุบัลลิก	ผู้ให้สัญญาณต่อจากอิหม่ามเพื่อให้ละหมาดได้พร้อมกัน มักมีในมัสยิดที่มีขนาดใหญ่

มุสลิม	ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ผู้ศรัทธาว่าอัลลอฮ์ (ซ.บ.) เป็นพระเจ้าที่แท้จริง แต่เพียงพระองค์เดียว
มุสลิมศึกษา	การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับมุสลิม โดยให้ความสำคัญกับ “ความจริงทางสังคม”
มุฮัซซิน	ผู้ละซานเมื่อเข้าเวลาละหมาด
มุอาวิยะฮ์	ผู้นำแห่งอาณาจักรอุมัยยะฮ์
มุฮัมมัด (ซ.ล.)	ศาสนทูตคนสุดท้ายที่อัลลอฮ์ (ซ.บ.) ส่งมายังมนุษยชาติ
มุชวาเราะฮ์	การปรึกษาหารือ
ยาฮิลียะฮ์	ยุคแห่งความป่าเถื่อน งามาย
ยิบเซ็ดอ่าน	แขกอียิปต์
ร่อซูลุลลอฮ์	ผู้นำศาสนจากอัลลอฮ์ (ซ.บ.) มาเผยแผ่แก่มนุษยชาติ
รวมฎอน	ชื่อเดือนที่ 9 ของศักราชอิสลาม เป็นเดือนที่มุสลิมทั่วโลกต้องถือศีลอดเป็นเวลา 1 เดือน
วะกัฟ	ทรัพย์สินที่บุคคลมอบให้ผู้หนึ่งผู้ใดมีอำนาจนำสิ่งนั้นไปทำสาธารณประโยชน์หรือแสวงหาประโยชน์เพื่อสาธารณกุศลตามที่ระบุไว้
วันกียามะฮ์	วันอวสานแห่งโลกนี้และวันที่ชีวิตทั้งหลายฟื้นขึ้นจากความตายสู่โลกหน้า
ศอฟา	เนินเขาขนาดเล็กลูกหนึ่งในบริเวณมัสยิดอัลฮะรออม เป็นจุดเริ่มต้นของการเดินสะแอซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีฮัจญ์และอุมเราะฮ์
สระกะกาฮวน	แขกซาราเซ็น
สระแอ	การเดินและวิ่งระหว่างเนินเขาศอฟาและมัจวะะ 7 เที้ยว ในการทำฮัจญ์และอุมเราะฮ์
สุญูด	การก้มลงกราบเพื่อเป็นการแสดงถึงการยอมจำนนและการเคารพสักการะอย่างสูงสุดต่อผู้ที่เป็นพระเจ้าที่แท้จริง คือ อัลลอฮ์ (ซ.บ.) เพียงองค์เดียว
สุหฺร่า	มัสยิดในภาษามลาญ
หุรุมได้ระกี	แขกตุรกี
หะรออม	สิ่งต้องห้าม
หุ้ยหุ้ย	ชาวจีนมุสลิมซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ในเขตซินเกียง และหยุนหนาน
อะกีดะฮ์	ความเชื่อในพระเจ้า

อะซาน	การประกาศให้ทราบว่าจะเข้าสู่เวลาละหมาด
อัตลักษณ์	เอกลักษณ์ที่แสดงถึงความเป็นตัวตน
อัลกุรอาน	คัมภีร์ที่พระเจ้าได้ประทานให้แก่มนุษยชาติโดยผ่านทางท่านศาสดามุฮัมมัด (ศ.ล.) มีทั้งหมด 30 ภาค หรือ 114 บท
อัลลอฮ์ (ช.บ.)	พระเจ้า
อัลฮะดีษ	บันทึกคำกล่าวและการกระทำของท่านศาสดาและผู้ใกล้ชิดที่เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตสำหรับมุสลิม
อาคีรัต อาคีเราะฮ์	โลกหน้า ซึ่งมีความเป็นนิรันดร์
อาบนำละหมาด	การทำความสะอาดส่วนต่างๆ ของร่างกายเพื่อเตรียมตัวทำละหมาด
อาร์มบรัชด์	อาณาเขตระหว่างชีวิตในโลกนี้กับโลกหน้า
อิดติซอด	ดุลยภาพ
อิดลาส	ความบริสุทธิ์ใจ
อิดวะฮ์, อิดวาล์, อิดคัวร์	การเป็นพี่น้องกันหรือภราดรภาพของมุสลิม
อิดิลฟิตรี	วันเฉลิมฉลองหลังการถือศีลอดครบ 1 เดือนในเดือนรอมฎอนของแต่ละปี ชาวไทยมุสลิมเรียกว่า วันออกบวช หรือวันอีดีเล็ก
อิดิลอฎฮา	วันเฉลิมฉลองในเดือนฮัจญ์ฮัจญ์ซึ่งเป็นเวลาที่มุสลิมจากทั่วโลกเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครมักกะฮ์
อิดิตดาล	ความกลมกลืน
อิบาดะฮ์	การปฏิบัติเพื่อแสดงการภักดีต่ออัลลอฮ์ (ช.บ.)
อิดม์	ความรู้
อิสติยะฮ์	การมีจิตสำนึก
อิสรออ์	การเดินทางในเวลากลางคืน ของท่านศาสดามุฮัมมัด (ศ.ล.) จากมัสยิดอัลฮะรออม์ในนครมักกะฮ์ สู่มัสยิดอัลอักซอในกรุงเยรูซาเล็ม
อิสลามศึกษา	การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม โดยให้ความสำคัญกับ “ความจริงทางศาสนา” และมีนัยทางศาสนวิทยา
อิหม่าม	ผู้นำ ซึ่งหมายถึงผู้นำในการปกครองและผู้นำทางศาสนา
อิหม่ามบารา	มัสยิดของมุสลิมชีอะฮ์
อีมาน	ความศรัทธา
อุมมะฮ์	ประชาชาติอิสลาม

อุมัยยะฮ์	อาณาจักรแรกของอิสลามหลังสมัยท่านศาสดาและคอลีฟะฮ์ทั้ง 4
เอียะติซาม	การอยู่ในศีลธรรมของสังคม
เอียะติรอม	การเคารพภักดี
ฮัจญ์	การเดินทางสู่บัยตุลลอฮ์เพื่อประกอบศาสนกิจ อันเป็นหลักปฏิบัติ ประการสุดท้ายใน 5 ประการที่บังคับสำหรับผู้ที่มีความสามารถจะไปทำ ได้ตามระยะเวลาที่กำหนดในแต่ละปี คือในเดือนซุลฮิจญะฮ์
ฮายะฮ์	ความสงบเสงี่ยม ถ่อมตน
ฮาลาล	สิ่งเป็นที่อนุมัติ
ฮิจเราะห์ศักราช	การอพยพ หมายถึง การอพยพของท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) จากนคร มักกะฮ์ไปตั้งถิ่นฐาน ณ นครมะดีนะฮ์ ซึ่งเป็นการเริ่มนับศักราชของ อิสลาม หรือ “ฮิจเราะห์ศักราช”

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อ นาย อาดิศร์ อิดริส รัชฆมณี

ที่อยู่ 71/8 ถ.จรัญสนิทวงศ์ 94/1 บางอ้อ บางพลัด กรุงเทพฯ 10700

adis_idris@hotmail.com

การศึกษา

- พ.ศ. 2519 West Preparatory school, Toronto, Canada
- พ.ศ. 2520 ประถมศึกษา โรงเรียนราชการุญ
- พ.ศ. 2521 ประถมศึกษา โรงเรียนบางอ้อศึกษา
- พ.ศ. 2523 ประถมศึกษา โรงเรียนราชวินิต
- พ.ศ. 2526 มัธยมศึกษา โรงเรียนวัดสุทธิวราราม
- พ.ศ. 2529 มัธยมศึกษา โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
- พ.ศ. 2534 สถาปัตยกรรมศาสตร์บัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
หัวข้อวิทยานิพนธ์ “ศูนย์กิจกรรมมุสลิมกรุงเทพฯ 2”
- พ.ศ. 2538 Master of Architecture, Ball State University, Indiana, USA.

การศึกษาศาสนา

โรงเรียนบางอ้อศึกษา, มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะฮ์ และ มัสยิดดารุ้ลอิห์ซาน

การทำงาน

อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต